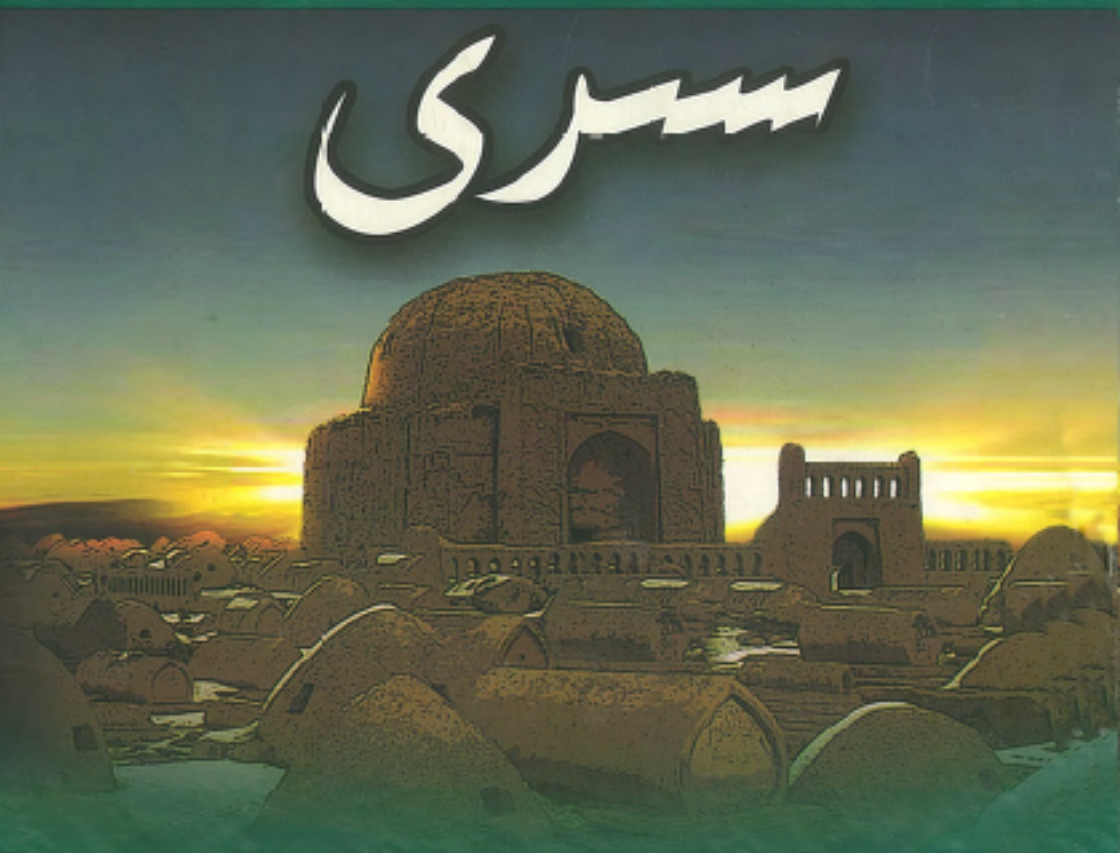
مۇھەممەتجان سادىق

گۈمبەزلىك قەبرىنىڭ سىرى

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: غالىب شاھ

گۈمبەزلىك قەبرىنىڭ سىرى

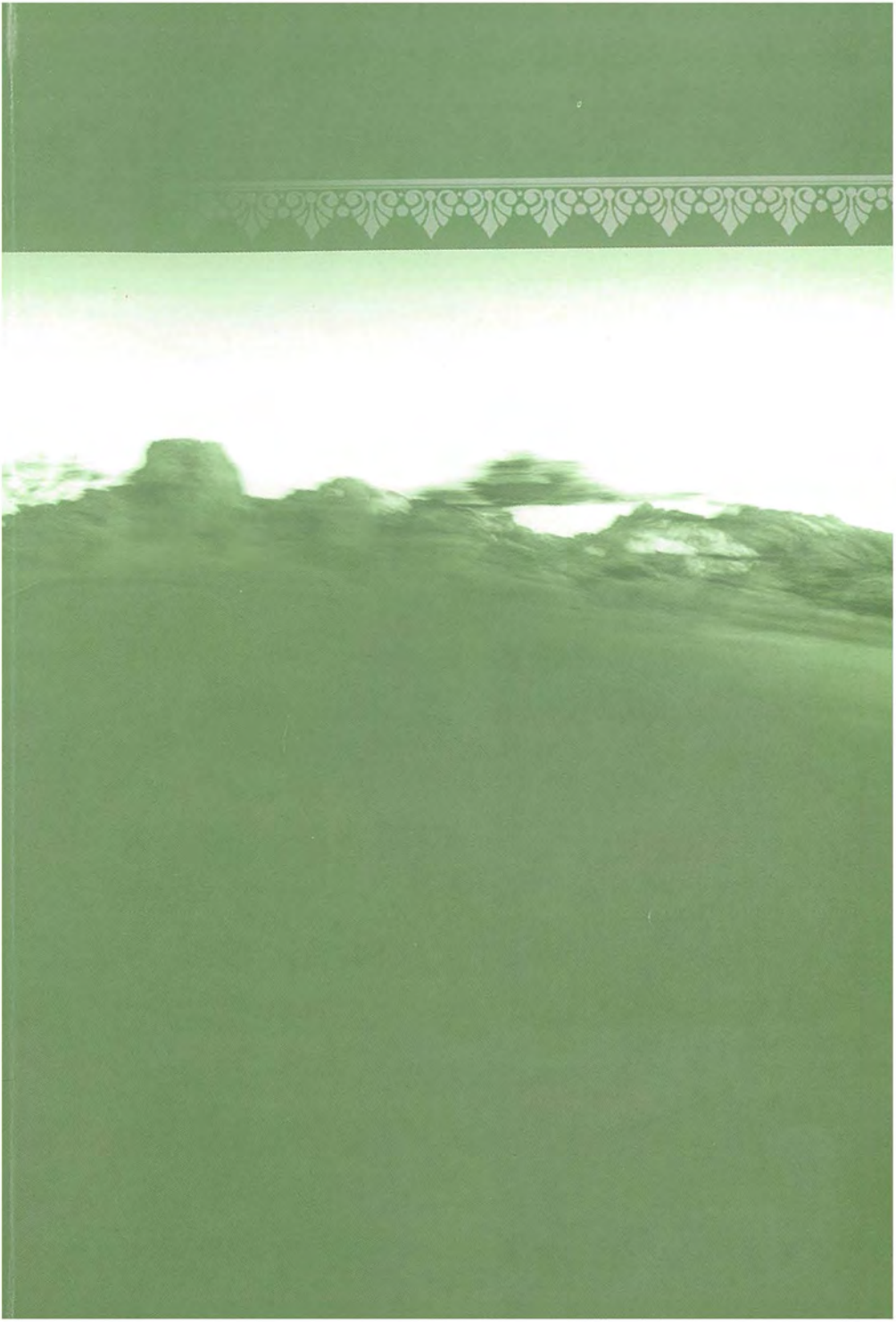
گۈمبەزلىك قەبرىنىڭ سىرى

شىنجاڭ يېشىلار - ئۇسمۇرلار نەشرىياتى

ISBN 978-7-5371-5421-4

باھاسى: 30.00 يۈەن

مۇھەممەتجان سادىق

گۈمبەزلىك قەبرىنىڭ سىرى

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: نجات مۇخلىس
مەسئۇل كورركتورى: ئابلىز ئابباس
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: غالىب شاھ

گۈمبەزلىك قەبرىنىڭ سىرى

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى: مۇھەممەتجان سادىق

*

شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 2 ـ كوچا، 1 ـ قورۇ، پ: 830049)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ جىڭبەن باسما چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1168×850مم، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 18
2006 ـ يىل 5 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2007 ـ يىل 9 ـ ئاي 2 ـ بېسىلىشى
ISBN978—7—5371—5428—4
باھاسى: 30.00 يۈەن

بېسىلىشتا، تۈپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئۇقتۇرۇڭ، تېگىشىپ بېرىمىز

مؤلف معتجان سادس

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە خەلپەم بۇزۇرۇكۇار قەبرىستانلىقى..... 1
بىرىنچى باب جاڭجۇن مەھكىمىسىدىكى يېڭىن..... 13
ئىككىنچى باب مەزەمزات ھېكىمبەگ..... 49
ئۈچىنچى باب ئەخمەتخان خوجىنىڭ چۈشى..... 83
تۆتىنچى باب «مېنىڭ دەيدىغىنىم شۇ»..... 114
بەشىنچى باب بىلالنىڭ مۇخەممىسى..... 147
ئالتىنچى باب ئۇزراخانىنىڭ كۆز يېشى..... 177
يەتتىنچى باب قوزغىلاڭچىلارنىڭ بەش ۋەكىلى..... 208
سەككىزىنچى باب «باھادىر ئاتالدى بۇ جەڭدە ئەمىر»... 241
توققۇزىنچى باب قازىكالان كەتتى ھوشىدىن..... 287
ئونىنچى باب بايانداي قەلئەسىنىڭ ئېلىنىشى..... 324
ئون بىرىنچى باب مۇبارەك تېنى بولدى قىزىل قان..... 363
ئون ئىككىنچى باب چەڭزىگە سانجىلغان باش..... 400
ئون ئۈچىنچى باب «ئوتتۇز ئالتە كۈن پوچى بولدى
سىپاھ»..... 431
ئون تۆتىنچى باب كۆرەنىڭ ئېلىنىشى..... 461
ئون بەشىنچى باب ئاخۇنۇم بىلەن سىڭار كۆزنىڭ تەقدىرى..... 499
خاتىمە ئىش ئىلكىمىزدىن كېتىپتىكەن — دە..... 555

مۇقەددىمە

خەلىپەم بۇزرۇكۋار قەبرىستانلىقى

1970 - يىلنىڭ ياز پەسلى يېڭىدىن باشلىنىۋاتاتتى . كۆكۈچ ئاسماندا ئالىقانچىلىك بۇلۇتمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئالتۇن قۇياش كۆنچىقىش ئۇپۇقىدىن خېلىلا ئېگىز ئۆرلەپ ، گويا يېڭىدىن كۆرۈۋاتقاندەك ئوتلۇق هاياجان ئىچىدە گۈزەل ئىلى ۋادىسىغا تويماي قارايتتى .

مەن ئىككى تەرىپى ئاق تېرەكلىك كوچىنىڭ كۇنچىقىش تەرىپىدىكى پىيادىلەر يولىدا كۇنگەيدىن تەسكەيگە قاراپ كېتىۋاتاتتىم . قۇلىقىمغا كوچىنىڭ هويلىلار تەرىپىدىكى ئون نەچچە يىللىق ئاق تېرەكلەر قاتار تۇرغان ئېرىقىدا ئېقىۋاتقان سۇزۇك سۇنىڭ شىلدىرلىغان ئاۋازى ئاڭلىنىاتتى . ئۇچرىغان تونۇش - بىلىشلەر بىلەن سالاملىشىپ ، يولۇمنى توختىماي داۋام قىلاتتىم . بەزى يەرلىرىگە سۇ سېپىلگەن ، بەزى يەرلىرىگە سۇ سېپىلمىگەن ئانچە كەڭ بولمىغان چوڭ يولدا ماشىنىلار ، خادىك هارۋىلار ۋە ئېشەك هارۋىلىرى ئۇزۇلمەي كېتىپ باراتتى . سۇ سېپىلمىگەن يەرلەردىن توپا - چاڭ ئۆرلەيتتى . گاهىدا ماشىنىنىڭ تۆيۇقسىز سىگنالى قۇلىقىم تۇۋىدە دەهشەتلىك ياڭراپ ، مېنى ئىختىيارسىز قاراشقا مەجبۇر قىلاتتى . كۆزلىرى چەكچەيگەن شوپۇر يول بەرمىگەن ئېشەك هارۋىسىنىڭ ئىگىسىدىن ئاچچىقلىنىپ توختىماي سىگنال ياڭرىتاتتى . هودۇقۇپ كەتكەن بىچارە هارۋىكەش ئۆزىگە بويسۇنمىغان جاهىل ئېشەكنى هەدەپ

ئۇرۇپ ـ تىللايتتى...

مانا ، دۆڭگىمۇ يېتىپ كەلدىم . دۆڭمەھەللىدىن باشلىنىپ خەنزۇ بازىرىغا بارىدىغان چوڭ يول مۇشۇ دۆڭدىن سايغا چۈشەتتى . مەن كەلگەن كوچا چوڭ يولغا كېلىپ قوشۇلۇپ كېتەتتى . خېلىلا چوڭ ۋە كەڭ سايغا چۈشكەن يول كۇنگەي تەرەپتىكى تۇگمەندىن چىقىدىغان بىر ئۆستەڭ سۇنىڭ ئۇستىگە سېلىنغان ياغاچ كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ، كۇنچىقىش تەرەپكە سوزۇلاتتى . ئاستىدىن كۆپۈكلىنىپ چىقىۋاتقان ئۆستەڭ سۈيىنىڭ ئۇستىدىكى ياغاچ تۇگمەننىڭ گۈركىرىگەن ئاۋازى يولدىن ئۆتۈۋاتقانلارغا ئېنىق ئاڭلىناتتى . بۇ سۇ توختىماي تەسكەيگە قاراپ ئېقىپ ، سايقۇشقا بېرىپ ئاندىن ئىلى دەرياسىغا قۇيۇلاتتى .

ياغاچ كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ، يولنىڭ تەسكەي چېتى بىلەن ماڭدىم . كۆۋرۈكتىن ئۆتكەن يول ئىككى تەرىپى ئانچە ئېگىز بولمىغان تۆپىلىكنىڭ ئارىسى بىلەن بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئېگىزلىككە ئۆرلەيتتى . مەن يولنىڭ تەسكەي تەرىپىدىكى تۆپىلىكتىن باشلانغان كونا ، شورلۇق سوقما تاملارغا تىكىلىپ خىيال ئىچىدە يولۇمنى داۋام قىلدىم . بۇ ئانچە ئېگىز بولمىغان تاملارنىڭ ئۇ تەرىپىدە خەلىپەم بۇزرۇكۇار مازىرى بولۇپ ، يۇز نەچچە يىللىق تارىخقا ئىگە ئىدى .

19 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئارائۆستەڭلىك خۇداقۇلى خەلىپەم غۇلجا شەھىرىدە سوپىلىق ـ ئىشانلىقنىڭ بولمىغانلىقىنى ئەيىبلەپ ، بەدەخشانلىق ئىشانشاھ ئەۋلىيانى غۇلجا شەھىرىگە ئالدۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى . بۇ چاغدا ئىلىنىڭ ھاكىمبېگى خۇشنىزات گۈك بولۇپ ، خۇداقۇلى خەلىپەم بىلەن قۇدا ئىدى . ئۇ خۇداقۇلى خەلىپەنىڭ قىزىنى ئوغلى خالزاتخانغا ئېلىپ بەرگەنىدى . خۇشنىزات ھېكىم ھۆرمەتلىك قۇدىسىنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلالماي ، نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن

ئىلىنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن تەشكىللەنگەن ئەلچىلەر ئۆمىكىنى بەدەخشانغا ئەۋەتتى . بۇ ئۆمەك «يول ئازابى — گۆر ئازابى» دېگەن ئازاب — ئوقۇبەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ ، ئۇزۇن يول بېسىپ ، بەدەخشانغا يېتىپ كېلىپ ، ئىشانشاھ ئەۋلىيا بىلەن كۆرۈشتى . بىراق ئىشانشاھ ئەۋلىيا : مۇرىت ـ تالىپلىرىنىڭ نۇرغۇنلۇقىنى ، ئۇلارنى تاشلاپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ ، غۇلجىغا بارالمايدىغانلىقىنى ئوچۇق بىلدۈردى . ئەۋلىيا : «سىلەر ئۇزاق يوللارنى بېسىپ كەپسىلەر ، سىلەرنى شۇنداقلا قايتۇرۇۋەتسەم ياخشى بولماس ! گادامۇھەممەد ئىسىملىك بىر شاگىرتىم ئىلى تەرەپكە تىجارەت بىلەن كېتىۋىدى . مەن ئۇنىڭغا قارىتىپ خەت يېزىپ بېرەي ، ئۇ مېنىڭ ئورنۇمدا ئىلىدا سوپى ـ ئىشانلىقنى يولغا قويسۇن» دېدى . ئۇمىدسىزلىكتە تەمتىرىگەن ئەلچىلەر ئىشانشاھنىڭ كېيىنكى سۆزلىرى بىلەن يەنە خۇشاللىق گۈلىستانىغا قايتتى . بەدەخشانلىق ئەۋلىيانىڭ دۇئاسىنى ئېلىپ قايتقان ئىلىلىق مۆتىۋەرلەر غۇلجىغا كېلىپ ، گادامۇھەممەدنى كۆرەدىن تېپىپ ، ئۇستازى ئىشانشاھ ئەۋلىيانىڭ خېتىنى بەردى . لېكىن ، گادامۇھەممەد : «پىرىم كېلىپ ، بۇ ئىشنى باشلاپ بەرمىسە ، مەن باشلىيالمايمەن !» دەپ تۇرۇۋالدى . ئەلچىلەر يەنە يولغا چىقىپ ، بەدەخشانغا بېرىپ ، ئىشانشاھ ئەۋلىيانى گادامۇھەممەد دېگەندەك ، غۇلجىدا سوپى ـ ئىشانلىقنى باشلاپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى . سوپى ـ ئىشانلىقنىڭ مەشھۇر پىرى ئىلىلىقلارنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ ، ئەلچىلەر بىلەن بىللە قەشقەر ئارقىلىق غۇلجىغا كەلدى...

مەن چۆچۈگەندەك خىيال لەگلىكىمنى يېغىپ ، تەسكەي تەرەپتىكى تاملارغا قاراپ كەلگەن ئورنۇمدا توختىدىم . مېنى چۆچۈتكەن ئوي توغرا چىقتى . مەن قەبرىستانلىققا كىرىدىغان چوڭ شورىدىن خىلىلا يىراقلاپ كەتكەنىدىم . كەينىمگە يېنىپ بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن ، قەبرىستانلىققا كىرىدىغان شورىنىڭ

يېنىغا كەلدىم . شوربدىن يېنىغا ئاتلاپ ئۆتۈپ ، قەبرىستانلىققا كىرىپ ، ئېگىزرەك بىر تۆپىلىككە چىقىپ ، قەبرىستانلىققا تىكىلدىم .

1970 - يىلى غۇلجا شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى خەلپەم بۇزرۇكۇار قەبرىستانلىقىنى قارادۇك قەبرىستانلىقىغا يۆتكەش تۇغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقاردى . شۇ كۈنلەردە بۇ جەمجەت قەبرىستانلىقىنىڭ ئۇيقۇسى بۇزۇلۇپ ، قەبرىلەر بىر - بىرلەپ ئېچىلىۋاتاتتى . ئېچىلغان قەبرىلەردىكى سۆڭەكلەرنى ئاق خالتىلارغا سېلىپ ، ئىگىلىرىنىڭ ھەقدارلىقىدا قارادۇك قەبرىستانلىقىغا قايتىدىن دەپنە قىلىنىۋاتاتتى .

قۇلۇقمىغا يېراقتىن كېلىۋاتقان يىغا ئاۋازى ئاڭلاندى . بەلكىم ، ئۇ يەردە ئاتىسى ، ئانىسىنىڭ سۆڭىكىنى كۆرگەن سادىق پەرزەنتلەر ، ئاكا - ئىنى ، ھەدە - سىڭلىسىنىڭ سۆڭىكىنى كۆرگەن قېرىنداشلار ، ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ سۆڭىكىنى كۆرگەن ئاتا - ئانىلار يەنە بىر ھازا ئېچىپ يىغلاۋاتقاندۇر ؟ ! بۇ يىغا ئۆلگۈچىگە بولغان بىر خىل ھۆرمەت ۋە مېھىر - مۇھەببەتنىڭ ئىپادىسى ئەمەسمۇ ؟ ! يىغلاۋاتقانلارنىڭ كۆزلىرىگە ئۆلگۈچىنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى سىيماسى كېلىپ ، يادىغا ئۇ توغرۇلۇق ئاجايىپ خاتىرىلەرنى كەلتۈرگەنلىكى تەبىئىيغۇ ؟ ! ئەسلەش ، يادلاشمۇ ئۆلگەنلەرنىڭ روھىغا ئەڭ كاتتا نەزىر بولىدىغۇ ! ؟...

مەن تېخىچىلا تۆپىلىك ئۇستىدە تۇرۇپ قەبرىلىرى ئېچىلىۋاتقان قەبرىستانلىققا قارايتتىم . ھەممىلا يەردە قەبرىلەر ئېچىلىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ يېنىدا ئەر - ئاياللارنىڭ بەزىلىرى ئۆزئارا پاراڭلىشىپ ، بەزىلىرى جەمجەت قاراپ تۇراتتى . ئېچىلىۋاتقان قەبرىلەردىن توپا - چاڭ كۆتۈرۈلەتتى . مەن بايا ئۆزۇلۇپ قالغان خىيالىمنى يادىمغا ئېلىپ ، يەنە خىيال سۈرۈشكە باشلىدىم :

بەدەخشانلىق ئىشانشاھ ئەۋلىيا غۇلجىدا كاتتا داغدۇغا بىلەن

قىزغىن قارشى ئېلىندى . مەمىيار يېزىسىنىڭ يۇزبېگى مۇھەممەدیار[1] ئىشانشاھ ئەۋلىياغا قول بېرىپ ، شەھەر ئىچىدىكى چوڭ باغلىق قورۇسىنى خانىقا قىلىشقا تەقدىم قىلدى . بۇ كاتتا باغلىق قورۇ سۇدەرۋازىنىڭ ئاغرىچىغا كېتىدىغان ئۆستەڭلىك كوچىنىڭ باش تەرىپىدە بولۇپ ، يوغان ئىككى قاناتلىق دەرۋازىسى جەنۇبقا قاراپ تۇراتتى . بەدەخشانلىق ئەۋلىيا غۇلجىدا ئۇچ ئاي تۇرۇپ ، خانىقا قۇرۇپ ، گادامۇھەممەدنى خەلىپەم قىلىپ تەينىلەپ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەتتى . يىللار ئۆتۈپ گادامۇھەممەد خەلىپەم بۇرنىغا ئۆلۈم پۇرايدىغان بولۇپ قالغاندا ، ئۆزىنى خانىقانىڭ غەربىي تەرىپىدىكى كەڭ دالىنى قەبرىستانلىق قىلىپ شۇ يەرگە دەپنە قىلىشنى ۋەسىيەت قىلدى . 1818 ـ يىلى گادامۇھەممەد خەلىپەم ۋاپات بولدى ، ۋەسىيىتى بويىچە جەسىتى ئۆزى دېگەن يەرگە دەپنە قىلىندى . مانا شۇنىڭدىن باشلاپ ، خەلىپەم كۆرسەتكەن ئاق يەردە قەبرىستانلىق پەيدا بولۇپ ، خەلىپەم بۇزرۇكۋار مازىرى ياكى خەلىپەم بۇزرۇكۋار قەبرىستانلىقى دەپ ئاتىلىدىغان بولدى .

قەبرىستانلىقنىڭ شىمال تەرىپى دۆڭمەھەللىدىن خەنزۇ بازىرىغا بارىدىغان يولنىڭ چېتىگە ؛ شەرق تەرىپى بىدە بازىرىغچە ، جەنۇب تەرىپى خانىقا بار كوچىغچە ، غەرب تەرىپى بايا مەن ئۆتكەن سايىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى قىرغاقچە سوزۇلاتتى . بۇ چوڭ قەبرىستانلىقنى ئىككى ھارۋا بىمال ئۆتۈشەلەيدىغان توپلىق كوچا ئوتتۇرىدىن ئىككىگە بۆلەتتى . ئۇنىڭ شەرق تەرىپى شەرقىي قەبرىستانلىق ، غەرب تەرىپى غەربىي قەبرىستانلىق دەپ ئاتىلاتتى . بۇ قەبرىستانلىقنى ئىككىگە بۆلۈپ تۇرغان كوچىنىڭ ئىككى يېنىدا ئاجايىپ يوغان قارىياغاچ ۋە ئاق تېرەكلەر بولۇپ ، كەچتە قارا قاغىلارنىڭ قاقىلدىشىدىن ئىككى

---

① مۇھەممەدیار يۇزبېگىنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان يېزىنىڭ ئىسمى بارا ـ بارا ئۆزگىرىپ مەمىيار بولۇپ قالغان .

تەرەپتىكى مەڭگۈلۈك ئۇيقۇ دەرگاھىنىڭ ئېغىر جىمجىتلىقى بۇزۇلاتتى . بۇ كوچا خانىقا بار كوچىغا چىقاتتى .

مەن تۆپىلىكتىن چۈشۈپ ئالدىمغا قاراپ ماڭدىم .

«بۇ قەبرىستانلىقنىڭ تارىخىنى گادامۇھەممەد خەلپەم ۋاپات بولغان 1818 - يىلىدىن باشلىساق ھازىرغىچە بىرىۋزئەللىك ئىككى يىل ئۆتۈپتۇ !» دېدىم ، گۈرلۈكى ئېچىلىپ سۆڭىكى ئەكېتىلگەن ، تېخى ئېچىلمىغان قەبرىلەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ .

مەن چۈچۈمەل ھەد تارقىتىۋاتقان شۇئاقلار ئارىسىدا كېتىۋېتىپ ، كۆڭلۈمگە كەلگەن بىر پىكىرنى ئويلىنىپ قالدىم : بۇ قەبرىلەر ئىلىنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىنى ئۆز ئىچىدە ساقلاپ كېلىۋاتقان مۇزېيلار ئەمەسمىدى ؟ ! بۇ خىيالىمدىن تومۇرلىرىمدا ئېقىۋاتقان قانلىرىم ئۇيۇپ ، يۈرىكىم توختاپ قالغاندەك بىر ھالەتتە كەلگەن ئورنۇمدا داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدىم . ئاستا - ئاستا ئېسىمنى يىغىپ ، مۇشۇ قەبرىستانلىق پەيدا بولغاندىن كېيىنكى ئىلىدا بولۇپ ئۆتكەن تارىخىي ۋەقەلەرنى بىر - بىرلەپ ئەسلەشكە باشلىدىم . مېنىڭ كۆز ئالدىمدىن خۇددى كىنو سۈرەتلىرىدەك ھەمرا ۋە ئانارخاندەك ئاشىق - مەشۇقلار ، روزى تەمبۇردەك ئاتاقلىق ناخشىچى ، مۇقامچىلار ، «غەزەلىيات» ، «غازات دەرمۇلكى چىن» دەك نادىر ئەسەرلەرنى ياراتقان موللا بىلال نازىمدەك شائىرلار ، مايىمخاندەك ئەلنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن جان پىدا قىلغان ئاياللار ، ئىلى دېھقانلار ئىنقىلابىنىڭ سادىردەك باتۇرلىرى ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ قەھرىمانلىرى بىر - بىرلەپ ئۆتتى ؛ ئۇلار مېنىڭ ئالدىمدىن : «بىز ئۆلمىدۇق ، بىز ھايات !» دەپ توۋلاپ ئۆتەتتى ، ئۇلار ئۆلمىدى ! ئۇلار مەڭگۈ ئۆلمەيدۇ ! تارىخ كۆمۈلگەن قەبرىلەر قارادۆڭگە يۆتكەلمىمۇ ، تارىخ يەنىلا يوقالمايدۇ ! يۈرەكلەردىكى تارىخ ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا ئۆتۈپ كېتىۋېرىدۇ !...

مەن بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، يەنە خىيالىمنى داۋام قىلدىم : «بۇ قەبرىستانلىقتا يەنە مەزەمزات ، ئەخمەتخان خوجا ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمدەك ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن ئەل - يۇرتنىڭ قۇربان قىلغانلار ؛ كەتمەن ئۇرۇشىدا زەربە يەپ قاچقان چارروسىيە ئەسكەرلىرىنى غۇلجىغا باشلاپ كىرگەن بېشىربەگ جېلىل ئوغلىدەك خائىنلارنىڭ تارىخىمۇ بار . بۇ سەلبىي دەرسلىكمۇ يۈرەكلەردە ساقلىنىشى كېرەك ! ياماننى بىلمىسەك ، ياخشىنىڭ قەدرىگە يېتەلمەيمىز !... »

مەن مېڭىپ ئانا جەمەتىمىزنىڭ چۆرىسى سوقما تام بىلەن قورشالغان ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تاملىرى پاكارلاپ كەتكەن كىچىك قەبرىستانلىققا يېقىنلاپ كەلدىم . ئاكام تېيىپجان ھادى مېنىڭ كېلىۋاتقانلىقىمنى يىراقتىنلا كۆرۈپ يولۇمغا قاراپ تۇراتتى . ئىلى تارىخىنى پىششىق بىلىدىغان ، خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر يازغۇچى تېيىپجان ھادى ئىنىنىڭ ، مەن ھەدىنىڭ ئوغلى — بىر نەۋرە ئىدۇق .

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم ! — دېدىم ئاكامنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، قول باغلاپ .

ئۇ سالىمىمغا سالام قايتۇرغاندىن كېيىن ، ئوچۇق چىراي ماڭا قاراپ :

— كېچىكىپ قالدىڭغۇ ؟ ! — دېدى .

— ھەم — ... دېدىم ، لېكىن سەۋەبىنى چۈشەندۈرمىدىم ، — قانداق ، بۇگۈن قەبرىلەر كۆلىنىپ تۇگەيدىغاندەكمۇ ؟...

— ياق ! ئەتە چۈشلەردە تۇگەر ! — دېدى تېيىپجان ئاكام كۆلىنىۋاتقان قەبرىلەرگە قاراپ ،— بىلەمسەن ، بۇ كۆلىنىۋاتقان قەبرىلەر بوۋىمىز ھاداجىمنىڭ قەبرىسى !

مەن قىزىقىپ قالدىم . تىرىكلىكىدە كۆرمىگەن بوۋامنىڭ جەسەت سۆڭەكلىرىنى بولسىمۇ كۆرۈش ئىستىكى يۈرىكىمنى

خۇددى بىر ئىسسىق يالقۇنده‌ك قىزىتىۋەتتى . مەن كولىنىۋاتقان قەبرىنىڭ يېنىغا كەلدىم . ئارقامدىن تېيىپجان ئاكاممۇ كېلىپ يېنىمدا توختىدى . ئىچ گۆر تۆپىسىدىن ئېچىلىۋاتاتتى ، قاۋۇل ئىككى يىگىت گۆرجه‌ك بىلەن توپىنى بىر چه‌تكه تاشلاۋاتاتتى... كۆپ ئۆتمەي ئىچكى گۆرنىڭ ئۈستى ئېچىلىپ ، ئىچىدىكى ئاده‌م ئىسكىلىتىگه ئوخشاش چېچىلىپ ياتقان جەسەت سۆڭه‌كلىرى كۆرۈنىدى . ئالدىدا تېيىپجان ئاكام ئىچ يەرلىككه سەكره‌پ چۈشتى ، ئارقىدىن مەنمۇ سەكره‌پ چۈشۈپ ، بۇۋامنىڭ سۆڭه‌كلىرىگه تىكىلدىم . ئانچه ئېگىز بولمىغان ، كەڭ يەلكىلىك بۇۋامنىڭ چىرايىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈشكه تىرىشقان بولساممۇ كەلتۈره‌لمىدىم . پەقەت ئۇنىڭ ئېڭىكى ئاستىغا چۈشكەن قارا كۆيىله‌ردىن ساقال ـ بۇرۇتنىڭ قويۇق ۋه قارا ئىكەنلىكىنى بىلدىم .

گۆر ئىچىگه كۆزلىرى يوغان ، چىرايى تاتىراڭغۇ ، ئوتتۇرا بويلۇق بىر ئاده‌م ئاق خالتىنى تۈتۈپ چۈشتى . بۇ كىشى بەيتىللا مەسچىتىنىڭ مەزىنى ئىدى . ئۇ تېيىپجان ئاكام ئىككىمىزنى ئولتۇرۇشقا شەره‌ت قىلىپ ، ئۆزى قىبلىگه قاراپ ، ئىككى پۇتىنىڭ ئۈستىده ئولتۇردى . مۈڭلۈق باشلانغان قۇرئان ئايىتى ئېچىلغان گۆر ئىچىدىن كۆكۈچ بوشلۇققا ئۈچۈپ چىقتى . مەن ئۇن ـ تىنسىز ئولتۇرۇپ ئوقۇلۇۋاتقان قۇرئان ئايىتىنى ئاڭلايتتىم ، لېكىن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى زادىلا چۈشەنمەيتتىم ، بۇ ئەره‌بچه سۆزلەر گويا سېھرى بارده‌ك يەنىلا مېنى ئۆزىگه تارتىپ تۇراتتى . بۇ ئەلۋەتته ئېتىقادىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتى !...

ئاق سەللىلىك مەزىن ئايەتنى ئوقۇپ تۈگىتىپ قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى . بىزمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئالىقانلىرىمىزنى ئېچىپ ، يۈزىمىزنىڭ ئالدىغا يايدۇق . دۇئا تۈگىگەندىن كېيىن كۆزلىرى يوغان مەزىن ئورنىدىن تۇرۇپ ، بۇۋىمىزنىڭ سۆڭه‌كلىرىنى ئاق خالتىغا سېلىشقا باشلىدى . تېيىپجان ئاكام

ئىككىمىز قەبرىدىن سىرتقا چىقىپ كەتتۇق .

— ھەي تېيىپجان ! — دېگەن ئاۋاز مېنىڭ قەبرە تېشىغا چىقىشىمغا ئاڭلاندى . مەن ئۆرە تۇرۇپ ئاۋاز چىققان تەرەپكە قارىدىم . بىزدىن ئانچە يىراق بولمىغان كولانغان ۋە كولانمىغان قەبرىلەر ئارىسىدىكى يالغۇزئاياغ يولدا ئوتتۇرا بويلۇق ، تېيىپجان ئاكام بىلەن تەڭ دېمەتلىك بىرى تەرەپكە قاراپ تۇراتتى . ئۇ ئاجايىپ بىر خەۋەرنى يەتكۈزىدىغاندەك ھاياجان ئىچىدە تېيىپجان ئاكامغا تىكىلەتتى .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم ! — دېدى تېيىپجان ئاكام كىيىمىگە يۇققان توپىلارنى قېقىۋېتىپ ، — قەيەردىن كېلىشىڭ ؟ !...

— سەن مېنىڭ قەيەردىن كېلىشىمنى سورىما ! ئەسلىي ھالىتى بۇزۇلۇپ كەتمەستە ، تېزرەك بېرىپ ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ قېينىتىسى ئەخمەت خەزىنچى بەگنىڭ قەبرىسىنى كۆرگىن ، قەبرىنىڭ ئېچىلغانلىقىنى ئاڭلىغانلىكى ئادەم بېرىپ كۆرۈۋاتىدۇ . مېنىڭ شۇ يەردىن كېلىشىم . سەن تارىخچى ، ئىلىنىڭ تارىخىغا تولىمۇ قىزىقسەن ! ياخشىسى ، ئۆزۈڭ بېرىپ بىر كۆرگىن ! بۇ تېپىلمايدىغان تارىخىي ماتېرىيال ، تارىخىي پاكىت !

تېيىپجان ئاكام ئاغىنىسىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ تۇرالماي قالدى .

— خەۋىرىڭ راستتىنلا قالتىسكەن ! رەھمەت ساڭا ! — دېدى ئۇ ، ئاغىنىسىگە ، ئاندىن ماڭا بۇرۇلدى ، — بارامسەن ، بارساڭ يۇر ! تېزرەك بارمىساق ، سۆڭەكلەرنىڭ ئەسلىي ھالىتىنى بۇزۇۋېتىشى مۇمكىن . مەن بېرىپ كۆرىمەن ! — ئۇ مېنىڭ جاۋاب بېرىشىمنى كۈتمەيلا ، ئالدى ـ كەينىگە قارىماي ئالدىراپ قەدەم تاشلىدى . مەن ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭدىم . تېيىپجان ئاكام شۇنچىلىك ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ تېز ماڭدىكى ، مەن ئۇنىڭغا يېتىشەلمەي قالدىم . ئاكامنىڭ بۇنداق تېز مېڭىشىنىڭ سەۋەبى ،

بايا ئۆزى دېگەندەك : قەبرىدىكى سۆڭەكلەرنىڭ ئەسلىي ھالىتى بۇزۇلۇپ كەتمەستە ببرىپ كۆرۈۋېلىش ئىدى . ئادەتتە قان بېسىمى يۇقىرى ئاكام زادىلا تېز ماڭمايتتى ، بىر خىل ئاستا يۈرەتتى . بۇ قېتىم ئۇ ئۆزىنىڭ ئاغرىقىنىمۇ پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ ، شۇنچىلىك تېز يۈگۈرۈپ دېگۈدەك كېتىۋاتاتتىكى ، ھاسىرىغىنى خىلىلا كەينىدە كېلىۋاتقان ماڭا ئوچۇق ئاڭلىناتتى . مەن ئۇنىڭ بۇ ئۆزىنى ئۇنتۇپ مېڭىشىدىن ئۆز كەسپىگە بولغان مۇھەببىتىنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى كۆرگەندەك بولدۇم .

بىز ئۈستى ساك قەبىلىلىرىنىڭ قالپىقىدەك ، كۆك خىشتىن ياسالغان گۈمبەزنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى دۇگىلەك ئاركىلىق ئىشىكىدىن ئىچىگە كىردۇق . يۈزىدىن تەر قۇيۇلۇۋاتقان تېيىپجان ئاكام ئۈستى ئېچىلغان ئىچ يەرلىكىنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى . ئەخمەت خەزىنچى بەگ يەرلىكىنىڭ چۆرىسىدە تۇرغان ئادەملەرمۇ خىلىلا بار ئىدى . مەن ئالدىمدىكى ئادەملەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ قەبرىنىڭ قىرىغا كەلدىم ، تېيىپجان ئاكام ئاللىقاچان يەرلىكىنىڭ ئىچىگە چۈشۈۋالغانىدى .

مەن يەرلىك ئىچىگە قارىدىم : تولىمۇ چوڭ ۋە كەڭ قېزىلغان بۇ يەرلىكىنىڭ ئوتتۇرىسىدا خۇددى مېنىڭ بوۋامدەك بويى ئانچە ئېگىز بولمىغان ، كەڭ يەلكىلىك ئەخمەت خەزىنچى بەگنىڭ ، ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە قاسىمبەگ ۋە ئاخۇنبەگ دەيدىغان ئىككى نەۋرىسىنىڭ سۆڭىكى بوغۇملىرىدىن ئاجراپ ئۆز رېتى بىلەن ياتاتتى . مەن ئابدۇرۇسۇل ئەمرنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ باشسىز گەۋدىسىنى كۆرۈپ ھەيران بولدۇم . تېيىپجان ئاكام گويا مېنىڭ ھەيران بولغانلىقىمنى سەزگەندەك يەرلىك ئىچىدىن ماڭا بوينىنى سوزۇپ قارىدى...

قۇياش ئابرال تاغلىرىدىن ئۆتۈپ جەنۇبتىكى دىلمۇك تاغلىرىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى . يېشىل ئالەم ئۇنىڭ ئىسسىق نۇرىدىن ھۇزۇرلىنىپ بىر ئىزگۈ ھاياجان ئىچىدە يانقاندەك

كۆرۈنەتتى .

بـــز ئەخمەت خەزىنچى بەگنىڭ گۈمبەزلىك قەبرىسىدىن چىقىپ ، يانمۇيان كېلەتتۇق . تېيىپجان ئاكامنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلار چاقنايتتى . بۇ ئۇچقۇنلار ئۆز ئويى ، ئۆز مەلۇماتىنىڭ تـوغـرىـلـىـقـىـنى بىلگەندىن كېيىنكى تارىخچىنىڭ ھاياجان ۋە خۇشاللىق گۈلخانىدىن چېچىلاتتى .

— مەن ئەخمەت خەزىنچى بەگ بىلەن بېشى يوق ئىككى نەۋرىسى بىللە كۆمۈلگەن ، دەپ ئاڭلىۋىدىم . بۈگۈن ئاڭلىغىنىم توغرا چىقتى ، — دېدى ئۇ ، ماڭا بېشىنى بۇراپ ، سەل - پەل ھاياجانلىنىپ قاراپ .

— نېمىشقا ئىككى نەۋرىسى باشسىز كۆمۈلگەن ؟— دېدىم ھەيران بولۇپ ، مەنمۇ بېشىمنى بۇراپ تېيىپجان ئاكامغا قاراپ .

— بۇ ئۇزۇن بىر تارىخ ! بىر - ئىككى ئېغىز سۆز بىلەن سـۆزلـەپ بـەرگىلى بولمايدۇ ! بۇ بىزنىڭ خەلقىمىز ، بىزنىڭ ئـەۋلادلـىـرىمىز بىلمىسە بولمايدىغان بىر سەلبىي تارىخ ، بىر سـەلـبـىـي دەرسـلىك ! ئالدىرىما ، مەن ساڭا كېيىن سۆزلەپ بېرىمەن !...

تـېـيـىـپجان ئاكام سۆزىدىن توختـاپ چـوڭقـۇر بىر ئـۇھ تارتتى - دە ، قەدىمىنى تېزلەتتى . بايا بىز بۇياققا ماڭغاندا قەبرە ئاچىدىغانلار ئانامنىڭ قەبرىسىنى ئاچىدىغان بولۇپ قېلىۋىدى ، مېنىڭ ئاياغلىرىمۇ ئىتتىكلىدى . كۆز ئالدىمغا تالادا شۇرغان چىقىۋاتقان ئۇزۇن قىش كېچىلىرى ، يېشىل يوپۇرماقلار ئاستا شىلدىرلاۋاتقان ياز ئاخشاملىرى ماڭا ئالدىرىماي ، ھاياجان بىلەن چۆچەك ئېيتىپ بېرىۋاتقان سۆيۈملۈك ئانام كۆزۈمگە كەلدى . يۈرىكىم : «ئانا ! جېنىم ئانا !» دەپ پىچىرلىدى...

كۈنلەر ، ئايلار ۋە يىللار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى يورغىلاپ ئۆتۈۋەردى . تېيىپجان ئاكامنىڭ ئىلى تارىخى ھەققىدىكى ئۆلمەس

ماقالە ۋە ھېكايىلىرى ئۇزۇلمەي ئېلان قىلىنغان بولسىمۇ ، ئەخمەت خەزىنچى بەگنىڭ قەبرىسىدىكى سىر ئېچىلمىدى . ئۇ بۇ سىرنى ئاچىدىغان بىرەر ماقالە ياكى ھېكايىمۇ ئېلان قىلمىدى ، ماڭىمۇ سۆزلەپ بەرمىدى .

مەن نەچچە قېتىم ئۇنىڭغا ئەخمەت خەزىنچى بەگنىڭ قەبرىسىدە بەرگەن ۋەدىسىنى ئەسكەرتتىم . ئۇ ماڭا :

— مېنى ئۇنتۇپ قالدى دەمسەن ؟ ياق ، مەن ئۇنتۇمىدىم ، يېقىن ئاردا چوقۇم يېزىپ چىقىمەن ! — دېدى ، خىيالچان مۇلايىم كۆزلىرى چاقناپ .

ئاردىن يېنە بىرقانچە يىل ئۆتۈپ كەتتى ، رەھىمسىز تەقدىر ئۇنى مۇرادىغا يەتكۈزمىدى . تازا بېسىپ ئىشلەۋاتقان كۇنلەرنىڭ بىرىدە ، يېزىق شىرەسىنىڭ يېنىدا ، بۇ ئىلى تارىخىنى پىششىق بىلىدىغان تارىخچى ۋە يازغۇچى مېڭىسىگە قان چۈشۈپ يىقىلدى ، داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي بۇ ئالەمدىن يازىدىغانلىرىنى يېزىپ بولالماي كېتىپ قالدى .

شۇنداق ، بىر ئادەم ھامان ئارزۇ - ئارمانلىرىنىڭ ، ئويلىغان ۋە دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى تەلتۆكۈس قىلالماي ئالەمدىن ئۆتىدۇ . زادى كىم بۇ ئۇچ كۇنلۇك ئالەمدە مۇرادىغا يەتكەن ! ؟ دائىم ئۇمىدلەر كېيىنكىلەرگە قېلىپ كېلىۋاتقان جاھانغۇ بۇ ! ؟

ئەخمەت خەزىنچى بەگ قەبرىسىنىڭ سىرىنى تېپىپچان ئاكام ئۆزى يازغان بولسا ، مېنىڭدىن ياخشى يازىدىغانلىقىغا يۈزدە يۈز ئىشىنىمەن . ئۇنىڭدەك يازالمايدىغانلىقىمنى بىلىپ تۇرسامۇ ، يەنىلا قولۇمغا قەلەم ئالدىم . ياخشى يېزىلمىسىمۇ ، يازمىغاندىن ياخشى ! دېگەن ئەقىدە ماڭا غەيرەت بولدى . يازغىنىم ئەل - يۇرتۇمنىڭ كۆڭلىدىكىدەك چىقمىسا ، ئەلۋەتتە ، بۇ گۇناھتىن كەچۈرۈم سوراپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ !...

2002 - يىل 5 - نويابىر ، غۇلجا

بىرىنچى باب

جاڭجۇن مەھكىمىسىدىكى يېڭىن

جاڭجۇن ئۇيغۇسى قېچىپ ، ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆرۈلۈپ ياتاتتى . يېنىدا چىرايلىق خانىشى يېنىك پۇشۇلداپ تاتلىق ئۇخلاۋاتاتتى . جاڭجۇن ئايالىنى ئويغىتىۋېتىشتىن ئېھتىيات قىلغاندەك ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ پەنجىرىنىڭ يېنىغا كېلىپ ھويلىغا قۇلاق سالدى . پەنجىرە ئازراق بولسىمۇ يورۇمىغان ، ھويلا جىمجىت ، ھەممە ئېغىر ئۇيقۇدا ياتاتتى . ئۇ ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ پەنجىرە يېنىدا خېلىغىچە تۇردى . بۇگۈن چايدىن كېيىن ئېچىلىدىغان يىغىنىنى ئويلىدى ، بىراق خىيالى ئۇزاق داۋاملىشالمىدى . چاڭ چىڭ ئېغىر ئۇھ تارتىپ ، يەنە كاڭلىق سۇپىنىڭ قىرىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئايالى ئۆرۈلۈپ ، بىرنېمىلەرنى دەپ جۆيلۇپ ، يەنە يېنىك پۇشۇلداشقا باشلىدى .

چاڭ جاڭجۇن بىردىنلا شۆھرەتلىك ئاتا - بوۋىلىرىنى ئەسلەپ قالدى . بېشىغا ئېغىر كۇنلەر كەلگەندە ، شان - شەرەپ تەختىدە كۇلگەن ئەجدادلىرىنى سېغىنىش بىر ئادەت بولسا كېرەك ! ؟ بىردىنلا ئۇنىڭ خىياللىرى قاناتلىنىپ شىمال داللىرىغا ئۇچۇپ كەتتى...

... مانجۇلار[1] توڭغۇسلارنىڭ بىر تارمىقى بولۇپ ،

① مانجۇلار — جۇرجىتلارنىڭ ئەۋلادى .

شىمالدىكى دالىلاردا روناق تاپقان قۇدرەتلىك چارۋىچى مىللەت . ئۇزاق تارىخقا ئىگە مانجۇلار 16 - ئەسىرنىڭ بېشىدا يەنە بىر قېتىم قۇدرەت تاپتى . ئاتاقلىق سىياسەتچى ۋە ھەربىي ئالىم نۇرخاچ 1583 - يىلى ئۆز قەبىلىلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ ، ھاكىمىيەت بىلەن ھەربىي بىرلەشكەن سەككىز تۇغلۇق تۈزۈمنى ئورناتتى . ئۇ 1616 — يىلى خىتۇئالادا كېيىنكى چىن سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنى قۇردى . نۇرخاچنىڭ سەككىزىنچى ئوغلى خۇاڭ تەيجى 1636 - يىلى تەختكە چىقىپ مىللىتىنى مانجۇ ، دۆلىتىنى چىڭ دەپ ئۆزگەرتتى . 1644 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى نۇرخاچىنىڭ ئون تۆتىنچى ئوغلى دۆرگۈن لەشكەر تارتىپ ، سەددىچىن سېپىلىدىن ئۆتۈپ ، بېيجىڭغا كىرىپ مەركىزىي ھاكىمىيەتنى ئىگىلىدى...

جاڭجۇن يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ پەنجىرىنىڭ قېشىغا كەلدى . ئۇ تېخى سەككىز جىڭ (گېڭ) غا جاڭ ۋە دۇمباق ئۇرۇلمىغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ ، يەنە ھويلىغا قۇلاق سالدى : ماڭغان ئادەمنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلانمايتتى . ھەر كۈنى تاڭ يورۇغاندىن تارتىپ كۈن پاتقانغا قەدەر بولغان ۋاقىتنى سەككىز جىڭ دەپ ھېسابلاپ ، ھەربىر جىڭنىڭ ۋاقتىنى سائەتكە قاراپ بەلگىلىمەستىن ، مەخسۇس ياسالغان شاڭنىڭ سەككىز يېرىگە ئوخشاش ئارىلىقتا يىپ باغلاپ ، ھەربىر يىپنىڭ ئارىلىقىنى بىر جىڭ دەپ بىلەتتى . مەخسۇس قارايدىغان ئادەم كۈجىنى بىر قاچىغا سېلىپ ، ياندۇرۇپ كۆزىتىپ تۇراتتى . كۈجە كۆيۈپ بىر يىپتىن يەنە بىر يىپقا كەلگەندە ، مەخسۇس قارايدىغان ئادەم ئاۋۋال دۇمباقنى بىرقانچە قېتىم ئۇرۇپ ، ئاندىن جاڭنى بىر قېتىم ئۇراتتى . شۇنداق قىلىپ سەككىز جىڭ بولغاندا ، يەنە دۇمباقنى بىرقانچە قېتىم ئۇرۇپ ، ئاندىن جاڭنى سەككىز قېتىم چالاتتى . سەككىزىنچى جىڭغا جاڭ ئۇرۇلغاندا ، تاڭ يورۇغان ، دەپ

قارىلىپ ، ھەممە ئادەم ئورۇنلىرىدىن قوپاتتى . دۇمباق ۋە جاڭ ئۇرۇلغاندا ، قاراۋۇللار ، كۆزەتچىلەر ئالمىشاتتى : ئاھالىلەر ئولتۇرغان مەھەللىلەردىكى جېسەكچىلەر قولىدىكى تاكتىكىنى ئۇرۇلغان دۇمباق ۋە جاڭ بىلەن بىردەك ئۇرمىسا ، قەلئە قاراۋۇللىرى ئۇلارنى جازالايتتى . ئاھالىلەر جېسەكچىلەرنىڭ ئۇرغان تاكتىكىغا قاراپ ، تۇننىڭ قانچە جىڭ بولغانلىقىنى بىلەتتى . بىرىنچى قېتىم جاڭ ئۇرۇلۇشى بىلەنلا سېپىلنىڭ بارلىق دەرۋازىلىرى دەرۋازا بېگى تەرىپىدىن قۇلۇپلىنىپ ، ئاچقۇچلار شەھەر باشقۇرۇش ئامبىلىغا تاپشۇرۇپ بېرىلەتتى . سەككىز جىڭ توشۇپ جاڭ ئۇرۇلغاندا ، دەرۋازا بېگى ئاچقۇچنى شەھەر باشقۇرۇش ئامبىلىدىن قايتا ئېلىپ دەرۋازىلارنى ئاچاتتى . ئۇچ جىڭدىن كېيىن كىشىلەرنىڭ كوچىدا يۈرۈشى مەنئى قىلىناتتى . ناۋادا ئۇچ جىڭدىن يەنە كوچىدا يۈرگۈچىلەر كۆرۈلسە ، قاماپ قويۇلاتتى ياكى جەرىمانە ئېلىناتتى . كېچىدە چوڭ كوچا ، راۋاق ئەتراپى ، جاڭجۇن مەھكىمىسى ۋە يامۇللارنىڭ ئالدىغا شام بىلەن يورۇتۇلغان چوڭ پانۇس ، مەھەللىلەرگە كىچىك پانۇسلار ئېسىلاتتى . بۇ پانۇسلارنى ياندۇرۇشمۇ دۇمباق ۋە جاڭلارنىڭ ئۇرۇلۇشى بىلەن بولاتتى .

چاڭ جاڭجۇن تېخىچىلا ئۇزۇن ئاق يىپەك كۆڭلەك ۋە تامبىلىدا ، يالاڭۇاشتاق پەنجىرە يېنىدا تۇراتتى . ئەمدى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن موڭغۇل ئويراتلىرى ئۆتۈشكە باشلىدى :

16 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا تەڭرىتېغىنىڭ شىمالى ، ئالتاي تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان موڭغۇللار جۇڭغار[1] (جۇراس) ، تورغۇت ، دۇربۇت ، خوشۇت دېگەن تۆت قەبىلىگە بۆلۈنۈپ كەتتى . جۇڭغارلار بالقاش

① جۇڭغار — موڭغۇلچە سۆز ، «سول قانات» دېگەن مەنىدە .

كۆللىنىڭ شىمالى ۋە ئىلى رايونىدا ؛ تورغۇتلار تارباغاتايدا ؛ دۇربۇتلار ئالتاي تاغلىرى ۋە ئېرتىش بويلىرىدا ؛ خوشۇتلار ئۇرۇمچى ئەتراپىدا ياشىدى . مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ، 1634 ـ يىلى قاراقۇرا ئۆلدى . ئوغلى باتۇر قۇنتەيجى[1] دادىسىنىڭ ئورنىغا چىقتى . ئۇ تىبەتلىك دالاي لامانىڭ تەقدىم قىلىشى بىلەن باتۇر قۇنتەيجى ئاتىلىپ ، تەسىر كۈچىنى كېڭەيتىپ ، باشقا قەبىلىلەرگە ئۇرۇش قوزغىدى . باتۇر قۇنتەيجىنىڭ كېڭەيمىچىلىك ئۇرۇشى بىلەن تورغۇتلار رۇس يېرىگە كۆچۈپ كەتتى . خوشۇتلار كۆكنۇر (چىڭخەي) گە كۆچۈپ ئۇرۇمچىنى جۇڭغارلار ئىگىلىۋالدى . دۇربۇتلارغا تەۋە خۇيتلار چۆچەككە كۆچۈپ كەلدى . 1672 ـ يىلى باتۇر قۇنتەيجى ئۆلدى ، ئورنىغا ئوغلى سىڭگى تەيجى بولدى ، كېيىنچە سىڭگىمۇ قول ئاستىدىكىلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى . بۇ چاغدا سىڭگىنىڭ ئىنىسى غالدان (يەنە بىر ئىسمى گىگىن قۇتلۇق) تىبەتتە لاما بولۇپ تۇراتتى ، ئاكىسى ئۆلتۈرۈلۈپ كېيىنكى يىلى غالدان جۇڭغارلار ئارىسىغا قايتىپ كېلىپ ، توپىلاڭنى تىنچىتىپ ، ئۆزى تەختتە ئولتۇردى . غالدان ئىنتايىن قارا نىيەت ئادەم بولۇپ ، خانلىق تەختىگە ئولتۇرۇپلا كېڭەيمىچىلىك ئۇرۇشى قوزغىدى . ئۇ «ماڭا ئاسىيلىق قىلغانلارنى قوبۇل قىلدى··· » دېگەن باھانە بىلەن كۆكنۇردىكى خوشۇتلارغا ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ ، تەسىر دائىرىسىنى كۆكنۇر ـ تىبەت ئېگىزلىكىگە قەدەر كېڭەيتتى···

كەينى ـ كەينىدىن سەككىز قېتىم ئۇرۇلغان جاڭنىڭ ئاۋازى چاڭ جاڭجۇننى خىيالدىن توختاتتى···

---

① قۇنتەيجىنى ئۇيغۇرلار قونتاجى دەيدۇ . قۇنتەيجى — چوڭ تەيجى دېگەن سۆز بولۇپ ، قەبىلە باشلىقلىرى شۇنداق ئاتىلاتتى . تەيجى — خەنزۇچە تەيزى (تەخت ۋارىسى ، شاھزادە) دىن كەلگەن .

* *

هاۋا ئوچۇق ، كۈنچىقىش تەرەپ ئاپئاق ئاقىرىپ ، بىلىنەر - بىلىنمەس هال رەڭ يۇگۇرۈۋاتاتتى . ئاق يىپەك كۆڭلەكنىڭ ئۈستىگە قارا تاۋاردىن كالتە چاپان كىيگەن جاڭجۇن تۆت چاسا ، ئازادە قورۇغا چىقتى . يوغان ، گەۋدىلىك ، ئەللىك ياشلاردىن هالقىغان بۇ ئادەمنىڭ پېشانىسى تار ، كۆزلىرى ئالما ئۇرۇقىدەك ، ئىككى مەڭزى تومپىيىپ چىققان بولۇپ ، چىرايى تاتىراڭغۇ ، كونا سۈپۈرگىنىڭ كوتىمەك بېشىدەك شالاڭ قېشىدىن باشقا يوغان بۇرنى ئاستىدا ۋە كەتمەن ئېڭىكىدە بىر تال تۈكمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئۇ تازا بىر كېرىلۈپتىپ خالاغا قاراپ ماڭدى .

ئازادە قورۇنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى تاملىرى گۈل - نەقىشلىك ، پەنجىرىلىرى چوڭ ، ئالدى پېشايۋانلىق ، كۆك خىشتىن خەنزۇ ئۇسلۇبىدا سېلىنغان بەش ئېغىز ئۆي جاڭجۇننىڭ مەهرەمخانىسى ، ئىستىراهەت - دەم ئېلىش ئۆيلىرى بولۇپ ، ئىچى هەر تۈرلۈك قىممەت باهالىق ئۆي جاهازلىرى بىلەن زىننەتلەنگەنىدى . بۇ قورۇدا بىرنەچچە مۇلازىم يىگىت ۋە كېنىزەك قىزلار يۈگۈرۈپ يۈرۈپ جاڭجۇن ۋە ئۇنىڭ خانىشىغا خىزمەت قىلاتتى . بېيجىڭدىكى خانىغا بېقىنسىمۇ ، جاڭجۇن بۇ يەردە ئۆز ئالدىغا بىر يۈرۈش يەرلىك سىياسەتلەرنى يۈرگۈزۈپ ، دېگىنى دېگەن ، قىلغىنى قىلغان بولۇپ ، ئۆزى بەگ ، ئۆزى خان بولۇپ ، هۆكۈم سۈرەتتى . بۇنداق تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىغا يەرلىك خاقان بولغان جاڭجۇننىڭ ئايالى ئەلۋەتتە خانىش بولىدۇ - دە !...

چاڭ چىڭ ئولتۇرىدىغان ئۆيلەرنىڭ ئىككى تەرىپىدە يەنە نۇرغۇن ئۆيلەر بولۇپ ، بۇلارنىڭ بىر قىسمىدا جاڭجۇن ۋە

خانىشىنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان مۇلازىم ۋە كېنىزەكلەر ئولتۇراتتى ؛ قالغانلىرى ئاشخانا ، يۇيۇنۇش ـ تارىنىش ئۆيلىرى ، قورۇنىڭ شەرق تەرىپىدە جاڭجۇننىڭ ئىشخانىسى ، تامغا تۇتىدىغان تامغىچى ، پۇتۇكچى (كاتىپ) ۋە مۇھاپىزەتچىلىرى تۇرىدىغان ئۆيلەر ، غەرب تەرىپىدە ئالاھىدە ياسالغان كاتتا ۋە ھەشەمەتلىك ساراي بولۇپ ، بۇ سارايدا جاڭجۇن مۇھىم يىغىنلارنى ئاچاتتى ، مۇھىم مېھمانلارنى قوبۇل قىلاتتى . بۇگۈن چاڭ چىڭ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنىڭ تەدرىگە مۇناسىۋەتلىك چوڭ ۋە مۇھىم ئىشنى مۇشۇ ياسىداق سارىيىدا ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلىرى بىلەن بىللە مۇزاكىرە قىلاتتى .

جاڭجۇن خالادىن چىققاندا ، ئۇنى زىلۋا بويلۇق بىر مۇلازىمى كۇتۇپ تۇراتتى . ئۇ مېڭىپ مۇلازىمى يېنىغا كەلگەندە توختىماي :

— بېرىپ ئاشپەزلەرگە دېگىن ، ھازىرلا ناشتىلىق تەييارلىسۇن ! — دېدى . مۇلازىم ئاشخانا تەرەپكە كەتتى .

چاڭ چىڭ يۇيۇنۇش ـ تارىنىش ئۆيىگە ماڭدى... ئۇ يۇيۇنۇپ چىققاندا كۇنچىقىش ئۇپۇقى خېلىلا ئاقىرىپ ، ھويلا ئىچىمۇ خېلىلا يورۇپ قالدى . چاڭ چىڭ ھويلىنىڭ غەربىي تەرىپىگە قاراپ مېڭىپ ، يۇمىلاق ئىشىككە كەلدى . ئىشىكتىن كىرگەن ھۆكۈمرانىنىڭ ئالدىدا ئانچە چوڭ بولمىغان باغ تۇراتتى . چۆرىسىگە مېۋىسىز دەرەخلەر تىكىلگەن ، ئوتتۇرىسىدا گۈل ـ نەقىشلىك خەنزۇچە ئۇسلۇبتا ياسالغان شىپاڭ تۇرغان بۇ ئانچە چوڭ بولمىغان قورۇق باغ بولسىمۇ ، كىچىك باغ سانىلاتتى . شىپاڭنىڭ چۆرىسىگە باھاردىن تارتىپ قىشقىچە تىزىلىدىغان قاچا گۈللەر ئېچىلىپ خۇشبۇي پۇراق چاچاتتى . چىرايلىق قەپەسلەرگە سولانغان تۇرنا ، شاتۇتى ، بۇلبۇل ، تورغاي ، كەكلىك قاتارلىق قۇشلار سايراپ باغ ئىچىنى جانلاندۇرۇۋېتەتتى . تېخى بۇ قاچا گۈللەر ۋە قۇشلار باغقا چىقمىغان بولۇپ ، ئالاھىدە بىر ئۆيدە

ئادەملەر قارايتتى .

ئېگىز بويلۇق جاڭجۇن بۇگۇن قىلىچىنى ئېلىپ چىقمىدى ، چامباشمۇ ئوينىمىدى ، قوللىرىنى ئادەتتىكىدەك ھەركەتلەندۈرۈپ قويۇپ ، شىپاڭنىڭ يېنىغا كېلىپ يەنە خىيالغا كەتتى...

غالدان تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇش خىيالىدا ياشايتتى . بۇ چاغدا چىڭ خانىدانلىقىنىڭ خانى كاڭشى بولۇپ ، ئۇمۇ تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىغا ، جۇڭغارلارنىڭ ھەربىكىتىگە كۆز تىكەتتى . تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدا «ئاق تاغلىقلار» بىلەن «قاراتاغلىقلار»نىڭ كۈرىشى كەسكىنلىشىپ كەتتى . «ئاق تاغلىقلار» نىڭ سەردارى ئاپاق خوجا غالداندىن قوشۇن چىقىرىپ ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلدى . ئاپاق خوجىنىڭ بۇ تەلىپى قارانىيەت غالدان ئۈچۈن تېپىلمايدىغان پۇرسەت ئىدى . ئۇ 1678 - يىلى قوشۇن باشلاپ تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىغا ئاتلاندى . غالدان يولدا قارشىلىق كۆرسەتكەن بارلىق كۈچلەرنى تارمار قىلىپ ، يەكەن خانىدانلىقىنىڭ خانى ئىسمائىل خاننى ۋە ئۇنىڭ پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەرنى ئەسىر ئالدى . غالدان ئاپاق خوجىنى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىغا قوغلاپ چىقىپ تىكلىدى...

قارا نىيەت غالدان 1688 - يىلى شەرققە ھەربىي يۈرۈش قىلىپ ، موڭغۇل زېمىنىغا ھۇجۇم قىلدى . نەتىجىدە چىڭ سۇلالىسى تەدبىر قوللىنىشقا مەجبۇر بولدى . چىڭ سۇلالىسى غالداننى 1696 - يىلى جۇمۇتۇ دېگەن يەردە مەغلۇپ قىلدى . غالدان يېڭىلىپ ، كېيىنكى يىلى (1697 - يىلى) ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى . ئۇنىڭ ئورنىغا سېۋان ئارابتان ۋارىسلىق قىلدى . سېۋان ئارابتان تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇيغۇرلارغا خۇددى غالداندەكلا قاتتىق پوزىتسىيە قوللاندى . غالدان ئۆلۈپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا يەكەن خانىدانلىقىنىڭ خان جەمەتى ۋە ئاپاق خوجىنىڭ نەۋرىسى ئەھمەتخان جۇڭغارلار ھۆكۈمرانلىقىدىن قۇتۇلۇش

ئۇچۇن ھەربىكەت قىلدى ، لېكىن ئۇلارنىڭ بۇ ھەربىكىتى سېۋان ئارابتان تەرىپىدىن رەھىمسىزلەرچە باستۇرۇلدى .

يەكەن خانىدانلىقى پارچىلىنىپ ، جايلاردا بىرمۇنچە يېڭى فېئودال ھۆكۈمرانلار بارلىققا كەلدى . بۇلارنىڭ ئىچىدە قۇمۇل ، تۇرپان ، ئۇچتۇرپان ، يەكەندىكى نەسەبىي فېئودال جەمەتلىرى گۈرۈھىنىڭ كۈچى ئەڭ زور ئىدى .

غالدان ئۆلگەندىن كېيىن ، قۇمۇلنىڭ ھۆكۈمرانى ئەبەيدۇللا بەگ ھەممىدىن ئاۋۋال جۇڭغارلاردىن ئايرىلىپ چىقتى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئوغلى گوپا بەگنى ئەۋەتىپ غالداننىڭ ئوغلى سەمپىل بالجىدنى تىرىك تۇتۇپ چىڭ سۇلالىسى ئوردىسىغا ئاپىرىپ بەردى . ئەبەيدۇللا بەگنىڭ بۇ خىزمىتى ئۈچۈن 1697 - يىلى كاڭشى خان ئۇنىڭغا بىرىنچى دەرىجىلىك «جاساق» لىق ئوتۇغاتىنى بېرىپ ، مۆھۈر ، قىزىل ئەلەم ۋە كۈمۈش پۇللارنى ئىنئام قىلدى . ئوغلى گوپا بەگكە ئىككىنچى دەرىجىلىك بەگ ئۇنۋانىنى بەردى .

سېۋان ئارابتان ئەبەيدۇللا بەگنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسىنى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە تۇتۇپ بېرگەنلىكىدىن غەزەپلىنىپ 1700 - يىلى ئۇ يەنە ئىككى مىڭ لەشكەر چىقىرىپ ، قۇمۇل شەھىرىگە ھۇجۇم قىلدى . چىڭ سۇلالىسىنىڭ قۇمۇلنى ساقلاپ تۇرۇۋاتقان قوشۇنلىرى بىلەن ئەبەيدۇللا بەگنىڭ قوشۇنلىرى بىرلىكتە جۇڭغارلارنىڭ ھۇجۇمىنى چېكىندۈرۈپ ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي شىمالدىكى ئالدىنقى سېپىنى مۇستەھكەملىدى...

چاڭ چىڭ خىيالدىن توختاپ ، باغنىڭ شىمالىي تېمىدىكى ئىشىك ئالدىغا كېلىپ توختىدى . ئۇ بۇ ئىشىكنىڭ سىرتىغا چىقايمۇ - چىقمايمۇ دېگەندەك بىردەم قاراپ تۇرۇپ قالدى . ئۇنىڭ بېشىدىن ئىبارەت پىكىر قىلىش تۇگمىنى توختاپ ئىنكاس قايتۇرمىدى . ئەگەر زىلۇا بويلۇق مۇلازىمى يۈگۈرۈپ كېلىپ

ئىشىكنى ئاچمىغان بولسا ، جاڭجۇن يەنىلا ئىشىككە قاراپ تۇرۇۋەرگەن بولاتتى . ئىشكتىن چىققان چاڭ چىڭنىڭ ئالدىدا ئىككى - ئۈچ يۈز مو كېلىدىغان ، «جاڭجۇن بېغى» دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ بىر باغ تۇراتتى . باغنىڭ ئەتراپىدا قارىياغاچ ، ئاق تېرەك ، ئەرمۇدۇن ، دولانا قاتارلىق دەرەخلەر قويۇق كۆرۈنەتتى . باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يوغان كۆل گويا ئاجايىپ چوڭ زەڭگەر ئەينەكتەك پارقىراتتى . ئۇنىڭ بىر قىرغىقىدا پالاقلىق قولۇاقلار سۇ ئۈستىدە لەيلەپ يېنىك چايقىلاتتى . سۇ يۈزىمۇ سەھەرنىڭ سەلكىن شامىلىدا بىلىنەر - بىلىنمەس تەۋرىنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . بۇ كۆلدە جاڭجۇن ۋە ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ، جاڭجۇن مەھكىمىسىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلار ۋە ئۇلارنىڭ خوتۇن - بالىلىرى دەم ئالغان چاغلىرىدا قولۇاق بىلەن ئۇزۇپ سەيلە - ساياھەت قىلىپ ئوينايتتى . بۇ باغقا ئادەتتىكى پۇقرالارنىڭ كىرىشىگە رۇخسەت قىلىنمايتتى .

جاڭجۇن كۆلنىڭ بويىغا كەلدى . سۇپسۈزۈك سۇ ئۇنىڭ خىيالچان كۆزىگە گويا كۆك ئېكراندەك كۆرۈندى . يەنە ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن تارىخىي ۋەقەلەر بىر - بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى :

... چىڭ سۇلالىسى تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىغا قوشۇن چىقىرىشنى بىرقانچە قېتىم ئويلىغان بولسىمۇ ، پۈرسەت پىشمىغانلىقتىن چىقىرالمايۋاتاتتى . جۇڭغارلارنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقىدىن تويغان قۇمۇل بېگى ئەبەيدۇللا ، تۇرپان قاراغوجىلىق ئىمىن بەگلەر چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىگە تەۋەلىك بىلدۇرۇپ ، خانىنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشتى . شۇنىڭ بىلەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ غەربىي يۇرتقا كىرىشى ئۇچۇن زېمىن ھازىرلاندى . بۇ مەزگىلدە تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىدىكى ئۇيغۇرلار بىلەن جۇڭغارلارنىڭ ھاكىمىيەت

تالىشىش ئىچكى كۇرەشلىرى كۆپىيىپ كەتتى . 1754 - يىلى جۇڭغارلارنىڭ باشلىقى داباچ بىلەن ئامۇرسانا ئوتتۇرىسىدا ھوقۇق تالىشىش كۇرىشى يۈز بەردى . بۇ جىددىي كۇرەشتە ئامۇرسانا چىڭ سۇلالىسىگە ئەل بولدى . ئۇزۇندىن بۇيان تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى بىرلىككە كەلتۇرۇش كويىدا بولۇپ كەلگەن چىڭ سۇلالىسى ھۆكۇمىتى كەلگەن ياخشى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ جۇڭغارلارغا قارشى يۇرۇش قىلىش قارارىغا كەلدى . 1755 - يىلى چىيەنلۇڭ خان چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنى ئىككى يۆنىلىش بويىچە ماڭدۇردى . بەندىنى جاڭجۇن ، ئامۇرسانا مۇئاۋىن جاڭجۇن بولۇپ شىمالىي يول بىلەن ماڭغان قوشۇنلار ئۇلاستايدىن[1] ئۆتۈپ بورتالاغا قاراپ ئىلگىرىلىدى . يۇڭچياڭجاڭجۇن ، سادىلى مۇئاۋىن جاڭجۇن بولۇپ غەربىي يول بىلەن ماڭغان قوشۇنلار باركۆلدىن ئۆتۈپ بورتالاغا يول ئالدى . بۇ ئىككى قوشۇن 4 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى بورتالادا ئۇچراشتى . ئىككى ئايلىق ئوزۇق - تۇلۇق ، يەم - خەشەك ئېلىپ ماڭغان قوشۇنلار بورتالادىن داۋاملىق ئىلگىرىلەپ بىر قىسمى ئىلى دەرياسىنىڭ غۇلجا كېچىكىدىن ئۆتۈپ تۆمۈرلۈك تېغىغا ئاتلاندى ؛ يەنە بىر قىسمى ئىلى دەرياسىنىڭ كاتەك كېچىكىدىن ئۆتۈپ داباچ تۇرغان گىدىڭ[2] تېغىغا كەلدى . داباچ تەسلىم بولۇشقا كۆنمەي ، گىدىڭ تېغىغا چىقىپ ، ئىستېھكام ياساپ ، مۇداپىئەلىنىپ تۇراتتى . 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى كېچىدە ، يېڭىدىن تەسلىم بولغان جۇڭغارلارنىڭ زەيسەنى ئايۇشنىڭ باشلامچىلىقىدا يىگىرمە ئىككى نەپەر چېرىك سەزدۇرمەي داباچنىڭ چېرىكلىرى تۇرغان جايغا بىراقلا بېسىپ كىرىپ ئالىتاغىل چۇقان كۆتۈرۈشتى . داباچنىڭ

---

① ئۇلاستاي — بۇ جاي ھازىرقى تاشقى موڭغۇلىيىدە .

② گىدىڭ — جۇڭغار تىلىدا باش سۆڭىكىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى دوقمۇش بىلدۇرىدۇ . گىدىڭ تېغى موڭغۇلكۇرەدە .

ئالته مىڭ بەش يۈز ئاتلىق لەشكىرى تەسلىم بولدى ، شۇنداقلا داباچىنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرىمۇ ئۇچتۇرپانغا قېچىپ بېرىپ ئەسىرگە چۈشتى .

1700 - يىلى جۇڭغارلار ئۆزبىنى خان دەپ جاكارلىغان ئەھمەتخاننى تۇتۇپ ، ئىلىدا نەزەربەند قىلغاندى . ئەھمەتخان ئىلىدا ئىككى ئوغۇل پەرزەنت كۆردى : چوڭىنىڭ ئىسمى بۇرھاندىن (چوڭ خوجا) ، كىچىكىنىڭ ئىسمى خوجاجاھان (كىچىك خوجا) بولۇپ ، ئاتىسى ئەھمەتخان ئۆلگەندىن كېيىن تۇنقۇنلۇق ھاياتىنى كەچۈردى . چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى داباچ ئۈستىدىن غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ئۇچتۇرپاننىڭ مۇتەئىرى خوجاسى بەگ بىلەن ئاقسۇنىڭ ھاكىمبېگى ئابدۇلۇاھاپلار تەكلىپ بېرىپ ، چىڭ خانىدانلىقىدىن بۇرھاندىن خوجا بىلەن خوجاجاھان خوجىنى تۇنقۇنلۇقتىن ئازاد قىلدۇردى ، ئىككى خوجا ئۇيغۇرلار رايونىغا ھۆكۈمران بولدى . ئىككى ئاكا - ئۇكا خوجىلار مىڭدىن ئارتۇق لەشكەرلەرنى باشلاپ ئاۋۋال قاراتاغلىقلار ئىگىلەپ تۇرغان ئۇچتۇرپاننى ئالدى ، ئارقىدىن قەشقەرنىمۇ ئىشغال قىلدى . ئۇلار قەشقەردە لەشكەرلىرىنى كۆپەيتكەندىن كېيىن ، يەكەنگە قاراپ ئاتلاندى . بۇ چاغدا قاراتاغلىقلارنىڭ سەرداری خوجا جاھان خوجا بولۇپ ، كەلگەن ئىككى خوجىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن قاتتىق سوقۇشتى . ئاخىرىدا ئاكا - ئۇكا خوجىلار غەلىبە قىلىپ خوجاجاھان خوجىنى ئەسىر ئېلىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى ۋە «زامان زامانىنىڭ ، زامان خاقانى چىنىنىڭ !»[1] دەپ جاكارلىدى .

بۇ چاغدا چىڭ سۇلالىسى ئۇچۇن خىزمەت قىلىۋاتقان ئامۇرسانا تېخىمۇ چوڭراق مەنسەپكە ئېرىشىش تەمەسىدە چىڭ سۇلالىسىدىن يۈز ئۆرۈدى . ئامۇرسانانىڭ چىڭ سۇلالىسىدىن يۈز

① «تارىخي ھەمدى» دىن ئېلىندى .

ئۆرۈگەنلىكى خوجا جاھانغا تەسىر قىلدى . بۇرھاندىن ئۆزلىرىنى جۇڭغارلارنىڭ نەزەربەندىدىن ئازاد قىلغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ چىڭ سۇلالىسىگە قارشى تۇرۇشنى خالىماي ، ئارىسالدى بولۇپ قالدى . بۇرھانىدىن خوجىنىڭ ئارىسالدىلىقى خوجاجاھان تەرەپدارلىرىنى ئۇستۇنلۇككە ئىگە قىلدى . 1757 ـ يىلى خوجا جاھان «باتۇرخان دۆلىتى» دېگەن بايراقنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، مەملىكەتنى بىرلىككە كەلتۈرگەن چىڭ سۇلالىسىدىن مۇناسىۋەتنى ئۈزدى . چىڭ سۇلالىسى يارخاشەننى جاڭجۈن ، ئىمىن خوجا ، خانىڭئانى مەسلىھەتچى ئامبال ، شۇندىنا ، ئەيلۇڭئا ۋە يۈسۈپنى قوشۇن باشلىقلىرى قىلىپ ، ئون مىڭدىن ئارتۇق چېرىكنى تۇرپاندىن ئاتلاندۇردى . 5 ـ ئايدا كۇچاغا يېتىپ كەلگەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى شەھەرنى ئۇزۇنغىچە مۇھاسىرە قىلىپ ياتتى . كۇچا ھاكىمى ھادى يارخاشەنگە : خوجاجاھاننىڭ قاچىدىغان يولىنى توسۇش ئۈچۈن ئۆگەن دەرياسىدا چېرىك تۇرغۇزۇشنى تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ ، جاڭجۈن ئاڭلىمىدى . چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى 8 ـ ئايدا كۇچا شەھىرىنى ئالدى . خوجاجاھان قېچىپ كەتتى . چېەنلۇڭ خان خوجاجاھاننى قاچۇرۇپ قويغانلىقى ئۈچۈن يارخاشەننى جاڭجۇنلۇكتىن ئېلىپ تاشلاپ ، ئورنىغا ئوردا ھەربىي باشقارمىسىدا پۈتۈكچىلىك خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان مانجۇ سېرىق بايراق قەبىلىسىنىڭ خادىمى جاۋخۇينى جاڭجۈن قىلىپ ئەۋەتتى .

مەسلىھەتچى ئامبال ئىمىن خوجا ئۆز چېرىكلىرىنى باشلاپ ، يۇلتۇز ئارقىلىق ئىلىغا قاراپ يولغا چىقتى . ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئىلىدىكى قوشۇنلىرىغا يارەملىشىش ئۈچۈن كېتىۋاتاتتى . ئىمىن خوجا تاغ ئارىسىدا تۇرپانغا قاراپ كېتىۋاتقان چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنى يولۇقتۇردى . بۇ چېرىكلەر : چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ ئابرال تېغىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قورشاۋدا قالغانلىقىنى ، ئوزۇق ـ تولۇكتىن قاتتىق

قىسىلغانلىقىنى ، ئۆزلىرىنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك ۋە چېرىك يارىدەم سوراپ تۇرپانغا كېتىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى . ئىمىن خوجا ئۆزىنىڭ ئۇلارغا يارىدەم بەرگىلى كېتىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرۈپ ، يولىنى داۋام قىلىۋەردى . ئۇ ئىلىغا كېلىپ ، ئابرال تېغىدا مۇھاسىرە قالغان چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنى قۇتقۇزدى . غۇلجا شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى قارادۆڭگە جايلاشقان ئالتىن سۇمىگە[1] ھەر تەرەپتىن قېچىپ كېلىپ قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان جۇڭغارلارنى پۈتۈنلەي يوقاتتى .

ئىمىن خوجا ئىلى ۋادىسىنى جۇڭغارلاردىن تازىلاپ بولغاندىن كېيىن ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى ۋە ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىغا ئاتلاندى . ئۇ چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىغا يارەملىشىپ ، جەنۇبنى تىنچلاندۇردى . تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىقى تولۇق تىكلەنگەندىن كېيىن ، ئىمىن خوجا ئۆز قوشۇنى بىلەن ئىلىغا قايتىپ چىقىپ ، ئابرال تېغىنىڭ كۈنگېيىدىكى قاشقا قورغان ياساپ سېپىل سوقتۇردى ھەم شۇ يەرگە ئورۇنلاشتى .

چىڭ سۇلالىسى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ، ھەربىي مەھكىمە تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ ، 1762 - يىلى ئىلى جاڭجۈن مەھكىمىسىنى قۇردى . كۈرەدە قۇ-رۇلغان بۇ ھەربىي مەھكىمە — ئىلى جاڭجۈن مەھكىمىسى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى باشقۇرىدىغان ئورگان بولدى . بۇ مەھكىمىگە بىر جاڭجۈن مەسئۇل بولۇپ ، ئۇ تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى باشقۇرىدىغان ئالىي ئەمەلدار ئىدى . ئۇرۇمچىدە ئورۇمچى رايونىنى باشقۇرىدىغان «زەڭگى» تۇرغۇزۇلدى . ئىلى ، تارباغاتاي ، قەشقەر رايونلىرىدا

---

① ئالتۇن سۇمى — ئالتۇن قۇببىلىق ئىبادەتخانا .

«مەسلىھەتچى ئامبال» ، مەسلىھەتچى ئامباللارغا قاراشلىق شەھەرلەردە خان ئامبال ، كىچىك شەھەرلەردە ئاغلاقچى ئامباللارنى قويدى . خان ئامبال ۋە ئاغلاقچى ئامباللار مەسلىھەتچى ئامبالنىڭ ، مەسلىھەتچى ئامبال ۋە زەڭگىلەر ئىلى جاڭجۇننىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى...

چوڭ باغقا بويى پاكار ، ئوتتۇرا ياشلىق بىر مۇلازىم كىرىپ ، جاڭجۇننىڭ كەينىدە تۇرغان زىلۋا بويلۇق مۇلازىمنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلاپ دېدى ـ دە ، يەنە كەلگەن يولى بىلەن باغدىن چىقىپ كەتتى .

— ناشتىلىق تەييار بوپتۇ ، — دېدى ياش مۇلازىم جاڭجۇننىڭ يېنىغا كېلىپ .

يالاڭۇاشتاق ، ئادەتتىكى ئاق يىپەك كۆڭلىكى ئۈستىگە قارا تاۋاردىن كالتە چاپان ، كەڭ پۇچقاقلىق ئىشتان كىيگەن جاڭجۇن گەپ قىلماي كەينىگە بۇرۇلۇپ باغ ئىشىكىگە قاراپ ماڭدى . ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ كېتىۋاتقان ئېگىز بويلۇق جاڭجۇننىڭ ئالما ئۇرۇقدەك كۆزلىرىدە تېخىچىلا خىيال ئۇچقۇنلايتتى ، مۇلازىم ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ يول ئالدى .

* *

چاڭ چېكىنىڭ بۇگۈن قاراڭغۇدا تۇرۇپ ، كۈن چىقماستىلا ناشتا قىلىشىنىڭ سەۋەبىئاچىدىغان مۇھىم يىغىنىنىڭ ئالدىدا ئىبادەتخانىغا بېرىپ كۈجە كۆيدۇرۇپ دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىۋېلىش ئىدى . ئۇ بۈنى ئاخشام ئورۇنغا كىرىۋېتىپ كۆڭلىگە پۈككەنىدى .

ئالدىراپ ناشتا قىلغان جاڭجۇن جاڭجۇنلۇك ھەربىي كىيىمىنى تولۇق كىيىپ ، ئائىلە تەۋەلىرىنى ئېلىپ ، نۇرغۇن

قوراللىق مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ ھىمايىسىدە ئىبادەتخانىغا كەلدى .

ئىبادەتخانا جاڭجۇن مەھكىمىسى بار شەرقىي چوڭ كوچىدا بولۇپ ، جاڭجۇن مەھكىمىسىدىن ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى . بۇ ئىبادەتخانا «جاڭجۇن ئىبادەتخانىسى» دەپمۇ ئاتىلاتتى . «جاڭجۇن ئىبادەتخانىسى» غا ياندىش سىلىنغان كۆڭزى ـ مېڭزى ئىبادەتخانىسىمۇ «جاڭجۇن ئىبادەتخانىسى» دەكلا ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى .

«جاڭجۇن ئىبادەتخانىسى» ئىلى جاڭجۇنگە تەۋە جايلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ھەشەمەتلىك ، ئەڭ ھەيۋەتلىك ۋە ئەڭ سەلتەنەتلىك ئىبادەتخانا بولۇپ ، ئۇنىڭ قۇرۇلۇش ئۇسلۇبى خەنزۇچە ؛ ئاستى ـ ئۈستى ، تام ـ تورۇسلىرى يېشىل ، سىرىق ، كۆك ساپالالار بىلەن زىننەتلىنىپ تولىمۇ چىرايلىق كۆرۈنەتتى . ئىبادەتخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۈچ دەرۋازىلىق پەشتاق «پەيپىڭمېن» تۇراتتى . بۇ ئىبادەتخانىنى پۇقرالار «بۇتخانا» ياكى «ئەلەم بۇتخانىسى» دېيىشەتتى . بۇ يەردىكى «ئەلەم» سۆزى «ھەربىي» دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى . جاڭجۇن بۈگۈنكىدەك ئادەتتىكى چاغلاردا كېلىپ ئىبادەت قىلىشتىن تاشقىرى ، پۇتۇن ھەربىي ئەمەلدارلار بىلەن بىللە يىلدا ئىككى قېتىم دۇئا ـ تىلاۋەت قىلاتتى . بۇ كاتتا ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇراسىمدا كالا ، قوي ، توڭگۇزلارنى سويۇپ ، پۇتۇن پېتى بۇتلارنىڭ ئالدىغا قويۇپ كۆجە كۆيدۈرەتتى . جاڭ ، داقا ـ دۇمباقلارنى چېلىپ ، جاڭجۇن باشلىق ھەربىي ئەمەلدارلار بۇتلارغا باش ئۇراتتى . ئۇ چاغدا سىرتتا توقۇز پاي ئوق ئېتىلاتتى . باش راھىبنىڭ دۇئا ـ تىلاۋىتى تۈگىگەندىن كېيىن ، قوڭغۇراق چېلىنىپ ، يەنە بۇتلارغا تەزىم قىلاتتى . شۇنىڭ بىلەن ئىبادەت تاماملىناتتى . ئاندىن بۇتخانىنىڭ چوڭ زالىدا مۇراسىمغا كەلگەن ھەربىي ئەمەلدارلارغا كاتتا زىياپەت بېرىلەتتى . زىياپەت تۈگىگەندىن كېيىنلا جاڭجۇن باشلىق

ھەربىي ئەمەلدارلار قايتاتتى . يىلدا ئىككى قېتىم بولىدىغان بۇ ئىبادەت كۈنلىرى ئىبادەتخانىنىڭ دەرۋازىسىغا چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇغى ئېسىلاتتى .

«ئەلەم بۇتخانىسى» نىڭ يېنىدىكى كۈڭزى - مېڭزى ئىبادەتخانىسىمۇ ئىنتايىن ھەشەمەتلىك ياسالغان بولۇپ ، بۇ ئىبادەتخانىنى پۇقرالار «قەلەم بۇتخانىسى» ياكى «مۇلكىي ئەمەلدار بۇتخانىسى» دەپ ئاتايتتى . بۇ بۇتخانىدا كۈڭزى - مېڭزىنىڭ ئىسمى يېزىلغان ئاق سىردا سىرلانغان تاختايلار بولاتتى . بۇ تاختايلارنىڭ چۆرىسىگە ژە قويۇلغان شىرەلەرنىڭ ئۇستىگە ئېگىزلىكى يېگىرمە — ئوتتۇز سانتىمېتىر كېلىدىغان ، ئاق سىردا سىرلانغان نۇرغۇن ئاق تاختايلار تىزىقلىق تۇراتتى . بۇ تاختايلارغا قارا سىياھ بىلەن چوڭ - كىچىك شەكىللەردە خەنزۇچە خەتلەر يېزىلغانىدى . مۇلكىي ئەمەلدارلارمۇ يىلدا ئىككى قېتىم كۈڭزى - مېڭزىنى خاتىرىلەيتتى . بۇ كۈنلىرى ئىبادەتخانا دەرۋازىسىغا چىڭ خانىدانلىقنىڭ تۇغى بىلەن باشقا ئەمەلدارلارنىڭ تۇغلىرىمۇ ئېسىلاتتى . مۇراسىم ژاقتىدا بىر پاي ئوق ئېتىلاتتى . بۇ يەردىمۇ جاڭجۇن ئىبادەتخانىسىدىكىگە ئوخشاش دۇئا - تىلاۋەت قىلىنىپ ، مۇراسىمدىن كېيىن بارلىق مۇلكىي ئەمەلدارلار ئاق تاختايلارغا يېزىلغان كۈڭزى - مېڭزىنىڭ سۆزلىرىنى ئوقۇپ ، ئاخىرىدا زىياپەت يەپ تارقىلاتتى...

چاڭ جاڭجۇن ئۆز مەھكىمىسى قورغىنىغا يانداش سېلىنغان چىڭخۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىغا بارماي ، جاڭجۇن ئىبادەتخانىسىغا كېلىشىنىڭ سەۋەبى ئېنىق ئەمەس ، بولمىسا چىڭخۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى مەھكىمىگە يېقىن بولۇپلا قالماي ، يەنە چوڭ ئىبادەتخانا ھېسابلىناتتى . بۇ ئىبادەتخانىنىڭ ئوتتۇرا دەرۋازىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدە لايدىن ياسالغان بىر ئاق يۇزلۇك

مۇلازىم بولۇپ ، ئۇ لايدىن ياسالغان ئاق بوز ئاتنى ؛ دەرۋازىنىڭ غەربىي تەرىپىدە قوڭۇر يۇزلۇك مۇلازىمنىڭ ھەيكىلى بولۇپ ، ئۇ قوڭۇر رەڭلىك بىر ئاتنى تۇتۇپ تۇراتتى . رىۋايەتلەردە : ئاق يۇزلۇك مەبۇدىنىڭ مېھرىبانلىقى تۇتقاندا ، ئۇ ئاق بوز ئاتنى مىنىپ سىرتقا چىقىپ كۆرەنى ئايلىنىپ ، پۇقرالارغا ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت قىلىپ ، گۇناھلىرىنى كەچۈرۈپ قايتىدىكەن . ئەگەر دۇشمەن كېلىپ ئاپەت كەلتۈرسە ياكى شەھەر خەلقى ھەددىن تاشقىرى گۇناھ ئۆتكۈزۈپ ئازغۇنلۇق يولىغا ماڭسا ، قوڭۇر يۇزلۇك مەبۇد غەزەپكە كېلىپ ، قوڭۇر رەڭلىك ئاتقا مىنىپ ، ئۇمۇت ئېلىپ غەزەپ بىلەن دۇشمەنلەرنى ، ئازغان پۇقرالارنى ئۇرۇپ - سوقۇپ شەھەردىن قوغلاپ چىقىرىپ ، شەھەرنى تىنچلاندۇرىدىكەن... ئىبادەتخانىنىڭ ئىچىدە بىر ئالتۇن يۇزلۇك مەبۇدنىڭ ھەيكىلى بولۇپ ، يىلدا بىر قېتىم جوغا سېلىپ ، كوچىلارنى ئايلاندۇرۇپ كاتتا دىنىي مۇراسىم ئۆتكۈزۈلەتتى . بۇ مۇراسىمدا ھەتتا بەزى ئېتىقادى كۇچلۇكلەر مەبۇد ئالدىدا ئۆزىنى قۇربان قىلىشتىن يانمايتتى . مۇھەببەت ئوچ باسقۇچلۇق بولىدۇ : بىرىنچى باسقۇچى : سۇيۇق دەۋرى ، خۇددى سۇتكە ئوخشاش ؛ ئىككىنچى باسقۇچى : قويۇق دەۋرى ، خۇددى قېتىققا ئوخشاش ؛ ئۈچىنچى باسقۇچى : قاتقان دەۋرى ، خۇددى قۇرتقا ئوخشاش . بۇ ئوچ باسقۇچ مۇھەببەت ، ئەقىدە ۋە ئېتىقاد دەپ ئاتىلىدۇ . مۇھەببەتنىڭ قاتقان ، ئېتىقادغا ئايلانغان باسقۇچى يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم بىلەن ئاخىرلىشىدۇ . شۇنداق بولغانلىقتىن ، بەزى ئېتىقاد ئىگىلىرىنىڭ ئۆزىنى ئۆزى ئېتىقاد قىلغان مەبۇد ئالدىدا ئۆلتۈرۈۋېلىشى غەلىتە ئىش ئەمەس .

بۇ كاتتا مۇراسىمغا كۆرەدىكىلەرلا ئەمەس ، ئىلى تەۋەسىدىن بىرقانچە مىڭ ئەر - ئايال كېلىپ قاتناشتى . بۇ مۇراسىمغا قاتناشقانلار ، مەيلى ئەمەلدار ياكى پۇقرا بولسۇن ، بوينىغا تاقاق

سېلىپ ياكى زەنجىر بىلەن بوينىنى باغلاپ مەبۇدنىڭ ئالدىدىن تىزىلىپ ئۆتۈپ ، مەبۇدتىن گۇناھىنى كەچۈرۈم قىلىشنى يىغا - زار ، ناله - پەرياد بىلەن تەلەپ قىلاتتى . بۇ مۇراسىم بولۇشنىڭ ئالدىدا پۈتۈن كۈره شەھىرى ئالاھىده زىننەتلىنەتتى . بازار جانلىنىپ ، سودا - سېتىق قىزىپ كېتەتتى...

چاڭ چاڭجۇن بېشىغا كەلگەن خەتەرنى ئويلىسا ، مۇشۇ ئىبادەتخانىغا كېلىپ دۇئا - تىلاۋەت قىلسا بولاتتى . ئۇ ، ئاق ، قوڭۇر ۋە ئالتۇن يۈزلۈك مەبۇدلاردىن بېشىغا بالا بولۇۋاتقان «توپىلاڭچىلار» نى يوقىتىشنى تىلىشى كېرەك ئىدى ! ئەمما ، نېمىشقىدۇر ئۇ ، بۇ يەرگە كەلمەي چاڭجۇن ئىبادەتخانىسىغا بارىدى . بەلكىم ئۇ بارغان ئىبادەتخانا ئۆز نامىدا ئاتالغانلىقى ئۈچۈنمىكىن ؟ !...

كۈنچىقىش ئۈپۈقىغا يېڭىلا ئۆرلەپ چىققان قۇياش تېخى تولۇق ئالتۇن رەڭگە كىرىپ بولمىغانىدى . ئۇنىڭ سېرىق - قىزغۇچ نۇرى ھەيۋەتلىك ئىبادەتخانىنىڭ چېدىرلىق ئۆگزىسىده جۇلالىناتتى . شىمالىي تاغلاردىن كېلىۋاتقان سەلكىن شامال يېنىك ئۇچاتتى . بىخلانغان سۆگەتتىكى قۇشقاچلار كېلىۋاتقان باھارنى سېزىپ قاينام ئىچىرلايتتى .

چاڭ چىڭ ئالدىن خەۋەر بېرىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن ، يوغان ، قوش قاناتلىق دەرۋازا ئالدىدا ئىبادەتخانىنىڭ باش راھىب ۋە بارلىق راھىب - راھىبەلىرى ئۆزئارا پاراڭ قىلىشىپ جاڭجۇننى كۈتۈپ تۇراتتى . بېشى پاكىز چۈشۈرۈلگەن ، ئۇستىگە ئاق يوللۇق ھال كاسايا كىيگەن ، ئالدىغا ئۇزۇن كەھرىۋا مونچاق ئاسقان يۈزى بىلىنەر - بىلىنمەس چوقۇر راھىب ئائىلە تەۋەلىرى بىلەن كېلىۋاتقان چاڭ چىڭنى كۆرۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا ماڭدى . قالغان ئەر - ئايال راھىب ۋە راھىبەلەرمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن ئۇن - تىنسىز ئەگەشتى . ئالدىراپ كەلگەن جاڭجۇن باش راھىب بىلەن ئىككى

قولىنى تۇگۇپ ، گەۋدىسىنى ئازراق ئېگىپ قىزغىن كۆرۈشتى...

تىنچلىق - ئامانلىق سورىشىپ بولغاندىن كېيىن ، باش راھىب بىلەن جاڭجۇن ھەممىنىڭ ئالدىدا مېڭىپ ئىبادەتخانا دەرۋازىسىدىن كىردى . چاڭ چىڭ ئىبادەتخانىنىڭ قوش قاناتلىق ئىشىكىگە كەلگەندە ، چوڭقۇر بىر نەپەسلەندى . ئۇ بىر بالا راھىب ئىككىلا قانىتىنى ئېچىپ تۇرغان ئىشىكتىن كىرىۋېتىپ ، كۆڭلىدە : «ئۇلۇغ تەڭرىم ! مەن سېنىڭ دەرگاھىڭغا كەلدىم . مېنى بۇ شانۇ شەۋكەتلىك ئورنۇمدىن ئايرىمىغايسەن ! بىزگە قۇدرەت ئاتا قىلغايسەن ! مەن ساڭا باش قويۇپ شۇلارنى سورىغىلى كەلدىم ! » دېگەنلەرنى ئويلىدى...

*　　*

شەرقىي ئۇيغۇرتتىن كۆتۈرۈلگەن قۇياش ئىلى ۋادىسىغا ئىللىق نۇرىنى چاچاتتى . كۈنلەر خېلىلا ئىسسىپ ، دەل - دەرەخلەر بىخلىنىپ باھارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر بېرەتتى . كۆكۈچ ئاسمانىنىڭ يۈزىدە پارچە - پارچە ئاقۇچ بۇلۇتلار ئۈزەتتى .

چۆرىسى ھەيۋەتلىك سېپىللار بىلەن قورشالغان كۈرە شەھىرى شۇ كۈنلەردە ئۇرۇش ۋەھىمىسى ئىچىدە ياشايتتى . سېپىللار ، كوچىلاردا ، جاڭجۇن مەھكىمىسى ھەممىلا يەردە خۇددى قارا قاغىدەك مىغىلداپ ئالدى - كەينىگە «بىڭ»[1] دېگەن خەنزۇچە خەت يېزىلغان چېرىكلەر يۈرەتتى . بۇ يەردىكى ئەمەلدار ، چېرىك ۋە پۇقرالارنىڭ ئاغزىدا پەقەت ئۇرۇشلا سۆزلىنەتتى . ئۇلار ئەتىكى كۈننىڭ قانداق بولۇشىدىن ئەنسىرىشەتتى .

---

① بىڭ (兵) — ئەسكەر دېگەن مەنىدىكى خەنزۇچە خەت .

بۇگۈن جاڭجۇن مەھكىمىسىدە چوڭ يىغىن ئېچىلاتتى . دەرىجىسى يۇيىچە ئۈستىدە قىزىل چۈچىسى بار دۇگىلەك قالپاقلارنى ، ئالدى ـ كەينىگە چاسا گۈللۈك تاۋار تىكىلگەن قارا رەڭلىك ئۇزۇن تاۋار چاپانلارنى ، پۈتىغا قېلىن چەملىك ئۆتۈكلەرنى كىيگەن ھەربىي ئەمەلدارلار ، زەر تونلارنى كىيىپ ، بەللىرىگە زەر گۈللۈك كەمەرلەرنى باغلىغان مۇلكىي ئەمەلدارلار جاڭجۇن مەھكىمىسىگە قاراپ كوچىدا كېلىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ ھەيۋە يېغىپ تۇرغان قەددى ـ قامەتلىرىدە كۆرەڭلىك ۋە مەنمەنلىكنىڭ سۆلىتى كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ ، گۆشلۈك ۋە قان تامغان چىرايلىرىدا خىيال ، ۋەھىمە خۇددى شامال تەۋرەتكەن كۆل سۈيىدە جىمىرلايتتى . تۇنۇگۈنلا قاقاقلاپ كۈلۈپ بۇ كوچىلارغا پاتمىغان بۇ ئەمەلدارلار بىردىن ـ ئىككىدىن جاڭجۇن مەھكىمىسىگە كىرىپ كېتىۋاتاتتى…

شەرقىي چوڭ كوچىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان جاڭجۇن مەھكىمىسى ئۈستىگە ساپال كاھىشلار چېدىرچە يېپىلغان تاملىرى ئېگىز چوڭ قورغاننىڭ ئىچىدە بولۇپ ، ئۇنىڭ قوش قاناتلىق دەرۋازىسى كۈنچىقىشقا قارايتتى . بۇ ھەيۋەتلىك دەرۋازا يېنىدىكى خان سارايلىرىنىڭ ھەشەمەتلىك دەرۋازىلىرى ئېگىز ياسىلىپ ، ئىككى قانىتى پولات بىلەن قاپلىنىپ ، ئۈستى رەڭلىك ساپال كاھىشلار بىلەن چېدىرچە يېپىلغانىدى . ئىككى تەرىپىدىكى ئاپئاق ئاقارتىلغان تاملىرىنىڭ يۇزىگە يېشىل خىشتىن ياسالغان ئەجدىھا ۋە سىرىق سىردا سىرلانغان ساپال گۈللەر چىرايلىق نەقىشلىنىپ ، دەرۋازىنى تېخىمۇ ھەشەمەتلىك كۆرسىتەتتى . ئۈستى دۇگىلەك ئاركىلىق دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تاشتىن ياسالغان ، ئېگىزلىكى ئىككى يېرىم مېتىر كېلىدىغان ئىككى شىر بىر ـ بىرىگە ھوميىپ قارىشاتتى . تىزىغا كېلىدىغان قارا چاپان ، ئۈستىگە ئالدى ـ كەينىگە «بىلىك» دېگەن خەنزۇچە خەت يېزىلغان

پـــنجـەك كىيگەن چېرىكلەر قىلىچ ئېسىپ ، نەيزە ۋە تۇپەك مـــلـتـــقـلارنـى تـۇتـۇپ كېلىۋاتقان مانجۇ ، خەنزۇ ۋە شىبە ئـەمـەلـدارلارغـا قارىشىپ تۇراتتى . ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭى پـارتـلـــغـانـدىن كېيىن ھەسسىلەپ كۆپەيتىلگەن بۇ قاراۋۇل چېرىكلەر دەرۋازىنىڭ ئالدىدا ، ئىككى يېنىدا ۋە كوچىنىڭ ئىككى چېتىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى . كۆزەينەك تاقىغان ، ئۆچكە ساقاللىق تەكشۈرگۈچى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار كەلسە ھېجىيىپ ، ئېگىلىپ ، قول باغلاپ قىلىدىغانغا قىلىق تاپالماي قالاتتى...

مـــەھـكـــمە دەرۋازىسىدىن كىرگەندە ، دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىككى ئۆي بولۇپ ، بىرىدە دەرۋازىۋەن ۋە دەرۋازىنى باقىدىغان چېرىكلەر ، يەنە بىرىدە ئوق ئاتىدىغان ئېگىز بويلۇق ، ئاۋاق ، ئۇزۇن چاچ قېرى پوچى ، پو بەتلىگۈچى ۋە پوغا دورا تـەيـيارلىغۇچى قاتارلىقلار تۇراتتى . ئۇلار ھەر كۈنى مەھكىمە دەرۋازىسى ئېچىلىدىغان ئەتىگەندە ، چۈشتە ، دەرۋازا تاقىلىدىغان كـەچـتە بىر قېتىمدىن ئوق ئاتاتتى . بۇنىڭدىن باشقا جاڭجۇن مـەھـكـــمـــدىـن چـــقسا ۋە كىرسە توققۇز پايدىن ، خانىش مەھكىمىدىن چىقسا ۋە كىرسە يەتتە پايدىن ئوق ئېتىپ ، ئۇلارغا ھۆرمەت بىلدۈرەتتى .

كـوچـا دەرۋازىسىدىن كىرگەن ئادەم يىگىرمە مېتىردەك مېڭىپ كەلگەندە ئېگىز ئىككى سۈپىغا كېلەتتى . بىر - بىرىگە يـانـداش تـۇرغـان بۇ سۈپىلارنىڭ ئۈستىدە گۈل - نەقىش ۋە تـۇۋرۇكلىرى ھەرخىل سىرلاردا سىرلانغان خەنزۇچە شىپالىلار تـۇراتـتـى . شـــپـالىلارنىڭ بىرىدە ئۇزۇنلۇقى ئۈچ مېتىردەك كېلىدىغان چوڭ ، بوم ئاۋازلىق كاناي ، كىچىك سۇناي ، داقا - دۇمباق ، جاڭ ۋە تەبىل قاتارلىق ساز قورالىرىنى تۇتقان ؛ يەنە بـــرىدە غىجەك ، قومۇش بالمان ، پۇۋلەپ چالىدىغان جەمشىد بـالـمـانـى قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلارنى تۇتقان سازەندىلەر قاتار

تىزلىپ ئولتۇراتتى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى قىزىل تاۋاردىن ئالدى ـ كەينىگە ئەنقارنىڭ سۇرىتى چۈشۈرۈلگەن ئۇزۇن چاپان ، بېشىغا چىغدىن توقۇلغان قىزىل پۆپۈكلۈك قالپاق ، پۇتىغا قىزىل لاتىدىن تىكىلگەن ئۆتۈك كىيەتتى . ئۇلار ھەر كۈنى ئەتىگەن ، چۈش ۋە كەچتە جاڭجۇن ۋە ئۇنىڭ خانىشى تاماققا ئولتۇرغان ۋە دەم ئالغان چاغلىرىدا ساز چېلىپ ، نەغمە ـ ناۋا قىلىپ ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئاچاتتى . بۇنىڭدىن باشقا جاڭجۇن مەھكىمىسى مېھمان چاقىرىپ زىياپەت بەرگەندە ، چوڭ يىغىن ، چاغان ، بايرام ۋە دەم ئېلىش كۈنلىرىدىمۇ ساز چېلىپ ، مەھكىمىنىڭ ئىچىنى ئاجايىپ جانلاندۇرۇۋېتەتتى . شۇ كۈنلەردە بۇ سازەندىلەرمۇ ۋەھىمگە چۈشۈپ ، ئۇرۇشنىڭ كۈرەگە كېلىشىدىن قورقۇپ ، بۇرۇنقىدەك ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ ساز چالالمايدىغان ، نەغمە ـ ناۋا قىلالمايدىغان بولدى .

بىرىنچى دەرۋازا بىلەن ئىككىنچى دەرۋازىنىڭ ئارىلىقى يۈز مېتىردەك بولۇپ ، ئىككىنچى دەرۋازىمۇ ئالاھىدە چىرايلىق كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ گۈل ـ نەقىشلىرى ئالدىنقى دەرۋازىنىڭكىدىن قېلىشمايتتى . بۇ دەرۋازىدىمۇ مەخسۇس دەرۋازا باقىدىغان دەرۋازىۋەن ۋە چېرىكلەر بولۇپ ، ئۇلار كېچە ـ كۈندۈز دەرۋازىدىن ئايرىلمايتتى . بىرىنچى دەرۋازا بىلەن ئىككىنچى دەرۋازىنىڭ شەرق ۋە غەربىدىكى ئۆيلەردە مەھكىمىنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان بىر گارنىزون بولۇپ ، بىر روتىدەك چېرىك تۇراتتى . ئىككى تەرەپتىكى ئۆيلەرنىڭ ئارىسى ئىككى مىڭدەك ئادەم سىغىدىغان كەڭ مەيدان بولۇپ ، چېرىكلەر بۇ مەيداندا كۈندە دېگۈدەك ھەربىي مەشىق قىلىپ جەڭ قىلىش ماھارىتىنى ئۆستۈرەتتى .

ئۇچىنچى دەرۋازىنىڭ ئالدىدا بىرمېتىردەك ئېگىزلىكتە ياسالغان كەڭ سەھنە بولۇپ ، بۇ سەھنىگىمۇ مىڭدەك ئادەم

سىغاتتى . بۇ يوغان سەھنە ۋاڭ ـ گۈڭلارنىڭ ئوردىسىغىلا ئوخشايتتى . ئۇ كۆپ تۈۋرۈكلۈك بولۇپ ، سەھنىنىڭ تۆرىگە چىڭ خانىدانلىقنىڭ خانىنىڭ سۈرىتى ئېسىلغانىدى . بۇ ھەشەمەتلىك سەھنىنىڭ تورۇسىدا خان ئەۋەتكەن ، تاختايغا ئالتۇن ھەل بىلەن يېزىلغان تەبرىكنامىلەر ، قىزىل تۈۋرۈكلەردە خانغا ، خانىدانلىققا ، جاڭجۈنگە ۋە ئۇنىڭ دۆلىتىگە ئۇزۇن ئۆمۈر ، ئەبەدىي بەخت ـ سائادەت تىكلىگەن خەتلەر يېزىلغان تاختايلار ئېسىقلىق تۇراتتى . سەھنىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئالتۇن زەر بىلەن ئەجدىھانىڭ سۈرىتى كەشتىلەنگەن سېرىق ۋە قىزىل تۇغلار لەپىلدەيتتى . بۇ سەھنە «داتاڭ»[1] دەپ ئاتىلاتتى . «داتاڭ» نىڭ تۆرىدە قوش قاناتلىق ئىككى چوڭ ئىشىك بولۇپ ، بۇ ئىشىكلەرنى «ئەرمىڭ»[2] دەپ ئاتايتتى . بۇ ئىككى ئىشىك بىلەن پەقەت جاڭجۇن ۋە ئۇنىڭ دۇتۇڭ[3] دەرىجىلىك ئەمەلدارلار بىلەن ئۇلارنىڭ خانىشلىرىلا قاتنىيالايتتى ، قالغانلار يان ئىشىكلەردىن كىرىپ ـ چىقاتتى . بۇ ئىشىكلەردىمۇ ئىككىدىن تۆت چېرىك قورال تۇتۇپ ، ئىچكىرىگە كىرمەكچى بولغان ئادەملەرنى تەكشۈرۈپ ، كىرىشكە رۇخسەت قىلغان قەغەز بولسا ئاندىن كىرگۈزەتتى . بۇنداق قەغەز بولمىسا زادىلا كىرگۈزمەيتتى . بۇ كۈنلەردە تەكشۈرۈش تېخىمۇ چىڭىپ ، كىرىدىغان ئادەمنى قاتتىق تەكشۈرەتتى . «داتاڭ» نىڭ ئوڭ تەرىپىدە پۈتۈكچىلەر ، ئالاقىچىلەر ، تەكشۈرگۈچىلەر تۇراتتى . ئۇلار جاڭجۇن بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەن ئەمەلدارلارنى باشقۇرغۇچى ئامبالنىڭ قېشىغا ئەكىرەتتى . بۇ يەردە كەلگۈچى دەپتەرگە خاتىرىلەنگەندىن كېيىن ، جاڭجۇنگە مەلۇم قىلىناتتى . جاڭجۇن قوشۇلسا ، باشقۇرغۇچى

---

① داتاڭ — چوڭ سورۇن ياكى سوراقخانا .
② ئەرمىڭ — ئىككى ئىشىك .
③ دۇتۇڭ — يامۇل مەھكىمىسى .

ئامبال كەلگۈچىنى باشلاپ جاڭجۇن بىلەن كۆرۈشتۈرۈپ چىقاتتى . ئەگەر كەلگۈچىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى بولسا ، مۇھاپىزەتچى مۇشۇ يەردە ساقلاپ قالاتتى .

«داتاڭ» نىڭ بىر تەرىپىدىكى ئۆيلەردە ھەربىي ئىشلار ، قاراۋۇل — مۇھاپىزەتچى چېرىكلەرنىڭ بۆلۈملىرى بولۇپ ، ھەممىسىنىڭ باشقۇرىدىغان ئەمەلدارلىرى بولاتتى . يەنە بىر تەرىپىدىكى ئۆيلەردە پۈتۈكچى ، خوجىلىق ۋە باشقا بۆلۈملەر تۇراتتى .

«داتاڭ» دىن ئۆتۈپ شەرق تەرىپىگە ئەللىك مېتىردەك ماڭغان ئادەم يان تەرەپتىكى ئېگىز تامغا ئېگىزلىكى ئىككى يېرىم مېتىر كېلىدىغان ، كۆك خىشتىن ياسالغان يۇمىلاق ئىشىكە كېلەتتى . ئىشىكتىن كىرگەندىكى ھويلىنىڭ چۆرىسىدە كورپۇس - كورپۇس ئۆيلەر بولۇپ ، بۇلاردا چېرىكلەر تۇراتتى . ھەربىي ئامبارمۇ مۇشۇ ھويلىنىڭ ئىچىدە ئىدى . غەرب تەرىپىدىكى يۇمىلاق ئىشىك ئىچىدە مەمۇرىي ئىشلار ۋەزىرلىرىنىڭ ئىشخانىلىرى بولۇپ ، بۇ ئىشخانىلاردا ئامبال ، غالدا ، باخشى قاتارلىق ئەمەلدارلار ئىشلەيتتى . ئۇلارنىڭ كۆپى مانجۇ ۋە شىبەلەر ئىدى . بۇ ئەمەلدارلارنىڭ قول ئاستىدا پۈتۈكچىلەر ، تىلماچىلار ، ئالاقىچى ۋە چاپارمەنلەر بولۇپ ، بۇلارنىڭ كۆپچىلىكى مانجۇ ، شىبە ۋە خەنزۇلار ئىدى . بۇ ھويلىدىكى ئىشخانىلار ئىلى جاڭجۈنىگە قاراشلىق جايلاردىكى ئۇيغۇر ، موڭغۇل ، خۇيزۇ ، شىبە ، داغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ مەمۇرىي ئىشلىرىنى ، نوپۇسنى ، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى ، يەر ، سۇ ، ئالۋان — ھوسۇل قاتارلىقلارنى ، مەنسەپكە قويۇش ، مەنسەپتىن قالدۇرۇش ، مۇكاپاتلاش ۋە جازالاشنى باشقۇراتتى .

مۇشۇ قورۇنىڭ بىر چېتىدە يەنە بىر ھويلىغا چىقىدىغان ئىشىك كۆرۈنەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە بىر - بىرىگە ئوخشاپ

كېتىدىغان نەچچە ئون ئۆي ، بۆلۈم ۋە ئىشخانىلار بولۇپ ، بۇلاردا خەزىنە ، مالىيە ـ ئىقتىسادقا مەسئۇل ئامبالىلار ئىشلەيتتى . بۇ قورۇنىڭ شەرق تەرىپىدىكى يەنە بىر تۆمۈر ئىشىك دائىم دېگۈدەك قۇلۇپلاقلىق تۇراتتى . بۇ تۆمۈر ئىشىكلىك قورۇنىڭ شىمال ، غەرب ۋە جەنۇب تەرەپلىرىدىكى پولات پەنجىرلىك ، تۆمۈر ئىشىكلىك ئۆيلەرنىڭ ھەممىسى قوپال زەنجىرلەر بىلەن زەنجىرلىنىپ يوغان قارا قۇلۇپلار بىلەن قۇلۇپلانغانىدى . ھەربىر ئىشىككە خەنزۇچە خەت بىلەن نومۇر سېلىنغان بولۇپ ، بۇ ھويلا دائىم دېگۈدەك جىمجىت بولاتتى . مانا مۇشۇ تۆمۈر ئىشىكلىك ئۆيلەردە ئىلى جاڭجۇننىڭ قورال كۆچى ئارقىلىق ئىلى خەلقىدىن بۇلاپ ـ تالىغان ئالتۇن ـ كۈمۈش ، قىممەت باھالىق جاۋاھىراتلار ، ئالتۇن جام ، ئالتۇن كەمەر ، ئەڭ قىممەتلىك ئوتۇغات ، بۆكەن ، بۇغا مۈڭگۈزلىرى ، مېھرىگىياھ قاتارلىق قىممەت باھالىق دورىلار ساقلىناتتى . بۇ ھويلا ئىنتايىن مەخپىي بولۇپ ، قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىناتتى . خەزىنىچى ئامبالدىن باشقا ھەرقانداق كىشى بۇ ھويلىغا كىرەلمەيتتى .

ئۇچىنچى دەرۋازىدىن كىرىپ ، ئەللىك مېتىردەك ماڭغاندا ، تۆتىنچى دەرۋازىغا كېلەتتى . بۇ دەرۋازىدىمۇ قاراۋۇل چېرىكلەر ۋە دەرۋازىغا قارايدىغانلار بار ئىدى . دەرۋازىدىن كىرگەندىكى ئازادە ، تۆت چاسا قورۇدا جاڭجۇن ئائىلىسى بىلەن تۇراتتى . پاكىز سۇپۇرۇلگەن ، ئۆيلەرنىڭ ئىشىك ـ دېرىزىلىرى سۇرتۇلگەن جاڭجۇن قورۇسىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى ئالاھىدە ياسالغان ھەشەمەتلىك ۋە چوڭ مەجلىسخانىنىڭ ئالدىدا جاڭجۇن ئىشخانىسىنىڭ چىرايلىق كىيىنگەن ئەمەلدارلىرى كېلىۋاتقان يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپدارلارنى پايپېتەك بولۇپ كۈتۈپ ، مەجلىسخانىغا باشلايتتى . ئىشىك ئالدىدا بىر ـ بىرىنى كۆرگەن تونۇش ـ بىلىشلەر قىزغىن سالاملىشىپ ھال ـ ئەھۋال

سورىشاتتى...

قۇياش خېلىلا ئېگىز ئۆرلەپ ، ۋاقىت بىر يەرگە بېرىپ قالدى .

* *

مەجلىسخانا خېلىلا چوڭ بولۇپ ، ئىچى ئىنتايىن ھەشەمەتلىك كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ تام ـ تورۇسلىرىدا ئالتۇن ھەل بېرىلىپ يېزىلغان لەۋھە ، بايراق ۋە سىرلانغان تاختايلار ئېسىقلىق تۇراتتى . بۇ كاتتا سارايىنىڭ تۆرىگە ئەجدىھا سۈرەتى كەشتىلەنگەن كىمخاب تارتىلغان بولۇپ ، ئالدىغا قويۇلغان «تەخت» ئۇستىگە يولۋاس تېرىسى سېلىنقلىق كۆرۈنەتتى . جاڭجۇن چوڭ ئىشلارنى مۇھاكىمە قىلىدىغان ئالاھىدە يىغىنلاردا مۇشۇ «تەخت» ئورۇندۇقتا ئولتۇراتتى .

سارايىنىڭ ئىچىگە تولدۇرۇپ سېلىنغان خوتەننىڭ ئىران نۇسخىلىق گىلەملىرى مەجلىسخانىنى تېخىمۇ چىرايلىق ۋە ھەشەمەتلىك كۆرسىتەتتى . سارايىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئىككى رەت قىلىپ قويۇلغان ئىككى ياغاچ ئورۇندۇقنىڭ ئالدىدا تۆت پۇتلۇق بىردىن شىرە قويۇلغان بولۇپ ، ئۇستىدە ئاغزى يېپىلغان ، تېگىدە خونچىسى بار چاي سىركايىلىرى تۇراتتى .

يوغان سارايىنىڭ ئىچى بۇزۇلغان ھەرە ئۇۋىسىدەك غوڭۇلدايتتى . كەلگەن مانجۇ ، خەنزۇ ، شىبە ، سولۇن قاتارلىق مىللەتلەردىن بولغان ئالىي دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ بەزىلىرى ئولتۇرۇپ ، بەزىلىرى ئۆرە تۇرۇپ پاراڭلىشاتتى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىرلا نەرسىنى — بايانداينىڭ ئەھۋالىنى سۆزلىشەتتى . سۆزلىشىۋاتقانلارنىڭ چىرايلىرى خۇشاللىقنى كۆرمىگىنىگە ئىجىل بولغاندەك ، قايغۇلۇق كۆرۈنەتتى . شۇڭلاشقا ئۇلار سۆز

ئارىلىرىدا ھەسرەتلىك ئۇھ تارتىپ قويياتتى .

سارايغا كىرىپ بوسۇغىدىلا توختىغان سېمىز ، بويى پاكار ئادەم پاراڭلىشىۋاتقانلارغا قاراپ ئاغزىنى ئاچتى :

— جاڭجۇن كەلدى !

ساراي ئىچى خۇددى سۇ سەپكەندەك جىمىدى . ئۆرە تۇرغانلار ئورنىغا بېرىپ ، ئولتۇرغانلار ئۆرە تۇرۇپ ئىشىككە تىكىلدى .

كوتمەك سۇپۇرگىدەك قېشى تىكلىنىپ ، ئۆرۈك مېغىزىدەك كۆزى ئارانلا ئېچىلغان ، ئۆكۈزدەك يوغان جاڭجۇن قولىنى كەينىگە تۇتقان ھالدا ئىشىكتىن كىرىپ ، «تەخت» ئورۇندۇقى ئالدىغا كېلىپ ئۆرە تۇردى . ئۇ ئۆزىگە باش ئېگىپ سالام قىلغان ئەمەلدارلىرىنى بىر - بىرلەپ كۆزىدىن ئۆتكۈزدى .

— جاڭجۇنگە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمىز ! — دېگەن ئاۋازلار ساراي ئىچىنى بىر ئالدى .

— رەھمەت ! — دېدى جاڭجۇن ئۆز ئورنىغا ئولتۇرۇۋېتىپ ، — ئولتۇرۇڭلار ! ...

يىغىن مانا مۇشۇنداق باشلاندى . ئالدىدا جاڭجۇن بىر يۆتىلىۋېتىپ ئاغزىنى ئاچتى . يەنىلا ئۇنىڭ تاتىراڭغۇ چىرايىدا قايغۇ - ھەسرەت پۈرقىرايتتى .

— توپىلاڭنى قانداق باستۇرۇشنىڭ چارە - تەدبىرلىرىنى مۇزاكىرە قىلىش ، بۈگۈنكى يىغىنىنىڭ مەقسىتى . ھەربىي قەلئە بايانداي قوزغىلاڭچىلارنىڭ قورشاۋىدا تۇرۇۋاتىدۇ . بىزنىڭ بايانداىدىكى چېرىكلىرىمىز سېپىلنىڭ قۇقتالىرىغا كىگىز تارتىپ ، ئۇنىڭ دالدىسىدا ئوت تاشلاپ ، قىزىق ماي تۆكۈپ ، تاش - خىش ئېتىپ ، ئوقيا ۋە تۈپەك مىلتىقلىرىدىن ئوق ئۇزۇپ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلماقتا . ئەقىل - ھوشىنى يوقاتقان توپىلاڭچىلار ئوت ، قىزىق ماي ، تاش ، خىش ، ئوقيا ۋە تۈپەك مىلتىقلارغا پەرۋا قىلماي ، شوتىلار بىلەن سېپىلغا چىققان

بولسىمۇ ، تېخىچە سېپىلنى ئالالمىدى . بايانداي قەلئەسىدىكى چېرىكلىرىمىزمۇ قورشاۋنى بۆسۈپ چىقالمىدى ، — جاڭجۇن چوڭقۇر بىر تىنىپ سۆزىدىن توختىدى . بۇ ئۇزۇن ، كەڭ سارايىنىڭ ئىچى چۈبن ئۇچسا ئاڭلىنىدىغان ئېغىر جىمجىتلىققا چۆكۈپ ، گويا ھاسىراۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى ، — بايانداىدىكى قوشۇنلىرىمىز قورشاۋغا قانچىلىك ۋاقىت چىداشلىق بېرەلەيدۇ ؟ ئۇلارنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكى ، ئوق ـ دورىسى قاچانغىچە يېتىدۇ ؟ بۇ ئەھۋاللار ماڭا قاراڭغۇ ، بايانداي بىلەن بولغان ئالاقىمىز ، بايانداي قورشاۋدا قالغان كۈندىن باشلاپ ئۇزۇلگەن ، ھازىر ئەھۋالنى بىلمەيمەن . شۇ نەرسە ئېنىقكى : بىز ياردەم بەرمەسەك ، بايانداىدىكىلەر قورشاۋنى بۆسۈپ چىقالمايدۇ . قوزغىلاڭچىلار بايانداينى ئېلىۋالسا ، كۈرەگە ھۇجۇم قىلىدۇ . بۇ ئەقلىدىن ئازغانلارنىڭ كۈرەنىڭ بوسۇغىسىغا كېلىشىدىن ئۇلۇغ تەڭرىم ئۆزى ساقلىسۇن ! ياخشىسى بىز ، ئۇلارنى بايانداي ئەتراپىدىلا يوقىتىشىمىز كېرەك ! توپىلاڭچىلارنى بايانداي ئەتراپىدا يوقىتىشنىڭ قانداق ياخشى چارە ـ تەدبىرلىرى بار ؟ سىلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىمىزگە كۆيۈنۈپ ، ياخشى چارە ـ تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشۇڭلارنى سورايمەن .

چاڭ چىڭ يەنە چوڭقۇر تىنىپ سۆزىدىن توختىدى . ئۇ شۇ تاپتىكى چىرايى ۋە روھىي ھالىتى بىلەن جېنىغا قادالغان خەتەرنىڭ ئالدىدا ئامالسىز قالغان بىچارىگىلا ئوخشايتتى . تېخىچە ئېغىز ئاچماي ، ئېغىر تىنىپ ئولتۇرغان ئالىي دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىغا بېشىنى كۆتۈرۈپ : «قېنى ، بىرنېمە دېمەمسىلەر ؟» دېگەندەك يېلىنىپ تىكىلدى .

سارايدا گۇدۇڭ ـ گۇدۇڭ باشلاندى . جاڭجۇن يېنىدىكى شىرەگە قويۇلغان خونچىلىق ، ئاغزى يېپىلغان سىركايىنى قولىغا ئېلىپ ، قاپقىقى بىلەن چاينىڭ يۈزىدىكى شامىلارنى كەينىگە

سۇرۇپ بىرقانچە قېتىم ئوتلىدى . ئىشىك يېنىدا ئۆرە تۇرغان زىلۋا بويلۇق مۇلازىمى دەرھال كېلىپ ، خوجايىنىنىڭ قولىدىن سىركايىنى ئالدى .

سارايىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە ، ئالدىنقى قاتاردا ئولتۇرغان ئوتتۇرا بويلۇق ، سېمىز ، رەڭگىرويى ۋە تۇرقىدىن مەنمەنلىك يېغىپ تۇرغان شى دارېن ئورنىدىن تۇرۇپ ، شىرە يېنىدىكى بوش ئورۇنغا چىقتى . ئۇنىڭ گۆشلۈك يۈزىدىن ماي چىقىپ تۇرغاندەك پارقىرايتتى ، پۇچۇق بۇرنىنىڭ ئاستى ۋە دۇگىلەك ئېڭىكىدە بىر تال تۇكمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئۇنىڭ ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرى خۇددى ئېسىقلىق چىراغتەك ياناتتى .

— مەن ، — دەپ سۆزىنى باشلىدى شى دارېن ، جاڭجۇنگە قاراپ . ئۇ ئازراق تىلىنى چاينap ، بىلىنەر ـ بىلىنمەس كېكەچلەپ سۆز قىلاتتى ، — جاڭجۇن جانابلىرى ، سىلىنىڭ كۆز قاراشلىرىغا قوشۇلمەن . بايانداىدىكى چېرىكلىرىمىز قورشاۋىنى ئۆزلىرى بۆسۈپ چىقالمايدۇ ، چىقسا بۇ كەمگىچە چىقىقان بولاتتى . مەن قوشۇن چىقىرىپ بايانداىدىكىلەرنى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇرۇشنى تەكلىپ قىلىمەن ، — ئۇ ئالدى ـ كەينىدىكىلەرگە كۆرەڭلىگەندەك بىر قارىۋېتىپ سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى ، — قولىغا تاياق ـ توقماق ، ئارا ـ گۈرجەك ئېلىپ قوزغالغان بۇ توپىلاڭچىلارنى باستۇرۇش ئۈنچىلىك قىيىن ئەمەس . بىزنىڭ توپ ـ زەمبىرەك ، ئوقيا ، نەيزە ـ قىلىچ ۋە مىلتىقلار بىلەن قورالانغان ، ئۇرۇش قىلىشنى بىلمىغان چېرىكلىرىمىز ئۇلارنى چوقۇم سۇر ـ توقاي قىلالايدۇ . مانا ، ماڭا بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇن بېرىلسە ، مەن بايانداينى بىر كۈندە ئېلىپ ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئانا ـ مانىسىنى كۆزىگە كۆرسەتكەن بولاتتىم...

شى دارېندىن كېيىن سۆزلىگۈچىلەر كەينى ـ كەينىدىن

ئورنىدىن تۇردى . ئۇلارنىڭ كۆپى سېمىز شى دارېننىڭ تەكلىپىنى قوللىدى . بەزىلىرى بېيجىڭدىن قوشۇن سوراش تەكلىپىنىمۇ ئوتتۇرىغا قويدى .

— مەن شى دارېننىڭ تەكلىپىنى قوللاپ ، يەنە مۇنداق بىر تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويىمەن ، — دېدى ئورنىدىن تۇرغان ، يېشى ئوتتۇزلاردىن ئاشقان ، كالپۇكلىرى قېلىن ، سۆلەتلىك بىر ئەمەلدار جاڭجۇنگە قاراپ ، — خانغا مەكتۇپ يازايلى ! بىزگە قۇمۇل ـ تۇرپاندىكى قوشۇنلىرىمىزدىن ئون مىڭ چېرىك ئەۋەتىپ بەرسە ، بۇ ئۆزىنى بىلمەي شىلتىڭ ئاتقان توپىلاڭچىلارغا جەھەننەمنى كۆرسىتەتتۇق...

چاڭ چىڭ ئون ـ تىنسىز ئولتۇرۇپ سۆزلەۋاتقانلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتى . بىراق ، ئۇ تەشنالىقىنى قاندۇرىدىغان سۆزلەرنىڭ بولمايۋاتقانلىقىدىن ئازابلىناتتى . گەرچە ئۇ ئۆزى ئۇسسۇلۇقىنى قاندۇرىدىغان چارە ـ تەدبىرلەرنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىسىمۇ ، ئوتتۇرىغا چۇشكەن تەكلىپ ـ چارىلەر ئۇنى قانائەتلەندۇرمەيتتى . ئۇ قانداقتۇر بىر مۆجىزىلىك چارىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشىنى كۈتەتتى .

شالاڭ ساقال ـ بۇرۇتلىرىغا خېلىلا ئاق سانجىلغان ، ئالدىغا پۇلتىيىپ چىققان ماڭلىيىغا خېلى كۆپ سىزىقلار تارتىلغان ، كۆزلىرى خۇددى مۇشۇكنىڭ كۆزىگىلا ئوخشايدىغان ، ئېگىز بويلۇق ، يېشى ئاتمىشتىن هالقىغان بىر كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ ، شىرەدىن چىقىپ ئۆرە تۇردى . نۇرغۇن ئىسسىق ـ سوغۇقلارنى بېشىدىن كەچۈرگەن بۇ مۇلكىي ئەمەلدارنى جاڭجۇنمۇ ھۆرمەت قىلاتتى . چاڭ چىڭ چاڭ فامىلىلىك بۇ دالويىنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭغا كۆزلىرىنى ئېچىپ قارىدى .

— نۇرغۇن تەكلىپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى ، — دېدى ئۇ ، سىم ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭ مۇشۇكنىڭكىگە

ئـوخشايدىغان كۆزلىرىده بىر كۆكۈچ نۇر چاقناپ كەتتى ، — هـەمـمـىزگه ئايان : ئۇرۇشنىڭ توققۇزى رەڭ ، بىرى جەڭ بولىدۇ...

— هـۆرمـەتلىك دالويى ! — دەپ ئادەتتىكىدىن ئاۋازىنى كـۆتۈرۈپ ، سۆزلـەۋاتقان چىڭ دالويىنىڭ سـۆزىنـى بـۆلـدى جاڭجۇن ، — ئولتۇرۇپ سۆزلىسىلە !

— رەھمەت ! — دېدى ئۆچكە ساقاللىق دالويى جاڭجۇنگە قاراپ ، — جەڭنىلا قىلىپ ، رەڭنى قىلمىغانلار ئۇرۇشتا كۆپىنچە يـېـڭەلمەيدۇ . قارشى تەرەپنى ھېيلە قاپقىنىغا چۈشۈرگەندىلا ، ئاندىن ئۇنى ئوبدان كالتەكلىگىلى بولىدۇ .

ساراي ئىچى جىمجىتلىققا چۆمدى . يىغىنغا قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسى بۇ ئېگىز بويلۇق قېرى دالويىنىڭ سۆزلىرىنى دىققەت بـىلـەن ئـاڭـلايـتـتـى . چـاڭ چـىڭمۇ ئوڭ قولىنى «تەخت» ئـورۇنـدۇقـىـنىڭ تۇتقۇچىغا قويۇپ ، ئالدىغا سەل ئۈمتۈلگەن قىياپەتتە ئولتۇرۇپ ، ئۇنىڭ سۆزىنى تىڭشايتتى .

— مـەن ئـۇيغۇرلارنى ئوبدان بىلىمەن ، قۇمۇلدا ئۇزۇن تۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ ئاچچىق ئۇچىيىدىكىنىمۇ بىلىپ كەتتىم ، — چـىـڭ دالـويـىنىڭ تاتىراڭغۇ چىرايى ۋە مۇشۇكىنىڭ كۆزىدەك كـۆزلـىـرىـده بـىـلـىـنەر - بىلىنمەس كۈلكە كۆرۈنەتتى . بۇ خـۇشـاللىق ، ھاياجان ۋە زوقلىنىش كۈلكىسى بولماي ، بەلكى زاڭـلـىـق ـــ مـەسـخـىـره كۈلكىسىگە ئوخشايتتى...— بىزنىڭ قولىمىزدا ، ھۆرمەتلىك جاڭجۇن ، بىر ژاڭپەي[1] بار ! مەن مـانـا شـۇ ژاڭـپـەيـدىـن پايدىلىنىش تەكلىپىنى بېرىمەن !... ئـۇيـغۇرلاردا تاريختىن تارتىپ كېلىۋاتقان بىر ئاجىزلىق بار . «ئـوتـنى كوچىلىساڭ ئۆچىدۇ ، قوشنىنى كولىساڭ كۆچىدۇ»

---

① ژاڭپەي — كوزىر .

دېگەن ماقال بىزدە يوق . باشقا مىللەتلەردىمۇ بولمىسا كېرەك . ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ ماقالدا بايان قىلىنغان ئىش ، يىرگىنىشلىك بىر ئىش سۈپىتىدە ئەمەس ، بىر قىممەتلىك تەجرىبە سۈپىتىدە كۆرسىتىلگەن . ئۇيغۇرلار بىر - بىرىنى كۆرەلمەيدىغان بىر ناچار ئىللەتنىڭ كاساپىتىدىن نۇرغۇن زىيان تارتقان خەلق . بۈگۈنمۇ بىز يەنىلا ئۇلارنىڭ مۇشۇ ئاجىزلىقىدىن پايدىلىنىپ ، بىر - بىرىنى ئۆلتۈرگۈزۈپ غەلىبە شارابى ئىچىمىز !

چىڭ دالىيى سۆزدىن توختاپ ، ئېڭىشىپ شىرەدىكى خونچىلىق سىركايىنى قولىغا ئېلىپ ، ئۇنىڭ قاپقىقىنى ئازراق ئېچىپ چايدىن ئوتلىدى . ئۇ خونچىلىق سىركايىنى يەنە شىرەگە قويۇپ ، جاڭجۇنگە قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى :

— ئۇيغۇرلاردا يەنە بىر رىۋايەت بار . بۇ رىۋايەتمۇ ئۇلارنىڭ ئۇتۇق قازانغان قېرىنداشلىرىنىڭ خۇشاللىقىنى بىلله سۈرەلمەيدىغان ، بىر - بىرىنى كۆرەلمەيدىغان ، بىر - بىرىنى كولايدىغان ئىللىتىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ . مەن سىلىگە بۇ رىۋايەتنىمۇ سۆزلەپ بېرەي !

جاڭجۇن چىڭ دالويىنىڭ سۆزلىرىگە شۇنچىلىك قىزىقىپ قالدىكى . ئۇ ئۆزىنى ئونتۇغان هالدا ئاڭلايتتى . گەرچە ئۇ ، ئۇيغۇرلاردا بىر - بىرىنى كۆرەلمەيدىغان ئىللەت ئېغىر ، دەپ ئاڭلىغان بولسىمۇ ، چىڭ دالويى دېگەن ماقالنى ، ئەمدى ئېيتىپ بەرمەكچى بولۇۋاتقان رىۋايەتنى زادىلا ئاڭلاپ باقمىغانىدى . بەلكىم ، چاڭ چىڭ كۈتۈۋاتقان مۆجىزىلىك تەدبىر ئاشۇ ماقال ، ئەمدى سۆزلىنىدىغان رىۋايەتتىن تېپىلىدىغاندۇر ؟ !...

— مەن بۇ رىۋايەتنى قۇمۇلدىكى چاغلىرىمدا ئەبەيدۇللا بەگنىڭ ئوردىسىدىكى بىر ئەمەلدارىدىن ئاڭلىۋىدىم . ئەمدى مەن سىلەرگە ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ رىۋايىتىنى سۆزلەپ بېرەي ! قەدىمكى زامانلاردا دۇنيادىكى بارلىق ئادەم ۋە ئۇچار قۇش ، هايۋانلارغا

سۇلايمان ئىسىملىك بىر پادىشاھ ھۆكۈمرانلىق قىلىدىكەن ، ئۇنىڭ قولىدا ئاجايىپ سېھىرلىك كۈچ ـ قۇدرەتكە ئىگە بىر ئۈزۈك بولۇپ ، بۇ ئۈزۈككە ھېچنېمە تەڭ كېلەلمەيدىكەن . شۇڭلاشقا بۇ دۇنيادىكى بارلىق پادىشاھلار ، دۆۋە ـ پەرى ، جىنلار ، ئۇچار قۇش ۋە ھايۋانلار ئۇنىڭغا بويسۇنىدىكەن . بۇ قۇدرەتلىك سۇلايمان پادىشاھ پۈتۈن ئىقلىمدىكى خانىدانلىق ۋە مىللەتلەردىن بىردىن ۋەكىل چاقىرىپ كاتتا قۇرۇلتاي ئاچماقچى بولىدىكەن . دېگەن كۈنى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مىللەتلەردىن بىردىن ۋەكىل سۇلايمان شاھنىڭ ئوردىسىغا كېلىدىكەن . ئالتۇن تەختىگە چىقىپ ئولتۇرغان ھەيۋەتلىك پادىشاھ كەلگەن ۋەكىللەرگە قارايدىكەن . ئۇ دۇنيادىكى ھەممە مىللەتلەردىن بىردىن ۋەكىل كېلىپ ، پەقەت ئۇيغۇرلاردىنلا ئىككى ۋەكىل كەلگەنلىكىنى كۆرىدىكەن . پادىشاھ بۇنىڭدىن ئەجەبلىنىپ ، ئىككى ئۇيغۇردىن بۇنىڭ سەۋەبىنى سورايدىكەن .

«بىزنىڭ خاقانىمىز ، — دەپتۇ ئېگىزرەكى سۇلايمان پادىشاھقا تەزىم قىلىپ ، — ناۋادا ، دۇنيانىڭ شان ـ شۆھرەتلىك ھۆكۈمرانى سوۋۇغا ـ سالام بېرىپ قالسا ، بىر ئادەم بىر قىسمىنى تىقىۋېلىشى مۇمكىن ، ئىككى ئادەم بارسا ، ئۇنداق قىلالمايدۇ ، دەپ ئىككىمىزنى ئەۋەتتى . »

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان سۇلايمان پادىشاھنىڭ ئاچچىقى كېلىپ ، بۇرۇتلىرى تىك تۇرۇپ كېتىپتۇ :

«سىلەر ، — دەپتۇ ئۇ ۋارقىراپ ، — بىر ـ بىرىڭلارغا ئىشەنمەيدىغان ، بىر ـ بىرىڭلارنى كۆرەلمەيدىغان ئادەملەر ئىكەنسىلەر ، ‹ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ › دەپ مەن سىلەرگە بىر ‹ھېكمەتلىك تاياق › ھەدىيە قىلاي ! بۇ تاياق بىلەن بۇ ئالەمدىن بىر ـ بىرىڭلارنى كوچىلاپ ئۆتۈڭلار !... » شۇنىڭدىن بېرى ئۇيغۇرلار سۇلايمان پادىشاھ بەرگەن «ھېكمەتلىك تاياق »

بىلەن بىر - بىرىنى كوچىلاپ كېلىۋاتقۇدەكمىش ، — چىقىڭ دالويى بىر تىنىۋېلىپ ، يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى . ئۇ خېلىلا قىزىپ ، مۇشۇك كۆزىدەك كۆزلىرى پارقىراپ چاقنايتتى ، — بىز نېمىشقا ئۇلارنىڭ بۇ ئىللىتىدىن پايدىلانمايمىز ؟ ! مەن سۆزۈمنىڭ بېشىدا : «قولىمىزدا بىر ۋاڭچەي بار» دېۋىدىم ، نېمىشقا بۇ ۋاڭچەينى مەيدانغا چىقارمايمىز ؟ ! مېنىڭ دەۋاتقان ۋاڭچېيىم دەل مەزەمزات ھېكىمبەگ ، ئۇنى تازا ئىندەككە كەلتۈرۈپ ، تازا بابلاپ ئۇچۇرۇۋەتسەك ، بىز قىلالمىغان ئىشنى ئۇ قىلماسمۇ ؟ ! كىم مەزەمزات ھېكىمبەگنى ئۆز نەپسى ، ئۆز ھوقۇقى ، شان - شۆھرەت ۋە ھاكىمبەگلىك ئورنىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قىلىدىغان ھەممە يامانلىق ۋە قاتىللىقنى قىلمايدۇ ، دېيەلەيدۇ ؟ ! — ئۇ ئالدىدا جاڭجۇنگە ، ئارقىدىن ئالدى - كەينى ۋە يان تەرىپىدىكى ئەمەلدارلارغا پارقىراپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن قاراپ چىقىپ سۆزىنى يەنە باشلىدى ، — مەن جاڭجۇن جانابلىرىنىڭ مەزەمزات ھېكىمبەگنى قاماقتىن چىقىرىپ ، چىرايلىق سۆزلەر بىلەن كۆڭلىنى ئېلىپ ، دەرھال قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا ئەۋەتىشنى تەكلىپ قىلىمەن . ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ ھېكىمبەگ بولۇپ كېلىۋاتقان بۇ ئادەمنىڭ بەز يېمەيدىغانلىقىغا ئىشەنمەيمەن . ئۇ چوقۇم جاڭجۇن بەرگەن بەزنى يەپ ، خۇددى غىلىپىدىن چىققان خەنجەردەك ، ئۇ يەردە ئۆزىنىڭ ئابرۇي قازانغان قېرىنداشلىرىنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئاتلىنىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن .

چىقىڭ دالويى سۆزىنى تۈگىتىپ ، ئۆز ئورنىغا ئولتۇردى . ساراي ئىچىدە يەنە گۈدۈڭ - گۈدۈڭ پاراڭ باشلىنىپ كەتتى . ئۆزئارا قىزىپ سۆزلىشىۋاتقانلارنىڭ چىرايىدىن چىقىڭ دالويىنىڭ سۆزىنى قوللاۋاتقانلىقىلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . جاڭجۇن قولىنى كۆتۈردى . ئۆزئارا سۆزلىشىۋاتقانلار سۆزلىرىدىن توختاپ ساراي

ئىچى يەنە سۇ سەپكەندەك تىنچلاندى .

— ھۆرمەتلىك چاڭ دالويى ، — دەپ سۆزىنى باشلىدى چاڭ چاڭ ، ئۇنىڭ تاتىراڭغۇ چىرايىدا ئەمدى خەتەردە قالغان تەقدىرىنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ توغرا يولىنى تاپقان ئادەمنىڭ خاتىرجەملىكى بىلەن خۇشاللىقى ئىپادىلىنەتتى . ئۇ مۆجىزىلىك چارە ـ تەدبىرنى تاپقان بىر قىياپەتتە ، كوتمەك سۈپۈرگىدەك قاشلىرىنى تىكلەپ ، كۆزلىرىنى چاقنىتىپ ، مەنمەنلىك بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى ، — مەن ماڭا توپىلاڭنى تىنچىتىشنىڭ مۆجىزىلىك تەدبىرىنى كۆرسىتىپ بەرگەن مۆھتەرەم ئۇستازغا رەھمەت ئېيتىمەن ! راست ، ئەڭ ياخشى ئۇسۇل : ئۆزىنى ئۆزىگە سېلىپ ، بىر ـ بىرىنى ئۆلتۈرگۈزۈش ئارقىلىق سېپىلنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ ، ئاخىرىدا ئۇستۇن چېرىك كۈچى بىلەن تارمار قىلىشتىن ئىبارەت . بۇنىڭدا مەزەمزات راستىنلا ۋاڭچەي ! بۇ ئادەمنىڭ مىجەزى ماڭا بەش قولدەك ئايان : ئۇ مەنسەپ ، ھوقۇق ، ئابرۇي ، مەنپەئەت دېگەن جېنىنى بېرىشتىن يانمايدۇ ، ھەرقانداق ئەسكىلىكنى قىلىشتىن قايتمايدۇ ! كۆك تەڭرىم ئۇستىدە تۇرۇپتۇ : مەن مەزەمزاتنى ئوڭايلا ئەيۈەشكە كەلتۈرۈپ ، بىر ـ ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە يولغا سالىمەن . ئۇ بېرىپ ئەقىل ـ ھوشىدىن ئازغان توپىلاڭچىلارنىڭ كاتتىۋاشلىرىنى بىر ـ بىرلەپ يوقىتىشقا باشلىغاندا ، سېپىلنىڭ قالايمىقانلاشقان پۈرستىدىن پايدىلىنىپ ، دەرھال ئۇستىگە قوشۇن تارتىمىز .

چاڭ چاڭ گويا قوشۇن تارتىپ ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرغاندەك بىر قىياپەتتە سۆزىدىن توختىدى . ئۇنىڭ ئالما ئۇرۇقىدەك كۆزلىرى ئويناپ ، ھاردۇقى چىققاندەك كۆرۈنەتتى .

— مەن چېنىلۇڭ خانغا دوكلات يېزىپ ، توپىلاڭچىلارنىڭ ئەھۋالىنى مەلۇم قىلدىم . مەكتۇپۇمنىڭ ئاخىرىدا چېرىكمۇ سورىدىم . تېخى جاۋاب كەلمىدى . مەيلى يارىدەمگە قوشۇن كەلسۇن

ياكى كەلمەسۇن ، قولىمىزدىكى بارلىق قوشۇنلار ئۇرۇش هالىتىده جەڭگە تەييار بولۇپ تۇرسۇن ! بۇيرۇق مەيلى كېچىسى ياكى كۈندۈزى چۈشسۇن ، دەرهال ئاتلىنالايدىغان بولسۇن ! بىز پات ئارىدا بايانداىغا يارەمگە قوشۇن ئەۋەتمىز !

يىغىن تۇگىدى . يىغىنغا قاتناشقانلار كەلگەن چاغدىكى قايغۇ ـ هەسرەتلىرىدىن يېنىكلەپ قالغاندەك ، چىرايلىرىغا قان يۇگۈرۈپ ئورۇنلىرىدىن تۇردى .

ئىككىنچى باب

مەزمۇنات ھېكمىسى

جاڭجۇن ھويلىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدە ئۇنىڭ ھەشەمەتلىك ئىشخانىسى بولۇپ ، قوش قاناتلىق ئىشىكى غەربكە قارايتتى . ئىشخانىسىنىڭ تۆر تەرەپتىكى تېمىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان يوغان يېزىق ئۈستىلى ئۈستىدە دەستىلەنگەن دەپتەر ۋە ھۆججەتلەر ، ھەرخىل پەي قەلەملەر سىلىنغان بامبۇك قەلەمدان ، سىياھ ئېزىدىغان تۆت بۇرجەك قارا قۇتا قاتارلىقلارمۇ تىزىلىپ تۇراتتى . چاڭ چىڭ ئولتۇرىدىغان بۇ يۆلەنچۈكى ئېگىز ، ئىككى تەرىپىدە تۇتقۇچى بار ، ئاستىغا يۇمشاق كۆرپە سىلىنغان ئورۇندۇق ، رەڭ ۋە ياسىلىش جەھەتتە ئۈستەلگە پارە كېلەتتى . ئىشخانىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە ئۈستەلنىڭ كەينىدىكى ئورۇندۇقتەك ئىككى ئورۇندۇق تامغا يۆلەپ قويۇلغان ، ئىككى ئورۇندۇقنىڭ ئارىسىدا تۆت چاسا شىرە بولۇپ ، بىرەرى بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقا تولىمۇ باب كېلەتتى . ئىشخانىنىڭ ئاستىغا سىلىنغان خوتەننىڭ يوغان رەڭدار گىلىمى ئۆزىنىڭ گۈل - چېچەكلىرى بىلەن گۈلچىمەنگە ئوخشاش كۆرۈنەتتى .

چىرايلىق ئىككى پەنجىرىدىن چۈشۈۋاتقان قۇياش نۇرى ئۆي ئىچىنى يورۇتاتتى . ئىشخانىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ئىككى ئورۇندۇقتا جاڭجۇن بىلەن مەزمۇنات ھېكمىسى ئولتۇراتتى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى شىرەگە داستىخان سالمايلا ، كىچىك -

كىچىك خونچا تەخسىلەردە ناۋات ، ياڭاق مېغىزى ، قارا گازىر ، خاسىڭ ، كۆك كىشمىش قاتارلىقلار تۇراتتى . خونچا ئۈستىدىكى قاپاقلىق ، ئەجدىها گۈللۈك ئىككى سىركايىگە قۇيۇلغان چاي شىرەنىڭ ئىككى چېتىدە جاڭجۇن بىلەن ھېكمەبەگنىڭ ئىچىشىنى كۈتەتتى .

مەزەمزات چاڭ چىڭنىڭ ئۆزىنى قىزغىن كۈتۈۋالغانلىقىدىن ھەيران بولۇپ ئولتۇراتتى ، روھىي ھالىتىدىن جاڭجۇننىڭ ئىشخانىسىغا يېڭى كىرگەنلىكىنى بىلگىلى بولاتتى . ئۇنىڭ دوقا ماڭلىيى ۋە قويۇق ، ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى ، تېخى قىزىللىقى يوقالمىغان چىرايىدىن جاڭجۇننىڭ تۇيۇقسىز ئۆزگەرگەن مۇئامىلىسىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمەي ھاڭ ـ تاڭ بولۇۋاتقانلىقى بىلىنەتتى ؛ شۇنداقلا ئۆزىنى نېمىشقا چاقىرتقانلىقىنىمۇ بىلمەي قىينىلاتتى . ئۇ ئۆزىگە قاراپ ئوچۇق چىراي ھال ـ ئەھۋالىنى سوراۋاتقان چاڭ چىڭغا گاھى ھەجىيىپ ، گاھى ئېگىلىپ ، گاھى باش لىڭشىتىپ جاۋاب بېرەتتى . لېكىن ، ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرى خىيال چاچاتتى . بۇغداي ئۆڭ ، يۇزى كەڭ ، بۇرۇتى شالاڭ ، ئۆچكە ساقال مەزەمزات بېشىغا جۇڭزا قالپاق ، ئۇچىسىغا تەيجى ئۇنۇانلىق سارغۇچ گۈللۈك پەرىجە ، پۇتىغا قېلىن چەملىك خەي كىيىپ ، يېڭىلا غۇلجىدىن كەلگەندەك كۆرۈنەتتى ؛ ئۇنىڭ بۇ تۇرقىدىن قاماقتىن چىققانلىقى قىلچىلىك بىلىنمەيتتى…

… ئۆتكەن يىلى 9 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مەزەمزات جاڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ : «تۆشۈك نان» يېقىپ تاپشۇرۇش ، بەش يۈز ئۈيغۇر چېرىكنى كۈرەگە ئەۋەتىپ بېرىش پەرمانىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ، دەرھال ئىجرا قىلىشقا كىرىشتى . چاڭ خانىدانلىقىغا سادىق بۇ ھاكىمبەگ نەچچە تونۇر تۆشۈك نان ياقتۇرۇپ ، ئۇيغۇر چېرىكلىرىدىن بەش يۈزنى تاللاۋاتقان كۈنلەردە كۈرە جاڭجۇنىنىڭ بىر پارچە مەكتۇپىنى تاپشۇرۇۋالدى .

«تۆشۈك نان» سېلىقى پات - پات چۈشۈپ تۇرىدىغان سېلىقلارنىڭ بىرى . تۆشۈك نان ئادەتتىكى ئۇيغۇر توقاچلىرىدەك يېقىلىپ ، ئوتتۇرىسى تۆشۈك بولاتتى ، قىسقا مۇددەتلىك ۋەزىپە بىلەن سەرتقا ماڭغان چېرىكلەر تۆشۈك نانلارنى شوينىغا ئۆتكۈزۈپ بوينىغا ئېسىۋالاتتى ، قورسىقى ئاچقاندا بوينىدىن ئېلىپ يەيتتى .

ئىلى هاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا مىڭ ئاتلىق ئۇيغۇر چېرىك بولۇپ ، ئۇلار هوسۇل يېغىش ، قارشىلىق قىلغانلارنى جازالاش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتەيتتى . جاڭجۈننىڭ تەستىقى بىلەن تەشكىللەنگەن بۇ مىڭ كىشىلىك قوشۇننى ئىلىدىكى خۇيزۇلار قوزغىلىڭىدىن كېيىن ، چىڭ سۇلالىسى هاكىمىيىتىگە خەۋپ دەپ بىلگەن چاڭ چىڭ پەرمان چۈشۈرۈپ ، ئۇنىڭ بەش يۈزىنى كۇرەگە ئەۋەتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى .

مەزەمزات هاكىمبەگ ئۆزى باش بولۇپ جاڭجۈن مەهكىمىسى چۈشۈرگەن بۇ ئىككى ۋەزىپىنى جان - دىلى بىلەن ئورۇندىۋاتقاندا ، ئۆزىنى كۇرەگە چاقىرغان مەكتۇپنى تاپشۇرۇۋالدى . بۇ ئىككى ۋەزىپىنى داۋاملىق ئورۇنداشنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ، مۇهاپىزەتچى ۋە مۇلازىمەتچىلىرىنىڭ هەمايىسىدە كۇرەگە ماڭدى...

چوڭ يولدىن جەنۇبقا قاراپ بۇرۇلغان مەزەمزات كۇرەنىڭ ئېگىز راۋۇقىنى كۆرۈپ ، بۇلتۇر كەچ كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ، جاڭجۈن بىلەن ئولتۇرۇپ يورغىلار بەيگىسىنى كۆرگەنلىكىنى يادىغا ئالدى . «جاڭجۈن بېغى» نىڭ شەرقىدىكى تامنىڭ سىرتىدا مەهكىمىنىڭ ئات قورۇسى بولۇپ ، ئارغىماق ، يورغا ۋە يۈگۈرۈك ئاتلار لاپاسىنىڭ ئاستىدا بېقىلاتتى . بۇنداق نەسىلىك ئاتلارنىڭ بىرىنى بىر ئادەم باقاتتى . ئات باقارلارنى «خاۋتۇر» دەپ ئاتىلىدىغان باشقۇرغۇچى باشقۇراتتى . ئات

باقىدىغانلار ھەر يەكشەنبە كۈنى يورغا ئاتلارنى ئالدى بىلەن يۇيۇپ ، يال ـ قۇيرۇقلىرىنى تارايتتى ، ئاندىن يورغا ئاتلاردىن بىر قانچىسىنى ئېگەرلەپ ، بوينىغا يىگىرمە — ئوتتۇز سېرىق تۇچ قوڭغۇراق بېكىتىلگەن تاسمىنى ئېسىپ ، چوڭ كوچىغا ئاچىقاتتى . بۇ چاغدا دۇتۇك ، لۇۋدۇي[1] ،سىلىك يامۇل[2] ،ئامبال يامۇل[3] قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ يورغىلىرىمۇ ئېگەرلىنىپ ، قوڭغۇراقلار ئېسىلىپ ، راۋاق ئالدىغا كېلەتتى . راۋاقنىڭ ئۇچىنچى قەۋىتىدە ئولتۇرغان جاڭجۇن ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ئۆز يورغىلىرىنىڭ بەيگىسىنى كۆرەتتى . بۇلتۇرقى جاڭجۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ كۆرگەن بەيگىدە ، مەزمەزات جاڭجۇنگە تەقدىم قىلغان يۇلتۇزنىڭ يورغىسى بىرىنچى بولغانلىقى ھاكىمبەگنىڭ يادىغا كەلدى . خۇش بولۇپ كەتكەن چاڭ چىڭ مەزمەزاتقا نۇرغۇن قىممەت باھالىق سوۋغىلارنى ھەدىيە قىلغانىدى…

مەزمەزات خىيال بىلەن ھەيۋەتلىك سېپىلنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىغا كېلىپ قالغانلىقىنى بىلمەي قالدى . قوزاچۇشكە يېقىنلاپ قالغان قۇياش قىش كېلىۋاتقان ۋاقىتنى ئازراق ئىسسىتاتتى . ھېكىمبەگنىڭ پېشانىسى ۋە يوغان بۇرنىنىڭ ئۇستىدە تەر تامچىلىرى چاقنايتتى . ئاستىدىكى تەرلىگەن كۆرەڭ قاشقا ئۇزۇن يول بېسىپ كەلگەن بولسىمۇ ، يەنىلا يۇگەن سىلكىپ يۇلقۇناتتى . يۇزى پوكاندەك قىزارغان مەزمەزات ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ، كۆڭ پىششىق خىشتىن ياسالغان مۇستەھكەم ، ئاركىلىق سېپىل دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا توختىدى . ئۇنىڭ ئادەملىرىمۇ ئاتلىرىنى توختاتتى . ئىككى قاپقاقلىق تۆمۇر دەرۋازا ئېچىۋېتىلگەن بولۇپ ، ئىككى تەرىپىدە قوراللىق

---

① لۇۋدۇي — سەرلەشكەر .
② سىلىك يامۇل — ساقچى مەھكىمىسى .
③ ئامبال يامۇل — قوماندانلىق شتاب .

چېرىكلەر تۇراتتى . ھاكىمبەگ جاڭجۇن مەھكىمىسى بەرگەن دەستەكنى چېرىكلەرگە كۆرسىتىپ ، ئېتىنى يېتىلەپ دەرۋازىدىن كۇرە شەھىرىگە كىردى . ئاتلىرىنى يېتىلىگەن مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملارمۇ ئۇنىڭغا ئەگەشتى .

شەرقىي دەرۋازىدىن غەربىي دەرۋازىغا ، شىمالىي دەرۋازىدىن جەنۇبىي دەرۋازىغا چوڭ كوچا ئېلىنغان كۇرە شەھىرى ئىلى دەريا سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا جايلاشقان بولۇپ ، جەنۇبتىن شىمالغا تۆت چاقىرىم ، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى ئىككى چاقىرىم كېلەتتى . كۇرە قەدىمىي ئالمالىق شەھىرىدىن قالسىلا يەنە بىر ئاۋات شەھەر ھېسابلىنىاتتى . ئەڭ ئاۋاتلاشقاندا كۇرەنىڭ ئاھالىسى قىرىق مىڭغا يېتىپ ، شامان ، بۇددا ۋە مانى دىنى ئىبادەتخانىلىرى بولغانىدى . ئەبۇ ناسىر سامانىنىڭ ئوغلى ئابدۇلفەتتاھ قوماندانلىقىدىكى قاراخانىيلار قوشۇنلىرى ئىلىغا كېلىپ ئۇيغۇرلارنى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلدۇردى . ئىلى ئۇيغۇرلىرى مىلادىيە 970 - يىللاردىن باشلاپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدى . كۇرەدىمۇ مانا شۇنىڭدىن كېيىن ئىسلام مەسچىتلىرى قۇرۇلدى . ئىلى جاڭجۇن مەھكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، بۇ شەھەر تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى سورايدىغان مەركىزي شەھەرگە ئايلاندى .

مەزمۇرات ئېتىنى بىر خىل يورغىلىتىپ كېتىپ باراتتى ، ئۇنىڭ كەينىدىن مۇھاپىزەتچىلىرى ۋە مۇلازىملىرىمۇ توختىماي ئاتلىرىنى دېۋىتىپ كېلەتتى . ئۇلار توختىماي مېڭىپ ھەيۋەتلىك راۋاق ئالدىغا كەلدى . غەربتىن شەرققە ، شىمالدىن جەنۇبقا ئېلىنغان ئىككى مەركىزي كوچا راۋاق بار يەرگە كەلگەندە كېسىشەتتى . مانا شۇ يەردە ئېگىزلىكى يەتتە مېتىر ، كەڭلىكى ئەللىك مېتىرلىق كۆك خىشتىن ياسالغان ، تۆت ئەگمە دەرۋازىلىق سۇپا ئۇستىدە جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى ئۇسلۇبىدا ئۇچ قەۋەت قىلىپ ياسالغان راۋاق قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى . ئۇستى

گۈمبەزلىك شەكىللىك راۋاق ئالتە بۇرجەكلىك بولۇپ ، ھەربىر بۇرجىكىنى بويلاپ چىقىرىلغان قىر ، گۈمبەزنىڭ چوققىسىغا تۇتىشاتتى . بۇ قىرلارغا ئەجدىھا ، ھەرخىل قۇشلار ، كاھىشتىن گۈللەر ئورنىتىلىپ ، ئۆزلىرىنىڭ رەڭدار سىرلىرى بىلەن قۇياش نۇرىدا ئاجايىپ چىرايلىق جۇلالىناتتى . شۇنچىلىك ئېگىز ۋە ھەيۋەتلىك راۋاقنى ئالتە ياغاچ تۈۋرۈكنىڭ كۆتۈرۈپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ھەرقانداق ئادەمنى ھەيران قالدۇراتتى . بىرمۇ مىخ ئىشلىتىلمەي ، ساپلا ياغاچ بىلەن قۇراشتۇرۇلۇپ ، پىشاڭ بىلەن چىڭىتىلغان بۇ راۋاق ئۆزىنىڭ ئاجايىپ سەنئىتى بىلەن كۆرگەنلەرنى ئاپىرىن ئوقۇتاتتى . ئۇنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى ھەرخىل ياغاچ ئويمىلار ، گۈل ـ نەقىشلەر ئۆزىنىڭ جەلپكارلىق گۈزەللىكى بىلەن تاماشىچىلارنى زوقلاندۇراتتى .

شەھەر مەركىزىگە بۇ راۋاقنىڭ ياسىلىشى سەۋەبسىز ئەمەس ، ئۇنىڭغا دۇمباق ۋە جاڭلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ ئۇخلاش ۋە تۇرۇشىنى ، قاراۋۇللارنىڭ تۇرۇش ۋە چۈشۈشىنى دۇمباق ۋە جاڭلار ئارقىلىق باشقۇراتتى . شۇنداقلا راۋاق ئۈستىگە قويۇلغان كۆزەتچى قەلئەنىڭ ئىچى ـ سىرتىنى كۆزىتىپ ، بىرەر ئورۇندا ئوت ـ يانغىن كۆرۈلسە قوڭغۇراقنى جىددىي چېلىپ ، ئادەملەرنى ئوت ئۆچۈرۈشكە ھەربىكەتلەندۇرەتتى .

مەزمۇنات ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ، راۋاقنىڭ يېرىم ئاي شەكىللىك دەرۋازىسىدىن چىقىپ جاڭجۇن مەھكىمىسى بار كوچىغا يول ئالدى...

ئاتلىرىنى يېتىلەپ جاڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ چوڭ دەرۋازىسىدىن كىرگەن ھاكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى ئۇچىنچى دەرۋازىغا كېلىپ ، «داتاڭ» دېگى تەكشۈرگۈچىلەرگە ئۆزلىرىنىڭ چاڭ جاڭجۇن بىلەن كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشى بارلىقىنى مەلۇم قىلدى . تەكشۈرگۈچى مەزمۇنىنى باشقۇرغۇچى ئامبالىنىڭ يېنىغا

ئەكىردى . ھاكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىنى دەپتەرگە بىر - بىرلەپ تىزىملىغاندىن كېيىن ، باشقۇرغۇچى ئامبال جاڭجۇننىڭ قېشىغا كىرىپ كەتتى . ئۇ ھايال بولماي چىقىپ ، مەزمۇنى باشلاپ جاڭجۇن ھويلىسىغا يول ئالدى . مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملار مۇشۇ يەردە قالدى...

باشقۇرغۇچى ئامبال مەزمۇنى چاڭ چىڭنىڭ ئىشخانىسىغا ئەكىرىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى . ھاكىمبەگ قاپقىدىن قار - مۇز يېغىپ ئولتۇرغان جاڭجۇننىڭ ئالدىغا قول باغلاپ كېلىپ ، بېشىنى ئېگىپ تەزىم قىلدى . چاڭ چىڭ قاپقىنى تۇرۇپ ، بۇرۇن كەلگەن چاغلىرىدىكىدەك مەزمۇنىنى ئورۇن كۆرسەتمىدى .

— جانابلىرىنىڭ پەرمانىنى ئېلىپ ، پېقىر قۇللىرى ئالدىلىرىغا يېتىپ كەلدى .

چاڭ چىڭ دائىم ئولتۇرىدىغان شىمالىي تامدىكى ئىككى ئورۇندۇقنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئورۇندۇقتا غادىيىپ ئولتۇراتتى . ئۇ ئالدىدا قول باغلاپ ، ئېگىلىپ تۇرغان ھاكىمبەگكە كوتەك سۈپۈرگىدەك قاشلىرىنى تىكلەپ ھومىيىپ قارىدى ، ئاندىن قېلىن كالپۇكلۇق ئاغزىنى ئېچىپ سۆزلەشكە باشلىدى .

— تۆشۈك نان بىلەن بەش يۈز چېرىكنى ئەكەلدىڭمۇ ؟ — بۇ قوپال ۋە قەھرىلىك ئاۋازدا دېيىلگەن سۆزلەردىن مەزمۇنات چۆچۈپ كەتتى . ئۇ ئالدىراپ - تېنەپ قول باغلاپ ، ئېگىلىپ تۇرغان قىياپىتىنى قىلچە ئۆزگەرتمەي ئاغزىنى ئاچتى :

— تۆشۈك نان يەنە ئىككى - ئۈچ كۈندە يېقىلىپ بولۇندۇ . چېرىكلەرمۇ مىڭ چېرىك ئىچىدىن تاللىنىۋاتىدۇ . بۇ ئىشمۇ يەنە ئىككى - ئۈچ كۈندە تۈگەيدۇ ، — ھاكىمبەگنىڭ كەڭ يۈزى ھەجىيىپ ، كۆزلىرى جاڭجۇنگە خۇشامەت چاچاتتى .

— سېنىڭ ئىككى - ئۈچ كۈن دېگىنىڭ ھەرقاچان ئىككى - ئۈچ ئايغا سوزۇلىدۇ . ئۆستۈرمە ھوسۇلنى تولۇق

تاپشۇرمىدىڭ ، بۇمۇ ۋەدە قىلغان كۇنۇڭدىن ئۆتۈپ كەتتى .
جاڭجۇننىڭ ئالما ئۇرۇقىدەك كۆزلىرى چاقناپ ، تاتىراڭغۇ چىرايىدىن قۇيۇن ئۆرلىدى .
— ھەي ، كىم بار ! ؟ دەرھال كىرىپ مۇنۇ ئۆزىنى بىلمىگەن ھاكىمبەگنى گۇندىخانىغا تاشلاڭلار !...
ئىشىكنى ئېچىپ ئىككى چېرىك كىرىپ كەلدى . ئۇلار مەزەمزاتنى ئىككى بىلىكىدىن تۇتۇپ ، جاڭجۇننىڭ ئىشخانىسىدىن ئاچىقىپ كەتتى . بۇنداق بولۇشىنى زادىلا كۇتمىگەن بۇ سادىق ھاكىمبەگ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي تەمتىرەپ قالدى...
ئارىدىن بىرقانچە ئاي ئۆتتى . جاڭجۇن باشلىق ھەممە ئەمەلدارلار گۇندىخانىدىكى مەزەمزاتنى ئۇنتۇپ كەتكەندەك ، ئۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى ، يېنىغىمۇ ھېچكىم كىرمىدى . بۇگۇن ناشتىدىن كېيىن ئۆزىنى جاڭجۇننىڭ چاقىرغانلىقىنى ئاڭلىغان ھاكىمبەگ قۇلىقىغا بىر ئىشىنىپ ، بىر ئىشەنمەي قالدى . شۇڭلاشقا ئۇ چاڭ چىڭنىڭ قىزغىن كۇتۇۋالغانلىقىدىن ، تۇيۇقسىز ئۆزگەرگەن ئوچۇق چىرايىدىن ھەيران بولۇپ تېگىگە يېتەلمەي ئولتۇراتتى...
«ئاھ ! — ... دېدى روھىي ھالىتى ۋە تەقى ـ تۇرقىدىن ھەيرانلىق ، ۋەھىمە ۋە قورقۇش چىقىپ تۇرغان ھاكىمبەگ بېشىنى سىلىپ ئولتۇرۇپ ، — مېنى نېمىگە چاقىرغاندۇر ؟ ! بىردىنلا ئۇنىڭ ماڭا بولغان مۇئامىلىسى يۇزدە يۈز ئۆزگىرىپ قاپتىغۇ ؟ !... بۇنىڭ سەۋەبى نېمىدۇر ؟ ! يارانقان ئىگەم ، بۇلارنىڭ تېگىدە بىر شۇملۇق يوقتۇر ؟ ! تەڭرىم مېنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن !... »
— بىلىمەن ، — دەپ سۆز باشلىدى جاڭجۇن ئاردىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ، مەزەمزاتقا بۇرۇلۇپ خۇشخۇي چىراي بىلەن قاراپ ، — سېنىڭ ئىمىن ۋاڭدىن تارتىپ بارلىق بۇۋىلىرىڭ ۋە ئاتاڭ خالزاتخانمۇ چىڭ خاندانلىقىغا سادىقلىق بىلەن خىزمەت

قىلغان ھۆرمەتلىك ئادەملەر !...

چاڭ چىڭ ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن ئالدىرىماي سۆزلەيتتى . ئۇ گەپنى يىراقتىن باشلاپ ، مەزمۇنغا ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى ئەسلىتىپ ، ئۇنى ئۆز مۇددىئاسىغا مىدىر - سىدىر قىلماي كۆندۈرۈشكە قىلتاق قۇرۇۋاتاتتى . جاڭجۇننىڭ كۆزلىرىدىكى شەيتاننىمۇ ئۇسسۇلغا سالالايدىغان مۇغەمبەرلىك ئورنىنى ياسالما مېھرىبانلىق ئىگىلەپ ، ئۇنىڭ ئاۋازىدىنمۇ تۆكۈلەتتى .

شۇنچىلىك ئاچچىقى يامان ئادەممۇ ، مېھرىبان ژە ياۋاش ، سەمىمىي بولالايدۇ . چۈنكى بۇ دۇنيادا شۇنداق قىلدۇرالايدىغان بىر سېھىرلىك كۈچ — مەنپەئەت بار . ئۆز مەنپەئىتىنى جېنىدەك ياخشى كۆرىدىغان ئادەملەر خۇددى خامېلېئون[1] ھەرخىل ئۆزگىرەلەيدۇ . شۇ تاپتا ئاچچىقى يامان جاڭجۇننىڭ بىر دوملاپلا پەرىشتىگە ئايلىنىپ قېلىشى ، بۆرىنىڭ قوزىنى ئالداپ يېيىشكە ئۇرۇنۇشىدىن ئىبارەت ، خالاس .

چاڭ چىڭ ھاياجان بىلەن قىزىپ سۆزلىمەكتە . ئۇ مەزمۇنغا ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ چىڭ خانىدانلىقىغا سادىق بولۇپ كۆرسەتكەن تۆھپىلىرىنى ئىنتايىن تەسىرلىك بايان قىلماقتا...

* *

جۇڭغار قوشۇنلىرى پات - پات كېلىپ تۇرپاننى بۇلاڭ - تالاڭ قىلاتتى . بۇ ئەھۋال تۇرپان خەلقىنىڭ ، جۈملىدىن ئىمىن خوجىدەك ئابرۇيلۇق زاتلارنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى . قارىغوجىنىڭ چوڭ ئاخۇنى نىياز خوجىنىڭ ئوغلى ئىمىن خوجا قەشقەرگە ئادەم ئەۋەتىپ ، ئاپاق خوجىنىڭ ئەۋلادلىرىدىن يارەم سورىدى . «ئاق تاغلىق» ، «قارا تاغلىق» بولۇپ ، ئۆزئارا

---

① خامېلېئون — بىر خىل كەسلەنچۇك ، ئۇ تەبىئەتكە قاراپ رەڭگىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ .

بىر - بىرىنى قىرىۋالغان خوجىلار ئىمىن خوجىنىڭ ئادەملىرىگە قاراپمۇ قويمىدى... ئىمىن خوجا پادىشاھ چىيەنلۇڭغا ئەلچى ئەۋەتتى . چىيەنلۇڭ ئىنتايىن خۇشال بولۇپ كەلگەن ئەلچىلەرنى قىزغىن كۈتۈۋالدى . ئۇلارغا قىممەت باھالىق سوۋغىلارنى ھەدىيە قىلدى . 1732 - يىلى چىيەنلۇڭ يارلىق چۈشۈرۈپ ئىمىن خوجىنى «جاساق» مەنسىپى بىلەن تارتۇقلىدى . ئىمىن خوجىنىڭ چىڭ سۇلالىسى خانىغا ئەلچى ئەۋەتىپ يارىدەم سورىغانلىقىنى ئاڭلىغان جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنى تۇرپاننى بۇلاپ - تالاشقا باشلىدى . ئىمىن خوجا ئۆز ئادەملىرىنى ئېلىپ «داشئاتا»[1] ئەتراپلىرىغا كېلىپ ئولتۇراقلاشتى ، بۇز يەر ئاچتى ۋە جۇڭغارلارنىڭ ھۇجۇملىرىنى چېكىندۈردى . بۇ خىزمىتى ئۈچۈن چىيەنلۇڭ ئىمىن خوجىنى 1733 - يىلى پۇگوگۇڭ (دۆلەتكە يارىدەم بەرگۈچى گۇڭ) ، 1756 - يىلى «جىڭگوگۇڭ» (دۆلەتنى تىنچلاندۇرغۇچى گۇڭ) دېگەن ئۇنۋانلار بىلەن مۇكاپاتلىدى . 1758 - يىلى چىيەنلۇڭ ئىمىن خوجىغا جۇنۋاڭ (ۋىلايەت بېگى) مەنسىپىنى بېرىپ ، ئىككىنچى يىلى رەسمىي يارلىق بىلەن جاكارلىدى .

جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنىنىڭ پاراكەندە قىلىشى بارغانسېرى كۈچەيدى . قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچانلار كەينى - كەينىدىن ئەلچى ئەۋەتىپ چىڭ خانىدانلىقىدىن يارىدەم سورىدى . 1757 — يىلى چىيەنلۇڭ تەڭرىتېغىغا قوشۇن ئاتلاندۇردى . ئىمىن خوجىمۇ ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىغا يارىدەم بېرىش ئۈچۈن يۇلتۇز ئارقىلىق ئىلىغا چىقتى . ئۇ ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن تەڭرىتېغىنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىنى تىنچىتىشقا قاتنىشىپ ئىلىغا قايتىپ كەلدى . ئىمىن خوجا ئىلىغا چىققاندىن كېيىن چىيەنلۇڭغا ئىلى ۋادىسى ھەققىدە

---

① «داشئاتا» — دۇنخۇاڭ .

ئالاهىده مەكتۇپ يازدى . ئۇ بۇ مەكتۇپىدا تۆۋەندىكى تەكلىپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى :

مانجۇ ، خەنزۇ ، شىبە ، سولۇن ۋە داغۇر قوشۇنلىرىنىڭ تۇرىدىغان ئورنىنى بېكىتىپ ياساش ، بۇ قوشۇنلارنىڭ ئوزۇقىنى تەييارلايدىغان دېھقانلارنى جەنۇبتىن كۆچۈرۈپ چىقىش[1] ، كۆچۈپ چىققان دېھقانلارغا ئولتۇرىدىغان جاي ، تېرىيدىغان يەر كۆرسىتىپ بېرىش ، بۇلارنى باشقۇرىدىغان بىر يەرلىك مەھكىمە بولۇش··· قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى .

ئىمىن خوجىنىڭ بۇ تەكلىپلىرىنى توغرا تاپقان چيەنلۇڭ 1762 - يىلى كۆرەدىكى جاڭجۇن مەھكىمىسى بىلەن بىللە ، ئىلى گۇڭ بەگلىكى — ھاكىمبەگ مەھكىمىسىنى تەسىس قىلىشقا يارلىق چۈشۈردى . خېتى مانجۇ ، خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر يېزىقلىرىدا ئويۇلغان مەھكىمىنىڭ تامغىسىنىمۇ ئەۋەتىپ بەردى . چيەنلۇڭ يارلىق بىلەن ئىمىن خوجىنىڭ ئوغلى مۇسا گۇڭنى ئىلى ھاكىمبەگلىكىگە تەينىلىدى .

مۇسا ئاتىسى ئىمىن خوجا بىلەن بىللە تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى تىنچىتىشقا قاتناشقان ؛ چىڭ سۇلالىسى ئوردىسى ئۇنىڭغا 1760 - يىلى پۇگوگۇڭ ئۇنۋانىنى بەرگەن . 1761 - يىلى

---

① بۇ چاغدا ئىلىدا جۇڭغارلار بىلەن بىللە كېلىۋاتقان ئىككى ئۇيغۇر بەگلىكى بولۇپ ، بىرى شىمالدىكى غول بورغۇسۇن (ھازىر بورېۇسۇن دەپ ئاتىلىدۇ) بەگلىكى ، يەنە بىرى قاينۇق ئەتراپىدىكى مۇھەممەد ئىمىن بەگ بەگلىكى ئىدى . بۇ ئىككى بەگلىك جۇڭغارلارنىڭ ئۆزئارا قىلىۋاتقان ئىچكى جېدەللىرىدىن پايدىلىنىپ ، جۇڭغارلار ئوردىسىدىكى بارىمتاي (رەنگە قويۇلغان) لىقتا يۈرگەن خوجىلار بىلەن بىرلىشىپ قوزغىلاڭ كۆتۈردى . بۇلار جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى بىلەن يەتتە كۈن ئۇرۇشۇپ ئاخىرى تەڭ كېلەلمەي ، كۆكسىنەك داۋىنى ئارقىلىق كۆچاغا قېچىپ كەتتى . كۆچا ھاكىمى ئابدۇكېرىم بەگ بۇلارنىڭ ئالدىغا مىڭ ئاتلىق چېرىك ، مىڭ دانە ئېگەر توقۇملۇق ئات ئەۋەتتى . جۇڭغارلار بۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن بولسىمۇ ، ئىچىدە بىر تۈرلۈك «ئۆتكەك كېسىلى» پەيدا بولۇپ قايتىشقا مەجبۇر بولدى . ئىككى بەگلىكنىڭ قاچاي ئۆز ئورنىدا قالغان ئاھالىسى ئادەتتىكىدەك تىرىكچىلىكىنى داۋام قىلغان ، لېكىن بۇ سان جەھەتتىن كۆپ ئەمەس ئىدى .

يەنە خان ئىككى كۆزلۈك توز پەي تاجى (ئوتۇغات) بىلەن تارتۇقلىغانىدى .

مۇسا گۈك ئىلىنىڭ ھاكىمبېگى بولغاندىن كېيىن ، لەشكەر قاراسۇيىنى ئاساس قىلىپ غۇلجا شەھىرىنى بىنا قىلىشقا كىرىشتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە غۇلجا شەھىرىنىڭ مەركىزىدە ئىلى گۈك - بەگلىك ئوردىسىنى[1] ياساشقىمۇ باشلىدى .

مۇسا گۈك غۇلجىدا تۇنجى مەھكىمە شەرئىنى قۇرۇپ ، تۇرپانلىق موللا روزى ئاخۇننى ئەلەم قىلىپ تەينىلىدى . ئۇ يەنە چېيەنلۈك بەرگەن بىر تۇمەن سەر كۈمۈش بىلەن 1773 - يىلى ئىلى بەيتۇللا مەدرىسىنى ياساتتى .

مۇسا گۈك جەنۇبىي ۋە شەرقىي تەشكىلاتىغا ئۇيغۇر دېھقانلىرىنى ئىلىغا كۆچۈرۈشتە ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتتى . ئۇ بىرىنچى قېتىم ئاقسۇغا چۈشۈپ ئاقسۇنىڭ مەسلىھەتچى ئامبىلى شۇخادەن بىلەن يېغىن ئېچىپ ، 1760 - يىل 6 - ئايدا ئاقسۇدىكى يەتتە شەھەر ۋە ناھىيىلەردىن بەش يۈز ئائىلىنى ئىلىغا كۆچۈردى . مەسلىھەتچى ئامبال ئاگۇينىڭ چىڭ خانىدانلىقىغا يازغان دوكلاتىدا شۇ چاغدىكى ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئەھۋالى بايان قىلىنىدى : «ئىلىدا ئىلگىرىمۇ ئۇيغۇرلار دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ مەھسۇلات ئالغان . بۇ مەھسۇلاتلار بىلەن مىڭ ئائىلە ئۇيغۇرنى تەمىنلىگىلى بولىدۇ . شۇ يىلى دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان ئادەم ئۇچ يۈز نەپەر[2] ئىدى . ئۇزاق ئۆتمەي شۇخادەن بەش يۈز نەپەر ئادەمنى ئەۋەتتى . بۇلار بۇغداي پىشقاندىن كېيىن كەلدى .»[3] 1763 -

---

① ھازىرقى سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئورنى .

② بۇ ئۇچ يۈز دېھقان قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ئىككى بەگلىكتىن قاچماي ئۆز يۇرتىدا قالغان ئۇيغۇرلار ئىدى .

③ تېيىپجان ھادىنىڭ «چىڭ سۇلالىسى ۋە ئۇنىڭ يۇرۇشلىرى» ماقالىسىدىن ، «ئىلى دەريا» ژۇرنىلى 1988 - يىل 3 - سان .

يىلى مۇساگۈك يەنە تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىغا چۈشۈپ بىر مىڭ بەش يۈز ئائىلىنى ئىلىغا كۆچۈردى . بۇنىڭ ئىچىدە يىگىرمە ئالتە ھۇنەرۋەن ئائىلىسى بارئىدى . كېيىن ئۇ يەنە تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبى ۋە شەرقىدىن نۇرغۇن ئائىلىلەرنى ئىلىغا كۆچۈرۈپ چىقتى .

چىڭ خانىدانلىقى مۇسا ھاكىمبەگكە بىرىۋز ئون بەش سەر كۈمۈش ، ئاغىچىسىغا ئون ئالتە سەر كۈمۈش ، يىلىغا جەمئىي بىرمىڭ بەش يۈز يەتمىش ئۈچ سەر كۈمۈش مائاش بېرەتتى . خانىدانلىق يەنە ئۇنىڭ كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى ئۈچۈن پۈتۈن چۈلۇقاي يېزىسىنى بېرىپ ، تۇرپاندىن يەنە يۈز يانچى تەقدىم قىلدى . ئۇ ئىنىسى ئورانزىپ باشلىغان يىگىرمىدەك ئۆز تۇغقانلىرىنىڭ ئائىلىرىنى يېرى مۇنبەت ، سۇيى مول ، باغۋارانلىق چۈلۇقايغا ئورۇنلاشتۇرۇپ ، ئۇلارغا «ئۆز شاھ» دەپ نام بەردى .

ھاكىمبەگ مەھكىمىسىدە ھاكىمبەگ بىرىنچى ئورۇندا تۇراتتى ، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى : ئالۋان ـ ھوسۇلنى باشقۇرۇش ، مەھكىمىدىكى بەگلەرنىڭ خىزمىتىنى باشقۇرۇش بولۇپ ، ھاكىمبەگلىكتىن كېيىن شاغىبەگ[1] تۇراتتى . يەنە ھاكىم (شەنگەن) ، زۇنتۇ دارىلار بولۇپ ، ئۇلار جاڭجۇننىڭ پەرمانىنى يەتكۈزۈش ، ھاكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىنى نازارەت قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيتتى . سۇگۈك ئوردىسىدا يەنە تۆۋەندىكىدەك بەگلەر بولاتتى .

(1) خەزىنىچى بەگ — يەر ـ زېمىن ، مالىيە ئىشلىرىنى باشقۇراتتى .

(2) شاڭ بېگى — غەللە ـ پاراق تاپشۇرۇش ئىشلىرىنى باشقۇراتتى .

(3) دىۋانبېگى — جايلارنىڭ خەت ـ ئالاقە ، ئارخىپ ،

---

① شاغىبەگ — مۇئاۋىن ھاكىم .

ئەمەلدارلارنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇراتتى .
(4) سەدىر بېگى — كوچا ، ئورمان ، باغۋارانلارنى باشقۇراتتى .
(5) باجگىر بېگى — باج ۋە باھا ئىشلىرىنى باشقۇراتتى .
(6) مىراب بېگى — سۇ قۇرۇلۇشى ، سۇغىرىش ئىشلىرىنى باشقۇراتتى .
(7) مىڭبېگى — مىڭ ئائىلىنى باشقۇراتتى .
(8) يۈزبېگى — يۈز ئائىلىنى باشقۇراتتى .
(9) ئونبېگى (ئونبېشى) — ئون ئائىلىنى باشقۇراتتى .
(10) قازىبەگ — بارلىق دەۋا ئىشلىرىنى باشقۇراتتى .
(11) پاششاپىبېگى — باسقۇنچى ، ئوغرى ـ قاراقچى قاتارلىقلارنى تۇتۇش ، تەكشۈرۈش ۋە جازالاشقا مەسئۇل .

بۇلاردىن باشقا ئىش قوللار ، چاپارمەنلەر بولاتتى .

ئىلىدا جاڭجۇن مەھكىمىسى بىلەن ئىلى ھاكىمبەگ مەھكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىمىن خوجا ئۆز يۇرتىغا قايتتى . ئۇ لۇكچۇندە تۇرۇپ ، مەشھۇر ۋاڭ ئوردىسىنى ياساتتى .

1765 ـ يىلى ئۇچتۇرپان قوزغىلىڭى پارتلىدى . ئىمىن خوجا ئۆز ئوغۇللىرى ۋە چېرىكلىرى بىلەن چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىگە قوشۇلۇپ ، قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا قاتناشتى . چىەنلۇڭ بۇ خىزمىتى ئۈچۈن ئىمىن خوجىنى ۋاڭلىققا تەينىلىدى . ئىمىن ۋاڭ 1777 ـ يىلى سەكسەن ئۈچ يېشىدا ۋاپات بولغان .

مۇسا گۇڭ ئاتىسىدىن بۇرۇن 1766 ـ يىلى ۋاپات بولدى . ئۇ تۆت يىل ئىلىغا ھاكىمبەگ بولۇپ ، ھۆكۈم سۈردى . تالدىن تۇقۇلغان چوڭ ئىككى سېۋەتنىڭ بىرىگە مۇساگۇڭنىڭ جەسىتىنى ، يەنە بىرىگە بىر قارىينى سېلىپ ، قىرىق ئادەم قۇمۇلغا ئېلىپ ماڭدى . قاري تا قۇمۇلغا بارغۇچە قۇرئان ئوقۇپ ماڭدى . بەش تۆگىگە سۇ ۋە يەيدىغان ئوزۇقلار ئارتىلدى .

مۇساگۇڭنىڭ جەستى قۇمۇلدىكى ژاڭلار قەبرىستانلىقى «ئالتۇنلۇق» قا دەپنە قىلىندى .

مۇسا گۇڭنىڭ پەرزەنتى بولمىغانلىقتىن ، ئورنىغا 1766 - يىل 9 - ئايدا ئىنىسى ئورانزىپ ھاكىمبەگ بولدى . ئورانزىپنىڭ ۋاقتىدا ئىلىغا يەنە ئىككى مىڭ ئۆيلۈك ئۇيغۇر كۆچۈرۈلدى . ئۇنىڭ بىلەن ئىلىغا كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇرلار سەككىز مىڭ ئۆيلۈككە يەتتى . «ئىلى سەككىز مىڭ» دېگەن ئاتالغۇ مانا شۇنىڭدىن كېلىپ چىقتى .

ئورانزىپ ھوسۇل (ئالۋان) نى ھەسسىلەپ ئۆستۈردى . ئۇنىڭ بۇ خىزمىتى ئۇچۇن خانىدانلىق ئۇنىڭغا گۇڭ ئۇنۋانىنى بەردى . ئورانزىپ ئوتتۇز توققۇز يىل ھاكىمبەگ بولۇپ ، 1805- يىلى ئۆلدى . ئۇنىڭ جەستىمۇ قۇمۇلغا دەپنە قىلىندى .

ئىلىغا كۆچۈپ چىققان ئۇيغۇرلارنى يۇز ئائىلىدىن قىلىپ دەسلەپتە قاراسۇ بويلىرىدىكى ئاق يەرلەرگە ، كېيىن ئۆستەڭ چېپىلىدىغان بوزلارغا ئورۇنلاشتۇردى . ئۇنىڭ بىلەن ئىلىدىكى «يۇز» لەر مەيدانغا كەلدى . بۇ يۇزلەر شۇ يۇز ئائىلىگە باشلىق بولغان ئادەملەرنىڭ نامى بىلەن (جېلىلىيۇزى — ھازىرقى جېلىلىيۇزى···) ياكى يۇزگە توشمىسا «بەشئون» ، «ئۇچئون» دەپ ئاتالدى . بەزى يېزىلارغا شۇ يېزىغا ئورۇنلاشقان ئەسلىي كەلگەن يۇرتنىڭ نامى (مەسىلەن ، تۇرپانىيۇزى) قويۇلدى .

ئورانزىپنىڭ ئورنىغا ئوغلى مېلىكىزات ھاكىمبەگ بولدى . ئۇ 1814 - يىلى ۋاپات بولۇپ ، جەستى ئاتىسى ئورانزىپنىڭ قېشىغا دەپنە قىلىندى . مېلىكىزاتنىڭ ئورنىغا چوڭ ئوغلى خۇشنىزات 1814 - يىلى ئولتۇرۇپ ، ئىلىدا تۇنجى قېتىم خانىقا قۇرۇپ ، سوپى - ئىشانلىقنى يولغا قويدى . چىڭ خانىدانلىقى خۇشنىزاتقىمۇ گۇڭلۇقنى بەردى . ئۇ تۆت يىل ھاكىمبەگ بولۇپ ، 1818 - يىلى ۋاپات بولدى . ئۇ ئۆلۈشتىن بۇرۇن ئۆز جەستىنى قۇمۇلغا ئېلىپ بارماي غۇلجىنىڭ ئۆزىگە دەپنە قىلىشنى ۋەسىيەت قىلغانلىقتىن ، غۇلجىنىڭ شىمالىدىكى يېڭى

قەبرىستانلىققا قويۇلدى . بۇ قەبرىستانلىق كېيىن قۇمۇل ژاڭلار قەبرىستانلىقىدەك «ئالتۇنلۇق» دەپ ئاتالدى . ئوغلى خالزاتخان تۇرپاندىن ئۇستىلارنى ئەكەلدۈرۈپ ، ئاتىسىنىڭ قەبرىسىگە ھەشەمەتلىك گۈمبەز ياساتتى . يەكەندىن قىرىق ئۆيلۈك دەرۋىشلەرنى كۆچۈرۈپ چىقىپ ، «ئالتۇنلۇق» ئەتراپىدىن ئۇلارغا ئۆي - جاي بېرىپ ، «سوپىلار مەھەللىسى» دەپ ئاتالغان مەھەللىنى بەرپا قىلدى . بۇ سوپىلار خۇشنىزات ھاكىمبەگنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا - تىلاۋەت قىلغاندىن تاشقىرى ، ھەر پەيشەنبە كۈنى كۈلاھ ۋە جەندىلىرىنى كىيىپ ، بازار ئارىلاپ دۇئا - تەكبىر ئوقۇپ قايتاتتى .

خالزاتخان ئاتىسىنىڭ ئورنىغا ھاكىمبەگ بولۇپ ، ئىلى ھاكىمبەگلىرى تارىخىدا تاجى ھېكىم دەپ ئاتالدى . ئۇنىڭ بۇنداق ئاتىلىپ قېلىشى : خانىدانلىق بەرگەن تەيجى ئۇنۋاننى خەلق تاجى دەپ چۈشىنىپ قالغانلىقتىن بولدى .

خالزاتخان ئاقئۆستەڭ قۇرۇلۇشىغا ياخشى رەھبەرلىك قىلالمىغانلىقتىن ، شاغىبەگلىككە چۈشۈرۈلۈپ ، ئورنىغا باقى ئاخۇن[1] ئۇرلاڭ ھاكىمبەگ[2] بولدى . باقى ئاخۇن ئۆلۈپ ، ئورنىغا دۆلەت ھاكىمبەگ بولغان بولسىمۇ ، ئىككى كۆزى تۇتۇلۇپ ئىشلىيەلمىدى . مۇھەممەدئىمىن (چورۇق) ھاكىمبەگ بولۇپ ، ئاقئۆستەڭ قۇرۇلۇشىغا رەھبەرلىك قىلدى . 1825 - يىلى ئاقئۆستەڭ پۈتتى .

چورۇق ھېكىم ھاكىمبەگلىكتىن قالدۇرۇلدى . گۈڭلۇقتىن قالدۇرۇلغان خالزاتخان تەيجى ئۇنۋانى بىلەن يەنە ھاكىمبەگ ۋە ئالتىنچى دەرىجىلىك مىراب بېگى بولدى . ئۇ باشقا يۇرت بەگلىرى بىلەن بىللە بېيجىڭغا تەكلىپ قىلىندى . يولدا قۇمۇلغا چۈشۈپ

---

① باقى ئاخۇن روشەن ئىسىملىك قىزىغا ئاتاپ كاتتا باغ بىنا قىلىدۇ . غۇلجىدا قۇرۇلغان چارروسىيە كونسۇلخانىسى «روشەن» دەپ ئاتالغان بۇ باغقا ئورۇنلىشىدۇ .

② ئۇرلاڭ ھاكىمبەگ — ژاقىتلىق ھاكىمبەگ .

بېشىرۋاڭ بىلەن كۆرۈشتى . ئۇنىڭ ئايالى ئۆلگەنلىكىگە تەسەللى ئېيتتى . بېيجىڭدىن قايتىپ يەنە قۇمۇلدا توختىغان خالزاتخان بېشىر ۋاڭ بىلەن كۆرۈشۈپ كېچىك دادىسىنىڭ قىزى مېھرىبانۇمنى ۋەدە قىلدى . مېھرىبانۇم چىرايلىق ، ئەقىللىق ۋە ئەخلاقلىق قىز ئىدى . غۇلجىغا بېشىر ۋاڭنىڭ ئەلچىلىرى كېلىپ ، مېھرىبانۇمنى بېشىر ۋاڭنىڭ خەنجىرىگە نىكاھ ئوقۇدى . كېلىن ئەللىككە يېقىن ئۇرۇق ـ تۇغقان ۋە مۇلازىملىرى بىلەن قۇمۇلغا كۆچۈرۈلدى . قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن مېھرىبانۇم پۈچۈنخان دەپ ئاتالدى . پۈچۈنخان ناخشىلىرى — مېھرىبانۇم ناخشىلىرى بولۇپ ، بۇ ناخشىلار ئاشۇ بىر تارىخنىڭ گۈزەل خاتىرىسى . مېھرىبانۇمنىڭ ئانىسى قىزىنىڭ دەرىدىدە تولا يىغلاپ هاراققا ئۆگىنىپ قالدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ «شارابچى خېنىم» دېگەن نامغا ئېرىشتى .

خالزاتخان هاكىمبەگ بولغان دەۋردە ئىلى خەلقى ئەڭ ئېغىر كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈردى . 1830 ـ يىل 9 ـ ئايدا تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى تۆت شەھەردە قوزغىلاڭ پارتلىدى . بۇ قوزغىلاڭ 12 ـ ئايغىچە داۋاملاشتى . قوزغىلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئىچكىرىدىن چىققان ئوتتۇز مىڭ چېرىك ئاقسۇغا كېلىپ توختىدى . بۇ چېرىكلەرگە ئاشلىقنى ئۇرۇمچى ۋە ئىلىدىن يۆتكىدى . ئىلى جاڭجۈنى ئىلى دېهقانلىرىدىن ئىككى مىڭنى تاللاپ ، هەربىر كىشى ئەللىك جىڭدىن ئاشلىق كۆتۈرۈپ ئاقسۇغا يەتكۈزۈشنى خالزاتخانغا ئەمر قىلدى . ئىلى بىلەن ئاقسۇنىڭ ئارىلىقى بىرمىڭ ئۇچ يۈز چاقىرىم يول ، ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇزداۋاندەك خەتەرلىك تاغلاردىن ئۆتەتتى . تاللانغان ئىككى مىڭ دېهقان ئەللىك جىڭدىن ئاشلىقنى كۆتۈرۈپ ئاقسۇغا يەتكۈزگىچە كۆرمىگەن جاپا ـ مۇشەققەتنى كۆردى . يوللاردا كۆپلىرىنىڭ جەسىتى قالدى . بۇ زۇلۇم ۋە زورلۇقلار خەلقنىڭ خالزاتخانغا بولغان غەزىپىنى هەسسىلەپ ئاشۇردى .

خالزاتخان ئاتىسىنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە هەشەمەتلىك

گۈمبەز ياساش ، سوپىلارنى ئالدۇرۇش ، مېھرىبانۇمنىڭ تويى ، قۇمۇلغا سوۋغا ـ سالام ئەۋەتىش ۋە ئۆزىنىڭ ھەشەمەتلىك تۇرمۇشى قاتارلىقلارنىڭ بارلىق چىقىمىنى سېلىقتىن ئالاتتى . ھوسۇل ھاكىمبەگ مەھكىمىسى تەرىپىدىن يىغىۋېلىنىپ ، جاڭجۇن مەھكىمىسىگە تاپشۇرۇلاتتى . خالزاتخان كېيىنكى چاغلاردا ھەربىر ئائىلىدىن ئېلىنىدىغان ھوسۇلنى ئون ئالتە خۇ① غا كۆتۈرۈپ ، قاتتىق قوللۇق بىلەن ۋەھشىيلەرچە يىغدى . ئۇ يىغىلغان ھوسۇلنىڭ بىر قىسمىنى جاڭجۇن مەھكىمىسىگە تاپشۇرۇپ ، بىر قىسمىنى ئۆزى يېدى . ئۇ بىر يىلدا ئالتە مىليون پۇت ئاشلىقنى يەۋالدى . خالزاتخان جاڭجۇن مەھكىمىسى سۈرۈشتۈرسە ، «پۇقرالار تېخى تولۇق تاپشۇرۇپ بولالمىدى» دەپ يالغان مەلۇمات بېردى . پۇقرالارغا بولسا : «يەنە ئۈستىدىن قوشۇمچە سېلىق سېلىنىدى» دەپ پۇقرالارنى ئالدىدى . بۇنى كۆرۈپ پۇقرانىڭ ھالىغا ئېچىنغان بىر قىسىم ئاخۇنلار جاڭجۇنگە ۋەكىل ئەۋەتىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى . جاڭجۇن بەش كىشىلىك تەكشۈرۈش ھەيئىتى تەشكىللەپ خالزاتخاننىڭ قىلغانلىرىنى ئېنىقلىدى ، ئاخىرىدا ئۇنى ھاكىمبەگلىكتىن قالدۇرۇپ ، بارلىق مەنسەپ ـ دەرىجىلىرىنى ئېلىپ تاشلاپ تۇرپانغا سۈرگۈن قىلدى .

خالزاتخان تۇرپاندا ئۇزاق تۇرمىدى . ئۇ يەنە غۇلجىغا يېنىپ كېلىپ 1854 ـ يىلى ئۆلگىچە ھاكىمبەگ بولدى . ئۇ بۇ ئالەمدىن كەتكەندىن كېيىن ئورنىغا ئوغلى مەزەمزات ئولتۇردى .

مەزەمزات دەۋرىدە خەلق قوزغىلاڭلىرى كەينى ـ كەينىدىن كۆتۈرۈلدى . تەيپىڭ تيەنگو پارتلىدى . ئىچكىرىدىكى خان ئىقتىسادىي جەھەتتىن قاتتىق قىينىچىلىقتا قېلىپ ، ھەر يىلى ئىلىغا ئەۋەتىدىغان پۇلنىمۇ بېرىشكە چامى يەتمىدى . كۈرەدىكى جاڭجۇن ھەممىنى ئىلى خەلقىنىڭ ئۈستىگە ئارتتى .

---

① بىر خۇ — تۆت پۇت ، بىر پۇت ئوتتۇز ئىككى قاداق ، ئون ئالتە كىلوگرام .

شۇنداق قىلىپ 1863 - يىلىغا كەلگەندە ھەربىر ئائىلىنىڭ تۆلەيدىغان ھوسۇلى بىراقلا ئوتتۇز ئىككى خۇغا كۆتۈرۈلدى. دېھقانلار تولىمۇ ئېغىر كۈنلەردە قالدى، ھەتتا جانجىگەر پەرزەنتلىرىنى سېتىشقا مەجبۇر بولدى. بەزىلىرى ھوسۇلنى تۆلىيەلمەي تاغۇتاشلارغا قېچىپ كەتتى.

ئالۋان - ھوسۇلۇم تولا،
قۇياي دېسەم ئېشىم يوق.
بۇ ھوسۇلنى قۇيمىسام،
تىرىكلىكتە بېشىم يوق.

مانا بۇ، شۇ دەۋردە خەلقنىڭ ھەسرەتلىك يۈرىكىدىن ئۇرغۇپ چىققان قوشاق بولۇپ، شۇ زامانىنىڭ ئوبرازلىق ئىپادىسى.

جاڭجۇن چاڭ چىڭ چىڭ خانىدانلىقىنىڭ تەستىقىنى ئېلىپ مەزەمزاتنى كۈرەگە چاقىرىپ كېلىپ، «يېڭى ئۆستۇرمە ئاشلىقلارنى تولۇق تۆلىمىدىڭ» دەپ گۇندىخانىغا تاشلىدى. ئۇ مەزەمزات ھاكىمبەگنىڭ مۇئاۋىنى، مۇھەممەد ئىمىن (چورۇق) نىڭ ئوغلى ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئۇرلاڭ ھاكىمبەگ قىلىپ پەرمان چىقاردى. بۇگۈن چاڭ جاڭجۇن مەزەمزاتنى گۇندىخانىدىن ئاچىقىپ، قىزغىن كۈتۈۋېلىپ، ئۇنىڭغا ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇ شۇنچىلىك ھاياجان بىلەن سۆزلىدىكى، ھەتتا ھاكىمبەگ تەسىرلىنىپ كۆزلىرىگە ياش ئالدى.

* *

— شۇنداق، — دەپ سۆزىگە خۇلاسە ياسىدى مەزەمزاتقا تولۇق بۇرۇلۇپ قارىغان چاڭ چىڭ يۈزىگە ياسالما خىجىللىق تۈيغۇسىنى يۈگۈرتۈپ، — ئۆزلىرىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى چىڭ خانىدانلىقىغا سادىق بولۇپ، تىللاردا داستان بولغۇدەك

تۆھپىلەرنى ياراتقان ! سىلىمۇ ئاتا - بوۋىلىرىدەك چىڭ خانىدانلىقىنىڭ سادىق قوۋلى ئىدىلە ! مەن بۇنى بىلىپ تۇرسامۇ ، ئاچچىقىمغا ھاي بېرەلمەي ، ئۆزلىرىنى گۈندىخانىغا تاشلاپ قىينىاپ قويدۇم ، ئۆزلىرىدىن ، ھۆرمەتلىك ھاكىمبەگ جانابلىرى ، مېڭىڭ مەرتەم كەچۈرۈم سورايمەن !...

جاڭجۇن ئورنىدىن تۇرۇپ ، مەزەمزاتنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇشىغا ، ئورنىدىن ئېتىلىپ تۇرغان ھاكىمبەگ ، چاڭ چىڭنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ، ئورنىدىن تۇرغۇزدى .

— نېمە قىلغانلىرى بۇ ، جاڭجۇن جانابلىرى ! ؟ سىلى ئەمەس ، مەن تىزلانسام بولىدۇ . ئۆزلىرىنىڭ قىممەتلىك پەرمانلىرىنى ۋاقتىدا ئورۇندىيالمىغان گۇناھ مېنىڭدە ! — دەيتتى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي مەزەمزات چاڭ چىڭنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ ، ئۆز ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇۋېتىپ ، — مېنىڭ قېنىم ئاتا - بوۋىلىرىمنىڭ قېنى بىلەن ئوخشاش . شۇنداق بولغانلىقتىن مېنىڭ ئىشەنچ ، ئىرادە ۋە ئەقىدەمۇ ئۇلارنىڭكى بىلەن بىردەك ! مەن بۇيۇك چىڭ خانىدانلىقىغا مەنسۇپمەن ! جېنىم تېنىمدىلا بولسا ، بۇيۇك چىڭ خانىدانلىقى ئۈچۈن جان - دىلىم بىلەن خىزمەت قىلىمەن !...

جاڭجۇننىڭ كۆتكىنى دەل مەزەمزاتنىڭ مۇشۇ سۆزلىرى ئىدى . ئورنىغا ئولتۇرغان چاڭ چىڭ چاقناپ كەتكەن ئالما ئۇرۇقىدەك كۆزلىرىنى ئۆزىگە ھاياجان بىلەن تىكىلىپ تۇرغان ھاكىمبەگكە ئاغزىنى ئاچتى .

— ئولتۇرسىلا ! ئولتۇرسىلا ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ! — دېدى ئۇ ، قولى بىلەن ياندىكى ئورۇندۇقنى كۆرسىتىپ ، — ئۆزلىرىنىڭ كۆڭۈل - كۆكسى نېمىدېگەن كەڭ ، ئىلى ۋادىسىغىلا ئوخشايدىكەن !

يېڭىلا ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرغان مەزەمزات ، جاڭجۇننىڭ سۆزلىرىدىن بېشى ئاسمانغا يەتكەندەك بولدى .

— مەن سىلىنى ئورۇنسىز گۈندىخانىغا تاشلاپ قىينىغان

بولسامۇ مېنى ئەيىبلىمەي كەچۈرۈڭ!تتىلە ! ھەتتا مېنىڭ قىلغىنىمنى توغرا دېدىلە ! بۇ نېمىدېگەن كەڭ قورساقلىق ! مەن سىلىگە قايىل بولدۇم ! — چاڭ چىڭ قىزىپ ھاياجان بىلەن سۆزلەيتتى ، — راست ، سىلى دەرگۇمانسىز چىڭ خانىدانلىقىمىزنىڭ سادىق قۇلى ! مەن بۇنىڭغا بۇگۈن يۈزدە يۈز ئىشەندىم . مەن ئۆزلىرىنىڭ بۇ سادىقلىقىنى بۇيۇك خانىمىزغا مەلۇم قىلىمەن ! سىلىنى يېڭى ئۇنۋان بىلەن تارتۇقلاشنى سورايمەن !...

ئۆز خوجىسىنىڭ سۆزلىرىدىن ھاكىمبەگنىڭ ئاغزى - قۇلىقىغا يېتىپ ئىچ - ئىچىدىن خۇشاللىق قاينىاپ تاشتى . ئۇ جاڭجۇنگە نېمە دېيىشنى بىلەلمەي ، رەھمەتنىڭ بىر تاغىرىنى ئالدىغا تۆكتى...

— ھۆرمەتلىك جاڭجۇن جانابلىرى ، — دېدى مەزمەزات جاڭجۇنگە ھاياجان بىلەن قاراپ ، ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدە خۇشامەتنىڭ سېرىق نۇرى ئۇچقۇنلايتتى ، — سىلى مېنىڭ ئاتام ! بىزدە ئاتىنىڭ سۆزلىرى بالا ئۈچۈن پەرز دېيىلمىدۇ . پەرز دېگەن سۆز ئىسلام دىنىدا ئاللانىڭ قىلمىسا بولمايدىغان سۆز ۋە ۋەزىپىسىنى كۆرسىتىدۇ . مەسىلەن ، نامار ئوقۇش پەرز ، مەن سىلىنىڭ دېگەنلىرىنى پەرز بىلىپ ، سادىق ئوغۇللىرىدەك ئىجرا قىلىمەن ! — ئۇنىڭ كۆزلىرىدە لىغىرلاۋاتقان ياش ، كۆزى مىدىرلىسىلا تۆكۈلىدىغاندەك كۆرۈنەتتى...

چاڭ چىڭ ئوسا قىلغان يېرىنىڭ تازا تاۋىغا كەلگەنلىكىنى كۆردى . ئۇ شۇ تاپتا بۇ قۇيۇلغان ئۆپكىدەك يەرگە تاش تېرىسىمۇ ئۇنىدىغانلىقىغا تولۇق ئىشەندى . ئۇنىڭ كۆڭلىدىن مۇنۇ پىكىر خۇددى ئىزىدىن كۆچكەن يۇلتۇزدەك ئۆتتى : «ئەمدى ۋاقىتنى زايە قىلماي ! پۇرسەت پىشىپ يېتىلدى . دەيدىغاننى ئوچۇق دەپ بۇ زەھەرلىك ئوقيا ئوقىنى بۇگۈن كېچىدىلا ئىلى توپىلىڭىنىڭ يۈرىكىگە ئېتىۋېتەي !... »

— مەن ئۆزلىرىنىڭ بىزگە بولغان سەممىي ۋە

سادىقلىقىدىن تولىمۇ تەسىرلەندىم . سىلىدەك ئادەملەر خانىدانلىقىمىزنىڭ جۇملىدىن ئىلى ژادىسىدىكى مەھكىمىمىزنىڭ تۇڭرۇكى ! — جاڭجۇن باشلىغان سۆزىدىن توختاپ چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتتى . ئۇنىڭ تاتىراڭغۇ چىرايىغا يۇرىكىدىكى غەم - ئەندىشىسى تېپىپ چىقىپ ، چىرايىنى تېخىمۇ تاتارتىۋەتتى . ئۇ شۇ تاپتا نېمە قىلارىنى بىلمەي يۇرگەن كۇندىكى چاڭ چىڭغا ئايلاندى ، — ئۆزلىرىنى بۇ يەردە تۇتۇپ قالغىنىمدىن كېيىن ، مەن ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگكە مەكتۇپ ئەۋەتىپ ، ئۇنى ئۇرلاڭ ھاكىمبەگ قىلغانلىقىمنى بىلدۇردۇم . شۇنىڭ بىلەن بىللە «تۆشۈك نان» بىلەن بەش يۇز چېرىكنى دەرھال كۇرەگە ئەكېلىشنى بۇيرۇدۇم . بىلىدىلا ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، ئۇنىڭ دادىسى چورۇقمۇ چىڭ خانىدانلىقىغا تازا سادىق ئەمەس ئىدى . ئاقسۇغا پالانغانلىقىدىن خەۋەرلىرى بولسا كېرەك . «ئالا ئىنەكنىڭ بالىسى چالا قۇيرۇق» دېگەندەك ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئالا كۆڭۈل ئىكەنلىكىنى بىلمەپتىمەن . ئۇ مەكتۇپىغا ئاق ياكى قارا دەپ جاۋاب قايتۇرمايلا قالماستىن ، ھەتتا بىزدىن يۇز ئۆرۈدى . مېنىڭ ئىگىلىگەن مەلۇماتلىرىمغا قارىغاندا ئۇ سىلىنىمۇ ئۆزىگە تەڭ قىلماسمىش . سىلى گۇندىخانىغا چۈشكەندىن كېيىن ، ھەر يەردە يامان گەپلىرىنى قىلىپ ، ئەل - يۇرت ئىچىدە ئىناۋەتلىرىنى تۆككەنمىش ... بۇ ، مەزمۇنات ، — دېدى جاڭجۇن بېشىنى مەزمۇنات تەرەپكە سۇرۇپ ، — سىلى قايتىپ غۇلجىغا بارغاندىن كېيىن ، يوقتىتىدىغان ئادەملىرىنىڭ ئەڭ بىرىنچىسى...

جاڭجۇن سۆزىدىن توختاپ ئېچىلىۋاتقان ئىشككە قارىدى . ئىشخانىغا ئۇنىڭ زىلۋا بويلۇق مۇلازىمى كىرىپ كەلدى . ئۇ تاپسىدىلا توختاپ ، جاڭجۇنگە قارىدى :

— شى دارېن ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشكىلى كەپتىكەن . ھويلىدا كۇتۇپ قالدى .

— ئۆزلىرىنى يالغۇز قالدۇرۇپ قويمىدىغان بولدۇم .

رەنجىمىگەيلا ، چىقىپلا كىرىمەن ! — دېدى جاڭجۇن ئورنىدىن تۇرۇپ ، مەزەمزانتقا بۇرۇلۇپ قاراپ .

— نېمىگە رەنجىيمەن ، چىقىۋەرسىلە ، جاڭجۇن جانابلىرى ، مەن ساقلاپ تۇرىمەن ، — دېدى ھاكىمبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ، قول باغلاپ ئالدىغا ئازراق ئېگىلىپ .

چاڭ چىڭ چىقىپ كەتتى . مەزەمزات ئۆز ئورنىدا ئولتۇرۇپ خىيال سۈرگەن ھالدا بىر تال كىشمىشنى ئاغزىغا سالدى .

«مەن بۇرۇنلا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ماڭا تىكلىگەن مىخلىقىنى پەملەپ يۈرەتتىم . بۇگۈن بۇ پەمىمنىڭ تۇغرىلىقى ئىسپاتلاندى . ياق ، مەن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ مېنىڭ بەختىمگە ئولتۇرۇشىنى خالىمايمەن ! ئۇ ، مېنىڭ يولۇمغا پۈتلىكاشاڭ بولماي يوقىلىشى كېرەك ، ھايات دېگەن شۇنداق ؛ سەن يولۇڭغا پۈتلىكاشاڭ بولىدىغانىنى يوقاتمىساڭ ، ئۇ سېنى يوقىتىدۇ . بۇ جاھان ئېلىشمىغۇچە ، بەختىڭگە يەتكىلى بولمايدىغان كۈرەش مەيدانى ! ئابدۇرۇسۇل ! ئابدۇرۇسۇل ! سېنى شۇنداق جايىلىشىۋېتەيكى ، خەلقىئالەممۇ بۇنىڭدىن قىلچىلىك قۇسۇر تاپالمىسۇن ! راست ، سەن ئەقىللىق ، باتۇر ! لېكىن ، مېنىڭ ئالدىمدا سەن يەنىلا ئاسان ئالدىنىدىغان بىر بالا !... »

ئىشىك ئېچىلىپ ، جاڭجۇن ئالدىراپ كىرىپ كەلدى .

* *

— بىلىسەن ، ھاكىمبەگ ، ئىچكىرىدە توپلاڭلار كۆپىيىپ ، خان ھەر يىلى بىزگە بېرىدىغان كۈمۈشنى بېرەلمەي قالدى . بۇنچىلىك نۇرغۇن چېرىك ۋە ئەمەلدارلارنى بېقىش ئاسانمۇ ؟ ! چېرىكلەرنىڭ كىيىمى ، يېمەك - ئىچمىكى ، قورال - يارىغى قاتارلىقلارغا كېتىدىغان كۈمۈش ئاز ئەمەس . ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇلكىي ۋە ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ ئىش ھەققىمۇ چېرىكلەرنىڭ چىقىمىدىن ئېشىپ چۈشىدۇ . ئۇلۇغ خان ئەۋەتىپ بېرەلمىگەندىن

كېيىن ، مەن بۇ پۇللارنى سىلەردىن ئالماي نەدىن ئالىمەن ؟ ئون ئالتە خۇ ئاشلىق سېلىقى ئوتتۇز ئىككى خۇغا كۆتۈرۈلدى . راست ، بۇ خەلق كۆتۈرەلمەيدىغان دەرىجىدە ئېغىرلىشىپ كەتتى . لېكىن ، ئېيتقىنا ، مەزەمخان ، شۇنداق قىلماي ، قانداق قىلىمەن ؟ چېرىك ۋە ئەمەلدارلارنى قانداق باقىمەن ؟

چاڭ چىڭ بىر ئۇھ تارتىپ توختىدى . ئۇ شۇ تاپتا ، بىر تەرەپتە قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن خەلق ، يەنە بىر تەرەپتە ئاغزىنى ئەجدىھادەك ئېچىپ تۇرغان چېرىك ۋە ئەمەلدارلاردىن ئىبارەت ئىككى تۈگمەن تېشىنىڭ ئارىسىدا يانجىلىۋاتقان قارىمۇچقا ئوخشايتتى . ئۇ بۇرۇلۇپ بىچارە قىياپەتتە ھاكىمبەگكە قارىدى . ئۇنىڭ ئالما ئۇرۇقدەك كۆزلىرىدە : «مېنىڭ سۆزۈم ساڭا تەسىر قىلىۋاتامدۇ ؟» دېگەندەك بىر ئىپادىدە كۆرۈنەتتى . مەزەمزات بولسا : «مەن سىلىگە ئىشىنىمەن ، سىلى بۇ سېلىقلارنى ئامالسىزلىقتىن ئۆستۈردىلە ! بىراق بۇنى نادان خەلق قانداق چۈشەنسۇن ؟ ! خاتىرجەم بولسىلا ، مەنلا بولسام ، سىلىنى بۇ قېينىچىلىقتىن چوقۇم قۇتۇلدۇرىمەن ! » دەۋاتقاندەك قىلاتتى .

— سىلەرغۇ چىشلىرىڭلارنى چىشلەپ بۇ سېلىقنى تۆلىۋەتتىڭلار ، لېكىن جاھىل ، زۇۋان ئۇقمايدىغان خۇيزۇلار چىقىپ بىزگە قارشى جەڭ باشلىدى . مەن قوشۇن چىقىرىپ ئۇلارنى قاتتىق باستۇردۇم . باشلىقلىرىدىن يەنسىن ، فىتامۇلارنى بوينىكېسىكتە جادۇغا باستىم . بىرقانچە ئاينىڭ ئالدىدا ھايات قالغان چوڭلىرىدىن ئاشۇ خەنجە ئاخۇن ، ئىسمائىل ئاخۇن ، ياقۇپ ئاخۇن دېگەنلىرى ئابدۇرۇسۇلنىڭ يېنىغا كىرىپ ، يېغلاپ ـ قاقشاپ ، ئۇرلاڭ ھاكىمبەگنىڭ ئۆزلىرىگە ياردەم بېرىشىنى سورىدى . ئابدۇرۇسۇل موللاناسىرئەلەم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، خۇيزۇلارغا قوشۇلدى . بىز مەنسەپ بېرىپ ، كۈموش بېرىپ ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىۋاتساق ، تۇزۇڭنى يەپ تۇزلۇقۇڭغا ئولتۇراي دېگەندەك ، بىزگە قارشى مۇشت كۆتۈردى…

— ئۇنىڭ كۆڭلىدە ، سىلى بىلمەيدىلا ، جاڭجۇن جانابلىرى ، — دېدى مەزمەزات ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ ، بېشىنى ئۇ ئولتۇرغان تەرەپكە سوزۇپ ، — سىلەر ئاقسۇغا پالىغان ئاتنىسى چورۇقنىڭ[1] قىساسى بولۇشى مۇمكىن .

— مەن بۇ قارىشىڭنى قوللايمەن : ئۇنىڭ كۆڭلىدە بىزگە قارشى ئاداۋەت بولمىسا ، مۇشت كۆتۈرمەيتتى...

جاڭجۇن يەنە سۆزىدىن توختاپ ، يېنىدىكى قاپقاقلىق ، ئەجدىها گۈللۈك سىركايىنى تېگىدىكى خونچىسى بىلەن بىللە قولىغا ئېلىپ ، قاپقىقىنى قىيا ئېچىپ بىرقانچە ئوتلىدى . چاي ئىچىۋاتقان مۇغەمبەرنىڭ يۇمىلاق كۆزلىرى ئوغرىلىقچە ھاكىمبەگكە قارايتتى . مەزمەزات بېشىنى سىلىپ خىيال سۈرەتتى . ئۇ : «ئەگەر بۇ يەردىن ساق ـ سالامەت غۇلجىغا قايتىپلا قالسام ، ئالدى بىلەن ئابدۇرۇسۇلنى ئۆلتۈرىمەن» دەيتتى ، ئابدۇرۇسۇل بەگنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ .

قولىدىكى سىركايىنى شىرەگە قويغان چاڭ چىڭ مەزمەزات تەرەپكە بېشىنى بۇراپ ، يەنە قېلىن كالپۇكلۇق ئاغزىنى ئاچتى :

— كۆپ گەپ قىلىپ سىلىنى زېرىكتۈرۈپ قويدۇمغۇ دەيمەن ، — ئۇ بىر تىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — بۈگۈن ساڭا ، ھاكىمبەگ ، چىڭ خانىدانلىقىنىڭ ھاجىتى چۈشتى . ئىمىن ۋاڭدەك بوۋىلىرىڭنىڭ ئۆز ۋاقتىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلەرنى باستۇرۇشىمىزغا چېرىكلىرى بىلەن ياردەم بەرگەنلىكىنى بىلەرسەن ! سەنمۇ ، مەزمەزات ، ئەڭ چوڭ بوۋىلىرىڭ ئىمىن ۋاڭ ، مۇسا گۇڭلارنىڭ يولىدا مېڭىپ ، قىيىن ئەھۋالدا تۇرۇۋاتقان بىزگە ياردەم قىلىشىڭنى ئۆتۈنىمەن . سەن بۈگۈن كېچىدىلا دەريادىن كېمە بىلەن ئۆتۈپ ، چاپچال ئارقىلىق غۇلجىغا

---

① ئىلى جاڭجۇنى چورۇق ھېكمىنى 1828 ـ يىلى ئاقسۇغا ئون يىللىق پالايدۇ ، ئۇ مۇددىتى توشۇپ ئىلىغا قايتىپ كېلىپ ، 1837 ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتىدۇ .

قايتسەن . سېنىڭ قوغدىغۇچى ۋە مۇلازىملىرىڭمۇ تېخى كۆرەدە ، ئۇلار سېنىڭ بىلەن بىللە قايتىدۇ . بارغاندىن كېيىن مۇنداق ئۇچ ئىشنى قىلىسىڭ بولىدۇ : بىرىنچىسى ، ئابدۇرۇسۇلنى ئۆلتۈرگۈزۈۋەت ، ئىككىنچىسى ، قېرىنداشلىرىڭنى ئاچچىقىدىن ياندۇرۇپ ، خۇيزۇلار بىلەن بولغان ئىتتىپاقتىن چېكىندۈرۈپ چىقىش . بۇ ئىشلار ئابدۇرۇسۇلنىڭ قىلغان ئىشلىرى ، دەپ ئۇيغۇرلىرىڭنى بايانداي يېنىدىن ئەكەت . سەن تېخى بىلمەيسەن . قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلەر ھازىر غۇلجىنى ئىگىلەپ ، بايانداي ھەربىي قەلئەسىنى قورشۇۋالدى . قېرىنداشلىرىڭ قورال تاشلاپ بايانداىدىن چېكىنىپ ئۆز ئۆيلىرىگە قايتسىلا ، بىز ئۇلارغا تەگمەيمىز ، ھەتتا سۈرۈشتۈرمەيمىز . ئۇچىنچىسى ، ھەممە گۇناھ خۇيزۇلار بىلەن ئابدۇرۇسۇلدا ! ئۇيغۇرلارنى ئازدۇرغان خۇيزۇلار بىلەن ئابدۇرۇسۇل ! سەن ئابدۇرۇسۇلنى ئۆلتۈرۈپ ، قېرىنداشلىرىڭنى خۇيزۇلاردىن بۆلۈۋالساڭ ، بىز خۇيزۇلارنى قاتتىق جازالايمىز !...

جاڭجۇن توختىماي سۆزلەيتتى . مەزمۇرات ئۆزىنىڭ بۇگۈن كېچىدىلا غۇلجىغا قايتىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال بولۇپ ، ئولتۇرالماي قالدى . ئۇ ھېلىتىنلا كېچىنىڭ تېزرەك كېلىشىنى كۈتكەندەك بېشىنى كۆتۈرۈپ ، پەنجىرىگە قارىدى . گۈللۈك پەنجىرە يورۇپ تۇراتتى . ھاكىمبەگنىڭ ئالدىرىشىغا خوتۇن ــ بالىلىرىنى سېغىنغانلىقى ئەمەس ، بەلكى ئۇرلاڭ ھاكىمبەگ بولغان ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئۆلتۈرۈپ ئۆز ئورنىنى ئېلىۋېلىشقا كۆڭلى داپ چالاتتى . زەھەرلىك قارا يىلان ئۇۋۇسىدىن چىقىدىغان چاغدا بىر ۋىشىلداپ زەھەرلىك تىلىنى چىقىرىدۇ . شۇ تاپتا مەزمۇراتمۇ زەھەرلىك تىلىنى چىقىرىپ ۋىشىلداۋاتقان قارا يىلانغىلا ئوخشايتتى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا قارىغايدەك قامەتلىك ، ماڭلىيى كەڭ ، ئىككى مەڭزى شەپەقتەك كۆلگۈن ، بۇركۇت كۆزىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرىدە ئەقىل ۋە جەسۇرلۇق نۇرى چاقناپ تۇرىدىغان ، ئۇزۇن بۇرۇتلۇق ، قىرقىما

ساقاللىق ئابدۇرۇسۇل بەگ تۇراتتى . «سېنى ، — دېدى مەزەمزات يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدە بىر سىرلىق كۆكۈچ نۇر چاقناپ ، — سېنى ، ھەي ، ئابدۇرۇسۇل ، شۇنداق بۇ ئالەمدىن ئىزىڭنى ئۆچۈرەيكى ، خەلقئالەم غىك قىلالماي قالسۇن !... »

— ئۇزاق پاراڭلاشتۇق ، — دېدى چاك چىك ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ھاكىمبەگكە بېشىنى بۇراپ ، — قېنى ، مېنىك دېگەنلىرىمگە سەن نېمە دەيسەن ؟ سېنىك ئۆز ئاتا ـ بۇۋاڭنىك ئىرادىسىگە قارشى ماڭمايدىغانلىقىڭغا ئىشەنسەم بولامدۇ ؟

جاڭجۇن كېيىنكى سوئالنى ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ شۇنداق دېدىكى ، مەزەمزاتنىك يۈرىكى قارتتىدە قىلىپ قالدى . ئۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ ئاغزىنى ئاچتى :

— بولىدۇ ، جانابلىرى ، بولىدۇ ، بولىدۇ ! ... — مەزەمزات سۆزگە ئۇستا ، ھەرقانداق ئەھۋالدا تىلىنى چاينىماي ، تۆت ئېغىز گەپنى جايىدا دېيىلەيدىغان ئادەم . ئاق سېرىق چىرايىغا جىددىيلىك يۈگۈرگەن ھاكىمبەگ ئاسانلا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ، سۆزلىرىنى خۇددى يېپقا مەرۋايىت تىزغاندەك تىزىپ سۆزلەشكە باشلىدى ، — مېنىك تومۇرۇمدىكى قان ئاتا ـ بوۋىلىرىم قېنىنىك داۋامى ، مەن زادىلا ئۇلارنىك روھىغا داغ كەلتۈرىدىغان قارا يۈزلۈكنى قىلمايمەن ، — ئۇ ئويلىنىپ بىردەم تۇرۇۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى ، — بىراق ، ئالىيلىرى ، تۆمۈرنى قىزىتىپ ، ئاندىن سوقىدىغان گەپ ، مەنمۇ بېرىپلا سىلى دېگەنلەرنى دېسەم ، كاللام كېتىدۇ . تۆمۈرنى قىزىتىشىمغا ۋاقىت كېرەك . ئۇ قىزىغاندىلا ئاندىن سوققىلى بولىدۇ . بۇنى سىلى ئوبدان بىلىدىلا ! جاڭجۇن جانابلىرى ، خاتىرجەم بولسىلا ! مەن بېرىپ ئالدىدا ئۇلارنىك سېپىگە كىرىشىم ، ئۇلار نېمە دېسە شۇنى دېيىشىم ، شۇنداق قىلىپ ھارۋىنىك بوجىسىنى قولغا ئېلىشىم زۆرۈردۇر . بۇلارنى ئاڭلاپ ، يەنە ، جانابلىرى ، مېنى يۇز ئۆرۈپتۇ

دېمىسىلە ! ھارۋىنىڭ بوجىسىنى قولۇمغا ئېلىۋالسام ، ئاندىن ھارۋىنى خالىغان تەرىپىمگە ھەيدىيەلەيمەن ، — ئۇ سىم ساقلىنى بىر سىلاپ ، كۆلكە يۈگۈرگەن چىرايىنى چاڭ چىڭغا تىكتى ، — مۇشۇ كۈنگىلا يېتىۋالسام ، سىلىگە كۈندە بىر خۇش خەۋەر يەتكۈزىمەن . يەنە بۇرۇنقىدەك دەۋران سۈرۈپ ، يېگەنلىرى يېگەن ، كۆلگەنلىرى كۆلگەن بولۇپ ئۆتىدىلا ، جانابلىرى ! مانا مېنىڭ دەيدىغانلىرىم ! ماڭا ، جاڭجۇن جانابلىرى ، ئۆزلىرىگە ئىشەنگەندەك ئىشەنسىلە !...

چاڭ چىڭ مەزمەزاتىنىڭ سۆزلىرىدىن قانائەت ھاسىل قىلدى . شۇڭلاشقا ئۇ ، يېنىدا ئولتۇرغان ھاكىمبەگكە تولۇق ئىشەنگەن قىياپەتتە تىكىلدى :

— ساڭا ئىشەنمىسەم ، سېنى يولغا سېلىپ قويامدىمەن ؟ ! مەن ساڭا يۈزدەيۈز ئىشىنىمەن . سەن بېرىپ مەن دېگەنلەرنى قىلالايسەن ! — ئۇ سۆزىدىن توختاپ ، ئىچ يانچۇقىدىن زەنجىرلىك ئالتۇن سائىتىنى ئېلىپ ، قاپقىقىنى ئېچىپ قارىدى . سائەت ئون بىردىن ئېشىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن چاڭ چىڭ ئالدىراپ ئاغزىنى ئاچتى ، — بولدى ، پاراڭ مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن ! چۈشمۇ بولۇپ قاپتۇ . ئەتىگەن ئاشپەزلەرگە ئوبدان سەيلەرنى قورۇپ بىر شىرە زىياپەت تەييارلاڭلار ، دېۋىدىم ، ئۇلار بىزنى كۈتۈپ قالمىسۇن . قېنى ، تۇر ، ھاكىمبەگ ، زىياپەت ئۆيىگە چىقايلى !...

جاڭجۇن ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ ، ئىشىككە قاراپ يول ئالدى . ئۇنىڭ كەينىدە دەل قول باغلاپ ، ئېگىلىپ ماڭغان مەزمەزات ھەجىيىپ خۇشاللىقىنى باسالمايتتى .

* *

ئەمدى يازىدىغان كۆرە ھەققىدىكى بۇ بايانلىرىم ئاساسىي

ۋەقەلىك بىلەن ئۇنچىلىك مۇناسىۋىتى يوقتۇر ؟ ! لېكىن ، بىر زامانلاردا تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى سوربغان بۇ شەھەرنى تولۇق تەسۋىرلىگۈم كېلىدۇ . بۇ ئەلۋەتتە مېنىڭ شەخسىي خاھىشىمدىن تۇغۇلغان ئىستەك بولماي ، بەلكى كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمنىڭ بىلىشىنى ئارزۇلىغان ئويۇمدىن تۇغۇلدى .

ئۇستىدە تۆت چېرىك قاتارلىشىپ بىمالال ماڭالايدىغان كۆرە سېپىلىنىڭ تۆت دەرۋازىسى بولۇپ ، شەرقىي دەرۋازىسى «دۇڭگۇەن»[1] ، جەنۇبىي دەرۋازىسى «نەنگۇەن»[2] ، غەربىي دەۋازىسى «تارجى» ، شىمالىي دەۋازىسى «بېيگۇەن»[3] دېيىلەتتى . بۇ ھەربىي قەلئە ھېسابلىنىدىغان كۆرەنىڭ شەرقىي ، شىمالىي ، غەربىي ۋە جەنۇبىي تۆت مەركىزىي كوچىسىغا ئورۇنلاشقان مەھكىمە ، يامۇل قاتارلىقلار خىلىلا كۆپ ئىدى .

غەربىي مەركىزىي كوچىدا داتۇڭ يامۇلى بولۇپ ، بۇ جاڭجۇن مەھكىمىسىدىن قالسىلا ، ئالىي «ئەلەم» ئەمەلدارى تۇرىدىغان مەھكىمە ئىدى . يامۇلنىڭ ئىچكى بىناسىغا بارغىچە ئۇچ دەرۋازىدىن ئۆتەتتى . ھەربىر دەرۋازىنى مەخسۇس چېرىك ۋە دەرۋازا باقارلار ساقلايتتى . يامۇل ئىچىدە يامۇلنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان ئىككى باتالىيون چېرىك بولاتتى . ئومۇمەن داتۇڭ يامۇلى بارلىق پىيادە ، توپچى ۋە ئاتلىق قىسىملارغا قوماندانلىق قىلاتتى . بۇ كوچىدا يەنە سلىك ، زۇلىك يامۇللىرى[4] ، مۇزىكا دۇي ، پىيادە قىسىملار گازارمىلىرى ، شۇنداقلا ئاھالىلەر ۋە

---

① «دۇڭگۇەن» — شەرقىي دەرۋازا ، بۇ دەرۋازىدىن چىققانلار كۆپىنچە غۇلجىغا بارانتتى .

② «نەنگۇەن» — جەنۇبىي دەرۋازا ، بۇ دەرۋازا «سۇمۇل دەرۋازىسى» دەپمۇ ئاتىلاتتى . دەرۋازىدىن چىققانلار دەريادىن ئۆتۈپ چاپچالغا بارانتتى .

③ «بېيگۇەن» — شىمالىي دەرۋازا بۇ دەرۋازىدىن چىققانلار كۆپىنچە سۇيدۇڭگە بارانتتى . شۇڭا بۇ دەرۋازا «سۇيدۇڭ دەرۋازىسى» دەپمۇ ئاتىلاتتى .

④ سلىك ، زۇلىك يامۇللىرى — ھەربىي قوشۇن تۇرىدىغان ئورۇنلار .

تىجارەتچىلەرمۇ تۇراتتى .

شىمالىي مەركىزىي كوچىدا بىر لۇۋدۇي ، ئىككى سىلىك يامۇلى ، خەۋەرلىشىش ئورنى ، بىر چوڭ بۇتخانا ، شەخسىي سودىگەرلەرنىڭ چوڭ دۇكانلىرى ، شەخسلەر بىرلىشىپ ئاچقان ھاراق زاۋۇتى ، ئاشخانىلار ، ئۇششاق تىجارەتچىلەرنىڭ دۇكانلىرى ، ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلىرى بولاتتى .

جەنۇبىي مەركىزىي كوچىدىمۇ سودىگەرلەر جەمئىيىتى — شاڭۇخۇي ، بىر لۇۋدۇي ، بىرنەچچە زۇلىڭ يامۇللىرى ، پىيادە ، توپچى ۋە ئاتلىق چېرىكلەرنىڭ گازارمىلىرى ، بىر چوڭ ئىبادەتخانا ، سودىگەرلەرنىڭ دۇكانلىرى ، ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلىرى بولاتتى .

شەرقىي مەركىزىي كوچىدا جاڭجۇن مەھكىمىسى قاتارلىقلارنىڭ بارلىقىنى دېۋىدۇق . بۇ تۆت كوچىدىن باشقا يەنە مانجۇ خاڭزىسى ، خەنبىڭ خاڭزىسى[1] ، شىبە خاڭزىسى[2] دېگەن كوچىلار بار .

مانجۇ خاڭزىسى — مانجۇ كوچىسى دېگەنلىك بولۇپ ، بۇ كوچا كۇرەنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ ، قورۇلارنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى بىر ـ بىرى بىلەن ئوخشاش ئىدى . بۇ كوچىدا ئاساسەن مانجۇ ئەمەلدارلىرى ، مانجۇ ئاھالىلىرى تۇراتتى . ھەربىر مانجۇ ئەمەلدارنىڭ ئۆزىگە خاس ياسالغان يامۇلچىلىرى ، چىرايلىق ـ ئازادە ئۆي جايلىرى بولاتتى . ھەممىسىنىڭ قورۇسى ئىچكىرى ۋە تاشقىرى بولۇپ ، كوچىغا قارىغان دەرۋازىنىڭ ئۇدۇلىدىكى تامدا ئويۇپ ياسالغان ئويۇقچە كۆرۈنەتتى . بۇ ئويۇقچىدا قورۇنى ساقلىغۇچى مەبۇدنىڭ ئىسمى يېزىلغان تاختا كېچە ـ كۈندۈز تۇراتتى . قورۇ ئىگىسى ھەر كۈنى كەچتە ئويۇقچىدىكى مەبۇدقا ئاتاپ شام يېقىپ ، دۇئا ـ تىلاۋەت

---

① خەنبىڭ خاڭزىسى — خەنزۇ چېرىكلىرى كوچىسى .

② شىبە خاڭزىسى — شىبە كوچىسى .

قىلىپ ، قورۇنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاشنى ئۆتۈنەتتى .

بۇ كوچىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە سېپىلغا يۆلەپ سېلىنغان «نياڭنياڭمياۋ »[1] بولۇپ ، ئىبادەتخانىنىڭ ئىچكى ئۆيى ۋە تاشقى زاللىرىدا لايدىن ياسالغان نۇرغۇن مەبۇدلار تۇراتتى . ئۇلارنىڭ ھەربىرىنىڭ ئايالالارغا بەخت ئاتا قىلىدىغان ئانا بۇت ، بالا تەلەپ قىلغۇچىلارغا بالا ئاتا قىلىدىغان ئانا بۇت ، ئۆمۈرنى ئۇزۇن قىلىدىغان ئانا بۇت ، قىزىل ئانا بۇت ، چېچەك ئانا بۇت ، ئاق ئانام ئانا بۇت ، كۆك ئانام ئانا بۇت دېگەندەك ئىسىملىرى بولاتتى ، كۇرەدىكى مانجۇ ، خەنزۇ ، شىبە ئايالىرى قەمەرىيە يىل ھېسابى بويىچە 4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئەڭ ياخشى كىيىملىرىنى كىيىپ ، بالىلىرىنى يېتىلەپ ، قوللىرىغا رەڭگارەڭ قەغەز گۈللەرنى ۋە گۈل سېۋەتلىرىنى تۇتۇپ ، تۇرلۇك يېمەكلىكلەرنى ئەكېلىپ ئىبادەتخانىدا دۇئا ـ تىلاۋەت قىلاتتى . ئۇلار ئىبادەتخانىغا كىرگەندىن كېيىن كۇجە كۆيدۇرۇپ شاڭ ياقاتتى ، بۇتلارغا باش ئۇراتتى . ئاندىن ھەرقايسىسى ئۆزىنىڭ كېلىشتىكى مەقسەت ـ مۇددىئاسى بويىچە تېگىشلىك مەبۇد ئانىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەكەلگەن گۈل ۋە يېمەكلىكلىرىنى قويۇپ ، ئۆز تەلىپىنى ئېيتىپ باش قويىاتتى . ئاندىن كەلگەنلەر راھىبەلەرگە نەزىر ـ سەدىقىلىرىنى بېرىپ ، ئۆزلىرىگە پال ئاچقۇزاتتى .

بۇ ئىبادەت كۇنى ئۇچ كۈن داۋام قىلاتتى . ئىبادەتخانىنىڭ ئالدىدىكى مەيداندا بۇتلارغا ئاتاپ چاڭچىلە ئويۇنى ئويناتتى . شۇنداقلا بۇ يەر بازارغا ئايلىنىپ ، تىجارەتچىلەرگە تولۇپ كېتەتتى . يىراق ـ يېقىندىكىلەر مەپىدە ، ھارۋىدا ۋە پىيادە كېلىپ ئىبادەت قىلاتتى ، تاماشىغا قاتنىشاتتى . بۇ يەردە يەنە مەيخانىلەر ئېچىلىپ ، ئەپيۇن چېكىش ، قىمار ئويناشلارمۇ قىزىپ كېتەتتى .

كۇرەنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا «خەنبىڭ خاڭزىسى» ئورۇنلاشقان بولۇپ ، كوچىسى رەتلىك ، ئېغىزىغا دەرۋازا

---

① «نياڭنياڭمياۋ» — ئايالار ئىبادەتخانىسى .

ئورنىتىلغان ، دەرۋازا ھەر كۈنى كېچىدە تاقىلاتتى . بۇ كوچىغا خەنزۇ ئەمەلدارلىرى ۋە خەنزۇ ئاھالىلىرى ئورۇنلىشىپ ھەربىرىنىڭ قورۇ - جاي ، باغۋارانلىرى بولاتتى .

بۇ كوچىنىڭ جەنۇبىغا ئىنتايىن چوڭ ئاشلىق ئامبىرى ، چوڭ ھەربىي ئەسلىھەلەر ئامبىرى ئورۇنلاشقانلىقتىن «نەنكۇ»[1] دەپ ئاتىلاتتى . ئاشلىق ئامبىرىدا ئىلى تەۋەسىدىكى دېھقانلاردىن يىغۋېلىنغان ئاشلىق ۋە يەم - خەشەك تولۇپ تۇراتتى .

دېھقانلارغا سېلىق سېلىناتتى . دېھقانلار قانچىلىك سېلىق سېلىنغان بولسا ، ئۆزىدە بار - يوقلۇقىغا قارىماي ھەممىسىنى تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى . بۇ سېلىق يولىنىڭ يىراق - يېقىنلىقىدىن قەتئىينەزەر كۇرەدىكى مۇشۇ ئاشلىق سېڭىغا تۆكۈلەتتى . بېدە ، ئوت - چۆپ ، يەم - خەشەكمۇ شۇنداق قىلىناتتى . يوقسۇل دېھقانلار سېلىق - ھوسۇلنى تاپشۇرالمىسا ھالىغا ۋاي بولاتتى : بويىنىغا زەنجىر سېلىنىپ باغلىناتتى ، ئۇرۇپ بەدىنى قېيىنغا بويىلاتتى ، بەزى دېھقانلار تاياق زەربىسىدىن ئۆلۈپمۇ كېتەتتى .

ھەربىي ئەسلىھەلەر ئامبىرىدا چېرىكلەرگە كېرەكلىك ئەشيالار ، چېرىكلەرنىڭ كىيىم - كېچىكى ، ئاتلىق چېرىكلەرنىڭ ئېگەر - جابدۇقلىرى ساقلىناتتى .

قەلئەنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدىكى كوچىغا شىبەلەرنىڭ ئائىلىلىرى ئورۇنلاشقانلىقتىن ، بۇ كوچا «شىبە خاڭزىسى» دېيىلەتتى . بۇ چاغدا شىبەلەردىن لۇڭدۇي ئامبالىرى ، زۇڭگەن ، باقشى ، غالدا ، مۇشقا دېيىلىدىغان ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلار بولۇپ ، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى مۇشۇ «شىبە خاڭزىسى» دا ئولتۇراتتى . ھەربىر ئائىلىنىڭ ھويلا ۋە ئۆيلىرى ، يامۇل ۋە ئىشخانىلىرى بولاتتى...

شىبە كوچىسىنىڭ شىمالىي بۇلۇڭىدا بىر قورغان بار ئىدى .

---

① «نەنكۇ» — جەنۇبىي ئىسكىلات .

بۇ ئايرىم ـ ئايرىم تۆت كىچىك قورغاندىن تۇزۇلۇپ ، ھەربىي ئەشيالار قويۇلاتتى . بۇ يەرنى «بېيكۇ»[1] دەپ ئاتايتتى . بىرىنچى قورغانچىدا ھەرخىل توپ ئوقلىرى ؛ پىلتا بىلەن ئېتىلىدىغان قوغۇشۇن ئوقلۇق قارا مىلتىق ، پىلتىلىك ئۇزۇن تاپانچىلار ؛ ئىككىنچى قورغانچىدا زەمبىرەك ۋە مىلتىق دورىلىرى ؛ ئۈچىنچى قورغانچىدا ھەردەرىجىلىك ئەمەلدارلار ۋە چېرىكلەرنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرى ، كەمەر ۋە ئۆتۈكلىرى ؛ تۆتىنچى قورغانچىدا قالقان ، ھەرخىل قىلىچلار ، تەبەرلەر ، نەيزىلەر ، ئوقيا ۋە ئوقيا ئوقلىرى ساقلىناتتى . بۇ قورغانچىلارنىڭ ھەربىرىگە بىردىن ئامبال مەسئۇل بولاتتى . چېرىكلەر كېچە ـ كۈندۈز قاراۋۇللۇقتا تۇرۇپ قوغدايتتى…

چۈشتىن كېيىن كۈنپېتىشتىن چىققان قارا بۇلۇتلار بارغانسېرى قويۇقلىشىپ كەچكە بارمايلا ئاسمانىنىڭ يۈزىنى قاپلاپ كەتتى . قاتتىق شامال قوزغىلىپ ، بىخلانغان دەل ـ دەرەخ شاخلىرىنى زارلىتىپ ، توپا چىقىپ قالغان يوللاردىن توپا توزۇتاتتى…

تېخىچىلا چۈشتە يېگەن زىياپەت ۋە ئىچكەن ـ شارابلارنىڭ تەسىرى كەتمىگەن مەزەمزات شەھەر مەركىزىدىكى ھەيۋەتلىك راۋاقنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ئەگمە دەرۋازىسىدىن كۈرەڭ قاشقىسىنى ئوينىتىپ چىقىپ كەلدى . ئاتمىشلاردىن ھالقىغان بۇ ھاكىمبەگ بايا جاڭجۇن بىلەن كۆرۈشكەندىكى ئەمەل كىيىملىرىنى سېلىۋېتىپ ئەمدى بېشىغا سۈسەر تۇماق ، ئۇستىگە موۋۇت پەرىجە ، پۇتىغا قارا خۇرۇم ئۆتۈك كىيىپ ، تىزگىن سىيرىپ كېتىۋاتقان ئارغىماق چېلىش ئاتنىڭ ئۈستىدە گىدىيىپ ، تەكەببۇر قىياپەتتە ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ بۇ تۇرقىدىن بايا جاڭجۇن بىلەن پاراڭلاشقاندىكى قول باغلاش ، ئېگىلىش ۋە ھىجىيىشلاردىن زەررىچىلىك تەسىر قالمىغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ بىر توپ

---

① بېيكۇ — شىمالىي ئىسكىلات .

مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرى ئارىسىدا جەنۇبىي مەركىزىي كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىنى يېرىپ ، سېپىلىنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى . كۆپ ئۆتمەي ئۇلار سېپىلىنىڭ سۈمۈل دەرۋازىسىدىن چىقىپ ئىلى دەريا‌سىنىڭ بويىغا يول ئالدى .

ئانا دەريا — ئىلى دەريا‌سى گويا غەزەپى كەلگەن قارا قاسىراقلىق ئەجدىھادەك كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا قاراپ ، ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كېتىۋاتاتتى . دەريانىڭ ئۇ قانىتىدا كۆز يەتمەيدىغان بىپايان زېمىن ، ئۇنىڭ چېتىدە چوققىلىرى ئايئاق ئەزىم تاغلار ئۇستىگە قايغۇ ـ ھەسرەت پەردىسىنى يېپىپ ، ئۆز تەقدىرى ئۇستىدە باش قاتۇرۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان بوران ، بارغانسېرى قارىيىۋاتقان زۇلمەت بىر ـ بىرى بىلەن ياقا سىقىشىۋاتقاندەك قىلاتتى . يۈگەن سىيرىپ كېتىۋاتقان كۈرەڭ قاشقىسىنىڭ ئۇستىدە مىخلاپ قويغاندەك ئولتۇرغان ھاكىمبەگ ھاۋاغا قاراپ ، ئۆزىنى جاڭجۇن مەھكىمىسىدە ئۇزىتىپ قالغان چاڭ چىڭنىڭ سۆزىنى يادىغا ئالدى .

«جاڭجۇن دېگەندەك ، مېنى بىرى قوغلاۋاتمىغاندىكىن ، ئەتە ئەتىگەن يولغا چىقسامۇ بوپتىكەن ، قاراڭغۇ كېچىدە قارا بوراندا قالارمەنمۇ ؟ — دېگەنلەرنى ئويلىغان مەزەمزات بىر تىنىۋېلىپ خىيالىنى داۋام قىلدى ، — يەنىلا بىر كۈن بولسىمۇ بالدۇر بارغىنىم ياخشى ! ئۆز ئورنۇمنى ھېلىقى ئابدۇرۇسۇل دېگەندىن بىر كۈن بۇرۇن تارتىۋالمەن ئەمەسمۇ ! »

ئالدىنقى پىكرىنى كېيىنكى رەت قىلغان پىكرى كۆڭلىگە ياققان ھاكىمبەگنىڭ روھىي كەيپىياتى تېخىمۇ كۆتۈرۈلدى . ئۇ ئۆزىنى دەريا بويىدا كۈتۈپ تۇرغان كېمىنى كۆرۈپ ، ئىككى پۇتى بىلەن كۈرەڭ قاشقىنىڭ بىقىنىنى نىقتىدى . ئات يۇلقۇنۇپ ئالدىغا ئېتىلدى...

ئۇچىنچى باب

ئەخمەتخان خوجىنىڭ چۈشى

كىچىلەپ توختىماي يول ماڭغان مەزمەزات قوغۇنچىغا[1] كېلىپ مېھرىدىن بەگنىڭ ئۆيىگە چۈشتى . قاتتىق ئۇخلاۋاتقان مېھرىدىن بەگ ئائىلىسى ئۇندەرەپ دەرۋازىنى ئاچقاندا ، كۈنچىقىش تەرەپ بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئاقىرىپ كېلىۋاتاتتى . ئاق كۆڭلەك ، ئاق تامبال بىلەن ئۇستىگە قارا پەشمىتىنى يېپىنىپ چىققان ئوتتۇرا بويلۇق مېھرىدىن بەگ كۈرەڭ قاشقىسىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇتۇپ تۇرغان مەزمەزاتنى كۆرۈپ ، نېمە قىلارىنى بىلمەي هاڭ ـ تاڭ قالدى . ئۇ دەرھال ئېسىنى يىغىپ ، قول باغلاپ ، ئېگىلىپ سالام قىلدى . ئارقىدىن ئۇ ، ئۆزىنى چاقىرتىپ چىققان شادىياچاق مالىيىغا قاراپ ۋارقىرىدى :

— هۇي ، هاكىمبەگ جانابلىرىنى ئاتتىن چۈشۈرمەي ، نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ؟ ! قېنى ، قولتۇقىدىن تۇتۇپ ، ئاۋايلاپ ئاتتىن چۈشۈرگىن !...

مېھرىدىن بەگنىڭ شادىياچاق مالىيى يۇگۇرۈپ بېرىپ هاكىمبەگنى قولتۇقىدىن تۇتۇپ ئاتتىن چۈشۈرۈۋالدى .

— قېنى ، جانابلىرى ، ئۆيگە مەرهەمەت ! — دېدى مېھرىدىن بەگ ئېگىلىپ ، بىر قولى بىلەن كەڭ ئېچىۋېتىلگەن دەرۋازىنىڭ ئىچىنى كۆرسىتىپ . چارچاپ هالىدىن كەتكەن هاكىمبەگنىڭ

---

① قوغۇنچى — چاپچال ناهىيىسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى .

مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرىمۇ ئاللىقاچان ئاتلىرىدىن چۈشۈپ تېزرەك ھويلىغا كىرىشنى كۈتۈپ تۇراتتى . ئۇلار ئۆز خوجايىنىنىڭ قورۇغا ماڭغانلىقىنى كۆرۈپ ، مەزەمزات بىلەن مېھرىدىن بەگدىن كېيىن ، ئاتلىرىنى يېتىلەپ ھويلىغا ماڭدى . مېھمانىنى ئاتتىن چۈشۈرگەن شادىياچاق ئادەم كۇرەكنى قاشقىنى يېتىلەپ ھەممىنىڭ ئاخىرىدا قورۇغا كىردى .

ئالدى جەنۇبقا قارىغان ، ئاپئاق ئاقارتىلغان پىشايۋانلىق ئۆيلەرنىڭ پەلەمپىيىدىن ئالدىدا چىققان مەزەمزاتنى مېھرىدىن بەگ كۈنچىقىش تەرەپتىكى ئەڭ چوڭ ۋە ھەشەمەتلىك ساريىغا باشلىدى . ساھىبخانىنىڭ ئۆزى بىلەن تەڭ قوپقان توقلى يۇز - كۆزىنى يۇيۇپ ، چېچىنى تاراپ ۋە تۇزەپ ، چىرايلىق كىيىملىرىنى كىيىپ ، سارايىنىڭ ئېچىۋېتىلگەن ئىشىكى يېنىدا ھاكىمبەگنى كۈتۈۋالدى . ئۇ ئىككى قولىنى تولغان كۆكسىنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ ، ئېگىلىپ تەزىم قىلدى . ئايال زاتنى كۆرمىگىنىگە ئۇزۇن بولغان مەزەمزات قاش - كۆزىنى ئوينىتىپ ئۆزىگە سالام بېرىۋاتقان ئوتتۇز بەش ياشلار چامىسىدىكى چىرايلىق چوكانغا يەۋەتكۈدەك تىكىلىپ قاراپ ، تىنچلىق - ئامانلىق سورىدى . ئۇ مېكىيانىنى كۆرۈپ قانات سۆرىگەن خورازدەك ، سۆسەر تۇماقلىق بېشىنى كۆتۈرۈپ ، مەيدىسىنى كېرىپ سارايغا قەدەم تاشلىدى . مېھرىدىن بەگ بىلەن ناز - كەرەشمىلىك توقلى كەينىدىن كىرىپ ، تاپسىدىلا قاتار تۇرۇپ ھاكىمبەگنى تۆرگە تەكلىپ قىلدى . تۆردىكى قوش قەۋەت دۇخاۋا كۆرپىگە كېلىپ ئولتۇرغان ھاكىمبەگ خۇشياقمىغاندەك ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى . ئۇي ئىگىلىرىمۇ تەڭلا كۆتۈرگەن قوللىرىنىڭ ئالقانلىرىنى يېيىپ ، مەزەمزاتقا ئەگىشىپ ، ئاپەت ئۆرۈلگەن ئالقانلىرى بىلەن يۈزىنى سىيپىدى .

— كۇرە بىلەن قوغۇنچىنىڭ ئارىلىقى ئۇزاق يول . ئات بىلەن كەلگۈچە ھاكىمبەگ جانابلىرى خېلىلا جاپا تارتىپتۇ ،

هېرىپ - چارچاپتۇ . قاراپ تۇرماي يېنىغا ئىككى ماموق ياستۇق قويۇپ بەرگىن ! — دېدى ئۇ يېنىدىكى تېخىچىلا خوشخوي تەبەسسۇمنى يىغىۋالالمىغان ياش توقلىغا قاراپ ، — يانپاشلاپ يېتىپ ئارام ئالسۇن !

چىرايلىق چوكان خودىدى كەكلىكتەك يورغىلاپ بېرىپ ، بۇلۇڭدىكى يۇكلەرنىڭ ئوستىدىكى قوش - قوش ماموق ياستۇقلاردىن ئىككىنى ئېلىپ مەزەمزاتنىڭ يېنىغا قويۇپ بەردى .

— يۆلىنىپ ئارام ئالسىلا ، هاكىمبەگ جانابلىرى ! — دېدى چوكان ياستۇقنى قويۇپ بولۇپ ، مەزەمزات ئوستىگە تېگى شاپتۇل چېچىكى رەڭگىدىكى گۈللۈك تاۋاردىن كەڭ ئېتەكلىك كۆڭلەك كىيگەن ، گۈللۈك ياغلىقىنى چېكىلەپ تاڭغان چوكاندىن كۆز ئۇزەلمەي قالدى . ئۇنىڭ قارا كۆزلىرىدىكى جىلۋە ، ئاق يۈزىدىكى تەبەسسۇم هاكىمبەگنىڭ يۈرىكىگە ئوت ياقتى . ئەگەر ئېرى قاراپ تۇرمىغان بولسا ، ئۇ تۇلكىنى باسقان بۇركۇتتەك ، بۇ گۈزەل چوكانىنى قۇچاقلىۋالاتتى . شەھۋانىي نەپسى قۇترىغان مەزەمزات تەستە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ، ئېرىنىڭ قېشىغا كېتىۋاتقان چوكانىنىڭ تولغان ساغرىسىغا هەسرەت بىلەن تىكىلدى .

— سەن چىقىپ ، — دېدى مېھرىدىن بەگ يېنىغا كەلگەن ئايالىغا قاراپ ، ئۇ خوتۇنىنى هاكىمبەگنىڭ يامان كۆزلىرىدىن تېزرەك چىقىرىۋېتىشنى ئويلاپ قالدى ، — چاي تەييارلىغىن ! ئۇزاق يول بېسىپ كەلگەن هاكىمبەگ جانابلىرى ئوسساپ قالغاندۇر ؟

— هازىرلا تەييار قىلىمەن ! — دېدى چوكان يەنە مەزەمزاتقا خوش چىراي تىكىلىپ .

چوكان مەزەمزاتنىڭ كۆزىنىڭ يېغىنى يەپ سارايدىن چىقىپ كەتتى . مېھرىدىن بەگ كۆڭلى ئورنىغا چۈشۈپ ، ئىشىكنىڭ يېنىدىلا ئولتۇردى .

— مېھرىدىن بەگ ، — دېدى يانپاشلاپ ياتقان هاكىمبەگ

ئۆي ئىگىسىگە بېشىنى كۆتۈرمەيلا قاراپ ، — مېنىڭ مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرىم ئورۇنلاشقاندۇر ؟ ئۇلار قاتتىق چارچاپ كەتتى...

— سىلى بىردەم يېتىپ ئارام ئېلىپ تۇرسىلا ، مەن چىقىپ ھالىدىن خەۋەر ئالاي ! — دېدى مېھرىدىن بەگ ئورنىدىن تۇرۇپ .

— شۇنداق قىلىڭ !...

ساھىبخانا چىقىپ كەتتى . سارايدا ماموق تەكىيىلەرگە يۆلىنىپ ياتپاشلاپ ياتقان ھاكىمبەگلا قالدى . ئۇنىڭ كۆزىدە بەدىنى تولغان ، شوخ ۋە ناز - خۇلقلىق چوكان تۇراتتى .

«خەپ ، ۋاقتىم تولمۇ زىچ - دە ، بولمىسا بۇ يەردە بىر - ئىككى كۈن تۇرۇپ بۇ كۆزلەرنىڭ يېغىنى يەيدىغان چوكانىنىڭ قەنتىنى چاقاتتىم ! » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەن مەزەمزات ئاستا خورەك تارتىشقا باشلىدى .

ئاربدىن بىرئاز ۋاقىت ئۆتۈپ سارايغا كىرگەن مېھرىدىن بەگ مېھمانىنىڭ خورەك تارتىپ ئۇيقۇغا كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ، سارايىنىڭ ئىشىكىنى يېپىپ تالاغا چىقىپ كەتتى...

* *

گۈللىرى كۆك - ئاق داستىخان سېلىنغان ئۈزۈن شىرەنىڭ تۆر تەرىپىدە بېشىغا قىزىل مانچېستېر دوپپا ، ئۇستىگە تۆش يانچۇقىدىن يانچۇق سائىتىنىڭ زەنجىرى ساڭگىلاپ تۇرغان قارا مۇۋۈت پەشمەت كىيگەن مەزەمزات كېرىلىپ ئولتۇرۇپ چاي ئىچىۋاتاتتى . شىرە ئۇستىدە دەستىلەنگەن يوغان ئاق نانلار ، ئۇنىڭ چۆرىسىدە ئوشتۇلغان ئاق نان ۋە يۈزى قىزلارنىڭ مەڭزىدەك قىزىرىپ پىشقان توقاچلارنىڭ پارچىلىرى ، ھاكىمبەگنىڭ ئالدىدا ، قەندەللەردە ئاقماي ، ھەسەل ۋە قايماقلار تۇراتتى .

يۇزى كۆرۈنمەيدىغان قايماقلىق ئەتكەنچاي ، چىلانغان ئاق نان بىلەن توقاچنى مەززە قىلىپ يەۋاتقان مەزەمزات ئالدىدىكى ساھىبخانىغا قارىدى .

— مېھرىدىن بەگ ، شەھەر تەرەپتىن ئاڭلىغان خەۋەرلىرىڭ باردۇر ؟ سۆزلىگەچ ئولتۇرمامسەن ؟ — دېدى ھاكىمبەگ نان پارچىسىنى قىسۋالغان چوكىنىڭ ئۇچىنى ئاغزىغا ئېلىپ بېرىپ...

شەرەنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ، مەزەمزاتنىڭ ئۈدۈلىدا ئولتۇرغان مېھرىدىن بەگ ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى ، سېمىز ، قورساق سالغان ، قاشلىرى ئوتتۇرا بارماقتەك كەڭ ۋە قارا ، كۆزلىرى يوغان ، يۇزى دۈگىلەك ئادەم ئىدى . ئۇنىڭ قاپقارا بۇرۇتى كالپۇكلىرى قېلىن ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە چۈشۈپ ، دۈگىلەك ئېڭىكىنى قاپلىغان قارا تەكشى قىرقىلغان ساقىلىغا قوشۇلۇپ كېتەتتى . بېشىغا بېغىررەڭ مانچېستېر دوپپا ، ئۇستىگە قارامتۇلدىن پەشمەت كىيىپ ، بېلىنى قارا پوتىدا باغلىۋالغان بۇ بەگ ، تومۇزنىڭ ئەڭ ئىسسىق كۈنلىرىمۇ بېلىدىكى قارا پوتىنى زادىلا يەشمەيتتى . شۇڭلاشقا يېزىدىكىلەر مېھرىدىن بەگنى «پوتا» دېيىشەتتى . ئۇنىڭ ئولتۇرغان تۇرقىدىن بويىنىڭ ئانچە ئېگىز ئەمەسلىكىمۇ بىلىنەتتى .

— تۇنۇگۈن غۇلجىدىن بىر ئادەم چىقتى . ئۇنىڭ دېيىشچە ، بىرنەچچە قېتىم بايانداپغا ھۇجۇم قىلىنغان بولسىمۇ ، بىزنىڭكىلەر تېخىچە ئۇنى ئالالماپتۇدەك . ھازىر كەڭ كۆلەملىك بىر ھۇجۇمغا تەييارلىنىۋاتقان ئوخشايدۇ . ئابدۇرۇسۇل بەگ ھەرقايسى يېزىلاردىكى بەگلەرگە مەكتۇپ يېزىپتۇ ، جۇملىدىن ماڭمۇ يازغان مەكتۇپنى كەلگەن ئادەم ئەكەلدى .

مېھرىدىن بەگ ئالدىدىكى ئاپقۇر چىنىنى قولىغا ئېلىپ چېيىدىن بىرقانچە ئوتلىدى . تاقىتى تاق بولغان مەزەمزات ساھىبخانىغا قاپاقلىرى تۇرۇلگەن ھالدا تىكىلدى .

— ئۇ مەكتۇپىدا نېمە دەپتۇ؟

مېھرىدىن بەگ قولىدىكى ئاپقۇر چىننىنى شىرەگە قويۇپ، گەپكە ئاغزىنى ئاچتى:

— نىيازلار[1] بولسا دەرھال شەھەرگە ئەۋەتىپ بېرىشىمنى ئېيتىپتۇ. بۇگۈن بىز قوغۇنچىنىڭ نىيازلىرىنى شەھەرگە ئاتلاندۇرماقچى بولۇۋاتاتتۇق.

— قانچىلىك ئادەم ماڭىدۇ؟

— ئۆزلۈكىدىن كېلىپ ماڭا ئۆزىنى مەلۇم قىلغان ئون بەش ئادەم. ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن يەنە ئۆزىنى مەلۇم قىلىدىغانلار چىقىشى مۇمكىن.

— ياخشى! — دېدى ھاكىمبەگ تۇيۇقسىز چىرايىنى ئۆزگەرتىپ، ئازراق ھاياجان يۇگۇرتۇپ، — بىر يېزىدىن ئون بەشتىن نىيازلار بارسىمۇ، سەكسەن يېزىدىن[2] بىر مىڭ ئىككى يۈز نىياز باردۇ، دېگەن گەپ. بۇمۇ ئاز سان ئەمەس.

— مېنىڭ ئاڭلىشىمچە، بايانداي ۋە باشقا جەڭ مەيدانلىرىدا جەڭ قىلىۋاتقان قوزغىلاڭچىلار ئوتتۇز مىڭدىن ئاشارمىش...— دېدى مېھرىدىن بەگ، مەزەمزاتنىڭ سۆزىگە ئۇلاپ.

گويا دېيىلىدىغان گەپ ـ سۆزلەر تۇگىگەندەك، مېھمان بىلەن ساھىبخانا ئۇن ـ تىنسىز چاي ئىچىش بىلەن بولۇپ كەتتى. تۇيۇقسىز مېھرىدىن بەگنىڭ يادىغا بىر ئىش كەلگەندەك بۇ جىمجىتلىقنى بۇزدى.

— بۇرۇن ئەمرىنىڭ يېشىل چېدىرى بايانداي سېپىلىغا يېقىنلا ئوچۇقچىلىق يەردە ئىكەندۇق، يېنىغا دېگۈدەك بايانداپدىن ئېتىلغان توپ ئوقلىرى چۈشەتتىكەن. ئالىمادىس بىرەر خەتەرنىڭ

---

① نىيازلار — پىدائىيلار.

② سەكسەن يېزا — بەزى تارىخىي كىتابلاردا ئىلى ۋادىسىدىكى يېزىلارنى سەكسەن ئىككى دەپ كۆرسەتكەن. مولا بىلالنىڭ «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدا «ھەشتاد» (پارسچە سۆز) سەكسەن دېيىلىدۇ.

يۇز بېرىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چېدىرىنى يىراقراق ھەم دالدىراق قىزىل دۆڭگە يۆتكىگەن ئوخشايدۇ .

«ئاھ ، خۇدا ! — دېدى ئىچىدە مەزەمزات ، كۆڭلىدىن ئۆرلىگەن زەھەر ئاق سېرىق چىرايىغا چىقىپ ، — نېمىشقا بىرەر توپ ئوقنى لەنتىنىڭ چېدىرى ئۈستىگە چۈشۈرۈپ ، كۈل قىلىپ كۆيدۈرۈۋەتمىگەنسەن ؟ !... »

ساھىبخانا ھېلىلا سەل ھاياجان بىلەن كۆرۈنگەن چىرايىنىڭ ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ : «ھاكىمبەگكە نېمە بولدى ، خاتا سۆزلەپ قويمىغاندىمەن ؟ — دەپ ئويلاپ قالدى ، — چىرايى ، — دېدى مېھرىدىن بەگ ئويىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، — بىردىنلا زەھەر ئىچكەن ئادەمنىڭكىدەك بىر قىسما بولۇپ كەتتىغۇ ؟... »

سارايغا يېشىل كورىنى كۆتۈرۈپ ، تۇنۇگۈندىكىدىنمۇ چىرايلىق ياسانغان ، تېخى بىر قېتىممۇ سالمىغان گۈللۈك يۇڭ ياغلىقىنى بېشىغا چېكىلەپ تاڭغان مېھرىدىن بەگنىڭ توقسلى قاش ـ قاپىقىنى سۈزۈپ ، ناز ـ كەرەشمە بىلەن كىرىپ كەلدى . ئۇ چاينىڭ ئالدىدا بىر قېتىم كىرىپ ، مەزەمزاتقا سالام قىلغانلىقى ئۈچۈن ، بۇ قېتىم سالام قىلمىدى . مىجەزى يېنىك ، خۇشخۇي ، ئادەتتىمۇ قاش ـ كۆزىنى ئوينىتىپ ، ناز ـ كەرەشمە بىلەن يۇرىدىغان بۇ چوكاننىڭ كۆڭلىدە يامان ئويلار بولمىسىمۇ ، كۆرگەن ئەرلەرنىڭ كۆڭلىدە ھەرخىل شەھۋانىي ھېسسىياتلار ئويغىناتتى .

— ھاكىمبەگ جانابلىرى ! ئۆزلىرىنىڭ ناشتىلىرى ئالاھىدە بولسا كېرەك . بىز سەھرالىقلارنىڭ تېپىۋالغىنىمىز مۇشۇ ئەتكەنچاي ! قېنى ، بىزنىڭ كۆڭلىمىز ئۈچۈن بولسىمۇ ، ئىچىسىلە ! — دېدى چوكان ، قولىدىكى كورىنى يەرگە قويۇۋېتىپ . ئۇ گەپ ـ سۆزدە خېلىلا چېچەن بولۇپ ، ئۆزىنى

گەپدان دەپ يۈرگەنلەرنى چېكىدا قالدۇراتتى . ئۇ يېشىل كورىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ ، يۈزىدىكى قايماقلارنى قاپاق چۆمۈچى بىلەن سۈزۈۋېلىپ ، ئېكىشىپ تۇرۇپ ، ئىككى قوللاپ ھاكىمبەگنىڭ ئاپقۇرىغا ئېلىپ باردى .

«ئىچەلمەيمەن ! » دېمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئازراق ئاچقان بولسىمۇ ، شالاڭ بۇرۇتنىڭ ئىككى ئۇزۇن ئۇچى ئاغزىنىڭ ئىككىسى تەرىپىگە چۈشۈپ تۇرغان مەزەمزات سۆزىنى ئىچىگە يۇتۇۋېتىپ ، ئاپقۇرنى قولىغا ئالدى . بەلكىم بۇ ئەيش ـ ئىشرەتكە ئامراق ھاكىمبەگ ، شۇنداق بىر نازىنىنىڭ قولىنى قايتۇرۇۋېتىشنى گۇناھ دەپ ھېسابلىغان بولۇشى مۇمكىن .

— ئەتكەنچىيىكىز شۇنداق ئوخشاپتۇ . بەئەينى ئىلىك ! — دېدى ھىجىيىپ ، ئوڭ قولىنىڭ بىگىز بارمىقى بىلەن بۇرۇتنى تۇزەپ ، — كۆرەدە ئۇزۇن تۇرۇپ قېلىپ ئەتكەنچاي سېغىنىپ قاپتىكەنمەن ، ئىچسەم ـ ئىچسەم قانمايۋاتىمەن .

قاش ـ قاپقىنى تۇرۇپ ئولتۇرغان مېھرىدىن بەگنىڭ كۆزلىرىدىن ئاچچىق خىيال چېچىلاتتى . ئۆزىنىڭ ياخشى كۆرگەن توقىلىغا قانات سۆرەۋاتقان ھاكىمبەگكە ئىچى ـ ئىچىدىن غەزىپى ئۆرلەيتتى .

«ھوي خوتۇن تالاق ! — دېدى ئۇ مەزەمزاتقا قاراپ ئولتۇرۇپ ، — راستىنلا ئېشەك مىجەز ئادەم ئىكەنسەنغۇ ؟ !... مىدە كۆرسە ، ھايا ـ نومۇس دېگەنلەرنى ئالا تاغنىڭ كەينىگە چۆرۈۋېتىپ يۈگۈرىدىغان ھاڭگىنىڭ ئۆزىلا ئىكەنسەنغۇ ! ؟... »

چوكان ھاكىمبەگنىڭ چىنىسىگە چاينى قۇيۇپ بولۇپ ، كەينىگە بۇرۇلدى ، ئۇنىڭ كۆلۈپ تۇرغان كۆزلىرى ئېرىنىڭ تۇرۇلگەن قاپقىنى كۆرۈپ ، كۈلكىدىن توختىدى . ئۇ يېشىل كورىسىنى كۆتۈرگەن پېتى ، كەينىگىمۇ قارىماي سىرايدىن چىقىپ كەتتى .

ئۆيگەن مېھمان كەلسە ، مېھرىدىن بەگ بىلەن توقىلى دائىم

دېگۈدەك جېدەللىشىپ قالاتتى . مېھمان كەتكەندىن كېيىن ، ئەر ئۆز ئايالىنى : «سەن ئۇنىڭغا قاراپ ھەجايدىك ، قاش ـ قاپىقىڭنى ئويناتتىڭ» دەپ ئەيىبلەيتتى . چوكان : «شۇنداق ئۆگىنىپ قالغان تۇرسام ، قانداق قىلىمەن ؟ يە مېنىڭ بىرەر بۇزۇقچىلىقىمنى كۆردىڭىزمۇ ، ئاڭلىدىڭىزمۇ ؟» دەپ يىغلايتتى . بەلكىم ، توقالنىڭ ئالدىراپ چىقىپ كېتىشى ، ئېرىنىڭ تۇرۇلگەن قاش ـ قاپىقىدىن ، مېھمان كەتكەندە بولىدىغان جېدەلنى كۆرگەنلىكىدىن بولسا كېرەك .

— قېنى ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، چاي ئىچەيلى ! — دېدى مېھرىدىن بەگ توقلىنىڭ چىقىپ كەتكەنلىكىدىن كۆڭلى ئورنىغا چۈشۈپ .

شۇ چاغدا سارايىنىڭ قوش قاناتلىق ئىشىكى ئېچىلىپ ، بىر قارا توقلىنى ئېكىشىپ تۇنقان شادىياچاق مالاي كۆرۈندى .

— بۇ نېمە گەپ ئەمدى ، مېھرىدىن بەگ ؟ مەن كېتىمەن ، ئالدىرايمەن ، غۇلجىغا تېزرەك يېتىپ بارمىسام بولمايدۇ ، مۇھىم ئىشىم بار ! — دېدى مەزەمزات بىر توقلىغا ، بىر مېھرىدىن بەگكە قاراپ .

— خۇدايىم بۇيرۇسا ، مەزەمزات جانابلىرى ، چۈشتىن كېيىن چىرايلىق يولغا سېلىپ قويىمەن . ئۆيىمىزگە بىر كەلدىلە ، يەنە بۇنداق تەقدىر بىزگە نېسىپ بولامدۇ ، بولمامدۇ . بىر ئاللادىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ . بىر قوزىمىزنى يېمەي كەتسىلە ، كۆڭلىمىز ئۆلگۈچە ئارمان ۋە ھەسرەتتە قالمامدۇ ؟ ! قېنى ، دۇئا قىلىپ بەرسىلە ! — دېدى ئورنىدىن يېرىم تۇرغان مېھرىدىن بەگ ، مەزەمزاتقا يېلىنغاندەك قاراپ .

— مېنىڭ كۆڭلۈم يۇمشاق ، باشقىلارنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىشنى خالىمايمەن . خەير بوپتۇ ! چۈشتىن كېيىن يولغا چىقسام چىقاي ! — ئۇ سۆزىدىن توختاپ ، ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى ، — ياراتقان ئىگەم ، دۆلەتلىرىنى

تېخىمۇ زىيادە قىلغاي !...

قارا توقلىنى دۇئاغا ئەكەلگەن شادىياچاق دۇئادىن كېيىن سويغىلى ئېلىپ ماڭدى . ھاكىمبەگ بىلەن مېھرىدىن بەگ چاي ئىچكەچ پاراڭغا چۈشتى .

* *

مېھرىدىن بەگ بىلەن ئۇنىڭ خۇشخۇش ، ناز ـ كەرەشمىلىك توقلى يوغان ئاق دەرۋازىنىڭ ئالدىدا ئۇزىتىپ قالدى .

— خوش ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ! — دەپ ژارقىرايتتى مېھرىدىن بەگ كۆرەڭ قاشقىسىنى ئىتتىك يۈگۈرتۈپ كېتىۋاتقان مەزمۇزاتنىڭ كەينىدىن . ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان گۈزەل چوكانمۇ توختىماي ئوڭ قولىنى پۇلاڭلىتاتتى...

كۆكۈچ ئاسماندا بىر پارچىمۇ بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى . دەريا تەرەپتىن كېلىۋاتقان يۇمشاق شامال باھارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى پۇرىقىدەك ، خېلىلا باغلانغان سۆگەت ۋە تېرەكلەرنىڭ ، ئىللىق ئاپتاپنىڭ پۇرىقىنى دىماغلارغا ئۇراتتى . نۇرلۇق قۇياش بىر خىل مېڭىشى بىلەن جەنۇبتىكى دىلمۇك تاغلىرىنىڭ ئۈستىدىن كۈنپېتىشقا قاراپ كېتىۋاتاتتى .

قارا توقلىنىڭ مايلىق گۆشىگە تويۇپ ، مايلىق شورپىسىغا قانغان مەزمەزات ، چىرايلىق قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ ، ئىتتىك يۈرگىلىتىپ كېلىۋاتقان كۆرەڭ قاشقىنىڭ ئۈستىدە غادىيىپ مىختەك ئولتۇراتتى . سۆلەتلىك جانۋار ئېغىزدۇرۇقىنى چايناپ ، يۇگەن سىيرىپ ، شۇنداق تېز يورغىلاپ كېتىۋاتاتتىكى ، كەينىدىكى مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملارنىڭ ئاتلىرى ئۆكرەك تاشلاپ يۈگۈرسىمۇ يېتىشەلمەي خېلىلا ئارقىدا كېلەتتى . ھاكىمبەگ ئەشمە تاسمىسىنى قىزىل تېۋىلغا سېپى بىلەن قوشۇپ تۇتقان قامچىنى قوش تۇمشۇقلۇق ئېگىرىنىڭ ئالدىغا تىرەپ

ئولتۇرۇپ ، يولىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى بۇلتۇرقى ئوتلىرى قۇرۇپ قالغان دالىلارغا خىيال بىلەن تىكىلەتتى . ئۇنىڭ بۇ ئولتۇرۇشى ۋە تېخى كۆكەرمىگەن دالىلارغا تىكىلىشىدىن بۇ كەڭ ، مۇنبەت زېمىننى تاماشا قىلىپ زوقلىنىۋاتقانلىقى زادىلا كۆرۈنمەيتتى . ئۇنىڭ بىپايان دالىغا تىكىلگەن كۆزلىرىدە خۇددى ئۆكۈزدەك يوغان بىر ئادەم تۇراتتى . پېشانىسى تار ، قاشلىرى ئۆسكىلەڭ ۋە قويۇق ، سىڭار كۆزلۈك ، ئىككى مەڭزى تومپىيىپ چىققان ، پېشانە تەرىپى تاررا ق ، ئېڭەك تەرىپى كەڭ يۇزلۈك ، يۇزىنىڭ ئىككى چېتىنى ۋە بۇرنىنىڭ تۆۋەنكى قىسمىنى قاپقارا بۇرۇت ۋە ساقال قاپلىغان بۇ ئادەم مەزمۇنىڭ كۆزىدىن كەتمەي ، بۇرۇن بولغان بىر ئىشنى يادىغا سالاتتى...

* *

... كۆز ئايلىرى ، ھاكىمبەگ بىرقانچە يېقىنلىرىنى يېنىغا ئېلىپ ، ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرىنىڭ ھىمايىسىدە يېزىلىرىنى ئايلىنىپ ، چىغلىقمازارغا كېلىپ قالدى .

ئۇزۇنى خوجا ئەۋلادى دەپ تونۇشتۇرغان سىڭار كۆز ئەخمەتخان خوجا يېزا مۆتىۋەرلىرى بىلەن مەزمۇنىڭ ئالدىغا ھەجىيىپ ، ئېگىلىپ ، قول باغلاپ چىقىپ قىزغىن كۈتۈۋالدى . بۇ تازا بۇغدايلار يېغىلىپ بولۇنغان ، ئالتۇن كۆز باشلانغان ئايلار بولۇپ ، قوزىلار تازا يېتىلگەن مەزگىل ئىدى . بىر كۆزلۈك ئەخمەتخان خوجىنى يىراق - يېقىنىدىكى بىلىدىغانلارنىڭ ھەممىسى «سىڭار كۆز» دەپ ئاتايتتى . بۇ جىسمانىي ئاجىزلىق ئۇنىڭغا لەقەم بولۇپ سىڭىپ قالدى ، ئۆزىمۇ خۇددى چۆچەكلەردىكى بىر كۆزلۈك جادۇگەر - يەكچەشمىلەرگە ئوخشايتتى . ئەخمەتخان خوجا ئۆز يېزىسىغا ئىلىنىڭ ھاكىمبېگى مەزمۇنىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ، «ئوڭۇممۇ ، چۇشۇممۇ !... » دەپ تۇگىمەس خۇشاللىققا

چۆمدى . شەھەردىن يىراق بىر يېزىدا ياشاپ كېلىۋاتقان سىڭار كۆز ئابرۇي ـ شۆھرەتلىك ، بەخت ـ تەلەيلىك ھۇمايۇن قۇشى بېشىغا قونغاندەك كۆرەڭلەپ كەتتى . ئۇ ھويلىسىنىڭ كەينىدىكى كاتتا بېغىغا گىلەم ، قوش ـ قوش تاۋار ـ دۇردۇن كۆرپىلەرنى سالدۇرۇپ ، ھاكىمبەگ باشلىق مېھمانلارنىڭ قولتۇقىغا قوش ـ قوش ماموق ياستۇقلارنى قويۇپ كاتتا كۇتۇۋالدى . سېلىنغان داستىخانىنىڭ يۇزىنى تىزىلغان مايلىق قاتلىملار ، تەخسە ـ تەخسىلەردىكى ئاقماي ، قەندەل ـ قەندەللەردىكى ھەسەل ، قەنت ـ ناۋات ، تاتلىق ئۇزۇم ، كۇزنىڭ مەي بولغان مېۋە ـ چېۋىلىرى قاپلىۋالدى . تىلىنغان قوغۇن ـ تاۋۇزلارنىڭ خۇش پۇرىقى دىماغنى يارىتتى .

پاقلان ـ قوزىلار سويۇلدى . كاۋاپ ، گۆش ، نېرىنلار داستىخاننى بىر ئالدى . يىراق ـ يېقىن يېزىلاردىن چاقىرىپ كېلىنگەن مەشھۇر سازەندىلەر ۋە ناخشىچىلار يوپۇرماقلىرى ئالتۇن رەڭگە كىرىۋاتقان باغ ئىچىنى جاراڭلىتىۋەتتى . تۆرده ، قوش قەۋەت كۆرپىده ، ماموق تەكىيىلەرگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان مەزەمزات بۇ قېتىمقى سەپىرىده بۇگۈنكىدەك كېرىلىپ ـ يېيىلىپ ئولتۇرمىغاندى . ئۇ ئەخمەتخان سىڭار كۆزدىن تولىمۇ رازى بولۇپ كەتتى...

«راستتىنلا بۇ خوجا قولى ئوچۇق ، سېخىي ، ئۇلۇغلارنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۇرىدىغان ئاق كۆڭۈل ئادەمدەك كۆرۈنىدۇ !» دەپ ئويلىغان ھاكىمبەگ ، ئۆزىگە ئالاھىده ياققان ئادەملەرنىڭ ئىسمىنى يازىدىغان كۆڭۈل دەپتىرىگە يېزىۋالدى .

سىڭار كۆز زىياپەت جەريانىدا پات ـ پات كېلىپ ، ھاكىمبەگنىڭ كەيپىنى قول باغلاپ ، ئېگىلىپ ، ھەجىيىپ ئالاھىده سوراپ تۇردى . كۆڭلى خالايدىغان تائام ، نەغمە ـ ناۋا ياكى باشقا نەرسىلەر بولسا تارتىنماي دېيىشىنى تەلەپ قىلدى . لېكىن ، خوجا ، مەزەمزات بىلەن باشقا ئادەم بولمىغان ، خالىي

شارائىتتا سۆزلىشەلمەيۋاتقانلىقىدىن قاتتىق تىت - تىت بولاتتى . شۇنداقتىمۇ ئۇ ، بۇنداق پۇرسەتنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ، ھاكىمبەگكە تېخىمۇ ياخشى كۆرۈنۈش يولىدا قىلىدىغان سۆز ۋە قىلىقلارنىڭ ھەممىنى قىلاتتى .

چوڭ پانارلار يورۇۋاتقان باغ ئىچىنى مەزمەزاتنىڭ قاپاقتىن تۆكۈلگەن سۇدەك كۈلكىسى ياڭراتاتتى . پەستە ئولتۇرۇپ ھاكىمبەگدىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ تۇرغان خوجا دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئېگىلىپ ، قول باغلاپ ، ھەجىيىپ ئۇنىڭ يېنىغا يورغىلاپ كەلگەن كەكلىكتەك يېتىپ كېلەتتى . ئۇ ئېڭىشىپ مەزمەزاتقا قاراپ قاپقارا تۈك ئورۇلغان ئاغزىنى ئاچاتتى :

— سىلىنىڭ كۈلگەنلىرىنى كۆرۈپ ، خۇشاللىقىم ئىچ - ئىچىمگە پاتماي قالدى . مەن ئۆزلىرىنىڭ ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، سادىق قۇلى ! سىلىنى تازا كۆڭلۈمدىكىدەك كۈتۈۋالالمايۋاتقانلىقىمنى بىلىپ تۇرسامۇ ، ئامالىم قانچە ؟ ! بىلىدىلا ، سەھرا دېگەن بىر قىزىل قىيامەت !...

ئەللىك ياشلارغا كىرگەن بۇ خوجا جىمىكى ھۇنىرىنى ئىشلىتىپ ، مەزمەزاتنىڭ يۈرىكىگە چىقمايدىغان بولۇپ كىرىۋېلىشنى ئويلايتتى .

— ئۇنداق دېمىسىلە ! — دېدى ھاكىمبەگ سىڭار كۆزگە خۇش چىراي تىكلىپ ، — مەن سىلى بىلەن تونۇشقانلىقىمدىن بەكمۇ خۇشال بولدۇم . بىر كۆرۈشكەن تونۇش دېيىلىدۇ . ياق ! بىر كۆرۈشۈپلا تونۇش ئەمەس ، دوست ، تۇغقان بولۇپ كەتكىلىمۇ بولىدۇ . مانا بىز ، ئەخمەتخان خوجام ، شۇنداق دوست ، تۇغقان بولۇپ كەتتۇققۇ ! ؟ ئىش - پىشلىرى بولسا ، شەھەرگە كىرىپ ، تارتىنماي مېنى ئىزدىسىلە ! سىلىگە مەيلى ئۆيۈمنىڭ بولسۇن ، مەيلى مەھكىمىنىڭ بولسۇن ئىشكى ھەمىشە ئوچۇق !...

ھېيىلىگەر ۋە كاززاپلارنى ئەقىلسىز دېگىلى بولمايدۇ .

قانچىلىك ھېيلىگەر ۋە كاززاپ بولسا ، شۇنچىلىق ئەقىللىق بولىدۇ . ئەخمەتخان خوجا مەككارلىق ۋە كاززاپلىقتا ئىبلىسقا دەرس بېرەلەيدىغانلاردىن ھېسابلىناتتى . ئۇ مەزەمزاتنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى . ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن ھەرقانداق ئىپلاسلىقنى قىلىشتىن يانمايدىغان بۇ مۇناپىق ئاغزىنى ھاكىمبەگنىڭ قۇلىقىغا ئەكەلدى .

— بۈگۈن كېچە ... بىرەر نازىنىن كۆڭۈللىرىنى ئاچسا ... نېمە دەيلىكىن ؟...

مەزەمزات چىرايلىق چوكانلارنى كۆرسە تۇرالماي قالاتتى . كۈرەدە بىرنەچچە ئاي ئايال زاتىنى كۆرمىگەن بۇ بۇقىنىڭ ئەخمەتخان خوجىنىڭ سۆزىگە ياق دېيىشى مۇمكىنمۇ ؟ ! ئۇ «نازىنىن » سۆزىنى ئاڭلاپلا خۇددى چۈن چاققان ئاتتەك بېشىنى لىڭشىتىپ ھېجايدى... سىڭار كۆز كەتتى . بىردىنلا ھاكىمبەگ زىياپەتتىنمۇ ، ناخشا ـ سازلاردىنمۇ زېرىكتى . ئۇنىڭ كۆزىگە بەدەنلىرى ئاپئاق بىر نازىنىن كېلىپ شەھۋانىي نەپسىنى غىدىقلىغىلى تۇردى . مەزەمزات ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا قانچىلىك ئۇرۇنسىمۇ ، مېدە كۆرۈپ قالغان ھاڭگدەك پېتىرلاپ ئولتۇرالماي قالدى .

— ئەخمەتخان خوجام نەدە ؟ قىچقىرىڭلار ، دەيدىغان گېپىم بار ! — دېدى ئاخىرى چىدىيالماي قالغان مەزەمزات مۇلازىملاردىن بىرىنى قىچقىرىپ .

يۈگۈرۈپ دېگۈدەك ماڭغان مۇلازىم سىڭار كۆزنى خېلىغىچە تاپالمىدى . ئۇ كىچىك توقلىنى كۆندۈرۈپ ، ئۇنىڭ ھۇجرىسىدىن چىققاندىلا ، مۇلازىم يېگىت ئۇنى تەستە تاپتى . خوجا ئۆزىنى مەزەمزاتنىڭ قىچقىرىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ باغقا قاراپ ئۇچتى . ئۇ ھاسىراپ ـ ھۆمۈدىگەن پېتى ھاكىمبەگنىڭ يېنىغا كېلىپ ، قول باغلاپ ، ئېگىلىپ ، ھەجىيىپ «نېمە گەپ ؟ » دېگەندەك تىكىلدى .

— زىيانىتنى يىغىشتۇرساقمىكىن ! ئۇزۇن يول يۈرۈپ ھېرىپ قاپتىمەن . يېتىپ ئارام ئالاي ، خوجام ! — دېدى مەزمەزات ئۆزىگە ئېگىشىپ قاراپ تۇرغان بۇ ساقاللىققا قاراپ . ئۇنىڭ ئۆزىگە تىكىلگەن يوغان ۋە قوڭۇر كۆزلىرىدىن شەھۋانىي كۆڭلىنىڭ ئۇچقۇنلىرى ئۇچۇپ چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سىڭار كۆز ، ھاكىمبەگ سۆزىنىڭ تېگىدىكى مۇددىئانى بىلىپ ، بىلىنەر ـ بىلىنمەس ھىجايدى .

— ئېسىم قۇرۇسۇن ! سىلىنىڭ ئۇزاق يول يۈرۈپ كەلگەنلىرىنى نېمىشقا ئويلىمىغاندىمەن . راست ، تولىمۇ ھېرىپ كەتتىلە ! دەم ئالمىسلا زادى بولمايدۇ ، — دېدى ئەخمەتخان خوجا ، تۇرۇشقا تەمشىلىۋاتقان ھاكىمبەگنى قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇپ .

سىڭار كۆز ئولتۇرغانلارغا بىر ئېغىز گەپ قىلماي ، مەزمەزاتنى قولتۇقىدىن تۇتۇپ ئېلىپ ماڭدى . باغدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ ئەخمەتخان خوجا كۇتكەن پۇرسەتنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلدى . ئەمدى ئۇ ئۆز كۆڭلىنى ھاكىمبەگكە خالىغانچە دەۋالسا بولاتتى . كەينىدىن كېلىۋاتقان مەزمەزاتنىڭ مۇھاپىزەتچىسىنى شەرەت بىلەن قايتۇرۇۋەتكەن ئەخمەتخان خوجا ھويلىغا چىقىپ ئاغزىنى ئاچتى :

— بايا دېگەن سۆزلىرى ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، مېنىڭ كۆڭلۈمگە يېزىلدى ، — دەپ باشلىدى سۆزىنى سىڭار كۆز مەزمەزاتنى يۆلەپ كېتىۋېتىپ ، — ئەمدى مەن ئۆزلىرىنىڭ قولىدىكى قارچىغا ، قايافقا قويۇپ بەرسىلە شۇ ياقتا ئۇچىدىغان ! سىلى ئۇچۇن بۇ جېنىم پىدا ! — خوجىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى يىغا پۇراپ چىقتى .

ھەرقانداق كەلگەن پۇرسەتنى قولدىن بەرمەيدىغان خوجا ، ئۇزاقتىن بېرى ئارزۇلاپ كەلگەن كۇننىڭ بۇگۇن كەلگەنلىكىنى بىلدى . بۇ قىممەتلىك پۇرسەتنى قولدىن كەتكۇزۇپ قويۇش

ئەخمەتخان خوجا ئۇچۇن ئەڭ چوڭ بەختسىزلىك بولاتتى .

— بولدى ، مېنىڭ سۆزۈمگە ئىشەنسىلە ! سىلى ئەمدى ، ئەخمەتخان خوجام ، مېنىڭ ئەڭ يېقىن ، ئەڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىمدىن بولۇپ قالدىلا !...

شۇنداق ! ھاياتنا مەزەمزات بىلەن ئەخمەتخاندەك ئادەملەر بىر كۆرۈشۈپلا ئاپاق - چاپاق دوستلاردىن بولۇپ كېتىدىغانلىقى ھەيران قالارلىق ئىش ئەمەس . چۈنكى ھەممە نەرسىلەر خىلى ۋە تۇرىگە قاراپ بىر - بىرى بىلەن بىرلىشىدۇ . ئوي - پىكرى ، مىجەز - خۇلقى بىر خىل ئادەملەر بىر كۆرۈشۈپلا ئەڭ يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالىدۇ . . .

مەزەمزاتنى خالاغا ئېلىپ بېرىپ ئاندىن كىچىك توقىلىنىڭ ئۆيىگە كىرگۈزۈپ قايتقان سىڭار كۆز كۆڭلى تىنغاندەك باغقا چىقتى . باغدا تېخى زىياپەت ۋە نەغمە - ناۋا قىزىۋاتاتتى...

كۇرەڭ قاشقىنىڭ ئۇستىدە بىر يانغا سەل قىيسىيىپ ئولتۇرغان ھاكىمبەگ ئوزاقى يىلى كۇزدە چىغلىقمازارغا كېلىپ ، ئەخمەتخان خوجا بىلەن بولغان ئۇچرىشىشنى ئەنە شۇنداق ئەسلەپ ئۆتتى . تازا قىيىن كۇنلەردە قالغان مەزەمزاتقا ئەخمەتخان خوجا تازا ھاجەت ئەمەسمۇ ؟ ! ئۆزىنى «مەن سىلىنىڭ قارچىغىلىرى ، جېنىمنى سىلىگە پىدا قىلىدىغان مالايلىرى» دېگەن سىڭار كۆز شۇ كۇنلەردە تولىمۇ زۆرۇر ئەمەسمۇ ؟ ! ئىلى دەرياسىدىن ئۆتسىلا ، ئەخمەتخان خوجىنىڭ يۇرتى چىغلىقمازارغا بارىدۇ . بۇگۈن ئۇ ، بۇ يەردە بىر كېچە قونماي ، ئەخمەتخان خوجىغا كۆڭلىدىكىلەرنى ئېيتماي قانداق كېتىدۇ ؟ !

«ياق ! بۇ قارچىغىنى قولۇمغا قوندۇرىدىغان ۋاقىت كەلدى . جېنىنى ماڭا پىدا قىلىدىغان سادىق مالاينى بۇگۈن ئىشقا سالمىسام قاچان سالىمەن ؟ !... » دېدى ئۇ ئۇنلۇك سۆزلەپ...

كەچ كىرىپ قالدى ، كۇنپېتىش ئۇيۇقىغا يانپاشلىغان

قۇياشنىڭ قىزغۇچ نۇرلىرى چاقناۋاتقان ئىلى دەرياسى كۆرۈندى . دەريا تەرەپتىن كېلىۋاتقان گۇر ـ گۇر شامال كۈرەڭ ئاتنىڭ تىك تۇرغان قوموش قۇلاقلىرى يېنىدىن ئاۋاز چىقىرىپ ئۆتەتتى . مەزەمىزات ئۆتۈكىنىڭ پاشنىسى بىلەن ئېتىنىڭ بىقىنىنى بىقىنداپ ، ئۇنىڭ مېڭىشىنى تېزلەتتى . ئادەم ، ئات ـ ئۇلاغ ، هارۋىلار بېسىلغان كېمە دەريانىڭ ئۇ قېتىدىن بۇ قېتىغا قاراپ ئۇزۇپ كېلەتتى . بۇ يەر قارايەر دەپ ئاتىلاتتى . هاكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ مۇهاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرى كېمە بۇ قاتقا يېتىپ كېلىشى بىلەن كېمە توختايدىغان يەرگە كېلىپ ئاتلىرىدىن چۈشتى...

*　　*

ئۇستى تۆت بۇرجەكلەنگەن بەش لىم ۋە سىلىق رەندىلەنگەن پەن بىلەن بېسىلغان يوغان ساراي ، ئىچ پەردە ، ئىككى تەرىپىگە يېغىپ قويغىلى بولىدىغان ئىككى بۆلەكلىك ، ئاستىغا ئاق تور تۇتۇلغان تاش پەردە تارتىلغان ئۇچ دېرىزە كۈنگەيگە قارايتتى . شىمالىي تەرەپتىكى تامغا تېگى يېشىل ، قاچا گۈللۈك خوتەن گىلىمى تارتىلىپ ، گىلەم ئېسىلغان مىخلارغا گۈللۈك پەتنۇسلار ئېسىقلىق تۇراتتى . كۈنپېتىش تەرىپىدىكى تامنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئىككى تۆگە ساندۇق قويۇلۇپ ، ئۇستىگە دۇخاۋا ، تاۋار ئورۇن ـ كۆرپىلەر ، قىرلاپ قويۇلغان گۈل كەشتىلەنگەن مامۇق ياستۇقلار تىزىلغانىدى . يۇزى سىرلىق مىس تالالىرى بىلەن چىرايلىق گۈللەنگەن ئىككى تۆگە ساندۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدا ، ئۇستى ئىككى تارتمىلىق ، ئاستى ئىككى قاپقاقلىق شىرە ئۆزىنىڭ گۈل ـ نەقىشلىرى ۋە چىرايلىق ياسالغانلىقى بىلەن كۆزلەرنى ئۆزىگە تارتاتتى . ئۇنىڭ ئۇستىگە رەت ـ رەت قويۇلغان يوغان سىرلىق ساماۋار ، دەستىلەنگەن جانان تاۋاق ، تەخسە ، خونچىلار ، ئاپقۇر ۋە سىركايىلەر خۇددى بىر كۆركەزمەدەك كۆرۈنەتتى .

قوش قاناتلىق كۆك ئىشىك سارايىنىڭ شەرقىي تېمىدا بولۇپ ، بىر تەرىپىدە ئاق پەردە تارتىلغان كىيىم ئاسقۇچ ، يەنە بىر تەرىپىدە يۇغان مىخ قوزۇققا ئېسىلغان ئاستى چۇچىلىق ئاق لۆڭگە تۇراتتى . ساراي يېزا بايلىرىنىڭ ياسىداق سارايلىرىغا ئوخشاش بولالايتتى .

ئۆي ئىچىگە تولدۇرۇپ سېلىنغان تېكىمەت كىگىزلەرنىڭ تۆر تەرىپىگە يەنە قوشلاپ ئىران نۇسخىلىق چوڭ گىلەم سېلىنغانىدى . گىلەم تارتىلغان تامغا تاقاپ قويۇلغان قوش ـ قوش ماموق ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان هاكىمبەگ توختىماي كېكىرىپ ، ئۆزى دۇئا قىلغان توقلىنىڭ گۆشىنى سىڭدۇرۇشكە تىرىشاتتى . تاماقتىن كېيىن گۇللۇك ئاق داستىخان ئالماشتۇرۇلۇپ سېلىنغان تۆت پۇتلۇق جوزىنىڭ ئۈستىدىكى مايلىق توقاچلار ، قۇرۇق يەل ـ يېمىشلەر ، قەنت ـ گېزەكلەرگە قول تەگكۈزمەي تۆر تەرەپتە ئولتۇرغان هاكىمبەگ بىلەن جوزىنىڭ بۇ تەرىپىدە ، مېهماننىڭ قارشىسىدا ئولتۇرغان ئەخمەتخان خوجا ئۆزئارا پاراڭلىشىپ قېنىق دەملەنگەن سىنچاينى هۇزۇرلىنىپ ئىچىشەتتى .

مەزەمزات خوجىدىن كوچىلاپ قوزغىلاڭنىڭ ئەهۋالىنى سورايتتى . سىڭار كۆز شىرەگە بىر يېنى بىلەن يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ، ئارائۆستەڭ بۇلاقبېشى مەھەللىسىدىكى شەمشىدىن خەلىپەم بىلەن ياماتۇغا چېرىك باشلاپ بېرىپ ، ۋۇ دارېن ، ساغلاداي ۋە ئۇلارنىڭ چېرىكلىرىنى ئۆلتۇرۇپ ، تورغۇتتىن ئەكەلگەن بىر مىڭ ئىككى يۈز ئېتىنى ئولجا ئالغانلىقىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختىنىپ سۆزلەيتتى . ئۇنىڭ بۇ ۋەقەنى هاكىمبەگكە سۆزلەپ بېرىشىدە : بىرى ، مەن ئاپىڭزىنىڭ ئىنىسى شەمشىدىن خەلىپەم بىلەن يېقىن ، دېگەن ؛ يەنە بىرى ، ئۆزىنىڭ قولىدىن چوڭ ـ چوڭ ئىشلار كېلىدىغانلىقىنى بىلدۇرۇش غەرىزى بار ئىدى .

مەزەمزات خالزات هاكىمبەگنىڭ ئوغلى . خالزاتخان هاكىمبەگ ئىلىدا سوپى ـ ئىشانلىقنى يولغا قويغان ئارائۆستەڭ بۇلاقبېشىلىق خۇداقۇلى خەلپەمنىڭ قىزىنى ئالغان . شەمشىدىن خەلپەم بولسا ، خۇداقۇلى خەلپەمنىڭ ئوغلى ، خالزاتخان ئايالىنىڭ ئىنىسى ، شۇنداق بولغاندا ، شەمشىدىن خەلپەم مەزەمزات ئانىسىنىڭ ئىنىسى ياكى مەزەمزاتنىڭ كىچىك دادىسى بولىدۇ .

— ئەگەر ، — دېدى سىڭار كۆز ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ، بېشىنى هاكىمبەگ تەرەپكە سوزۇپ ، — ۋۇ دارېن بىلەن ساغلاداي تورغۇتتىن ئالغان بىرمىڭ ئىككى يۈز ئاتنى كۈرەگە ساق ـ سالامەت يەتكۈزۈۋالسا ، بىرمىڭ ئىككى يۈز پىيادە چېرىكى ئاتلىق بولاتتى . ئابدۇرۇسۇل بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ ، شەمشىدىن خەلپەم بىلەن ماڭا مەكتۇپ ئەۋەتىپتۇ . ئۇ مەكتۇپىدا : «ئىككىلار دەرهال چېرىك باشلاپ ياماتۇغا بېرىپ ۋۇ دارېن ، ساغلاداي ۋە ئۇلارنىڭ چېرىكلىرىنى يوقىتىپ ، بىرمىڭ ئىككى يۈز ئاتنى قولغا چۈشۈرۈڭلار ! » دەپتۇ . كىچىك دادىڭىز بىلەن ئىككىمىز دەرهال چېرىكلىرىمىزنى باشلاپ ياماتۇغا كەلدۇق . كېچىسى ئۇلارنىڭ يانقان يېرىگە هۇجۇم قىلىپ ، ۋۇ دارېن ، ساغلاداي ۋە ئۇلارنىڭ چېرىكلىرىنى ئۆلتۈردۇق . بىرمىڭ ئىككى يۈز ئاتنى ساق ـ سالامەت قولغا چۈشۈردۇق .

ئەخمەتخان سۆزىدىن توختاپ ، قوش ـ قوش ماموق تەكىيىگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان هاكىمبەگكە قارىدى . ئۇ مەزەمزاتنىڭ ئۆزىگە تىكىلگەن يوغان ۋە قوڭۇر كۆزلىرىدىن : «سىلى نېمىشقا مەن ئىنتىزار بولۇۋاتقان ئەهۋاللارنى سۆزلىمەيدىلا ! » دېگەن مەنىنى كۆردى . شۇنداق بولسىمۇ ، ئۇ باشلىغان سۆزىنى ئاياغلاشتۇرۇشنى لايىق كۆرۈپ ، داۋامىنى سۆزلەشكە ئېغىز ئاچتى :

— بىز هەرەمباغقا كېلىپ چۈشتۇق . ئابدۇرۇسۇل ئۆرلاڭ

هاكىمبەگ بىزنىڭ كەلگەنلىكىمىزنى ئاڭلاپ ، بىر توپ يېقىنلىرى بىلەن كېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشتى . ئۇ بىزنى چوڭ بوۋىلىرى مۇسا گۇڭ ياساتقان ئوردىغا تەكلىپ قىلدى . چورۇقنىڭ ئوغلى ئوردىدا بىزگە كاتتا زىياپەت بېرىپ تارتۇقلىدى ، — خوجا يەنە سۆزىدىن توختاپ مەزەمزاتنىڭ چىرايىغا قارىدى . ئۇنىڭ چەكچەيگەن يەكچەشمە كۆزى : «بۇ دېگەنلىرىم سىلىنىڭ كۆڭۈللىرىدىكى تەشنالىقنى قاندۇرالمىدى . بۇنى مېنىڭ بىلگۈچىلىكىم بار . سىلى ئورۇنلىرىنى ئىگىلىۋالغان ئابدۇرۇسۇلغا قىزىقمىدىلىغۇ ؟ ! ئەمدى ئۆزلىرىگە سىلى قىزىقمىدىغان گەپنى قىلىپ بېرىمەن» دەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى .

ئەخمەتخان خوجا سىنچى ئادەم ئىدى . ئۇ كىشىلەرنىڭ رەڭگىرويى ، روھىي ھالىتىنى كۆزىتىپ ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋېلىشقا تىرىشاتتى ، كۆپ ھاللاردا بۇ مەككارنىڭ «بىلىۋالغانلىرى» توغرا چىقاتتى . شۇ تاپتا ئۇ ، ئۆز ئورنىنى ئىگىلەپ ئىلى بەگلىك ئوردىسىغا ھاكىمبەگ بولۇۋاتقان ، بۇگۈنكى كۈندە ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتناشىپ خەلقنىڭ ئىشەنچ ۋە ھۆرمىتىگە ئېرىشىۋاتقان ئابدۇرۇسۇلنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشكە مەزەمزاتنىڭ شۇنچىلىك ئىنتىزار ئىكەنلىكىنى توغرا مۆلچەرلىدى . ئۆزى بىلەن پاراڭ قىلىۋاتقان ئادەمنىڭ نېمىگە قىزىقىدىغان ، نېمىگە ئىنتىزار ئىكەنلىكىنى بىلگەن ئادەم ، سۆھبەتدىشىنىڭ قىزىقىدىغىنىنى ، ئىنتىزار نېمىسىنى بىلسە ، ئۇلارنى دەپ بېرىپ ، ئۇنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان . سىڭار كۆزىدىن قۇۋلۇق - شۇملۇق يېغىپ تۇرىدىغان ھىيلىگەر ئەخمەتخان شەمشىدىن خەلپەم بىلەن يېقىنلىقىنى ، ياماتۇدا كۆرسەتكەن تۆھپىسىنى دەپ ئۆزىنىڭ قولىدىن چوڭ ئىشلار كېلىدىغانلىقىنى دەۋالغاندىن كېيىن ، گەپنى مەزەمزات ئىنتىزار بولۇۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگكە يۆتكىدى .

— نېمىشقىدۇر ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، — دەپ سۆزىنى باشلىدى خوجا ، يۈزىگە ھەيرانلىق رېڭىنى بېرىپ ، — ئاشۇ ئابدۇرۇسۇل دېگەن بىرنېمە مېنىڭ كۆزۈمگە زادىلا سىغمىدى . ئۇنىڭدىن ماڭا سىلىدەك ئۇلۇغلارنىڭ ئەمەس ، گادايلارنىڭ پۇرىقى كېلىۋاتقاندەك بىلىندى . ئۇ سىلىنىڭ ئاتا مىراس ئورۇنلىرىنى ئىگىلىۋېلىپ ، ئاسمان بۆكۈم ، زېمىن كەشىم ، دەپ يۈرگەندەك قىلىدۇ . ئۇنىڭ تەكەببۇرلۇق ھەيۋىسىنى سۆزلىمەيلا قويماي ! شەمشىدىن خەلپەمگە ئاز ـ تولا قارىغان بولسىمۇ ، ماڭا قارايمۇ قويمىدى . مەن ئاشۇ كۆرۈشۈشتىن بۇ ئادەمنىڭ بىزگە نىسبەتەن خەتەرلىك ئادەملىكىنى پەملىدىم . مېنىڭ كۆزۈم باشقىلارنىڭكىدەك ئىككى بولمىسىمۇ ، لېكىن ئۇ ئىككى كۆزى بارلار كۆرەلمىگەنلەرنى كۆرەلەيدۇ ! — سىڭار كۆز سۆزىدىن توختاپ ئۆز سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتقان مەزەمزاتقا بىر قارىۋالدى . ئۇ ئالدىدا ئولتۇرغان ئادەمنىڭ تەقدىرى ئۆز تەقدىرى بىلەن باغلانغانلىقىنى كۆردى ، — سىلى بىلەن سىرداشلاردىن ، تەقدىرداشلاردىن بولۇپ قالدىم . كۆڭلۈمگە كەلگەننى سىلىگە ئوچۇق دەۋېرەي ! — خوجا ئۆز سۆزىنى دېرىزىنىڭ سىرتىدىن تىڭشاۋاتقان ياكى كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان ئۇچىنچى بىر ئادەم بارەدەك ئورنىدىن كۆتۈرۈلۈپ ، بوينىنى سوزۇپ ، ئاۋازىنى پەسرەك چىقىرىپ سۆزلەشكە باشلىدى ، — مەن بۇ چورۇقنىڭ ئوغلىنى ئەتە بېشىمىزغا بالا بولىدۇ ، دەپ بىلىمەن . ماڭا ئىشەنسىلە ، مېنىڭ دېگەنلىرىم ، كۆپ چاغلاردا ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، خاتا چىقمايدۇ . بۇ بەتبەختنى— ... ئۇنىڭ ئاۋازى تېخىمۇ پەسىيىپ كەتتى . مەزەمزات ئاڭلىماي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئالدىغا — شىرەنىڭ يېنىغا سۈرۈلۈپ كەلدى . ھاكىمبەگنىڭ بېشى بىلەن خوجىنىڭ بېشى بىر ـ بىرىگە تەگكۈدەك يېقىن تۇراتتى ، — پۈرسەت تېپىپ ۋاقتىدا كۆزىمىزدىن يوقاتمىساق ، قاراپ تۇرسىلا ، ئۇ بىزنى

يوقىتىۋېتىدۇ !...

مەزەمزاتنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى پارقىراپ ، چىرايى جىددىيلەشتى . باشقىلاردىن ئۆز كۆڭلىدىكى گەپنى ئاڭلىغان ئادەم مانا شۇنداق ھالەتكە كېلىدۇ . بىرقانچە كۈننىڭ ئالدىدا چاڭ چىڭ دېگەن گەپنى ، ئەمدى ئەخمەتخان خوجىدىن ئاڭلاپ ، ھاكىمبەگ ئالدىدىكى ئادەمنىڭ ئۆزىگە يارىمگە خۇدا ئەۋەتكەندەك خۇشال بولدى . ئۇ شىرەنىڭ ئۇستىگە ئىككى قولىنى قويۇپ ، بېشىنى كۆتۈرۈپ تىك ئولتۇرۇپ ، ئۆزىگە سىنچى كۆزلىرى بىلەن قاراپ تۇرغان خوجىغا تىكىلدى .

— سىلى ، خوجام ، موللا تاپقاق ئوخشايدىلا ! مېنىڭ كۆڭلۈمدىكىنى تېپىۋالدىلا ! مەن ماڭا شاغىبەگ بولغان چاغلاردىلا ، ئابدۇرۇسۇلنىڭ ماڭا سادىق ئادەم ئەمەسلىكىنى بىلگەنىدىم . جاڭجۇن جانابلىرىمۇ بۇ ئادەمنىڭ دۇرۇس ئادەم ئەمەسلىكىنى ئېيتىپ ، ئالدى بىلەن ئۇنى يوقىتىشىمنى بۇيرۇدى ، — ئۇ بىر تىنىۋېلىپ ، يەنە ھاياجان بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — راست ، بۇ ئادەمنى يوقاتماي بولمايدۇ ! ئۇ بىر كۈن ھايات بولسا ، بىزگە بىر كۈن خەتەر بولىدۇ ! ئۇ بەتبەختنى توغرا تونۇپتىلا ! سىلىگە ئاپىرىن ! سىلىگە قول قويدۇم !...

— مېنى ئاشۇرۇپ ماختىۋەتتىلە ! ئاشۇرۇپ ماختىۋەتتىلە ! مەن تېخى بۇنداق ماختاشلارغا سازاۋەر بولغۇدەك ئىش قىلمىدىم . خۇدا بۇيرۇسا ، شۇنداق ئىشلارنى قىلغۇم بار ! مانا ، شۇ چاغدا ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، ھازىر دېگەنلىرىنى دەپ مېنى ماختىسىلا بولىدۇ ! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، يەنە ئېغىزىنى ئاچتى . ئۇنىڭ سىڭار كۆزلىرى شۇنچىلىك يوغىناپ كەتتىكى ، قاپقارا قۇيۇن چېچىلاتتى ، — قاراپ تۇرسىلا ، ئابدۇرۇسۇلنىڭ قاتىلى مانا ، مەن ئۆزۈم بولىمەن !...

مەزەمزات ئابدۇرۇسۇلنى يوقىتىدىغان ئادەمنى تاپقانلىقىدىن

خۇشال بولۇپ ، نېمىدەپ ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى . ئۇنىڭ كۆزلىرى يوغىناپ ، چىرايى ھاياجان بىلەن يالقۇنلىشىپ ، ئاغزىمۇ كالچاراپ كەتتى .

— سىلى مەن بىلەن بىللە غۇلجىغا بارسىلا ! — دېدى مەزەمزات ئوڭ قولىنىڭ بىگىز بارمىقى بىلەن شالاڭ ، ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ساڭگىلاپ چۈشكەن بۇرۇتىنىڭ ئوڭ تەرەپ ئۇچىنى تۇزەشتۇرۇپ ، ئۇنىڭ بۇ ھالىتىدىن گويا ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئۆلتۈرۈپ مۇرادىغا يەتكەن تەكەببۇرلۇقى بىلەن خۇشاللىقى كۆرۈنەتتى ، — بۇنىڭدىن كېيىن ، خوجام ، مېنىڭ ئەتىۋارلىق ئادەمىم سۈپىتىدە ، مېنىڭ بىلەن بىللە بولسىلا !...

نەق شۇ گەپنى كۈتۈپ تۇرغان ئەخمەتخان خوجا تېخىمۇ ئىچ ـ ئىچىدىن شادلىنىپ ، قاپقارا تۈكلەر ئارىسىدىكى ئاغزىنى ئاچتى .

— تېخىچە بايانداينى ئالالمىغانلىقىدىن ئىچىم پۈشۈپ ، ئۆزۈمۇ ئەتە ـ ئۆگۈن چېرىكلىرىم بىلەن غۇلجىغا باراي دەپ تۇراتتىم . سىلى بىلەن بىللە بارسام باراي ! سىلىنىڭ مەدەت بېرىپ ، ئەقىل كۆرسىتىشلىرى بىلەن بايانداينى ئالسام ئەجەب ئەمەس ! — سىكار كۆز : «مانا مەن قانداق ؟ !» دېگەندەك بىر مەنە بىلەن ھاكىمبەگكە چەكچىيىپ تىكىلدى .

— بايا سىلى بىر گەپنى قىلىۋىدىلە : ئابدۇرۇسۇلنىڭ قاتىلى مانا ، مەن ئۆزۈم بولىمەن ! دەپ . مەن بىرىنچى قەدەمدىلا ئابدۇرۇسۇلنىڭ جېنىنى ئېلىشنى مۇڭاپىق بولماسمىكىن ، دەپ ئويلاڭاتىمەن . ئۆزلىرى : ئابدۇرۇسۇل ئەل ـ يۇرتىنىڭ ئىناۋىتىگە ئىگە بولۇۋېلىپ ، كۆرەڭلەپ كېتىۋاتقانلىقىنى دېگەندىلە ! — دېدى ھاكىمبەگ قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ، خىيال بىلەن خوجىغا تىكىلىپ .

— شۇنداق دېدىم ، — دېدى خوجىمۇ ھاكىمبەگكە بىرئاز جىددىي ھالەتتە قاراپ . ئۇنىڭ بۇ قارىشىدا مەزەمزاتنىڭ نېمە

دېمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى تېخى بىلەلمىگەن ھاڭ ـ تاڭلىقمۇ كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

— بۇنداق ئەھۋالدا ، ئابدۇرۇسۇلنى ئۆلتۈرۈۋەتسەك خەلق گۇمانلىنىپ قالىدۇ . ئالدى بىلەن ، مېنىڭچە ، ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن ئادەمىنى يوقىتىپ يۈرىكىگە پۈتمەس ـ تۇگمەس قايغۇ ـ ھەسرەت سالايلى . ئاندىن بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن ، كېلىشتۇرۇپ ، خەلق گۇمانلانمايدىغان قىلىپ ئابدۇرۇسۇلنى جايلىۋەتسەك بولىدۇ ! — دېدى ھاكىمبەگ ، يۈزىدىكى ھاڭ ـ تاڭلىقى يوقىغان خوجىغا يەنە شۇ مەنمەنلىكى بىلەن كۆز تىكىپ .

— ئىنتايىن توغرا دېدىلە ! — دېدى مەزەمزاتنىڭ سۆزى تۇگىشى بىلەن سىكار كۆز ، قويۇق ، قاپقارا ساقىلىنى سىيپاپ ، — ئەمىسە ، ئالدى بىلەن ئەخمەت خەزىنچىنى جايلىۋېتەيلى ! ھازىر شەھەر ئىچىدىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە قېينىناتىسى مەسئۇل بولۇۋېتىپتۇ . ئابدۇرۇسۇلنىڭ باش مەسلىھەتچىسى دەل ئەخمەت خەزىنچى ! بىز ئۇنى بىر باھانە ـ سەۋەب تېپىپ جايلىۋەتسەك ، ئابدۇرۇسۇل تۇگىشىدۇ !...

— ياخشى ! — دېدى مەزەمزات كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ، — مانا بىز ، خۇدا بۇيرۇسا ، بىرىنچى بولۇپ پىچاقنى ئەخمەت خەزىنچى بەگنىڭ يۈرىكىگە سالىمىز ! بۇ ئىشنى ، خوجام ، پۈرسىتىنى تېپىپ ئۆزلىرى ئورۇندايدىلا !...

— خوپ ! — دېدى سىكار كۆز ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ، شۇ تاپتا ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزى يېنىۋاتقان ئېسىقلىق چىراغقىلا ئوخشايتتى .

قىلىنىدىغان پاراڭ تۇگەپ ، بۇگۇن بىر كۈندە ئىككى پاقىلانىڭ گۆشىنى يەپ شورپىسىنى ئىچكەن ھاكىمبەگنىڭ كۆزىگە ئوزاقى يىلقى چوكان كېلىپ ، شەھۋانىي نەپسىنىڭ ئالا قۇرتلىرى لۆمۈلدىگىلى تۇردى . قانداق ئېغىز ئېچىشنى بىلەلمەي قىينىلىۋاتقان مەزەمزات گاھ تاتىرىپ ، گاھ قىزىرىپ خوجىغا

توختماي قارايتتى . ئەخمەتخان بىر قاراپلا ئۆز مېھمىنىنىڭ بىرنېمە دېيەلمەي قىينىلىۋاتقانلىقىنى سەزدى .

— ھاكىمبەگ جانابلىرى ، نېمە بولدىلا ! يەنە ماڭا دەيدىغان گەپ ـ سۆزلىرى بارمىدى ؟ — دېدى سىڭار كۆز ھەيران بولغان ھالدا مەزەمزاتقا قاراپ .

— شۇنداق ! ... شۇنداق ! ... قارىسىلا ئەمدى ... كۆرەدە ئۇزۇن تۇرۇپ قالدىم... ئايال زاتىنى كۆرمىدىم ، ... يادىمغا ... ھېلىقى ... ھېلىقى ... چوكان ... — ئۇ دۇدۇقلاپ گېپىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋېتىپ ، بېشىنى تۆۋەن سالدى .

— ھە ... ھە ... بىلدىم ... بىلدىم ، — دېدى خوجىمۇ بىر سۆزنى تەكرارلاپ ، دۇدۇقلاپ ، — بىراق ئۇ چوكان بەندىچىلىك قىلىپ خۇدانىڭ دەرگاھىغا كەتتى ، — ئۇ بىرئاز ئويلانغاندەك تۇرۇۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئېسىم قورۇسۇن ! سىلى كەلگەندىلا بۇ ئىشنى نېمىشقا ئويلىمىغاندىمەن ؟ يېزىدىن بىرەر چىرايلىق چوكانىنى تېپىپ قويمايتتىممۇ ؟ ھازىر يېرىم كېچە بولۇپ قالدى . بىرەرىنى تېپىپ كەلگۈچە تاڭمۇ ئاتىدۇ . قانداق قىلساق بولىدىكىن ؟ — دېدى ئەخمەتخان قىيىن ئەھۋالدا قالغاندەك ئىنجىقلاپ...

— بولدى ! — دېدى بېشىنى كۆتۈرۈپ ھاكىمبەگ ، ئۇنىڭ ئاق سېرىق چىرايىدا پۇشايمان دېسە پۇشايمانغا ئوخشاشمايدىغان ؛ ھەيرانلىق دېسە ، ھەيرانلىققا ئوخشاشمايدىغان ؛ قايغۇ ـ ھەسرەت دېسە ، قايغۇ ـ ھەسرەتكە ئوخشاشمايدىغان بىر قىسما ھېسسىيات ئىپادىلىنەتتى ، — ئۇ ... چوكان نېمە بولۇپ ئۆلۈپ كەتتى ؟ تېنىنى ساق كۆرۈۋىدىمغۇ ؟ !

— تۈيۈقسىز يىقىلىپ... بىر كۈنمۇ ئورۇن تۇتۇپ ياتمايلا بۇ ئالەمدىن خوشلاشتى . نېمە بولغانلىقىنى بىلمەيلا قالدۇق !— دېدى خوجا ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ .

— مەرھۇمنىڭ يانقان يېرى جەننەتتە بولسۇن ! — دېدى

مەزەمزاتمۇ قولى بىلەن شىرەگە يۆلىنىپ تۇرۇۋېتىپ ، — ياتايلى ، تۇنمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى !...

* *

ئەخمەتخان خوجا ئۇياققا ئۆرۈلۈپ ، بۇياققا ئۆرۈلۈپ زادىلا ئۇخلىيالمىدى ، خىلمۇ خىل شېرىن خىياللار گۈلزارلىقىغا كىرىپ قېلىپ كۆزلىرىنى ھەرقانچە يۇمسىمۇ ، كىرپىكلىرى چېتىلمىدى . ئادەم سىكار كۆزدەك ئۆز بەختىنى كۆرگەن چاغدا ئۇزۇنغىچە ئۇخلىيالماي ، تاتلىق ئويلار قاينىمىغا كىرىپ قالىدۇ .

خوجا ياشلىقىدىن تارتىپ شۇ يېشىغا كەلگۈچە يېزىدىكى بەگلىك ئورنىدىن رازى بولماي ، كۆزى كور تەقدىردىن ئاغرىنىپ ، قايغۇ ـ ھەسرەت ئىچىدە ياشاپ كەلدى . ئۇ ئۆزىنى : چوڭ ئىشلارغا يارالغان ئادەم ئىدىم ، زايە بولۇپ كېتىۋاتىمەن ، دەپ بىلەتتى .

دۇنيادا ئادەملەرنى ئوخشايلا ئازدۇرىدىغان ئۇچ ئېزىتقۇ بار ، ئۇنىڭ بىرى ، بايلىق ؛ بىرى ، ھوقۇق ؛ يەنە بىرى ، شان ـ شۆھرەت . تەلۇە ئاچ كۆزلۈك ، ھوقۇق تەمەسى ۋە شان ـ شۆھرەتتىن ئىبارەت ئۇچ ئېزىتقۇنىڭ ئىلكىدە ياشاپ كېلىۋاتقان ئەخمەتخان شەھەرگە يېقىندىن بېرى بىرقانچە قېتىم كىرىپ چىقىپ ، ئۆزىنىڭ شېرىن خىياللىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان پەيتنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى خۇشاللىق بىلەن كۆردى . كېچىك تۇقۇلۇنىنى قوينىغا سېلىپ بەرگەن مەزەمزاتنىڭ ئۆزىگە تازا ئەسقاتمىدىغان كۇنلەردە كۇرەدە بولۇپ قالغانلىقى ئۇنى قاتتىق ئازابلىدى . شۇنداق بولسىمۇ ئۇ توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاشنى ئويلاپ چېرىكلىرى بىلەن شەھەرگە كىرىشكە تەييارلىنىۋاتقان كۇنلەردە ، خۇددى ئاسماندىن توككەندە چۇشكەن تەلەيدەك ،

مەزەمزاتنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كېلىشى ، ئۇنىڭ بېشىغا ھۇمايۇن قۇشىنى قوندۇردى . ئەتە ئۇ ، ھاكىمبەگ بىلەن شەھەرگە كىرىدۇ . بۇ ئەلۋەتتە ، ئۆزى كىرگەندىكىدىن مىڭ ھەسسە ئابرۇيلۇق بولمامدۇ ؟ ! مەزەمزاتنىڭ يېنىدا كۆرگەن سىڭار كۆزگە مەيلى تونۇغانلار بولسۇن ، مەيلى تونۇمىغانلار بولسۇن ، ئېگىلىپ قول باغلىمامدۇ ؟ ! ھۆرمەت - ئابرۇيغا ئىگە بولۇش يۇقىرى تەبىقىنىڭ ئىشەنچسىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ مۇقەددىمىسى ئەمەسمۇ ؟ ! بۇ مۇقەددىمە كېيىنكى شۆھرەتلىك داستانىنىڭ باشلىنىشىغۇ ! ؟ شۇنداق كۇنگە ئېرىشۇاتقان ئەخمەتخانىنىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەسلىكى ، شېرىن خىياللاردا بولۇشى تەبئىي بىر ئىشقۇ ! ؟

خوجا تورۇسقا قاراپ ياتاتتى ، ئاجايىپ تاتلىق خىياللار ئىچىدە يايرايتتى... مانا گۈزەل نازىنىنلار ئۇنىڭ چۆرىسىدە ناز - كەرەشمە قىلىپ ، ئۇنى بىر - بىرىدىن قىزغىناتتى . خوجا بۇنىڭدىن ئۆلگۈدەك خۇشال بولۇپ ، ئۇلارنى تېخىمۇ دەيدىگە سېلىپ قاقاقلاپ كۈلەتتى . مۇلازىملار پات - پات كىرىپ ، قول باغلاپ ، ئېگىلىپ يەنە نېمە كېرەك ؟ دەپ سورايتتى . ئۇنىڭ ئالدىدىكى داستىخاندا نازۇنېمەتلەر تولۇپ تۇراتتى...

خۇددى ئېكراندىكى سۈرەت ئۆزگەرگەندەك ، ئۇنىڭ خىيالىمۇ ئۆزگەردى . سىڭار كۆز بېشىغا مەزەمزاتنىڭ سۆسەر تۇمىقىدەك تۇماق ، ئۇچىسىغا موۋۈت تون ، پۇتىغا يېڭى ، پارقىراپ تۇرىدىغان خۇرۇم ئۆتۈك كىيىپ خۇددى ئوردىدەك يوغان ساراي ئىچىدە بېشىنى تىك تۇتۇپ ، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ ، تۆت تەرەپكە سېلىنغان قوش قەۋەت كۆرپىگە قاراپ باراتتى . ئىككى تەرەپتە باشلىرىغا ئاق سەللە يۆگىگەن ، بېغىرىڭ مانچېستېر دوپپا ياكى قاما تۇماقلارنى كىيگەن سالاپەتلىك ئادەملەر قول باغلاپ ، ئېگىلىپ تۇراتتى...

يېڭى ـ يېڭى خىياللار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كېلىپ ، سىڭار كۆزنى زادىلا ئۇخلاتمىدى . بىردىنلا ئۇنىڭ قۇلىقىدا مەزەمىزاتچىنىڭ : «سىلى مەن بىلەن بىللە غۇلجىغا بارسىلا ! بۇنىڭدىن كېيىن ، خوجام ، مېنىڭ ئەتىۋارلىق ئادىمىم سۈپىتىدە ، مېنىڭ بىلەن بىللە بولسىلا !... » دېگەن سۆزلىرى جاراڭلىدى . بۇ سۆزلەر ئەخمەتخاننى خۇددى بايا كۆرگەن گۈزەل سۈرەتلەر دۇنياسىغا چاقىرىۋاتقاندەك تۇيۇلدى .

خوجا يانتاق ئورنىدىن ئۇچۇپ تۇرۇپ ئولتۇردى . ئۇنىڭ ئاغزىدىن تۆۋەندىكى سۆزلەر ئېتىلغان قوناقتەك ئېتىلىپ چىقتى : «مەن ئىلى خەلقىنىڭ ئەخمەتخان خوجىسى بولمىسام ، ئېتىمنى يۆتكىۋېتىمەن ! »

سىڭار كۆز يەنە سوزۇلۇپ ياتتى . يەنە خىياللار... خىيالار ... ئۇ شۇنداق يېتىپ ئۆزىنىڭ قاچان ئۇخلاپ قالغانلىقىنى بىلمەي قالدى .

... كەڭ دالا . جەسەتلەر ساينىڭ تېشىدەك ياتاتتى . يارىدارلارنىڭ قاقشاۋاتقان ناله ـ پەريادلىرى ھەممىلا يەردە ياڭرايتتى . خوجا يالاڭۇاشتاق ، ئىككى بىلىكىنى تۇرۇۋېتىپ ، ئىككى قولىغا ئىككى قىلىچ تۇتۇپ ، جەسەتلەر ۋە ئىگىزاۋاتقان يارىدار ئارىسىدا كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزىگە قان تولۇپ ، خۇددى ئوتتەك ياناتتى . چىرايى تۇتۇلغان ئاسمانەك قارىيىپ ، ئاغزىدىن يالقۇن ئاقاتتى . ئۇ ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ توختىماي ئالدىغا قاراپ ماڭاتتى .

ئالدىدىن بىرى چىقىپ قولىنى كۆتۈردى . سىڭار كۆز : «ھوي ، بۇ ئەخمەت خەزىنچىغۇ ! ئالدىمغا بىچارىنى ئەجىلى باشلاپ كەپتۇ ـ دە ! » دەپ ئويلىدى . ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قېينىتىسى : «ھەي خوجا ! بۇ ماڭغان يولۇڭ خەتەرلىك ! » دەپ ۋارقىرىدى . يېتىپ كەلگەن ئەخمەتخان بىر قىلىچ ئۇرۇپ ئەخمەت

خەزىنچى بەگنىڭ بېشىنى كېسىپ تېنىدىن جۇدا قىلدى . قىزىل قان ئېقىۋاتقان باش خۇددى پوڭزەكتەك قانغا بويالغان زېمىن ئۈستىدە قاڭقىپ سەكرەيتتى .

«ئۇزۇلۇپ چۈشكەن باش يەردە جىم ياتماي ، خۇددى پوڭزەكتەك قاڭقىپ سەكرىگىنى قىزىقكەن ! » دەپ ئويلىغان خوجا ، قىلىچىدىكى ئەخمەت خەزىنچى بەگنىڭ قېنىنى يالاپ ، يەنە يولىنى داۋام قىلدى . ئۇ كېتىۋېتىپ : «ئاھ ياراتقان ئىگەم ! ئابدۇرۇسۇلنىمۇ قېيناتىسىدەك ئالدىمغا ئەكېلىپ بەرگەن بولساڭ ، نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى» دەپ خىيال قىلدى . ئۇ يىراقتا بىر ئاق چېدىرنى كۆردى . ئاق چېدىر بىپايان دالىغا قونغان ئاق قۇغىلا ئوخشايتتى . «بۇ كىمنىڭ چېدىرىدۇ ؟ » دەپ ئويلىدى سىڭار كۆز كۆرۈنگەن ئاق چېدىرغا قاراپ كېتىۋېتىپ .

خوجا ئاق چېدىرغا يېتىپ كېلىپ ، ئوچۇق ئىشىكى ئالدىدا توختىدى . ئۇ ئۈسۈپ چېدىرغا كىرىپ تاپسىدا توختىدى . ئاق جايناماز ئۈستىدە ئاق سەللە يۆگىگەن ، ئاق پەشمەت ، ئاق ئىشتان كىيگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ قىبلىگە قاراپ ئولتۇراتتى . ئىككى پۇتىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان بۇ پەرىشتىدەك ئادەم قوللىرىنى كۆتۈرۈپ يىغلاپ ، ئۇنلۇك دۇئا قىلىۋاتاتتى :

«ھەي ، ياراتقان پاك پەرۋەردىگار ! مەن سېنىڭدىن ئۆزۈمگە ئەمەس ، جانجىگەر ئەل ـ يۇرتۇمغا بەخت تىلەيمەن ! ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھالال ئەمگىكى بىلەن تىنچ ـ خاتىرجەم ، بەختلىك ياشىسىلا ، مەنمۇ بەختلىك بولاتتىم !... »

«ياق ! — دېدى ئەخمەتخان ۋارقىراپ ، ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزلىرى چەكچەيدى ، — گادايلار ئۆز ئەمگىكىنىڭ قەتتىنى چېقىپ تىنچ ـ خاتىرجەم ياشىسا ، بىز خار بولىمىدۇق ! ؟ سېنىڭ دېگىنىڭ ، ھەي ، ئابدۇرۇسۇل ، زادىلا بولمايدۇ ! سەن ئۇلىسەن ! مەن سېنىڭ جېنىڭنى ئالغىلى كەلگەن جەبرائىل !... »

خوجا قىلىچىنى كۆتۈرۈپ ، تېخىچە دۇئا قىلىۋاتقان

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كەينىدىن گەجگىسىگە ئۇردى . پەرىشتىدەك ئاق جايناماز ئۈستىدە ئولتۇرغان ئادەمنىڭ سەللىلىك بېشى ئاق جايناماز ئۈستىگە چۈشۈپ ، چېچىلىۋاتقان قىزىل قېنى بىلەن ئاق جايناماز نى چوغدەك گۈل - چېچەكلەرگە تولدۇرۇۋەتتى . يىقىلمايَ تۇرغان باشسىز گەۋدە بىر ھازادىن كېيىن گۈل - چېچەك ئۈستىگە يىقىلدى .

سىڭار كۆز يەنە قىلىچىدىكى قانىنى يالىدى . ئۇ چېدىرىدىن يېنىپ چىقىپ يولىنى داۋام قىلدى . بىر تۆپىلىك ئۈستىدە مەزەمزات قاقاقلاپ كۈلۈپ ، خوجىنى ھەدەپ ماختايتتى .

«يارايسەن ، ئەخمەتخان ، يارايسەن !... »

خوجا تۆپىلىك تەرەپكە بۇرۇلۇپ ماڭدى . ئۇ كېتىۋېتىپ : «مەن ،ئىلى ئالىمىنىڭ خوجىسى بولىمەن ! ، دەپ قەسەم ئىچمىگەنمىدىم ، ئۇ ھاكىمبەگ بولۇۋەرسە ، مەن قانداق ئىلى ئالىمىنىڭ خوجىسى بولىمەن ؟ ! ياق ! ئۇنىمۇ ئۆلتۇرۇۋېتىپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا مەن ھاكىمبەگ بولۇشۇم كېرەك ! » دېگەنلەرنى ئويلىدى . سىڭار كۆز تۆپىلىككە يېقىنلاپ كەلدى . قاقاقلاپ كۈلۈۋاتقان مەزەمزات ئەخمەتخانىنى مېنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى كېلىۋاتىدۇ ، دەپ ئويلاپ ، تۆپىلىكتىن ئۇنىڭ ئالدىغا چۈشتى . شۇ چاغدا ئاسماندىن : «مەن ئۇلۇغ مۇھەممەد پەيغەمبىرىمىزنىڭ پۇشتى بولىمەن ! مېنى بۇ يەرگە يارانقان ئاللا ئەۋەتتى ! » دېگەن ئاۋاز كەلدى . سىڭار كۆز توختاپ ، تۆپىلىك ئۈستىدە تۇرغان ئالىيېشىل بەقەسەم چاپانلىق بىر ئادەمنى كۆردى . ئاسماندىن چۈشكەن بەقەسەم چاپانلىق ، يەر تېپىپ ۋارقىرايتتى :

«نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ، ھەي ، ھاڭۋاقتى ؟ ! ئالدىڭدىكى ئادەمنى ئۆلتۈرمەمسەن ؟ ! ئۇ بۇ زېمىندىن يوقالمىسا ، ئىككىمىزگە ھاكىمبەگلىك بولامدۇ ؟ »

مەزەمزات دەرھال قاچتى . ئەخمەتخان كەينىدىن قوغلىدى . تۆپىلىكتىكى يېشىل بەقەسەملىك چاۋاك چېلىپ كۈلەتتى :

«توغرا قىلدىڭ ! تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈرۈۋەت !... »

سىڭار كۆز شۇنداق قىلدى . ئۇ يېتىپ كېلىپ ، قىلىچىنى مەزەمزاتقا ئۇردى . ھاكىمبەگ : «سەن ! ... سەن !... » دەپ دۈم چۈشتى . ئۇزۇلۈپ يەرگە چۈشكەن سۆسەر تۇماقلىق باش قان چېچىپ يەر ئۈستىدە سەكرەپ ـ سەكرەپ ئاخىرى بىر ئازگالغا چۈشۈپ كەتتى...

ئەخمەتخان خوجا ئىككى قىلىچ تۇتقان ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، تۆپىلىكتە تۇرغان خوجىغا سالام بەرگىلى ماڭدى . ئۇ ئەمدىلا تۆپىلىككە چىقىشىغا ئاسمان گۈلدۈرلەپ ، چاقماقلار چېقىپ كەتتى . ئاجايىپ بىر ئاۋاز چىقىرىپ تۆپىلىك يېرىلدى . ئالىيېشىل بەقەسەم چاپان كىيگەن خوجا بىلەن ئەخمەتخان خوجا قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ يېرىلغان يەرگە يىقىلدى . ئىككىسى گاھ باشلىرى تۆۋەن ، پۇتلىرى يۇقىرى ، گاھ پۇتلىرى تۆۋەن ، باشلىرى يۇقىرى بولۇپ يېرىلغان يەرگە چۆكۈپ باراتتى . زۇلمەتكە چۈشۈپ كېتىۋاتقان سىڭار كۆز بار ئاۋازى بىلەن دەھشەتلىك ۋارقىرىدى :

«ھاي ، مېنى قۇتقۇزۇڭلار !... »

تەرلەپ سۇ بولۇپ كەتكەن خوجا ئۆزىنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازىدىن ئويغىنىپ كەتتى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرۇپ ، چۈشىدە كۆرگەنلىرىنى ئەسلىدى . ئۇنىڭ يۈرىكى سېلىپ ، ئۆزىمۇ توختىماي ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەيتتى...

تۆتىنچى باب

«مېنىڭ دەيدىغىنىم شۇ»

قۇياش كۈنپېتىش ئۈپۈقىغا ئولتۇرۇۋاتقاندا ، مەزەمزات ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرى بىلەن ، ئەخمەتخان خوجا ئۆزىنىڭ چېرىكلىرى بىلەن ئارائۆستەڭ يېزىسىنىڭ بۇلاقبېشى مەھەللىسىگە يېتىپ كەلدى .

ئالدىن چاپتۇرۇلغان خەۋەرچى نامازدىگەرلەردە كېلىپ ، شەمشىدىن خەلپەمگە : مەزەمزات ۋە ئەخمەتخان خوجىلارنىڭ كەچتە كېلىدىغانلىقىنى يەتكۈزدى . بۇ خەۋەردىن شەمشىدىن خەلپەم چەكسىز خۇشاللىققا چۆمدى . ئۇنىڭ بۇنچىلىك خۇشال بولۇشى سەۋەبسىز ئەمەس : بىرى ، ھەدىسىنىڭ ئوغلى كۈرەگە بېرىپ گۈندىخانىغا چۈشكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان شەمشىدىن خەلپەم مەزەمزاتنىڭ ھاياتىدىن ئەندىشە قىلىپ يۈرەتتى . «قوزغىلاڭچىلار ناۋادا كۈرەگە ھۇجۇم قىلىپ قالسا ، ھەدەمنىڭ ئوغلىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشى مۇمكىن...» دەپ ئويلىغان شەمشىدىن خەلپەمنىڭ يۈرىكى سۇ بولاتتى . يەنە بىرى ، ھەدىسىنىڭ كۆزىدىن كېچە ـ كۈندۈز ياش قۇرۇمايتتى . ئۇ ئوغلىنىڭ دەردىدە بىر قىسىملا ، ئېلىشىپ قالغاندەك يۈرەتتى . شەمشىدىن خەلپەم پات ـ پات شەھەرگە كىرىپ ، ھەدىسىگە تەسەللى بەرگەن بولسىمۇ ، ئۇ ئىنىسىنىڭ سۆزىنى زادىلا ئاڭلىمايتتى...

شەمشىدىن خەلپەم خەۋەرچىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، يوغان بىر ئەركەك قوينى ئەكەلدۈرۈپ ، ئېغىلغا

باغلاتتى . ئەللىكبېشى ، ئونبېشىلارغا چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى تاپشۇردى .

قۇياش پېتىۋاتقان كۈنچىقىش تەرەپ گويا قىزىل بوياق ئىچكەندەك قىزىرىپ لاۋۇلدايتتى . ئۇ يەردە تۇرغان بىرەن - بىرەن بۇلۇتلارمۇ چوغ رەڭگىدەك چاقنايتتى . كەچتە تاغ تەرەپتىن كېلىدىغان گۇر - گۇر شامال بۇلاقبېشى مەھەللىسىنىڭ ئەگرى - توقاي كوچىلىرىنى ئارىلاپ ئىلى دەرياسى تەرەپكە ئۇچاتتى . بىخلانغان سۆگەت ۋە ئاق تېرەكلەر كۈلگۈن شەپەقنىڭ شولىسى چۈشۈپ ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى...

«كەلدى ! كەلدى... » دېگەن چۇقانلار شەمشىدىن خەلپەمنى ئولتۇرغان ئورنىدىن تۇرغۇزدى . ئۇ پېشايۋانغا چىقىپ دەرۋازا تەرەپكە قارىدى . كەينىدىن چىققان ئۆزىدىن پاكارراق ئايالمۇ يېنىغا كېلىپ كېلىۋاتقان چۇقانلارغا قۇلاق سالدى .

شەمشىدىن خەلپەم مەزەمزاتتىن ئون ياش دېگۈدەك چوڭ بولسىمۇ ، يەنىلا مۆڭگۈز سۈيى ئىچكەندەك تېتىك ، تىمەن يۈرەتتى . پېشانىسى كەڭ ، قاشلىرى قويۇق ، ئورا كۆز ، يۈزى كەڭ ، بۇرنى قاڭشارلىق ، ساقال - بۇرۇتى قوڭۇر بۇ ئادەمنىڭ بويى ئوتتۇرا بويلۇقلاردىن ئېگىزرەك ، ئېگىز بويلۇقلاردىن پاكارراق بولۇپ ، غوللۇق ، كۆكسى ئالدىغا چىققان ئادەم ئىدى . ئۇ ئاتىسى خۇداقۇلى خەلپەمگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى .

شەمشىدىن خەلپەم پېشايۋاندا تۇرۇپ ھەدىسىنىڭ ئوغلىنى كۈتۈۋېلىشنى ھەدەم ۋە ھەدەمنىڭ ئوغلىغا ھۆرمەتسىزلىك بولىدۇ ، دەپ ئويلىدىمۇ ، پېشايۋان پەلەمپېيىدىن چۈشۈپ ، يوغان ئاق دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى . ئۇ دەرۋازىدىن چىقىپ ، ھاكىمبەگ ۋە ئەخمەتخان خوجىلار كېلىدىغان كوچىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە قارىدى . خەلپەم كوچىنىڭ بېشىدا ئاتلىق كېلىۋاتقان مەزەمزاتنى ، چىغلىقمازارلىق ئەخمەتخان خوجىنى ، ئۇلارنىڭ مۇھاپىزەتچى ، مۇلازىم ۋە چېرىكلىرىنى كۆردى . ئۆز ھەدىسىنىڭ

ئوغلىنى كۆرگەن شەمشىدىن خەلپەمنىڭ يۈرىكى ئاجايىپ بىر خۇشاللىق بىلەن تېپىچەكلىدى...

مەزەمىزات كىچىك دادىسىنى كۆردى بولغاي ، يىراقتىنلا كۈرەڭ قاشقىسىدىن چۇشۇپ ، ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى بىر مۇھاپىزەتچىسىگە تۇتقۇزدى . ھاكىمبەگنىڭ ئاتتىن چۇشكەنلىكىنى كۆرگەن ئەخمەتخانمۇ خۇددى قاراكېچىدەك قارا ئېتىدىن چۇشۇپ ، چۈلۈۋرىدىن يېتىلەپ ماڭدى . مەزەمزات سەل ئالدىغىراق ، سىكار كۆز ئۇنىڭدىن سەل كەينىدىرەك مېڭىپ ، دەرۋازا ئالدىدا تۇرغان شەمشىدىن خەلپەمگە يېقىنلاپ كەلدى...

مەزەمزاتنىڭ يېزىغا كىرگەنلىكىنى ئاڭلىغان يۇرت چوڭلىرى بىرلەپ - ئىككىلەپ شەمشىدىن خەلپەمنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توپلاندى . كەلگەن يۇرت چوڭلىرى بىلەن بىللە كەلگەن دېھقانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى . بىردەمدە ئاق دەرۋازىنىڭ ئالدىغا نۇرغۇن ئادەم يىغىلدى . كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىۋاتقان مەزەمزات ، ئەخمەتخان خوجا ، مۇھاپىزەتچى ، مۇلازىم ۋە چېرىكلەرنىڭ ئىككى تەرىپىدىمۇ كېلىۋاتقان يېزىلىقلار ، بالىلارمۇ خېلىلا كۆپ ئىدى . كوچا ئىشكىلىرىنى قىيا ئېچىپ ياكى قورۇلارنىڭ چېتىدە تۇرۇپ قاراۋاتقان ، يۇزىنى ياغلىقلىرى بىلەن توسۇۋالغان ئاياللارمۇ كۆرۈنەتتى .

يىغىلغان يۇرت چوڭلىرى ۋە دېھقانلار ئالدىدا تۇرغان شەمشىدىن خەلپەم چىدىمىدى ، ئۇ كېلىۋاتقان ھەدىسىنىڭ ئوغلىغا قاراپ ھايا جانلىق ئېچىدە قەدىمىنى تېزلەتتى . ئۇنىڭ كۆزىدە ياش لىغىلدايتتى . شەمشىدىن خەلپەم ئىتتىك كېلىپ ، ئۇن - تىنسىز ئېگىز بويلۇق مەزەمزاتنى قۇچاقلىۋالدى . مەزەمزاتمۇ بويى مۇرىسىگە كېلىدىغان كىچىك دادىسىنى قۇچاقلاپ ، يۇزىنى يۇزىگە ياقتى . ئەخمەتخان خوجا ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى تۇتۇپ بىر چەتتە قاراپ تۇراتتى . مۇھاپىزەتچى ، مۇلازىم ۋە چېرىكلەرمۇ ئاتلىرىدىن چۇشتى .

— مەرھابا ! ساق ـ سالامەت كەلگەنلىكىڭىزدىن خۇشاللىقىم ئىچىمگە پاتماي قالدى . مۇبارەك دىدارىڭىزنى ئىككى كۆزى ياش ھەدەم كۆرسە ، قانچىلىك خۇش بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى بىلمەيمەن ! — دېدى كىچىك دادىسى ياش تۆكۈپ .

— تەنلىرى تازا ، كۇنلىرى خاتىرجەم ئۆتۈۋاتقاندۇر ، كىچىك دادا ؟ — دېدى مەزەمزات شەمشىدىن خەلپەمنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ ، — سىلى بىلەن ساق ــ سالامەت دىدارلاشقانلىقىمدىن ئىنتايىن خۇشال بولدۇم ، — ئۇ بىرئاز تۇرۇۋېلىپ يەنە ئېغىزىنى ئاچتى ، — ئانامنىڭ ئەھۋالى قانداق ؟ سالامەت تۇرغاندۇر ؟

مەزەمزاتنىڭ ئانىسى سەكسەن ياشتىن ئېشىپ قالغان بولسىمۇ ، يەنىلا تېتىك ، تىمەن يۇرەتتى . ئوغلى كۇرەگە كېتىپ ، گۇندىخانىغا چۇشۇپ قالغاندىن كېيىن ، چاچلىرى ئاق ئانا كېچە ـ كۇندۇز يارانقان ئىگىسىگە ناله ـ پەرياد قىلىپ يىغلاپ ، خېلىلا ھالىدىن كەتتى . ئانا بالىنىڭ ئوتىدا كۆيىدىغان پەرۋانە ، غەم ـ قايغۇسىدا يىغلاپ قاقشايدىغان ۋەيرانە ! شۇ كۇنلەردە ئۇ ئوغلى بار چاغدا تۇتمىغان ھاسىسىنى تۇتۇپ ، مۇكچىيىپ ، كۆزلىرىدىن توختىماي ياش تۆكۈپ ، يۇرەك پارىسىنىڭ يولىغا تەلمۇرەتتى . يارانقان پاك پەرۋەردىگاردىن ئوغلى ئوت ئىچىدە كۆيمىگەن ئىبراھىمدەك[1] ساقلاشنى تىلەيتتى .

شەمشىدىن خەلپەم بىلەن مەزەمزاتنىڭ كۆرۇشۇشى تۇگەي دېگەندە ، بۇلاقبېشى مەھەللىسىنىڭ چوڭلىرى كېلىپ ھاكىمبەگ ۋە ئەخمەتخان خوجىلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۇشتى ، مەزەمزاتنىڭ ساق ــ سالامەت قايتىپ كەلگەنلىكىنى مۇبارەكلەشتى ، كۆرۇشۇپ بولغاندىن كېيىن ، باشلىرىغا ئاق سەللە يۆگىگەن ، قىزىل دوپپا ۋە تۆپە كىيگەن ، ئۇچىلىرىغا ئۇزۇن پەربجە ، كالتە پەشمەت ، كالتە چاپان كىيگەن چوڭلار

① ئىبراھىم — ئىبراھىم پەيغەمبەر .

ساھىبخانا ۋە مېھمانلار بىلەن خوشلاشتى . شەمشىدىن خەلپەم كۆڭلى تارتقان يېقىنلىرىدىن ئىككى - ئۈچىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ ئېلىپ قالدى . شۇ ئارىلىقتا يېزىنىڭ ئەللىكبېشى ، ئونبېشى قاتارلىق بۇلاقبېشىنىڭ ئەمەلدارلىرى قېلىپ سىكار كۆزىنىڭ چېرىكلىرى بىلەن مەزمۇتنىڭ بىر قىسىم مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئېلىپ ماڭدى . شەمشىدىن خەلپەم ھەدىسىنىڭ ئوغلى ، ئەخمەتخان خوجا ۋە ئېلىپ قالغان يېزىلىقلىرىنى باشلاپ ھويلىغا قاراپ ماڭدى...

*　　*

قەنت - گېزەكلەر بىلەن قانغۇچە سىنچاي ئىچكەن ، ئارقىدىن مەزمۇتقا دۇئا قىلدۇرۇپ سويۇلغان ئەركەك قوينىڭ نېرىنىغا تويغان مېھمانلار يەنە قېنىق دەملەنگەن سىنچاي ئىچىپ پاراڭغا چۈشتى .

ئاتىسىدىن قالغان جايدا ئولتۇرۇۋاتقان سالاپەتلىك شەمشىدىن خەلپەمنىڭ يوغان ، ياسداق ساريىي مېھرىدىن بەگىنىڭ ساريىغا ئوخشاپ كېتەتتى . گۈللۈك ئاق داستىخان يېيىلغان ئۈزۈن شىرەنىڭ ئۈستىدە قىزىرىپ پىشقان توقاچلار بىلەن تاتلىق - تۇرۇملەر سېلىنغان تەخسىلەر تىزىلىپ تۇراتتى . شىرەنىڭ تۆر تەرىپىدە يېزىنىڭ كەم سۆز ئىمامى بىلەن مەزمۇزات ، ئوڭ تەرىپىدە ئەخمەتخان خوجا ، سول تەرىپىدە ساھىبخانىنىڭ قارا تۆپىلىك ، بۇرۇنىنىڭ ئۇچى قىزىل يېقىنى ، تۆۋەن تەرىپىدە شەمشىدىن خەلپەم بىلەن گۆش يۈزلۈك ، بېشىغا بېغىررەڭ مانچېستېر دوپپا كىيگەن يەنە بىر يېقىنى ئولتۇراتتى . گەپنى ساقال - بۇرۇتىغا خىلىلا ئاق سانجىلغان ، قارا تۆپىلىك باشلىدى .

— ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ — دېدى ئۇ ئالدىدا يوغان سەللىلىك ئىمام، مانچېستېر دوپپىلىق ھاكىمبەگكە، ئارقىدىن ئاق بۆك كىيگەن ئەخمەتخان خوجا، شەمشىدىن خەلپەم ۋە گۆش يۈزلۈككە بىر - بىرلەپ قاراپ چىقىپ، — سادىر تۆگىنىڭ قىزى يوقىلىپ كېتىپتۇ! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ، گويا ئۆز خەۋىرىنىڭ ئولتۇرغانلارغا قاندىق تەسىر قىلغانلىقىنى كۆزەتكەندەك ھەممەيلەنگە يەنە بىر كۆز يۈگۈرتتى، — قوزغىلاڭ باشلىنىشىنىڭ ئالدىدا قىيامەتلىك ئاغىنىلەر نۆدەر بەگ بىلەن سادىر تۆگە قۇدىلىشىپ، نۆدەر بەگنىڭ ئوغلىغا سادىر تۆگىنىڭ قىزىنى ئېلىپ بېرىدىغان بولۇپ چاي ئىچۈرگەنىدى. ئۇلارنىڭ توپى بولىدىغان چاغدا نۆدەر بەگنىڭ ئوغلى قوزغىلاڭغا قاتنىشىپ كېتىپ، توي بولمىدى. بىرنەچچە كۈننىڭ ئالدىدىكى بايانداپغا قىلىنغان ھۇجۇمدا نۆدەر بەگنىڭ ئوغلىغا توپ ئوقى تېگىپ قۇربان بولدى، ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا باتۇر يىگىتنى يەرلىككە قويدۇق. شۇ يىگىتنىڭ چاي ئىچۈرۈپ قويغان لايىقى ھېچكىمگە بىر ئېغىز گەپ قىلماي، ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ كېتىپتۇ. ھازىر مەھەللىدە ھەر قىسما گەپ، بەزىلەر: قىز بىلەن نۆدەربەگنىڭ ئوغلى چاي ئىچۈرۈشتىن بۇرۇنلا بىر - بىرىنى ياخشى كۆرىدىغان ئاشىق - مەشۇقلار ئىكەندۇق، ياخشى كۆرگەن يىگىتنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلىغان قىز ئۆزىنى دەريا‌غا تاشلىۋالدىمىكىن، دېسە؛ يەنە بەزىلەر: يىگىتنى ياخشى كۆرىدىغان بولغانلىقتىن، سەۋدايى بولۇپ چىقىپ كېتىپتۇ، دېيىشمەكتە. ئۇچىنچى خىل ئادەملەر: قىز ئۆزىنى دەريا‌غىمۇ تاشلىمىدى، سەۋدايىمۇ بولۇپ چىقىپمۇ كەتمىدى، يىگىتلەردەك ياسىنىپ بايانداپغا جەڭ قىلغىلى كەتتى، دېدى...

قىزىل بۇرۇنىڭ خەۋىرى ئولتۇرغانلارنى ئۆزىگە ماگنىتتەك تارتىپ، كۇچلۇك ئىنكاس قايتۇرۇلمىدى. ھەتتا كەم سۆز قارا تۆپىلىكنىڭ سۆزلىرىدىكى ئاشىق - مەشۇق دېگەنلەر ياقمىغاندەك

ئۇنىڭغا ئالىيىپ قاراپمۇ قويدى . ھېچكىم بىرنېمە دەپ ئىنكاس قايتۇرمىغانلىقتىن ، ساقال ـ بۇرۇتى خېلىلا ئاقارغان قارا تۆپىلىك خىجىل بولغاندەك بېشىنى سېلىپ ئولتۇرۇپ قالدى .

ساراينى ئېغىر جىمجىتلىق قاپلىۋالدى . ئولتۇرغانلار گەپنى نەدىن ، قانداق باشلاشنى بىلەلمەي ، شەمشىدىن خەلپەم بىلەن مەزەمزاتقا قارايتتى . ئاخىرى بۇ جىمجىتلىقنى ساھىبخانا بۇزدى . ئۇ ھەدىسىنىڭ ئوغلىغا قاراپ ئاپئاق ئاقارغان ساقلىنى بىر سىلاپ قويۇپ ، سۆزىنى باشلىدى :

— قوزغىلاڭچىلار غۇلجىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن بايانداي قەلئەسىنى ئېلىش قىيىن بولۇۋاتىدۇ . بىرقانچە قېتىم جىددىي تەييارلىق قىلىپ ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ ، سېپىلغا چىقالمىدى يا قەلئە دەرۋازىسىنى بۇزۇپ كىرەلمىدى . بۇ جەڭلەردە نۇرغۇن ئادەملەر قۇربان بولدى . نۇدەرنىڭ ئوغلىدەك ئون گۇلىنىڭ بىرى ئېچىلمىغان سانسىز نەۋقىرانلار ئۆلدى . سېپىلدىكى دۇشمەنلەر ئوق ئېتىپ ، ئوت ئېچىپ ، قاينىق سۇ ، ماي تۆكۈپ ، تاش ـ كېسەك ئېتىپ بىزىڭكىلەرنى سېپىلغا زادى يېقىن يولاتمىغان ، ئىلغا پۇر كەتكەن ئوغرى سادىر ئوغۇللىرى بىلەن سېپىلنىڭ تېگىدىن ھازىر لەخمە كولاۋېتىپتۇ . سېپىلنى پارتلىتىپ بىرەر يېرىدىن كىرىدىغان تۆشۈك ئاچالىسا ، بىزىڭكىلەر چۇقان ـ سۇرەن بىلەن بېسىپ كىرەتتى . ھازىر سەھرا ـ سەھرا يەنە نېيازلارنى بايانداپغا ئەۋەتمەكتە ، بۇ بۇ قېتىمقى ھۇجۇمنى تاشقىنەدەك قۇدرەتلىك كۈچ بىلەن ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن بولۇۋاتقان تەييارلىقلار — ، ... شەمشىدىن خەلپەم بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، چايدىن ئوتلىدى ، ئارقىدىن سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى ، — بىزمۇ بۇلاقبېشى ۋە يېقىن ئەتراپتىكى مەھەللىلەردىن ئىككى مىڭدىن كۆپرەك نېيازلارنى توپلىدۇق . ئەتە بۇ نېيازلارنى ئېلىپ بايانداپغا يولغا چىقماقچى بولۇۋاتاتتۇق . سىلى كېلىپ قالدىلا !...

— ئەخمەتخان خوجىمۇ ، — دەپ سۆز باشلىدى ھاكىمبەگ كىچىك دادىسىنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن ، — يۈزدەك نىيازلارنى ئېلىپ مېنىڭ بىلەن بىللە غۇلجىغا ماڭدى . ياخشى بولدى . ئەتە سىلەر بىلەن بىللە ئاتلىنىدىغان بولدۇق .

— بۇ يەردە ئىككى - ئۈچ كۈن تۇرمامسىز ؟ بۇ ئۆيىمۇ ئۆزىڭىزنىڭ ئۆيىغۇ ! ؟ — دېدى شەمشىدىن خەلپەم جىيەننىڭ ئەتە كېتىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ قايغۇرغاندەك بىر قىياپەتتە سۆز باشلاپ...

— بىر كېچە قونسام بولار ، يەنە چىقمامدىمەن ! بىرى ، ئانامغا تېزرەك كۆرۈنۈپ ، كۆز يېشىنى توختاتمىسام ؛ يەنە بىرى ، ئۇ يەردە قىلىدىغان ئىشلار كۆپ ، دەرھال بارمىسام بولمايدۇ . كىچىك دادا ، ماڭا رۇخسەت قىلسىلا !

شەمشىدىن خەلپەم بىرئاز ئويلىنىپ قالدى .

— ئەمىسە ، مەنمۇ بىللە باراي ! — دەپ ئېغىزىنى ئاچتى خەلپەم ھاكىمبەگكە قاراپ ، — ئەتە تاڭ ئاتماي بىر مۇھاپىزەتچىڭىزنى غۇلجىغا ئاتلاندۇرايلى ، بىزنىڭ ئەتە بارىدىغانلىقىمىزنى قازىكالان موللا ناسىر ئاخۇنۇم بىلەن ئابدۇرۇسۇل ئەمىسە يەتكۈزسۇن !...

مەزەمىزات كۆرەدىن چىققاندىن بېرى : «مېنىڭ غۇلجىغا كېتىۋاتقانلىقىمنى غۇلجىدىكىلەر ئاڭلىغانمىدۇر ؟ ! ئاڭلىغان بولسا مېنى قانداق كۈتۈۋالىدىكىن ؟ ئاڭلىمىغان بولسا قانداق قىلىمەن ؟ » دېگەنلەرنى ئويلاپ كېلىۋاتاتتى . ھەتتا «ئۇ مېنىڭدىن گۇمانلىنىپ قالارمۇ ؟ » دېگەننى ئويلاپ ۋەھىمىمۇ يېدى . كىچىك دادىسىنىڭ ئالدىن چاپارمەن ئەۋەتىش دېگەن سۆزىدىن سۆيۈنگەن ھاكىمبەگنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى چاقناپ كەتتى . ئۇ ئىچىدە : «ئالدىمغا قارشى ئالغىلى قازىكالانلار چىقسا ، مېنىڭدىن گۇمان قىلمىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ . ناۋادا چىقمىسا بۇ باشقا گەپ بولىدۇ » دېگەنلەرنمۇ ئويلىدى .

— كىچىك دادا ! بۇنى ياخشى ئويلاپسىز ! ئەتە تاڭ سەھەردىلا مېنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىمدىن بىرى ئاتلانسۇن ، — دېدى هاكىمبەگ چىرايىغا خۇشاللىق يۈگۈرتۈپ...

يەنە پاراڭ توگىگەندەك ئۆي ئىچىنى جىمجىتلىق قاپلىدى .

— سىلىنى ، هاكىمبەگ جانابلىرى ، جاڭجۇن قانداق قويۇپ بەردى ؟ — دەپ سوراپ قالدى يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئۇستىگە بۇرۇتى تولۇپ كەلگەن ، ئىككى ئۆچى سەل كەينىگە قايرىلغان مانچېستېر دوپپىلىق مەزەمزانتا قاراپ . بۇ سوئال بىلەن تەڭ هەممەيلەن هاكىمبەگكە تىكىلدى . بۇ كۆزلەر : سەن خائىنمۇ ؟ دەۋاتقاندەك ، مەزەمزانتىڭ پۈتۈن بەدىنى شۇركۈنۈپ كەتتى . ئۇ نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى ئويلاپ قوشۇمسىنى تۇردى . ئۇنىڭ ئاق سېرىق چىرايىدىكى خۇشاللىقلار ياز توگىگەندەك توگەپ تاتاردى . ئۇ ئۆزىدىكى هودۇقۇشنى تەستە يوقىتىپ ، يەنە بۇرۇنقى هالىتىگە كەلدى . سوئال قويغان بېغىررەڭ دوپپىلىققا خۇش چىراي تىكىلىپ ئاغزىنى ئاچتى :

— مېنى تۈيۈقسىز گۇندىخانىدىن چىقاردى . بۇنىڭدىن مەنمۇ هەيران بولدۇم . كەچتە جاڭجۇن مېنىڭ بىلەن كۆرۈشتى . ئۇ ماڭا : «سىزنى گۇندىخانىدىن بوشاتتىم . هاكىمبەگلىكىڭنى ئەسلىگە كەلتۈردۇم . بۇنىڭدا ئىمىن ۋاڭ ، موسا گۇڭ قاتارلىق بوۋىلىرىڭنىڭ يۈزىنى قىلدىم . ئەمدى غۇلجىغا قايتىپ كەتسەڭ بولىدۇ . سەن بېرىپ قېرىنداشلىرىڭغا دېگىن ، بىز سېلىقنى ئازايتايلى ، پەيلىدىن يانسۇن !» دېدى . مەن نېمە دەيمەن ؟ «خوپ» دېدىم ـ دە ، غۇلجىغا ساق ـ سالامەت كېتىۋېلىشىنىڭ غېمىدە بولدۇم...

مەزەمزات سۆزىنى توگىتىپ ، ئولتۇرغانلارغا بىر ـ بىرلەپ قاراپ چىقتى . ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن گۇمانلانغان بىرمۇ چىرايىنى كۆرمىدى ، كۆڭلى ئورنىغا چۈشكەن هاكىمبەگ كىچىك دادىسىغا قارىدى :

— ئەمدى دەم ئالساقمىكىن؟ ئەتە يەنە ماڭمىز ئەمەسمۇ؟!
— بولىدۇ! سىز ئىككى كۈن يول يۈرۈپ تازا چارچىغانسىز!؟... دەم ئالايلى، دەم ئالايلى!
ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇردى.

* *

قۇمۇل ۋاڭلىرىنىڭ ئوردىسىغا ئوخشىتىپ ئۇيغۇر بىناكارلىق ئۇسلۇبى بىلەن ياسالغان ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا قازىكالان موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم، ئابدۇرۇسۇل ئەمىر باشلىق يۈرت كاتتىلىرى ئۆزئارا پاراڭلىشىپ تۇراتتى. ئۇلار ئارىلاپ ئالدىدىكى چوڭ يولنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە قاراپ قوياتتى. ئۇلارنىڭ بۇ قارىشىدا ئۆزلىرى كۈتۈۋاتقان ئادەملەرنىڭ قارىسى كۆرۈنەمدۇ؟ دېگەندەك مەنە ئىپادىلىنەتتى. تۇرغانلارنىڭ بەزىلىرى بېشىغا ئاق سېرىق، يېشىل سەللە، بەزىلىرى سۆسەر، قاما تۇماق ۋە تۆپە، بەزىلىرى بېغىررەڭ مانچېستېر دوپپا، ئۇچىلىرىغا موۋۈت تون، كالتە پەشمەت، ئۇزۇن پەرىجە، پۇتلىرىغا خۇرۇم ئۆتۈك، خۇرۇم مەسە ـ كالاچ كىيگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ كۆرۈنۈشىدىن سۆزلەتلىك غۇرۇر، تەكەببۇرلۇق كىبرى، مەنسەپ ـ دەرىجىلىرىگە قاراپ شەكىللەنگەن گىدىيىش ـ ھىجىيىشلار ئوچۇق ـ ئاشكارا كۆرۈنەتتى.

ھەممىنىڭ ئالدىدا تۇرغان قازىكالان موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم ئېگىز بويلۇق ئادەم بولۇپ، توپنىڭ ئىچىدىن ئالاھىدە چىقىپ تۇراتتى. ساقال ـ بۇرۇتلىرى قارەڭ ئاپئاق ئاقارغان، بۇۋرۇل قاشلىرى ئۆسكىلەڭ، يۈزى ئاق سېرىق، ئىككى مەڭزى ئالاھىدە تومپىيىپ چىققان، ئورا كۆز، قارامونچاقتەك كۆزلىرىدە ھېكمەتلىك بىر نۇر چاقناپ تۇرغان بۇ مويسىپىت بېشىغا سېرىق

يىپەك سەللە يۆگەپ ، ئۇستىگە موۋۇت پەرىجە ، پۇتىغا مەسە - كالاچ كىيىپ ، بويى ئۆزىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان ئىككى مەكتىزى قىپقىزىل ۋە گۈلگۈن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتى . ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە سەمىمىي ۋە قىزغىن قاراشلىرىدىن ، سۆزلىرىنى بىرلىپ ئاڭلاشلىرىدىن ئوي - پىكرى ئوخشاش ، بىر ئېقىمدىكى ئادەملەر ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولاتتى .

— ھۇجۇمغا جىددىي تەييارلىنىۋاتىمىز . ھەرقايسى سەھەرالاردىن كېلىدىغان نىيازلارمۇ كېلىۋاتىدۇ . بۇ قېتىم قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن دېھقانلارنىڭ جاسارىتى يۇقىرى . ئۇلار : «بۇ قېتىم بۇ بايانداي قەلئەسىنى چوقۇم ئالىمىز !» دېيىشمەكتە .

— پاك پەرۋەردىگار ، — دەپ ئەمىرنىڭ سۆزىنى قوللىدى موللا ناسىر ئەلەم ئۆزىگە ھۆرمەت بىلەن تىكىلگەن ئابدۇرۇسۇل بەگكە مېھرىبانلىق بىلەن قاراپ ، — نۇسرەت بەرسە ، بۇ قەلئەنى ئالىدىغانلىقىمىزدا شەك يوق ! شۇنداقتىمۇ ، ئەمىر ئۇگۇت - تەشۋىقاتنى كۈچەيتىپ قوزغالغان خەلقىمىزنى بىر نىيەت ، بىر مەقسەتكە كەلتۈرەلىسەك ، بايانداي سېپىلىغىلا ئەمەس ، كۈرە سېپىلىغىمۇ چىقالايمىز !...

قازىكالان ، ئەمىر باشلىق يۈرت چوڭلىرىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ، خېلىلا ئارىلىق قالدۇرۇپ ئەرلەر ، ئاياللار ، ئوغۇل - قىز بالىلار بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ ، يوغان دەرۋازا ئالدىدا تۇرغانلارغا قارىشاتتى .

— ئەنە ئاۋۇ سېرىق يىپەك سەللىلىك بوۋاي قازىكالان موللا ناسىر ئەلەم !...

— قازىكالانىڭ يېنىدىكى كېلىشكەن ئادەم ئابدۇرۇسۇل ئەمىر !...

كوچىنىڭ ئۇ تەرىپىدىمۇ يۈرت چوڭلىرىغا قاراپ تۇرغانلار ئاز ئەمەس ، ئۇلارمۇ قوللىرىنى سوزۇپ ئۆزلىرى تونۇيدىغانلارنى يېنىدىكىلەرگە تونۇشتۇراتتى . تونۇشتۇرغانلارنىڭ چىرايلىرىدا

ئۇلارنى تونۇغانلىقىدىن پەخىرلىنىدىغان بىر خىل ھاياجان ۋە ماختىنىش تۇيغۇسى ئىپادىلىنەتتى...

قۇياش ئالدىراپ كۈنپېتىش ئۈپۈقىغا يېقىنلاپ باراتتى. ئۇنىڭ ئالتۇن نۇرى ئاستا - ئاستا ئۆزگىرىپ قىزغۇچ رەڭگە كىرىۋاتاتتى. شىمال تەرەپتىكى تاغلاردىن كېلىۋاتقان باش باھارنىڭ سەلكىن شامىلى ئادەملەرنىڭ يۈزلىرىنى ئەركىلەتكەندەك سىيپاپ ئۆتەتتى.

«كېلىۋاتىدۇ!» دېگەن ئاۋاز خۇددى چاقماق چاققاندەك جاراڭلاپ چىقىپ ئوردا ئالدى ۋە كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرغانلارنى قارادۇڭ تەرەپكە قاراتتى. كەينىدىكىلەر ئاياغلىرىنىڭ ئۇچىدا تۇرۇپ، بۇيۇنلىرىنى سوزۇپ قارىسىمۇ، كېلىۋاتقانلارنى كۆرەلمەي تېرىكەتتى. ئۇلار ئاخىرى بولالماي سەكرەپ كوچىنىڭ كۈنچىقىش بېشىغا تىكىلەتتى...

چوڭ يولنىڭ باش تەرىپىدە كېلىۋاتقان نۇرغۇن ئاتلىقلار كۆرۈندى. ھەممىنىڭ ئالدىدا جەرەن ئاتقا مىنگەن شەمشىدىن خەلىپەم، ئۇنىڭ يېنىدا كۈرەڭ قاشقىسى يۈگەن سىيرىۋاتقان مەزەمزات كېلىۋاتاتتى. ھاكىمبەگنىڭ سەل كەينىدىرەك قاراگىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇتقان سىڭار كۆز كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرغانلارغا قارايتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدە پىيادە تۆت - بەشتىن قالايمىقان كېلىۋاتقان نىيازلار ئۆمىرىدە بىر قېتىم كۆرمىگەن شەھەر ۋە شەھەرلىكلەرگە ھەيران بولۇپ تىكىلەتتى.

يول بويى «مېنى قارشى ئېلىشقا چىقارمۇ، چىقماسمۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ كەلگەن مەزەمزاتنىڭ يوغان، قوڭۇر كۆزلىرى شۇ تاپتا چاقناپ، چىرايىدىن كۈلكە - تەبەسسۇم چېچىلاتتى. ئۇ يىراقتىنلا ئۆزىنى قارشى ئېلىشقا چىققان قازىكالان موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇمنى، ئابدۇرۇسۇل بەگنى ۋە ئەمەلدار، يۈرت چوڭلىرىنى كۆرۈپ، خۇشاللىقىنى باسالماي قالدى، يۈرىكى دۈپۈلدەپ سېلىپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن ئىسسىق تۇيغۇ

ئۇرغۇدى... يۈگەن سىيرىپ ، قولاقلىرىنى دىك تۇتۇپ كېلىۋاتقان كۈرەك قاشقىنىك ئۈستىدە ئەمدى كېرىلىپ ئولتۇرغان ھاكىمبەگنىك كۆڭلىدە يولدىكى ۋەھىمىلەردىن قىلچىلىكمۇ قالمىدى . ئۇ ئېتىنى دېۋىتىپ تېزرەك ئۆزىنى قارشى ئالغىلى چىققانلارنىك ئالدىغا بېرىشقا ئالدىرىدى . ئەقىللىق ئات ئۆز ئىگىسىنىك كۆڭلىنى چۈشەنگەندەك ، ئاياغلىرىنى تېزلىتىپ ، بىردەمدىلا ئوردا ئالدىغا يېتىپ كەلدى . ئېتىدىن بىر سەكرەپ چۈشكەن مەزەمزات ، چولۇۋرىنى يېتىپ كەلگەن مۇھاپىزەتچىسىگە تۇنقۇزۇپ ، ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان قازىكالان ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ۋە يۇرت چوڭلىرىنىك ئالدىغا كەكلىكتەك يورغىلاپ يېتىپ كەلدى . ئۇ موللا ناسىر ئەلەمگە ئېگىلىپ ، قول باغلاپ سالام قىلىپ ، ئارقىدىن ئىتتىك كېلىپ قولىنى تۇتۇپ سۆيدى .

— قانداق تۇردىلا ؟ تەنلىرى سالامەتمۇ ؟ — دېدى ھاكىمبەگ تىترىگەن ئاۋازى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ ، ئۇنىك يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى ياش بولىقىغىلا ئوخشايتتى .

— مېنىك ئەھۋالىم يامان ئەمەس . ئۆزلىرىچۇ ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ؟ — دېدى قازىكالان ، مەزەمزاتقا خوش چىراي قاراپ ، — ياراتقان ئاللاغا شۈكرى ! ساق ـ سالامەت دىدارلاشقانلىقىمىزدىن ئىنتايىن خوشالمەن !...

— شۇنداق ! ... شۇنداق ! ... — دەيتتى ھاكىمبەگ ، ئۇنىك سۆزلىرى ياش بىلەن يۇيۇلوپ چىقىۋاتقاندەك قىلاتتى ، — ئۈستۈمدە ياراتقان ئىگەم تۇرۇپتۇ ! كۈرەنىك سېپىق ، زەي گۇندىخانىسىدا پىت ـ بۇرگىلەرگە يەم بولۇپ ياتقان چاغلىرىمدا سىلەر بىلەن ساق ـ سالامەت كۆرۈشىدىغانلىقىم ئوخلىسام چۈشۈمگىمۇ كىرمەيتتى . شۇ تاپتا سىلەر بىلەن ساق ـ سالامەت كۆرۈشكەنلىكىمدىن ئۆزۈمگە ئىشەنمەي قېلىۋاتىمەن ! ياراتقان ئاللا ھەققىتەن ئۇلۇغ ! ئۇ پاختىنىمۇ ئوت ئىچىدە ساق ـ سالامەت ساقلايدىكەن !...

مەزەمزات ئۆزىگە قاراپ تۇرغان ئابدۇرۇسۇل بەگنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭغا بۇرۇلدى . بايانىن چورۇق ھېكمىنىڭ ئوغلى بىلەن كۆرۈشكەن شەمشىدىن خەلپەم ، ئەخمەت سىتار كۆزلەر ئەمدى مۇللا ناسىر ئەلەم بىلەن كۆرۈشتى . مەزەمزات ئابدۇرۇسۇل ئەمرنى قۇچاقلىۋالدى . ئۇنىڭ كۆزىدىن ياش تۆكۈلۈۋاتسىمۇ ، يۈرىكى «بۇ زېمىن ئۇستىدە يەنە قانچىلىك ياشىيالايسەن ؟ ! سېنىڭ ئەتىكى قاتىلىڭ — مەن كەلدىم ! » دېگەندەك تېپىرلايتتى . بەزى ئادەملەرنىڭ كۆزى كۈلۈۋاتسىمۇ ، كۆڭلى زەھەر چېچىۋېرىدۇ . ھاكىمبەگ ئۇزاق ئايرىلىپ سېغىنغاندەك كۆزلىرى ياش تۆكۈپ ئەمرنى قۇچاقلىۋالغان بولسىمۇ ، ئۇنىڭ يۈرىكى زەھەرلىك يىلاندەك ۋىشىلدايتتى .

— خۇش كەپتىلا ! سىلىنى ھۆرمەت بىلەن قارشى ئالىمىز ! — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ مەزەمزاتقا تىكىلىپ ، بۇركۈتىنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرىدە ئەقىل ۋە سەمىمىيلىكنىڭ نۇرلىرى چاقناپ تۇرىدىغان بۇ قەيسەر ئەمىر شۇ تاپتىمۇ ئالدىدا تۇرغان ئىچى زەھەر ھاكىمبەگكە ھۆرمەت ۋە سەمىمىيلىك بىلەن قارايتتى .

ئاق كۆڭۈل ، سەممىي ئادەملەر كۆپىنچە باشقىلارنىمۇ خۇددى ئۆزىدەك ھېسابلايدۇ ؛ ئۇلار كۈلۈپ تۇرغان ، كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆككەن ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى ئەڭ خەتەرلىك ئادەملەر ئىكەنلىكىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيدۇ . خۇددى توڭلىغان يىلانغا رەھىمى كېلىپ ئىچىگە سېلىۋالغان دېھقان ، يىلان تىرىلىپ ئۆزىنى چاقمەن دېگەندىلا پۇشايمان قىلغىنىدەك ؛ قىلىچ كۆكسىگە تەڭلەنگەندىلا ، ئاق كۆڭۈل ۋە سەممىي ئادەملەر «دوست چىراي» نىڭ ئىچى زەھەر يامان ئادەملىكىنى بىلىدۇ . لېكىن ، بۇ چاغدا ئۇ تولىمۇ كېچىككەن بولىدۇ . ئۇ ئۆزى ھۆرمەتلىگەن ۋە ئەزىزلىگەن «قېرىندىشى» نىڭ قولىدا ئۆلىدۇ . تېخىچە ياش تۆكۈۋاتقان يوغان ۋە قوڭۇر كۆزلەردە ساختا ،

كىشىنى ئاسانلا ئازدۇرىدىغان مېھىر - مۇھەببەت كۆرۈنەتتى .
— شاغىبەگ ، — دېدى قەستەن مەزەمزات ، گويا ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە «سەن مېنىڭ مۇئاۋىنىم» دېگەننى ئالاھىدە ئەسكەرتكەندەك ، — شۇ تاپتىكى خۇشاللىقىمنى سۆز بىلەن ئېيتىپ بېرەلمەيمەن . مەن بۇ يورۇق ئالەمدىن ئۈمىد ئۈزگەنىدىم . سىلەر بىلەن ساق - سالامەت كۆرۈشكەنلىكىمگە تېخىچىلا ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ ! راست ، ياراتقان ئىگەم ، بارلىق مۆجىزىلەرنى يارىتىدىغان ئۇلۇغ قۇدرەت ئىگىسىسەن !...
موللا ناسىر ئەلەم بىلەن كۆرۈشۈپ بىر چەتتە ، شەمشىدىن خەلپەمنىڭ يېنىدا تۇرغان سىڭار كۆز ئابدۇرۇسۇل ئەمىر بىلەن كۆرۈشۈۋاتقان مەزەمزاتنىڭ كۆزلىرىدىكى ياشنى كۆرۈپ پىسكىكىدە كۈلۈپ قويدى .
«ھەي ، كاززاپ ! — دېدى ئۇ ، شۇ دەمدە خىزىر قىياپىتىگە كىرىۋالغان مەزەمزاتقا قاراپ ، — كېچىلا ئالدىڭدىكى ئادەمنى ئۆلتۈرىمەن دېۋىدىڭ ، ئەمدى ئۇنىڭ ئالدىدا كۆزۈڭنىڭ سۈيىنى ئېقىتىپ ، ئۇنىڭغا كۈچۈكلىنىۋاتىسەن ! سەن نېمىدېگەن مەككار ! ئىبلىسمۇ سەن قىلالىغاننى قىلالمايدۇ ، — سىڭار كۆز بىردەم تۇرۇۋېلىپ خىيالىنى يەنە داۋام قىلدى ، — ھاياتمۇ قىزىق ، ئۇنىڭ بىر مەڭزى ئاق ، بىر مەڭزى قارا ، ئۇ ئۆز مۇددىئاسى ئۈچۈن ئىككى مەڭزىنى بىر - بىرىگە ئالماشتۇرالايدۇ . بۇ دۇنيادا ھىجايغان قاپاق تۇرەلەيدۇ ، ئېگىلگەن گىدىيەلەيدۇ . ئاجايىپ ھىيلە ۋە شۇملۇقلىرى كۆپ بۇ جاھان ئادەملەرنى ئەنە شۇنداق ئوينىتالايدۇ . »
ئەخمەتخان خوجىنىڭ خىيالى ئۇزۇلۇپ قالدى . موللا ناسىر ئەلەم شەمشىدىن خەلپەم ، مەزەمزات ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىر قاتارلىقلارنى باشلاپ ئوردىغا قاراپ يول ئالدى . ھاكىمبەگ ئىتتىك كېلىپ قازىكالاننىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ ، ئۇنىڭ بىر يېنىدا بىرنېمىلەرنى دەپ ماڭدى . سىڭار كۆز ئاران ئېرىشكەن

بۇ توپتىن ئايرىلىپ قېلىشتىن قورقاندەك ئىتتىك كېلىپ ، مەزەمزاتتىن كېيىنلا خىيال سۈرۈپ ئاياغ تاشلىدى .

«ھاكىمبەگكە دەپ بۇ يەردە قالماي بايانداپغا بۇگۈنلا كېتەي ! بۇ قېتىمقى بايانداپغا قىلىنىدىغان ھۇجۇمدا ئۆزۈمنى بىر كۆرسىتىپ ، داڭقىمنى چىقىراي ! » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈرگەن ئەخمەتخان تاملىرى ئېگىز ئوردىنىڭ يوغان دەرۋازىسىدىن ھويلىغا كىردى .

* *

ئەخمەتخان ئۆزى ئويلىغىنىدەك ، ئوردىدىكى قارشى ئېلىش زىياپىتىدىن كېيىن ، چېرىكلىرىنى باشلاپ بايانداپغا كەتتى . زىياپەتتە مەزەمزات ئەخمەتخان خوجىنى كۆپچىلىككە ئالاھىدە تونۇشتۇرۇپ ، بۇ قېتىمقى بايانداپغا ھۇجۇم قىلىش جېڭىدە تىللاردا داستان بولغۇدەك تۆھپە يارىتىدۇ ! دەپ ماختىدى . سىڭار كۆزمۇ ھاكىمبەگنىڭ سۆزلىرىدىن ئاغزى ـ قۇلىقىغا يېتىپ ئۆزىنى بىلەلمەي قالدى . ئۇ يۈرت چوڭلىرى بىلەن بىر ـ بىرلەپ كۆرۈشۈپ ، ئۇلارغا مەزەمزات دېگەنلەرنى ئۆز ئاغزى بىلەن دېدى . شۇنداق قىلىپ يەكچەشمە ئەخمەتخان قارشى ئېلىش زىياپىتىدىن باشلاپ ھەممىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتقان شەخس بولۇپ قالدى .

كۈنچىقىش تەرەپ ئاقىرىشقا باشلىدى . ئورنىدىن ئەتىگەن تۇرىدىغان خوجا ئېرىقتىكى سۇدا تاھارەت ئېلىپ ، نامازۋاقتى بولغۇچە ئەتراپىنى ئايلاندى . ئۇ ئوتى ئۆچكەن گۈلخانلارنىڭ چۆرىسىدە ئۇخلاۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ ، ئەمىر چېدىرى تەرەپكە كەلدى . قوراللىق قاراۋۇللار ئايلىنىپ يۈرگەن ئاق ، يوغان چېدىر ئۇنىڭ كۆزىگە قانىتىنى يېيىپ ئۆزىگە ئېتىلىشقا تەمشىلىۋاتقان ئاق قۇدەك كۆرۈنۈپ كەتتى .

بىرقانچە ھەپتىنىڭ ئالدىدا ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنىڭ ئاق چېدىرى بايانداي سېپىلىدىن ئانچە يىراق بولمىغان سۆگەتلىكىنىڭ چېتىدە بولۇپ ، دۇشمەننىڭ توپ ئوقلىرى يېنىدا دېگۈدەك چۈشەتتى . بىر قېتىم بايانداپغا كەلگەن قازىكالان بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ، ئەمىرنىڭ چېدىرىنى يىراقراق بىر پىنھان جايغا كۆچۈرۈشنى تەكلىپ قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنىڭ چېدىرى سېپىلدىن خېلىلا يىراق قىزىلدۆڭ تەرەپكە كۆچۈرۈلدى .

ئەخمەتخان ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنىڭ ئاق چېدىرىغا قاراپ ئۇزاق تۇرمىدى . ئۇ بىردەم تۇرۇپلا قولىنى كەينىگە قىلىپ ، ئاستا مېڭىپ بايانداي سېپىلىغا يېقىنلاپ كەلدى .

چۆرىسىنى ھەيۋەتلىك سېپىل ئورىغان بايانداي قەلئەسى ھەربىي قەلئە بولۇپ ، غەربىي شىمالدىكى تەخمىنەن سەككىز چاقىرىم يىراقلىقتا بولغان سۇلۇق ئالمۇتا غولىنىڭ ئاغزىدىكى تۇزلەڭلىكتە تۇراتتى . بۇ قەلئەنى 18 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىدا تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شەرقىدىن ئىلىغا كۆچۈرۈلگەن سەككىز مىڭ ئۇيغۇر بىنا قىلغان ، ئۇ ، بۇ ئۇيغۇرلارنى باشقۇرۇش ئۈچۈن قۇرۇلغان ئىلى گۇڭ - بەگلىكى تۇرىدىغان غۇلجا شەھىرى بىلەن تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى ئىدارە قىلىدىغان ئىلى جاڭجۈن مەھكىمىسى ئورۇنلاشقان كۇرە قەلئەسىنىڭ ئارىلىقىدا بولۇپ ، چىڭ خانىدانلىقى ھاكىمىيىتىنىڭ كۇرەدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان ھەربىي مۇداپىئە قەلئەسى ھېسابلىناتتى . سېپىلى مۇستەھكەم ، ئۆزى ھەر تەرەپتىن خاتىرجەم ۋە قۇدرەتلىك دەپ قارىلىدىغان بۇ قەلئەگە پۈتۈن جاڭجۈن مەھكىمىسىگە تەۋە چېرىكلەرنىڭ ئوزۇقلۇقى ئۈچۈن ئاتمىش «يۈز»[1] دىن ئېلىنىدىغان ھوسۇلنى تۆكىدىغان چوڭ - چوڭ ساڭلار ، ھەربىي ئەسلىھە ، قورال - ياراغ ، ئوق -

① ئىلىدىكى «يۈز» لۈك يېزىلار ئاتمىش ئىدى .

دورا ، چېرىكلەرنىڭ كىيىمى ـ كېچەك ئامبارلىرى ، ئارخىپ ئۆيلىرى ، چېرىكلەرنىڭ گازارمىلىرى ئورۇنلاشقاندى .
قوزغىلاڭ باشلانغاندىن كېيىن ، ئىلى جاڭجۇن مەھكىمىسى بۇ قەلئەنى قوغداش ۋە قوزغىلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن كۈرە ھەم باشقا جايلاردىن نۇرغۇن چېرىك يۆتكەپ كېلىپ ، بايانداي قەلئەسىنىڭ مۇداپىئە كۈچىنى يەنمۇ كۈچەيتتى .
سىڭار كۆز بايانداي سېپىلىغا قاراپ ، بىر قىر ئۇستىدە تۇراتتى . ھەيۋەتلىك قەلئە يورۇپ كېلىۋاتقان تاڭ سەھەر قوينىغا ئالغىلى بولمايدىغان ئاجايىپ ئېگىز ۋە تاملىرى قېلىن قورغاندەك كۆرۈنەتتى .
«يۇ ئېتىپ قويدۇممۇ ، نېمە ؟ — دېدى ئۇ خىيال سۈرۈپ ، — بۇ سېپىلنى راستىنلا ئالغىلى بولارمۇ ؟ ھەي ، بىر مۆجىزە يۈز بېرىپ ئېلىنمىسا ، شوتا ـ پوتا بىلەن چىقىپ ئالغىلى زادىلا بولمايدىغاندەك !... »

... بايانداي سېپىلىنى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شەرقىدىن ئىلىغا كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇرلار سوقۇۋاتاتتى . سېپىل سوقۇشقا ئىلىنىڭ ھەرقايسى يېزىلىرىدىن كەلگەن مىڭ دېھقان ئون بۆلەككە بۆلۈنۈپ ، ھەر يۈز ئادەملىك بۆلەككە بىر يۈزبېگى باشلىق بولاتتى . ھەر يۈز ئادەملىك بۆلەك يەنە ئون كىچىك بۆلەككە بۆلۈنۈپ ، ھەر ئون كىشىلىك بۆلەككە ئونبېشى قارايتتى . ھەر يۈز كىشىلىك بۆلەكتە يەنە بىردىن بوتۇڭ بولۇپ ، ئۇ ھاشارلارنىڭ قېچىپ كەتمەسلىكىگە مەسئۇل بولغاندىن تاشقىرى ، سېپىل سوقۇش ۋەزىپىسىنمۇ ئۆلچەپ بېرەتتى . پۈتۈن تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن سېپىل سوقۇش شەرق ، شىمال ، غەرب ۋە جەنۇبتىن بىرلا ۋاقىتتا باشلاندى . سوقۇلىدىغان سېپىلنىڭ ئېگىزلىكى يەتتە يېرىم مېتىر ، ئاستى بەش مېتىر ، ئۈستى تۆت مېتىر بولۇپ ، ئۇستىدە قاتار تىزىلغان تۆت چېرىك بىمالال

ماڭالايتتى . سېپىلنىڭ ھەر ئىككى يۈز مېتىر ئارىلىقىدا بەش چېرىك ئازادە تۇرالايدىغان كىچىك قوقتا (پوتەي) ، سېپىلنىڭ تۆت بۇلۇڭىغا ئىككى قەۋەتلىك خەنزۇچە شەكىلدە چېدىرلىق قىلىپ ، بىر پەي چېرىك تۇرالايدىغان چوڭ قوقتا ياسالدى . سېپىلنىڭ تۆت تەرىپىگە كۆك پىششىق خىشتىن پۈختا ، ئارىلىق تۆت دەرۋازا ياسىلىپ ، دەرۋازىلارنىڭ ئۈستىگە ئىككى قەۋەتلىك چوڭ قوقتا سېلىندى . سېپىلنىڭ دەرۋازىلىرى تۆمۈر بىلەن قاپلىنىپ ، ئۇنىڭغا ئون ـ يېگىرمە جىڭ ئېغىرلىقتىكى قۇلۇپ سالىدىغان زەنجىر بېكىتىلدى . سېپىل پۈتكەندە ھەربىر دەرۋازىغا بىر پەي چېرىك تۇرغۇزۇپ ، بىردىن زەمبىرەك قويۇلدى . يەنە سېپىلنىڭ چۆرىسىگە كەڭ ۋە چوڭقۇر خەندەك كولىنىپ ، دۈشمەن ھۇجۇم قىلىپ كەلسە خەندەكلەرگە سۇ باشلىنىپ ، سېپىلنى مۇداپىئە قىلاتتى .

ئوقيا تۇنقان چېرىكلەر ئىش مەيدانىنى كۆزىتىپ تۇراتتى . بىرەر ھاشار ئىشتىن توختاپ قالسا ، چېرىكلەر ئوقيالىرىدىن ئوق ئۇزۇپ ، ئۇنىڭ جېنىنى ئالاتتى .

«بىز سېپىلغا چىققاندا ،
خۇدايىم ساقلىسۇن ئوقتىن .
ئەجەبمۇ تويۇپ كەتتۇق ،
جانغا پانقان زورلۇقتىن .»

دېگەن قوشاق مانا شۇ چاغلاردا ، سېپىل سوققانلارنىڭ ھەسرەتلىك يۈرەك ـ باغرىدىن ئېتىلىپ چىققان ! قولىغا سىم ئورالغان ئەشمە قامچا تۇنقان يۈزبېگى ، ئونبېشىلارمۇ ئىش ئورنىنى تىنىم تاپماي ئايلىناتتى ، سېپىل سوقۇۋاتقانلارنى بىردەممۇ ئارام ئالدۇرمايتتى . مۇبادا ، بەزىلىرى چارچاپ قەددى ـ قامىتىنى رۇسلۇبلىش ئۈچۈن بىردەم ـ يېرىمدەم تۇرۇپ قالغانلىقىنى كۆرگەن يۈزبېگى ۋە ئونبېشىلار ئۇلارنى شۇ يەردىلا

باستۇرۇپ ئۇرۇپ ، قىزىل قېنىغا بويىۋەتتى ، ئۇنىڭ ئالە ـ پەريادىدىن ئاسماندىكى قۇياشمۇ چىدىيالماي سارغىيىپ كېتەتتى . هاشارلار مانا شۇنداق دەهشەتلىك زوراۋانلىق ئاستىدا بىرقانچە مېتىر يىراقتىن توپا قېزىپ ، توپىنى قاپ ، تاغار ، زەمبىللەر بىلەن سوقۇلۇۋاتقان سېپىلغا ئاچىقاتتى . ئېغىر ئەمگەك ، دەم ئېلىشنىڭ يوقلۇقى ، ئۇنىڭ ئۇستىگە يېمەك ـ ئىچمەكنىڭ ناچارلىقى ۋە يېتەرسىزلىكىدىن نۇرغۇنلىرى ئېغىر كېسەل بولۇپ ، بۇ ئالەمدىن ئىگىراپ خوشلىشاتتى . هەر كۈنى دېگۈدەك ئون نەچچە ئادەم يا كېسەل سەۋەبى بىلەن ، يا تاياق زەربىسىدىن قان يۇتۇپ ئۆلەتتى . ئۆلگەنلەر قايسى «يۇز» دىن بولسا ، ئورنىغا يەنە شۇ سەھرادىن ئادەم تولۇقلىناتتى . ئۆلگەنلەرنىڭ جەسىتى كۆمۈلمەي چەتكە تاشلاپ قويۇلاتتى . يېتىپ قالغان ئېغىر ئاغرىقلارمۇ سېپىلغا توپا ئېلىنغان ئورەكلەردە يېتىپ قالاتتى . ئۇلار كېسەل ۋە ئاچلىق ئازابى بىلەن خۇداغا ناله قىلىپ بۇ يورۇق ئالەمدىن خوشلىشاتتى . بوتۇڭ ئۆلچەپ بەرگەن سېپىل تېمى پۈتكەندە ، يۈزبېگى ئامبالغا مەلۇم قىلاتتى ، ئامبال تەكشۈرۈپ ئۆلچەمگە لايىق بولسا ئالاتتى ، بولمىسا ئالمايتتى . تەكشۈرۈش قاتتىق بولۇپ ، ئامبالنىڭ تەكشۈرىدىغان ئادىمى قولىغا ئۇزۇن ساپلىق نەيزە ئېلىپ ، نەيزىنى كۈچ بىلەن سېپىلغا سانجىيتتى . ئەگەر نەيزە مەلۇم يېرىگىچە سېپىلغا پېتىپ كەتسە ، بۇنداق سوقۇلغان يەر ئۆتكۈزۈۋېلىنمايتتى . هەتتا مەسئۇل بولغان بوتۇڭنى شۇ يەردىلا بېسىپ ئۇرۇپ قان قىلىۋېتەتتى . شۇڭلاشقا بوتۇڭلار ئامبال كېلىپ تەكشۈرۈشىنىڭ ئالدىدا كوزىلاپ ياخشى هاراق ، چېكىشكە ئەپيۇن تەييارلاپ ، ئامبال ۋە يۇزبېگىلەرنىڭ ئايىغىغا باش قويۇپ يىغلاپ ، ئاز دېگەندە يىگىرمە — ئوتتۇز سەر ئاق كۆموش تارتۇق قىلاتتى . سېپىل مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ نالە ـ پەريادى ، قان ـ تەر ، شېرىن جېنى بەدىلىگە ئۈچ يىلدا ئاران پۈتتى…

سېپىلغا ئۇن ـ تىنسىز قاراپ تۇرغان خوجا بۇ قان ـ ياشلىق تارىخنى بىلمەيتتى ، ئۇ بۇنداق ئەل ـ يۇرتنىڭ قان ۋە يېشى بىلەن يېزىلغان تارىخنى ئاڭلاشنىمۇ خالىمايتتى . ئۇ پەقەت قانداق قىلىپ ئىلى ۋادىسىدا شۆھرىتىنى چىقىرىپ ، ئەڭ چوڭ ھوقۇقنى ئىگىلەش ، ھەددى ـ ھېسابسىز مال ـ دۇنياغا ئىگە بولۇشنىلا ئويلايتتى . سىڭار كۆز بۇ سېپىلنى ئالغىلى بولمايدۇ ، دەپ قارىسىمۇ ، يەنىلا شۇملۇق ، ھىيلە ـ مىكىر بىلەن بۇ قېتىمقى بايانداينغا قىلىنىدىغان ھۇجۇمدا ئۆزىنى كۆرسىتىشنى خىيال قىلاتتى . ئۇ ئامىتى كېلىپ ئىلىغا شۆھرىتىنى تارقىتالىسا ، كېيىنكى يولى ھەسەن ـ ھۈسەنگە ئايلىنىپ ، مۇراد ـ مەقسىتىگە يېتەلەيتتى .

«ياراتقان ئىگەم ! — دېدى ئۇ ، ئاستا پىچىرلاپ ، — سەن جىمىكى كارامەتلەرنىڭ ئىگىسى ! بۇ قېتىمقى بايانداي جېڭىدە ماڭا نۇسرەت ئاتا قىلىپ مۆجىزە يارىتىشىمغا مەدەت بەرگەيسەن ! ئەڭ بولمىغاندا ماڭا ئەقىل بېرىپ ، داڭقىمنى چىقىرالايدىغان بىرەر ئامال تېپىشىمغا يول كۆرسەتكەيسەن !... »

يىراقتىن بامداتنىڭ ئەزىنى ئاڭلاندى . خوجا كەينىگە بۇرۇلۇپ ئۆز چېرىكلىرى قالغان تەرەپكە يول ئالدى . ئۇ كېتىۋېتىپ بۇ قېتىمقى بايانداي جېڭىدە قانداق قىلىپ شۆھرەت ـ داڭقىنى چىقىرىشنى ئويلايتتى .

* *

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاق چېدىرنىڭ شىمالىي تەرىپىدە ، ئىككى قەۋەت كۆرسىنىڭ ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئازادە ئولتۇراتتى . ئۇ ئالدىدىكى ئانچە چوڭ بولمىغان شىرەنىڭ ئۈستىگە بىر قولىنى قويۇپ ، دىققەت بىلەن ئەخمەتخان خوجىنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتى . قەددى ـ قامەتلىك ، كەڭ ماڭلىيى تېشىغا تەپكەن ، ئەقىل ۋە

سەممىيلىك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بۇركۈتنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان ، ئىككى مەڭزى جۇلالانغان شەپەقتەك كۈلگۈن ، ئۇزۇن بۇرۇتلۇق ، قىسقا قىرقىما ساقاللىق ئەمىر هاياجان بىلەن سۆزلەۋاتقان خوجىنىڭ سۆزلىرىگە قىزىقىپ قۇلاق سالاتتى . ئاتىسى چورۇق هېكىمدەك ئادالەت ۋە خەلقنى قىزغىن سۆيىدىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ شۇ كۈنلەردە قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن خەلقنىڭ سۈيىدە ئېقىپ ، ئوتتىدا كۆيەتتى . ئۇ هەربىر تىنىقىنى سۆيۈملۈك ئەل ـ يۇرتىنىڭ غېمىدە ئالسا ، هەربىر قەدىمىنى ئۇنىڭ نەپىسىدە تاشلايتتى . ئۇلۇغ شائىر موللا بىلال بىن موللا يۈسۈپ ئۆزىنىڭ «غازات دەرمۇلكى چىن» دېگەن مەشهۇر داستانىدا ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنى تۆۋەندىكىدەك تەسۋىرلىگەنىدى :

«بەهادىر ئاتاندى بۇ جەڭدە ئەمىر ،
نەدۇركىم ئەمىر ، شاه ساهىب سەرىر .
ئەمىردىن هەممەنىڭ دىلى بولدى شاد ،
دۇئا ئەيلەدى تاڤتى غەمدىن نىجات .
دېدى بارچە ئادەم يۇرەكلىك ئەمىر ،
كى بىزلەرگە دائىم كېرەكلىك ئەمىر .
كى ئابدۇرەسۇل بەگ دىلىدۇر دۇرۇست ،
دىلى دۇرۇست ئۇچۇن تۇتتى خەلق ئانى دوست .»①

ئەخمەتخان سىنچى سىڭار كۆزى بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چىرايىغا تىكىلىپ ، ئۇنىڭ روهىي هالىتىنى كۆزىتەتتى . خوجا ئۆزىگە قىزىقىپ دىققەت بىلەن تىكىلگەن كۆز ۋە چىرايىدىن غەيرىي تۇيغۇ كۆرەلمىگەنلىكتىن ، قىسىلماي ، هاياجان بىلەن قاينىاپ سۆزلەيتتى .

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995-يىل 3 ـ سان 12 ـ بەت .

— بايانداي سېپىلى تېخىچە ئېلىنماپتۇ . بۇ يەرگە كېلىپ ، ئۇنىڭ تېخىچە ساق تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ئىچىم سىيرىلدى . قوزغىلاڭچىلار بۇ چاغقىچە ھەرقانچە مۇستەھكەم بولسىمۇ قەلئەنىڭ ئىچىگە ئۇلۇغ قىيانەك بېسىپ كىرىپ بولۇشى كېرەكتى ! — ئۇ بىر ئۇھ تارتىپ سۆزىدىن توختىدى . بايانداينىڭ ئېلىنمىغانلىقىدىن قاتتىق ھەسرەتلەنگەنەك ھېسسىياتنى ئىپادىلىگەن سىڭار كۆز يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — مەن بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن كۆپ ئويلاندىم . سىلەرنىڭ بۇ قېتىمقى بايانداي ھۆجۇمىغا قانداي تەييارلىقىڭلارنىڭ بارلىقىنى بىلمەيمەن . مېنىڭ كەلگەن ئىرادەم مۇنداق : ئۆز چېرىكلىرىم بىلەن بولىدىغان ھۆجۇمنىڭ ئالدىدا مېڭىپ ، بىرىنچى بولۇپ سېپىلغا چىقىمەن . يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم ! جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولمايدۇ ، قۇربان بەرمەي سېپىلغا چىققىلىمۇ بولمايدۇ ! ناۋادا ، ھۆرمەتلىك ئەمىر ، بۇ ئۇلۇغ جەڭدە ئۆلۈپ كەتسەم ، ئۆلۈكۈمنى چىغلىقمازارغا دەپنە قىلارسىلەر !

ئابدۇرۇسۇل بەگ بۇ بىر كۆزلۈك ئادەمنىڭ ھاياجانلىق سۆزلىرىدىن خېلىلا تەسىرلەندى . ئۇنىڭ ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان باتۇر مىجەزى ئەمىرگە ياقتى . باتۇر ئادەملەر ئۆزىدەك باتۇر ئادەملەرنى ياخشى كۆرىدۇ . ئاق كۆڭۈل ، سەمىمىي بەگ خوجىنىڭ ساختا ، كىشىنى ئالدايدىغان سۆزلىرىگە ئاسانلا ئىشىنىپ كەتتى . چورۇق ھېكمىنىڭ ئوغلى ئالدىدا ئولتۇرغان ئادەمنىڭ ئېبلىسلىقىنى بىلەلمەي ، ئۇنىڭ چىرايلىق سۆزلىرىگە ئالدىنىپ ، كۆڭلىدە سىڭار كۆزنى باتۇر ئادەمدەك قىلىدۇ ، دەپ ئويلىدى .

— راست ، دېدىلە ، ئەخمەتخان خوجام ، — دەپ سۆز باشلىدى ئالدىرىماي ، ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەقىل ۋە سەمىمىيلىك نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى سىڭار كۆزگە تىكىپ ، — نەچچە قېتىم سېپىلغا ھۇجۇم قىلغان

بولساقمۇ ئالالمىدۇق . نۇرغۇن قېرىنداشلىرىمىز قۇربان بولدى . دۇشمەنلەر سېپىلغا كىگىز تارتتى ، تاي ـ تاي پاختا ۋە يۇڭلارنى تىزىۋەتتى . ئۇلار تاش ـ كېسەك ، توپ ـ مىلتىق ئېتىپ ، قىزىق ماي چېچىپ بىزنى سېپىلغا يېقىن يولاتمىدى . دېھقانلار دېگەندە : «سېپىلغا ئۇسۇپ ، بېشىمىزغا تاش يېدۇق» ... — ئەمىر سۆزىدىن توختاپ ، خىيال سۈرگەندەك توختاپ قالدى . ئۇ ئوڭ قولى بىلەن ئۇزۇن بۇرۇتىنىڭ ئۇچىنى بۇراپ ، خوجىغا قارىدى ، — «گاچىنى ئىت قوغلىسا ، تىلى چىقىدۇ ، ئەخمەقنىڭ بېشىغا توقماق تېگىۋەرسە ، ئەقىل پۇتىدۇ» دېگەن گەپ بار . مەن ئويلاپ بىر چارە تاپتىم : «سېپىلنىڭ ئاستىدىن بىر لەخمە كولاپ ، لەخمىگە دورا كۆمۈپ پارتلاتساق ، بىزنىڭ قوزغالغان خەلقىمىز ھۆررا توۋلاپ بېسىپ كىرىدىغان تۆشۈك ئېچىلمامدۇ ؟» دەپ خىيال قىلىپ ، بۇ تەدبىرىمنى موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇمغا ۋە باشقا سەردار ـ پالۋانلارغا دېيىدىم ، ئۇلار بىر ئېغىزدىن توغرا تاپتى . موللىتوختىيۇزىنىڭ يۈزبېگى كېلىپ : «بۇنداق لەخمە كولاشقا سادىر دېگەن ئوغرى باشى ، ئۇ ھازىر ئوغلى بىلەن دېھقانلار قوزغىلىڭغا قاتناشىپ مەشھەدە !» دېدى . مەن ئاڭلاپ ئىنتايىن خۇشال بولدۇم . موللىتوختىيۇزىنىڭ يۈزبېگىنى دەرھال بېرىپ سادىرنى باشلاپ كېلىشكە بۇيرۇدۇم . چېدىردا ئولتۇرالماي چېدىر ئالدىغا چىقىپ سادىرنى كۈتتۈم . موللىتوختىيۇزىنىڭ يۈزبېگى ھايال بولماي سادىرنى باشلاپ كەلدى . بۇرۇن سادىرنىڭ داڭقىنى ئاڭلىغان بولساممۇ ، دىدارلاشمىغانىدىم . دېۋىدەك① يوغان ئادەمنى كۆرۈپ ھەيران قالدىم . پىشانىسى كەڭ ، كۆزلىرى يوغان ، كەكە ساقال ، ئاق مالخاي كىيگەن سادىر ئالدىمغا كېلىپ قول ئۇزاتقاندىلا ، ئېسىمگە كېلىپ قولۇمنى بەردىم . مەنمۇ خىجىلا ئېگىز ئادەمغۇ ،

① سادىرنىڭ قەبرىسىنى قېزىپ ئاچقاندا ، ئۇنىڭ يانقان سۆڭىكىنى بېشىدىن تاپىنىغىچە ئۆلچىگەندە ئىككى مېتىر ئىككى سانتىمېتىر چىققان .

ئۇنىڭ يېنىدا مەن پاكار بولۇپ قالدىم . بىز چېدىرغا كىردۇق . سادىر چېدىردىن ئېگىلىپ تەستە كىردى ، — ئەمىر يەنە سۆزىدىن توختاپ ، گويا سادىرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەندەك جىمجىت تۇرۇپ قالدى .

ئەخمەتخان سادىرنىڭ داڭقىنى ئاڭلىغانىدى . ئۇ ئۇنى بىر كۆرۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى . «ناۋادا قولىدىن ھەرقانداق ئىش كېلىدىغان بۇ دۆنى ئاغزىمغا قارىتىۋالسام ، كېيىنكى ئىشلىرىمدا ماڭا ئەسقاتىدۇ» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەن خوجا بۇگۈنلا سادىر بىلەن كۆرۈشۈشنى ئويلىدى .

— مەن ئۆز ئويۇمنى سادىرغا دېۋىدىم . ئۇ توغرا تاپتى . ئىلىغا داڭقى پۈر كەتكەن پالۋان ماڭا قاراپ ئاغزىنى ئاچتى . ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدا تارتىنىش دېگەندىن زەررىچە ئەسەرمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئۇ ئەركىن ـ ئازادە ئولتۇرۇپ قورۇنماي سۆزلەيتتى :

«مەن ئۇچ ئوغلۇم بىلەن بۇ قوزغىلاڭغا قاتناشتىم . قولۇمدىن كېلىدىغان ھەرقانداق ئىشنى قىلىش ، مېنىڭ قوزغىلاڭغا قاتنىشىشتىكى ئىرادەم . بىلىدىلا ، مەن تارتمىغان جەبىر ـ جاپالار ، مەن ياتمىغان گۈندىخانىلار ، مەن يېمىگەن مۈشت ـ تاياقلار ، مەن قېچىپ كەزمىگەن دەشت ـ چۆل ۋە تاغلار قالمىدى . ئۆلمىدىم ، ئۇنىڭ بېرىسى بولدۇم . بۇ قوزغىلاڭغا مەن قاتناشماي كىم قاتنىشىدۇ ؟ قولۇمدىن كېلىدىغان ھەممە ئىشنى قىلماي چىدىيالامدىمەن ؟ ! ياق ! سادىر دېگەن خوخەنزە ! ئۇ ئۆز دۈشمەنلىرىنىڭ كۆزىگە مىخ ـ زىخ بولۇپ ياشىمىسا ، ياشىغان بولمايدۇ ! بوۋام خوتەنلىك ، بىرنى بىر دەيدىغان ، قىلىمەن دېگىنىنى قىلىدىغان مىجەز — مېنىڭ مىجەزىم !...»

ئۇ خىڭىلداپ سۆزلەيتتى ، شۇڭلاشقا خەلق ئۇنى «قاڭرۇق» دەيتتى . ئۇنىڭ چىرايىدا قەيسەرلىك ئىپادىلىنەتتى . مەن بۇ پالۋاننىڭ سۆزلىرىنى بېرىلىپ دىققەت بىلەن ئاڭلىدىم . بىرئاز

تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، سادىر يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :
«لەخمە كولىماي بولمايدۇ . لەخمە كولىمىساق ، مۇستەھكەم ئۇۋۇسسىغا كىرىۋالغان چاشقاننى سۇر - سۇر قىلىش تەس ! كىرىشكە تۆشۈك ئېچىۋالساق ، ئۇ چاغدا چاشقانىنىڭ ھالىغا ۋاي ! مەن دەۋرانقۇلى ، ئاللاقۇلى ، كېرىمقۇلى ئىسىملىك ئۈچ ئوغلۇم بىلەن لەخمىنى كولاي ! لەخمە پۈتكەندە دورا كۆمۈپ سېپىلنى پارتلىتىمىز . سېپىل پارتلاش بىلەن تەڭلا ھۇررا توۋلاپ ھۇجۇمغا ئۆتىمىز ! »
ئابدۇرۇسۇل بەگ سۆزىدىن توختىدى . لېكىن ئۇ ، بىر پىكىر يادىغا كەلگەندەك دەرھال يەنە ئاغزىنى ئاچتى :
— بىلىمدىلا ، ئەخمەتخان خوجام ، سادىر تالاي - تالاي يامۇللارنى تېشىپ قاچقان ، تالاي - تالاي بايلارنىڭ ئۆي ۋە ئېغىللىرىنى تېشىپ مال - دۇنيا ۋە ئات - كالىسىنى ئوغرىلىغان داڭلىق ئوغرى بولغاچقا ، لەخمە كولاشنىڭ پىرى ھېسابلىنىدۇ .
ئەمىر يەنە سۆزىدىن توختاپ ، خىيال سۈرگەندەك قىياپەتتە خوجىغا تىكىلدى . سىڭار كۆز ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ سەممىي ، ئاق كۆڭۈل ، ئوچۇق - يورۇق مىجەزىنى بىلىپ ، كۆزدىن يوقىتىشنىڭ ئاسانلىقىنى ئويلاۋاتاتتى .
«سەممىي ، ئاق كۆڭۈل ، ئوچۇق - يورۇق ئادەملەر ئوڭايلا ئالدىنىدۇ . مەيلى ئۇ ، قانچىلىك ئەقىللىق ۋە باتۇر بولمىسۇن ، مەككارلارنىڭ تۇزىقىدىن قۇتۇلالمايدۇ . بۇنداق ئادەملەر يا تۆھمەتتە قېلىپ ئازابلىنىدۇ ، يا جېنىدىن ئايرىلىدۇ··· »
— مەن سادىر پالۋانغا كېرەكلىك سايمانلارنى تەخ قىلدۇرۇپ بەردىم . ئۇ ھازىر ئوغۇللىرى بىلەن كېچە - كۈندۈز جاپالىق لەخمە كولاۋاتىدۇ . جالال دورغا بۇ ئىشقا باش بولدى .
ئەمىرنىڭ سۆزى تۇگىشى بىلەنلا ، ئەخمەتخان سۆز باشلاپ كەتتى . ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزىدە ۋە قارىراق كەلگەن چىرايىدا جىددىيلىك كۆرۈنەتتى .

— بۇ قالتىس ئوبدان پىلان بوپتۇ ! ھۆرمەتلىك ئەمگەر ، لەخمىنىڭ پۇتۇشىنى كۆتەيلى ! مەن لەخمە پۇتكىچە چېرىكلىرىمنى قىلىچ ، نەيزە ئىشلىتىشنى مەشىق قىلدۇرىمەن ! ئارا ـ گۈرجەك تۇتۇپ ئۆگەنگەن دېھقانلىرىمىز قىلىچ ، نەيزە ئىشلىتىشنى بىلمەپ كەتمەيدۇ ، — ئۇ بىر تىنىۋېلىپ يەنە ئاغزىنى ئاچتى ، — ناۋادا ماڭا ھاجەتلىرى چۈشسە ، خىزمەتلىرىگە تەييارمەن !

— رەھمەت !

خوجا ئورنىدىن تۇردى . ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ سىگار كۆزىنى ئۇزىتىپ چېدىردىن چىقتى . ئىككىسى چېدىر ئالدىدا ، قول باغلاپ ، ئېڭىشىپ بىر ـ بىرى بىلەن خوشلاشتى .

قۇياش جەنۇبتىكى دىلمۇڭ تاغلىرىنى بويلاپ كۈنپېتىشقا قاراپ كېتىۋاتاتتى . كۈنلەر خېلىلا ئىسسىپ ، ئاق تېرەكلەر پوتلا چىقىرىپ ، سۆگەتلەرنىڭ شاخلىرى جالا بولۇپ قالدى .

* *

سادىرنىڭ قېشىغا كېچىسىلا بارغىلى بولاتتى . كۈندۈزى بارسا سېپىل ئۈستىدىكى چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى مىلتىق ۋە ئوقيالىرىدىن ئوق ئۇزۇپ ، قىزىتىلغان ماي چېچىپ ، خىش ـ تاش ئېتىپ جاننى ئالاتتى . يەنە بىر تەرەپتىن سادىرنىڭ سېپىل تېگىدە لەخمە كولاۋاتقانلىقىنى دۈشمەنلەرگە بىلدۈرمەسلىكمۇ كېرەكتى . دۈشمەنلەر بىلمەپ قالسا ، ئۇلارنىڭ خاتىرجەم لەخمە كولىشىغا يول قويمايلا قالماستىن ، يەنە ئۆلتۈرۈشكە ھەركەت قىلاتتى . بۇ ئەھۋاللاردىن خەۋەرسىز ئەخمەتخان پېشىن نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ ، سادىرلار لەخمە كولاۋاتقان سېپىل تەرەپكە يول ئالدى . ئۇ يېنىغا بىرمۇ مۇھاپىزەتچى ئالماي ، ئۆزى يالغۇز سېپىل يېنىغا كەلدى . خوجا بىر يوغان قارىياغاچنىڭ كەينىدە تۇرۇپ ئۆزىدىن ئانچە يىراق

بولمىغان سېپىلغا قاردى . كىگىز تارتىلغان سېپىلنىڭ ئۈستىدە ئارىلاپ ـ ئارىلاپ چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنىڭ بېشى كۆرۈنۈپ قالاتتى . سىڭار كۆز سادىرلار لەخمە كولاۋاتقان يەرنى بىلەلمەي خېلى ئۇزاق قاراپ تۇردى . ئۇ سېپىلنىڭ بېشىدىن ئاخىرىغىچە قاراپ چىققان بولسىمۇ ، لەخمە كولاۋاتقان ئورۇن ۋە سادىرلارنى كۆرەلمىدى . خوجا سېپىل تۈۋىگە بېرىش قارارىغا كېلىپ ، بار كۈچى بىلەن يۈگۈردى . سېپىل ئۈستىدىكى چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى سېپىلغا قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان خوجىنى كۆرۈپ قالدى . ئۇنىلداپ ئېتىلغان مىلتىق ۋە ئوقيا ئوقلىرى يامغۇرەك توكۇرلاپ ئۇنىڭ چۆرىسىگە چۈشتى . سىڭار كۆزنىڭ كۆزىگە چەكچىيىپ كېلىۋاتقان جەبرائىل كۆرۈندى ، ئۇ : «نېمىشقىمۇ كەلگەندىمەن ؟ » دەپ پۈشايمان قىلدى . ئەخمەتخان سېپىلغا يېقىنلاپ قالدى ، ئەمدى كەينىگە قېچىشقا بولمايتتى ، بىردىنبىر يول توختىماي ئالدىغا يۈگۈرۈش ئىدى . ئۆلۈم ھەر تەرەپتىن قوغلاپ كېلىۋاتقاندا ئادەم توشقاندەك يۈگۈرۈك بولۇپ كېتىدۇ . شۇ تاپتا چىرايى تاتىرىپ ، يەكچەشمە كۆزى چەكچەيگەن خوجا گويا قانات چىققاندەك ئۇچاتتى .

تۈيۇقسىز ئېتىلغان مىلتىق ، ئوقيالارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان سادىر لەخمىنىڭ تۆشۈكىگە كېلىپ ، بېشىنى چىقىرىپ قاردى . ئۇ توكۇرلاپ چۈشۈۋاتقان دۈشمەن ئوقى ئىچىدە ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي سېپىل تەرەپكە قېچىپ كېلىۋاتقان بىر ئادەمنى كۆرۈپ ھەيران بولدى .

«جېنىدىن تويغان كىمدۇر بۇ ؟ » دېدى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلاپ ، سادىر ۋارقىرىماقچى بولۇپ ئاغزىنى ئاچتى ـ دە ۋارقىرىمىدى ، ئۆزلىرىنى دۈشمەنگە سەزدۈرۈپ قويۇشتىن ئېھتىيات قىلدى . پەقەت پالۋان قولىنى چىقىرىپ پۇلاڭلىتىپ بەلگە بەردى . «قاڭرۇق » نىڭ كۆڭلىگە : «كۈپكۈندۈزدە قانداق مۇھىم ئىش بىلەن مېنىڭ يېنىمغا كەلگەندۇر بۇ ئەخمەق ؟ »

دېگەن خىيال كېلىپ ، يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقاندىن كۆز ئۈزمىدى .
سىگنال كۆز ئاغزىدىن ئالىنىڭ ئىسمىنى چۈشۈرمەي تەرلەپ ـ پىشىپ يۈگۈرەيتتى . ئۇ سېپىلدىن تاشلانغان بىر يوغان تاشقا پۈتلىشىپ دۈم چۈشتى . تاتلىق جان ئۈنى دەرھال ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ ، ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي ئالدىغا ماڭدۇردى ، قارىغۇ ئەجەل خوجىنىڭ جېنىنى ئالالمىدى ، ئۇ بىر يوغان قول پۇلاڭلىغان سېپىل تۈۋىگە يېتىپ كەلدى . ئەخمەتخانىنىڭ يەكچەشمە كۆزى چەكچىيىپ ، يۈزىدىن تەر قۇيۇلاتتى ، ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ زادىلا ئۆزىنى باسالمايتتى .
— نېمىدەپ كەلدىڭ ؟ — دېدى ھەرقانداق ئادەمنى سەنلەپ سۆزلەيدىغان سادىر ، خوجىغا ئەجەبلىنىپ قاراپ . پالۋانغا ئەخمەتخانىنىڭ يەكچەشمە كۆزى شۇملۇقنىڭ ئۆۋىسىدەك كۆرۈندى .
— سېنىڭ بىلەن سۆزلىشەي دەپ كېلىۋىدىم .
— سۆزلىشىشتىن باشقا مۇھىم ئىشىڭ يوقمۇ ؟
— سېنىڭ بىلەن سۆزلىشىشىمۇ مۇھىم ئىشقۇ !
— كېچىدە كەلمەمسەن ؟ كۈندۈزى كەلسەڭ ، جېنىڭدىن ئايرىلىدىغانلىقىڭنى بىلەمسەن ؟ ھېلىمۇ ، يەكچەشمە ، تەلىيىڭ بار ئىكەن ، ئۆلمەي تىرىك قالدىڭ !
— مەن ئاسان ئۆلىدىغانلاردىن ئەمەس !
— ئەپتىڭدىن ئاسان ئۆلىدىغانلاردىن ئەمەسلىكىڭ چىقىپ تۇرىدۇ . كۆپىنچە ئاق كۆڭۈل ، سەمىمىي ، ياخشى ئادەملەر ئاسان ئۆلىدۇ . بۇ جاھاندا ياخشىغا كۈن يوق ، دېگەننى ھەممە ئادەم بىلىدۇ ، — سادىر سۆزىدىن توختاپ ، ئۈنىڭغا ھۇمىيىپ قارىدى ، — سەن ئۆزۈڭ كىم ؟ نەدىن كەلدىڭ ؟ ئىسمىڭ نېمە ؟ ... مېنىڭ بىلەن نېمە توغرىسىدا سۆزلەشمەكچىدىڭ ؟...
— ئېتىم ئەخمەتخان ، مۇھەممەد پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋلادى خوجا بولىمەن ! يۇرتۇم چىغلىقمازار . بايانداپغا بىرقانچە كۈنلۈك

ئالدىدا چىرىكلىرىمنى باشلاپ مەزەمزات ھاكىمبەگ بىلەن بىللە كەلدىم...

— مەزەمزاتنى كۆرەدە گۈندىخانىدا دەپ ئاڭلىۋىدىم ، ئۇ قانداق كەپتۇ ؟ — دېدى سادىر ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ ، لەخمىنىڭ ئاغزىدا سېپىلغا يۆلىنىپ زوڭزىيىپ ئولتۇرغان خوجىغا قاراپ ، — مېنى بىلەمسەن ؟ ئىسمىم سادىر ، ئىلىدا داڭقى چىقىقان ئوغرى ! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ يەنە ئاغزىنى ئاچتى ، — لەخمىگە چۈش ! كېچىكمەي سېپىلدىكىلەر قىزىتىلغان ماي چاچىدۇ ، ئىچىدە قېلىپ كۆيۈپ كەتمىگىن ! بولدى . قاراڭغۇ چۈشكىچە قايتىپ كېتەلمەيسەن . بۇنىڭ ئىچىدە ماڭا دەيدىغانلىرىڭنى خاتىرجەم دېيەلەيسەن .

سادىرنىڭ سۆزى ئۈزۈلۈپ قالدى . سېپىلدىن قىزىتىلغان ماي چېچىلىشقا باشلىدى . ئەخمەتخان سادىرنىڭ سۆزى بىلەن لەخمىگە چۈشۈۋاتقاچقا ، قىزىق ماي ئىچىدە قالمىدى . لەخمە ئاغزى سېپىلنىڭ ئاستىدا بولۇپ ، قىزىتىلغان ماي ئىچىگە چۈشمەيتتى . پەقەت يەرگە چۈشكەن ماي ئېقىن ھاسىل قىلالمىسلا ، لەخمىنىڭ گەمىنىڭ ئاغزىدەك ئاغزىدىن ئېقىپ ئىچىگە كىرىشى مۇمكىن ئىدى .

لەخمىنىڭ ئىچى دىڭخۇلۇ[1] بىلەن يورۇپ تۇراتتى . خۇددى سادىردەك قەددى ـ قامەتلىك ئۇچ ئەركەك لەخمە كولايتتى . يىگىتلەرنىڭ بىرى لەخمە كولىسا ، قالغانلىرى دەم ئېلىپ ، كولاشنى زادىلا توختاتمايتتى .

قاتۇرۇق بىلەن سىكار كۆز لەخمىنىڭ ئاغزىدا ، ئىككى تېمىغا يۆلىنىپ ، بىر ـ بىرىگە قارىشىپ زوڭزىيىپ ئولتۇراتتى .

— ھە ، يەكچەشمە ، ئەمدى ماڭا دەيدىغانلىرىڭنى دېسەڭ بولىدۇ !

سادىرنىڭ ئۆزىنى «يەكچەشمە» دەپ ئاتىغانلىقىدىن ،

① دىڭخۇلۇ — چىراغ .

خوجىنىڭ ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ ، ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى . ئەخمەتخان : «ماڭا ئەگەشسىلا ، مېنى نېمە دېسە دېمەمدۇ ؟» دەپ ئۆزىگە تەسەللى بەردى .

— سېنىڭ بىلەن ، سادىر ، جان ئاغىنە بولغىلى كەلدىم ، خالىساڭ پاك پەرۋەردىگارىنىڭ مۇبارەك نامى بىلەن قول بېرىشىپ سادىق ئاغىنە بولايلى ! — دېدى خوجا يالغۇز كۆزىنى پالۋانغا چەكچەيتىپ تىكىپ .

سادىر كۈلۈپ كەتتى .

— نېمىشقا مېنىڭ بىلەن ئاغىنە بولغۇڭ كېلىپ قالدى ؟ ھۇي ، يەكچەشمە ، بۇنىڭدا بىر غەرىزىڭ بارغۇ دەيمەن ؟...

— نېمە غەرىزىم بولسۇن ! ؟ داڭقى چىققان پالۋانلار بىلەن جان ئاغىنە بولۇش مېنىڭ ئادىتىم . سېنىڭ بىلەن دوستلىشاي دېگىنىمنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ !...

— شۇنداق بولسىغۇ ياخشى ! لېكىن ، دوپپامغا جىگدە سالىمەن دېسەڭ ، بىلگەن كۈنۈم ئانا ـ ماناڭنى كۆزۈڭگە كۆرسىتىپ قويىمەن ! بىلىسەن ، مەن بىر ئاددىي ئادەم ، لېكىن ياخشى ـ يامانىنى ، ئاق ـ قارىنى ئايرىۋالغۇچىلىكىم بار ! — دېدى سادىر جىددىي قىياپەتتە ئەخمەتخانغا تىكىلىپ . پالۋانىنىڭ چاقناپ تۇرغان يوغان كۆزلىرىدىن چېچىلغان ئۇچقۇن خوجىنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى كۆيدۈرۈپ ، ئەيمەندۈرۈۋەتتى .

— دوپپاڭغا جىگدە سالسام ، ماڭا نېمە پايدا يا سەن بىر ھاكىمبەگ بولمىساڭ ، قازىكالان بولمىساڭ ؟ ! تازا گۇمانخورمۇ نېمە سەن ؟ ! مەن ، بىلەمسەن ، چوڭ ئىشلارنى قىلىشنىڭ غېمىدە يۈرگەن بىر ئادەم ! بۇ يولدا ماڭا يۆلەك بولارمىكىن دەپ سېنىڭ بىلەن ئاغىنە بولماقچىمەن .

سادىر ئويلىنىپ قالدى . ئۇ ئوقۇمىغان بولسىمۇ ، ئاق ـ قارىنى ئايرىۋالالايتتى . خوجىنىڭ بىر كۆرۈپلا ئۆزىگە ياقمىغان ئەپتىدىن سەمىمىيلىك ۋە ئاق كۆڭۈللۈكنى كۆرمىدى ، بۇ

چەكچەيگەن كۆزلەردە بىر شۇملۇق چاقناۋاتقاندەك قىلاتتى .
— چوڭ ئىشلار بولۇۋاتىدىغۇ ! خەلقنىڭ زۇلۇم ۋە زورلۇقىغا چىدىماي قوزغالغانلىقى چوڭ ئىش ئەمەسمۇ ؟ ! قوزغالغان خەلقنى ياردەم قىلىپ ، ئۇنى مۇراد - مەقسىتىگە يەتكۈزسەك ، چوڭ ئىش قىلغان بولىمىزغۇ ؟ ! بۇنىڭدىن باشقا سېنىڭ يەنە قانداق چوڭ ئىشىڭ بار ئىدى ؟ !...
— دېگىنىڭغۇ توغرا ! — دېدى سىڭار كۆز سادىرغا ھېيلە - مىكىر ۋە شۇملۇق چېچىۋاتقان كۆزلىرىنى تىكىپ ، — ئاخىرى يۇرتقا ئاتا كېرەكقۇ ؟ سەن بىلەن مەن ئاتا بولساق بولمامدىكەن ؟ ئاتىلىق سېنىڭ بىلەن ماڭا ياراشمامدىكەن ؟ مېنىڭ دەۋاتقان چوڭ ئىشىم ، مانا شۇ !...
سادىر خوجىنىڭ غەرىزىنى چۈشەندى . ئۇ قوزغىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاپ ، «ئاتا» بولۇش غېمىدە يۈرگەن بىر قارا نىيەت ئىكەنلىكىنى بىلدى . پالۋان ئۇنىڭدىن يىرگەندى ، پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن غۇۋۇزۇدە غەزەپ - نەپرىتى ئۆرلەپ ، خوجىنى لەخمىدىن كۆتۈرۈپ تاشلىۋەتكۈسى كېلىپ كەتتى ، سېپىل ئۈستىدىن تېخىچە ماي چېچىلىۋاتقانلىقىدىن ئېغىر خۇرسىنىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى .
— يەكچەشمە ، بۇ يەرگە خاتا كەپسەن ! مەن سېنىڭدەك ئادەملەر بىلەن ئۇلپەت بولۇپ بىر يولدا ماڭىدىغانلاردىن ئەمەس ! مەن دېگەن ئەل - يۇرتنىڭ غېمىدە يۈرگەن بىر ئادەم ! ماڭا «ئاتىلىق» ، «ئەمەل» دېگەنلەر كېرەك ئەمەس . ئەل - يۇرتۇم كۈلسە ، ماڭا بەخت شۇ ! قوزغىلاڭ ئۈتۈق قازانسىلا ، ئۆز يۇرتۇم مۇللىتوختىيۇزىگە كېتىمەن . ئاخىرقى ئۆمرۈمنى تىنچ - خاتىرجەم ياشاپ ئۆتكۈزسەم بولدى . بىلەمسەن ، يەكچەشمە ، شالۋۇرۇمنى كاۋاپ قىلىپ يېگەن ، گۈندىخاندا پىت - بۇرگىلەرگە يەم بولۇپ يانقان چاغلىرىمدىمۇ ئەل - يۇرتنىڭ بەختىنى ئويلىدىم ، ئاتا بولۇشنى زادىلا ئويلىمىدىم . مېنىڭ دەيدىغىنىم شۇ ! ماڭا يەنە چۈشەندۈرىمەن دېمىگىن ! سۆز بىر ، قۇلاق ئىككى ! مەن تەكرارلانغان سۆزلەرنى ياخشى كۆرمەيمەن !

قاراڭغۇ چۈشكىچە لەخمىدە ئولتۇرۇپ ، قاراڭغۇ چۈشكەندە قۇيرۇقۇڭنى قىسىپ ئاستا كېتىۋال ! ساڭا دەيدىغان باشقا گېپىم يوق !...

سادىر ئورنىدىن تۇرۇپ ئوغۇللىرىنىڭ يېنىغا قاراپ ماڭدى . خوجا ئۇنىڭ كەينىدىن ئاغزىنى ئېچىپ ، نېمە دېيىش ، نېمە قىلىشنى بىلمەي ھاڭۋېقىپ قالدى...

بەشىنچى باب

بىلالنىڭ مۇخەممىسى

كېچە ئۆزىنىڭ قاپقارا چاچلىرىنى يېيىپ ئادەملەرنى ئۇيقۇغا چىللايتتى . ئوچۇق ئاسماندىكى يۇلتۇزلار جىمىرلاپ جۇلالىناتتى . شامالدىكى تاغلاردىن كېلىۋاتقان شامال لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۈلخانلارنىڭ يالقۇنلىرىنى سۇزۇپ ، ئالتۇن ئۇچقۇنلىرىنى ئۇچۇرۇپ ئويناتتى . قاراڭغۇلۇقتا ھەر تەرەپكە سۇزۇلگەن يالقۇنلار ، چېچىلىۋاتقان زەر ئۇچقۇنلار ئاجايىپ چىرايلىق مەنزىرە ھاسىل قىلاتتى . ھەربىر گۈلخان چۆرىسىدە ئولتۇرغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ يۈزلىرى يورۇپ ، كۆزلىرى چاقنايتتى . بەزى گۈلخانلاردا قىزىق پاراڭ بولۇۋاتسا ، بەزى گۈلخانلاردا چېلىنىۋاتقان تەمبۇر ۋە دۇتارغا جور بولغان ناخشا ياڭرايتتى .

مانا ، قارىياغاچ يېنىدا لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۈلخاندىن ياڭرىغان مۇقام ئۆزىنىڭ مۇڭلۇق ئاھاڭى بىلەن ئولتۇرغانلارنى ئۆزىگە بەند قىلىۋالدى . دۇتار ، تەمبۇردىن چىقىۋاتقان سىرلىق ئاھاڭ ، ئۇنىڭغا تەڭكەشلىنىپ ئېيتىلىۋاتقان نەچچە مىڭ يىللاردىن كېلىۋاتقان مۇقەددەس مۇھەببەت قىزىلدۆڭنىڭ كەينىدىكى كەڭ غولنىڭ ئىچىگە پاتماي ئاسمان بوشلۇقىغا ئۇچاتتى . ئىچ ـ ئىچىدىن پىغانى ئۆرلەپ تەمبۇر چېلىپ ، مۇقام ئېيتىۋاتقان ئادەم بېشىغا قىزىل دوپپا ، ئۇچىسىغا قارا پەرىجە

كىيگەن پېشانىسى كەڭ ، قارا قاشلىرى تېگىدىكى قوي كۆزلىرى چاقناپ تۇرغان ، قاڭشارلىق ، ئېڭىكىنى تەكشى قىرقىلغان قارا ساقال قاپلىغان ئۇزۇن بۇرۇتنىڭ ئايىغى ساقلى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەن ئوتتۇز ئالتە ياشلاردىكى ئاتاقلىق شائىر موللا بىلال بىن مۇللا يۈسۈپ ئىدى . بىلالنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى «نازىم» بولۇپ ، ئۇنىڭ يېنىدا دۇتار چېلىۋاتقان كىشى شائىردىن پاكارراق بولۇپ ، جانجىگەر ئاغىنىسىنىڭ يۈرەك مۇڭىغا بارلىق ماھارىتىنى تەڭكەش قىلاتتى . گويا يەر ـ ئاسمان ، دەل ـ دەرەخلەر مۇرادىغا يېتەلمىگەن ئاشىقنىڭ چىن ، ساپ ۋە گۈزەل مۇھەببىتىنى جىمجىتلىق ئىچىدە ئاڭلايتتى .

پېقىرچىلىقتا تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان يىگىرمە تۆت ياشلىق نازىم بىر ساھىبجامال گۈزەلگە ئاشىق بولۇپ قالىدۇ . شۇنىڭدىن كېيىن شائىر بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ موسەمماسى① غا چىقىپ ، ئۆز مەشۇقىسى ھەققىدە نەزمە يازىدۇ . ئۇ مۇشۇنداق ئۇچ يىلنى ئۆتكۈزىدۇ . موللا بىلال يازغان نەزمىلىرىنى ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە رەتلەپ ، تۇپلەپ ، بىر يېشىل تاۋار جىلتىغا سېلىپ ، مەشۇقىسى ساھىبجامالغا تەقدىم قىلىدۇ . يارىمۇ بۇ نەزمىلەر توپلىمىنى ساندۇقىغا سېلىپ قىممەتلىك بۇيۇم سۇپىتىدە ساقلايدۇ .

قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى شائىرنى «گاداي» ساناپ ، قىزىنىڭ رايىغا باقماي ، باشقا بىرىگە مەجبۇرىي ياتلىق قىلىۋېتىدۇ . نازىم بۇ جۇدالىققىن قاتتىق ئازابلىنىدۇ ، لېكىن مۇرادىغا يېتەلمىگەن ئاشىق بۇ مۇھەببىتىنى ، تارتقان قايغۇ ـ ئازابلىرىنى ئۇنتۇيالمايدۇ . ئۇ گاھىدا تەمبۇر چېلىپ ، ناخشا ئېيتىپ ئۆز پىغانىنى يەرۇ ئاسمانغا چاچىدۇ . شۇ تاپتىمۇ كونا ـ يېڭى يارۇ بۇرادەرلىرى بىلەن گۈلخان چۆرىسىدە ئولتۇرۇپ ، ئاشۇ ئازابلىق كەچۈرمىشلىرىنى پىغان بىلەن بايان قىلىۋاتاتتى . ئۇ ئۆز

① موسەممامى — ئەزان ئېيتىدىغان جاي — پەشتاق .

مەشۇقىنى غۇلجا شەھىرىدە بىرىنچى قېتىم كۆرگەندىكى ھېس - تۇيغۇلىرى بايان قىلىنغان غەزىلىنى «ئەجەم» مۇقامىنىڭ مۇقەددىمىسىگە سېلىپ يىغان بىلەن ئېيتىۋاتاتتى :

«مەن ئىلى شەھىرىدە كۆردۈم ۋەھ ئەجايىپ بىر پەرى ،
نەپەرىدۇر مەھۇشكىم ھۇر سۇفەتلىك دىلبەرى .
دۇختەرىدۇر جىلۋىلىك نازۇكەرەشمە بىرلە كىم ،
قۇيدىلەر ناگاھ قەدەم ئول كوچادىن بازار سەرى .
كەينىدىن سۇرئەت بىلەن باردىم كۆرەي دەپ يۇزىنى ،
ناگىھان ئاچتى يۇزىنى ئول سائادەت ئەختەرى .
ئول زەمان كۆردۈم يۇزىنى بۇ باشىمدىن كەتتى ھوش ،
قالدى ھەسرەتتە قەمەر ، ھەيران خۇرشىد خاۋەرى .
نەبالاغا ئۇچرادىم كەتتىم ئۆزۈمدىن ئول كۇنى ،
يىغلادى ھالىمغە كۇھىستان ئارا ياشۇ قېرى .
ئاتەشى ئىشق تۇتاشتى ئۆرتەدى باغرىمنى كۆپ ،
بۇ جەھەتتىن تۇتى ئى دىل شاد ئەمەس ئاندىن بىرى .»

نازىمىنىڭ كۆڭۈل مۇڭىغا تويۇنغان ئاۋازى بارغانسېرى يۇقىرى ئۆرلەپ ، بىر گۇزەل ، پاك ۋە يالقۇنلۇق مۇھەببەتنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ كۆيلەيتتى . بۇ بىر كۆرۈپ يۇرىكىگە ئوت كىرگەن ئاشىقنىڭ ناخشىسى بولۇپ ، تەبىئىي ئويغانغان مۇھەببەتنىڭ سېھىرلىك كۇچ - قۇدرىتىنى بايان قىلاتتى . گۇلخان چۆرىسىدە ئولتۇرغانلارنىڭ بەزىلىرى تاماكا چېكىپ ؛ بەزىلىرى تۇرۇپ - تۇرۇپ ئاھ ئۇرۇپ ؛ بەزىلىرى ئۇن - تىنسىز مۇقامغا بەند بولۇپ ئاڭلايىتتى .

ياخشى ۋە تەسىرلىك ئېيتىلغان ناخشا يۇرەككە خۇددى توك تەگكەندەك تېگىپ ، دەرھال كۆڭلىنى ئەسىرگە ئېلىۋالىدۇ . شۇنىڭ بىلەن ئاڭلىغۇچى ناخشىغا بەند بولۇپ ، پۈتۈن ئەس - يادى

بـــلەن ئاڭلايدۇ . شۇ تاپتا گۈلخان چۆرىسىدىكى ئاڭلىغۇچىلار نازىمنىڭ مۇقامىغا مانا شۇنداق ھالەتتە قۇلاق سالاتتى .

«مەن نەدەپ ۋەسىنى ئېيتەي ھۆرى جەنان يەڭلىغ ئېرۇر ،
ھۆسنى ئىقلىمدا گويا بارچە قىزلار سەرۋەرى .
جۈملە دۇختەر ئەختەر ئولسە ، ئول پەرۋىش شەمسىدۇر ،
بارچە بەلكى لەئلى بولسە ، ئول سەدەفنىڭ گەۋھەرى .
بەلكى مېھراب قاشىنىڭ ، تال بويىنىڭ ، گۈل رۇيىنىڭ ،
بولمىغاي مانەندەسى شەھبال پەرىنىڭ دۇختەرى .
ھەر كىشى ۋەسفىن ئىشىتتى ئىشقىدە بولدى ئەسىر ،
ھەم بىلالى تەلبەدۇر ئۇشبۇ ئەسىرلەرنىڭ بىرى .»

نازىم ئەجەم مۇقامىنىڭ مۇقەددىمىسىنى تۇگىتىپ ، گويا ئۆز ۋاقتىدىكى مۇھەببەت قايغۇ ـ ئەلەملىرى يۈرىكىنى ئىلكىگە ئېلىپ ، پىغان قوزغىغاندەك تەمبۇرىنى تۇتۇپ جىمجىت ئولتۇرۇپ قالدى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا سۆيۈملۈك مەشۇقى كېلىپ ، قىيا بېقىپ كۈلۈمسىرەيتتى . بىلال چىدىماي : «ئاھ !» دەۋەتتى . ئاشىقىنىڭ ئىشق دەردىنى بىلىدىغانلار بۇ «ئاھ !» نىڭ سىرىنى چۈشەندى .

ئولتۇرغانلار ئارىسىدا شائىرنىڭ يۈرەك دەردىنى بىلمەيدىغانلارمۇ بار ئىدى . بۇرۇتى ھىلال ئايدەك ئوتتۇز ياشلار چامىسىدىكى بىر يىگىت گەپ باشلاپ قالدى .

— بىر كۆرگەن يىگىتنىڭ يۈرىكىگە ئوت سالغاندىكىن ئاجايىپ گۈزەل پەرى ـ پەيكار ئوخشىمامدۇ ؟ !

— ناتايىن ! ... — دېدى يەنە بىر قاشلىرى قارلىغاچ قانىتىدەك كەڭ ۋە قويۇق ئوتتۇرا ياشلىق ئادەم ، — ئادەتتىكىدەك قىزلارنىمۇ بىر كۆرۈپ ئاشىق بولۇپ قالىدىغانلار بولىدۇ . ئۇنىڭ ئىللىق چىرايى ، تەبەسسۇمى يىگىتلەرنىڭ

يۇرىكىگە ئوت يېقىشى مۇمكىن . مۇھەببەت — ئۇ تەقدىر ! لەيلىنى يۇزلىرى چوقۇر سەت قىز دېيىشىدۇ . قەيس ئۇنىڭ ئىشقىدا مەجنۇن بولۇپ دەشت - چۆللەرگە چىقىپ كەتتىغۇ ! ؟ لەيلىنىڭ گۈزەللىكىنى كۆرۈش ئۈچۈن مەجنۇننىڭ كۆزى كېرەك ، دېگەن سۆز بەلكىم بىكار چىقمىغاندۇر ! ؟... بىزدە كۆرگەن چىرايلىق ئەمەس ، سۆيگەن چىرايلىق ، دېگەن گەپمۇ بارغۇ ! ؟...

شۇنداق قىلىپ گۈلخان چۆرىسىدە ئولتۇرغانلار بەس - مۇنازىرىگە چۈشۈپ كەتتى . موللا بىلال ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ يالغۇز ئايلىنىشىنى خالاپ قالغاندەك گۈلخاندىن يىراقلاپ كەتتى . ئۇ تېخىچىلا ئۆزىگە قاراپ تەبەسسۇم قىلىۋاتقان مەشۇقى بىلەن خىيالەن سۆزلىشەتتى .

«مېنى ئۇنتۇپ كەتتىڭىزمۇ ؟ — دەيتتى ئۇ يالغۇز كېتىۋېتىپ ، — يا ئەسلەپ تۇرامسىز ؟... »

* *

ھاۋا خېلىلا ئۆزىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى . دەل - دەرەخلەر خېلىلا كۆكىرىپ ، دالا — تۇزلەردىمۇ يېشىل گىياھلار پىلدىرلايتتى . كۈنلەر ئىسسىپ ئادەملەر كۆڭلەكلىرىنىڭ ئۈستىگە يالاڭ چاپانلىرىنى كىيىپ ، قېلىن ۋە پاختىلىق چاپانلىرىنى سېلىۋەتتى .

قىزىلدۆڭنىڭ باغرىدىكى ئاق چېدىر ئالدىدا ۋە ئەتراپىدا مۇھاپىزەتچىلەر تۇراتتى ۋە ئايلىنىپ يۈرەتتى . ئۇلارنىڭ قوللىرىدا قىلىچ ، نەيزە ، مىلتىق قاتارلىق قوراللار بولۇپ ، يۇلتۇزدەك كۆزلىرى ھەر تەرەپكە چاقناپ تىكىلەتتى . ئاق چېدىرنىڭ ئارقا ۋە يان تەرەپلىرىدە ئۇچ چېدىر كۆرۈنەتتى . تۆپىلىكنى كولاپ ياسىغان گەمىنىڭ ئىشىكى ئوچۇق تۇراتتى . بۇ

گەمە ۋە چېدىرلاردا ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنىڭ مۇلازىم ۋە مۇھاپىزەتچىلىرى ، ناغرىچىلار ياتاتتى . كۇنگە قاقلانغان ناغرىلار بىلەن چوڭ دۇمباق ئادەملەرنىڭ دىققىتىنى تارتاتتى .

ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنىڭ يوغان ئاق چېدىرىدا ناماز پېشىندىن كېيىن باشلانغان كېڭەش داۋام قىلىۋاتاتتى . تېگىگە تولدۇرۇپ كىگىز ، تۆر تەرىپىگە رەڭدار گىلەم سېلىنغان چېدىرنىڭ ئىچىدە ، چېدىر ياقىلىتىپ سېلىنغان تاۋار كۆرپىلەردە ئادەملەر باداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى . تۆر تەرەپتە سېرىق يىپەك سەللىلىك ، كۆزلىرىدە دائىم ھېكمەتلىك نۇر چاقنايدىغان قازىكالان موللا ناسىر ئەمەل ئاخۇنۇم ، ئۇنىڭ سول تەرىپىدە كىمخاب تۇماق ، موۋۈت پەرىجە كىيگەن ، يوغان ۋە قوڭۇر كۆزلىرى خىيال چېچىۋاتقان مەزەمزات ، ئوڭ تەرىپىدە كەمچەت تۆپە ، قىسقا پەشمەت كىيگەن ، بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدا ئۇلۇغۋار تۇيغۇلار جۇلالانغان ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ئۇچى كۆچپىلىككە كۆز تىكەتتى . چېدىرنىڭ ئىككى تەرىپىدە قوزغىلاڭچىلارنىڭ سەردارلىرى جىددىي ، كۆڭۈل قويۇپ بولۇۋاتقان پاراڭلارغا قۇلاق سالاتتى . ھاكىمبەگنىڭ تەكلىپى بىلەن بۇگۇنكى كېڭەشكە ئەخمەتخان خوجىمۇ قاتنىشىپ ، چېدىرنىڭ سول تەرىپىدە بىر پۇتنى تىزلەپ ، بىر پۇتىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ، يەكچەشمە كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ، ئولتۇرغانلارغا سىنچىلىق بىلەن تىكىلەتتى . ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىن ئۆزىگە دوست بولالايدىغانلارنى ئىزدەۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى .

قېرىپ قالغان بولسىمۇ ، يەنىلا قېرىلىقىغا تەن بەرمەي كېلىۋاتقان قازىكالان ئىچىگە ئولتۇرغان كۆزلىرىنى ئوچقۇنلاندۇرۇپ ، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن سۆزلەيتتى . ئۇنىڭ ئىككى مەڭزى تومپىيىپ چىققان ئاق چىرايىدا يۇرىكىنىڭ نۇرى چاقنايتتى .

— بايانداىدىكى دۇشمەنلەر بايانداىغا خىلىلا پۇختا

ئورۇنلىشىۋالدى . ئىلىنىڭ كىگىز ۆە تاي ـ تاي پاختا ، يۇڭلىرىنى دالدا قىلىۋالغانلىقتىن ، يەنە ئۇلاردا پو ۆە مىلتىقلار بولغانلىقتىن سېپىلغا قىلغان ھۇجۇملىرىمىز پايدىسىز بولۇپ كەلدى . تۇتۇلغان «تىل» دىن ئىگىلىگەن ئەھۋاللارغا قارىغاندا ، بايانداىدىكىلەر بىر يىلغىچە ئوزۇق ـ تۇلۇك ، ئوق ـ دورىدىن غەم قىلمايدىكەن . ئۇلار قاراسۇدىن يەر ئاستى ئېرىقى قېزىپ ، سېپىل ئىچىگە ئەكىرىۋاپتۇدەك . يەنە ئېھتىياتتىن قۇدۇقلارنىمۇ قازغان ئوخشايدۇ .

قازىكالان ئاپئاق ساقاللىرىنى سىلاپ خىيال سۇرگەندەك كۆپچىلىككە قاراپ سۆزىدىن توختىدى . ئۇنىڭ سۆزىدىن توختىشى ، دەيدىغانلىرىنىڭ بىر قىسمى تۇگىگەنلىكىدىن ، ئەمدى يېڭى قىسمىنى باشلايدىغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى . موللا ناسىر ئەلەم كۆپچىلىككە بىر قاراپ چىققاندىن كېيىن يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— ئابدۇرۇسۇل ئەمىر بايانداينىڭ ئەھۋالىنى بىلگەندىن كېيىن ، بىرنەچچە كېچە ئۇخلىيالماي قاتتىق ئازابلاندى . ئۇ بايانداينى ئېلىشنىڭ ئۇسۇل ـ چارىلىرى ئۇستىدە ئىزدىنىپ ، ئاخىرى سېپىلنىڭ ئاستىدىن لەخمە كولاپ ، دورا كۆمۈپ بايانداينغا كىرىش يولى ئېچىشنى توغرا تاپتى . مەن ئەمىرنىڭ بۇ چارىسىنى توغرا تاپتىم . ئىككىمىز مەسلىھەتلىشىپ لەخمە كولاشقا ئىلىدا داڭقى چىققان پالۋان سادىرنى لايىق كۆردۇق . ئۇنىڭ نۇرغۇن يامۇللارنى تېشىپ چىققانلىقى ھەممىگە ئايان . خەلق ئازادلىقى يولىغا ئاتلىنىپ چىققان سادىر بۇ ۆەزىپىنى خۇشاللىق بىلەن ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ ، ئالدىنقى كۈنى كەچتە لەخمىنى كولاپ بولدى ، — موللا ئەلەمنىڭ خاسىيەتلىك بىر نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى كۆپچىلىككە تىكىلدى . ئۇ شۇ تاپتا تازا تاۋىغا كېلىپ كۆرۈنگەن ئوۋىغا ئېتىلىشقا تەييارلانغان قېرى ، لېكىن كۈچىدىن قالمىغان بۇركۇتكىلا ئوخشايتتى ! — بۇگۈن كېچە لەخمىگە

كۆمۈلىدىغان دورىنى يەتكۈزۈپ بەرسەك ، ئەتە تاڭ سەھەرگىچە بۇ دورا لەخمىگە كۆمۈلۈپ ، دورا قۇيۇلغان پىلتە — كالا ئۇچىينىمۇ ئورۇنلاشتۇرۇپ بولىدۇ . بىز تولۇق تەييارلىق قىلىپ ، خۇدانىڭ بىر قۇتلۇق كۈنىنى تاللاپ ، سېپىل پارتلىغان زامان ھۇجۇمغا ئۆتسەك ، خۇدا بۈيرۇسا ، بۇ قېتىم بايانداينى چوقۇم ئالىمىز ! ... — مولا ناسىر ئەلەم يەنە سۆزدىن توختاپ ، كېڭەش ئەھلىگە قاراپ چىقتى . ئولتۇرغانلارنىڭ چىرايىدا چاقناۋاتقان ئىشەنچ ۋە خۇشاللىقنى كۆرۈپ ، قازىكالانمۇ ھاياجانلاندى . ئۇ ئوڭ تەرىپىدىكى ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە بىر قاراپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — بۈگۈن بىزنىڭ بۇ يەرگە يىغىلىشىمىزنىڭ سەۋەبى سىلەرگە ئېنىق بولۇپ بولدى : قايسى كۈنى قايسى ۋاقىتتا لەخمىگە ئوت يېقىپ ھۇجۇمنى باشلايمىز ؟ بۇ جەڭنى قانداق ئېلىپ بارىمىز ؟ دېگەن ئىككى مەسىلىنى كېڭىشىش ، بۈگۈنكى يىغىلىشىمىزنىڭ مەقسىتى ، — قازىكالان سۆزىنى تۈگىتىپ ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە : «سىزنىڭ دەيدىغانلىرىڭىز بارمۇ ؟» دېگەندەك تىكىلدى . بەگ بېشىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس لىڭشىتىپ : «گېپىم يوق !» دېگەن مەنىنى بىلدۈرۈپ جىم ئولتۇردى ، — قېنى ئەمىسە پىكىر قىلىدىغانلارغا ئىجازەت...

يوغان ئاق چېدىرنىڭ ئىچىنى ئېغىر جىمجىتلىق قاپلىدى . كۆپچىلىك كېرىلىپ ئولتۇرغان مەزەمزانتا قاراپ تۇراتتى . ھاكىمبەگ سۆزلىمەي تۇرۇپ گەپ قىلىشنى ئەدەپسىزلىك دەپ بىلگەن كېڭەش ئەھلى مەزەمزانتىڭ سۆزلىشىنى جىمجىت كۈتەتتى . قازىكالان بۇ جىمجىتلىقنىڭ سىرىنى بىلىپ ، ھاكىمبەگكە بۇرۇلدى :

— ئۆزلىرى باشلاپ بەرمىسىلە ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، باشقىلار سۆزلەشكە قانداق پېتىنالايدۇ ؟ !...

ھاكىمبەگ كەكە ساقلىنى سىلاپ قويۇپ ، تەكەببۇر

قىياپەتتە مەنمەنلىك بىلەن سۆزىنى باشلىدى . ئۇنىڭ ئاق سېرىق چىرايىدا ھىجايغاندەك سىرلىق بىر ھېسسىيات ئىپادىلىنەتتى . بۇ مەسخىرىمۇ ياكى قازىكالاننىڭ ئۆزىنى سۆزگە تەكلىپ قىلغانلىقىدىن خۇشال بولغانلىقىمۇ بىلگىلى بولمايتتى .

— سادىر ئەل ـ يۇرتنى قاقشىتىپ كەلگەن ئاتاقلىق ئوغرى ، — دەپ سۆزىنى باشلىدى مەزەمزات ئوڭ قولىنىڭ بىگىز بارمىقى بىلەن بۇرۇتنىڭ ئوڭ تەرىپىنى سىلاپ تۇرۇپ ، يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىنى ئويناتىپ ، — بۇنداق ئادەمگە ئىشەنگىلى بولامدۇ ؟ ! ئۇنىڭ كولىغان لەخمىسىنى بېرىپ تەكشۈرگەنلەر بارمۇ ؟ ! ئەگەر تەكشۈرۈپ كەلمىگەن بولساق ، ئالدىدا بېرىپ بىر كۆرەيلى . ئاندىن بىرنېمە دېسەك بولار ! — ئۇ ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە سۆز قىلىشنىڭ ئالدىدىكى سىرلىق ھىجىيىشى بىلەن قاراپ قويۇپ ، سۆزىنى تۇگەتتى .

ھاكىمبەگنىڭ سۆزى خۇددى قاياۋاتقان قازانغا بىر چۆمۈچ سوغۇق سۇ قۇيغاندەك بولدى . ھەممەيلەن مەزەمزاتنىڭ سۆزىدىن ھەيران بولغاندەك بىر ـ بىرىگە قاراشتى . ھاكىمبەگنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان يوغان يېشىل سەللىلىك ، مۇرىلىرى كەڭ ، يۇزى سوزۇنچاق ، بۇرنىنىڭ ئۇچىدا يوغان ، قويۇق ساقال ـ بۇرۇتلۇق موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم موللا ناسىر ئەلەم بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگنى ياخشى كۆرۈپ كەتمەيتتى . ئۇ قازىكالاننىڭ دېگەنلىرىنىڭ توغرىلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، يەنىلا قايىل بولماي ، مەزەمزاتقا دوست تارتتى .

بۇ دۇنيادا شۇنداق ئادەملەرمۇ بولىدۇكى : باشقىلارنىڭ قىلمىۋاتقان ئىشى ، سۆزلەۋاتقان سۆزىنىڭ توغرىلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، ئۆزىنىڭ كۆزلىگەن مۇراد ـ مەقسىتىگە پايدىسىز بولسا ، ئاقنى قارا ، قارىنى ئاق دېيەلەيدۇ . ئۇلار باشقىلارنىڭ مەسخىرىسىدىن ، تاپا ـ تەنىسىدىن قورقماي ، باشقىلارنىڭ كۆزىگە يەنە قارىيالايدۇ . موللا شەۋكەت ئاخۇنۇممۇ خۇددى ئەخمەتخان

خوجىدەك بايلىق ، ھوقۇق ۋە شۆھرەت تەمەسىدە ئارمانلىرىنى كۈلدۈرىدىغان پۈرسەتنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلىپ ، ھەممىلا يەردە تىڭتىڭلاپ يۈرەتتى . بىر قانچە كۈننىڭ ئالدىدا ئالاھىدە يالغۇز بېرىپ ، قول باغلاپ ھال - ئەھۋالىنى سورىغان بۇ ئاخۇنۇم ، ھاكىمبەگكە موللا ناسىر ئەلەم بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگنى يەتكۈچە يامانلاپ بەردى . «بۇگۈن مەزەمزاتنىڭ سۆزىنى قوللاپ چىقمىسا بولامدۇ ؟ ھاكىمبەگ باشقىچە ئويلاپ قالمامدۇ ؟ ياق ، ئۇنىڭ سۆزى تازا ئورۇنلۇق ۋە توغرا بولمىغان بولسىمۇ ، دېگەنلىرىنى قوللاش پايدىلىق ! ئەجدادىدىن تارتىپ ھاكىمبەگلىك ئورنىدا ئولتۇرۇپ كېلىۋاتقان بۇ ئادەمنى ئاسان چاغلىغىلى بولمايدۇ ، ئۇ كۆرەدىكى جاڭجۇن بىلەن نېمىلەرنى دېيىشتى . بىر ئاللادىن باشقا كىم بىلسۇن ؟ ! كېلىپ يەنىلا تۆرگە چىقتى . ئەزىز نەدىلا بولسا ئەزىز ! » دېگەنلەرنى ئويلىغان موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئاغزىنى ئاچتى :

— ھۆرمەتلىك مەزەمزات جانابلىرى توغرا دېدى ، مەنمۇ شۇ پىكىردە ! ئەل - يۇرتنى قاقشاتقان بىر ئوغرىنىڭ قازغان لەخمىسىنى كۆرمەيلا ئىشىنىش تازىمۇ ئەخمەقلىق بولمامدۇ ! ؟ ھاكىمبەگ دېگەندەك ، لەخمە كولاشنى بىلمىدىغانلاردىن ئىككى - ئۈچ ئادەمنى تەكشۈرۈپ كېلىشكە ئەۋەتەيلى . ئۇلارنىڭ تەكشۈرگەن سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، بىرنېمە دېسەكمۇ كېچىكمەيمىز !

مەزەمزاتنىڭ سۆزىنى پىسكىتىپ كۈلۈپ ئاڭلىغان ئەخمەتخان خوجا موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمغا قىزىقىپ قالدى . ئۇ ئۇنىڭ ئىسمىنى بىلمەيتتى ، بىر قېتىم ھەمسۆھبەتتىمۇ بولمىغانىدى . ئۇ سالام بەرگىلى بېرىپ بىر پاراڭلىشىپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى . «قارىغاندا موللا شەۋكەت بىلەن مەن بىر پەلەكنىڭ خەمەكلىرىدەك قىلىمىز . ئۇنىڭ مەزەمزاتنى قوللىشىدا بىر غەرەز بارەك ، بولمىسا ھاكىمبەگنىڭ كېڭەش ئەھلىگە

ياقمىغان سۆزىنى بىلىپ تۇرۇپ قوللامدۇ؟» دەپ ئويلاۋاتقاندا، ئابدۇرۇسۇل بەگ سۆز باشلاپ، سىڭار كۆزىنىڭ خىيالىنى ئۇزۇپ قويدى.

ئابدۇرۇسۇل ئەمىر هاكىمبەگ بىلەن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ چىدىيالمىدى. ئۇنىڭ ئەقىل ۋە سەمىمىيلىك نۇرلىرى چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى ئۇچقۇنلاپ، ئېغىر - بېسىق، تەمكىن مىجەزىمۇ دولقۇنلۇق دەريا‌غا ئوخشاپ قالدى.

— مەن خۇپتەن مەزگىلى كەلگەن سادىردىن لەخمىنىڭ پۈتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، بىر مۇهاپىزەتچىم بىلەن كېچىلەپ لەخمىنى كۆرگىلى باردىم. پالۋان ماڭا ئۆزىنىڭ ئۈچ ئوغلى بىلەن قازغان لەخمىسىنى كۆرسەتتى. قېزىلغان لەخمىدە قىلچىلىك نۇقسانىنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ كۆڭلۈم تىندى. سادىر راست بىر ئاتاقلىق ئوغرى! لېكىن ئۇ، هازىرغىچە بىر كەمبەغەلنىڭ چوكا قاتارلىق نەرسىسىنى ئوغرىلاپ باققىنى يوق! ئۇ هۆكۈمەت ۋە بايلارنىڭ مال - دۇنياسىنى، چارۋا مالىلىرىنى ئوغرىلىدى، ئوغرىلىغان مالىلىرىنىڭ كۆپىنى كەمبەغەللەرگە ئىلەشتۇرۇپ بەردى، — سەل هاياجانلىنىپ قالغان ئابدۇرۇسۇل بەگ سۆزىدىن توختاپ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا ئۇرۇندى. ئۇ قولياغلىقى بىلەن يۈز - كۆزىنى ئېرتىپ، سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى، — بۇ قوزغىلاڭنى سادىر باشلىدى. بۇنى هەممىمىز بىلىمىز، ئۇ ئون بەش يېشىدىن باشلاپلا زۇلۇم ۋە زورلۇققا قارشى چىقىپ، ئەل - يۇرتنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئاتقا مىندى. ئۇنىڭ تاغۇ دەشتىلەردە، گۇندىخانىلاردا تارتمىغان ئازابى، يېمىگەن تايىقى، ئاڭلىمىغان تىل - ئاھانىتى قالمىدى. ئۇ بۇ جاپا - مۇشەققەت ۋە زۇلۇملاردىن قورقۇپ قالمىدى، بەلكى تېخىمۇ ئىرادىسى چىڭىپ، ماڭغان يولىنى داۋاملاشتۇردى.

سادىر پالۋانىنىڭ ئاجايىپ قەهرىمانلىق ئىش ئىزلىرى ئىلى

ۋادىسىنىڭ ھەممە يېرىدە بار . بۇنداق ئادەم ئەل - يۇرتنىڭ ئىشىنى قول ئۇچىدا قىلمايدۇ . بۇنى بىلسەمۇ يەنە بېرىپ كۆرۈپ ، ئۇنىڭ ئەل - يۇرت دېگەن يۇرىكىنى كۆرگەندەك بولدۇم ...

چورۇق ھېكىم ئوغلىنىڭ ئىككى مەڭزى تېخىمۇ چوغلىنىپ ، خۇددى تاڭ شەپىقىدەك گۈلگۈنلىشىپ كەتتى . ئۇنىڭ ئەقىل ۋە سەمىمىيلىك چېچىلىۋاتقان قوي كۆزلىرى چاقناپ ئۇچقۇندايتتى .

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان مەزەمزاتنىڭ چىرايى قارىداپ ، چوڭ قوڭۇر كۆزلىرى تېخىمۇ چوڭايدى . ئۇ گويا تېگىدە ئوت كۆيۈۋاتقاندەك ئۆز ئورنىدا ئولتۇرالماي قالدى . ئېتىلىپ بېرىپ ئابدۇرسۇل ئەمىرنىڭ گېلىنى بوغۇپ شۇ تاپنىڭ ئۆزىدىلا ئۆلتۇرۇۋەتكۈسى كەلدى .

«خەپ ! — دېدى ئۇ ، كۆزى بىلەن ئەخمەتخان خوجىنى ئىزدەپ ، — سېنى ئۆلتۈرۈۋەتمەسەم ، ماڭا ئارامىلىق بولمايدىكەن ! »

ھاكىمبەگ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان سىڭار كۆزىنى كۆرۈپ «مېنىڭ ھالىمنى كۆردۈڭمۇ ؟ » دېگەندەك تىكىلدى . ئۇنىڭ بۇ تىكىلىشىدە يېلىنىش ، شۇنداقلا : «ئابدۇرۇسۇل دېگەن بۇ گادايپەرەسنى ئۆلتۈرۈۋەتمىسەڭ ، كۆردۈڭمۇ ، ماڭا كۇن يوق ! ئۇنىڭ دادىسىمۇ بىر چورۇق ئىدى ! » دېگەن مەنە ئىپادىلىنەتتى . خوجا چۈشىنىپ ، بېشىنى : «بولىدۇ ! » دېگەندەك لىڭشىتتى .

— بۇگۈن قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەن لەخمىگە كۆمۈلىدىغان دورىنى يەتكۈزۈپ بېرىمەن . خۇدايىم بۇيرۇسا ، ئەتە كەچكىچە بۇ دورا لەخمىگە كۆمۈلۈپ ، ئوت تۇتاشتۇرۇلىدىغان پىلتىمۇ قادىلىدۇ . ئەتىسى تاڭ سەھەردە پىلتىغا ئوت يېقىپ ، سېپىلنىڭ توپىسىنى كۆككە ئۇچۇرتۇپ ، ئېچىلغان يولدىن بايانداي ئىچىگە تەگبىر بىلەن بېسىپ كىرسەك ! شۇنداق بولغاندا پەيشەنبە كۈنى

سەھەردە ھۇجۇم باشلىغان بولىمىز ! — ئەمىر سۆزىدىن توختاپ ، قولىدىكى قولياغلىقىدا يەنە يۈز - كۆزىنى ئېرتىپ ، ئاغزىنى ئاچتى ، — ئېچىلغان يولدىن ئەڭ ئالدىدا توقۇلمىكى مىڭبېگى بايانداينغا ھۇررا بىلەن ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ كىرىدۇ . ئارقىدىن قالغانلار ئاتلىنىدۇ . بۇ مېنىڭ ئويلىغانلىرىم ، كۆپچىلىكنىڭ مۇھاكىمە قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن .

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ سۆزى تۈگە - تۈگىمەي ، سىكار كۆز ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى .

— ياق ، توقۇلمىكى مىڭبېگى ئەمەس ، ئەڭ ئالدىدا مەن ئۆز چېرىكلىرىم بىلەن كىرىمەن ! بۇنى بۇ يەرگە كەلگەندىن بېرى دەپ كېلىۋاتىمەن . ئەمىر جانابلىرى ، سىلىگىمۇ دېگىنىم يادىمدا ، — ئۇ قانداق تېز تۇرغان بولسا ، يەنە شۇنداق تېز ئورنىغا ئولتۇرۇپ مەزەمىزاتقا : «سىلى بىرنېمە دېسىلە !» دېگەندەك قارىدى . ھاكىمبەگ بىر يۆتىلىپ ، ئاغزىنى ئاچتى :

— مېنىڭچىمۇ ، بايانداي ئىچىگە ئەخمەتخان خوجا ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن بىرىنچى بولۇپ كىرسۇن ! ئۇ ماڭا چىغلىقمازاردا ئۇچراشقاندىن تارتىپ دەپ كېلىۋاتاتتى .

قازاكالان ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە قارىدى . ئەمىر يەنە ھاكىمبەگنىڭ سۆزىنىڭ شېخىنى يېرىۋېتىشنى لايىق كۆرمەي ، باش لىڭشىتتى .

— بولىدۇ ! بايانداينغا بولىدىغان ھۇجۇمنىڭ ئالدىنقى ئورنىنى ئەخمەتخان خوجىغا بېرەيلى ! توقۇلمىكى مىڭبېگى ئۇنىڭ كەينىدىن ئاتلانسۇن !...

قازاكالانلىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان سىكار كۆز بېشىنى كۆتۈرۈپ ، كېڭەش ئەھلىگە تەكەببۇرلۇق بىلەن قارىدى . ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ئۇنىڭ چىراي تۇرقىنى كۆرۈپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى . «قېنى ، بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا قانچىلىك باتۇرلۇق كۆرسىتىسەن . كۆرەيلى ! — دېدى ئۇ خىيال سۈرۈپ ، —

قۇيرۇقۇڭنى ئىچىڭگە تىقىپ تىكىۋەتمىسەك بولدىغۇ ! ؟... »

* *

بايانداي يولىدىكى يالغۇز قارىياغاچنىڭ تېگىدە ئەخمەتخان كېمىدۇر بىرىنى كۆتۈپ تۇراتتى . ئۇ باشقا بىرىنى ئەمەس ، مەزەمزاتنى كۈتەتتى . كېچەش توڭىشى بىلەن ھاكىمبەگ سىڭار كۆزنىڭ يېنىغا كېلىپ ، «مېنى يالغۇز قارىياغاچنىڭ يېنىدا كۈتۈپ تۇرۇڭ ، ئۆزلىرىگە دەيدىغان گېپىم بار» دېدى . ھاكىمبەگنىڭ سۆزى خوجىنى يالغۇز قارىياغاچنىڭ يېنىغا ئەكەلگىنىگە خېلى بولۇپ قالغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ قارىسى تېخىچە كۆرۈنمىدى .

«ھەرقاچان ، — دەپ ئويلايتتى سىڭار كۆز ، قارىياغاچ تېگىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ ، يەكچەشمە كۆزىنى بايانداي تەرەپتىن كېلىدىغان ھارۋا يولىدىن ئۇزمەي ، — ھاكىمبەگ ماڭا ئابدۇرۇسۇلنى ياكى ئۇنىڭ بىرەر يېقىنىنى ئۆلتۈرۈشنى بۇيرۇيدۇ . ئۆلتۈرسەم ئۆلتۈرمەمدىم ! ؟ ئەمىرنىڭ مەزەمزاتقا قارىتىپ داڭلىق ئوغرى سادىر ھەققىدە دېگەنلىرى ھەقىقەتەن ئادەمنى چۆچۈتىدۇ . ئابدۇرۇسۇل ھاكىمبەگنىڭ مۇڭگۈزىگە ئورغان بولسىمۇ ، مېنىڭ تۇيىقىم سىرقىرىدى . ئەمىردەك ئادەملەر بولىدىكەن ، بىزگە كۈن بولمايدۇ . مېنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىمۇ كۆلمەيدۇ . ياخشى ، پۈرسىتى كەلگەندە ، مەزەمزات دېمىسىمۇ ، ئابدۇرۇسۇلنى جايلىۋېتىشىم كېرەك ! ئۆز يولىدىكى پۇتلىكاشاڭلارنى ئېلىۋەتمىگەن ئادەم ، قانداقمۇ كۆزلىگەن مەنزىلگە يېتەلەيدۇ ؟... »

سىڭار كۆز ئېتىنى ئىتتىك يورغىلىتىپ كېلىۋاتقان ھاكىمبەگنى كۆرۈپ ، خىيالىنى توختىتىپ قارىياغاچنىڭ تېگىدىن چىقىپ ، يول بويىغا كەلدى . مەزەمزاتمۇ يېتىپ كېلىپ

ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى . ئۇ يۈگەن سىيرىپ ، ئېغىزدۇرۇقىنى چايناۋاتقان كۈرەڭ قاشقىنىڭ ئۈستىدىن ئىتتىك چۈشۈپ ، چۈلۈۋۈرىنى مۇھاپىزەتچىلىرىدىن بىرىگە بەردى . هاكىمبەگ خوجا بىلەن يانمۇ يان مېڭىپ قارىياغاچ تۈۋىگە كەلدى . مەزەمزاتنىڭ ئىككى مۇھاپىزەتچىسى يول ياقىسىدا قالدى .

— خوجام ! — دېدى هاكىمبەگ يىغلىۋېتىدىغاندەك بىر قىياپەتتە سىڭار كۆزگە تىكىلىپ ، — ئابدۇرۇسۇلنىڭ بايا قىلغان سۆزلىرىنى ئۆز قۇلاقلىرى بىلەن ئاڭلىدىلا ! ئۇ بىر داڭقى چىققان ئوغرىنى كۆككە كۆتۈرۈپ ، مېنى يەرگە ئۇردى . چورۇقنىڭ ئوغلى كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا ئىززەت ـ ئابرۇيۇمنى تۆكتى . مەن يەرگە كىرەي دېسەم يەر قاتتىق ، ئاسمانغا چىقاي دېسەم ئاسمان يىراق بولۇپ ، بېشىمنىمۇ كۆتۈرەلمەي ئولتۇردۇم . بۇ نېمە كۈن ، نېمە خورلۇق ! ئاھ ، خۇدا ، بۇنىڭدىن ماڭا ئۆلۈم ياخشى ئەمەسمۇ ! ؟ — مەزەمزاتنىڭ سۆزلىرىدىن خۇددى يامغۇرنىڭ ئالدىدىكى هاۋادىن يامغۇر پۇرىغاندەك ياش پۇرايتتى . ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدە ياش لىغىرلاپ ، هېلىلا تۆكۈلىدىغاندەك كۆرۈنەتتى ، — ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆردىلە ، ئۆز قۇلاقلىرى بىلەن ئاڭلىدىلا ، مېنىڭ بىرىنچى دۈشمىنىم ئابدۇرۇسۇل ! ئۇ بۇ يورۇق دۇنيادا بولىدىكەن ، زېمىن ئۈستىدە مېڭىپ يۈرىدىكەن ، ماڭا خۇشاللىق بولمايدۇ ! ئەخمەتجان خوجام ، سىلىدىن ئۆتۈنۈپ سورايمەن ، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتسىلە ، قۇتلۇق ئۆيلىرىدە دېگەنلىرىمىز ئەسلىرىدىن چىقمىغاندۇر ؟ ئەمرىڭ كۆكرىكىنى يېرىپ قارا يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋالسىلا ! بۇ خىزمەتلىرى ئۈچۈن سىلىنى بېشىمدا كۆتۈرىمەن ، نېمە دېسىلە شۇنى قىلىپ بېرىمەن !...

يىغلامسىرىغان ، هاياجانلانغان مەزەمزات خوجىنىڭ ئالدىدا يېلىنىپ ، بىچارە قىياپەتتە ئۇنىڭغا قارايتتى . سىڭار كۆز هاكىمبەگ كېلىشتىن بۇرۇنلا ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنى

ئۆلتۇرۇۋېتىش نىيىتىگە كېلىپ بولغان بولسىمۇ ، يەنىلا مەزەمزاتنى ئالىقىنىغا ئېلىۋېلىش ئۈچۈن چوكانىدەك نازلاندى .

— سىلىنىڭ دېگەنلىرى مەن ئۈچۈن بۇيرۇق ! — دېدى خوجا مەزەمزاتقا قاراپ ، — لېكىن ، ئەھۋالغا قارىمىساقمۇ بولماس ، ھازىر پۈتۈن خەلق ئابدۇرۇسۇل بەگنى بېشىدا كۆتۈرمەكتە ، بۇنداق ئەھۋالدا ، ئۇنىڭغا پىچاق كۆتۈرسەم ، خەلقنىڭ تاش ـ بوراننىدا قالمامدىمەن ؟ ! مەن بۇ سۆزۈم بىلەن ئەمىرنى ئۆلتۈرمەيمەن دېمەكچى ئەمەس ، ئۇنى چوقۇم ئۆلتۈرىمەن ، لېكىن خەلقنىڭ ئاغزىنى ئاچالمايدىغان قىلىپ ، ئاندىن ئۇنى ئۆلتۈرۈش كېرەك ، بولمىسا ئۆزىمىز ھارام ئۆلىمىز ، — خوجا بىرئاز تۇرۇۋېلىپ ، مەزەمزاتنىڭ چىرايىغا سىنچىلاپ قاراپ سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى ، — مەن دەسلەپتىلا ئابدۇرۇسۇلغا تەگمەي ، ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن بىر ئادىمىنى ئۆلتۈرەي ، شۇنداق قىلسام ئەمىرنىڭ ئىككى كۆزى ياشقا تولىدۇ ، يۈرىكىنى قايغۇ ـ ئازاب قىينايدۇ . ھاكىمبەگ جانابلىرى ، مېنىڭ دەسلەپتە ئۆلتۈرىدىغان ئادىمىم ، ئابدۇرۇسۇلغا ئەقىل ئۆگىتىدىغان ، ھازىر شەھەردىكى ئىشلارنى باشقۇرۇۋاتقان ، ئەمىرنىڭ قېينىتىسى ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بولىدۇ . ئۆزلىرىمۇ مېنىڭ ئۆيۈمدە دەسلەپ خەزىنىچى بەگنى ئۆلتۈرۈشۈمنى دېۋىدىلە ، ئۇنىڭدىن كېيىن نۆۋەت ئابدۇرۇسۇلغا كېلىدۇ . ئۇنىڭغىچە بىزمۇ خەلقنىڭ ئاغزىنى ئاچقۇزمايدىغان بىر چارە تاپارمىز .

ھاكىمبەگ خوجىنىڭ ئىككى قولىنى تۇتۇپ ، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە يېلىنغاندەك تىكىلدى .

— مېنىڭ بارلىق ئۈمىد ـ ئىشەنچىم ئۆزلىرىدە ، ئەخمەتخان خوجام ! — دېدى ئۇ ، كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپ ، — مېنى ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ ئەلەم ۋە ھەسرەتلىرىدىن قۇتۇلدۇرىدىغان

خىزىر سىلىلا بولىدۇ ، ئالدىدا قېيناتىسى ئەخمەت خەزىنىچى بەگنى ئۆلتۈرۈۋەتسىلە ! ئاندىن ئەل ئاغزىنى ئاچالمايدىغان بىر سەۋەب تېپىپ ، ئەمىرنى ئۇ ئالەمگە ئۈزىتىۋىلا ! ئەمدى كېچە - كۈندۈز مېنىڭ ئوي - خىياللىرىم ئەل ئاغزىنى تۇتۇاقلايدىغان سەۋەبنى تېپىشتا بولىدۇ . ئەمىسە ، خوجام ، شۇنداق كېلىشتۇق ، — دېدى مەزەمزات بايانداي تەرەپكە قاراپ ، — مەن كېتەي ! ئادەم كېلىپ قېلىشى مۇمكىن . ئىككىمىزنىڭ بىر يەردە تۇرغانلىقىنى كۆرسە ياخشى بولمايدۇ . قازىكالان ئابدۇرۇسۇلنىڭ ئادىمى ، ئەمىرنى ياغاچ ئاتقا مىندۈرگەندىن كېيىن ، موللا ناسىرنىمۇ باقي دۇنياغا چىرايلىقچە ئۇزىتىمىز ! خوش ! — مەزەمزات كەينىگە بۇرۇلۇپ مېڭىپ يەنە توختىدى ، — خوجام ، ئۆي تاماقلىرىنى سېغىنىپ قالسىلا ، بىز تەرەپكە بارارلا ، ئۆزلىرىگە ھەرقاچان ئىشكىم ئوچۇق !...

— رەھمەت ! — دېدى سىڭار كۆز مەزەمزاتنىڭ سۆزىدىن خۇشال بولۇپ .

ھاكىمبەگ تېز مېڭىپ يول بويىغا كەلدى . ئاتلىرىدىن چۈشۈپ قاراپ تۇرغان ئىككى مۇھاپىزەتچىنىڭ ئېگىزرەكى مەزەمزاتنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ ، ئۇنى ئېتىغا مىندۈردى . ئارقىدىن مۇھاپىزەتچىلەرمۇ ئاتلىرىغا مىنىپ ، ھاكىمبەگنىڭ كەينىدىن ماڭدى . مەزەمزات كۆرەڭ قاشقىسىنى يورغىلىتىپ كېتىۋېتىپ ، قارىياغاچ ئاستىدا تۇرغان سىڭار كۆزگە قول پۇلاڭلاتتى . لېكىن ئۇ ، شۇ تاپتا خوجىنىڭ كۆڭلىدىكى : «ئابدۇرۇسۇلدىن كېيىن ئۇ ئالەمگە ئۈزايدىغىنى سەن بولىسەن !... » دېگەن ئويىنى بىلمەيتتى...

جەنۇبتىكى دىلمۇڭ تاغلىرىنىڭ ئۈستىدە كېتىۋاتقان قۇياش كۈنپېتىشقا يېقىنلاپ باراتتى . نامازدىگەر مەنزىلىدىن يېڭىلا ئۆتۈپ ، ئون بىر - ئون ئىككى كۇنلۇك ئاي چىقىدىغان كېچىگە قاراپ كېتىۋاتاتتى . زەڭگەر رەڭلىك ئاسماندا قارامتۇل بۇلۇتلار

ئۇزۇپ يۈرەتتى . غەربتىن كېلىۋاتقان شامال بارغانسېرى كۈچىيىپ ، بىر جۈدۈندىن خەۋەر بېرەتتى...

* *

نامازشاملاردا باشلانغان بوران يېرىم كېچىلەردە توختاپ ، ئىلى ۋادىسىنى سۈكۈنات ئىچىدە ئۇخلاتتى . گۈزەل يۇرت ياغقان يامغۇرنمۇ سەزمەي ، تا تاڭ ئاتقۇچە تاتلىق ئۇخلىدى . قۇياش ئالتۇن رەڭ لىباسىنى كىيىپ مەشرىق دىيارىدىن كۆتۈرۈلدى . دەل ـ دەرەخلەر تېخىمۇ ياشىرىپ ، يېرىلغان بىخلاردىن چىققان كىچىككىنە يوپۇرماقلار ئىللىق نۇر ئىلكىدە كۈلۈۋاتقان بوۋاقلارغىلا ئوخشايتتى . ئانا يەرمۇ خاسىيەتلىك يامغۇرغا قېنىپ ، ئۆز باغرىنى يېشىل گىياھلار بىلەن بېزىدى . باغلار خۇددى قىزىل يىاكى ئاق تۇمانغىلا ئوخشايتتى . باش باھار ئۆزىنىڭ ئاجايىپ گۈزەللىكى بىلەن بۇ زېمىنغا كەلدى . بايانداي ھاياجان ئىچىدە تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇ بۇگۈن كۈندۈزنى جەڭ تەييارلىقى بىلەن ئالدىراش ئۆتكۈزدى . ئايدىڭ كېچە باشلىنىپ ، يېقىلغان گۈلخانلار چۆرىسىدە بىلالنىڭ تەمبۇرى جاراڭلىدى . مۇھەببەت چېچىۋاتقان تەمبۇر ئولتۇرغانلارنى ئەتىكى جەڭدە باتۇرلۇق كۆرسىتىشكە چىللايتتى .

ئېغىر زۇلۇم ۋە زورلۇقتىن قۇتۇلۇپ ، ئەركىن ـ ئازادە ياشاش ئۈچۈن قوزغالغان دېھقانلار بۇگۈنكى كېچىنى كىرپىك قاقماي دېگۈدەك ئۆتكۈزدى . ئۇلار پىلتىغا ئوت يېقىلىشىنى ، توپىسى ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن سېپىلدىن ھوجۇم قىلىپ كىرىدىغان يولىنىڭ ئېچىلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى . ئۇلارنىڭ ھېسسىيات ۋە ئوي ـ خىياللىرىدا زەرىچىلىك ئۆلۈم ۋەھىمىسى كۆرۈنمەيتتى .

— ئالدىراپ كېتىۋاتىمەن ! — دېدى موللا بىلالنىڭ قارشى

تەرىپىدە ئولتۇرغان ئاق مالخايلىق دېھقان كۆچىلىككە قاراپ .
— مەنمۇ !... ماڭا بۇگۈنكى ھۆجۇم ئەتىكى بايقاشات ، خاتىرجەم ۋە بەختلىك تۇرمۇشىمىزنىڭ يولدەك بىلىنمەكتە ، — دېدى ھاياجان ئىچىدە بېشىغا قىزىل بۆك كىيگەن ئوتتۇزبەش ياشلاردىكى ئادەم .
— بىزگە شۇنداق كۆنلەرمۇ كېلەرمۇ ؟ ! — دېدى چوڭقۇر بىر خۇرسىنىپ پۈتىغا چورۇق تارتىۋالغان چارساقال كىشى...
بېشىغا كەمچەت تۆپە ، ئۇستىگە قارا پەشمەت كىيگەن ، بېلىنى نەچچە ئوراپ قارا پوتىدا چىڭ باغلاپ ، يېنىغا ئۇزۇن قىلىچ ئاسقان ئەمىر ، ئىككى مۇھاپىزەتچىسىنىڭ ھەمراھلىقىدا نازىملار ئولتۇرغان گۇلخانىنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى . ئۇنىڭ كېلىشكەن قارىغايدەك قەددى ـ قامىتىدە ئىشەنچ ۋە قەيسەرلىك روھىي ھالىتى جۇش ئۇراتتى . ئولتۇرغانلار ئورنىدىن تۇرۇپ ، قوللىرىنى باغلاپ ئەمىرگە سالام قىلدى .
— بىزنىڭ سۆيۈملۈك شائىرىمىز بۇ يەردىكەنغۇ ! ؟ — دېدى ئەمىر موللا بىلالنى كۆرۈپ .
— نازىم قوزغىلاڭ باشلانغان 1864 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى (جۈمەنىڭ كىرىدىغان كۈنى) كېچىسىدىن تارتىپ بىز بىللەن بىللە . نەچچە قېتىم بولغان جەڭلەرگىمۇ باتۇرلارچە قاتناشتى . بۇگۈن شائىر ئالدىمىزدىكى ھۆجۇمغىمۇ تەييار تۇرماقتا ، — دېدى قول باغلاپ تۇرغان ئوتتۇرا ياشلىق قارا قىرقىما بۇرۇتلۇق ئادەم ئەمىرگە قاراپ .
— ئەل ـ يۇرت نېمە دېسە ، شۇنى دېگەن شائىر ، ئەل ـ يۇرت نېمە قىلسا شۇنى قىلغان شائىر — خەلق شائىرى بولىدۇ . بۇنداق خەلق شائىرى ئۇلۇغ سانىلىدۇ ، ئۆزى ئۆلسىمۇ مۇبارەك نامى ئەل ـ يۇرتى كۆڭلىدە ساقلىنىدۇ . سۆيۈملۈك شائىرىمىز موللا بىلالنىڭ توغرا يولنى تاللىغانلىقىدىن تولىمۇ خۇشالمەن !

باسقان قەدەملىرىدىن گۈل ئۈنسۈن ! — ئەمرىنىڭ موللا بىلالغا تىكىلگەن كۆزلىرىدىن ھۆرمەت ۋە مېھىر ـ مۇھەببەت گۈللىرى چېچىلاتتى .

— رەھمەت ! — دېدى نازىم ئابدۇرۇسۇل بەگكە قول باغلاپ تۇرۇپ ، — ئەمىر جانابلىرى . سىلى مېنىڭ كۆزۈمنى تېخىمۇ يوغان ئاچتىلا ! راست ، ئەل ـ يۇرتى بىلەن ھەمنەپەس بولمىغان شائىرنى ھەقىقىي شائىر دېگىلى بولمايدۇ ! مەيلى مەن بۇ جەڭدە ئۆلسەي يا زەپەر گۈلىستانىدا كۆلەي ، ئەل ـ يۇرتۇم بىلەن ھەمنەپەس بولىمەن !

ئەمىر قول باغلاپ گۈلخان چۆرىسىدە تۇرغانلارغا قاراپ چىقتى .

— ھۈجۈم مەزگىلىگە ئاز قالدى ، — دېدى ئۇ ، سەل ـ پەل ھاياجانلىنىپ ، — بۇ قېتىم سادىر پالۋاننىڭ پىلتىغا ئوت يېقىشى بىلەن بۇ ئۆزىمىز سوققان سېپىلنىڭ توپىسى ئاسمانغا كۆتۈرۈلىدۇ . بىز ئېچىلغان شورىدىن ھۇررا توۋلاپ سېپىل ئىچىگە خۇددى ئۇلۇغ تاشقىنەك بېسىپ كىرىمىز ! قېرىنداشلىرىم ، كۈلىدىغان كۈنلىرىمىزگە ئاز قالدى ! خوش ! مەن ماڭاي !...

قەددى ـ قامەتلىك ئەمىر چوڭ ـ چوڭ قەدەم تاشلاپ ناغرا پەشتىقى تەرەپكە قاراپ مېڭىپ كەتتى . موللا بىلال بىلەن بىللە تۇرغانلار ئۇنىڭ كەينىدىن ھۆرمەت ـ ئېھتىرام ۋە ھاياجان ئىچىدە قاراپ قالدى . ئۇلارنىڭ قوللىرى تېخىچىلا باغلىنىپ تۇراتتى .

كۈنچىقىش بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئاقىرىشقا باشلىدى . تاڭ سەھەر شامىلى قوزغىلىپ ، بايانداي سېپىلى ئەتراپىدىكى دالىدا ھاياجانلىنىپ ئۇچاتتى . يېڭى بىر كۈن ، يېڭى بىر جەڭ باشلىنىش

ئالدىدا تۇراتتى .

ئەمىر ئانچە ئېگىز ياسالمىغان ناغرا پەشتىقى ئالدىغا كېلىپ توختىدى . ئۇ مۇھاپىزەتچىلىرىگە قاراپ ناغرىچىلارنى ئويغىتىشقا بۇيرۇدى . كىيىملىرىنى سالماي ياتقان ناغرا ـ سۇنايچىلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، ناغرا ـ دۇمباقلىرى ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردى .

ئابدۇرۇسۇل بەگ يىغىلىپ تۇرغان يۇرت چوڭلىرى قېشىغا كەلدى . بۇ ئاخشام شەھەردىن چىققان موللا ناسىر ئەلەم ، مەزەمزات ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم قاتارلىق يۇرت چوڭلىرى بىلەن قول باغلاپ كۆرۈشتى . قاشلىق ئەلاخان پالۋاننى يېنىغا چاقىرتىپ كېلىپ ، بۇگۇنكى جەڭگە باشچىلىق قىلىشنى تاپشۇردى . قوزغىلاڭ باشلانغاندىن كېيىنكى نۇرغۇن جەڭلەردە ئالاھىدە باتۇرلۇق كۆرسىتىپ تۆھپە ياراتقان خۇش پېچىم ، گەۋدىلىك ، كۆزلىرى لاچىنىڭكىگە ئوخشايدىغان پالۋاننى ئەل ـ يۇرت ياخشى كۆرەتتى . ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ قەدىرلەپ ئۇنىڭ ئەقىل ، پەم ـ پاراسىتىگە ۋە باتۇرلۇقىغا قول قويااتتى . ئەلاخانغا يۈزدەيۈز ئىشەنگەن ئەمىر بۇگۇنكى ھۇجۇمنىڭ سەردارلىقىنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى .

— قېنى پالۋان ، ھۇجۇمنى باشلايدىغان ۋاقىت بولۇپ قالدى ، — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنىڭغا ئوچۇق چىراي تىكىلىپ .

ئەلاخان ئۆزىدىن ئانچە يىراق بولمىغان پەرمانچىنى ئىسمىنى ئاتاپ چاقىردى . ئوتتۇرا بويلۇق پەرمانچى يۇگۇرۇپ كېلىپ پالۋاننىڭ ئالدىدا توختىتىدى . ئەلاخان ئۇنىڭغا قاراپ :

— سەپكە چاقىرىڭ ! — دېدى .

— سەپراس ! — دەپ ۋارقىرىدى پەرمانچى بار ئاۋازى بىلەن ، ئۇنىڭ يوغان جاراڭلىق ئاۋازى پۈتۈن دالىنى

ياڭرىتىۋەتتى . بېشىغا دۇبۇلغا ، ئۇستىگە ساۋۇت كىيگەن ئەلاخان پالۋان ئوتتۇز مىڭدىن ئارتۇق قوزغىلاڭچى تۇرغان مەيدان جىملىققا چۆككەندىن كېيىن ، قامىتىنى تىك تۇتۇپ تۇردى .

— مۇناجات باشلانسۇن ! — دېدى ئۇ ئۇنلۇك توۋلاپ .

ساقلى چارلاشقان سۇنايچى سۇنۇر سۇنىيىنى قولىغا ئېلىپ ، چالىدىغان ئۇچىنى كالپۇكلىرى ئارىسىغا ئېلىپ ، مۇناجاتنى باشلىۋەتتى . ئاجايىپ مۇڭلۇق ۋە يېقىملىق ئاھاڭ ئادەملەرنىڭ يۈرىكىگە كىرىپ ، ئۇلارنىڭ غەيرىتە ، ئىرادە ۋە قەيسەرلىكىگە ئوت ياقتى . ھاياجانلانغان ئادەملەر ھۇجۇم بۇيرۇقىنىڭ چۇشۇشىنى كۈتۈپ كۆزلىرىدىن ئۇچقۇن چاچاتتى . كۈچلۈك ئەقىدە ـ ئېتىقاد بىلەن چېلىنىۋاتقان سۇناي ئاۋازى بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقىپ مەيدانىدىكىلەرنى جەڭدە باتۇرلۇق كۆرسىتىشكە چاقىراتتى .

مۇناجات تۈگەپ ، سۇناي چېلىنىشتىن توختىدى . ئەخمەتخان خوجا چىغلىقمازار ۋە شۇ ئەتراپتىكى سەھرالاردىن كەلگەن نىيازلىرىنىڭ ئالدىدا تۇراتتى . قالغان سەھرالارنىڭ دېھقانلىرىمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدە تىقىلىشىپ ھۇجۇمغا پەرمان كۈتەتتى . مىغىلدىغان ئادەم تۇرغان بۇ كەڭ دالا پارتلاش ئالدىدىكى ئېغىر ھاسىراۋاتقان ژولقانغا ئوخشايتتى .

مانا ، يۇرۇش ناغرىسى چېلىندى . قەدىمدىن تارتىپ ، جەڭلەرگە ئۈيغۇرلار ناغرا ئارقىلىق يېتەكچىلىك قىلىپ كەلدى . ئۇلار ھەرخىل پەدىلەرگە چېلىش ئارقىلىق جەڭنى باشقۇردى ، شۇنداقلا جەڭگە تەڭكەش قىلىپ چېلىنغان ناغرا بىلەن ئۆز لەشكەرلىرىگە مەدەت بەردى . ناغرا ـ دۇمباقلارنىڭ ئاۋازى يەرۇ ئاسمانىنى تۇتتى . قوللىرىغا قىلىچ ، نەيزە ، مىلتىق ، ئارا ، گۈرجەك تۇتقان دېھقانلار خۇددى ھەيۋەتلىك قىيانەك سېپىلغا قاراپ ئاقتى . ناغرا ـ دۇمباقلارنىڭ ئاۋازى ئۇلارغا قورقماس روھ

ۋە قەيسەرلىك بېغىشلاپ كۆزلىرىنى ئاسماندىكى تېخى ئۆچمىگەن يۇلتۇزلاردەك چاقنىتاتتى . ئون ئىككى كۈنلۈك ئاي بۇ كۈچ - قۇدرەت تېشىۋاتقان بۇ دالىنى خۇشاللىق بىلەن يورۇتاتتى...

قوزغالغان خەلق سېپىلغا خېلىلا يېقىنلاپ كېلىپ ، ناغرا - دۇمباق ئۈنىنىڭ توختىشى بىلەن تەڭلا توختىدى . ئەلاخان ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىسىگە قارىدى :

— تېز بېرىپ سادىرغا يەتكۈز ، پىلتىغا ئوت ياقسۇن !

قامىتى چىنارەك مۇھاپىزەتچى يىگىت سېپىلغا قاراپ يۈگۈردى . بايانداي سېپىلنىڭ سەرداری با دارېندىن تارتىپ بارلىق لەشكىرىي باشلىقلىرى ۋە لەشكەرلىرى سېپىلغا چىقىپ ، سېپىلغا يېقىنلاپ كەلگەن ھەيۋەتلىك خەلق دولقۇنىغا قاراپ تۇراتتى . ئۇلار ئەقىل - ھوشىنى يوقىتىپ ، جان - جەھلى بىلەن سېپىلنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن جان تىكىشكە بەل باغلىدى . ئۇلار ئۆزلىرىگە بۇنىڭدىن باشقا يول يوقلۇقىنى بىلەتتى . سېپىلدىكىلەر سېپىلغا قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان يىگىتنى كۆرۈپ ھەيران بولدى . ھەممىسى دېگۈدەك قوللىرىدىكى تاش - كېسەكلەرنى ئېتىپ ، مىلتىق ۋە ئوقيالىرىدىن ئوق ئۇزۇپ ئەلاخاننىڭ مۇھاپىزەتچىسىنى ئەجەل ئىچىدە قالدۇردى . ئۇچۇپ كەلگەن مىلتىق ئوقى يىگىتنىڭ كۆكسىگە تېگىپ قىزىل قان بۇلىقىنىڭ كۆزىنى ئاچتى . يىگىت بىر ئىڭراپ يەرگە يىقىلدى . لەخمىدىن چىققان سادىر سېپىلغا يېپىشىپ تۇراتتى . ئۇ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان يىگىتنىڭ يىقىلغانلىقىنى كۆرۈپ نېمە قىلىشىنى بىلمەي قالدى . مۇھاپىزەتچى يىگىت بېشىنى تەستە يەردىن كۆتۈرۈپ سېپىلغا قاراپ ، جېنى چىقىپ كېتىۋاتسىمۇ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى :

— سادىركا ، پىلتىغا ئوت ... — ئۇ ئاخىرىنى دېيەلمىدى ، بېشى لاسسىدە چۈشۈپ ، جېنى ئەرشكە ئۇچتى . يىگىتتىن كۆز

ئـۇزمەي قاراپ تۇرغان سادىر چىدىيالمىدى . ئۇ ئىختىيارسىز يوغان مۇشتۇمىنى تۇگۈپ ، پىلتىغا ئوت ياققىلى ماڭدى...

سادىر كۆيۈۋاتقان ئوتۇندىن بىرنى ئېلىپ ، دورا قاچىلانغان كالا ئۇچىيىگە ئوت ياقتى . ئوت ئۇچقۇن پۈركۈپ ناھايىتى تېزلىك بىلەن ئۆڭكۇر ئىچىگە ئوق يىلاندەك ئىلگىرىلىدى . سادىر بىلەن ئۇنىڭ قەددى ـ قامىتىنە ئۆزىدىن قېلىشمايدىغان ئۇچ ئوغلى سېپىلدىن خېلىلا بېرىدە ، قېرى قارىياغاچنىڭ تېگىدە ، ئۆزلىرى ئوت يېقىشتىن بۇرۇن يېنىپ چىققان لەخمە تەرەپكە قاراپ تۇراتتى . ئوت ھايال بولماي سېپىل تېگىگە يېتىپ بېرىپ ، لەخمە ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى . گۈمبۇرلىگەن ئاۋازى بىلەن تەڭ زېمىن تەۋرىگەندەك قاتتىق سىلكىندى . كۈچلۈك دورا تۇتۇنى ، يالقۇنلۇق قىپقىزىل ئوت ، توپا ـ چاڭ ، خىش ـ كېسەكلەر ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى . ھەممە ياقنى تۇتۇن ۋە توپا ـ چاڭ قاپلاپ ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولماي قالدى . يەنە ئىككىنچى ، ئۈچىنچى پارتلاشلار ۋە كېينى ـ كەينىدىن گۈمبۇرلەپ ، يەر قاتتىق سىلكىندى . يەنە سېپىل ئاسمىنىنى كۆپكۆك تۇتۇن ۋە توپا ـ چاڭ قاپلاپ ، ئاسماندىن خىش ـ كېسەك ، چالما ياغدى...

قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن دېھقانلار بۇ كۈننى كۈتكىنىگە خېلى بولغان ئەمەسمۇ ؟ ! ئۇلار قولىدىكى قوراللىرىنى چىڭ تۇتۇپ ، ئېيتقۇسىز ھاياجانغا چۆمگەن ھالدا ، ئېچىلغان شورىدىن سېپىل ئىچىگە چۈقان ـ سۈرەن بىلەن كىرىشكە ئالدىرايتتى . دەل شۇ چاغدا ، يەر ـ جاھان يېڭىدىن سۈزۈلۈشكە باشلىغاندا ، ئېغىر جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ، تاڭ سەھەرنىڭ ھاۋاسىنى يېرىپ ھۇجۇم ناغرىسىنىڭ جەڭگىۋار ساداسى ياڭرىدى . ئەلاخان پالۋاننىڭ «ئالغا ! » دېگەن بىر ئېغىر سۆزى بىلەن دېھقانلار سېپىلغا قاراپ ، ھۇررا توۋلاپ تۇمەن يولۋاستەك ئېتىلدى .

ئەخمەتخان خوجا گۈركىرەپ ئاققان دولقۇننىڭ ئەڭ ئالدىدا

يۇگۇرۇپ باراتتى . بىردىنلا قارشى تەرەپتىن ئېتىلىشقا باشلىغان توپ ، مىللىق ۋە ئوقيالار ئوقىنىڭ تولىمۇ شىددەتلىكىنى كۆرگەن سىڭار كۆز قەدىمىنى توختاتتى . كەينىدىن كەلگەن ئۇلۇغ ئېقىن ئۇنى بىر ئۇرۇپ ئاياغلارنىڭ ئاستىغا تاشلىدى . ئەخمەتخان جان قايغۇسىدا ھۇجۇمدىن توختىغان بولسا ، يەنە جان قايغۇسىدا ئاياغلار ئاستىدا تېپىرلايتتى ، چىرقىرايتتى ، ئۇ دەسسىلىپ ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىنى بىلىپ ، ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي ، ئاياغلارنى ئارىسىدىن بىر يانغا سۇرۇلۇشكە باغلىدى . بۇ دۇنيادا يەنىلا خوجىدەك ئادەملەر ئۆلمەيدۇ . ئۇلارغا قارىغۇ تەلەي ھامان يول ئاچىدۇ . سېپىلنىڭ ئادەم قۇچىقى يەتمەيدىغان بىر يوغان پارچىسىغا قولى تەگكەن سىڭار كۆز جان ھەلەكچىلىكىدە ئۆمىلەپ يېتىپ كېلىپ ئۇنى قۇچاقلاپ ئولتۇرۇۋالدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھايات قالدى .

ئۆلۈمدىن ئانىلىقىنى بىلدۈرگەن دۇشمەنلەر بارلىق توپ - زەمبىرەكلىرىنى سېپىلنىڭ ئۆرۈلگەن شورىسى ئالدىغا ئەكېلىپ ، چۇقان - سۇرەن بىلەن يۇگۇرۇپ كېلىۋاتقان خەلقنى ئېتىۋاتاتتى . ئېتىلىپ كېلىۋاتقان دېھقانلار خۇددى ئورۇلغان قوناق شېخىدەك يىقىلىشقا باشلىدى . جەڭ ناغرىسى توختىماي چېلىنىاتتى ، ئۇزۇن ، سېرىق كانايلاردىن چىققان بوم ئاۋازلار خۇددى نۇسرەت چاقىرىقىدەك ، قوزغىلاڭچى دېھقانلارغا كۈچ ۋە ئىرادە ئاتا قىلاتتى . ئېچىلغان سېپىل شورىسىنىڭ ئالدى قىپقىزىل قانغا بويالغان جەسەتلەرگە تولۇپ كەتتى . ئەخمەتخان خوجا يوغان چالمىنى دالدا قىلىپ ، ئۇنى قۇچاقلاپ ، دىر - دىر تىترەيتتى . ئۇ زەمبىرەك ئوقىنىڭ ئۆز ئۈستىگە چۈشۈشىدىن ۋەھىمە يەپ بەزگەكتەك لاغىلداپ ، چىشلىرى بىر - بىرىگە تېگىپ كاسىلدايتتى . ئۇ ئۈستى - ئۈستىگە يىقىلىۋاتقان دېھقانلارنى كۆرسىمۇ ، ئۇلار ھەققىدە زادىلا غەم يېمەي ئۆزىنىڭ غېمىدە

پۇچىلىناتتى . داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلەش ئۆزلىرىنى بىكاردىن - بىكار ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش بولاتتى . ناغرا توختىدى ، سۈنايلارمۇ توختىدى ، ئارقىدىنلا چېكىنىش ناغرا - سۈنىيى ياڭرىدى . قانلىرى قىزىپ كەتكەن ، كۆزلىرىگە ئۆلۈمۇ كۆرۈنمىگەن ئادەملەر ھۇجۇمدىن توختاپ ، ئۆزلىرىنى دەل - دەرەخ ، ئېرىق ، ئويمان - چوڭقۇلاردا دالدىغا ئالدى .

ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ، ئەلاخان ۋە قوزغىلاڭچىلار باشلىقلىرى يىغىلىپ ، جەڭ ئەھۋالىنى مۇزاكىرە قىلىۋاتاتتى .

— بىزمۇ قولىمىزدىكى ئىككى زەمبىرەكنى دەرھال بۇ يەرگە يۆتكەپ كېلىپ ، توختاتماي ئاتايلى . بىر ھازا ئاتقاندىن كېيىن ، يەنە ھۇجۇمنى باشلايلى ! — دېدى چىرايى جىددىيلەشكەن ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەلاخان پالۋانغا قاراپ .

— مەنمۇ شۇ ئويدا بولۇۋاتاتتىم ، ئەمىر جانابلىرى ، ھۇجۇمنى توختاتقانلىقىمىزدىن خەلق نارازى بولۇۋاتىدۇ .

دەل شۇ چاغدا ئاتاقلىق شائىر موللا بىلالغىلا ئوخشايدىغان ئاكىسى جالالىدىن نەيزىسىنى كۆتۈرۈپ ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلدى . ئۇنىڭ كەينىدە تۆت - بەش ئادەم تۇراتتى .

ئاتا — ئانىسى ئۆلگەندىن كېيىن ، جالالىدىن بىلالنىڭ تەربىيىسىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلدى . ئۇ جاپا - مۇشەققەت بىلەن مۇزدۇزلۇق قىلىپ ئىنىسىنى مەدرىسىدە ئوقۇتتى . نازىمنىڭ بۇگۈنكىدەك ئوقۇمۇشلۇق بىر شائىر بولۇپ يېتىلىشىدە ئاكىسى جالالىدىنىڭ قان - تەرى بار ئىدى .

— تەقسىرلىرىم ! — دېدى جالالىدىن ئالدىدا ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە ، ئاندىن ئەلاخان پالۋان ۋە باشقىلارغا كۆز تىكىپ ، — نېمىشقا ھۇجۇمنى توختىتىمىز ؟ قۇربان بەرمەي سېپىلنى ئالغىلى بولامدۇ ؟

«كى بىز كىرمەسەك قەلئەگە كىم كىرۇر ،
كى بىز قىلمىساق جەڭنى كىملەر قىلۇر ؟
ئۆمۇر كۆرسە خانىدا يۈز يىل كىشى ،
كى ئاخىر ئانىڭ ئۆلمەك ئېرمىش ئىشى . . .
تىرىك قالسا جانىم كى غازى بولاي ،
كى بولسام شەھىدى تېخى رازى بولاي !»

سېپىلدىن ئىچىگە كىرىدىغان يول ئېچىلسىمۇ مۆكۈنۈپ يېتىمىزمۇ ؟ يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم ، جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولامدۇ ؟ ھۆرمەتلىك ئەمىر ، ھۆرمەتلىك پالۋان ، قېنى بۈيرۇق بېرىڭلار ! بىز سېپىلغا يەنە ھۇجۇم باشلايمىز .

جالالىنىڭ كەينىدە تۇرغانلارمۇ چۈرقىرىشىپ ھۇجۇمنى باشلاشقا بۈيرۇق بېرىشنى تەلەپ قىلدى .

— ئالدىرىماڭلار ، قېرىنداشلار ! بىز يەنە ھۇجۇم باشلايمىز . ئىككى زەمبىرىكىمىزنى شورىنىڭ ئالدىغا يۆتكەپ كېلىپ ، بىزمۇ ئۇلارغا قارىتىپ بىر ھازا ئاتايلى ! ئاندىن كېيىن ھۇجۇم ناغرىسى يەنە ياڭرايدۇ . سىلەر ئورنۇڭلارغا بېرىپ كۈتۈپ تۇرۇڭلار !

ئىككى زەمبىرەك شورا ئاغزىغا كەلتۈرۈلدى . كەينى ـ كەينىدىن گۈلدۈرلەپ ئېتىلغان توپلاردىن ئۇچقان ئوقلار سېپىل ئىچىگە ئۇچتى . دۈشمەن چېرىكلىرىنىڭ قىيا ـ چىياسى ئاڭلاندى . زەمبىرەكلەر بىر ھازا ئەجەل ئوقىنى ئاتقاندىن كېيىن ، ھۇجۇم ناغرا ـ سۇنىيى يەنە يەرۈئاسمانىنى جاراڭلاتتى . ئۆزىنى ئاران تۈتۈپ تۇرغان جالالدىن نەيزىسىنى كۆتۈرۈپ ئەڭ ئالدىدا سېپىل شورىسىغا قاراپ يۈگۈردى . بىرئاز بېسىلغاندەك قىلغان دۈشمەننىڭ مىلتىق ، ئوقيا ۋە پولىرى يەنە ئېتىلىپ ، يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان باتۇرلار بىر ـ بىرلەپ يىقىلىشقا باشلىدى . جالالدىننىڭمۇ بەش يېرىگە ئوق تېگىپ نەيزىسىنىڭ سېپىنى چىڭ

تـۇتـقان هـالـدا يـــقىلدى . ئۇنىڭ تېنى شورىنىڭ ئۈستىدە ، يۈمۈلمىغان كۆزلىرى زەڭگەر ئاسمانغا تىكىلىپ تۇراتتى .
ئاكىسىنىڭ قۇربان بولغانلىقىنى بىلگەن بىلال ناله - پەريات كۆتۈرۈپ قان - قان يىغلىدى .

«جۇدا قىلدى فەلەك سەندىن ، قايانداۋرسەنقېرىنداشىم ، سېنىڭدىن ئايرىلىپ بولدى زەھەر - زۇقۇم ئىچەر ئاشىم ، فاراغەت كەتتى ، غەم يەتتى ، ستەملەر بولدى يولداشىم . قېرىنداش مېھرىبان كەتتى مېنى تاشلاپ كۆكەلداشىم ، بۇ ۋەجھىدىن تۆكۈلدى قانغا ئاغۇشتە بولۇپ ياشىم .

يۈرەك فارە ، بېغىر يارە ، بولۇپمەن تۇرفە بىچارە ،
يۈرەك كۆيگەي قېرىنداش يادىدا ھەرباره ، ھەرباره ،
كوچالاردا يۇرۇپ يىغلاپ بولۇپ ئاۋاره ، ئاۋاره ،
بۇ غەمدىن بولدى ئەي دوستلار ، يۈرەك مىڭ فارە ،
مىڭ پارە ،
نە قىلغانىمنى بىلمەسمەن بۇ غەمدە ئايلانىپ باشىم .

تەخەييۇل رەخشىسى ھەرباره كىم سەن سارىغا تارتار ،
بۇ ۋەجھىدىن فىراقىڭ ئاتەشىنىڭ سۇزەشى ئارتار ،
گۈلىستانىم خازان بولدى بولۇبمەن ئەندەلىبدەك زار ،
نېچۈك تاقەت قىلۇرمەن فۇرقەتىڭ ئۆرتەر مېنى ھەر بار ،
ئەلەمدىن ئۆرتەنىپ زەردابقا ئۆرۈلدى ئىچى - تاشىم .

باشىمغا يۇز تۇمەن غەم سالدى ، كۆرگىل نىلگۇن گەردۇن ،
قېرىنداشىدىن جۇدا قىلدى ، قىلىپ باغرىمنى خۇن گەردۇن ،
باشىمدا دەۋرى كاج ئەيلەب مۇدام بىسۇتۇن گەردۇن ،

يوقاتىپ مەغزى سەرنى ئاقىبەت قىلدى جۇنۇن گەردۇن ،
بولۇپمەن يۇز ياشار پىردەك ، تۆرت توققۇز ئىدى ياشىم .

قېرىنداشىم غەمى قىلدى ئەلىفتەك قامەتىمنى دال ،
ئەقىل ساچىلدى غەم باستى ، بولۇبمەن بىر يولى بەدھال ،
سۇرۇر كەتتى ، قانات سۇندى ، يۇلۇندى مۇرغ يەڭلىغ بال ،
قېرىنداش يادىدا خۇنابەلەر يۇتتى بىلالى زال ،
ئۆزى كەتتىئ مېنى تاشلاپ جالالىددىن قارا قاشىم .»①

سىپىيل ئىچىدىكىلەر توپ ـ زەمبىرەك ، مىلتىق ۋە ئوقيالىرىدىن توختىماي ئوق ئېتىپ ، قوزغىلاڭچىلارنى سىپىلغا كىرگۈزمىدى . ئۇلار شۇ كېچىسىلا شورىنى خىش ـ كېسەكلەر بىلەن ئېتىۋالدى . بۇ قېتىمقى ھۇجۇم مانا مۇشۇنداق ئاخىرلاشتى .

ئەخمەتخان خوجا ھېچنېمە بولمىغاندەك يۈرەتتى . قاش قارىيىپ كېلىۋاتقاندا ، مەزەمزاتنى ئىزدەپ ماڭغان سىڭار كۆزنىڭ ئالدىدىن ئەلا پالۋان چىقىپ قالدى .

— خوجام ، ھەممە ئادەم ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقلىرىنى سۆزلىمەكتە ، — دەپ مەسخىرىلىك كۈلدى پالۋان ، ئالدىدا تۇرغان يەكچەشمىگە تىكىلىپ ، — سىلى ئاشۇ قۇچاقلىرى يەتمىگەن چالمىنى كۆتۈرۈپ سېپىل ئىچىگە ئاتالىغان بولسىلا ، چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى ۋە توپ ـ زەمبىرەكلىرى چالمىلىرىنىڭ تېگىدە قېلىپ ، بىز بېسىپ كىرگەن بولاتتۇق . ئامال قانچە . توختىماي غال ـ غال تىترەپ شۇنچىلىك كۈچەپتىلىيىتۇ ، بىراق ئاتالماپتىلا . ھەرنېمە بولسا ، خوجام ،

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995-يىل 3 ـ سان 17 ـ ، 18 ـ بەتلەر .

تامبال ساقتۇر ؟ ! — ئەلا پالۋان قاقاقلاپ كۈلۈپ ، ئەخمەتخانىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى . ئۇ خېلىلا يىراقلاپ كەتكەن بولسىمۇ ، قاقاقلىغان كۈلكىسى تېخىچىلا ئاڭلىناتتى . ئۆز ئورنىدا قاياقتا مېڭىشىنى بىلەلمەي تۇرغان ئەخمەتخان چىشلىرىنى كاسىلدىتىپ ئويلايتتى :

«كىم كۆرۈپ ئەلاغا يەتكۈزگەندۇر ؟ ! يا ئەمىر كەينىمگە ئادەم سېلىپ قويغانمىدىكىن ؟... ھەرقاچان شۇنداق ، بولمىسا قالايمقانچىلىقتا ماڭا قارايدىغان كىمنىڭ كۆزى ؟... »

بىردىنلا سىكار كۆزنىڭ يۇرىكىدىن چىققان قارا قۇيۇن ئۇنىڭ تەلەتىنى تېخىمۇ قارايتىۋەتتى .

«خەپ ، ئالدىراپ كۈلمىگىن ، ئابدۇرۇسۇل ! بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچمىسەم ئەخمەتخان بولماي كېتەي ! » دېدى خوجا ، مۇشتۇملىرىنى تۈگۈپ ، ئەمىرنىڭ چېدىرى تەرىپىگە قاراپ تۇرۇپ .

ئالتىنچى باب

ئۇزراخاننىڭ كۆز يېشى

«مەن بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا ھەممىنىڭ ئالدىدا مېڭىپ، بايانداينغا بىرىنچى بولۇپ بېسىپ كىرىمەن!» دەپ پو ئاتقان ئەخمەتخاننىڭ يېلى پۈسسىدە چىقىپ كەتتى. ئۇنى كۆرگەن ھەرقانداق ئادەم مەسخىرىلىك كۆلۈپ، ئۇنىڭغا قارايدىغان بولدى. قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرىدىغان مەسخىرىلىك كۆلكىلەرنى ئاڭلاۋېرىشكە ئۇنىڭ تاقىتى تۈگىدى. شۇنىڭ بىلەن خوجىنىڭ بۇ يەردە تۇرۇۋېرىشكە قىلچىلىك رايى قالمىدى. ئۇ بىر ئامال قىلىپ بۇ يەردىن كېتىۋېلىشنىڭ كويىغا چۈشتى.

ئۇزۇندىن بېرى ئائىلىسىگە بارمىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ شەھەرگە كىرىپ كېتىپ، بۇ يەردە مەزمەزات تۇرۇۋاتاتتى. گاڭگىراپ، يالغۇز نېمە قىلارىنى بىلمەي يۈرگەن خوجىنىڭ يادىغا مەزمەزات كېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكىسى كەلدى. ئۇ ئۆز ئويىنى دېيىش قارارىغا كېلىپ، كۆز باغلىنىۋاتقاندا، يالغۇز ئايلىنىپ يۈرگەن دەرەخلىكتىن چىقىپ، مەزمەزاتنىڭ چېدىرىغا قاراپ ماڭدى.

تېخى ئاسمانغا يۇلتۇزلار چىقمىغان، كۈنپېتىش ئۇپۇقىدا كەچكى شەپەق شولىلىرى ئۆچمىگەنىدى. شىمالدىن كېلىۋاتقان ئىلىق شامال گۈرۈلدەپ ئۇچۇپ، سۆگەتلەرنىڭ يېشىل جالالىرىنى مىدىرلىتىپ ئويناتتى. سەھەردە يېغىپ ئۆتكەن يامغۇرنىڭ نەملىكى تېخى ھاۋادىن تۇگمەي، يەنە بۇرۇنلارغا ئۇرۇلاتتى.

سىڭار كۆز چېدىر ئىشىكى ئالدىغا يېقىنلاپ كېلىپ ، بىر چەتتىكى قاراۋۇلنىڭ ئالدىدا توختىدى . يوچۇقلىرىدىن چېدىرنىڭ ئىچى يورۇق ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

— ھاكىمبەگ جانابلىرى بارمۇ ؟ — دەپ سورىدى ئەخمەتخان ئاياغلىرى ئۆزۈن قاراۋۇلغا قاراپ .

— بار ! — دېدى قاراۋۇل ئۆزىنى كۆلكىدىن تەستە تۇتۇپ .

— يېنىدا ئادەم يوقتۇر ؟

— يوق ! ئۆزى يالغۇز ئولتۇرىدۇ .

— سەن كىرىپ ، ئەخمەتخان خوجام كەپتىكەن ، كىرىشكە ئىجازەت سورايدۇ ، دېگىن .

— بولىدۇ !

قاراۋۇل چېدىرنىڭ ئىچىگىمۇ كىرمەي ، ئىشىكتىن بېشىنى تىقىپ ، خوجىنىڭ دېگەن سۆزلىرىدىن تەكرارلىدى .

— كىرسۇن ! — دېگەن سۆز ئاڭلىنىشى بىلەن ، خوجا قاراۋۇلنىڭ بىرنېمە دېيىشىنىمۇ كۈتمىدى ، چېدىرغا قاراپ ماڭدى . ئۇ كىرىپ كەتكەندىن كېيىنلا شادىياچاق قاراۋۇل ، سىڭار كۆزنىڭ يوغان چالمىنى قۇچاقلاپ دىر ـ دىر تىترەۋاتقان ھالىتى كۆز ئالدىغا كەلگەندەك ، مىيىقىدا كۈلۈپ كەتتى…

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم ! — دېدى تاپسىدىلا توختىغان ئەخمەتخان قول باغلاپ ئېگىلىپ ، قوش ـ قوش كۆرپىدە ، قوشـ قوش ماموق تەكىيىلەرگە يۆلىنىپ ياتقان مەزەمزاقا قاراپ . ئۇ بېشىغا مانچېستېر دوپپا ، ئۇچىسىغا كالتە پەشمەت كىيىپ ياتاتتى .

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام !… كېلىڭ ، كېلىڭ ، ئەخمەتخان خوجام ! — دېدى ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرغان ھاكىمبەگ خوجىغا ئۆزىنىڭ قارشى تەرىپىدىن ئولتۇرىدىغان ئورۇن كۆرسىتىپ ، مەزەمزات كۆرسەتكەن تەرەپكىمۇ كۆرپە سېلىنغان بولۇپ ، چېدىرنىڭ ئاستىدا خوتەننىڭ رەڭدار گىلىمى چاقنايتتى . چوڭ پانار يورۇقتان چېدىر ئىچى خۇددى كۈندۈزدەك يورۇپ تۇراتتى .

ئەخمەتخان كۆرسىتىلگەن ئورۇنغا كېلىپ ئولتۇرۇپ قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى . مەزمۇنىنى خۇشياقمىغان هالەتتە دۇئا قىلدى .

— هە ، خوجام ، بىر گەپ بىلەن كىردىلمۇ يا ئىچىرى پۇشۇپ ، — دېدى هاكىمبەگ خوجىنىڭ پەرىشان چىرايىغا سەپسېلىپ قاراپ ، — نېمە بولدىلا ، چىرايلىرى ئوسالغۇ ؟ !

— هاكىمبەگ جانابلىرى ، ماڭا بۇ يەردە تۇرۇش هارام بولدى ! — دېدى سىڭار كۆز خۇددى يىغلىۋېتىدىغاندەك بىر ئەلپازدا ، ئاۋازىدىن يىغا پۇراپ ، — ئاڭلىمىدىلىمۇ ، ئەمىر ، پالۋان دېگەنلەر ئۇستۇمدىن ئۆسەك سۆز تارقىتىپ ئابرۇيۇمنى تۆكتى . هازىر مېنى كىملا كۆرسە كۈلىدىغان بولدى . . .

— قېنى ، ماڭا دېسىلە ، ئۇلار قانداق ئۆسەك سۆز تارقىتىپتۇ ؟

— سىلى تېخى ئاڭلىمىدىلىمۇ ؟

— ياق !

— هۇجۇم بولغان كۈنى ، بىلىدىلا ، مەن ئەڭ ئالدىدا ماڭىدىم . چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنىڭ ئېتىۋاتقان توپ ، مىلتىق ، ئوقيالىرىغا پىسەنت قىلماي ، خۇددى رۇستەمى داستانەك قىلىچىمنى هاۋادا ئوينىتىپ كېتىۋاتاتتىم . سېپىلدىن چۈشكەن بىر چالمىغا پۇتلىشىپ كېتىپ يىقىلىپ چۈشتۈم . مېنى يۆلەپ تۇرغۇزىدىغان بىر ئادەم چىقمىدى . ئۆز ئادەملىرىمىزنىڭ ئايىغى ئاستىدا قالدىم . يېتىۋەرسەم چەيلىنىپ ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىمغا كۆزۈم يېتىپ ، ئاياغلار ئارىسىدىن بىر تەرەپكە ئۆمىلىدىم . جان — جەهلىم بىلەن ئۆمىلەپ ، قۇچىقىم يەتمەيدىغان بىر چالمىنىڭ يېنىغا كېلىۋالدىم . نەچچە قېتىم تۇراي دەپ ئۇرۇنغان بولساممۇ ، بىر ـ بىرىگە ئۇلىشىپ كېلىۋاتقان ئادەملەر تۇرۇشۇمغا ئىمكانىيەت بەرمىدى . بۇ ئىش ئەمىر ۋە پالۋانلارنىڭ قۇلىقىغا قانداق يەتكەنلىكىنى بىلمەيمەن . ئەلاخان ئۇچراپ : «ئەخمەتخان خوجام ، هەممە ئادەم ئۆزلىرىنىڭ تىللاردا

داستان باتۇرلۇقلىرىنى سۆزلىمەكتە . سىلى ئاشۇ قۇچاقلىرى يەتمىگەن چالمىنى كۆتۈرۈپ سېپىل ئىچىگە ئاتالمىغان بولسىلا ، چاڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى ۋە ئۇلارنىڭ توپ ـ زەمبىرەكلىرى چالمىلىرىنىڭ تېگىدە قېلىپ ، بىز بايانداپغا بېسىپ كىرگەن بولاتتۇق . ئامال قانچە ؟ غال ـ غال تىترەپ شۇنچىلىك كۆچەپتىلىيۇ ، بىراق ئاتالماپتىلا ! ھەر نېمە بولسا ، خوجام ، تامبال ساقتۇر ؟ » دەپ شۇنچىلىك سەت قاقاقلاپ كۈلدىكى ، يۈگۈرۈپ بېرىپ گېلىدىن بوغقۇم كېلىپ كەتتى . ئەمدى مەن ، مەزەمزات ئالمىلىرى ، بۇ يەردە بېشىمنى كۆتۈرۈپ قانداق يۈرىمەن ؟ ! ماڭا رۇخسەت قىلسىلا ، ئۆز يۈرتۇم چىغلىقمازارغا كېتىۋالاي !...

ھاكىمبەگنىڭ غۇزۇدە ئاچچىقى كېلىپ ، ئاق سېرىق چىرايىغا ئىچىدىكى چايانلار مىغلداپ ئۆرلەپ چىقتى . ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلار چېچىلاتتى .

— خوجام ! — دېدى ئالدىدا بېشىنى ئېگىپ بىچارە ھالەتتە ئولتۇرغان خوجىغا بىگىزدەك تىكىلىپ ، — پىتقا ئاچچىق قىلىپ يوتقانىنى كۆيدۈرىدىغان تۇتۇرۇقسىز ئادەملىكلىرىنى بىلمەپتىكەنمەن . بولمىسا ، ئىچ سىرلىرىمنى سىلىدەك بىر ئۇستىخىنى يوق ئادەمگە ئېيتىپ ، ئۆزلىرىنى ئەتىۋارلىغان بولمايتتىم . چوڭ ئىشلارنى قىلىشقا بەل باغلىغان ئادەم زادىلا سىلىدەك بولمايدۇ . ئۇ تىل ـ ھاقارەت ، جاپا ـ مۇشەققەت ، مەسخىرىلەردىن قورقماي ، ئۆزىنىڭ چوڭ ئىشلىرى ئۈچۈن باش قاتۇرىدۇ ! سىلى ئىرادىلىك ئادەم بولسىلا ، بۇ يەردىن كېتىمەن دېگەن گەپنى ئېغىزلىرىدىن چىقارمايتتىلا ! سىلى راستتىنلا چالمىنىڭ كەينىگە مۆكۈنۈۋالغان بولمىغاندىن كېيىن ، نېمىشقا كېتىمەن دەيدىلا ! ئەھۋالنى ئۇلارغا دېمەمدىلا ! قويسىلا سىلىنى ! بۇنداق ئىرادىسىز ئادەملىكلىرىنى بىلگەن بولسام ، چىغلىقمازاردىن ئەكەلمەيتتىمكەن . بىزنىڭ دېيىشكەن پاراڭلىرىمىزنى ئۇنتۇدىلمۇ ؟ ! ماڭا بەرگەن ۋەدىلىرى

ئەسلىرىدىن چىقتىمۇ ؟ ! ئەگەر بۇلاردىن ۋاز كەچكەن بولسىلا ، ھازىرلا چېدىرىمدىن چىقىپ كەتسىلە ! چىغلىقمازارلىرىغا كېتەمدىلا يا باشقا ياقتا كېتەمدىلا كېتىۋەرسىلە ! مېنىڭ كۆزۈمگە ئىككىنچى كۆرۈنگۈچى بولمىسىلا !...

مەزەمزات غەزىپىدىن تىترەپ سۆزىدىن توختىدى . ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسى تېخىمۇ يوغىناپ چىرايىدىن سىرىق توپا ئۇچۇپ ، ئۇزۇن بۇرۇتلىرىنىڭ ئۇچى بىر قىسمىلا مىدىرلايتتى . ھاكىمبەگنىڭ بۇنچىلىك ئاچچىقلاپ كېتىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلىمىغان خوجا قېيىن ئەھۋالدا قالدى . ئۇ ھاكىمبەگنىڭ ئىشەنچىسىدىن قېلىشنى زادىلا خالىمايتتى . بىچارە مەزەمزاتقا يېلىنغاندەك قاراپ ، خۇددى يىغلايدىغاندەك ئۇمچىيىپ ، ھەممە يېقىنى قارا تۇك قاپلىغان ئاغزىنى مىدىرلىتاتتى . ئۇنىڭ سىكار كۆزىگە ياش تولۇپ لىغىرلايتتى .

— مەن ... مەن... سىلىگە بەرگەن ۋەدىلىرىمدىن يانمىدىم ، پەقەت بىر مەزگىل ئۆزۈمنى چەتكە ئالايمىكىن ، دەپ ئويلىغانىدىم . پەيت كەلگەندە ، مەزەمزات جانابلىرى ، خەۋەر بەرسىلە ، قانات چىقىرىپ ئۇچۇپ كەلمەمدىم...

مەزەمزات خىيال سۈرۈپ قالدى . ئۇ خوجىنىڭ كېتىپ قېلىشىدىن راستتىنلا ئەنسىرەيتتى . «ئۇ كەتسە ، مېنىڭ ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنى ، موللا ناسىر ئەلەمنى ۋە باشقىلارنى يوقتىتىش ئويۇمنى كىم ئورۇندايدۇ ؟ ! ياق ! قاتتىق تېگىپ ، ئۇنى رەنجىتىپ قويماي ! كۆڭلىنى ئېلىپ ، يەنىلا ئۆزۈمگە تارتقىنىم ياخشى» ! دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەن ھاكىمبەگ ئەخمەتخانىڭ سۆزلىرىنى يېرىم - يارتا ئاڭلاپ ئاغزىنى ئاچتى :

— خوجام ! كېتىمەن دېگەن سۆزنى ئېغىزلىرىدىن بىر چىقاردىلا ، ئەمدى ھەرگىز ئاڭلىماي ! ئۆيلىرىگە بېرىپ كېلەي دېسىلە ، بېرىپ كەلسىلە ! مەن سىلىگە خەت قىلىپ بېرەي :

بايانداىغا ياردەم بەرگىلى ياماتۇغا كەلگەن قالماقلارنى [1] يوقاتقىلى ماڭدى ، دەپ ، بۇنداق ئەھۋال بولمىسمۇ ، راست ـ يالغانلىقىنى كىم سۈرۈشتۈرىدۇ ، دەيدىلا ! چېرىكلىرىنى ئېلىپ بېرىپ كەلسىلە بولىدۇ .

ياش چىقمايدىغان خوجىنىڭ يەكچەشمە كۆزىدىن ياش تاراملاپ تۆكۈلدى . هاياجانلانغان خوجا خۇددى نامازدا رۇكۇغا بارغاندەك مەزەمزانتقا قاراپ ئېگىلدى .

— سىلى ، هاكىمبەگ ئالىيلىرى ، يەنىلا ئەقىللىق ، يەنىلا دانا ! رەھمەت ! رەھمەت ! ئۆزلىرىدىن ئۆلگۈچە ئايرىلمايمەن ! بۇ ئىرادەمدىن يانسام ، مېنى خۇدا ئۇرسۇن !

— بولدى ! بولدى ! باشلىرىنى كۆتۈرسىلە ! مەن پۇتۇكچىمگە دەپ پەرمانىمنى يازدۇرۇپ قويايى ، ئەتە ئەتىگەندە كېلىپ ئېلىۋالسىلا !

سىكار كۆز رەھمەتنىڭ ئۇستىگە رەھمەتنى ياغدۇرۇپ ئورنىدىن تۇردى . ئۇ هاكىمبەگ بىلەن خوشلىشىپ ، ئېگىلگەن ، قول باغلىغان هالدا كۆزلىرى ياش كەينىچە مېڭىپ چېدىردىن چىقىپ كەتتى .

* *

ناشتىدىن كېيىن ، ئەخمەتخان مەزەمزانتىڭ چېدىرىغا بېرىپ يېزىپ قويۇلغان پەرمانىنى ئېلىپ خوشلىشىپ كەلدى . چېرىكلىرىدىن ئونىنى تاللىۋالغان خوجا نامازىنى پېشىندىن سەل ئۆتكەندە ، غۇلجىغا كېلىپ دەڭدەرۋازىسى يېنىدىكى كاتتا دەڭگە چۈشتى . بۇ دەڭ دۆڭمەھەللىدىن قارادۆڭگە كېتىدىغان ، هاكىمبەگ ئوردىسى ئالدىدىن ئۆتىدىغان يولنىڭ جەنۇبىي چېتىدە بولۇپ ، هاكىمبەگ ئوردىسىدىن ئۇنچىلىك يىراقمۇ ئەمەس .

---

[1] ئۇ چاغلاردا موڭغۇللارنى قالماق دەيتتى .

غۇلجا شەھىرىنىڭ مەركىزىي قىسمى بەش يۈز يىگىرمە سەككىز مېتىر ئېگىزلىكتىكى سېپىل بىلەن ئورىلىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ئايلانمىسى ئىككى مىڭ ئۇچ يۈز ئەللىك[1] مېتىر بولۇپ ، تۆت تەرەپتە تۆت دەرۋازىسى بەكمۇ ھەشەمەتلىك كۆرۈنەتتى . چوڭ كۆك خىش بىلەن قوپۇرۇلغان ، ئاستى ئەگمە ئاركىلىق دەرۋازىنىڭ ئۈستىدە خەنزۇچە ئۇسلۇبتا ياسالغان ئىككى قەۋەتلىك ، چېدىرچە يېپىلغان راۋاق تۇراتتى . بۇ ئىككى قەۋەت راۋاقنىڭ قىيپاش چۈشكەن ھەربىر بۇرجىكىدىكى قىرغا ھەرخىل قۇشلار ۋە گۈللەر ياسالغان بولۇپ ، تا تۆپىسىگىچە چىقاتتى . ھەربىر قىرنىڭ بېشىدا تۆت ئەجدىھا بېشى ئاغزىنى ئېچىپ تۇراتتى . بۇلارنىڭ ھەممىسى رەڭلىك كاھىشلار بىلەن ئىنتايىن چىرايلىق ياسىلىپ ، كۆرگەنلەرنى ئۆزىگە زوق بىلەن قارىتاتتى .

شەھەر دەرۋازىسىغا قوۋۇق سېپىلى ياسالغان بولۇپ ، ھەيۋەتلىك سېپىل قوش دەرۋازىلىق ئىدى . ئىككى دەرۋازا ئارىلىقى بوش مەيدان بولۇپ ، ئىككى تەرىپىدە قاتار سېلىنغان ئۆيلەر تۇراتتى . بۇ ئۆيلەردە ھەيۋەتلىك سېپىل دەرۋازىسىغا قارايدىغان دەرۋازىۋەن ۋە چېرىكلەر ياتاتتى . ئالدىدىكى كىچىك سېپىل قوۋۇقى چوڭ سېپىل دەرۋازىسىغا توغرا تۇرمايتتى . شەرقتىكى قوۋۇق دەرۋازىسى جەنۇبقا ، جەنۇب تەرەپتىكى قوۋۇق دەرۋازىسى غەربكە ، غەربتىكى قوۋۇق دەرۋازىسى شىمالغا ، شىمالدىكى قوۋۇق دەرۋازىسى شەرققە قارىغان بولۇپ ، قوۋۇقتىن كىرگەندىن كېيىن ، قىرىق گرادۇس ئايلانغاندا ، ئاندىن دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، ئىچىگە كىرەتتى . سېپىل قوۋۇق دەرۋازىسى ۋە چوڭ دەرۋازىلارنىڭ بۇنداق ياسىلىشى ھەربىي مۇداپىئە تەلىپىدىن بولغانلىقى ئېنىق .

سېپىل چوڭ دەرۋازىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا دەرۋازا نامى

---

① سېپىلنىڭ ئېگىزلىكى : ئۇچ جاڭ ئالتە لى ، ئايلانمىسى تۆت لى يەتتە پۇڭ .

يېزىلغان بولۇپ ، شەرق تەرەپتىكى دەرۋازا «جىڭسۇ» (ئەمكەر ـ ئەييام) ، جەنۇب تەرەپتىكى دەرۋازا «جاخۇي» (مەرھابا ئەھسا) ، غەرب تەرەپتىكى دەرۋازا «خۇەنمىڭ» (مالاھەت ـــ ئەبىر) ، شىمال تەرەپتىكى دەرۋازا «گۈيجى» (مەسرۇر ـ قوللە) ، دېيىلەتتى . شەھەرلىكلەر قىسقارتىپ بۇ دەرۋازىلارنى شەرقىي ، شىمالىي ، غەربىي ۋە جەنۇبىي دەرۋازا دەپمۇ ئاتايتتى .ئۇيغۇرلار شەرقىي دەرۋازىنى «دەڭدەرۋازا» ، جەنۇبىي دەرۋازىنى «سۇدەرۋازا» ، غەربىي دەرۋازىنى «كۈرەدەرۋازا» ، شىمالىي دەرۋازىنى «دولاندەرۋازا» دەيتتى[1] .تۆت دەرۋازىلىق سېپىلنىڭ ئىچىدە ھاكىمبەگ ئوردىسى ، شەنگەن (ھاكىم) يامۇلى قاتارلىق ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ، بەگ ، ئەمەلدارلار ۋە بايلارنىڭ ئۆيلىرى بولۇپ ، ئادەتتىكى شەھەر پۇقرالىرى كۆپىنچە شەھەر سىرتىدا ئولتۇراتتى . شەنگەن يامۇلى قاتارلىق ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ غۇلجىدا بولۇشى ھاكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ مەھكىمىسىنىڭ ئىشلىرىنى نازارەت قىلىش ، ئىلى جاڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ ئەمر ـ پەرمانلىرىنى يەتكۈزۈش ، ئالۋان ـ ھوسۇلنى ۋاقتىدا تۆكۈشكە ھەيدەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن بولۇپ ، بۇ ئورۇنلار غۇلجىنى كۆزىتىپ تۇرىدىغان كۈرەنىڭ كۆزىگە ئوخشايتتى .

نامازغا كەلگەندە ، ئەخمەتخان زادىلا قازا قىلمايتتى . چۈنكى ئۇ ، ئۆزىنى مۇھەممەت پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋلادى دەپ بىلگەنلىكتىن ، دىنغا كەلگەندە (ئۆز مەنپەئىتىگە توقۇنۇشۇپ قالغاندا ئاز ـ تولا بۇزۇپ قويىدىغان ئەھۋاللارنى ھېسابقا ئالمىغاندا) تولىمۇ سادىق بولۇپ ، يۈزدەيۈز ئورۇندايتتى .

---

① دەڭدەرۋازا ھازىرقى ئوبلاستلىق دورا شىركىتىنىڭ ئۈستىدىرەك ، جەنۇبىي دەرۋازا شىنخۇا دوختۇرخانىسىنىڭ ئورنىدا ، غەربىي دەرۋازا ئوبلاستلىق ئۆلچەم ئىدارىسى ئورنىدا ، شىمالىي دەرۋازا ئوبلاستلىق ھۆكۈمەت ئورنىدا بولۇپ ، شۇنچىلىك دائىرىنى ئىچىگە ئالاتتى .

ئىلاجسىزلىقتىن بىرەر ۋاخ نامىزى قازا بولۇپ قالسا ، شۇ كۈنى كەچتە چوقۇم تولۇقلاپ ئوقۇۋالاتتى .

پېشىن نامىزىنىڭ ۋاقتى ئازراق ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ ، ئۇنى قازا قىلغۇسى كەلمىگەن سىڭار كۆز دەڭگە چۈشۈپ ، دەرھال تاھارەت ئالدى ، ئۇ مۇلازىمى ئالغان ياتقىغا كىرىپ پېشىن نامىزىنى ئوقۇۋالدى . ئۆيىدىن ئېلىۋالغان ئاق جايىنامازنى يېغىپ ئورنىدىن تۇرغان ئەخمەتخان قورسىقىنىڭ ئېچىپ غۇرۇلداۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدى . ئۇ ئون چېرىكنى باشلاپ كوچىغا چىقتى .

چوڭ كوچىدىن ئۆتۈۋاتقان دەرىجىلەر ، خادىمى ھارۋىلار ، ئۆرگۈلەيلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى . ئاتلىق ، ئېشەكلىك كېتىۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى . ئات ـ ئېشەكلەرنىڭ كىشنەش ـ ھاڭراشلىرىدىن ، ئادەملەرنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرىدىن چوڭ كوچا ياڭرايتتى . ئىككى تەرەپتىكى پىيادىلەر يولىدىمۇ ئۇياقتىن بۇياققا كېتىۋاتقان ئەر ـ ئايال ۋە ئۆسمۈرلەر زادىلا شالاڭلىمايتتى . ئىككى چەتتىكى ئاشپۇزۇل ، مانتىخانا ، ناۋايخانا ، گۆشگىرده ۋە سامسىخانىلاردىن ئۆز تائاملىرىنى ماختاپ ، مېھمان چاقىرىپ چىقىۋاتقان ياڭراق ئاۋازلار توختىمايتتى ، بولۇپمۇ ئىككى مەڭزى قىزىل سامسىپەزنىڭ : «ياغ يەيسە ! ياغ يەيسە ! ئاستىڭغا تاۋاق قويۇپ ياغ يەيسە ، بولمىسا ئاستىڭنى ياغلايسە ! » دەپ ۋارقىرىغان سۆزلىرىدىن كېتىۋاتقانلار كۈلۈشەتتى . . .

ئەخمەتخان ئۆز چېرىكلىرىنى باشلاپ كوچىنىڭ ئۇ چېتىدىكى شەھەرده داڭقى بار مانتىخانىغا كەلدى . مانتىخانىنىڭ ئالدىدا قۇيرۇقلىرى ئىنتايىن يوغان بىر قوچقارنىڭ گۆشى ئېسىقلىق تۇراتتى . تولۇق ئېچىۋېتىلگەن قوش قاناتلىق ئىشىكنىڭ ئىككى تەرىپىگە قويۇلغان يوغان تەشتەكلىك تالگۇللىرى مانتىخانا ئالدىنى چىرايلىق كۆرسىتەتتى . ئوڭ تەرەپتىكى ئىچىده لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوچاقلارنىڭ بىرىگە قويۇلغان يوغان قاسقانلار قات ـ

قاتلىنىپ هور پۇركۈيتتى . قاسقان قويۇلغان قازاننىڭ بىر تەرىپى بوشلۇق بولۇپ ، قازاندىن ئالغان قاسقانلارنى قويغىلى بولاتتى . يەنە بىر تەرىپىدە چوڭ قازان بولۇپ ، ئۇستىگە يوغان ياغاچ تۇۋاق يېپىقلىق تۇراتتى . هور ئۆرلەۋاتقان قاسقانلارنىڭ يېنىدا بېشىغا بايتال كۈتى قىستۇرۇلغان ئاق بۆك كىيگەن ، بويۇنلىرىنىڭ گۆشى بۇقىنىڭكىدەك قات ـ قاتلانغان سېمىز مانتىپەز هەدەپ مانتىسىنى ماختاپ ۋارقىرايتتى...

— كەل ، ئوغۇل بالىلار ! ئەركەكنىڭ يەيدىغان مانتىسى بۇ ! يېگىنىڭ دەرماندا ، يېمىگىنىڭ ئارماندا !...

ئالدىغا ئاق پەرتۇق تارتىپ ، مۇرىسىگە بىر لۆڭگىنى ئارتىۋالغان ، ئاق بۆكلۈك مېهمان كۈتىدىغان يىگىت ئۇستەلگە ئەمدىلا كېلىپ ئولتۇرۇۋاتقان چىغلىقمازارلىقلارنىڭ يېنىغا خۇش چىراي كەلدى . ئۇ سۇرتۇلگەن بولسىمۇ ، ئۇستەلنى يەنە بىر سۈرتۈۋېتىپ ، سىركايە ئەكەلدى . هەممىنىڭ ئالدىغا بىردىن گۈللۈك سىركايە قويۇپ ، مىس چۆگۈندىن شارقىراتماي چاي قۇيدى . غۇلجىلىقلار كۆپۈك چىقىرىپ شارقىرتىپ چاي قۇيۇشنى ئىنتايىن يامان كۆرەتتى . قېنىق دەملەنگەن سىنچاينى قۇيۇپ بولغاندىن كېيىن ، ئاق بۆكلۈك خۇش چىراي يىگىت خوجىلارنى چايغا تەكلىپ قىلىپ ؛ «هەربىرلىرىگە قانچىدىن ئەكەلسەم بولىدۇ ؟» دەپ ، قايسى ئېغىزدىن جاۋاب چىقىدىكىن ، دېگەندەك هەممەيلەنگە بىر ـ بىرلەپ قارىدى .

— بىر نانغا ئوندىن ئەكېلىڭ ! — دېدى ئەخمەتخان يىگىتكە سوغۇق تىكىلىپ .

«بەكمۇ تەلەتى سۆرۈن ، يەكچەشمە كۆزى يامان ئادەمكىنە ! » دەپ ئويلىغان مېهمان كۈتىدىغان يىگىت بىرقانچە قەدەم مېڭىپلا ئويىنى ئۇنتۇدى ـ دە ، مانتىپەزگە قاراپ ۋارقىرىدى :

— بىر نانغا ئوندىن ، ئون بىر تەخسە مانتا ! ئۇستىگە قارىمۇچ سېلىۋېتەيلى !

ئىچكىرىدىن ئوخشاشلا ئاق بۆك كىيگەن يىگىت يېڭى تۇغۇلگەن مانتىلار رەت - رەت تىزىلغان يوغان قاسقاننى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، ئوچاق يېنىغا كەلدى . سىمىز مانتىپەز ئەڭ ئاستىدىكى قاسقاننى قازاندا قالدۇرۇپ ، قالغانلىرىنى «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ كۆتۈرۈۋېلىپ ، بىر تەرەپتىكى بوشلۇققا قويدى . ئۇ قازاندا قالغان لىق مانتا بار قاسقاننى ئېلىپ ، يەنە بىر تەرەپتىكى قازان تۇۋۇقىنىڭ ئۈستىگە قىيسايتىپ توختاتتى . ئۇ ئىچكىرىدىن چىققان يىگىتنىڭ قولىدىكى قاسقاننى ئېلىپ قازانغا قويدى ، ئارقىدىن ياندىكى قات - قات تىزىلغان قاسقانلارنى كۆتۈرۈپ قازاندىكى قاسقانىنىڭ ئۈستىگە مىندۈردى . سىمىز مانتىپەز قاسقانلارنىڭ ئۈستىدىكى تۇۋاق قاسقاننى ئېلىپ ، ياندىكى بوشلۇققا قويۇپ ، دەستىلەنگەن تەخسىلەردىن بىرنىقولىغا ئالدى . ئۇ ئاق چىنە تەخسىگە قاسقاندىكى مانتا نېنىدىن بىرنى سېلىپ ، ئۈستىگە مانتا ئېلىشقا باشلىدى :

«بىر - ئىككى... بەش... يەتتە... مانا بىر نانغا ئون مانتا !... »

مېھمان كۈتىدىغان يىگىت مانتا سېلىنغان تەخسىنى مانتىپەزنىڭ قولىدىن ئېلىپ ، ياغاچتىن ياسالغان ، تۆت تەرىپىدە گىرۋىكى بار پەتنۇسقا سالدى . ئۇ ياغاچ پەتنۇس تەخسىلەرگە تولغاندىن كېيىن ، چىغلىقمازارلىقلارنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى . ھورى ئۆرلەپ تۇرغان ، ئۈستىگە قارىمۇچ قويۇق سېپىلگەن تۇنجى تەخسىنى ئالغان خوجا باشقىلارغا قارىماي ، بىر مانتىنىڭ جىلتىسىنى يىرتىپ قىيمىسىنى ناننىڭ ئۈستىگە تۆكتى . ئۇ ئالدىدا ھەممە مانتىنىڭ جىلتىسىنى يەپ ، قىيمىسىنى ئاندا قالدۇردى ، ئاخىرىدا قىيمىنى نېپىز مانتا نېنىغا يۆگەپ يېيىشكە باشلىدى . ئارىلاپ - ئارىلاپ سىغار كۆز قولىنىڭ ئارىسىدىن ئاققان مانتا شورپىسىنى يالاپمۇ قويات تى . قارىمۇچ سېپىلگەن ، بورداق قوينىڭ مانتىسى ئەخمەتخانغا ياقتى...

ئۇلار كېكىرىپ كوچىغا چىققاندا ، قۇياش نامازدىگەرگە

يېقىنلاپ باراتتى . چىغلىقمازارلىقلار ئاشپۇزۇل ئالدىدا توختاپ ئەخمەتخانىنىڭ ئاغزىغا قارىدى .

— مەن بازار ئارىلىمايمەن ، كىرىپ دەم ئالىمەن ! سىلەر بارساڭلار بېرىڭلار ، لېكىن قاراڭغۇ چۈشمەي يېنىپ كېلىڭلار ! چاتاق چىقىرىپ قويماڭلار ، سىلەرگە بېشىر ئونبېشى باشلىق بولىدۇ ، سۆزىنى ئاڭلاڭلار !— دېدى سىڭار كۆز ئالدىدا چېرىكلىرىگە ، ئاخىرىدا بېشىر ئونبېشىغا هومىيىپ قاراپ .

— بولىدۇ ، خوجام ، بىز بازارنى بىر ئايلىنىپ دەڭگە قايتىمىز . خاتىرجەم بولسىلا ، هېچقانداق ئىش بولمايدۇ ! — دېدى بېشىر ئونبېشى قول باغلاپ ، هىجىيىپ .

ئەخمەتخان بۇ ئونبېشىنى نەگە بارسا ئۆزىدىن قەتئىي ئايرىمايتتى . پېشانىسىنىڭ تايىنى يوق ، چېچى بىلەن قېشىنىڭ ئارىسى تولىمۇ يېقىن ، قىرىق ياشلاردىكى بۇ ئادەم ئانچىمۇ ئېگىز بويلۇق ئەمەس ئىدى . ئۇ خوجىغا تولىمۇ سادىق بولۇپ ، نېمە دېسە ، شۇنى ئاشۇرۇپ قىلاتتى . بۆكىنى ئال دېسە ، بېشىنى كېسىپ كېلەتتى . بۇ قېتىمىمۇ سىڭار كۆز بېشىرنى بايانداپدا قالدۇرماي ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ ماڭدى...

كەينىگە بۇرۇلغان خوجا ئەمدىلا ئاق دەرۋازىغا كەلگەندە ، ئىسمىنى ئاتاپ چاقىرغان ئاۋاز چىقتى . چىغلىقمازارلىق چېرىكلەرمۇ توختاپ ، ئاۋاز چىققان تەرەپكە قارىدى . بېشىغا ئاق سەللە يۆگىگەن ، ئۇستىگە ئۇزۇن قارا پەرىجە كىيگەن ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى دوغلاق بىرى خوجىغا قاراپ يۈگۈرگەندەك ئىتتىك كېلەتتى . خوجا كېلىۋاتقان ئادەمنى تونۇدى بولغاي ، ئۇنىڭ ئالدىغا قاراپ ئاياغ تاشلىدى . ئەخمەتخان بۇ قېتىم مەزەمزات بىلەن شەهەرگە كېلىپ ، بۇ ئادەم بىلەن ئوردىدا تونۇشقانىدى . ئىككىسى «بىر كۆرۈشكەن دوست ، ئىككى كۆرۈشكەن تۇغقان» دېگەندەك قول ئېلىشىپ قىزغىن كۆرۈشتى ، هال ـ ئەهۋال سوراشتى . چېرىكلەر ئىككىسىنىڭ قەدىرداناردەك كۆرۈشكەنلىكىنى كۆرۈپ ، ئۆز يولىغا راۋان بولدى .

— شەھەرگە بىرەر ئىش بىلەن كەلدىلمۇ ، ئەخمەتخان خوجام ؟ — دەپ سورىدى دوغلاق ، گۆش يۈزلۈك ئادەم سىكار كۆزگە خۇش چىراي قاراپ .

— شۇنداق ، ھاكىمبەگ جانابلىرىنىڭ پەرمانى بىلەن ياماتۇغا ماڭدىم : يۈلتۇزنىڭ قالماقلىرى بايانداپغا يارداەم بەرگىلى ياماتۇغا كەپتۇ ، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ ، مېنى راست ـ يالغانلىقىنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتتى ، — دېدى خوجا گىدىيىپ ، «مەزەمزاتنىڭ خىزمىتىنى قىلىۋاتىمەن» دېگەندەك تەكەببۇرلۇق بىلەن .

— ئۆزلىرى يالغۇزمۇ ؟ يانلىرىدا چېرىك ـ پېرىكلەر بارمۇ ؟ — دەپ سورىدى يەنە دوغلاق ئادەم چىرايىنى بۇزماي .

— بولمامدىغان ، شىرزاتخان ، بولمامدىغان ! بۇ قېتىم تىكتىكلاپ كەلگىلى ماڭغانلىقىمدىن كۆپ چېرىك ئالمىدىم . ئون چېرىك بىلەنلا يولغا چىقتىم . ھەممىسى ئۆزۈمنىڭ چىغىلىقمازارلىقلىرى ، بازار ئايلىنىپ كېلىشىگە رۇخسەت قىلىۋېدىم ، شۇ ياقتا كەتتى .

— دەڭ دېگەن ئامالسىز ياتمىسا ، ياتىدىغان جاي ئەمەس . ئۆزلىرىدەك ئالىيجاناب ئادەملەر ھەرخىل ئادەملەر يېتىپ قوپىدىغان ، تازلىقى ياخشى بولمىغان دەڭدە ، بىز تۇرۇقلۇق ، ياتسا ياخشى بولمايدۇ . پېقىرنىڭ ئۆيى ھاكىمبەگنىڭكىدەك كاتتا بولمىسىمۇ ، يامان ئەمەس ، بۇگۈن ، ئەخمەتخان خوجام ، بىزنىڭكىدە بولسىلا ، ئالدىلىرىغا داستىخان سېلىپ ، بىر پىيالە چاي قۇيساڭ ! بارسىلا مەن ئۇچۇن كاتتا ئابرۇي بولاتتى ، — دېدى شىرزاتخان گويا ئالدىدا مەزەمزات تۇرغاندەك ، چىرايىدىن خۇشامەت قېقىپ . ئۇنىڭ بۇنچىلىك خۇشامەت بىلەن خوجىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىشىدا غەرىزى يوق ئەمەس ئىدى . سەۋەبسىز بىر تال قىل تەۋرىمىگەندەك ، ئۇنىڭ خۇشامىتىدە : « مەزەمزاتقا يېقىن ئەخمەتخاننى ئوبدان كۇتۇۋالسام ، ئۇ ھاكىمبەگكە ياخشى گەپىمنى قىلىپ بەرسە ، ئەمىلىم ئۆسۈپ قالارمىكىن ؟ » دېگەن

مۇددىئا ئاقاتتى .

— مېنىڭغۇ كۆڭۈللىرىنى دەپ ئوتتەك بارغۇم بار ، بىراق بىرى ، چېرىكلىرىم بىلەن بىللە بولمىسام بولمايدۇ . ئۇلارنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى مەن بولمىسام چاتاق چىقىرىدۇ . يەنە بىرى ، ئەتە ئەتىگەنرەك يولغا چىقىمىز . كەچۇرسىلە ! شەھەرگە يەنە بىر كېلگىنىمدە چوقۇم بارىمەن ! ... — دېدى سىڭار كۆزمۇ شىرزاتخانغا بۇ قېتىم قول باغلاپ ، ھەجىيىپ ،

ئىككىسى خېلى تالىشىپ ، بىر يەرگە كېلەلمىدى . شىرزاتخان ئامالسىز خوجىنىڭ سۆزىنى رەت قىلالماي ئۇنىڭدىن خوشلاشتى . ئۇ ، يەنە بىر كەلگىنىدە چوقۇم بارىدىغان قىلىپ خوجىنىڭ ۋەدىسىنى ئالدى . خوجا ئىرغاڭلاپ كېتىۋاتقان شىرزاتخانىنىڭ كەينىدىن قاراپ تۇرۇپ ، دەڭىنىڭ ئوچۇق تۇرغان يوغان دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى .

* *

ئەتىگەندە چايخانىدىن قايماقلىق ئەتكەنچايغا قارادۇڭ كۆرۈنگۈدەك نان چىلاپ يېگەن ئەخمەتخان تەرلەپ كوچىغا چىقتى . ئۇ چېرىكلىرىگە ئاتلارنى توقۇشنى بۇيرۇپ ، ئۆزى دەڭدەرۋازىسى ئالدىدا ، تونۇش ـ بىلىشلەردىن بىرەرى ئۇچراپ قالارمىكىن ، دېگەندەك قاراپ تۇردى . تەلىيىگە تونۇيدىغان بىرەرسىمۇ ئۆتمىدى . ئاتلارنى توقۇپ چىققان چېرىكلىرى خوجىنىڭ يېنىغا كەلدى . بېشىر ئونبېشى ئۇنىڭ توقۇلغان قارا كېچىدەك ئېتىنى يېتىلەپ كېلىپ ، قارا چۇلۇڭۇرنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتى .

دەل ــ دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى «تەڭگە بولاي ، چوكانلىرى بەڭگە بولاي» دېگەن شەھەرنىڭ ئاسمىنىدا كۈنىپېتىشتىن چىققان قارا بۇلۇتلار بىر شۇم خەۋەردەك ئاقاتتى . كۈنچىقىش ئۇپۇقىغا ئۆرلىگەن قۇياش يېتىپ بارغان پارچە ـ پارچە قارا بۇلۇتلارنىڭ ئارىسىدا يەنىلا نۇر چاچاتتى . ئۇنىڭ نۇرانە

چىرايىدا قىلچە ـ غەم ئەندىشە كۆرۈنمىسىمۇ ، بىراق كۆرۈنگەن مەنزىرىدىن بىر قانتىق جۇدۇننىڭ بولىدىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . چىقىۋاتقان گۈر ـ گۈر شامال بارغانسېرى كۈچىيىدىغاندەك قىلاتتى .

خوجا ۋە ئۇنىڭ چېرىكلىرى ئۇزۇن ، چوڭ كوچىنىڭ چېتى بىلەن بىردىن ـ ئىككىدىن مېڭىپ قارادۆڭ تەرەپكە كېتىۋاتاتتى . كوچىدا بارغانسېرى ئادەم ، ئات ـ ھارۋىلار كۆپىيىۋاتاتتى . مال بازىرىغا ئېلىپ ماڭغان ئات ـ كالا ، قوي ـ ئۆچكىلەرنىڭ ئاۋازلىرىمۇ ياڭرايتتى .

ئاتلىرىنى ئىتتىك يورغىلىتىپ كېلىۋاتقان ئۇچ ئاتلىق ئەخمەتجانغا يېقىنلاپ كەلدى . ئۆزبېك مەھەللىسىگە بۇرۇلىدىغان يەرگە كەلگەندە بىرى چوڭ ياشلىق ، قالغان ئىككىسى ياش يىگىتلەر — ئۇچ ئاتلىق چېرىكلەرگە يېتىشىۋالدى .

— ھەي ، ئەخمەتجان خوجام ! ھەي ئەخمەتجان خوجام ! — دېگەن جاراڭلىق ئاۋاز سىڭار كۆزنى كەينىگە قارىتتى . ئۇ ئۆزىگە يېقىنلاپ قالغان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قېينىتىسى ئەخمەت خەزىنىچى بەگنى كۆرۈپ ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى . چېرىكلىرىمۇ خوجا بىلەن تەڭلا ئاتلىرىنى توختاتتى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم ! — دېدى خەزىنىچى بەگ يېتىپ كېلىپ ، خوجىغا خۇش چىراي سالام قىلىپ ، بەگنىڭ ئىككى يېنىدىكى نەۋرىلىرىمۇ قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئەخمەتجانغا سالام قىلىپ ، ئاق سەللىلىك باشلىرىنى ئەگدى .

ئەخمەت خەزىنىچى بەگ يەلكىلىرى كەڭ ، ساقال ـ بۇرۇتى قويۇق ، يۈزى دۈگىلەك ، ئىككى مەڭزى قىزىل قاچا ئۆرۈكتەك چاقناپ تۇرىدىغان ، قارا كۆزلىرى مۇلايىم ئادەم بولۇپ ، ئىككى يېنىدا تۇرغان ئىككى ئوغۇل ئۇنىڭ نەۋرىلىرى ، ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنىڭ جانجىگەرلىرى ئىدى .

«نېچۈك زۇلۇم قىلدى بۇ بەگزادەگە ،
يۈزى گۈل ، قەددى سەرۋى ئازادەگە .
لەبى غۇنچەسى ئۆزرە خەت تارتماغان ،
بۇ دۇن لەززەتىنى دەمى تارتماغان .»[1]

ئىككى ئوغۇل يۈگەنلىرىنى سىيرىپ تۇرغان ، بويىنى ئۇزۇن ، بېشى كىچىك ئاجايىپ چىرايلىق بىر جۈپ ئاق بوز ئاتقا مىنىپ ، بوۋىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇراتتى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! — دەپ سالام قايتۇردى خوجىمۇ . ۋۇجۇدىدىن غۇۋزۇندە بىر قارا قۇيۇن ئۆرلەپ «مەزەمزاتنى خۇشال قىلىدىغان پەيت كەلدىمۇ نېمە ؟ مۇنۇ ئەجەل سۆرەپ كەلگەندەك ئۇزىلا ئالدىمغا كەپتىغۇ ! » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەن سىڭار كۆزىنىڭ قارا يۈرىكى ئابدۇرۇسۇلنىڭ قېينىناتىسى بىلەن قاسىمبەگ ۋە ئاخۇنبەگ ئىسىملىك ئىككى ئوغلىنى كۆرۈپ ، توختىماي گۈپۈلدەپ سوقۇشقا باشلىدى .

— شىرزاتخاندىن ئۆزلىرىنىڭ شەھەرگە كەلگەنلىكىنى ۋە ياماتۇغا بارىدىغانلىقلىرىنى ئاڭلاپ دەڭگە كېلىپ سۇرۇشتۇرسەم ، ئۇ يەردىكىلەر : يېڭىلا ماڭدى ، دېيىشتى . كەينىلىرىدىن تېزرەك مېڭىپ يېتىپ كەلدىم .

— ئاۋارە بولۇپتىلا ، خەزىنىچى بەگ ! — دېدى چىرايى قارايغان يەكچەشمە كۆزلىرى خېلىلا چوڭايغان ئەخمەتخان خەزىنىچى بەگكە تىكىلىپ ،— مېنىڭدە بىرەر ئىشلىرى بارمىدى ؟

يولنىڭ يۇقىرىقى تەرەپ چېتىدە ، ئالدىدا سىڭار كۆز ، كەينىدە ئۇنىڭ چېرىكلىرى ، تۆۋەن تەرەپ چېتىدە بېشىغا سۆسەر كۆپە ، ئۇستىگە كالتە پەشمەت كىيىپ بېلىنى قارا پوتىدا باغلىغان

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 2 - سان 16 - بەت .

خەزىنچى بەگ بىلەن نەۋرىلىرى تۇراتتى . بىر تەرەپنىڭ چىرايى جەددىي ۋە قارايغان ، يەنە بىر تەرەپنىڭ چىرايى ئوچۇق ۋە خۇشخۇي كۆرۈنەتتى . گويا بىر تەرەپتىن سوغۇق شامال ، يەنە بىر تەرەپتىن ئىللىق ئۇرۇپ بوران چىقىدىغاندەك قىلاتتى .

بىزدە بۇ بىر ئادەتقۇ ! ؟بىر يەردە بىرقانچە ئادەم توپلىشىپ قالسا ، ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلار قىزىقىپ توختايدىغان ، بىكارچىلار تاماشا قىلىدىغان ئەھۋال دائىم دېگۈدەك كۆرۈلىدىغۇ ! ؟ مانا ، بىرلەپ ـ ئىككىلەپ ئۇلارنىڭ يېنىغا ئادەم توپلاشقىلى تۇردى .

— خوجام ! — دېدى خەزىنچى بەگ مۇلايىم كۆزلىرىدىن سەمىمىيلىك نۇرلىرىنى چېچىپ ، ئوچۇق چىراي بىلەن ، — ئاۋارە بولۇپ ياماتۇغا بارمىسىلا ! مەن ئىشەنچلىك خەۋەر ئالدىم . يۇلتۇزنىڭ قالماقلىرى ياماتۇغا كەلمەپتۇ . سىلى ئاڭلىغان خەۋەر پۈتۈنلەي يالغان .

— ياق ! — دېدى سىڭار كۆز كۆزىنى پىيالىدەك پارقىرىتىپ ، — مەن چوقۇم بارىمەن ! ئۆز كۆزۈم بىلەن يۇلتۇزنىڭ قالماقلىرى ياماتۇغا كەلدىمۇ ، كەلمىدىمۇ ، كۆرۈپ كەلمىسەم بولمايدۇ ! بۇ دېگەن مەزەمزات جانابلىرىنىڭ بۇيرۇقى ، ئۇنى ئورۇندىماي قانداق قايتىمەن ؟ !

— ئۇغۇ شۇنداق ! لېكىن ، مەزەمزاتمۇ خاتا ئاڭلاپ ، سىلىنى خاتا يولغا ئاتلاندۇرۇپتۇ ! ماڭا ئىشەنسىلە ! مەن سىلىنى ياماتۇغا بارغۇچە جاپا چېكىپ قالىدۇ ، دەپ ياخشى كۆڭلۈم بىلەن كەلدىم .

ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ئۆزى بايانداىدا تۇرۇپ ، شەھەردىكى ئىشلارغا قېينىتىسى ئەخمەت خەزىنچى بەگنى مەسئۇل قىلىپ قويغانىدى . ئۆز ئىشىغا قاتتىق مەسئۇل بولىدىغان بەگ ، راستتىنلا ئەخمەتخان خوجىنىڭ بىكار ياماتۇغا بېرىپ جاپا تارتىپ قالماسلىقى ئۈچۈن قايتۇرغىلى كەلگەنىدى . خوجا ياماتۇغا ئەمەس چىغلىقمازارغا كېتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، قەستەن جېدەل چىقىرىپ ، قان تۆكۈش خىيالىدا بولۇۋاتاتتى . ئۇ :

«هاكىمىيەتنىڭ بىر خىزمىتىنى قىلىپ ، ئىشەنچىسىگە ئېرىشىشنىڭ پۈرسىتى كەلدى» دەپ قەستەن شۇنداق قىلىۋاتاتتى .

ئاق كۆڭۈل ، سەمىمىي ئادەملەر باشقىلارغا بىلدۈرگەن ياخشى كۆڭلى ئۈچۈن جازالىنىدۇ ، تۆھمەتكە ئۇچرايدۇ ، ھەتتا قۇربان بولىدۇ . بۇ دۇنيادا ئەجەبلىنىدىغان ئىش بولماي قالدى . شۇ تاپتا بىر ياخشى ئادەم بىلدۈرگەن ياخشى كۆڭلى ئۈچۈن بىر ياماننىڭ قولىدا جان بېرىدىغان بولۇۋاتىدۇ . بۇ نېمە ئۈچۈن ؟ نېمىشقا دۇنيا ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئۇلارنىڭ ئەڭ ساپ ، ئەڭ گۈزەل پەزىلەتلىرى ۋە يۈكسەك ئىنتىلىشلىرى ئۈچۈن ھەممىدىن كۆپ ۋە ھەممىدىن ئالدىن جازالايدۇ ؟ يامانلارغا ماس كېلىدىغان بۇ دۇنيانىڭ ماھىيىتى ئاچ كۆزلۈك ، ھوقۇق تەمەسى ۋە شۆھرەتپەرەسلىكمىدۇر ؟ ! بارلىق چوڭ ـ كىچىك كۈلپەتلەر شۇلاردىن ھاسىل بولىدىغانلىقىنى نېمىشقا ئادەملەر كۆرمەيدىغاندۇر ؟ ! نېمىشقا يامانلارنىڭ مەككارلىق بىلەن چۈشەندۈرۈشلىرىگە ھەتتا ياخشىلارمۇ ئىشىنىپ كېتىدىغاندۇر ؟ ! ئەقىللىق ئادەم نېمىشقا بۇنىڭغا كەلگەندە دۆتلىشىپ قالىدۇ ؟ ! ئاچ كۆزلۈك ۋە شۆھرەتپەرەسلىك ۋە ھوقۇق تەمە قىلىشلارنىڭ يىلتىزى بىر ، ئۇ بولسىمۇ : نەپ ! ئۆز نەپسىگە كۆيۈرەك بېرىلىدىغان ئادەملەر ھامان يۇقىرىقى ئۇچ بالانىڭ ئىلكىدە ياشاپ ، بۇ يولدا باشقىلارنىڭ كۆز يېشى ھەتتا جەسىتى ئۈستىدە مېڭىپ قاقاقلىيالايدۇ . مېنىڭچە ، ئىبلىس دېگەن باشقا نەرسە ئەمەس . دەل ئاشۇ نەپ ! ئادەملەر ئۆزلىرىنى ئازدۇرىدىغان ئىبلىسنىڭ نەپ ئىكەنلىكىنى بىلگەندىلا ، خۇدا ئىبلىسنى جەننەتتىن قوغلۇۋەتكەندەك ، نەپنى ئادەملەرمۇ بۇ دۇنيادىن قوغلۇۋېتەتتى . مانا شۇ كۈنگە كەلگەندە ، دۇنيامۇ ئىبلىسسىز جەننەتكە ئايلىنىپ ، بىر ـ بىرىگە كۆزلىرىنى ئالايتمايدىغان ، بىر ـ بىرىگە قول ، ھەتتا پىچاق ـ قىلىچ كۆتۈرمەيدىغان بولۇپ ، ئادەملەر ياشاپ ـ ياشاپ تويمايدىغان

بولاتتى . ئاھ ! بۇ كۈن كېلەرمۇ ؟ !...

— سەن نېمە دەۋاتسەن ؟ مەزەمزات جانابلىرىغا تىل تەگكۈزۈشكە قانداق پېتىنىدىڭ ؟ بۇقىنى ھۆركىرەتكەن ئىككى تاشقى دېگەندەك ، سېنى گۈركىرەتكەن كۈيئوغلۇڭ ئابدۇرۇسۇلمۇ ؟ مەزەمزات ئالىيلىرى خاتا قىلمايدۇ . سەنلەر قۇشقۇنغا قىستۇرۇلغان تېزەكتەك ، ھەممىلا يەردە قىستۇرۇلۇپ يۈرسىلەر ! بولدى . ئالدىمنى توسۇماي ، بىر يانغا ئۆت ! بولمىسا مېنىڭ قىلىچىم يۇز - خاتىر دېگەنلەرنى بىلمەيدۇ . مەن مانا ھاكىمبەگنىڭ پەرمانى بىلەن ياماتۇغا كېتىۋاتىمەن ! — ئۇ قوينىدىن مەزەمزات بەرگەن خەتنى ئېلىپ ، ئەخمەت خەزىنچى بەگكە بەردى . ھەربىر سۆزى ئېتىلغان قوناقتەك چاچراپ چىققان خوجىنىڭ يالغۇز كۆزى چۆچەكتەك يوغىناپ ، خەزىنچى بەگنى يەۋېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى .

خەزىنچى بەگ لېپاپ ئىچىدىن خەتنى ئېلىپ ، ئاۋايلاپ ئېچىپ ئوقۇدى :

«... ھەرقايسى جايلار خەۋەردار بولۇپ ، يېقىندىن يارەم بەرسۇنكى ، سەردار ئەخمەتخان خوجام ياماتۇغا يۈلتۇز قالماقلىرى كەپتۇ ، دېگەن خەۋەرنىڭ راست - يالغانلىقىنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن ، مېنىڭ پەرمانىم بىلەن بىرقانچە چېرىك ئېلىپ ئاتلاندى... »

خەزىنچى بەگ ئايىغىنى ئوقۇمىدى . ئۇ خەتنى يەنە قاتلاپ ، لېپاپقا سېلىپ ، ئۆزىگە چەكچىيىپ قاراپ تۇرغان سىڭار كۆزگە قايتۇرۇپ بەردى .

— خوجام ! — دېدى خەزىنچى بەگ ئەخمەتخان خوجىغا سەممىي كۆزلىرى بىلەن تىكىلىپ ، — مەن مەزەمزات جانابلىرىنى قارىلىمىدىم . سىلىگە پەقەت سەممىي كۆڭلۈم بىلەن بىكاردىن - بىكار بېرىپ ، «ئات ئاۋارە ، كۈت ئاۋارە» بولۇپ قايتىپ كەلمىسىلە ! دەپ قالماقلارنىڭ كەلگەنلىكىنىڭ

يالغانلىقىنى ئېيتىۋاتىمەن . بۇ جەھەتتە مەن ئىشەنچلىك مەلۇماتقا ئىگە !

كىچىكىمدە ئاڭلىغان چوڭلارنىڭ «باشقىلارنىڭ ئىشىغا ئارىلاشساڭ ، بىكاردىن - بىكار ئاغرىماس بېشىڭغا ئاغرىق تېپىۋالسەن ! » دېگەن سۆزنىنى ئويلاپ قالدىم . لېكىن ئەخمەت خەزىنچى بەگدەك ياخشى ئادەملەردە ئۇلارنى تىنچ ئولتۇرغۇزمايدىغان ۋىجدان دەيدىغان بىر نەرسىنىڭ بارلىقىنى كېيىنرەك بىلدىم . راست ، ۋىجدانلىق ئادەملەر ياخشى - يامان ئىشلارغا ئارىلاشماي چىدىيالمايدىكەن ! ۋىجدان — ئىنسان ئەخلاقىنىڭ دەرۋازىسىدا تۇرغان قاراۋۇل . ئەگەر بۇ قاراۋۇل كۆز ئالدىدا يۈز بېرىۋاتقان ياخشى ، يامان ئىشقا ئارىلاشماي جىم تۇرسا ، ئۇ ئىنسان ئەخلاقىي دەرۋازىسىدا تۇرغان بولمايدۇ . خەزىنچى بەگنى «يۈزى گۈل ، قەددى سەرۋە ئازادە» ئىككى نەۋرىسى بىلەن بۇ يەرگە ئەكەلگەن قۇدرەت ، دەل ئۇنىڭ ئىنسانىي ئەخلاقىنىڭ دەرۋازىسىدا تۇرغان قاراۋۇل — ۋىجدان !

سىكار كۆزنىڭ بارغانسېرى قارىيۋاتقان يۈرىكى شۇ تاپتا شەيتانغا ئايلىنىپ : «ھەي نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ، پۇرسەت كەلدىغۇ ! ؟ قىلىچىڭنى دەرھال قىنىدىن سۇغۇرمامسەن ؟ ! » دەۋاتاتتى .

— بولدى ، بەس ! — دەپ ھۆركىرىدى ئەخمەتخان يەكچەشمە كۆزىنى چەكچەيتىپ ، ئۇنىڭ قارامتۇل چىرايىدىن قارا قۇيۇن ئۇچاتتى ، — ئالدىمنى توسۇمسىلا ! مەزەمزات جانابلىرىنىڭ پەرمانىنى ئورۇندىماسقا بېشىم ئون ئەمەس ! يولۇمنى يەنە توسۇسلا ، باشلىرىنى تەنلىرىدىن جۇدا قىلىمەن !...

خەزىنچى بەگ ئىككى مۇرىسىنى قىسىپ ئەجەبلەنگەن ھالەتتە خوجىغا قارىدى :

— بۇ قانداق سۆز ، مەن يا دۇشمەن بولمىسام ؟ ! ياخشى كۆڭلۇم ئۈچۈن بېشىمنى تېنىمدىن جۇدا قىلامدىلا ؟ !

سىكار كۆزنىڭ ئىچىدىكى شەيتان چىرقىراپ كەتتى . ئۇ : «يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ، بەگنىڭ بوينىغا قىلىچ ئۇرماي ! » دەپ توۋلايتتى . خوجا قارا قولىنى قىلىچنىڭ سېپىغا ئېلىپ باردى ـ دە ، ئۇنى سۇغۇرۇۋېلىپ ، خەزىنىچى بەگنىڭ كۆكرىكىگە تىقتى . خەزىنىچى بەگ «ئاللا ! » دەپ ئاتىنىڭ ئوستىدىن يەرگە ئۇچۇپ چۈشتى ، ئۇنىڭ كۆكرىكىدىن قان بۇلىقى ئېچىلغاندەك قان بۇلدۇقلاپ چىقاتتى . ئۇنىڭ كىچىك نەۋرىسى ئاخۇنبەگ بوۋىسىنى قان ئىچىدە كۆرۈپ چىدىيالماي «بوۋا ! » دەپ ۋارقىراپ ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ بوۋىسىنىڭ يېنىغا كەلدى . يەكچەشمە ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ قېنى بىلەن بويالغان قىلىچنى ئاخۇنبەگنىڭ بوينىغا ئۇرۇپ ، ئاق سەللىلىك بېشىنى سەرۋىدەك قامىتىدىن جۇدا قىلدى . ئەتراپتا قاراپ تۇرغانلار «ئاھ ! » دەپ توۋلىۋەتتى . ئاسمان قارىيىپ ، قۇياش كۆرۈنمەي قالدى . ئاق تېرەك ۋە سۆگەتلەر ناله ـ زار قىلاتتى . «لەۋ غۇنچىسىنىڭ ئوستىگە خەت يېزىلمىغان » ئوغۇل قىزىل قان ئىچىدە ياتقان بوۋىسىنىڭ ئوستىگە باشسىز يىقىلدى . ئۇنىڭ تېنىدىن جۇدا بولغان بېشى يەر ئوستىدە سەكرەيتتى... كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا ئۆلتۈرۈلگەن ئامراق بوۋىسى بىلەن جانجىگەر ئىنىسىنىڭ قىزىل قانىغا مىلىنىپ ياتقانلىقىنى كۆرگەن قاسىمبەگ ئاق بوز ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ قاچتى .

— بېشىر ، قوغلا ، هارامدىن بولغانىنى ! — دەپ ۋارقىرىدى يالغۇز كۆزى پىيالىدەك يوغىناپ كەتكەن خوجا يېنىدا تۇرغان ئونبېشىغا قاراپ . بېشىر يېنىغا ئىككى چېرىك ئېلىپ ، قاسىمبەگنىڭ كەينىدىن ئېتىغا قامچا ئۇردى .

— هەي بېشىر ، شۇمتەكنىڭ بېشىنى ئەكەل !...

بولۇڭاتقان قانلىق ۋەقەنىڭ تېگىگە يېتەلمەي ئېچىنىپ قاراپ تۇرغانلار ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئاھ ئۇرۇپ قالدى ، بۇ ئاھ كەينىدىن قوغلاپ كېتىۋاتقانلارغا ئەمەس ، قېچىپ كېتىۋاتقان گۇناھسىز

ئوغۇلغا ئېچىنىۋاتقانلىقىنىڭ ئىپادىسى ئىدى .

* *

كېلىشكەن بوز ئات قومۇش قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ ، توپا - چاڭ قاپلىغان قارا بوراننى يېرىپ قانات چىقارغاندەك كۇنىپېتىشقا قاراپ ئۇچاتتى . ئۇنىڭ ئۇستىدىكى قۇش تۇمشۇقلۇق ، قارا بەرقۇت كۆرپە سېلىنغان ئېگەردە ئولتۇرغان قاسىمبەگ توختىماي ئېسەدەپ يىغلايتتى . ئۇنىڭ قارا كۆزلىرىدىن ئېقىۋاتقان ياش توپا ئۇچۇۋاتقان زېمىنغا تاماتتى .

«ئاھ ، جېنىم بوۋا» دەپ ئىڭرايتتى ئەخمەت خەزىنچى بەگنىڭ چوڭ نەۋرىسى .

«ئاھ ، جانجىگەر ئۇكام !» دەپ زارلايتتى ياش تۆكۈۋاتقان ئاكىسى .

ئاق بوز ئات ئۇستىدە ئولتۇرغان ئاق سەللىلىك يىگىت ئوردا ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتى . ئۇ ئوردىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ئوردا مەھەللىسىگىمۇ ، ئۇ يەردىكى ئۆيىگىمۇ بارماي ، ئۇدۇل بايانداپغا — سۆيۈملۈك ئاتىسىنىڭ يېنىغا يول ئالدى . ئۇ ھەشەمەتلىك ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدىن ئۆتۈپ ، ئازراق مېڭىپ شىمال تەرەپتىكى كوچىغا بۇرۇلۇپ ، توغراكۆۋرۈككە قاراپ ماڭدى .

كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئاق تېرەكلەر ئىرغاڭلاپ ، ئۇنىڭ چوڭ - كىچىك شاخلىرى ناله - زار قىلاتتى . ۋاقىتسىز ئۇزۇلگەن يوپۇرماقلار ، سۇنغان شاخلار يوللاردا ئۇچۇپ يۈرەتتى . سېپىلىنىڭ دولان دەرۋازىسىدىن چىققان قاسىمبەگ توغرا كۆۋرۈكنىڭ مەركىزىگە كېلىپ ، بوز ئېتىنىڭ بېشىنى كۇنىپېتىش تەرەپكە بۇراپ ، ئەشمە قامچىسىنى ھاۋاغا كۆتۈردى . سەگەك ۋە ئەقىللىق ئات ئىگىسىنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنگەندەك چېپىشنى تېخىمۇ تېزلەتتى . قېچىپ كېتىۋاتقان قاسىمبەگ ئارىلاپ -

ئارىلاپ كەينىگە قاراپ قويماتتى . ئۇ يىراقتا ئۆزىنى قوغلاپ كېلىۋاتقان ئادەملەرنى كۆرۈپ ، ئاتىسىنىڭ يېنىغا قانات چىقىرىپ يېتىپ بېرىشنى ئارزۇ قىلاتتى . ئونبېشى بېشىر ئىككى چېرىكى بىلەن بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئاتلىرىنى توختىماي قامچىلاپ ، يۇزلىرىنى بوراندىن قاچۇرۇپ ، تۆكۈلۈپ كېلەتتى .

ئەمدىلەتىن هايات ۋە دۇنيانى چۈشىنىپ كېلىۋاتقان بۇ قارچىغىدەك بالىدا نېمە گۇناھ بار ؟ ! ئۇ نېمىشقا ئۆلتۈرۈلىدۇ ؟ قوغلاپ كېلىۋاتقان ئۇچ ئادەم نېمىشقا بۇلارنى ئويلىمايدۇ ؟ ! بېشىرمۇ ، ئىككى چېرىكمۇ ئوخشاش بىر ئانىدىن تۇغۇلغان ، ئاق سۈت ئېمىپ چوڭ بولغان ئەقىل ئىگىلىرىغۇ ؟ ! ئۆزى بىلەن بىر تىلدا سۆزلىشىدىغان ، بىر يۇرتتا ياشايدىغان بۇ گۇلدەك يىگىت ئەتە فارابى بولار ، يۇسۇپ خاس هاجىپ بولار ، نەۋائىي بولار !... لېكىن ئۇلار بۇلارنىمۇ ئويلاپمۇ قويمايدۇ . ئالدىدا قېچىپ كېتىۋاتقان يىگىت ئۆز مىللىتىنىڭ ئۆز خەلقىنىڭ رەناسى ، هەتتا ئۆزلىرىنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ ، سۈيىدە ئېقىۋاتقان داناسى بولسىمۇ ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ۋەهشىي پەيلىدىن يانمايدۇ . ئۇلارنىڭ ئويلايدىغىنى ، ئۆز مىللىتى ، ئۆز خەلقى ئەمەس ، ئۆزىنىڭ پايدا - زىيىنى ! مەنپەئەت دەيدىغان بۇ بالا بىر چىرايلىق ئادەمنى هايۋانغا ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ ، هەتتا قولىغا پىچاق ئالدۇرۇپ ، بىر تۇغقان قېرىندىشىنى بوغۇزلىتىۋېتىدۇ . ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن جېنىنى بېرىدىغان ئادەملەر نۆۋەتتى كەلسە ئۆز مىللىتىنى ، ئۆز خەلقىنى سېتىۋېتەلەيدۇ . ئۇلاردا مۇھەببەت ، ۋىجدان ، ئار - نومۇس دەيدىغانلار بولمايدۇ .

قاسىمبەگ توغراكۆزۈك چوڭ يولىنىڭ كۈنپېتىش بېشىغا كېلىپ شىمالىي تەرىپىگە بۇرۇلدى . «بالا - قازا كۆرۈنۈپ كەلمەس ، پۇت - قولىنى ساڭگىلىتىپ» دېگەندەك . دوقمۇشىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئاق تېرەكنىڭ يوغان بىر شېخى قاراسلاپ سۇنۇپ ، يېڭىلا بۇرۇلغان ئاق ئاتنىڭ ئالدىغا چۈشتى . قۇمۇش قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ كېلىۋاتقان ئات ئۇركۈپ بىر يانغا قاچتى .

ئۇستىدە يىغلاپ ، قان ئىچىدە قالغان بوۋىسى ۋە ئۇكىسىنى ئويلاپ ئۆز غېمى بىلەن كېلىۋاتقان قاسىمبەگ ئات خارتىلداپ بىر يانغا تۈيۇقسىز قاچقاندا ، ئۇستىدىن ئۇچۇپ توپلىق يەرگە يىقىلدى . ئۇنىڭ ئاق سەللىسى بېشىدىن چىقىپ ، چۆرگىلەپ نېرىغا بېرىپ چۈشتى . ئاق ئات قاتتىق بىر كىشنەپ ، كەينىگە بۇرۇلۇپ ، كەلگەن تەرىپىگە يۈگۈرۈپ كەتتى . غۇنچە چىراي قاسىمبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ، سەللىسىنىمۇ ئالماي ئالدىغا قاراپ يۈگۈردى . ئۇنىڭ ياشلىق كۆزلىرى : بىرەر تونۇش ئۇچراپ قالماسمۇ ، دېگەندەك ھەر تەرەپكە يۈگۈرەيتتى . يالاڭ ئاياق ، ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان قاسىمبەگ ئارقىسىدىن يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئاتلارنىڭ ئاياغ ئاۋازىنى ، شۇنداقلا ئۇنى سەت بىرىنىڭ «تۇختا ، ھارىمى ! » دەپ توۋلىغىنىنى ئاڭلىدى . «توختىسام بولمايدۇ . مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ ! مەن تىرىك قېلىشىم كېرەك ! سۆيۈملۈك بوۋامنىڭ ، كۆيۈملۈك ئۇكامنىڭ قىساسىنى ئېلىشىم لازىم ! ھېلىقى يەكچەشمە بۇ زېمىننىڭ ئۇستىدە قاقاقلاپ كۈلسە قىيامەت بولىدۇ ! مەن ئۇنى ئۆلتۈرۈشۈم ئۇچۇن ياشىشىم زۆرۈر ! » دەپ ئويلايتتى كوچىنىڭ چېتى بىلەن توختىماي يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان قاسىمبەگ .

كەينىدىن كەلگەن بېشىر يېقىنلاپ كېلىپ ، قولىدىكى يالىڭاچ قىلىچىنى كۆتۈرۈپ بوينىغا ئۇردى . گۈلدەك بالىنىڭ بېشى ئۈزۈلۈپ يەرگە چۈشۈپ ، خۇددى يوغان دۇگىلەك پومزەكتەك سەكرەپ كەتتى . ئۇنىڭدىن ھەر تەرەپكە قىپقىزىل قان چېچىلاتتى . قاسىمبەگنىڭ قارىغاي كۆچىتىدەك گەۋدىسى يەرگە گۈپپىدە يىقىلدى .

ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئادەملەر كۆز ئالدىدا ، كۈپكۈندۈزى يۈز بەرگەن بۇ پاجىئەنىڭ تېگىگە يېتەلمەي ، قورققاندەك قارىشاتتى . ئېتىدىن چۈشكەن بېشىر ، ئاتلىرىدىن چۈشمەي قاراپ تۇرغان ئىككى چېرىككە ئالىيىپ قارىدى :

— ھوي ، خۇمسىلار ، ئېتىڭلاردىن چۈشۈپ ، مۇنۇ

شۇمتەكنىڭ بېشىنى بىرنېمىگە ئورۇنالمامسىلەر !

— بىرەر پارچە لاتا بولمىسا ، نېمىگە يۆگەيمەن ؟ — دېدى ئالدىدا ئېتىدىن چۈشكەن چېرىك قاسىمبەگ بېشىنىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئۇنىڭ چىرايىدىن ئېچىنىش دەيدىغان تۇيغۇ زادىلا كۆرۈنمەيتتى ، — ئەكەل ، خۇرجۇنۇڭنى بەرگىن ، بىر بېشىغا سېلىۋالايلى !...

بېشىر ئېگىرىنىڭ كەينىدىكى خۇرجۇننى يېشىپ ، يېنىغا كەلگەن چېرىككە بەردى . ئۇ كۆزلىرى يۇمۇلمىغان يىگىتنىڭ قانغا بويالغان بېشىنى خۇرجۇنغا ئوراپ ، ئېتىنىڭ كەينىگە غانجۇغىلىۋالدى . ئونبېشى چىپار ئېتىغا بىر سەكرەپ مىنىپ ، ئىككى چېرىكنى ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن يولى بىلەن قايتتى . قاسىمبەگنىڭ باشسىز گەۋدىسى چوڭ يولنىڭ كۇنچىقىش تەرىپىدىكى چېتىدە قالدى...

* *

ئەخمەت خەزىنچى بەگ بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆيىدە قىزىل قىيامەت بولۇۋاتاتتى . خەزىنچى بەگنىڭ ئايالى هاشاخان ئېرىنىڭ قانغا بويالغان جەسىتىنى ئەكەلگەندە : «ئاھ ! » دەپلا هوشىدىن كېتىپ يىقىلدى . خەزىنچى بەگنىڭ ئۆلۈمىنى ئاڭلاپ كەلگەن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ۋە قولۇم ـ قوشنىلىرىنىڭ ئايالىرى هاشاخاننى يۇزىگە سوغۇق سۇ سېپىپ هوشىغا كەلتۈردى . هاشاخان ئېسىگە كېلىپ ، قەدىناس هەمراهىدىن ئايرىلغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ نالە ـ پەريات كۆتۈردى . ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق زارى يوغان هويلىنى بىر ئېلىپ ، كەلگەن ئادەملەرنىڭ كۆزلىرىدىن تارام ـ تارام ياش تۆكتى .

«كى هاشا ئاغاچە بۇلۇپ دەردناك ،
ساچىن يۇلۇپ سىنەسىن قىلدى چاك .
دېدى هاشاخان : «ئاھ ، دوست ! ئاھ ، دوست !

فەلەك بىزگە زۇلۇم ئەتتى چالاك جۇست .
كېتىپ سىزكى چالاك ماڭا باقمايسن ،
بۇ غۇنچە لەبىمگە لەبىك ياقمايسن .
قايۇ زالىمى زۇلۇم قىلدى ساڭا ،
نەدۇركىم ساڭا بەلكى قىلمىش ماڭا... »[1]

ياق ، هاشاخانىنىڭ كۆزىدىن ياش ئەمەس ، كۆزىنىڭ ئۆزى ئېقىۋاتاتتى . شۇ تاپتا ئۇ هايات دەرياسىدىن بىر پاجىئە بىلەن قىزىق قۇملۇق دەشتكە چىقىپ قالغان بېلىققا ئوخشايتتى . ئۇ سۆيۈملۈك ئېرى ئۈچۈن يىغلايتتى . بىر قوشماق غۇنچىدەك ئىككى نەۋرىسى ئۈچۈن قايغۇ ـ هەسرەتنىڭ ئۆتكۇر تىغىدا كۆكسىنى تىغلايتتى . ئاسانمۇ پۈتۈنسۈرۈك ئېرىدىن ئايرىلىش ، خۇشاللىقنىڭ بىر جۈپ گۈلى نەۋرىلىرىدىن ئايرىلىش ؟ ! ئەل ـ يۇرت هۆرمىتىگە ئىگە ياخشى ئادەم ، ئىككى گۈناهسىز ئوغۇل يېقىلغاندا ، هېلىمۇ بۇ زېمىن يېرىلىپ كەتمىدى ، هېلىمۇ ئاننىڭ يۈرىكى تىتىلىپ كەتمىدى ! ؟... يەر نېمىدېگەن كۆتۈرۈشلۈك ! ئادەم نېمىدېگەن كۆتۈرۈشلۈك ! ؟

ئاق تېرەك ، يېشىل سۆگەتلەر ناله ـ زار قىلاتتى . ئاسمان تۇتۇلۇپ ياش تۆكەتتى . كەلگەن ئەر ـ ئايال ، قېرى ـ ياشلارنىڭ هەممىسى ئۆزلىرىنى تۇتالماي هۆڭرەپ يىغلايتتى .

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كوچا ۋە هويلىسىدىمۇ ئادەم مىغىلدايتتى . نەچچە قېتىم هوشىدىن كېتىپ ، يەنە هوشىغا كەلگەن ئەجىمەت خەزىنچى بەگنىڭ قىزى ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ ئايالى ئۈزراخان قان ـ قان يىغلاپ ، چاچلىرىنى يۇلۇپ ، ئۆزىنى يەرگە تاشلايتتى ؛ يەنە تۇتۇۋالسا يەنە بىر جۈپ «يۇزى گۈل ، قەددى سەرۋە ئازادە» ئوغۇللىرى يانقان ئۆيگە

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 2 ـ سان 16 ـ بەت .

يۇگۇرەيتتى . يېنىدا تۇرغان كۆزى ياش چوكانلار ئۇنى تۇتۇۋالاتتى . ئۇزراخاننىڭ نالىسىنى ئاڭلاپ يىغلىمىغان ئەر ، يىغلىمىغان ئايال قالمىدى . ئاسمانمۇ توختىماي ياش تۆكەتتى ، ئانا تەبىئەت زارلىناتتى…

«قىلىچ سەختى گىرىيە ساچىنى يۇلۇپ ،
ياقا چاك ئېتىپ يۇز ـ كۆزىنى ئويۇپ .
بۇ بەگنىڭ قىزى ئاتى ئۇزرا ئىدى ،
كى ھۆسنى ئارا تۇرفە رەئنا ئىدى .
يۇرەكىگە تەگدى بۇ دەردلىك شەرار ،
ئۆزىن يەرگە چالىب بولۇپ بىقارار .
ئۆزىن ئەرزىنى تەڭرىگە داد ئېتىپ ،
دېدى ئۇشبۇ سۆزلەرنى فەريياد ئېتىپ :
‹ئايا كار گەردە خىرەدلىك ئاتام ،
فەقىر ـ ناتەۋانغا مەدەدلىك ئاتام .
ساڭا زۇلۇم قىلمىش گۇناھىڭ نەدۇر ،
گۇناھ قويمايىن ئەيلەمىش مۇنچە جەۋر…
بالاڭنى ئۆزۇڭگە قىلىپ رەھنامە ،
خۇداغا قىلىپ سەن جانىڭنى فىدا ›… » ①

ئۇزراخاننىڭ يۇرىكى مانا شۇنداق قايغۇ ـ ھەسرەتلىك سۆز بولۇپ چېچىلاتتى .

غۇلجا شەھىرى قان ـ قان يىغلاپ ، سىمىلداپ يېغىۋاتقان يامغۇرغا قارىماي ئەخمەت خەزىنچى بەگ بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆيىگە ئاقاتتى . كۆزلىرىدىن توختىماي ياش ئېقىۋاتقان ئادەملەر بۇ قانلىق پاجىئەنىڭ سىرىنى بىلەلمەي پەلەكتىن

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 2 ـ سان 16 ـ بەت .

زارلىناتتى .

ئەمرىنىڭ يوغان ، ئاق دەرۋازىسىنىڭ قارشى تەرىپىدىكى ئېرىق بويىدا ئۆسكەن يوغان ئاق تېرەكنىڭ تېگىدە بىر ـ بىرىگە قارىشىپ يېقىن تۇرغان ئىككى ئاغىنە ئاستا پاراڭلىشىۋاتاتتى .

— ئەخمەت خەزىنچى بەگ ياخشى ئادەمغۇ ؟ ! يېتىم ـ يېسىر ، نامراتلارنىڭ ېشىنى سىلاپ قولىدىن كېلىشىچە ياردەم بېرىدىغان ، ئەل ـ يۇرتنىڭ غېمىدە پۇچىلىنىدىغان ، ئەل ـ يۇرت ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئادەمنى سىڭار .كۆز نېمىشقا ئۆلتۈرىدۇ ؟ بۇنىڭدا ، توختەم ، بىر جىن يوقمىدۇر ؟ بىر جىن بولمىسا ، ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق ، ياخشى ئادەمنى قاراپ تۇرۇپلا ئۆلتۈرۈۋەتمەيتتى ، — دېدى ئىككى قوۋزىقى ئىچىگە كىرگەن ، ئىككى مەڭىز سۆڭىكى تومپىيىپ چىققان ، كالپۇكىنىڭ ئۇستىدىكى قاپقارا بۇرۇتى ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ساڭگىلاپ چۈشكەن قىرىق ياشلار چامىسىدىكى ئادەم ئۆز سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتقان ئاغىنىسىگە قاراپ .

— راست دەيسەن !— دەپ سۆز باشلىدى ئوڭ قېشىنىڭ قۇيرۇقى ئاق توختەم جىددىي چىرايى بىلەن دوستىغا تىكىلىپ ، — بۇ دۇنيادا سەۋەبسىز ئىش بولمايدۇ ! تەۋرىگەن قىلىنىڭمۇ بىر سەۋەبى بولىدۇ . مەن سىڭار كۆزنىڭ خەزىنچى بەگ بىلەن ئۇنىڭ ئىككى نەۋرىسىنى ئۆلتۈرۈشىدە سەۋەب بار ، دەپ بىلىمەن . مېنىڭچە قېينىتىسى بىلەن ئىككى ئوغلىنىڭ ئۆلۈمى ، قاتىللارنىڭ ئابدۇرۇسۇل بەگكە بەرگەن ئاگاھلاندۇرۇشى ! ئۇلار : «ئەمىر ، ئورنۇڭنى تېزدىن بوشىتىپ ، نەگە كەتسەڭ كەت ، بولمىسا قېينىتاڭ ، ئىككى ئوغلۇڭ ئۆلگەندەك سەنمۇ ئۆلىسەن ! » دەپ ئابدۇرۇسۇل بەگكە ئالدىن ئۆزلىرىنىڭ جىنايى مەقسىتىدىن خەۋەر بەردى . قاراپ تۇر ، ئەمىر بۇ ئاگاھلاندۇرۇشنى چۈشىنىپ ، ئۇلار دېگەندەك قىلمىسا ، ئەمدىكى سۈيقەست قىلىچى ئۇنىڭ يۈرىكىگە سانجىلىدۇ !...

— ئازراقلا كۆكلىسەك ، كۆكسىزنى ئۆزىسىز يولۇۋېتىدىغان بىز زادى قانداق خەق ، قانداق مىللەت ؟ !... خۇدا بىزنى بۇ شۇملۇق ۋە سۈيىقەستلەردىن ئۆزۈك ساقلىمىساك ، بىز ئۆزىمىز ساقلىيالمايدىغان ئوخشايمىز ! بۇرنىمىزغا تالاي ـ تالاي سۇ كىردى . بېشىمىزمۇ تالاي ـ تالاي يېرىلدى ، كۆرۈۋاتقان كۈنىمىز ، تارتىۋاتقان دەردىمىز مۇنۇ ، يەنىلا بىر ـ بىرىمىزگە تۆھمەت چاپلاۋاتىمىز ، بىر ـ بىرىمىزنى ئۆلتۈرۈۋاتىمىز... ئۆلتۈرۈۋاتىمىز ، — توختەم شۇنداق بىر ئاھ ئۇردىكى ، يىغلاۋاتقان ئاسمان تېخىمۇ قارايدى .

— خەزىنچى بەگ بىلەن ئاداۋتى باردۇر ، دەپ ئويلىساقمۇ ، ئىككى گۈناھسىز ئوغۇل بىلەن نېمە زىددىيىتى بولىدۇ ؟ ! — دەپ سۆز باشلىدى ئوك تەرەپ قېشىنىڭ قۇيرۇقى ئاق ئادەم يەنە جىددىي قىياپەتتە ، — ئىككى گۈناھسىز ئوغۇل ئەمىرنىڭ ئوغلى ! بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى ، قاتىللارنىڭ مەقسىتى ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يۈرىكىنى ئازابلاپ ، ئۇنى ھازىرقى قىلمۇاتقان ئۇلۇغ ئىشىدىن قول ئۈزدۈرۈشتىن ئىبارەت ! ...

— بۇ قېيىقىزىل خائىنلىققۇ ! موللا ناسىر ئەلەم ، ئابدۇرۇسۇل بەگلەر بولمىسا ، قوزغالغان دېھقانلار ئاللىقاچان قانغا مىلىنەتتى . توغرا يول باشلايدىغان سەركىلەر بولمىسا ، رۇستەم ، پادا باردىغان يېرىگە بارالمايدۇ . يارانقان ئىگەم ، ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي ! ئۇ ئەل ـ يۇرتنىڭ بەختى ئۈچۈن ئايدالاغا تىكىلگەن چېدىردا مۇڭ يېتىپ ، مۇڭ قويۇۋاتىدۇ . ھەرقانداق جەڭگە ئۇ ئالدى بىلەن كىرىپ قەھرىمانلىق كۆرسىتىۋاتىدۇ . ئۇنىڭ ئەقىل ـ ئىدراكى بىلەن دېھقانلار قوزغىلىڭى بۇگۈنكى كۈچ ـ قۇدرەت ۋە غەلىبىگە ئېرىشتى...

ئىككى ئاغىنىنىڭ پارىڭى ئۈزۈلۈپ قالدى . بىردىنلا كوچا ۋە ھويلىدا كۆتۈرۈلگەن ناله ـ زار يامغۇر توختىمايي يېغىۋاتقان يەرۇ ئاسمانىنى تۇتتى .

ئەمىر بىرنەچچە مۇھاپىزەتچىسى بىلەن قېينىتىسى ۋە ئىككى يۈرەك پارىسىنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تېپىپ يېغىۋاتقان يامغۇرغا قارىماي بايانداپدىن ئاق بوز ئايغىرىنى چاپتۇرۇپ كەلگەنىدى . يۈگەن سىيرىپ ، ئېغىزدۇرۇقىنى چاپناۋاتقان سۆلەتلىك ئايغىر يامغۇردا يۇيۇلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئىتتىك كەلگەنلىكىدىن ئاق هور ئۆرلەيتتى . دەرۋازا ئالدىدا ئېتىدىن چۈشكەن ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ئوق يېگەن شىرەك هۆكۈرەپ يىغلاپ هويلىغا يول ئالدى . قېينىتىسى بولۇپمۇ ئىككى يۈرەك پارىسىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن يۈرىكى يارىلانغان ئەمىر ئىچى - ئىچىدىن يىغلاپ - قاقشاپ ، چولۇڭ كىچىك هەممەيلەننى هۆڭگىرىتىپ يىغلىتىۋەتتى .

«بولۇپ بىقارار يىغلادى زار - زار ،
ئىشتتى مۇنى ئول ئەمىر تاجدار .
بولۇپ سوگۈار تۇتتى قاتتىق ئازا ،
دېدى : ‹مۇنى قىلدى قايۇ ناسەزا .
كى دۇشمەن هەر ئەترافىمىزدا تۇرۇپ ،
تۇگەتور ئىكەن بىر - بىرىن ئۆلتۇرۇپ .
كى مۇئمىن مۇسۇلمان قانىنى تۆكەر ،
كى شەك يوق بۇ يۇرت ئىلكىمىزدىن › كېتەر··· » ①

راست ، ئىناقلىق ۋە ئىتتىپاقلىق بولمىغان يەردە ، بەرىكەت بولمايدۇ ، خۇشاللىق ، تەنتەنە بولمايدۇ ، غەلبە ، شان - شەرەپ بولمايدۇ ، يىغا - زارسىز بەختلىك كۈنلەر بولمايدۇ . بۇنداق كىشىلەر قاقشاپلا ئۆتىدۇ .

ئەتىسى نامازپېشىندا ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بىلەن ئۇنىڭ

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 2 - سان 16 - بەت .

باشلىرى يوق ئىككى نەۋرىسىنىڭ نامىزى بەيتىللادا چۈشۈرۈلدى . ئوتتۇرىدا ئۇستىگە ئاق يېپىلغان ئەمىر قېيناتىسىنىڭ تاۋۇتى ، ئىككى چەتتە يېڭى ، ئېچىلمىغان ئەتىرگۈل پورەكلىرى قادالغان ئىككى ئوغۇلنىڭ تاۋۇتى قويۇلۇپ ، ئايرىم - ئايرىم نامىزى ئوقۇلدى . ئۇچىلىسىنىڭ نامىزىنى قازىكالان موللا ناسىر ئەلەم يىغلاپ تۇرۇپ چۈشۈردى . بەيتىللا ئىچى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كوچىلار چوڭ - كىچىك ئادەملەرگە تولۇپ كەتتى . بۇ كوچىلار خۇددى دولقۇنلاۋاتقان سايرامغىلا ئوخشايتتى .

يەتتىنچى باب

قوزغىلاڭچىلارنىڭ بەش ۋەكىلى

ئەمىر ئوبدان بىلەتتى : ئەخمەتخان خوجىنىڭ كەينىدە مەزمەزات بار ، ئۇنى تۇتسا ، ھاكىمبەگ چوقۇم ئۆكتە قويۇاتتى . ھەتتا مەزمەزات تەرەپدارلىرىمۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا قارشى چىقاتتى . ئۇ قايغۇ ـ ھەسرەتلىك خىياللىرى بىلەن بېشىنى سىلىپ ، نامازشامنى ئوقۇپ بەيتىللادىن چىقتى . ئىككى كۈن ئىچىدە ئۇنىڭ قارىغايدەك قامىتىنى دەھشەتلىك قايغۇ ـ ھەسرەت ئىلىپ ، گۈلگۈن شەپەقتەك مەڭزىنى سارغايتىۋەتتى . ئۇ ئولتۇرسا ـ قوپسا خىيال سۈرىدىغان بولۇپ قالدى ، قاپقارا ، ئۇزۇن بۇرۇتىنىڭ ئۇچىنى سىلاپ تۇرۇپ ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا خىيالغا چۆكەتتى ، يېنىغا كىلىپ بىرى چاقىرسا ، چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈرەتتى . ئۇنىڭ ئويىدىن بايانداي ، دېھقانلارنىڭ قوزغىلىڭى ، ئەل ـ يۇرت دېگەنلەر پۈتۈنلەي چىقىپ كەتتى . ئەمىر كۆزىنى يۇمۇپ ھۆرمەتلىك قېينىتىسىنى ، جانجىگەر ئىككى ئوغلىنىلا ئويلايتتى . ھىلىمۇ ئۇ ، كوچىنىڭ چېتى بىلەن ئوردا مەھەللىسىدىكى ئۆيىگە كېتىۋېتىپ ، ئاتىسى ئورنىدىكى قېينىتىسىنى ، بىر ـ بىرىدىن تاتلىق ئىككى ئوغلىنى ئويلاپ باراتتى .

«ياق ! — دېدى ئۇ پىچىرلاپ ، مۇشتۇمىنى چىڭ تۇگۇپ ، — بۇ ئىنتىقام چوقۇم ئېلىنىدۇ . مەنلا ھايات بولىدىكەنمەن ! » ئەمىرنىڭ غەزەپ بىلەن تىترەپ چىققان ئاۋازى

خېلىلا قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغان كوچىنى چۆچۈتۈۋەتتى...

قازان بېشىدىكى شام ئۆيى ئىچىنى غۇۋا يورۇتاتتى. ئەمىر ئىشىكنى ئېچىپ ئۆيگە كىرىپ، ياغاچتىن ياسالغان ئېگىز سۇپىغا چىقىشى بىلەن، قازان بېشىدا كۆزىدىن ياش قۇرۇماي ئولتۇرغان ئايالى ئورنىدىن ئۇچۇپ تۇرۇپ، يىغا - زار بىلەن ئۆزىنى ئەمىرنىڭ باغرىغا ئاتتى. ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە گۈلدەك چىرايى سولۇپ، يىگىنە يەڭگالغاندەك ئورۇقلاپ قالغان، ئوتتۇز ئىككى ياشلار چامىسىدىكى سەرۋى قامەتلىك ئۇزراخان ئېرىنىڭ كۆكسىگە چاچلىرى پاخپايغان بېشىنى ئۇرۇپ قان - قان يىغلايتتى. ئۇنىڭ تۇغۇلگەن پۇرەكىتەك ئاغزىدىن چىقىۋاتقان نالە - زارىنى ئاڭلىغان ھەرقانداق ئادەمنىڭ يۈرىكى ئېزىلىپ كېتەتتى. بۇ دەھشەتلىك ھازىنىڭ ئالدىدا قارلىغاچ قانىتىدەك قاشلىرى تېگىدىكى قارا كۆزلىرى كۆلۈپ، ئاق، سۈزۈك چىرايىدا سۇس ھال شەپەق جۇلالىنىپ تۇرغان چوكان شۇ تاپتا ئەقلىدىن ئازغان سەۋدايىغىلا ئوخشاپ قالغانىدى.

ئانا: مېھىر - مۇھەببەت! ئانا: غەم - تەشۋىش! ئانا: قايغۇ - ھەسرەت! ئانا: ئارزۇ - ئارمان! ئانا يۈرەك پارىسى ئۇچۇن يۇقىرىدا سانالغان ھېس - تۇيغۇلارنىڭ پەرىشتىسى! ئۇ مۆرىتى كەلسە، بالىسى ئۇچۇن تاغلارنى كۆتۈرەلەيدىغان، ھەتتا يەر شارىنى كۆتۈرەلەيدىغان ئىلاھىي قۇدرەت! «بالام!» دېسە، ئانىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىدىكى ھۇجەيرىلەر ھەربىرىكە كېلىدۇ. ئۇ ئۆز ۋۇجۇدىنى يېرىپ چىققان پەرزەنتى ئۇچۇن، بىر كۆزىنى ئەمەس، ھەتتا سوقۇۋاتقان يۈرىكىنى سۇغۇرۇپ بېرەلەيدۇ! سۆيۈملۈك، خىزىرەڭ ئاتسىدىن، بىر ئەمەس ئىككى يۈرەك پارىسىدىن بىرلا ۋاقىتتا ئايرىلغان ئانا، بۇ دەردنى قانداق كۆتۈرەلىسۇن؟! تاغلارنى كۆتۈرەلەيدىغان، يەر شارىنى كۆتۈرەلەيدىغان ئانا، بالا دەردىنى كۆتۈرەلمەيدۇ. ئۇ بۇ جۇدالىق ئازابىدا تېزلا مۇكچىيىپ، تېزلا چىرايىدىن كېتىپ، ھەتتا

سەۋدايى بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن .

ياخشى كۆرىدىغان ئايالىنىڭ ناله ـ زارى ، يىغىسى ئەمىرنىڭ يۈرىكىنى تىتىۋەتتى . ئۇ چىدىيالماي جورىسىنى تېخىمۇ قاتتىق باغرىغا باساتتى ، پاخپايغان چاچلىرىنى سىلايتتى . ئۇ ئەر يېتىپ هازىرغىچە ياش چىقمىغان كۆزلىرىدىن ياش تۆكەتتى . كۆزىگە قېينىتىسى ، ئىككى ئوغلى كېلىۋېلىپ ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئىچى ئىچىنى ئۆرتەيتتى . ئۇ چىدىيالماي چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ، مۇشتۇمىنى تۇگەتتى .

— مېھرىبان ، كىشىگە قىلچىلىك يامىنى يوق ئاتامنى ، ئىككى يۈرەك پارەمنى ئۆلتۈرگەن قاتىل يەنە يەر ئۈستىدە بەخىرامان يۈرۈۋېرەمدۇ ؟ ! ئۇ نېمىشقا ئادالەت سوتىغا تارتىلمايدۇ ؟ ! نېمىشقا قاتىلدىن ئاتامنىڭ ، ئوغۇللىرىنىڭ قىساسى ئېلىنمايدۇ ؟ ! بۇ قانداق قارا يۈز پەلەك ؟ ! بۇ قانداق ھەقىقەت ۋە ئادالەت ؟ ! قاتىلغا ، ئەزىزىم ، كۈچىكىز يەتمەمدۇ ؟ ! ئۇ شۇنچىلىك زورمۇ ؟ ! سىزمۇ ئۆزىڭىزنى شىر چاغلايتتىڭىز ، ئەمدى بۇ قاتىلنىڭ ئالدىدا دېمىڭىز ئىچىڭىزگە چۈشۈپلا كەتتىغۇ ؟ ! نېمىشقا تىلىڭىز تۇتۇلىدۇ ؟ ! كۆزلىرىڭىزنىڭ بۇركۇتنىڭ كۆزلىرىدەك چاقنىشى ۋە قەيسەرلىكىڭىز نەگە يوقالدى ؟ !...

ئۇزراخان يىغلايتتى ، ئەمىرنىڭ كۆكسىگە بېشىنى ئۇراتتى . ئەمىر ئايالىنىڭ ناله ـ پەريادىغا چىدىيالماي ، ئۇنىڭ چاچلىرىنى سىلاپ ، ئۇنى تېخىمۇ چىڭ باغرىغا باساتتى .

— ھۆرمەتلىك قېينىتىسىدىن ، ئىككى يۈرەك پارىسىدىن ئايرىلغان ئابدۇرۇسۇلنىڭ يۈرىكى تىتىلۇاتقانلىقىنى بىلمەمسەن ؟ ! ئىچىم ، ئۇزرا ، قانغا ، قايغۇ ـ ھەسرەتكە تولۇپ كەتتى . كۆزۈمنى يۇمسىلا ، ئاتام ئورنىدىكى قېينىتام : «ساق ـ سالامەت كەلدىڭىزمۇ ، ئوغلۇم ؟» دەپ ، چىرايىدىن نۇر ياغدۇرۇپ ئالدىمغا كېلىدۇ . ئىككى ئوغلۇممۇ : «ئاتا ، كەلدىڭىزمۇ ؟ بىز سىزنى بەكمۇ سېغىنىپ كەتتۇق !» دەپ

بوينۇمغا ئېسىلىدۇ . ئاھ ! مەن قانداق قىلىمەن ؟ ھېلىلا ببرىپ خوجىنى پارە ـ پارە قىلىۋەتكۈم بار ! بۇنىڭغا كۈچۈمۇ يېتىدۇ . بىراق ، بىلەمسەن ، خوتۇن ، ئۇنى كۈشكۈرتكەن چوڭ قاتىل بار ! ئۇ ئوتتۇرىغا چىقمىغان بىلەن ، ئاتىمىزنى ، ئىككى ئوغلىمىزنى خوجىنىڭ قولى بىلەن قىپقىزىل بويىۋەتتى . سەۋر قىل ، ئالدىرىما ، ئۇزرا ! بۇ ئالەمنىڭ ئاغامچىسى ئۇزۇن ! قىساس يوقالمايدۇ ! سىكار كۆزمۇ ، چوڭ قاتىلمۇ قېچىپ كېتەلمەيدۇ ! ئاۋادا ئاسمانغا چىقىپ كەتسە تاپىنىدىن تارتىپ چۈشمەن ، زېمىنغا كىرىپ كەتكەن بولسا كوكۈلىسىدىن تارتىپ چىقمەن ؛ سەۋر قىل ، ئۇزرا ! خوجىنى بىر كۈنى تۇتارمەن ، ئاتاڭ بىلەن ئىككى ئوغلۇڭنىڭ قىساسىنى ئالمەن ! مەنمۇ ، ئامرىقىم ، كېچە ـ كۈندۈز شۇ خىيالدا ! قىساس ئېلىشنىڭ پۈرسىتى چوقۇم كېلىدۇ .

ئەمىر ئايالىنى تەستە بەزلەپ ، تۆردىكى قوش قەۋەت كۆرپىگە كېلىپ ئولتۇردى . ئۇ بېشىنى سېلىپ شۇنداق بىر «ئۇھ» تارتتىكى ، قازان بېشىدا كۆيۈۋاتقان شامنىڭ يورۇقىدا يورۇغان ئۆڭ ئىچى تاريىپ كەتتى . ئۇزراخان بېشىدىن يەرگە چۈشۈپ كەتكەن ئاق ياغلىقنى ئېلىپ ، بېشىغا تېڭىپ تالاغا ماڭدى . ئابدۇرۇسۇل بەگ بېشىنى سېلىپ ئولتۇرۇپ خىيالغا كەتتى .

«ئۆلگەنلەر ئۆلۈپ ، ئۆلتۇرگەنلەر كۈلۈپ يۈرۈۋېرەمدۇ ؟ ! بۇنىڭ سوئال ـ سورىقى بولمامدۇ ؟ ! قانغا قان ، جانغا جان ئالمىسام ، مەن قانداقمۇ بېشىمنى كۆتۈرۈپ ، ئەتىكى كۈندە ئاتامنىڭ ئالدىغا ، ئىككى ئوغلۇمنىڭ ئالدىغا بارالايمەن ! — ئۇنىڭ سەممىيلىك بىلەن يانىدىغان كۆزلىرى شۇ تاپتا چاقنايتتى ؛ ئادەتتە ئېغىر ـ بېسىق كۆرۈنىدىغان ئەمىر ھېلىلا پارتلايدىغان ژولقانغا ئوخشاپ قالدى ، — ئەتە ھۆرمەتلىك قېينىاتام بىلەن ئىككى ئوغلۇمنىڭ ئۆچى ، ئالدى بىلەن ئۆچ ۋە يەتتە نەزىرىنى چىرايلىق ئۆتكۈزۈۋالاي ! ئاندىن قازىكالان بىلەن پاراڭلىشىپ ، ئويىنى بىلەي ! ئۇ مۆھتەرەم زاتمۇ بۇ قانلىق

ۋەقەدىن قاتتىق چۆچۈپ ، توختىماي يىغلىدى . ئاڭلىسام يېنىقتىن يېپىنىپ ، ئۆيگە بېرىپ ئاغرىپ قاپتۇدەك . ئىسھاق خەزىنىچى بەگنىڭ چۈشتە دېگىنىگە قارىغاندا تېۋىپنىڭ دورىسىنى ئېچىپ بىرئاز تۈزەلگەن ئوخشايدۇ . خۇدايىم ، بۇ كۈنلەردە مۇللا ناسىر ئەلەمنى ئەكەتمىسە بولاتتى . ئۇ ئەل ـ يۇرتنىڭ ئاتىسى !... »

ئۆيگە شىرە كۆتۈرۈپ ، چاچلىرىغا ئاق سانجىلغان خىزمەتچى ئايال كىرىپ كەلدى .

* *

ئەخمەتخان خوجا ئەخمەت خەزىنىچى بەگ ۋە ئۇنىڭ ئىككى نەۋرىسىنى دەھشەتلىك ئۆلتۈرۈپ ، چىغلىقمازارغا كېلىپ يېتىۋالدى . ئۇ ئاردىدىن بىر ھەپتە ئۆتۈپ ، بىر كۈنى كەچتە ئىشەنچلىك قولچۇمىقى بېشىرنى ئۆيگە چاقىرتتى . ئىككىسى سىڭار كۆزنىڭ ساريىدا قېنىق دەملەنگەن سىنچاي بىلەن قوزا گۆشى بېسىلغان پولۇغا تويغاندىن كېيىن ، پاراڭغا چۈشتى .

— كەلگىنىمىزگە بىر ھەپتىمۇ بولۇپ قالدى ، — دېدى سۆز باشلاپ ، خوجا ئۆزىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ئولتۇرغان بېشىرغا تىكىلىپ ، — غۇلجىدىن ھېچقانداق خەۋەر ئالالمىدىم ، بىز ئۇ يەردە چوڭ ئىش تېرىۋېتىپ كەلدۇق . ئۇ يەردىكىلەر بۇنىڭغا قارىتا نېمە دەۋاتىدۇ ، نېمە قىلىۋاتىدۇ . زادىلا بىلەلمىدىم . ئۆزۈم بىر زۇلمەت ئىچىگە سولىنىپ خىيال ۋە ۋەھىمىدە قالغاندەك بولۇپ قالدىم ، — ئۇ بىرئاز ئوي سۈرگەندەك تۇرۇۋېلىپ بېشىرگە قارىدى . ئوخشىغان پولۇنى تويغۇچە يېگەن ئوندىبىشى ئۆزىگە قاراپ ، ئارىلاپ ـ ئارىلاپ كېكىرىپ ئولتۇراتتى ، — سەن شەھەرگە بىر بېرىپ كەلسەڭمىكىن ؟ بىرى ، ھېلىي دېگىنىمدەك ، شەھەردە نېمە گەپ ـ سۆز بولۇۋاتىدۇ ، ئۇقۇپ كەلسەڭ . يەنە بىرى ، قېينىتىسى ۋە ئىككى ئوغلىدىن ئايرىلغان ئەمىر نېمە قىلىۋاتىدۇ . تىڭشىلاپ بىلىپ

كەلسەك ، مۇھەممى ، مەزەمزات بايانداىدىمۇ ، غۇلجىدىمۇ ئېنىقلىساك ، سەن كەلگەندىن كېيىن ، ئەھۋالغا قاراپ يەنە شەھەرگە بارارمىز ، — ئۇ بىر ئۇھ تارتىپ سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى ، — ئۆيگە تىقىلىپ قېلىشتىن ياماڭ ئىش يوق ئوخشايدۇ . شۇ كۈنلەردە يۈرىكىم سىقىلىپ ، ئېتىلىپ كېتىدىغاندەك بولۇپ قالدى . تۇنۇگۈن ناماز پېشىندا ، مەسچىتتە ئادەملەرنىڭ ئەخمەت خەزىنچى بەگ بىلەن ئىككى نەۋرىسىنىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدا سۆزلىشۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدىم . قارىغاندا ، بىزنىڭ قىلغان ئىشىمىز ھەممە سەھرالارغا تارقىلىپ كەتكەندەك قىلىدۇ ، — ئۇ يەنە خىيال بىلەن توختاپ ، قولىنى ھۆلدەپ جوزىدىكى شامنىڭ كۆيۈپ بولغان پىلىكىنى ئېلىۋەتتى ، — تېزرەك ئەھۋالنى ئۇقۇپ ، ئۆزىمىزنىڭ غېمىنى قىلمىساق بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ . بۇ يەردە ، بېشىر ، ئۆلۈمىمىزنى كۈتۈپ يېتىۋەرمەيلى ! — خوجىنىڭ يەكچەشمە كۆزى كېيىنكى سۆزلىرىنى دېگەندە چەكچىيىپ كەتتى .

— مەنمۇ ئاڭلىدىم ، يېزىدىكىلەر بىزنىڭ غۇلجىدا قىلغانلىرىمىزدىن خەۋەر تېپىپ بوپتۇ . ھەتتا بىر ـ ئىككىسى كېلىپ يۈزۈمگىلا دەپ ، مېنى ئەيىبلىدى .

— تۇنۇگۈن خۇپتەندە ماڭا تىكىلگەن كۆزلەرنىڭ ئالايغانلىقىنى كۆردۈم . بۇگۈن مەسچىتكە بارماي ، بەش ۋاخ نامازنى ئۆيدە ئوقۇدۇم . بېشىر ، تېز بېرىپ ، تېز كەلگىن . مەن خىيال ۋەھىمىسىدە يالغۇز ئولتۇرۇپ تۇگىشىپ كەتمەي !

— بولىدۇ ، خوجام ! ئەتە ئەتىگەندىلا يولغا چىقىمەن ! — دېدى ئونبېشى قوپۇشقا تەييارلىنىپ .

— يېنىڭغا ھەمراھ قىلىپ ئىشەنچلىك بىرىنى ئېلىۋال !

— بولىدۇ ! — ئۇ ئورنىدىن تۇردى .

— توختا ، ئاقچاڭ بارمۇ ؟ ... — خوجىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئىشىكە بېرىپ قالغان بېشىرغا قارىدى . ئونبېشى گەپ قىلماي ، يوق ، دېگەندەك خوجىغا تىكىلدى . سىڭار كۆز پەشمىتىنىڭ ئىچ

يانچۇقىدىن لاتا پۇلنى[1] ئېلىپ ، بېشىرغا ئۇزاتتى .

— دەڭ ۋە تاماققا ئىشلىتەرسەن !

— رەھمەت !...

ئەخمەتخان بېشىرنى كوچىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى . ئونبېشى قول باغلاپ خوجىسى بىلەن خوشلىشىپ كەتتى . سىڭار كۆز قارا چاچلىرىنى يايغان قاراڭغۇ كېچىدە ، دەرۋازا ئالدىدىكى كۆۋرۈكتە يالغۇز قالدى . ئۇ بىردەم ئاسماندىكى جۇلالىق يۇلتۇزلارغا ، بىردەم كوچىنىڭ بېشىغا ، بىردەم گۇل - چېچەكلىرى تۆكۈلۈپ ، يېشىل يوپۇرماقلىرى شىلدىرلاۋاتقان باغلارغا قاراپ تۇردى . ئۇ بۇ يەردە تېنى شۇركۈنمىگەن بولسا ، تۇرۇۋەرگەنمۇ بولاتتى . ئۇ تولا قارا بېسىپ كېچىدىكى ئۇيقۇدىنمۇ قاچىدىغان بولۇپ قالدى . كۆزى يۇمۇلۇپ ئۇيقۇغا كەتسىلا ، ئەخمەت خەزىنچى بەگ بىلەن ئىككى نەۋرىسىنىڭ قىلىچ بىلەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ۋارقىراپ - جارقىراپ ئويغىنىپ كېتەتتى . ئۇ سوغۇقتىن شۇركۈندىمۇ يە ۋەھىمە - قورقۇنچتىن شۇركۈندىمۇ تېنى شۇركۈنۈپ ، هويلىغا قاراپ ئىتتىك ماڭدى...

ئەتىسى ئەتىگەندە بېشىر بىر چېرىكنى ئېلىپ غۇلجىغا ماڭدى . ئەخمەتخان مەسچىتكىمۇ چىقالمىدى . ئۇ بەش ۋاخ نامازنى ئۆيدە ئوقۇدى ، ئۇ ئۆيگە سولانغان ئادەمدەك هويلىسىدا ، هويلىسىنىڭ ئارقىسىدىكى بېغىدا خىيال سۈرۈپ كۈندۈزنى تولىمۇ تەستە تىتىلداپ ئۆتكۈزدى . شۇ هالەتتە ئۈچ كۈن ئۆتتۈپ كەتتى . بېشىرلارنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى . خوجا كېچىنى كىرپىك قاقماي دېگۈدەك ئۆتكۈزدى . بۇ ئۈچ كۈن ، ئۈچ كېچىدە ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەلمىگەن خىياللار قالمىدى ، ئۇنىڭ چۈشىگە كىرمىگەن چۈشلەرمۇ قالمىدى . ئەخمەتخانىنىڭ كۈندۈزىمۇ ، كېچىسىمۇ دەككە - دۈككە ، تېرىكىش ئىچىدە ئۆتتى . قارا چىرايى سولىشىپ ، يەكچەشمە كۆزى تېخىمۇ چەكچىيىپ قالغان خوجا بىر

---

① شۇ دەۋردە لاتا پۇلمۇ ئىشلىتەتتى .

قىسمىلا بولۇپ قالدى . ئادەتتىمۇ كۆپ تېرىكمىدىغان خوجا ئۆيدىكى قۇشناچ ۋە پەرزەنتلىرىگىلا ئەمەس ، ھەتتا ئۆزىگىمۇ تېرىكمىدىغان بولدى . بەزىدە ئۆزىنى ئەيىبلەپ ، ئۆزىنى تىللاپ كېتەتتى . مانا بېشىرىنىڭ كەتكىنىگە تۆت كۈن بولسىمۇ ، ئۇ كەلمىدى . خوجا ئورۇن ئىچىدە يېتىپ ، دەرۋازىغا قۇلاق سالاتتى ، لېكىن شاراقلىغان زەنجىرنىڭ ئاۋازى ياكى ئۇرۇلغان دەرۋازىنىڭ تاراقلىشى ئاڭلانمىدى . ئۇ كەينى ـ كەينىدىن ئۇھ تارتىپ ، ئاھ ئۇرۇپ ، ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۆرۈلۈپ زادىلا كىرپىك چاتالمىدى . ئەخمەتخان سەھەرگە يېقىن تەستە ئۇخلاپ قېلىپ چۈش كۆردى . ئۇ چۈشىدە : بىر يوغان ياۋايى قاۋانغا مىنىۋېلىپ ، دەشت ـ چۆلدە كېتىۋاتاتتى . سىگار كۆز يىراقتا ، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان مەزەمزاتنى كۆردى . ئۇ ، ئۆزىگە قاراپ يۈگۈرۈپ كېلەتتى : «ھاي خوجام ، ھاي ، ئەخمەتخان خوجام ! » دەپ ۋارقىرايتتى . خوجا ئاستىدىكى يوغان ، قارا يالىلرى تىك تۇرغان قارا قاۋاننى تەستە توختىتىپ ، ھاكىمبەگكە قارىدى . ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ ، چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمگەن مەزەمزات يېقىنلاپ كېلىپ : «خوجام ، يول بولسۇن ! » دېدى .

ئەخمەتخان : «ئۆزلىرىنى ئىزدەپ مېڭىۋىدىم» دەپ جاۋاب بەردى .

«مەنمۇ يوللىرىغا قاراپ تۇراتتىم ، ياخشى كەلدىلا ! » دېدى ھاكىمبەگ خوجىغا خۇش چىراي قاراپ .

«يەنە نېمە ئىشلىرى بار ئىدى ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ؟ ! » سورىدى سىگار كۆز قارا قاۋاندىن چۈشۈپ .

«نېمە ئىش دەيلىغۇ ؟ ! بىز ئەمدىلا ئىش باشلىدۇق . يەنە قىلىدىغان سامانىدەك ئىشلىرىمىز بارلىقىنى بىلمەمدىلا ، خوجام ؟ !... »

«بىلمەن... بىلمەن... »

«قارا ئاتلىرى قېنى ؟... بۇ قارا قاۋاننى قەيەردىن تۇتۇپ مىنىۋالدىلا ؟ ! »

«جاڭگالدىن تۇتۇۋالدىم ، قارىسىلا ، قارا ئاتتىن بۇ قارا قاۋان ياخشىكەن . بىرى ، يۇگۇرۇشى تېز ، يەنە بىرى ، مەن بىلەن تەڭلا مەن ئېتىلغان ئادەمگە ئېتىلىدىكەن !... ئاغزىدىن چىقىپ تۇرغان يالغۇز چىشىنى كۆردىلىمۇ ؟ ! ئۇ ھەرقانداق ئادەمنىڭ قورسىقىنى يېرىۋېتەلەيدۇ !... »

«پاھ ! سىلىگە تازا ماس كەپتۇ ـ دە !... »

«شۇنداق ! ئىككىمىز خېلىلا چىقىشىپ قالدۇق !... »

«ئىككىمىزنىڭ بىر يەردە تۇرغانلىقىنى ئادەملەر كۆرۈپ قېلىپ ، گۇمان قىلىپ يۈرمەسۇن ، مەن كېتەي ! ئىش ـ پىش بولسا ، بېشىرنى ئەۋەتسىلە ! يەنە بىر چوڭ ئىش بار . مۇلازىمىنى ئەۋەتىپ پات ئارىدا ئۆزلىرىگە دەيمەن !... »

«مەن خىزمەتلىرىگە ھەرقاچان تەييار ! » دەپ ، ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە ئۇرۇپ ، خوجا ئويغىنىپ كەتتى .

«ئاللا ! — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرغان ئەخمەتخان ، كۆرگەن چۈشىنى يادىغا ئالدى ، — قارا قاۋانغا مىنىۋالغانلىقىم نېمىنىڭ بېشارىتىدۇر ؟ ! » ئۇ ئۇيان ئويلاپ ، بۇيان ئويلاپ ھېچنېمىگە جورۇيالمىدى . بىردىن يادىغا مەزەمزاتنىڭ : «يەنە بىر چوڭ ئىش بار» دېگىنى كېلىپ ، ئويلىنىپ قالدى . «بېشىرلار ھاكىمبەگ بىلەن كۆرۈشۈپ يېڭى ۋەزىپە ئەكېلەمدۇ ـ يا» دېگەنلەرنى ئويلىغان سىڭار كۆزنىڭ كۆزى چەكچىيىپ كەتتى . ئۇ تېنىگە يېڭى بىر روھ كىرگەندەك ئورنىدىن تۇردى...

دېرىزە خېلىلا ئاقىرىپ قالغانىدى .

* *

شىرە مىس شامداندىكى شام پىلدىرلاپ يانىتتى . بىر پۇتىنى تىزلەپ ئۇزۇن شىرەنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە ئولتۇرغان ئەخمەتخان بارلىق دىققىتى بىلەن بېشىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتى .

ئونبېشى شەھەردىن نامازشاملارغا يېقىن كېلىپ ، بۇ يەرگە خۇپتەندىن ئۆتكەندە كەلدى . دەرۋازا زەنجىرلىنىپ شاراقلىغانلىقىنى ئاڭلىغان خوجا ئورنىدىن ئۇچۇپ تۇرۇپ ھويلىغا چىقتى .

— كىم ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ، پېشايۋاندىن چۈشۈۋېتىپ .

— مەن ، بېشىر ! — دېدى ئونبېشىمۇ ۋارقىراپ .

— كەلدىڭمۇ ؟ سېنىڭ يولۇڭغا قاراپ كۆزۈم تېشىلەي دەپ قېلىۋىدى ، — دېدى ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشاللىقىنى باسالماي قالغان سىڭار كۆز دەرۋازىنى ئېچىۋېتىپ...

ئۇلار شۇنداق كۆرۈشتى . ئەخمەتخان قۇشناچىمنى ئويغىتىپ ، چاي تەييارلاشنى بۇيرۇدى . قۇشناچ چوڭ كېلىنگە چاي قاينىتىۋېتىپ ، ئىككى ئاپقۇر ئىلىكتەك چاي ئەتتى . ئۆزى پەتنۇس بىلەن سارايغا ئەكىرىپ ، ئېرى بىلەن ئونبېشىنىڭ ئالدىغا قويۇپ چىقىپ كەتتى . ئۇ ئالدىدا بىر كىرىپ داستىخان سېلىپ ، دەستە ئاق نان قويۇپ چىققانىدى .

— غۇلجىغا بېرىپ ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ئونبېشى چايىغا ئاق ناندىن سېلىۋېتىپ ، — يەنە شۇ دەڭگە چۈشتۇق . غۇلجىغا كەچ ، ھېرىپ بارغانلىقىمىزدىن ئۇخلاپ قالدۇق . ئەتىسى كوچىغا چىقىپ ، چايخانا ـ ئاشپۇزۇللارنى ئارىلاپ ئادەملەرنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنى تىڭشىلىدۇق . ئاندا ـ ساندا بىزنىڭ ئەخمەت خەزىنچى بەگ بىلەن ئىككى نەۋرىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىمىزنى سۆزلىگەنلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، كۆپىنچىسى ئۆزىنىڭ ئىش ـ ئوقىتى ھەققىدە سۆزلەشتى . بىز بىر ھەپتىنىڭ ئالدىدا بولغان قانلىق ۋەقەنىڭ پارىڭى بېسىلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدۇق . بىر كۈنى چۈشتە مانتا يەيلى ، دەپ ھېلىقى ئۆزلىرى باشلاپ كىرگەن مانتىخانىغا كىردۇق . ئىككى سالاپەتلىك ئادەم ئولتۇرغان ئۈزۈن ئۈستەلنىڭ بىر چېتىگە كېلىپ ئولتۇردۇق . بۇلارنىڭ قىلىشقان پاراڭلىرى بىزگە ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى . بىر چاغدا ئىككىسى بىزنىڭ بىلمەكچى بولۇۋاتقان ئىشىمىزدىن

سۆز ئېچىپ قالدى ... — ئونبېشى خوددى ئۇستا مەدداھتەك ، گېپىنى تازا ھالقىلىق يەردە توختىتىپ ، چوكىنى قولىغا ئالدى ـ دە ، ئەتكەنچايغا چىلانغان ناننى ئېلىپ يېيىشكە باشلىدى . بۇنى كۆرگەن سىڭار كۆز چىدىيالماي قالدى .

— ھوي ، چاينى كېيىن ئىچسەڭچۇ ، ئادەمنى تەقەززا قىلىپ قىينىماي ! بەش كۈندىن بېرى سىلەرنى كۈتۈپ ئۆلەي دېگىنىم ئازدەك تازا گەپنىڭ پوسكاللىسىغا كەلگەندە توختىتىپ قويغىنىڭ نېمىسى ؟ ! مەن قانداق چىداپ ئولتۇرالايمەن ؟ بولدى ، چېيىڭنى كېيىن ئىچ ! — دېدى ئەخمەتخان ماچىلداپ نان چاياۋاتقان بېشىرغا چەكچىيىپ قاراپ .

— بولىدۇ ! بولىدۇ !... يانلىرىغا تېزرەك كېلەي دەپ ، ئۆيدە چاينى ئالدىراپ ئىچىۋىدىم ، قورساق تازا...

— بولدى !... دەيدىغانلىرىڭنى دەپ بولغۇچە ئاچلىقتىن ئۆلۈپ قالمايسەن ! قېنى سۆزلە !...

بېشىر قولىدىكى چوكىنى ئاپقۇرنىڭ ئۈستىگە قويۇپ ، يېڭى بىلەن ئاغزىنى ئېرتىۋېتىپ ، بىر ئۇھ تارتىپ سۆزىنى باشلىدى :

— ھېلىقى چىرايلىق كىيىنگەن ، تۇرقىدىن سودىگەرلىكى چىقىپ تۇرغان ئىككى ئادەم بىزنىڭ بىلمەكچى بولۇۋاتقان ئىشىمىزدىن سۆز باشلاپ قالدى . يېشى چوڭراقى : «ئاڭلىدىلىمۇ ، ئەمىر ئايالىنىڭ ناله ـ زارىغا چىدىماي : ‹ئەخمەتخان خوجىنى تۇتمەن ، قېيناتام بىلەن ئىككى ئوغلۇمنىڭ ئىنتىقامىنى ئالىمەن ! › دەپ قەسەم ئىچىپتۇدەك » دېدى . زىلۋا بويلۇق ، ياشراقى : «مەنمۇ ئاڭلىدىم ، ھازىر ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا شۇ گەپ ! » دەپ چوڭنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى . . . ئۇ يەنە : «بۇ قانلىق پاجىئە مېنىڭ بېشىمغا كەلسىمۇ ، ئەخمەتخان خوجىدىن قىساس ئالماي قويمايتتىم . ئەخمەت خەزىنىچى بەگقۇ يېشىنى ياشاپ ، يەيدىغىنىنى يەپ بولغان ئادەمغۇ ، بىر جۈپ غۇنچىدەك ئىككى ئوغۇلغا ئادەمنىڭ ئىچى ئاغرىيدۇ ! » دېدى . ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى يېشى چوڭراقمۇ قوللىدى .

ئونبېشى سۆزىدىن توختاپ ئەتكەنچايغا قاراپ قويدى . ئۇ ، چىرايىغا پۇشايمان يۈگۈرتۈپ يەنە سۆز باشلىدى :

— شۇ چاغدا ، خوجام ، خەزىنچىنىلا ئۆلتۈرۈپ ، ئەمىرنىڭ ئىككى بالىسىنى ئۆلتۈرمىسەكمۇ بوپتىكەن . ھېلىقى سودىگەر سۈپەتلىك ئادەملەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، ئىچىم ئاغرىپ قالدى . جەننەتنىڭ ھۆرلىرىدەك ئىككى ئوغۇلدا نېمە گۇناھ بولسۇن ! ؟ خەقنىڭ كۆزىگىمۇ بۇنچىلىك سەت كۆرۈنۈپمۇ كەتمەيتتۇق ! — ئۇ بىر ئۇھ تارتىپ ، ئاپقۇرنى قولىغا ئېلىپ ، چايدىن بىر ـ ئىككى ئوتلاپ يەنە جوزىغا قويۇپ ئۇستىگە چوكىنى بۇرۇنقىدەك قويۇپ قويدى .

— بولغۇلۇق بولدى ! ئەمدى مېڭە پۇشايمان قىلغان بىلەن ئورنىغا كېلەمدۇ ؟ ! — دېدى سىڭار كۆز بېشىرغا تىكىلىپ ، — ئەركەك ئادەم ئۆزىنىڭ قىلغان ئىشىدىن زادىلا پۇشايمان قىلماسلىقى كېرەك ، بولمىسا ئۇ ، ئەركەك بولالمايدۇ !...

بېشىر دەيدىغان سۆزى تۈگىگەندەك ، يەنە چايغا قارىدى .

— ھوي ، دەيدىغانلىرىڭ تۈگىدىمۇ ؟ مەزەمزات ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشەلمىدىڭلارمۇ ؟ — دېدى ئەخمەتخان ئولتۇرغان ئورنىدىن كۆتۈرۈلۈپ ، ئونبېشىنى يېڭىتىدىغاندەك چەكچىيىپ قاراپ .

— تۈگىمىدى ، — دېدى بېشىر كۆزىنى ئەتكەنچايدىن ئەخمەتخانغا يۆتكەپ ، — مەزەمزات جانابلىرى بىلەن كۆرۈشتۇق .

— ھە ... دېمەمسەن ! ؟ ئۇ زات نېمىلەرنى دېدى ؟

— بىز غۇلجىغا بارغان ئۇچىنچى كۈنى كەچتە ، ئۆيىگە باردۇق . بىر مۇلازىم يىگىت چىقىپ ، كىملىكىمىزنى ، نېمە ئىش بىلەن كەلگەنلىكىمىزنى سورىدى ، بىز ئۆزىمىزنى تونۇشتۇرۇپ ، كېلىش مۇددىئايىمىزنى دېيىدۇق . يىگىت كىرىپ كېتىپ بىر چاغدا چىقتى . ئۇ دەرۋازىنى ئېچىپ : «كىرىڭلار» دېدى ، خۇشاللىقىمىزنى باسالماي قالدۇق ، — ئونبېشى سۆزىدىن

توختاپ ، مەزەمزاتنىڭ ھەشەمەتلىك قەسىرى كۆز ئالدىغا كەلگەندەك قاراپ قالدى ، — ھاكىمبەگ جانابلىرىنىڭ ھويلىسىغا ئەيمىنىپ ئاران كىردۇق . دەرۋازىدىن كىرىپ كۆتۈرۈپ سېلىنغان ھەشەمەتلىك ئىمارەتكە ئاغزىمنى ئېچىپ ھەيران بولۇپ قاراپلا قاپتىمەن . بىزنى باشلاپ ماڭغان يىگىت سالاسۇنلۇق پېشايۋاننىڭ ئۈستىدىكى بىر ئۆيگە ئەكىردى . ئۇ ئۆي ماڭا مەزەمزات جانابلىرىنىڭ كەلگەنلەر بىلەن كۆرۈشىدىغان قوبۇلخانىسىدەك كۆرۈندى . مۇلازىم بىزنى ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ چىقىپ كەتتى . ئېھتىمالىم ، ھاكىمبەگكە مەلۇم قىلغىلى چىقىپ كەتكەن بولۇشى كېرەك . بىز ئانچە چوڭ بولمىغان ئۆينىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى تام تۈۋىگە سېلىنغان كۆرپىدە يەكتىز ئولتۇراتتۇق . مەزەمزات ئىككى قولىنى كەينىگە تۈتۈپ ، سالاپەتلىك كىرىپ كەلدى . بىز دەرھال ئورنىمىزدىن تۇرۇپ ، قول باغلاپ سالام قىلدۇق . ئۇ زات سالىمىمىزنى ئىلىك ئېلىپ ، بىزگە بېشىمىزدىن ئايىغىمىزغىچە قاراپ چىقىپ ، تۆر تەرەپتىكى قوش قەۋەت كۆرپىگە بېرىپ ئولتۇردى .

«سىلەر چىغلىقمازاردىن ئەخمەتخان خوجامنىڭ سالىمىنى ئەكەلدىڭلارمۇ ؟» دېدى ھاكىمبەگ بىزگە ئوچۇق چىراي تىكىلىپ .

«شۇنداق !» دېدىم ، تېخىچە بىز ئۆزە تۇراتتۇق .

« ئولتۇرۇڭلار ! ئولتۇرۇڭلار !» دېدى مەزەمزات قولى بىلەن كۆرپىنى كۆرسىتىپ . بىز يەنە يەكتىز ئولتۇردۇق .

«بىزنى خوجام ئەۋەتىۋىدى .»

«سىلەر ئەخمەتخان خوجامنىڭ خەزىنىچى بەگ بىلەن ئىككى نەۋرىسىنى ئۆلتۈرگەن مەيداندا بارمىدىڭلار ؟» دەپ سورىدى ھاكىمبەگ بىزگە تىكىلىپ قاراپ .

«بار !»

«ئەمىسە ماڭا ھەمىنى تولۇق سۆزلەپ بېرىڭلار ! باشقىلاردىنمۇ ئاڭلىدىم ، سىلەردىن ئۆز ئەينىنى ئاڭلاپ

باقاي !» دېدى مەزەمزات كېرىلىپ ئولتۇرۇپ ، ئوڭ قولى بىلەن بۇرۇتىنى تۇزەشتۇرۇپ .

مەن ھاكىمبەگ جانابلىرىغا پۈتۈن ئەھۋالنى ئەينەن سۆزلەپ بەردىم . ئۇ ئۇلۇغ قىزىقىپ ئاڭلىدى . مەن سۆزۈمنى تۈگەتكەندە ، مەزەمزات ئىنتايىن خۇشال بولۇپ كەتتى .

«ھۆرمەتلىك خوجامغا مېنىڭ سۆزۈمنى يەتكۈزۈڭلار ! خوجام قورقمىسۇن ، مەن بار ! ئابدۇرۇسۇل خوجامنىڭ بىر تال مويىغا تېگەلمەيدۇ ! بۇ ئىشنىڭ جەريانىنى سورىغانلارغا ، خوجام مۇنداق دېسۇن : ‹مەن مەزەمزاتنىڭ بۇيرۇقى بىلەن يۇلتۇزدىن ياماتۇغا قالماقلارنىڭ كەلگەن ـ كەلمىگەنلىكىنى بىلىپ كەلگىلى مېڭىۋىدىم . نەدىن ئاڭلىدىڭىز ، ئالدىمنى ئەخمەت خەزىنىچى بەگ كېلىپ توسۇدى . مەن ئۇنىڭغا سەمىمىيلىك بىلەن چۈشەندۈرگەن بولساممۇ ، ئۇ سۆزۈمنى ئاڭلىماي ، ھاكىمبەگ جانابلىرىغا تىل تەگكۈزدى . ھەددىدىن ئېشىپ : ‹ياماتۇغا يۇلتۇزنىڭ قالماقلىرى كەلگەن تەقدىردىمۇ ، سەن بارمايسەن ! ئەمىردىن رۇخسەت ئېلىپ كەلمىسەڭ ، سېنى زادىلا ماڭدۇرمايمەن › دەپ تۇرۇۋالدى . مەزەمزات جانابلىرىغا تىل تەگكۈزگەنلىكىنى ئاڭلاپ ، مەجەزىم ئىتتىك بولغانلىقتىن ، ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي ، قىلىچىمنى سۇغۇرۇۋېلىپ كۆكسىگە تىقىۋەتتىم . شۇ چاغدا ئىككى نەۋرىسى ئېتىلىپ كېلىپ ماڭا ئېسىلدى ، ئاغزىنى بۇزۇپ تىللىدى . چېرىكلىرىمدىن بىرى چىدىيالماي كىچىك نەۋرىسىنى چېپىۋەتتى . بۇنى كۆرگەن يەنە بىر نەۋرىسى ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ قاچتى . شۇ چاغدا يەنە بىر چېرىكىم كەينىدىن قوغلاپ ماڭدى . مەن : ‹ھاي ، بارما ! › دەپ توۋلىغان بولساممۇ ، ئۇ ئاڭلىماي كېتىپ قالدى . ساي بويىدا ئۇ نەۋرىسىنىمۇ چېرىكىم ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ··· »

سىڭار كۆز ھاياجانلىنىپ كەتتى . ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزى تېخىمۇ يوغىناپ ، قارامتۇل چىرايىدىن يېنىك قارا قۇيۇن قوزغالغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇ يۈزىنىڭ يېرىمىنى قاپلىغان ،

بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن بۇرۇت ـ ساقاللىرىنى سىلاپ ، ئۆزىگە ئۆزى دەۋاتقاندەك سۆزلىدى :

— ئۇلۇغ دېگەن ئۇلۇغ ـ دە !

ئۇ بېشىنى بۇراپ ئونبېشى بېشىرغا تىكىلدى .

— مەزەمزاتنىڭ سۆزى تۈگىدىمۇ ؟

— ياق !

— بەز يېگەن مۇشۇكتەك پارقىراپ تۇرماي ، ئەمسە سۆزلىمەمسەن ! — دېدى گۈركىرەپ خوجا ، بېشىرغا چەكچىيىپ تىكىلىپ .

— ئۆزلىرىنى كەلسۇن ، كېلىپ مېنىڭ بىلەن كۆرۈشسۇن ! ئابدۇرۇسۇل خوجامغا ئاشكارا قول سالالمايدۇ . ئېھتىيات قىلىپ ، يالغۇز يۈرمەسۇن ، چېرىكلىرىدىن بىرەممۇ ئايرىلمىسۇن ! دېدى مەزەمزات يەنە ، مانا ، ئەمدى ، خوجام ، سۆزۈم تۈگىدى .

— بېشىر ، دەيدىغانلىرىڭ تۈگىگەن بولسا ، چېيىڭنى ئىچىۋەرگىن ! ياخشى خەۋەرلىرىڭ ئۈچۈن ، ساڭا رەھمەت ! خۇدايىم بۇيرۇسا ، سېنى تارتۇقلايمەن !...

سىكار كۆز ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئۆي ئىچىدە قولىنى كەينىگە قىلىپ مېڭىشقا باشلىدى . ئونبېشى ئالدىراپ ـ تېنەپ چوكىنى قولىغا ئېلىپ ، خېلىلا سوۋۇپ قالغان ئەتكەنچاينى شاپىلدىتىپ ئىچىشكە باشلىدى .

— بىز ، خۇدايىم بۇيرۇسا ، ئىككى كۈندىن كېيىن ، غۇلجا شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقىمىز ! — دېدى خوجا دېرىزىدىن تالاغا قاراپ تۇرۇپ .

* *

بايانداىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ جەڭگىۋارلىقى بوشىشىپلا كەتتى . چوڭ ـ كىچىك جەڭچىلەر توختاپ ، قوزغىلاڭچىلار قۇرۇق

گەپ بىلەن كۈندۈزنى كەچ قىلىدىغان بولدى . كۈلكە ـ چاقچاقلارمۇ ئاڭلانمايدىغان ، ئادەملەرنىڭ چىرايلىرىنى قايغۇ ـ ھەسرەت ، ئىشەنچسىزلىك ۋە ۋەھىمە قاپلىغان بايانداي ئېغىر چۈشكۈنلۈك ئىچىدە تىت ـ تىت ۋە تېرىكىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . كىچىسى يېقىلىدىغان گۈلخانلارمۇ يېقىلمايدىغان ، يۈلتۈزلارنى جاراڭلىتىدىغان ناخشىلارمۇ ئېيتىلمايدىغان بولۇپ قالدى . قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ھەربىر دېھقان : «ئەتە قانداق بولىدۇ ؟ » دېگەننى ئويلاۋاتقاندەك ، ئۆزىنىڭ ئەتىكى تەقدىرى ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتقاندەك قىلاتتى .

كەلگەن باھار ئىلى ۋادىسىنى كۆكەرتىپ ، ياشارغان تېرەكلەردە كاككۇكلارنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى ، سەۋدايى كۈلكىسى ئاڭلىنىدىغان بولدى . باغرى زەردەب قىزىلگۈللەرمۇ ئېچىلىپ ، بۈلبۈللار مەجنۇنلارغا ئايلاندى . ئۇنىڭ ئاجايىپ تەسىرلىك ناخشا ـ ناۋالىرى كېچە ـ كۈندۈزنى جاراڭلىتاتتى .

بۈگۈنكى يورۇق كۈن ئاخىرلىشىپ ، قۇياش غەربىي ئۈپۈققا ئولتۇرۇۋاتاتتى . كۈنپېتىش تەرەپ ئوت كەتكەندەك لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتاتتى . يېشىل ۋادىنىڭ شىمال ۋە جەنۇبىدىكى قاتمۇقات ئەزىم تاغلار ، قاپتال ۋە ئېدىرلىقلار ، تال ـ تېرەكلەر ، گۈل ـ گىياھلار ۋە بىپايان دالىلاردىن ھال يالقۇن كۆتۈرۈلۈۋاتقاندەك ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى . ئېگىزرەك بىر تۆپىلىككە چىقىپ ، ئوت دېگىزىغا ئايلانغان كۈنپېتىشقا قاراپ تۇرغان شائىرنىڭ يۈرىكىدىن بۇ ئىككى ئالەمنىڭ باھاردىكى گۈزەللىكىدىن زوقلانغان ھاياجان ئۇچقۇنلىرى ئەمەس ، بەلكى قايغۇ ـ ھەسرەت تۈتۈنلىرى ئۆرلەيتتى . سۆيۈملۈك ئەل ـ يۇرتنىڭ غېمىدە ياشاپ كېلىۋاتقان مولىلا بىلال خۇددى گۈركىرىگەن قىيانەك باشلانغان ئۇلۇغ قوزغىلاڭنىڭ تەقدىرىدىن ئەنسىرەپ ، يۈرەكنى ئازابلايدىغان خىياللار ئىچىدە بۇ يەرگە چىقىپ تەنھا تۇراتتى . نازىمنىڭ قايغۇ ـ ھەسرەت پۈرقىراۋاتقان كۆزلىرىگە قوزغىلاڭ ئالدىدىكى

«بىر مەھەللىدە بىز قازان» ، «بىر بۇردا نانغا زار جاھان» كېلەتتى . ئۇنىڭ ئىككى قۇلىقىدا :

«ئالۋان ـ ھوسۇلۇم تولا ،
قۇياي دېسەم ئېشىم يوق .
بۇ ھوسۇلنى قۇيمىسام
تىرىكلىكتە بېشىم يوق…

ئۆستەڭنىڭ تېگى قاتتىق ،
چاپسا كەتمەن ئۆتمەيدۇ .
زالىم تۆڭچىسى بەگلەر
بېشىمىزدىن كەتمەيدۇ…

سېپىل سوققىلى كەپتۇ
سەھرادىن قېرى ـ ياشلار .
بۇ ھاشارنىڭ دەستىدىن ،
ئاقاردى بىزنىڭ باشلار…»

دېگەن «ھوسۇل ناخشىسى» ، «ئۆستەڭ ناخشىسى» ، «سېپىل ناخشىسى» قاتارلىق ناخشىلار جاراڭلايتتى . شائىرنىڭ يۇرىكىدىن سەھرادا ئۆزى كۆرگەن ئېچىنىشلىق تۇرمۇشنىڭ شېئىرىي مىسرالىرى ئويغىناتتى :

«ھوسۇلغا ساتىپ ياخشى پەرزەنتىنى ،
كى جاندىن ئەزىزراق جىگەر بەندىنى .»[1]

---

① غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 2 ـ سان 8 ـ بەت .

ئېغىر سىلىق ، ئېغىر ھاشار ، ئېغىر زۇلۇمنىڭ پىچىقى سۆڭىكىگە يەتكەن خەلق «يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم» دەپ چىرايلىق كۆنىلەرنى ئارزۇلاپ زالىملارغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈردى . قوزغىلاڭ 1864 - يىل 10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى (جۇمەنىڭ كىرىدىغان) كېچىسى غۇلجىدا باشلىنىپ ، غۇلجىنى ئازاد قىلدى . ئۇ قاتتىق بوراندەك كېلىپ بايانداي سېپىلىگە ئۇرۇلدى . قوزغىلاڭچىلار بىرنەچچە قېتىم ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ ، بۇ مۇستەھكەم سېپىلغا كىرەلمىدى .

موللا بىلال كۈنىپېتىش ئۈپۈقىغا قارىدى : قۇياش پېتىپ ، ئاجايىپ جۇلالانغان شەپەقمۇ ئۆچۈۋاتاتتى . بۇ زېمىنغا يەنە بىر كېچە كېلىۋاتاتتى . كۈنچىقىش تەرەپتىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئون بەش كۈنلۈك ئاي قاراڭغۇلۇقنى يورۇتۇپ ، ئايدىڭ كېچىگە ئايلاندۇرۇۋاتاتتى . شائىر كەينىگە بۇرۇلۇپ ، چىقىۋاتقان تولۇن ئاينى تاماشا قىلغۇسى كەلگەندەك ، كۈنچىقىش ئۈپۈقىغا قاراپ تۇردى . لېكىن ، ئۇنىڭ خىياللىرىنى كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئايدىن چېچىلىۋاتقان ئاق يورۇقلۇق توختىتالمىدى .

نازىمنىڭ كۆز ئالدىغا كۆرە گۈندىخانىسىدىن چىقىپ ، كۆرە جاڭجۇنىنىڭ يولىورۇقىنى ئەكەلگەن مەزەمزات كەلدى . ئۇ چىغلىقمازارلىق ئەخمەتخان خوجىنى بىللە ئەكەلگەندىن بېرى يۈز بەرگەن ئىشلار موللا بىلالنى چوڭقۇر ئويغا سالدى . مەزەمزات ۋە ئەخمەتخان خوجىلارنىڭ ئەل - يۇرت ئىچىدە يۇقىرى ئىناۋەتتى بار ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بىلەن ئىككى نەۋرىسىنى سەۋەبسىزلا ئۆلتۈرۈش ، قوزغىلاڭنىڭ باشچىلىق ھوقۇقىنى ئابدۇرۇسۇل ئەمىردىن تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئەمەسمۇ ؟ !

بۇ قانلىق پاجىئە خەلق قوزغىلىڭىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ ، ئۇنىڭغا توغرا رەھبەرلىك قىلىۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يۈرىكىگە نەشتەردەك سانجىلدى . نەتىجىدە ئەمىر قوزغىلاڭنى تاشلاپ قېيناتىسى ۋە ئىككى جانجىگىرىنىڭ دەپنە ۋە نەزىر - چىراغلىرى بىلەن بولۇپ كەتتى . يۈرىكى تۇيۇقسىز كەلگەن بۇ

دەھشەتلىك مۇسىبەتتىن پارە - پارە بولغان ئابدۇرۇسۇل بەگ ئازاب - ئوقۇبەت ، قايغۇ - ھەسرەت ۋە چۈشكۈنلۈكنىڭ قاراڭغۇ ھاڭىدا ئاھ ئۇرىدىغان بىچارىگە ئايلىنىپ قالدى . ئۇ چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ ، قىزىل قاچا ئۆرۈكتەك مەڭزىنىڭ شەپىقى ئۆچۈپ ، چىرايى تاتىرىپ ، سەۋدايىدەكلا بولۇپ قالدى . ئادەم خالىمايدىغان ، يالغۇزلۇقنى ياخشى كۆرىدىغان ، خىياللاردىن باش كۆتۈرەلمەيدىغان ، بىرى ئىسمىنى ئاتاپ چاقىرسا ، چۆچۈپ ھاڭۇبقىپ قارايدىغان بەگ بايانداي ، قوزغىلاڭ ، ئۇرۇش دېگەنلەرنى يادىغمۇ كەلتۈرمەيتتى...

بىلال خىيالىنى دېھقانلارغا يۆتكىدى . بۇ كۈنلەر تېرىقچىلىقنىڭ تازا ئالدىراش ۋاقتى بولغاچقا ، ئۆيىدە باشقا ئەمگەك كۈچى بولمىغان دېھقانلار ، بۇ يەردە بىكار لاغايلاپ يۈرگىچە ، ئۆيگە بېرىپ تېرىقچىلىق قىلغىنىم ياخشى ئەمەسمۇ ، دەپ سەھرالىرىغا كەتتى...

«ئەگەر ، — دەپ ئويلىدى نازىم ، — دېھقانلار قوزغىلىڭىنى دەرھال تەرتىپكە سېلىپ خەلقنىڭ جاسارىتى قوزغىتىلمىسا قوزغىلاڭ تۈگىشىدۇ ، دېھقانلارنى يەنە بۇرۇنقىدەك قەيسەر ، ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان روھىي ھالەتكە كەلتۈرۈشنىڭ بىردىنبىر يولى ئەخمەت خەزىنچى بەگ بىلەن ئىككى گۈناھسىز ئوغۇلنىڭ قاتىلىنى جازالاشتىن ئىبارەت . »

شائىر ئويلىنىپ قالدى : «ھاكىمبەگنىڭ ئىلىدا تەرەپدارلىرى كۆپ ، ئىناۋەتى يۇقىرى . بۇنداق ئەھۋالدا ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن ئادىمى بولغان ئەخمەتخان خوجىنى جازالىغىلى بولارمۇ ؟ ! »

ئون بەش كۈنلۈك ئاي ئاستا ئاستا ئۇپۇققا ئۆرلەۋاتاتتى . شائىرنىڭ كۆڭلىگىمۇ كۆتۈرۈلگەن تولۇن ئايدەك بىر پىكىر نۇرلىنىپ چىقىۋاتاتتى . «قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرىنى باشلاپ قازىكالانىنىڭ ئالدىغا بېرىشىم زۆرۈر ! — دېدى ئۇ ئۈنلۈك پىچىرلاپ ، — قوزغالغان خەلقنىڭ ھەققانىي ساداسىنى موللا

ناسىر ئەلەمگە يەتكۈزۈپ ، قاتىلنى چوقۇم جازاغا تارتىش لازىم . بۇ قوزغىلاڭ خەلقنىڭ قوزغىلىڭى ! شۇنداق بولغانلىقتىن ، قوزغىلاڭ جەريانىدىكى ھەرقانداق ئىشقا خەلقنىڭ دېگىنى ھېساب بولۇشى كېرەك . يەنە بىرى ، بۇ ۋەكىللەر ... » بىلالنىڭ سۆزى ئاغزىدا قالدى . نازىمنىڭ يېنىغا شائىرنىڭ تەمبۇرىنى كۆتۈرۈپ تۆت ــ بەش ئاغىنىسى كەلدى . كەلگەنلەرنىڭ بىرى قولتۇقلىۋالغان كىچىك كىگىزنى تۆپىلىك ئۈستىگە سېلىپ ، بىردەمدىلا سورۇن تۈزۈپ ئولتۇرۇشتى . موللا بىلال تەمبۇرنى تۈتۈپ تۇرۇپ ، ئاغىنىلىرىگە بىر ــ بىرلەپ قاراپ چىقتى .

— بىزنى كۆرمىگەندەك قاراپ كەتتىڭغۇ ؟ ساڭا نېمە بولدى ، شائىر ؟ — دېدى قارشى تەرىپىدە ئولتۇرغان ئۆزى بىلەن دېمەتلىك يۈزى سەل چوقۇررىاق ئاغىنىسى نازىمغا قاراپ .

— سىلەرگە دەيدىغان گېپىم بار ! — دېدى نازىم چىرايىغا جىددىيلىك يۈگۈرتۈپ ، — بىز بىر ئىشقا كېلىشىۋالغاندىن كېيىن ، ئاندىن تەمبۇر چېلىپ بېرىمەن .

— كېيىن دېسەڭ بولمامدۇ ؟ ! قارىغىنە ئايدىڭ كېچىنىڭ گۈزەللىكىنى ! بۈگۈن كىرپىك قاقماي ناخشا ــ ساز بىلەن تۇنەيدىغان كېچىلا بوپتۇ ! — دېدى ئايغا ، ئايدىڭ كېچىدىكى گۈزەل باھار كەلگەن زېمىنغا ھاياجان بىلەن قارىغان يەنە بىر ئاق يۈزلۈك ئاغىنىسى .

— ياق ، كېيىن دېيىشكە بولمايدۇ ! مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم ، بىلەمسىلەر ، قوزغىلىڭىمىزنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىش ! بۇنداق ئاق ئايدىڭ كېچىلەر يەنە بولىدۇ . لېكىن ، خەلق قوزغىلىڭى دائىم بولۇۋەرمەيدۇ ! بىر بولغان قوزغىلاڭ بۈگۈن يا يوقىلىش ، يا داۋاملىشىشتىن ئىبارەت ئىككى ئاچا يول ئارىسىدا تۇرۇۋاتىدۇ ! بۇ قوزغىلاڭنى بىز قىلدۇق ، خەلق قىلدۇق . ئەمدى ئۇنىڭ تەقدىرىگىمۇ بىز كۆڭۈل بۆلمىسەك — خەلق كۆڭۈل بۆلمىسەك بولامدۇ ؟ ! ...

مولا بىلالنىڭ يوغان ، قارا كۆزلىرى چاقناپ ، بۇغداي

ئۆڭلۈك چىرايىدا ئەل - يۇرتىغا بولغان مۇھەببىتىنىڭ نۇرى جۇلالىناتتى . ئۇ ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەۋاتقان مېھىر - مۇھەببەت هاياجانلىرى بىلەن سۆزىنى قاينىاپ داۋام قىلاتتى .

* *

ئۆزى دېگەندەك ، ئىككى كۈندىن كېيىن ، ئەخمەتخان ئون چىرىكنى باشلاپ شەھەرگە يول ئالدى . ئۇ كۆز باغلىغاندا ، سىپىلىنىڭ دەڭدەرۋازىسى ئالدىدىكى دەڭگە كېلىپ ، كېچىنى چىرىكلىرى بىلەن دەڭنىڭ يوغان ياتقىدا ئۆتكۈزدى . ئەتىسى ئەتىگەندە چىرىكلىرى بىلەن بىللە بىر چايخانىدىن چاي ئىچكەن خوجا ، چىرىكلىرىگە بازار ئايلىنىپ كېلىشكە رۇخسەت قىلىپ ، ئۆزى دەڭگە كىرىپ ، يالغۇز ئولتۇرۇپ چۈش قىلدى . ئۇ چۈشتە تاماققىمۇ چىقمىدى . ئۆزىنى بىلىدىغانلارنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرىدى . بېشىر ئۇنىڭغا ئۇستىگە نان يېپىلغان ئون مانتا ئەكىرىپ بەردى ، سىڭار كۆز قارىمۇچ سېپىلگەن ئون مانتىنى هۇزۇر قىلىپ ياتاقتىلا يەۋالدى . چۈشتىن كېيىن يەنە چىرىكلىرى بازار ئايلىنىپ كەلگىلى چىقىپ كەتتى . ئەخمەتخان ياتاقتا قالدى . قاراڭغۇ چۈشۈپ ئۆيلەرگە شام - چىراغلار يېقىلغاندا خوجا بېشىرنى باشلاپ مەزەمزاتىنىڭ ئۆيىگە ماڭدى .

هاكىمبەگ ئۆيىدە بولۇپ ، سىڭار كۆزنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغاندا ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئالدىغا ئۆزى چىقتى . ئىككىسى هەشەمەتلىك ، يوغان دەرۋازىنىڭ ئالدىدا قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ ، ئۇزاق تىنچلىق - ئامانلىق سوراشتى . خوجا ئۆزىنىڭ ئالدىغا مەزەمزاتىنىڭ چىققانلىقىنى كۆرۈپ ، ئىنتايىن خۇشال بولدى . ئۇ قول باغلاپ ، ئېگىلىپ ، هىجىيىپ قىلىدىغانغا قىلىق تاپالماي قالدى .

— ئۆيگە كىرەيلى ! — دېدى ساهىبخانا ئەخمەتخانغا قولى بىلەن ئۆي تەرەپنى كۆرسىتىپ .

ئالدىدا مەزمەزات ، ئارقىدىن سىڭار كۆز بىلەن بېشىر ماڭدى . ھاكىمبەگنىڭ مۇلازىمى ئۇلارنى سالاسۇنلۇق پېشايۋاندا كۈتۈۋېلىپ ، بېشىرنى باشقا بىر ئۆيگە باشلاپ ماڭدى . مەزەمزات خوجىنى ئۆزىنىڭ ئالاھىدە ياسىداق ساراينىغا باشلاپ كەلدى . ئەخمەتخان قوش قاناتلىق ئىشىكتىن كىرىپلا ، تاپسىدا توختىدى ، ئىنتايىن ھەشەمەتلىك ياسالغان ساراي ئۇنى ھەيران قالدۇردى . ئاستىغا پۈتۈنلەي ئىران ۋە خوتەننىڭ ئالىي سورتلۇق گىلەملىرى سېلىنغان مېھمانخانىنىڭ تاملىرىدىمۇ رەڭدار گىلەملەر جۇلالىناتتى . چاڭئەننىڭ ① ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى جانان پىڭلىرى ئۆزىنىڭ رەڭدار ۋە گۈلدارلىقى بىلەن كۆزلەرنى ئۆزىگە تارتاتتى . ئالدىغا ئاجايىپ چىرايلىق پەتنۇس تارتىلغان تۆگە ساندۇقلار ، ئۇنىڭ ئۇستىدىكى دۇخاۋا ـ تاۋار ئورۇن ـ كۆرپىلەر ، گۈل كەشتىلەنگەن ماموق ياستۇقلار خوجىنىڭ كۆزىنى تېخىمۇ چەكچەيتىۋەتتى . ئالدى ئىشكاپلىق يوغان كامۇتىنىڭ ئۇستىگە تىزىۋېتىلگەن سېرىق ساماۋار ، دەستە ـ دەستە جانان تاۋاق ، تەخسە ، خونچا ، ئاپقۇر چىنە ، سىركايە چىنە ۋە ئۆمۈرىدە كۆرۈپ باقمىغان ئاجايىپ قاچا ـ قومۇچلار ئۇنىڭغا كۆرگەزمىدەك كۆرۈندى .

— قېنى ، تۆرگە ! — دېدى مەزەمزات قولى بىلەن يۇقىرى تەرەپنى كۆرسىتىپ .

ئەخمەتخان ئىتتىك كېلىپ ياندىكى ، ھويلىغا قارىغان يوغان ئەينەكلىك دېرىزىنىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئىككى پۈتى ئۇستىدە ئولتۇردى .

— بۇ بولمىدى ، بولمىدى ! — دېدى ساھىبخانا رەنجىگەندەك ئاھاڭدا ، خوجىنىڭ يېنىغا كېلىپ ، — تۆرۈڭ ، تۆرگە ئۆتمىسىڭىز ، مەن رازى بولمايمەن !

خوجا ئامالسىز ئورنىدىن تۇردى . مەزەمزات ئۇنى تۆرگە

---

① چاڭئەن — ھازىرقى شىئەن .

ئۆتكۈزۈپ ئۆزى سول يېنىدا ئولتۇردى ۋە سىگار كۆزدىن يەنە بىر قېتىم ھال - ئەھۋال سورىدى ، ئەخمەتخان ھاياجان ئىچىدە جاۋاب بەردى . ھايال بولماي ئۆيگە مۇلازىم يىگىت بىر كىچىك شىرەنى كۆتۈرۈپ كىرىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويدى . ئۇ كىرىپ - چىقىپ شىرە ئۈستىگە داستىخان سېلىپ ، نازۇنېمەتلەر بىلەن تولدۇرۇۋەتتى . ئۆزىگە قىلىنىۋاتقان ھۆرمەتتىن قاتتىق تەسىرلەنگەن خوجا ھاياجاندا ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ، قېنىق دەملەنگەن سىنچايغا سېلىنغان سېرىق ناۋاتتەك ئېرىۋاتاتتى . سىگار كۆز مەزمەزاتىنىڭ ئۆزىگە قىلىۋاتقان ئەقىدىسىنى كۆرۈپ : «بۇ ئادەم ئۇچۇن جېنىمنى پىدا قىلسامۇ ئەرزىيدىكەن ! » دەپ ئويلاپ قالدى .

— ئۆتكەندە بېشىردىن ئەۋەتكەن سالاملىرىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن خۇشال بولدۇم . سىلىنى بار دەپ ، مانا شەھەرگىمۇ قورقماي كېلىۋەردىم ! — دېدى خوجا ھورى ئۆرلەپ تۇرغان سىنچايدىن بىر - ئىككى ئوتلاپ ، ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزلىرىدىن خۇشامەت خۇددى قاغا جىگدىسىدەك چېچىلاتتى ، — ئاڭلىسام ، ئابدۇرۇسۇل مېنىڭدىن ئىنتىقام ئالمەن ! دەپ يۈرگۈدەكمىش . بۇ گەپ راستمۇ ؟

— بەلكىم ئۇ دەسلەپتە دېگەن بولسا دېگەندۇر ! ؟ — دېدى ساقال — بۇرۇتسىنى چىرايلىق ياساتقان ، ئاغزىنىڭ چۆرىسىدىن ھىيلە ۋە مۇغەمبەرلىك ئارىلاشقان كۈلكە تېمىپ تۇرغان ھاكىمبەگ ئەخمەتخانغا قاراپ ، — ھازىر ئۇنىڭ سىلىدىن ئىنتىقام ئالغۇدەك ھالى قالمىدى . ئۆزلىرىمۇ كۆرۈپ قالارلا ، ئۇ چاچ — ساقاللىرى پاخمىلاشقان بىر ساراڭنىڭ ئۆزىگىلا ئايلاندى . ئەھۋالدىن قارىغاندا ، ئەقىلدىن ئېزىپ قالغاندەك قىلىدۇ .

— ئىلاھىم شۇنداق بولسۇن !

— ھازىر ھېلىقى موللا ناسىر ئەلەم دېگىنى ئۇنىڭ يېنىغا كۇندە بېرىپ تەربىيە بېرىۋېتىپتۇدەك . ئۇنى قايغۇ - ھەسرەتتە

ئۆزىنى يوقىتىۋەتمەي ، قەيسەر بولۇشقا ئۇندەۋاتىپتۇدەك . بىلمىدىم ، ئۇ ئەيۋەشكە كېلەمدۇ ، كەلمەمدۇ ؟...

— ئىلاھىم كەلمىسۇن !...

ھاكىمبەگ شىرەدىكى سىركايىنى قولىغا ئېلىپ ، بىر - ئىككى ئوتلىدى . ئۇ ئۇچ شاملىق شامداندىكى يېنىۋاتقان شاملارغا قاراپ تۇرۇپ سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى :

— بۇ قېتىم ، خوجام ، قالتىس ئىش قىلدىلا ! ئەمىرنىڭ جان تومۇرىغا نەشتەر ئۇرۇپ ، ئۇنى پالەچ قىلىۋەتتىلا ! ھېلىقى قازىكالان دېگىنىمۇ تۇگەشتى .

— ئەخمەت خەزىنىچى ئەجەل چاقىرىپ كەلگەندەك بولدى ، ئۇ ئۆزىلا : «مېنى ئۆلتۇرەمدىلا ! » دېگەندەك ئالدىمغا كەلدى . مەن كەلگەن پۇرسەتنى قولدىن بېرىدىغانلاردىن ئەمەس ! «تۆمۇرنى قىزىقىدا سوقۇش كېرەك ! ... » دېدىم - دە ، قىلىچىمنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ ، كۆكسىدىن قان بۇلىقى ئىچىۋاتتىم . كىچىك كۇچۇكىمۇ مېنىڭ قولۇمدا جان بەردى ؛ چوڭى قېچىپ كېتىۋىدى ، بېشىر بېرىپ كاللىسىنى ئەكەلدى .

— ھەممىنى ئاڭلىدىم ، بۇ دۇنيا ، بىلەمدىلا ، خوجام ، شۇنداق دۇنيا : سەن ئۇنى يوقاتمىساڭ ، ئۇ سېنى يوقىتىدۇ . يولۇڭغا پۇتلىكاشاڭ بولغانلارنى يىلتىزىدىن ئېلىپ تاشلىمىساڭ ، مەنزىلىڭگە يېتەلمەيسەن ! بۇ ئېلىشىشتا رەھىم - شەپقەت بولمايدۇ . مانا سىلى قېينىتىسى بىلەن ئىككى ئوغلىنى ئۆلتۇرۇۋېتىپ بىزنىڭ يولىمىزغا پۇتلىكاشاڭ بولغان دەرەخنى سارغايتىۋەتتىلە ! ئەگەر ئۇ قۇرۇپ كەتمىسە ، بىز قومۇرۇپ ئېلىۋېتىمىز !

مەزەمىزات قاينىاپ سۆزلىدى . ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدىن چېچىلىۋاتقان زەھەر كۆكۈچ رەڭدە بولۇپ ، چىرايىغمۇ ئۆرلىگەندى . شۇ تاپتا ھاكىمبەگكە قاراپ ئولتۇرغان خوجىنىڭ يەكچەشمە كۆزلىرىدىمۇ شۇنداق كۆكۈچ رەڭ چاقنايتتى . دۇنيادا ئوخشاش رەڭ ، ئوخشاش تۇرده بولمىغان

نەرسىلەر بىرلىشەلمەيدۇ . مىجەز - خۇلقى ، ئوي - خىيالى ، ئارزۇ — ئارمانلىرى ئوخشاش ئادەملەرلا بىر - بىرى بىلەن يېقىنلىشىدۇ . مەزەمزات بىلەن ئەخمەتخانىنىڭ تېزلا ئاپاق - چاپاق بولۇپ كېتىشى شۇڭلاشقا ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس . لېكىن ، ئۇلارنىڭ تېگى - تەكتى يەنىلا «نەپسى» بولغانلىقىدىن ، مۇرىتى كەلسە ، «ئاپاق - چاپاق بولغان دوستى» نى تاشلاپ كېتىشى ، ھەتتا يۇرىكىنى سۇغۇرۇۋېلىشىمۇ مۇمكىن .

— بىز تېخى ، خوجام ، يەنە بىرقانچىسىنى ئۆلتۈرىمىز ! بۇلارنىڭ جېنىنى ئېلىشتىمۇ مەن سىلىگە تايىنىمەن ! سىلى مېنىڭ «ھايت !» دېگەن ۋاقتىمدا ، قىلىچلىرىنى قىنىدىن چىقىرالىسىلا ، بىز بۇلارنىڭمۇ بىرىنى تىرىك قويمايمىز ! مانا شۇ چاغدىلا ، بۇ ئالەم سىلى بىلەن مېنىڭ بولىدۇ ! ئۇ چاغدا بىز ماي ئىچىدىكى بۆرەكتەك ياشايمىز !

— ھۆرمەتلىك ھاكىمبەگ جانابلىرى ، مېنىڭ تەقدىرىم سىلىنىڭ قوللىرىدا ! سىلى نېمە دېسىلە مەن تەييار ! جېنىم سىلىنىڭ ! شۇ تاپتا ماڭا : «يۇرىكىڭنى سۇغۇرۇپ بەر !» دېسىلە ، ئىككىلەنمەي كۆكسۈمنى يېرىپ ئېلىپ بېرىمەن ! سىلى ماڭا ئىشەنسىلە !

— مەن سىلىگە ئىشىنىمەن ! بۇ قېتىمقى قەيسەرلىكلىرى بىلەن مېنى ئۆزلىرىگە ئىشەندۈردىلا ! بىز بىر - بىرىمىزگە جان پىدا قىلىدىغان دوستلاردىن بولۇپ قالدۇق !

پاراڭ قىزىۋاتاتتى . ئىككىسى بىر - بىرىنى ماختاپ ئۇچۇرۇپ ، بىر - بىرىدىن پايدىلىنىشنىڭ ئىشىكىنى كەڭ ئېچىۋاتاتتى . بولۇپمۇ بۇ جەھەتتە سىڭار كۆز ھەممە ھۇنىرىنى ئىشقا سېلىپ ، ھاكىمبەگنىڭ يۇرىكىدىكى ئۆزىگە ئىشىنىش ئۇتۇنى تېخىمۇ ئۇلغايتىۋاتاتتى . مەزەمزاتمۇ : «شۇ تاپتا ئابدۇرۇسۇلنىڭ بۆكىنى ئەكەل ، دېسەم ، بۇ چوقۇم بېشىنى ئەكېلىدۇ . بۇنىڭدىن ئارتۇق قولچوماقنى نەدىن تاپىمەن ؟ ياخشىسى ، سىلاپ - سىيپاپ تېخىمۇ ئۆزۈمگە قارىتىۋالاي !» دەپ

ئويلايتتى .

هـاكـمبەگنىڭ كاللىسىغا بىر خيال كەلگەندەك ، ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى چاقناپ كەتتى .

— خوجام ! مەنمۇ ئەتە بايانداپغا بارىمەن . قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى بىز بىلەن سۆزلەشكۈدەك . سىلى چېرىكلىرى بىلەن يەنىلا دەڭدە يېتىپ تۇرسىلا ! ئەتىكى سۆھبەتتىن كېيىن ، سىلى يا بايانداپغا قايتىدىلا ، يا ۋاقتىنچە يېزىغا ! — ئۇ بىردەم ئويلىنىپ تـۇرۇۋېلىپ ئاغزىنى يەنە ئاچتى ، — ئەتە ئون چېرىكلىرىنى بازارغا قويۇۋەتسىلە ! ئۇلار بازار ئارىلاپ : «ئەمىر ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كۆرەدىكى جاڭجۇن بىلەن مەخپىي ئالاقىسى بار ئىكەن ، ئۇ بۇ يەردىكى ئەھۋاللارنى جاڭجۇنگە يەتكۈزۈپ تۇرىدىكەن··· » دېگەن گەپنى تارقاتسۇن . ئادەملىرىڭىزگە شۇنى چېكىلەپ دەڭ : دەيدىغان گەپنى دەپ بولۇپلا ئالدى ـ كەينىگە قارىماي كەتسۇن ، تۇتۇۋېلىپ كوچىلاپ سورىسا ئىش چاتاق بولىدۇ !···

— دانا ئەقىل ! — دېدى خوجا مۇغەمبەرلىك كۈلكىسىنى كۈلۈپ تۇرغان مەزەمزانقا ھېجىيىپ قاراپ .

ئـۇلار قـوزا گۆشى بېسىلغان پولۇغا تويۇپ ، يەنە قېنىق دەملەنگەن سىنچايغا قانغاندا يېرىم كېچە بولدى . بۇ چاغدا سېپىل دەرۋازىلىرى ئېتىلىپ كەتكەنلىكتىن ئەخمەتخان بىلەن بېشىر ، ئۆتكەندە مەزەمزات ئـونبېشىنى قـوبـۇل قىلغان ئـۆيدە قونۇپ قالدى .

* *

بـايـانداپدىكى بارگاھ — يوغان چېدىردا جىددىي سۆھبەت بـولـۇۋاتاتتى . موللا بىلال باشلىق بەش قوزغىلاڭچىلار ۋەكىلى تۆرده ئولتۇرغان قازىكالان موللا ناسىر ئەلەمگە ، مەزەمزانقا ۋە بـاشـقـا بـىـرقـانـچـە قوزغـىلاڭچىلار باشلىقلىرىغا بايانداپدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ تەلەپلىرىنى يەتكۈزۈۋاتاتتى . بۇ تەلەپلەر ئالۋان

ۆه زۇلۇمنىڭ پىچىقى سۆڭەككە يەتكەندە «يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم» دەپ قوزغالغان دېھقانلارنىڭ يۈرەك ساداسى ئىدى .

— شۇنداق ! ئەل ـ يۇرت ھەددى ـ ھېسابسىز ئالۋان ـ ھوسۇللارغا ، ھاشارغا چىدىماي قوزغالدى . قوزغالغان خەلقنە كېرىكى تاج ، ئەمەل ـ مەنسەپ ئەمەس ، بەلكى ئۆز ئەمگىكى بىلەن تاپقان ھالال نېمىتى يەپ ئۆتىدىغان تىنچ ـ خاتىرجەم ، شاد ـ خۇرام ، چىرايلىق كۇنلەردىن ئىبارەت . ئۇلار بۇ مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن سانسىز قېرىنداشلىرىدىن ئايرىلدى . قوزغىلاڭ قاينام ـ تاشقىنلىق قىيانەك باشلىنىپ ، بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بوشىشىپ كەتتى ، — كەتمەندەك ئېغىكىنى ئالتە ـ يەتتە كۇنلۇك ئايەك كەشلىكتىكى ساقال قاپلىغان ، بۇرۇتىمۇ تۆت ـ بەش كۇنلۇك ئايغىلا ئوخشايدىغان ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى ئىلىپتەك تۇز قامەتلىك ، قارا قاشلىرى ئاستىدىكى قارا كۆزلىرى ئەقىل ۋە چېچەنلىكنىڭ نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان دېھقان تۆردىكىلەرگە قاراپ ، جىددىي قىياپەتتە سۆزلەۋاتاتتى ، — نېمىشقا ئەل ـ يۇرتنىڭ كەيپىياتى بوشىشىپ كەتتى ؟ سىلەر بۇنى ئويلىدىڭلارمۇ ؟ ئەل ـ يۇرتنىڭ غېمىدە جان پىدالىق بىلەن ئىشلەۋاتقان بىر ياخشى ئادەمنى تۇيۇقسىز ئېچىمىزدىن چىققان بىرى ئوچۇق ـ ئاشكارا ، قىلچىلىك قورقماي ئۆلتۇرۇۋاتتى . يەنە بۇنىسىغا قوشۇپ ئۆلتۇرۇلگەن ئىككى ئوغۇلدا نېمە گۇناھ بار ؟ ئۇلار تېخى ئانىسىنىڭ سۈتى ئاغزىدىن كەتمىگەن بالىلاردىغۇ ؟ ! بۇ قانلىق ۋەقە قوزغىلاڭغا ئوچۇق ـ ئاشكارا قىلىنغان سۇيىقەست ۋە شۇملۇق ئەمەسمۇ ؟ ! — سۆزلەۋاتقان ئاق مالخايلىق دېھقان يەنە توختاپ ، تۆردە ئولتۇرغانلارغا قاردى . ئۇ مەزمۇنىنىڭ سېزىلىپ قالغان جىنايەتچىدەك ھودۇقۇپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى . موللا ناسىر ئەلەم : «مېنىڭ كۆڭلۈمدىكى گەپلەرنىلا قىلىۋاتسەن ! » دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپ ئولتۇراتتى ، — ھەممە ئادەم قاتىلىنى قانداق قىلىدىكىن ؟ دەپ كۆتۈۋاتقاندا ، سىلەر ئۇنى ھېچقانداق

سوراق ۆه جازاغا تارتمىدىڭلار ! يۇرىكى قاپتەك قاتىل ياماتۇغمۇ بارماي ، ئۇدۇل ئۆز يۇرتى چىغلىقمازارغا بېرىپ يېتىۋالدى . نېمىشقا قاتىل سوراق قىلىنمايدۇ ؟ جازاغا تارتىلمايدۇ ؟ ! ئۇنىڭ ياخشى ئادەملەرنىڭ قېنىنى ئوچۇق - ئاشكارا تۆكۈپ قورقمايدىغان ئەلپازىغا قارىغاندا ، كەينىدە كاتتا يۆلەنچۈكى بارەك قىلىدۇ...

مەزمەزات خۇددى قوقاسنىڭ ئۇستىگە ئولتۇرۇپ قالغاندەك ئىككى تەرىپىگە ئىرغاڭلاپ ، چىرايى تاتىرىپ ، كۆزلىرى چەكچەيدى . سۆزلەۋاتقان دېھقان ئۆز سۆزىنىڭ ھاكىمبەگنىڭ يۇرىكىگە خەنجەرەك سانجىلغانلىقىنى كۆرۈپ ئىچىدە خۇشال بولدى .

— خەلق بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ ، خەلق بىلەن بىر نەپەس ئېلىپ ، خەلقنىڭ قوزغىلىڭىغا توغرا رەھبەرلىك قىلىۋاتقان ھۆرمەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يۇرىكى قان بولدى . ئۇ قېينىتىسى ۆه يۇرەك پارىسى ئوغۇللىرىنىڭ دەپنە ، نەزىر - چىراغ ئىشلىرى بىلەن شەھەرگە كېتىپ قالايتىپ كەلمىدى . ئەل — يۇرت : ئابدۇرۇسۇل بەگنى قوزغىلاڭ باشچىلىقىدىن يىراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئەخمەتخان خوجا ۆه ئۇنىڭ كەينىدىكى يۆلەنچۈكى بۇ قاتىللىق ۆەقەسىنى پەيدا قىلدى ، دەپ قارىماقتا . ئەل — يۇرتنىڭ قوزغىلىڭىغا ئۆزىنى ئاتقان ئەمىر ، بېشىغا چۈشكەن بۇ دەھشەتلىك چېقىلغاندىن ئەس - ھوشىنى يوقتىپ ، جەڭ مەيدانىدىن يىراقلاشتى . بۇ قاتىللىق ۆەقەسىنى پىلانلىغان مۇناپىقلار مەقسىتىمىزگە يەتتۇق دەپ ، بەلكىم قاقاقلاپ كۈلۈۋاتقاندۇر ؟ ! خەلق بولسا بۇ قوزغىلاڭنىڭ ئۆزلىرىگە چىرايلىق كۈنلەرنى ئەكېلىشىدىن گۇمانلىنىپ ، روھىي جەھەتتىن بوشىشىپ كەتتى . ھازىر ھەممە يەرگە قارىساق ، ئاپتاپسىنىپ ياتقان ، قۇرۇق پاراڭغا چۈشكەن قوزغىلاڭچىلارنى كۆرىمىز . ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ۋاقتىنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن ، ئۆيىدە ئەمگەك كۈچى يوق دېھقانلار «بۇ يەردە بىكار يۈرگەندىن كۆرە ، ئۆيگە بېرىپ تېرىقچىلىقىمنى قىلغىنىم ياخشى ، بىزگە يەنە

جان ، نان كېرەكقۇ ؟ » دەپ كەتتى . شۇنىڭ بىلەن قاينام ـ تاشقىنلىق بايانداي جىمجىت بىر دەرگاھقا ئايلىنىپ قالدى ، — ئاق مالخايلىق دېھقان سۆزىدىن توختاپ ، يانچۇقىدىن ئالغان ئاق قوليا‌غلىقى بىلەن يۈز ـ كۆزلىرىنى ئېرىتتى . مەزەمزات ۋە ئۇنىڭ بىرقانچە يېقىنلىرىنىڭ قارايغان چىرايلىرىدىن ئەمدى قارا قۇيۇن ئۇچاتتى . ئۇلار ئۆزلىرىنى ئاران تۇتۇپ ئولتۇراتتى .

— بىز بايانداىدىكى قوزغىلاڭچىلارغا ۋەكىل بولۇپ ، ئالدىڭلارغا كىردۇق ، خەلقنىڭ تەلىپى : دەرھال ھەيئەت تەشكىللەپ ، بۇ قېتىمقى قانلىق ۋەقەنى ئېنىقلاپ ، قاتىل ۋە ئۇنىڭ كەينىدىكى يۆلەنچۇكىنى جازالاشتىن ئىبارەت . ئەگەر بۇنداق قىلىنمىسا ، ئەمىر جەڭ مەيدانىغا قايتىپ كەلمىسە ، قوزغالغان دېھقانلار قوللىرىدىكى قوراللىرىنى تاشلاپ بۇ يەردىن كېتىپ قېلىشى مۇمكىن . مېنىڭ سۆزۈم تۈگىدى .

سۆزلىگەن دېھقان يېنىدىكى موللا بىلالغا : «دەيدىغان گەپلەرنىڭ ھەممىسىنى دېدىمۇ ، كەم قالغانلىرى بارمۇ ؟ » دېگەندەك قارىدى . ئۇنىڭ بۇ قارىشىدا يەنە : «كەم قالغان يەرلىرى بولسا ، سەن تولۇقلىۋەت ! » دەيدىغان ئىلتىجامۇ يوق ئەمەس ئىدى . يوغان ، قارا ۋە چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن يالقۇنلۇق مۇھەببەت ، ئېگىلمەيدىغان ئىرادىنىڭ نۇرلىرى چېچىلىۋاتقان شائىر تۆردە ئولتۇرغانلارغا تىكىلدى . تېگى چوڭقۇر دەريالار سۈيىنىڭ كۆپلۈكىدىن تىنچ ئاقىدۇ ، ئوي ـ پىكرى تىرەن دانالار كۆپىنچە تەمكىن كېلىدۇ . ئۇلارنىڭ قەلبى ھاياجان ۋە قاينا‌ق ھېس ـ تۇيغۇلار بىلەن جۇشقۇنلىنىپ كەتسىمۇ ، يەنىلا ئۆزلىرىنى تۇتۇۋېلىپ ، ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن سۆزلەيدۇ . شۇ تاپتا شائىرنىڭ يۈرىكى قاينا‌ۋاتقان قاينامغا ئايلانغان بولسىمۇ ، يەنىلا ئالدىرىماي ، سالماقلىق بىلەن سۆزىنى باشلىدى :

— نادىر دەيدىغان گەپنىڭ ھەممىسىنى دېدى . ئۇ قوزغالغان ئەل ـ يۇرتنىمىزنىڭ يۈرىكىدىكى سۆزلەرنى قىلدى . ئار ـ نومۇس ، ۋىجدان دېگەننى بىلمەيدىغان ، سۆيۈملۈك ئەل ـ يۇرتىنى ئەمەس ،

ئۆزىنى ئويلايدىغان مۇناپىقلار ، دېھقانلار قوزغىلىڭىغا توغرا باشچىلىق قىلمىۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگنى باشچىلىقتىن يىراقلاشتۇرۇپ ، قوزغىلاڭ ھارۋىسىنىڭ بوجىسىنى ئېلىش ئۈچۈن ، ئەمىرنىڭ قېينىتىسى بىلەن ئىككى جانجىگەر ئوغلىنى ئۆلتۈردى . قاتىللار بۇ قانلىق ۋەقەنىڭ بىر ياقىدىن باش چىقىرىدىغان ، بىر مۇشتۇمدەك تۈگۈلىدىغان كۈنلەرگە بۇلۇت چىقىرىپ ، خەلقنى يىغلاتتى ، دۈشمەننى كۈلدۈردى . تارىختىن بېرى ، بىزنى مۇراد ـ مەقسىتىمىزگە يەتكۈزمەي ، ۋەيران قىلىپ كېلىۋاتقان سەۋەب دەل مانا مۇشۇ مۇناپىقلىق ! بۇنداق قارا نىيەتلەر ئەل ـ يۇرت ھۆرمىتىگە ئىگە بولغانلارنى كۆرەلمەيدۇ . كۆكلەپ غۇنچە تۇتقان ۋە گۈل ئاچقانلارنى كۆرەلمەيدۇ ، ئۆزلىرى قىلالمايدۇ ، باشقا قېرىندىشى قىلسا ، خۇشال بولۇش بۇياقتا تۇرسۇن ، قىتىغۇرلۇق كۆك تېشىغا مىنىپ ، كۆكلىگەن قېرىندىشىنى ھەتتا ئۆلتۈرۈۋېتىشتىن يانمايدۇ . بىز مۇنداق مۇناپىقلارنىڭ دەردىنى ئاز تارتتۇقمۇ ؟ ! ئۇلارنىڭ دەستىدىن ئەل ـ يۇرتىمىز كۆكلىيەلمەي كەلمەكتە ! شۇڭلاشقا بۇنداق مۇناپىقلارغا سەل قاراشقا زادىلا بولمايدۇ : بالا كەلسە ئالدى بىلەن مانا شۇلاردىن كېلىدۇ ! بۇگۈن ئۆزىنىڭ گۇناھسىز قېرىنداشلىرىنىڭ قېنىنى تۆكۈپ ، ئەل ـ يۇرتنىڭ ياخشى ئەمىرى ئابدۇرۇسۇل بەگنى قايغۇ ـ ھەسرەت زىندانىغا تاشلىغان قاتىللارنى چوقۇم سوراق قىلىپ جازالىشىمىز ، خەلق قوزغىلىڭىنى داۋاملىق ئېلىپ بېرىشىمىزنىڭ ئاچقۇچى بولۇپ قالدى ! خەلق سىلەردىن شۇنى تەلەپ قىلىپ بىزنى كىرگۈزدى ، خەلق يەنە قوزغىلاڭغا توغرا باشچىلىق قىلىۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگنى بايانداىغا قايتۇرۇپ كېلىشنى ، يەنە ئۇنىڭ ئالدىمىزدىكى بولىدىغان جەڭلەرگە باشچىلىق قىلىشنى تەلەپ قىلماقتا . مېنىڭ سۆزۈمنى تۈگىدى .

يوغان چېدىر ئىچى جىمجىتلىققا چۆكتى . بۇ جىمجىتلىق ئىچىدە ھەرخىل نىيەت بىلەن سوروۋاتقان خىياللار كۆزگە

كۆرۈنمەي ، قۇلاقلارغا ئاڭلانماي ئۈزەتتى . موللا ناسىر ئەلەم سىرىق يىپەك سەللىلىك بېشىنى كۆتۈردى . ئۇنىڭ ئىچىگە ئولتۇرغان قارا كۆزلىرىدە يەنىلا ھېكمەتلىك بىر نۇر جۇلالىناتتى . قازىكالان تېخىچىلا كۆپۈپ ، تەلەتىدىن سىرىق قۇيۇن ئۇچۇپ ئولتۇرغان مەزەمزاتقا : «سىلى سۆزلىمەمدىلا !... » دېگەندەك تىكىلدى . ھاكىمبەگ يوغان ، قوڭۇر كۆزىنى موللا ناسىر ئەلەمنىڭ كۆزىدىن ئېلىپ قېچىپ ، تەتۈر قارىۋالدى .

— مەن سىلەرنىڭ سۆزلىرىڭلارغا قوشۇلىمەن ! شائىرىمىز توغرا دېدى : بىز ھازىر ھەرقانداق چاغدىكىدىنمۇ كۈچلۈك ئىتتىپاقلىشىشىمىز زۆرۈر ، بولمىسا بۇ قوزغىلاڭدا مەغلۇپ بولىمىز ! ئىتتىپاقلىق ھەرقانداق يەردە ، ھەرقانداق چاغدا ، ھەرقانداق ئىشتا ئۈتۈق قازىنىشنىڭ كاپالىتى ! قاتىل سوراقتا تارتىلىشى كېرەك ، بولمىسا ، قوزغىلاڭچىلارنى جان پىدالىق بىلەن جەڭ قىلىشقا ، ئەمىرنى بايانداپغا ئەكېلىشكە بولمايدۇ ! بىز ئۈچ كىشىلىكمۇ ، بەش كىشىلىكمۇ ھەيئەت قۇرايلى ، بۇ ھەيئەت بۇ قېتىمقى قانلىق ۋەقەنى تەكشۈرۈپ ، قانداق قىلىش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويسۇن ! يەنە بىر پىكرىم : مەن ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن ھەركۈنى كۆرۈشۈپ ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىۋاتىمەن ، ئۇ بۇرۇنقىدىن خېلىلا ياخشى بولۇپ قالدى . ئۆسۈپ كەتكەن ساقال - بۇرۇتىنى چۈشۈرۈپ ، روھىي ھالىتىمۇ ياخشىلاندى . سىلەر — قوزغىلاڭچىلار ۋەكىللىرى ئەتە شەھەرگە چۈشۈپ ئەمىر بىلەن كۆرۈشۈپ ، خەلقنىڭ ئەمىرنى كۈتۈۋاتقانلىقىنى ، يەنە بۇرۇنقىدەك قوزغىلاڭغا يېتەكچىلىك قىلىشنى تەلەپ قىلىۋاتقانلىقىنى يەتكۈزسەڭلار ياخشى بولاتتى . شۇنداق قىلساڭلار ، ئابدۇرۇسۇل بەگ چوقۇم بايانداپغا قايتىپ كېلىدۇ .

قازىكالاننىڭ سۆزلىرى ھاكىمبەگنى ھەسەتخورلۇقنىڭ كۆك تېشىغا چىقاردى ، ئۇ كۆك تاش ئۈستىدىمۇ ئولتۇرالماي قالدى ، بىرى ، ئابدۇرۇسۇل بەگ ھەققىدىكى سۆزلەر زىتىغا تەگسە ، يەنە

بىرى ، ھەيئەت قۇرۇلۇپ ئەخمەتخان خوجىنى تەكشۈرىدىغان بولسا ، ئۆزىنىڭ چېتىلىپ قالىدىغانلىقىدىن ئەنسىرىدى . ئۇ موللا ناسىر ئەلەمنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەنلا ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ ياسالما يۆتىلىۋىلىپ ئاغزىنى ئاچتى :

— خەلقنىڭ ئۆز ۋەكىللىرىنى بىزگە كىرگۈزگىنى ياخشى بولدى . بۇ قېتىمقى قانلىق ۋەقەنى ئۇقۇشماسلىقتىن كېلىپ چىققاندەك تۇرىدۇ ، خەزىنچى بەگ راست ياخشى ئادەم ئىدى ، ئۇ ياماتۇغا يۇلتۇز قالماقلىرىنىڭ كەلگەن - كەلمىگەنلىكىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن ماڭغان خوجىنى توسۇپ توغرا قىلمىدى . خەزىنچى بەگنىڭ مېنىڭ نامىمغا تىل تەگكۈزگەنلىكى خوجىنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرگەن . ئەخمەتخان : «مەن ھاكىمبەگ جانابلىرىنىڭ پەرمانى بىلەن ماڭدىم» دېسىمۇ ، مېنى كۆزگە ئىلماي ، خوجىنىڭ يولىنى يەنىلا توسۇغان ، ئاچچىقى كەلسە ئۆزىنى تۇتالماي قالىدىغان ئەخمەتخان مېنىڭ يۈز - ئابرۇيۇمنى دەپ خوجىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن . ئۇنىڭ ئەلۋەتتە ، بىر ياخشى ئادەمنى ئۆلتۈرۈشىغۇ ياخشى بولمىغان ، لېكىن خەزىنچى بەگمۇ نېمىشقا شۇنچىلىك توسۇيدۇ ، ماڭغىلى قويمايدۇ ؟ ! ئۇنىڭ مېنىڭ ئابرۇيۇمغا ، ئىززەت - ھۆرمىتىمگە قوپاللىق بىلەن قارا سۈركەپ ، ئابدۇرۇسۇلنى ئەتۈارلىشىدا بىر غەرەزىيوقمۇ ؟ ! مېنىڭچە ، بار ! بۇ ئۆلۈم ۋەقەسىنىڭ كېلىپ چىقىشقا مانا مۇشۇ غەرەز سەۋەبمىكىن ؟ ! مەن قازىكالاننىڭ ھەرقانداق چاغدىكىدىنمۇ بەكرەك ئىتتىپاقلىشىشىمىز زۆرۈر ، دېگەن سۆزىنى قۇۋۋەتلەيمەن . بۇ ئىشنى تەكشۈرىمىز ، دەپ ئىتتىپاقلىقنى زىيان سالماي ، قانداق قىلىپ بايانداينى ئېلىشنى ئويلىساق بولارمىكىن ؟ ! ئۆلگەنلەر ئۆلدى ، ئەمدى تىرىلدۈرگىلى بولامدۇ ؟ ! كېچىككەن ئىشنى قۇم باسىدۇ ، مۇشۇنداق كېتىۋەرسەك ، روھىمىز تېخىمۇ چۈشۈپ ، بايانداينى ئالالماي ، قوزغىلىڭىمىز سۇغا چىلىشىدۇ . ئەخمەتخان خوجىنى قاچان بولسىمۇ تەكشۈرۈۋالغىلى بولىدۇ ، ئۇ نەگە قېچىپ

كېتەلەيتتى ؟ !

مەزەمزات سۆزىدىن توختىدى . چېدىر ئىچى يەنە ئېغىر جىمجىتلىققا چۆكتى . قازىكالاننىڭ يوغان سەللىلىك بېشى چۈشۈپ كەتتى . نازىمنىڭ يوغان ، قارا كۆزلىرىدىن ئوت يانىدى . قالغان ۋەكىللەرمۇ ھاكىمبەگنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، ئورۇنلىرىدا ئولتۇرالماي قالدى . ئۇلار مەزەمزاتنىڭ يەكچەشمىنى قانات ئاستىغا ئېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ ، بۇنىڭغا قانداق تاقابىل تۇرۇشنى ئويلاپ بوغۇلۇۋاتاتتى . شۇ چاغدا مەزەمزات تەرەپدارلىرىدىن بىرى ئېغىز ئېچىپ قالدى :

— مەن ھاكىمبەگ جانابلىرىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەيمەن ! سەۋەبسىز قىل تەۋرىمىگەندەك ، ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ ئۆلۈم سەۋەبىمۇ بار ، بۇ سەۋەبنى ئۇلۇغلىمىز ئېنىق دېدى . ئەخمەتخان خوجىنى تەكشۈرۈشنىڭ زادى ھاجىتى بارمۇ ؟ ! ھازىر بارلىق دىققەت ۋە كۈچىمىزنى بايانداينغا قاراتماي ، بۇ كىچىك ۋەقەگە چېچىۋەتسەك ، بايانداينى قانداق ئالالايمىز ؟ ! تەكشۈرۈشنىڭ ھاجىتى بار دەپ قالغاندىمۇ ، بايانداي ئېلىنغاندىن كېيىن تەكشۈرسەكمۇ بولىدىغۇ ؟ !

مەزەمزات تەرەپدارلىرىدىن كەينى ـ كەينىدىن ئىككى ئادەم سۆزلىدى . شائىر ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرالماي قالدى . ئۇ بىر ـ بىرىگە ئوخشاشمىغان ئىككى خىل پىكىر ئېقىمى ، ئىككى خىل سەپنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى ئېنىق بىلدى ، بۇنداق ئەھۋالدا بىر قارارغا كېلىش زادىلا مۇمكىن ئەمەسلىكىنى چۈشەندى . شۇنداق بولسىمۇ ، ئىككى ئېغىز سۆز سۆزلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇغان نازىم ،ئەمدىلا ئاغزىنى ئېچىشىغا تالادا ئېتىلغان زەمبىرەك ۋە مىلتىقلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ توختاپ قالدى . ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ تالاغا ئېتىلدى . بايانداي سىپىلدىن ئېتىلىۋاتقان توپ ۋە مىلتىقلارنىڭ ئوقلىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ تۇرغان يېرىگە چۈشۈۋاتاتتى .

سەككىزىنچى باب

«باھادىر ئاتالدى بۇ جەڭدە ئەمىر»

بايانداي سېپىلى 1766 ـ يىلى ياسالدى . بايانداي دېگەن ئىسىم موڭغۇللارنىڭ «بايىندا» دېگەن ئاتالغۇسىدىن كەلگەن بولۇپ ، «مۇنبەتلىك يەر» دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى . سېپىلنىڭ ئېگىزلىكى ئۈچ يۈز ئوتتۇز مېتىر ، ئايلانمىسى ئۈچ مىڭ بىر يۈز ئەللىك مېتىر[1] بولۇپ ، تۆت تەرىپىدە ھەيۋەتلىك تۆت دەرۋازىسىمۇ بار ئىدى . 1778 ـ يىلى چاڭئەندە تۇرۇشلۇق ئىككى مىڭ مانجۇ كوماندىر ـ چېرىكلىرى ئىلىغا كېلىپ بايانداپغا ئورۇنلاشتى . 1779 ـ يىلى «بايانداي ھەربىي قەلئە» دەپ ئاتىلىپ ، بۇ يەردە قەلئەنى قوغدايدىغان قوشۇن تۇرغۇزۇلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە تۈتۈق مەھكىمىسىمۇ قۇرۇلدى . 1780 ـ يىلى يەنە بايانداپغا چارلاش ئەترىتىمۇ تۇردى .

بايانداي سېپىلى ئىچىدە بۇلاق بولۇپ ، ئۇنىڭ سۈيى توختىماي ئېقىپ تۇراتتى . بايانداي قەلئەسى قورشاۋدا قالسىمۇ ، سۇدىن زادىلا قىينالمايتتى .

بايانداي قەلئەسى قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن قورشۇۋېلىنغان كۈنلەردە بۇ ھەربىي قەلئەنىڭ باشلىقى با دارېن دېگەن كىشى

---

① ئېگىزلىكى ئون چى ، ئايلانمىسى 6.3 چاقىرىم ، بىر چاقىرىم — بەش يۈز مېتىر .

ئىدى . ئۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ماكانلىرىدىن كېچىلىرى گۈلخانلار كۆرۈنمەيدىغان ، ناخشىلار ئاڭلانمايدىغان ، كۈندۈزلىرى كۈلكە - چاقچاقلىرى ياڭرىمايدىغان بولغانلىقىنى كۆزىتىپ ھەيران بولدى . بولۇپمۇ قوزغىلاڭچىلار قىلىدىغان قىسقا جەڭلەرنىڭمۇ توختىغانلىقى ئۇنى تېخىمۇ ئويغا سالدى . قاپاقلىرى ئىششىغان ، يۈزىنىڭ گۆشلىرى ساڭگىلاپ كەتكەن با دارېن ئاخىرى بايانداي قەلئەسىدىكى بارلىق ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلارنى يىغىپ ، ئۆزىنىڭ كۆزەتكەنلىرىنى ئۇلارغا سۆزلەپ بەردى . كەلگەنلەرمۇ با دارېنىدەك خىياللاردا بولغانلىقلىرىنى ئېيتىپ ، بىر ئادەم چىقىرىپ ، سەۋەبىنى ئېنىقلاپ بېقىشنى تەكلىپ قىلدى . شۇنىڭ بىلەن قەلئە باشلىقى بۇلاقتىن سۇ توشۇيدىغان بىر قېرى ئۇيغۇرنى كېچىدە سېپىلدىن چىقاردى . بۇ لەنتى بىر كۈن تىڭتىڭلاپ يۈرۈپ ، بولغان ھەممە ئەھۋالنى يىپىدىن يىڭنىسىغىچە ئېنىقلىدى . يەنە بىر كېچىسى ئۇ سېپىلغا قايتىپ پۈتۈن ئىگىلىگەنلىرىنى قاپىقىدىن سەنجۈسەن سوغۇقى چېچىلىدىغان با دارېنغا يەتكۈزدى . با دارېن خۇشال بولۇپ ، قېرى ئۇيغۇرغا سېخىيلىك بىلەن تارتۇق بەردى . ئەتىسى يەنە قەلئەدىكى بارلىق ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلارنى يىغىپ ، قېرى ئۇيغۇردىن ئاڭلىغانلىرىنى ئۇلارغا يەتكۈزدى . بارلىق ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلار بەس - بەس بىلەن قاياپ سۆزلەپ ، پۈرسەتنىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرسەتتى . ئۇلار : «ئەمدى نېمىگە قاراپ ياتىمىز ؟ دەرھال سېپىلدىن چىقىپ بىر - بىرىنى قىرىۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنى قانلىق باستۇرايلى ! بۇ مىللەت بۇرۇندىن شۇنداق : كۆكلىگەنلەرنىڭ كۆكىنى يۇلىدۇ !» دەپ قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈشتى . ئاخىرىدا بىر قېتىم پۈختا تەييارلىق قىلىپ ، سېپىلدىن چىقىپ بىخۇد تۇرغان قوزغىلاڭچىلارغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىشنى قارار قىلدى .

بىر ھەپتە تەييارلىق قىلىپ ، بۇگۈن قۇياش كۈنپېتىش

ئۇيۇقىغا يېقىنلىغاندا ، بايانداي سېپىلىنىڭ ئالدىدا بىر ھازا زەمبىرەك ۋە مىلتىقلار ئېتىلدى . بۇ تۇيۇقسىز ئېتىلغان زەمبىرەك ۋە مىلتىقلارنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازىنى ئاڭلاپ يوغان چېدىردىكى قازىكالان ، مەزەمزات ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىرقانچە باشلىقلىرى ، بەش قوزغىلاڭچىلار ۋەكىلى تالاغا يۈگۈرۈپ چىقتى…

چېدىر ئالدىدا قازىكالان ، مەزەمزات ، باشقا قوزغىلاڭچىلار باشلىقلىرى زەمبىرەك ۋە مىلتىقلار ئېتىلىۋاتقان سېپىل تەرەپكە قاراپ تۇراتتى . ئۇلارنىڭ بۇ قارىشىدا : «چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى سېپىل دەرۋازىلىرىدىن ھۇجۇم قىلىپ چىقارمۇ ، چىقماسمۇ ؟ يا بۇ ئۇلارنىڭ ‹ئىچ پۇشۇقى› نى چىقىرىشىمۇ ؟… » دېگەندەك ئويلارمۇ يوق ئەمەس ئىدى .

تۇرغانلارنىڭ ئارىسىدا موللا بىلال باشلىق قوزغىلاڭچىلار ۋەكىللىرى كۆرۈنمەيتتى . ئۇلار بايىلا ئۆز قوراللىرىنى ئېلىپ بولىدىغان قانلىق جەڭگە تەييارلانغىلى كەتكەنىدى .

قۇياش كۈنپېتىش ئۇپۇقىغا يانپاشلاپ ، بىر كۈنلۈك سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇۋاتاتتى . شىمالدىكى تاغلاردىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقان شامال دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى يېنىك شىلدىرلىتاتتى . زەڭگەر ئاسمان ، يېشىل زېمىن يېڭىدىن باشلىنىۋاتقان كەچكى شەپەقنىڭ ھال بويىقىدا بويىلىۋاتاتتى…

سېپىلنىڭ شەرق ، شىمال ۋە غەرب دەرۋازىلىرى ئېچىلىپ ، كۈل رەڭ كىيىملىك چېرىكلەر قىلىچ - نەيزىلىرىنى پۇلاڭلىتىپ قىيقاس - چۇقان بىلەن يۈگۈرۈپ چىقتى . ئۇلارنىڭ ئالىتاغىل ئاۋازلىرىدىن ، يۈگۈرۈشلىرىدىن خېلىلا ھاراق ئىچكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى . سېپىلغا يېقىن دەل - دەرەخلەرنىڭ دالدىلىرىدا تۇرغان قوزغىلاڭچىلار كەينىگە قېچىشقا باشلىدى . قاچقان

قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىرقانچىسى قازىكالان ۋە مەزەمزاتلار تۇرغان چېدىر ئالدىغا قېچىپ كەلدى . ئۇلار چېدىر ئالدىدا تۇرغانلارغا قاراپ :

— بايانداي چېرىكلىرى بىسىپ كېلىۋاتىدۇ ! — دەپ ۋارقىرىدى .

موللا ناسىر ئەلەمنىڭ يېنىدا تۇرغان مەزەمزاتنىڭ چىرايى تاتىرىپ ، كۆزلىرى پارقىراپ ، بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەپ كەتتى . ئۇ بۇ يەردىن جېنىنى قاچۇرۇپ كېتىۋېلىشنىڭ كويىغا چۈشۈپ قالدى .

— ئەلا پالۋان ... — دېدى ـ دە ، بىرنېمە يادىغا كەلگەندەك قازىكالان سۆزىنىڭ ئايىغىنى دېمىدى ، — راست ، ئۇ كېچە شەھەرگە — ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يېنىغا كېتىۋىدى ، — ئۇ خىيال سۈرگەندەك تۇرۇپ قالدى ، — بۇ جەڭگە كىم باشچىلىق قىلسا بولار ؟ !...

بۇ گەپلەر مەزەمزاتنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى . «ئۆچكە جان قايغۇسىدا ، قاسساپ ماي... » دېگەندەك ، ئۇ شۇ تاپتا جان قايغۇسىدا قېچىشنىلا ئويلايتتى . يىراقتىن كېلىۋاتقان بايانداي چېرىكلىرىنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرى ئاڭلاندى . ھاكىمبەگنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى چەكچىيىپ ، ئەمدى قاچمىسا جېنىدىن ئايرىلىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ، قازىكالانغا قارىدى . ئۇنىڭ بۇ قارىشىدا : «ھەم بىچارىلىك ، ھەم يېلىنىش ، ھەم قانداق قىلىمىز ؟ » دېگەندەك مەنىلەر ئىپادىلىنەتتى . موللا ناسىر ئەلەم كېلىۋاتقان بايانداي چېرىكلىرىنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرىنى ئاڭلىمىغاندەك سىرىق يىپەك سەللىلىك بېشىنى تىك تۇتۇپ ، ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى قارا كۆزلىرىدە بىر ھېكمەتلىك نۇرنى چاقنىتىپ مەغرۇر تۇراتتى .

— ناسىر ئەلەم ! — دېدى مەزەمزات ، ئۇنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقتى ، — تېز كېتەيلى ! بولمىسا...

— سىلى كەتسىلە ! مەن بۇ يەردىن كەتمەيمەن ! قېنى ، ماڭا قىلىچ بېرىڭلار ، مەنمۇ جەڭگە كىرىمەن ! — دېدى قازىكالان ، ئۇنىڭ ئاۋازى خۇددى جەڭ ناغرىسىنىڭ ئاۋازىدەك جاراڭلاپ چىقتى .

قوزغىلاڭچىلار كېلىشكە باشلىدى . سادىر ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلدى .

— «ئۆلگىسى كەلگەن چاشقان مۇشۇككە ئېسىلىدۇ !» دېگەن گەپ بار ! — دېدى ئۇ كېلىپلا ، موللا ناسىر ئەلەمگە قاراپ ، — بۇ بىر ياخشى پۇرسەت بولىدىغان بولدى . دۇشمەننى قوغلاپ سېپىلگە قاراپ ماڭغاندا ، دۇشمەن بىلەن بىللىلا بىزمۇ سېپىلغا كىرىۋالساق ، بايانداينى بىزنىڭ دەۋەرسىلە ، ئاتا !

قازىكالان ھاياجانلاندى . ئۇ يۇگۇرۇپ بېرىپ سادىرنى قۇچاقلىۋالدى .

— ئوغلۇم ! — دېدى موللا ناسىر ئەلەم سادىرغا ھاياجان بىلەن تىكىلىپ تۇرۇپ ، — ھەرقانداق شارائىتتا ئۆزىنى شىر چاغلاش ، ئۆلۈم ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتسىمۇ بىر تامچە قېنى قالغۇچە تىز پۇكمەي باتۇرلارچە جەڭ قىلىش ، جېنى چىقىۋاتسىمۇ ئەتىگە كۇلۇپ قاراش — پالۋانلارنىڭ مۇقەددەس ئادىتى ! قېنى ، پالۋان ، مەن دۇئا قىلاي ، ئۆزلىرى بۇ جەڭگە باشچىلىق قىلسىلا !...

گەۋدىلىك قازىكالان ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ ، ئالىقانلىرىنى يايدى . ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئېقىپ چۈشۈۋاتقان ياش ئۇ ئۆزى تۇغۇلغان زېمىننى سۇغىراتتى . بۇ يەرگە بىردەمدىلا يىغىلغان نەچچە مىڭ ئادەم موللا ناسىر ئەلەم بىلەن تەڭلا قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى . خۇددى دۈدەك يوغان پالۋان قازىكالاننىڭ : «ئامىن ! » دەپ قوللىرىنى يۇزىگە ئېلىپ بارغانلىقىنى كۆرۈپ ، «ئامىن» دەپ ۋارقىرىدى . ئۇنىڭ سەل قاڭقۇق ئاۋازى جەڭ بولىدىغان مەيدان ئۈستىدە خۇددى گۈلدۈرمامدەك

گۈلدۈرلىدى .

موللا ناسىر ئەلەم يېنىغا قارىدى . مەزەمزانىنىڭ ئاللىقاچان كېتىپ قالغانلىقىنى سەزمىگەن قازىكالان «بۇ پوقىَ چوڭ ئورۇق بۇقا» نى تېزلا يادىدىن چىقىرىۋەتتى . قوللىرىغا نەيزە ـ قىلىچ ، تاياق ـ توقماق تۇتقان دېھقانلار ئالىتاغىل توۋلاپ كېلىۋاتقان بايانداي چېرىكلىرىنى كۆتۈپ تۇراتتى . سادىر ئاق مالخىيىنى بىر قارىياغاچقا ئىلىپ قويۇپ ، يالاڭۇاشتاق هالەتتە جەڭنى كۈتەتتى . بايانداي چېرىكلىرى بىلەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئارىسى بارغانسېرى قىسقىراپ باراتتى . ئاخىرى ئىككى تەرەپتىن كەلگەن دەھشەتلىك قىيان بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلدى . قىلىچ ـ نەيزىلەر ئىسسىق قان بىلەن بويىلىشقا باشلىدى . ئادەملەرمۇ بىر ـ بىرلەپ : «ئاھ !» دەپ چىرقىراپ يىقىلاتتى . بىردەمدىلا يېشىل گىياهلار قىزىل قان بىلەن بويالدى . غەزەپلىك چۇقانلار ، ئىڭرىغان ناله ـ پەريادلار كۈنپېتىشنىڭ شەپىقى ئۆچۈپ بارغانسېرى قارىيۇاتقان ئالەمگە تارقىلاتتى ... ئۇرۇش ـ جەڭ دېسە تېنى يايراپ ، جېنى سۆيۈنۈپ كېتىدىغان دۈشمەك يوغان سادىرنىڭ گاهى قاقاقلاپ كۈلگەن ، گاهى شىرەك هۆركىرىگەن قاڭرۇق ئاۋازى جەڭ مەيدانىدا ئالاهىدە جاراڭلايتتى...

* *

ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن ئوقۇلغان قۇرئان ئايىتى تۇگەپ ، ئولتۇرغانلار قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى . دۇئا تۇگىگەندىن كېيىن ، ئىككى پۇتى ئۈستىدە ئولتۇرغان ئادەملەر پۇتلىرىنى يىغىپ باداشقان قۇرۇپ ، ئەركىن ـ ئازادە ئولتۇرۇپ ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ هال ـ ئەهۋالىنى يەنە بىر قېتىم سورىدى .

كىچىكى جەڭ قوزغىلاڭچىلارنىڭ غەلىبىسى بىلەن

ئاياغلاشتى . يېڭىلگەن چېرىكلەر ھەددى - ھېسابسىز ئۆلۈكلىرىنى قالدۇرۇپ سېپىل تەرەپكە قاچتى . ھاراق ئىچىۋېلىپ جان - جەھلى بىلەن جەڭگە چىققان چېرىكلەرمۇ قاتتىق جەڭ قىلدى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ چىقىمىمۇ ئاز بولمىدى ، سادىر دېگەندەك ، قوزغىلاڭچىلار قاچقان چېرىكلەر بىلەن بىللە سېپىل ئىچىگە كىرەلمىگەن بولسىمۇ ، سېپىل دەرۋازىلىرىغىچە قوغلاپ باردى .

تاكى جەڭ تۈگىگۈچە بىر ئېگىزرەك دۆڭ ئۈستىدە تۇرۇپ جەڭنى كۆزەتكەن موللا ناسىر ئەلەم ، ناشتىدىن كېيىن ، موللا بىلال باشلىق بەش قوزغىلاڭچىلار ۋەكىلىنى چاقىرتىپ كېلىپ ، ئۇلارغا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يېنىغا كىرىشنى ئېيتتى . ۋەكىللەر قازىكالاننىڭ سۆزىگە قىزغىن قوشۇلۇپ ، شەھەرگە يول ئالدى . چۈشكە يېقىن شەھەرگە كىرىپ قورساقلىرىنى ئاشپۇزۇلدا تويدۇرۇپ ، بەيتىللاغا كەلدى . ئۇلار ھاممامدا تاھارەت ئېلىپ پېشىن نامىزىنى ئوقۇدى . ۋەكىللەر پېشىنگە ئەمىرنىڭمۇ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ، بەيتىللانىڭ ئارکىلىق دەرۋازىسى ئالدىغا چىقىپ بىر ياندا ئۇنى كۈتۈپ تۇردى . روھىي كەيپىياتى خېلىلا تۆۋەنلەپ ، ئىككى مەڭزىگىمۇ بىلىنەر - بىلىنمەس قان يۈگۈرگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ كوچىغا چىقىشى بىلەنلا موللا بىلاللار قول باغلاپ بىر - بىرلەپ كېلىپ كۆرۈشتى . نازىم ئۆزلىرىنىڭ بايانداىدىكى قوزغىلاڭچىلار نامىدىن ھال سوراپ كەلگەنلىكىنى دېگەندە ، ئەمىر ھايجانلىنىپ كەتتى . ئۇ ۋەكىللەرنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ ، موللا بىلال بىلەن نادىرنىڭ ئارىسىدا ماڭدى ، قالغانلار ئۇلارغا ئەگىشىپ يول ئالدى...

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆيگە كېلىپ ، سارايغا كىرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ، ۋەكىللەردىن بىرى خەتمىقۇرئان قىلىپ ، دۇئا قىلدى ، ئارقىدىن ئەمىرنىڭ ھال - ئەھۋالىنى سورىدى . ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ بېشىغا كەلگەن مۇسىبەتتىن

قوزغىلاڭچىلارنىڭ قاتتىق قايغۇرغانلىقىنى ئېيتىپ تەسەللى بەردى . ئابدۇرۇسۇل بەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ، ۋەكىللەرگە ئۆزرىخاھلىق ئېيتىپ ، تالاغا ماڭدى . ھايال بولماي كىرگەن ئەمىر ئۆز ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ موللا بىلاللارغا قارىدى . شائىر «سۆزلە ! » دېگەندەك نادىرغا تىكىلدى . ئېڭىكىنى ئالتە ـ يەتتە كۈنلۈك ھىلال ئايدەك قارا ساقال قاپلىغان نادىر قولىنى ئاغزىغا ئېلىپ بېرىپ يۆتەلدى ، ئاندىن ئۆزلىرىدىن پەستە ، ئىشىك تەرەپتە ئولتۇرغان ئابدۇرۇسۇل بەگكە قاراپ سۆزىنى باشلىدى :

— مۆھتەرەم ئابدۇرۇسۇل بەگ جانابلىرى ، بىز قۇتلۇق ئۆيلىرىگە بايانداىدا جەڭ قىلىۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىلى بولۇپ كەلدۇق . مۇنداق ئېيتقاندا ، بىزنى بايانداىدا جەڭ قىلىۋاتقان خەلق ئەۋەتتى ، — قارا قاشلىرى تېگىدىكى قارا كۆزلىرىدە ئەقىل ۋە چېچەنلىكنىڭ نۇرى چاقناپ تۇرغان نادىر ئالدىدا موللا ناسىر ئەلەم ، مەزەمزاتلار بىلەن قىلغان سۆھبىتىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى بىلەن كېچىدىكى قانلىق جەڭنى سۆزلەپ بەردى .

— بەيتىللاغا پېشىن ئوقۇغىلى كەلگەن ئادەملەرنىڭ ئاغزىدا ئاخشامقى جەڭنىڭ ھېكايىسى ، يۈرىكىدە بولسا زەپەر خۇشاللىقى . مەنمۇ باتۇر خەلقىمىزنىڭ جەڭدە يەڭگەنلىكىنى ئاڭلاپ ، ئىنتايىن خۇشال بولدۇم ! ... — دېدى ئەمىر ھاياجانلىنىپ ، ئۇنىڭ قوي كۆزلىرىدە سەمىمىيلىك نۇرى چاقنايتتى .

— بىز خەلق نامىدىن ئەخمەت خەزىنچى بەگ بىلەن ئۆزلىرىنىڭ گۇناھسىز ئىككى ئوغۇللىرىنى ئۆلتۈرگەن قاتىلنى سوراق قىلىپ ، جازاغا تارتىشنى تەلەپ قىلدۇق . بىز يەنە موللا ناسىر ئەلەم ، مەزەمزاتلارغا : «بۇ قانلىق ۋەقەنى پەيدا قىلغۇچىلارنىڭ غەرىزى : ئابدۇرۇسۇل بەگكە قاتتىق زەربە بېرىپ ، ئۇنى قوزغىلاڭنىڭ باشچىلىق ئورنىدىن

يىراقلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت» دېدۇق ، — جىددىي ۋە ھاياجان بىلەن سۆزلىگەن نادىر سۆزىدىن توختاپ ، قولياغلىقىنى يانچۇقىدىن ئېلىپ ، يۈز كۆزىنى ۋە ئاغزىنى ئېرىتتى . ئۇ مۇشۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ، ئەمدى دەيدىغان پىكرىنى رەتلەۋاتقاندى ، — راست ، سىلىنىڭ باشلىرىغا ئېغىر مۇسىبەت كەلدى . تاغلارنىمۇ ئۇۋۇشتۇرىدىغان بۇ قايغۇ ـ ئازابنىڭ زەربىسىگە سىلى يەنىلا بەرداشلىق بەردىلا ! سىلىنىڭ ئىرادىلىرىگە خەلق قايىل ! بۇ ئەلۋەتتە ، ئۆزلىرىنىڭ خەلق غېمىنى يەيدىغان ئالىيجانابلىقلىرىدىن بولدى ، — نادىر سۆزىدىن توختاپ بىرئاز تىنىۋالدى . ئۇ بىر چوڭقۇر نەپەسلىنىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — مۇھتەرەم ئابدۇرۇسۇل بەگ جانابلىرى ، خەلق سىلىنى كۈتمەكتە . كېچىكى جەڭ سىلىدەك بىر باشچىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى خەلقتە تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدۇردى . بىزنى ، سۆيۈملۈك ئەل ـ يۇرتلىرىنى دەپ ، ئەزىز ئەمىر ، بايانداينا قايتسىلا ! راست ، يەنە بىر دەي ، خەلق ئۆزلىرىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتمەكتە . سىلىنىڭ سۆيۈملۈك ئاتىلىرى چورۇق ھېكىممۇ خەلق ، دەپ بۇ ئالەمدىن ئۆتكەن . ئۆزلىرىمۇ خەلق ، دەپ شۇ كۈنگىچە ياشاپ كەلدىلا ! مەيلى قانچىلىك قايغۇ ـ ھەسرەت ، قانچىلىك ئازاب ـ ئوقۇبەت ، قانچىلىك ئېغىر مۇسىبەتكە قالسىلىمۇ ، خەلق دەپ سوققان يۈرەكلىرى يەنىلا خەلق دەپ سوقىدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز !...

نادىر ئورنىدىن تۇردى ، موللا بىلال ئورنىدىن تۇردى ، قالغان ۋەكىللەرمۇ ئورنىدىن تۇردى . ئۇلار ھۆرمەت بىلەن ئەمىرگە تىكىلەتتى .

ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . ئۇنىڭ : «نېمىشقا تۇرۇپ كەتتىڭلار ؟ ئولتۇرۇڭلار ! ئولتۇرۇڭلار ! » دېگەن سۆزلىرىدە يۈرىكىنىڭ ھاياجىنى ۋە ئاق كۆڭۈللۈكى ئىپادىلىنەتتى .

— بىز بايانداىدا جەڭ قىلىۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىلى بولۇپ ، ئالدىلىرىغا خەلقنىڭ يۈرەك سۆزىنى ئېيتىپ كەلدۇق . ئۆزىنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن قوزغالغان خەلق سىلىنىڭ مۇبارەك ئاتلىرىنى كېچە ـ كۈندۈز ياد ئەتمەكتە . سىلىنىڭ ئۆز سېپىگە قايتىپ كېلىشلىرىنى ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتمەكتە ! خەلق ھامان بىر كۈنى قاتىلىنى جازالايدۇ . بۈنىڭغا ئىشەنسىلە ! بىز سىلىنىڭ جاۋابلىرىنى ئالماي بايانداىغا — ئۇ يەردە بىزنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇرغان خەلقنىڭ ئالدىغا قانداق قايتىمىز ؟ !...

ئۆرە تۇرغان ۋەكىللەر قوللىرىنى باغلاپ تۇراتتى . قامەتلىك ئەمىرمۇ قولىنى باغلاپ تۇراتتى .

— ھۆرمەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگ جانابلىرى ! — دەپ سۆز باشلىدى موللا بىلال يوغان ، قارا ، چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئەمىرگە تىكىپ ، — سىلىلا ئەمەس ، باشلىرىغا كەلگەن ئېغىر ۋە قوش ـ قوش مۇسىبەتنىن خەلقمۇ ئازابلاندى . قاتىل ، ئەلۋەتتە جازالىنىدۇ . قاتىلنى سوراق قىلىپ جازالىغىچە ، بايانداينى ئېلىش جېڭىنى توختىتىپ تۇرۇشقا بولمايدۇ ! ھېلىمۇ بايانداينى ئېلىش جېڭى ئۈزىراپ كەتتى . جەڭ قانچىلىك ئۇزارسا قۇربان بېرىشمۇ شۇنچىلىك كۆپ بولىدۇ ، خەلقنىڭ قىيىنچىلىقىمۇ ھەسسىلەپ ئاشىدۇ . مەن بۇلارنى دېمىسەممۇ ، ئۆزلىرى ئوبدان بىلىدىلا ! خەلق ئۆزلىرىنىڭ تېزرەك بايانداىغا قايتىپ ، بۇ ئۇلۇغ جەڭگە باشچىلىق قىلىشلىرىنى كۈتمەكتە ! قېنى ، بىزگە ، ئەمىر جانابلىرى ، بايانداىغا قايتىپ خەلقنىڭ ئازادلىق جېڭىگە باشچىلىق قىلىشقا ۋەدە بەرسىلە ! بىز خۇشال قايتىپ ، بۇ خەۋەرنى بايانداىدىكى خەلققە يەتكۈزەيلى !...

— ئولتۇرۇڭلار ! ھەرقانداق گەپ بولسا ، ئولتۇرۇپ پاراڭلىشايلى ! — دېدى ئەمىر موللا بىلال ، نادىر ۋە باشقىلارنى قولى بىلەن تارتىپ .

— سىلى جاۋاب بەرمىگۈچە ئولتۇرمايمىز ! — دېدى نادىر

يېنىدىكى يولداشلىرىغا بىر - بىردىن قاراپ چىقىپ .

ئەمىر ۋەكىللەرنىڭ ئولتۇرمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ، يەنە قولىنى باغلاپ ، بىردەم خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالدى . قەلبى گۈزەل خىيالىلار بىلەن جۇشقۇنلىنىپ تۇرىدىغان ئادەمنىڭ چىرايىمۇ سەمىمي ۋە ئوچۇق بولىدۇ ، ئىچى قىتىغۇر ئادەملەرنىڭكىدەك تۇتۇلۇپ تۇرمايدۇ . ماڭلىيى كەڭ ، قامەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چىرايى ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەۋاتقان گۈزەل ، پاك ۋە تەبىئي مۇھەببەتنىڭ تەسىرىدە يالقۇنلىناتتى ، ئۇنىڭ قوي كۆزلىرىدىمۇ ئۇچقۇن چاچاتتى . قىرىق ياشقا تولۇپ كۆچ - قۇدرىتى ، ئەقىل - پاراسىتى ئۇرغۇپ تۇرغان ئەمىر يېتىلگەن ئالغۇر كۆك بۆرىگىلا ئوخشايتتى .

— راستىمنى دېسەم ، بۇ قېتىمقى بېشىمغا كەلگەن مۇسىبەت تولىمۇ ئېغىر بولدى . قېينانام ، ئايالىم ، قوۋۇم - قېرىنداشلىرىمنىڭ ناله - زارى ئەقىل - هوشۇمنى ئالدى . مەن ئەخمەتخان خوجىدىن قىساس ئېلىشنىلا ئويلايدىغان بولۇپ قالدىم . قوزغىلاڭ يادىمدىن چىقىپ كەتتى . موللا ناسىر ئەلەم ، ئەلاخان پالۋانلار كۆندە دېگۈدەك كېلىپ ، ماڭا نەسىھەت قىلمىغان بولسا ، مەن تۇگىشىپ كېتەتتىم . بۇ چاغقىچە سىڭار كۆزنىمۇ جەھەننەمگە ئۇزىتىۋېتەتتىم . ئۇلارنىڭ : «قاتىلنى خەلق بىر تەرەپ قىلسۇن ! » دېگەن سۆزى مېنى تۇتۇپ قالدى ، — ئەمىر بىر ئۇھ تارتىپ سۆزىدىن توختىدى . ئۇنىڭ جىددىي چىرايىدا ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان قايغۇ - هەسىرەت ، پىغان ۋە ئەلەم پۈرقىرايتتى ، — رەھىمەتلىك ئاتام : «خەلق ، خەلق !... » دەپ ئۆتۈندى . ئۇنىڭ بۇ روهى ماڭىمۇ خېلىلا يۇقۇپتىكەن ، ئاستا - ئاستا ئويلىنىپ ئۆزۈمنى تۇتۇۋالدىم ، ئەل - يۇرتۇمنىڭ مۇھەببىتى مېنى سەۋدايىلىقتىن ، ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن قىلمىغان قارامىلىقتىن ساقلاپ قالدى . مەن : «بۇ دۇنيادا ئۆز

يېرىڭدىن ، ئۆز ئېلىڭدىن ئەزىز ۋە ئۇلۇغ يەنە نېمە بار ؟ » دەپ ئويلىدىم . خەلقىڭ ئىشەنچ ۋە سالىمىدىن ئايرىلغان ھەرقانداق ئۇلۇغنىڭ قىممىتى ۋە ئابرۇيى بولامدۇ ؟ ! ياق ! بېلىق سۇدىن ئايرىلسا ئۆلىدۇ ، ئۆز خەلقىدىن ئايرىلغانمۇ ئەتىۋارى يوق بىر چۈپرەندىگە ئايلىنىدۇ . ھايات — سىناق مەيدانى ! ھايات مەنمەن دېگەن ئەزىمەتلەرنى ھەرخىل يوللار بىلەن سىنايدۇ . مەنمۇ شۇنداق جىددىي ۋە ئېغىر سىناقتا دۇچ كەلدىم . بۇ سىناقتىن ئۆتەلمىسەم ، قانداقمۇ ئەل - يۇرتىڭ يۈزىگە ، سۆيۈملۈك ئاتامنىڭ ئالدىغا بارغاندا كۆزىگە قارىيالايمەن ؟ ! ئۇستىگە ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشكەندىمۇ ، ئەزىز ئەل - يۇرتىنى دېگەن ئوغۇللار ھەقىقىي ئوغۇل بولالايدۇ !... بۇ خىياللار مېنى بايانداپغا قايتىش ئىرادىسىگە كەلتۈرۈۋاتاتتى . خەلق مېنى ئۇنتۇماي ، ئۆزىنىڭ ۋەكىللىرىنى ئۆيۈمگە ئەۋەتكەنلىكىدىن بېشىم ئاسمانغا يەتتى . مەن بايانداپغا قايتىمەن ! ئىككى - ئۈچ كۈنلۈك رۇخسەت بېرىڭلار : قېينىاتام بىلەن ئىككى ئوغلۇمنىڭ قىرىق نەزرىنى قىلىۋالاي . نەزىر تۇغقىمەن كۈننىڭ ئەتىسىلا بايانداپغا قايتىمەن !...

ئۆي ئىچى ھاياجانغا تولدى . موللا بىلال ئېتىلىپ كېلىپ ، ئەمىرنىڭ ئىككى قولىنى چىڭ تۇتتى . قالغانلارمۇ كېلىپ ئەمىرنى ئورنۇالدى . نازىمنىڭ يۈرىكىدە كېيىن يېزىلىدىغان داستاندىكى مۇنۇ مىسرالار جاراڭلىدى :

قىرىق ياشتا ئېردى ئەمىرى زامان ،
چىرايى قىزىلگۈل جاھان پەھلەۋان .
دېدى بارچە ئادەم يۈرەكلىك ئەمىر ،
كى بىزلەرگە دائىم كېرەكلىك ئەمىر .

كى ئابدۇرۇسۇل بەگ دىلىدۇر دۇرۇست ،
دىلى دۇرۇست ئۇچۇن تۇتتى خەلق ئانى دوست··· » ①

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۆزى دېگەندەك ، قېينىاتىسى ۋە ئىككى ئوغلىنىڭ قىرىق نەزىرىنى بەرگەن كۇننىڭ ئەتىسى بايانداىغا كەلدى . ئەمىرنى قوزغىلاڭچىلار ئالدىغا چىقىپ زور داغدۇغا بىلەن كۇتۇۋالدى . بۇ مەزەمزاتنىڭ يۇرىكىدىكى ھەسەتخورلۇق يىلىنىنى ۋىژىلداتتى .···

* *

ئابدۇرۇسۇل بەگ بايانداىغا بارغان كۇننىڭئەتىسى مەزەمزات تېخىچە شەھەردىكى دەڭدە تۇرۇۋاتقان ئەخمەتخان خوجىنى ئادەم ئەۋەتىپ ئۆيىگە چاقىرتىپ كەلدى .

قاراڭغۇ چۇشۇپ يەنە بىر كېچە باشلىنىۋاتاتتى . ئەرش ھۆرلىرى ئوچۇق ئاسمانغا نۇرلۇق چىراغلىرىنى بىر - بىرلەپ يېقىۋاتاتتى . قىبلە تەرەپتىن كېلىۋاتقان لەرزان شامال ئاق تېرەكلەرنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرىنى يېنىك شىلدىرلىتاتتى . سىڭار كۆز بېشىرنى ئېلىپ ھاكىمبەگنىڭ ھەشەمەتلىك ئۆيىگە كەلدى . يەنە ئۆتكەنكىدەك مەزەمزات خوجىنى ھويلىسىدا قىزغىن كۇتۇۋالدى . مۇلازىم يىگىت ئونېشىنى باشقا بىر ئۆيگە ئەكېتىپ ، ھاكىمبەگ ئەخمەتخاننى ياسداق سارىيىغا باشلاپ ماڭدى .

گۇللۇك داستىخان سېلىنىپ ، ئۇستىگە نازۇنېمەتلەر تولغان شىرەنىڭ تۆر تەرىپىدە خوجا ، يېنىدا مەزەمزات ئولتۇرۇپ ، يەنە

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 2 - ، 3 - سان 11 - ، 12 - بەتلەر .

بىر قېتىم ئۇزاق كۆرۈشمىگەندەك تىنچلىق - ئامانلىق سوراشتى . شىرە ئۈستىدىكى چىرايلىق مىس شامداندا يېنىۋاتقان ئۈچ شام ياسداق ساراينىڭ ئىچىنى يورۇتۇپ تۇراتتى . ساھىبخانا بىلەن مېھمان قېنىق دەملەنگەن سىنچاينى ئىچىپ ، يېڭى بىر سۈيقەستىنىڭ يولىنى ياساتتى .

— خوجام ، تۇنۇگۈن ئۆزلىرى بايانداپدا بولغان بولسىلا ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئابدۇرۇسۇلنى قانداق كۈتۈۋالغانلىقىنى كۆرۈپ ، يۈرەكلىرى ئۆرتىنەتتى . مەن بۇ ئەخمەق خەلقنىڭ چورۇقىنىڭ ئوغلىنى شۇنچىلىك قىزغىن ۋە تەنتەنە بىلەن كۈتۈۋالغانلىقىنى كۆرۈپ چىدىيالماي تەتۈر قارشۋالدىم . نەچچە مىڭ خەلق غۇلجا يولىغا چىقىپ ، ئىككى تەرەپتە سانجاق - سانجاق تۇرۇپ ئەمىرنى قىيقاس - چۇقان ، چاۋاكلار بىلەن كۈتۈۋالدى .

مەزەمىزات ئۆپكىسى ئۆرۈلگەندەك سۆزىدىن توختاپ ، يانچۇقىدىن قوليانغلىقىنى ئېلىپ يۈز - كۆزىنى ئېرتتى . ئۇنىڭ ئاق سىرىق چىرايىغا چىقىۋاتقان چايانلار بارغانسېرى كۆپىيىۋاتاتتى .

— مەن ، بىلەمدىلا ، شۇ يەردىلا : ئابدۇرۇسۇل بولسا ، ماڭا ئارام ۋە خۇشاللىق بولمايدىغانلىقىنى بىلدىم ، خوجام ، بۇ دەردتىن مېنى سىلى قۇتۇلدۇرمىسىلا ، باشقا قۇتۇلدۇرىدىغان ئادەمىم يوق ! مال - دۇنيا دېسىلە ، دېگەنلىرىنى بېرىمەن ! ئۆزلىرىنى ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ چېرىكلىرىگە ئەمىر قىلىمەن ! بۇ ئىش ، ھۆرمەتلىك ئەخمەتخان ، پەقەت سىلىنىڭ قوللىرىدىن كېلىدۇ !...

يەكچەشمە مەزەمزاتنىڭ سۆزلىرىنى بۆلمەي ، خىيال سۈرۈپ ، جەمجىت ئولتۇرۇپ ئاڭلىدى . ئۇ تېخى يېقىندىلا ئەمىرنىڭ قېينىاتىسى بىلەن ئىككى ئوغلىنى ئۆلتۈرۈپ ، خەلقنىڭ جازالىشىدىن ، ئابدۇرۇسۇلنىڭ قىساس ئېلىشىدىن قورقۇپ قېچىپ يۈرگىنىدە ، بۇ ئىشنى قىلسا ، ئاقىۋىتى قانداق

بولمىغانلىقىغا كۆزى يەتمەي زۇۋان سۇرمەيۋاتاتتى .
«ياق ! — دەپ ئويلايتتى خوجا شىرەدىكى نازۇ نېمەتلەرگە تىكىلىپ ، — ئەمىرنى ھازىر ئۆلتۈرسەم بولمايدۇ ، خەلقنىڭ جازاسىدىن ، ئەمىرنىڭ قىساسىدىن قېچىپ يۇرگىنىمدە بۇ ئىشنى قىلسام ، خەلق مېنى پارە - پارە قىلىپ قاغا - قۇزغۇنلارغا تاشلاپ بەرمەمدۇ ؟ !... »
— ھاكىمبەگ جانابلىرى ! — دېدى ئەخمەتخان بېشىنى كۆتۈرۈپ ، — ئەمىرنى ئۆلتۈرمەن ، لېكىن ھازىر ۋاقتى ئەمەس ، قېينىتىسى بىلەن ئىككى ئوغلىنى ئۆلتۈرگىنىمگە ئانچە ئۇزۇن بولمىغان بۇگۈنكى كۈندە ئابدۇرۇسۇلنى ئۆلتۈرسەم ، خەلق مېنى چاپناپ يۇركۈۋەتمەمدۇ ؟ ! ماڭىمۇ جان كېرەك ! بالا - چاقام بار ! ئارزۇ - ئارمانلىرىم بار ! بىرئاز ۋاقىت ئۆتسۇن ، پۇرسەت كۈتەيلى ! ماڭا ئىشەنسىلە ، تەقدىر نېسىپ قىلغان كۈنى ، مەن چوقۇم ئەمىرنى بۇ ئالەمدىن ئۇ ئالەمگە ئۇزىتىمەن .
ھاكىمبەگ سىكار كۆزنىڭ سۆزىگە بىرنېمە دېمەي ، ئورنىدىن تۇرۇپ سارايىنىڭ كۈنپېتىش ئوڭ تەرەپ بۇلۇڭىدىكى تۆگە ساندۇق ئۈستىگە تىزىلغان ئورۇن - كۆرپىلەرنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئۇ قولىنى ئورۇن - كۆرپىلەرنىڭ ئارىسىغا تىقىپ ، بىر قارا خالتىنى سۇغۇرۇۋالدى . ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرغان ساھىبخانا قوللىرى تىترىگەن ھالدا خالتىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ ، ئىچىدىن بەش چوكا ئالتۇن بىلەن بىرقانچە يامبۇنى ئېلىپ ، خوجىنىڭ ئالدىغا قويدى . خوجىنىڭ يەكچەشمە كۆزلىرى بۇ دۇنيانى كۆرۈپ چەكچىيىپلا قالدى .
— بۇ ، ئەخمەتخان ، مېنىڭ ئازراق كۆڭلۈم ! ئىش پۈتكەندىن كېيىن بۇنىڭدىنمۇ جىق بېرىمەن . بايا دېگىنىمدەك چېرىكلىرىمگە ئەمىر قىلىمەن . ئۈستىمىزدە يارانقان بىر ئاللا تۇرۇپتۇ ، ۋەدەمدىن يېنىۋالسام دوزىخى بولاي ! — دېدى ھاكىمبەگ بىر پۈتىنى تىزلاپ ، باش ۋە گەۋدىسىنى سىكار كۆز

تەرەپكە سۈرۈپ ، ئۇنىڭ ئاۋازىدا يېلىنىش ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

ئەخمەتخان ئىككى ئاچا يولىنىڭ ئاغزىدا ، قايسىسىغا مېڭىشىنى بىلمەي تېڭىرقاپ تۇراتتى . ئۇ قاتتىللىق يولىغا ماڭمىسا ، كۆز ئالدىدىكى ئالتۇن ۋە يامبۇلاردىن ئايرىلىپ قالاتتى ؛ ماڭسا جېنىدىن ئايرىلاتتى . ئاچ كۆزلۈك ، هوقۇق تەمەسى ۋە شۆهرەت كەينىگە كىرگەن ئادەم هامان ئۆز جېنىدىن بايلىقنى ، ئەمرلىكنى ۋە بۇلاردىن كېلىدىغان شان ـ شۆهرەتنى ئەلا بىلىدىغانلىقى هەممىگە ئايان ، ئۇنىڭ شەيتىنى «ماقۇل دە ! ماقۇل دە ! » دەپ چىرقىرايتتى . خوجىنىڭ مەيلىمۇ بارغانسېرى جېنىغا ئەمەس ، ئالدىدىكى ئالتۇن ۋە يامبۇلارغا ئېغىپ كېتىۋاتاتتى . شۇنداقتىمۇ ئۇ ، بىر ئاز قورقۇپ «ماقۇل ! » دېيىشكە جۈرئەت قىلالمايۋاتاتتى .

— سىلى ماڭا ئىشەنمەيدىغان ئوخشايدىلا ، بولمىسا مېنى بۇنداق قىستاپ قېيىن ئەهۋالدا قالدۇرمايتتىلا ! مەن دېدىمغۇ : ئەمىرنى چوقۇم ئۆلتۈرىمەن ، دەپ ! بىرئاز ۋاقىت تەخىر قىلسىلا ! ئۆتكەنكى ئىشنىڭ هورى بېسىلسۇن ، — دېدى سەل تېرىككەن كەيپىياتتا سىڭار كۆز ، هاكىمبەگكە قارىماي تۇرۇپ .

— بىز ۋاقتى كەلسۇن دەپ كۈتۈپ تۇرساق ، ئەمرىنىڭ ئىززەت ـ ئابرۇيى يەنىمۇ ئۆسۈپ كەتمەمدۇ ؟ ! ئۇ چاغدا ئۇنىڭغا قول سېلىش تېخىمۇ قېيىن بولۇپ قالمامدۇ ؟ !... — مەزەمزات كۆڭلىگە بىر پىكىر كەلگەندەك . بىردەم قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ئويلىنىپ قالدى ، — جىددىي پەيتتە تاش سانىغان ئادەملەر هامان يېڭىلىدۇ ، چۈنكى باشقىلار قۇم ساناپ ئالدىغا ئۆتۈۋالىدۇ . مېنىڭ سىلىنى هىمايە قىلىپ ، قوغداپ ، موللا ناسىر ئەلەمگە ، خەلق ۋەكىللىرىگە دېگەن سۆزۈم بىلەن ئۇلارنىڭ ئاچچىقى بېسىلىپ قالمايدۇ . ئەمىرنىڭمۇ كۆڭلىدىكى قىساس ئوتى ئۆچۈپ كەتمەيدۇ . بۇنداق ئەهۋالدا كىم بالدۇر ۋە تېز قول سالسا ، شۇ

چوقۇم ئۇتۇپ چىقىدۇ . كېچىكتۇرسەك كېچىككەن ئىشقا قار يېغلاپلا قالماي ، بېشىمىزدىنمۇ ئايرىلىپ قالىمىز !...

ئەخمەتخان خوجا «ماقۇل» دېمەستىن ، ئالدىدىكى ئۆزىنى ئىلكىگە ئېلىپ بولغان خوجايىندىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى . «ياق !» دېسە ، «ھەممە سىرىمنى بىلىپ بولدى !» دەپ ئادەملىرى ئارقىلىق ئۆلتۈرۈۋېتىدىغانلىقىنىمۇ ئويدان بىلەتتى . خوجىغا بىرلا يول : ھاكىمبەگنىڭ تەلىپىگە كۆنۈش يولىلا قالدى .

— بولىدۇ ! — دېدى سىڭار كۆز چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتىپ ، — سىلى ماڭا ئەمىرنىڭ ئۆز چېدىرىدا خالىي قالىدىغان ۋاقتىنى بىلىپ بېرىسلە !...

ئاخىرى سىڭار كۆزنى دېگىنىگە كۆندۈرگەن مەزمۇراتنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى خۇشاللىقتىن چاقناپ كەتتى .

* *

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يوغان چېدىرىدا ناشتىدىن كېيىن باشلانغان كېڭەش جىددىي كېتىۋاتاتتى...

بايانداىغا كەلگىنىگە بىرقانچە كۈن بولغان ئەمىر قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن دېھقانلارنىڭ سانىنى ئېنىقلاپ ، ئۇلارنى بىر قېتىم تەرتىپكە سالدى . ئۇ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن دېھقانلار ۋە ئۇلارنىڭ باشلىقلىرى بىلەن سۆھبەتلىشىپ ، كۆڭلىدىكى ئوي - خىياللىرىنى ئاڭلىدى . ھەممە ئادەم ئۆز كۆڭلىدە بايانداينى تېزرەك ئېلىپ ، تىنچ كۈنلەرگە تېزرەك يېتىشنى ئارزۇ قىلاتتى . ئابدۇرۇسۇل بەگ پۈختا تەييارلىق قىلىپ ، مۇكەممەل بىر جەڭ پىلانى تۈزۈپ بايانداىغا چوڭ كۆلەملىك ھۇجۇم قىلىش قارارىغا كەلدى . ئۇ بۈگۈن بايانداىغا چوڭ كۆلەملىك ھۇجۇم قىلىش ھەققىدە كېڭەش ئۆتكۈزۈۋاتاتتى .

تۆرگە سىلىنغان كۆرپىدە بېشىغا سېرىق يېپەك سەللە يۆگىگەن ، ساقلى قاردەك ئاپئاق موللا ناسىر ئەلەم ، ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدا بېشىدا كىمخاب تۇماق ، كەكە ساقاللىق مەزەمزات ، سول تەرىپىدە ئۆرە موۋۈت تۆپە كىيگەن ، قىسقىراق ساقاللىق ، ئۇزۇن قارا بۇرۇتلۇق ، تازا قۇرامىغا تولغان ئابدۇرۇسۇل بەگ ئولتۇراتتى . چېدىرنى چۆرىدەپ ئولتۇرغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىقلىرى ئەمىرنىڭ سالماقلىق بىلەن قىلىۋاتقان سۆزىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى .

— مەن كېلىپ ، قوزغالغان دېھقانلىرىمىزنىڭ بايانداىدىكى ئەھلىي ساننى ئېنىقلىدىم . شۇنىڭ بىلەن بىللە قوزغىلاڭچى دېھقانلارنى بىر قېتىم تەرتىپكە سېلىپ ، ئون ، يۈز ، مىڭدىن قىلىپ تەشكىللەپ ، ئونبېشى ، يۈزبېشى ، مىڭبېشىلارنى تەيىنلەپ ، تەرتىپ ـ ئىنتىزام تۈرغۈزدۇم . شۇنداق قىلىپ ، بايانداىغا كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇم قىلىشقا شارائىت يارىتتىم . ئەمدىكى مەسىلە : بۇ قېتىمقى جەڭنى قانداق ئېلىپ بارىمىز ؟ قانداق ياخشى چارە ـ تەدبىرلەرنى قوللىنىمىز ؟ دېگەنلەرنى كېڭىشىپ ، بىر جەڭ پىلانى تۈزۈپ چىقىشتىن ئىبارەت بولۇپ قالدى .

ئەمىر سۆزىدىن توختاپ كۆپچىلىككە قارىدى . ئۇ ھەممەيلەننىڭ دىققەت بىلەن ئۆز سۆزىنى ئاڭلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، گېپىنى داۋاملاشتۇردى :

— بىز ھىجرىيىنىڭ 1281 ـ يىل جامادىيە لئەۋۋەلنىڭ 12ـ كۈنى (جۈمەنىڭ كىرىدىغان) كېچىسى ① غۇلجىدا قوزغىلىپ ، بۇ يەرگە كۆپ ئۆتمەي كېلىشۈدۈق . بۈگۈن ھىجرىيە 1282 ـ يىل جامادىيەلسانىنىڭ 3 ـ كۈنى② ، دېمەك ، بىر يىلغا

① مىلادىيە 1864 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى (جۈمەنىڭ كىرىدىغان) كېچىسى .

② مىلادىيە 1865 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى .

يېقىنلىشىپ قالدى . راستىنلا دېھقانلىرىمىز دېگەندەك ، بايىنداينى ئېلىش ۋاقتىمىز كېچىكىپ كەتتى . ئەمدى بۇنداق جەمجەت يېتىۋەرسەك بولمايدۇ ، چوقۇم بايىنداينى پات ئارىدا ئېلىشىمىز كېرەك . قانداق ئالىمىز ؟ قانداق جەڭ چارە - تەدبىرلىرىنى قوللىنىمىز ؟ بۇگۈنكى كېڭەش مانا مۇشۇ مەقسەتتە چاقىرىلدى . ئۆز پىكىرلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، بىر جەڭ پىلانى تۈزۈپ چىقايلى ! مېنىڭ دەيدىغانلىرىم شۇ !...

ئابدۇرۇسۇل بەگ سۆزىدىن توختاپ ئالدىدا موللا ناسىر ئەلەمگە ، ئارقىدىن مەزمەزانقا : سىلەرنىڭ دەيدىغانلىرىڭلار بارمۇ ؟ دېگەندەك قارىدى .

— راست ، بايىنداينى ئالالماي ، بۇ يەردە ئۈزۈن يېتىپ قالدۇق . بۇ سېپىلغا قىلىنغان نەچچە قېتىملىق ھۇجۇمدا تالاي قېرىنداشلىرىمىز قۇربان بولدى . ئەمدى يەنە بۇنداق جەمجەت يېتىۋەرسەك بولمايدۇ ، دېھقانلار تېرىقچىلىق بىلەن جان باقىدىغان ئادەملەر ، ئۇلار تېرىقچىلىق قىلمىسا بولمايدۇ . بۇ جەڭ ئۈزۈنغا سوزۇلۇپ كەتسە ، ئەتە يەيدىغىنىمىز تۈگەيدۇ ، ئامالسىز قورال تاشلاشقا مەجبۇر بولىمىز ! مەن ئەمىرنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەيمەن . دەرھال بىر پىكىرگە كېلىپ ، بىر جەڭ پىلانى تۈزۈپ ، بايىندايغا ھۇجۇم قىلىپ ، مەيلى قانچىلىك قۇربان بەرمەيلى ، چوقۇم ئۇنى ئېلىشىمىز كېرەك ! — ئاق يۈزلۈك ، ئۆسكەن قاشلىرىمۇ ئاقىرىشقا باشلىغان ، ئىككى مەڭزى تومپىيىپ چىققان ، ئېڭىكىنى قارىدەك ئاپئاق ساقال قاپلىغان قازىكالاننىڭ ئىچىگە ئولتۇرغان كۆزلىرىدە يەنىلا شۇ خاسىيەتلىك نۇر چاقناپ تۇراتتى . ياشلىق چاغلىرىدا يۈسۈپتەك چىرايلىق بولغان بۇ ئۆلىما ھېلىمۇ شۇنچىلىك چىرايلىق قېرىغانىدى . ئۇنىڭ سۆزى تۇگىشى بىلەن مەزمەزات ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ ، ياسالما بىر يۆتىلىپ ، كەڭ ، ئاق سېرىق يۈزىگە بىلىنەر - بىلىنمەس كۈلكە يۈگۈرتۈپ ئاغزىنى ئاچتى :

— مەنمۇ قوشۇلىمەن ! بايانداينى ئېلىش ۋاقتى ئاللىقاچان بولدى . بۇ قېتىم ئوبدان تەييارلىق قىلىپ ، ئوبدان پىلانلاپ چوقۇم ئېلىشىمىز لازىم . شۇنى ئوچۇق ئېيتايكى : بۇ قېتىم يەنە بايانداينى ئالالمىساق ، ھەتتا دۇشمەنلىرىمىز ئالدىدىمۇ يۇزىمىز تۆكۈلىدۇ...

ھاكىمبەگ غادىيىپ ئولتۇرۇپ ، تەكەببۇر قىياپەتتە گويا ھەممىنى بىلىدىغاندەك ئۇزۇن سۆزلىدى . ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى گاھ ئېچىلسا ، گاھ قىسىلاتتى . كۆتمەك قاشلىرىمۇ گاھ كۆتۈرۈلۈپ ، گاھ چۈشەتتى . مەزەمزات خېلى ئۇزۇن سۆز سۆزلىگەن بولسىمۇ ، بايانداينى قانداق ئېلىش ھەققىدە بىرەر چارە ـ تەدبىر كۆرسىتەلمىدى . يەنىلا ئۇ ، سۆزلىمىسە بولمايدىغاندەك بىرەر رەسمىيەت ئۈچۈنلا سۆزلەپ قويدى .

— مەن ، — سۆز باشلىدى ئەمرىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئەلاخان . لاچىننىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىردىن ئۇچقۇن چېچىپ ، بويى ئېگىزمۇ ئەمەس ، پاكارمۇ ئەمەس خۇش پېچىم بۇ پالۋاننىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك يۈزىدە بىر مەردانە روھ نۇرلىناتتى . ئېڭىكى ساقالسىز ، يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئۈستىگە بەش ـ ئالتە كۈنلۈك ھىلال ئايىنى دۇم كۆمتۇرۇپ قويغاندەك كۆرۈنىدىغان قارا بۇرۇتىنىڭ ئىككى ئۇچى ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە چۈشۈپ تۇرغان ئەلاخان ھاياجان بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى ، — يەنىلا سادىر پالۋاننىڭ ئۆز ئوغۇللىرى بىلەن تېگىدىن لەخمە كولىشىنى تەلەپ قىلىمەن ، بايانداي ئىچىگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىدىغان يول ئاچماي بايانداينى ئالالمايمىز . بۇگۈنكى كېڭەشكە نېمىشقا مىڭبېشى سادىر پالۋان كەلمىدى ؟ بۇ ئادەم چوقۇم كېلىشى كېرەكتىغۇ ؟ !...

پالۋاننىڭ سۆزىنى ئەمىر بۆلدى :

— ئىككى كۈنىنىڭ ئالدىدا مېنىڭدىن سوراپ ئۆيىگە كېتىۋىدى ، ئاخشام كەلمەپتۇ ، بۇگۈن كېلىپ قالارمىكىن ! ؟...

— سادىر پالۋان ئۇرۇش ھېيلىلىرىگە باي ئادەم ، ئۇ ئۆز دۇشمەنلىرىنى ئالداپ ، تالاي ـ تالاي قاقاقلاپ كۈلگىنىگىلار يادىگىلاردىدۇر ؟ ! بەلكىم بۇ قېتىم بايانداپغا بولىدىغان ھۇجۇمدا ئۇنىڭ يەنە ياخشى تەكلىپلىرى بولۇشى مۇمكىن . مېنىڭ پىكرىم ، بۇ مۇستەھكەم قورغاننى پارتلىتىپ ، كىرىش يولى ئاچماي تۇرۇپ ، بايانداپغا بېسىپ كىرەلمەيمىز !

چېدىر ئىچىدە گۇدۇڭ ـ گۇدۇڭ پاراڭ باشلىنىپ كەتتى . ئولتۇرغان مىڭبېشىلار سادىر ھەققىدە ئۆزئارا سۆزلىشۋاتاتتى . ئۇلار پالۋاننىڭ يەنە سېپىل تېگىدىن لەخمە كولىشىنى قۇۋۋەتلەيتتى .

شۇ چاغدا چېدىرنىڭ ئالدىدىكى لاتىسى قايرىپ قويۇلغان ئىشىكىدىن قارىغايدەك قامەتلىك بىر ئادەم بېشىنى ئېگىپ كىرىپ كەلدى . ئۇ تاپسىدىلا توختاپ ، قەددىنى رۇسلاپ ئولتۇرغانلارغا خۇش چىراي قارىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! — دېدى ئۇ ، قول قوشتۇرۇپ ، — ئۇسۇپ كىرىپ كېڭىشىگىلارنى بۇزۇۋەتتىممۇ ، قانداق ؟ ! كەچۈرىسىلەر ! ئەمىردىن رۇخسەت ئېلىپ ئۆيگە كېتىۋىدىم . كەلسەم ، بۇرادەرلەر چېدىردا كېڭەش بولۇۋاتقانلىقىنى دېيىشتى . ئۇدۇل بۇ يەرگە كېلىشىم .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! كەل ، ئوغلۇم سادىر ! قېنى ، تۆرگە چىققىن ! — دېدى مۇلايىم ئاۋازى بىلەن خىزىر سۇپەت موللا ناسىر ئەلەم پالۋانغا خۇش چىراي قاراپ .

بېشىغا ئاق مالخاي ، ئۇچىسىغا ياقىسى ياندىن ئېتىلىدىغان ئاق كۆڭلەك كىيىپ بېلىنى قارا پوتىدا باغلىغان سادىر قازىكالانغا : «رەھمەت ! » دەپ تۆرگە ئۆتمىدى ، ئىشىككە يېقىن يەردە باداشقان قۇرۇپ ئازادە ئولتۇردى . ئۇ زادىلا كۆرۈپ باقمىغان كىمخاب تۇماقلىق ، كالتە موۋۈت پەشمىتىنىڭ تۆش يانچۇقىدىن سائەت بېغى ساڭگىلاپ تۇرغان كەكە ساقاللىق ئادەمگە

قاربدی . ئۇ : «مەزەمزات دېگىنى شۇمىدۇر ؟» دەپ ئويلىدى . سادىرنىڭ ھاكىمبەگكە تىكىلىشىدىن ، ئۇنى تونۇمايدىغانلىقىنى سەزگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ پالۋانغا تىكىلدى .

— ھۆرمەتلىك پالۋان ! سىلىگە ئىلىنىڭ ھاكىمبېگى مەزەمزاتنى تونۇشتۇرۇپ قويای ! بۇرۇن بەلكىم ، بىر - بىرىڭلارنىڭ مۇبارەك ئىسمىشەرىپىنى ئاڭلىغان بولساڭلارمۇ ، دىدار نېسىپ بولمىغاندەك تۇرىدۇ .

— شۇنداق ! — دېدى سادىر ئەمىرگە ھۆرمەت بىلەن خۇش چىراي تىكىلىپ ، — تاغۇ تاشلاردا قېچىپ يۈرگەن كۇنلىرىمدە ، مېنى قوغلاپ ئارام بەرمىگەن چېرىكلەردىن بىرقانچىسىنى ھىيلە بىلەن تۇتۇۋالدىم . ئۇلارنى سوراق قىلغىنىمدا : «بىزنى مەزەمزات ھاكىمبەگ ئەۋەتتى» دېۋىدى ، شۇ چاغدا بۇ زاتنىڭ مۇبارەك ئىسمىنى ئاڭلىۋىدىم .

مەزەمزات تاتىرىپ - بوزىرىپ كەتتى . ئۇنىڭ ئاق سېرىق چىرايىدىن سېرىق توپا ئۆرلەپ پۈركىرايىتتى .

— ھاي ! ... — دېدى مەزەمزاتنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ئولتۇرغان يەلكىسى كەڭ ، ئوتتۇرا بويلۇق موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ، — سۆزىڭىز ، پالۋان ، سەل تاپتىن چىقىپ كەتتىغۇ دەيمەن ! ھاكىمبەگ جانابلىرى خەلقپەرۋەر ، ئادالەتپەرۋەر ئۇلۇغ ! ئۇ ئەزىزنى ئون سەككىز مىڭ ئادەم تونۇيدۇ ، — ئاخۇنۇم قىزىل چىرايىدىن خۇشامەتنىڭ ساپسېرىق قاغا جىگدىلىرىنى توكۇلدىتىپ قاقاتتى .

— ئاخۇنۇم ، مەن گەپنى ئۇدۇل ۋە ياسىماي قىلىدىغان قارىتۇرۇك ئادەممەن . بىلىدىلا ، تالاي يىل تاغۇ تاشلاردا قېچىپ يۈردۇم ، يۈرتىنىڭ غېمىنى يەپ كۆزۈمنى ئېچىپ يۇمىدۇم . چىرايلىق ساي - سالا ، ئايدالىلارغا قوشقىمنى چېچىپ يۇمىدۇم . تاشقا كىيدۇرۇپ مالخىيمنى ، دۇشمەنلەرنىڭ يۇرىكىنى پىچىپ يۇمىدۇم . مەن بۇ زاتنىڭ ئىسمىنى چېرىكلىرىدىن ئاڭلىمىسام ،

نەدىن بىلىمەن ؟ ! — پالۋان شۇنداق ئەركىن ، شۇنداق تەبىئىي سۆزلىدىكى ، ئۇنىڭ قاتۇرۇق ئاۋازى خۇددى ھەقىقەتنىڭ سەممىي ناخشىسىدەك چىقتى . موللا شەۋكەتنىڭ قىزىل چىرايى ئۆچكىدەك ئېسىلىپ مەزەمزانقا تىكىلدى . تېخىچە ئۆز ھالىتىگە كېلەلمەي خۇددى تېكەن ئۈستىدە ئولتۇرۇپ قالغاندەك بولۇۋاتقان ھاكىمبەگمۇ سادىرنىڭ قوشاق شەكلىدە ئېيتىلغان سۆزىنى ئۆزىگە قارىتىلغان دەپ سېزىپ ، تېخىمۇ ئولتۇرالماي قالدى . ئۇ ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ ، يالغاندىن يۆتىلىپ بىر قازىكالانغا ، بىر ئەمىرگە قارىتتى . موللا ناسىر ئەلەم ، ئابدۇرۇسۇل بەگ ، ئەلا پالۋانلار سادىرنىڭ سۆزلىرىدىن سۆيۈنۈپ ، ئۈنىڭغا خۇش چىراي قارايتتى .

مولا ناسىر ئەلەم مەزەمزانىنىڭ ئۆزىگە تىكىلگەن كۆزلىرىدىن گەپنى كېڭەش قىلىنىۋاتقان مەسىلىگە يۆتكەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يەتتى ، شۇنداق قىلمىغاندا ، بىرەر كۈڭۈلسىزلىك كېلىپ چىقىدىغانلىقىنىمۇ بىلدى . ئۇ قولىنى كۆتۈرۈپ ، ھەممەيلەننى تىنچلىنىشقا چاقىرىپ ، مۇلايىملىق بىلەن سۆزىنى باشلىدى :

— ئوغلۇم سادىر ، بىز بايانداىغا يەنە بىر قېتىم كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم قىلىشنى كېڭىشىۋاتاتتۇق . سەن تاغۇ تاشلاردا قېچىپ يۈرگەن چاغلىرىڭدا ، سېنى تۇنقىلى چىققان چېرىكلەر بىلەن جەڭ قىلىپ ، تىللاردا داستان بولغۇدەك قەھرىمانلىقلار كۆرسەتتىڭ ، شۇنداق قىلىپ ، جەڭ قىلىشنىڭ يوللىرىنى خىللا بىلىپ قالدىڭ . بايانتىن ھەممىز سېنىڭ بولمىغانلىقىڭدىن كۆڭلىمىز يېرىم بولۇپ ئولتۇراتتۇق ، تەلىيىمىزگە سېنى تەڭرىم كېڭەشكە يەتكۈزۈپ كەلدى . قېنى ، پالۋان ، دېگىنە ، قانداق قىلساق بايانداينى ئالالايمىز ؟

بۇ سەممىي سۆزلەر سادىرنىڭ كۆڭۈل كۆزلىرىنى ئاچتى . ئۇ شىلدىرلاپ ئاققان پاك ھېسسىياتى بىلەن قازىكالانغا ھۆرمەت

بىلەن قاراپ سۆزىنى باشلىدى :

— «گاچىنى ئىت قوغلىسا تىلى چىقىدۇ ، ئەخمەقنىڭ بېشىغا توقماق تېگىۋەرسە ، ئەقىل پۈتىدۇ» دېگەن گەپ بار ، — دەپ گەۋدىلىك ، سىم ساقاللىق ، ئاق مالخايلىق پالۋان سەل دىمىغىدا سۆزلەشكە باشلىدى . ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدا تېگى — تېگىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان نۇر چاقنايتتى ، — قاراڭغۇلۇق قانچىلىك كۈچەيسە يۇلتۇزلارمۇ شۇنچىلىك يورۇق يانىدۇ . مەنمۇ ھېچنېمىنى بىلمەيدىغان بىر يىگىت ئىدىم ، بېشىمغا كەلگەن زۇلۇم ۋە دەرد ، جاپا ۋە مۇشكۈل بارا - بارا كۆزۈمنى ئېچىپ ، مېنى قوغلاپ چىققان چېرىكلەر بىلەن قانداق جەڭ قىلىشنى بىلىۋالدىم . ئاتىلار : «ئۇرۇشنىڭ توقۇزى رەڭ ، بىرى جەڭ... » دەپ ناھايىتى توغرا دەپتىكەن . بۇ قېتىم بايانداپغا ھۇجۇم قىلىشتا ، مەن مۇشۇ توققۇز رەڭنى ئىشلىتىشنى ئويلاۋاتىمەن . مەيلى بۇ رەڭلەرنى قانچىلىك ئوبدان ئىشلەتمەيلى ، يەنىلا لەخمە كولاپ سېپىلدىن يول ئاچمىساق ، بايانداي ئىچىگە كىرەلمەيمىز ! — سادىر سۆزىدىن توختاپ ئويلانغاندەك تۇرۇپ قالدى . ئۇ ئەمىرگە قارىدى . پالۋاننىڭ كۆزىگە ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قان ئىچىندە ياتقان قېينىتىسى ، ئىككى يۈرەك پارىسى كەلدى . سادىرنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايى جىددىيلەشتى ، كۆزلىرى ئوت بولۇپ ياندى .

— مۇھتەرەم قازىكالان جانابلىرى ! مۇھتەرەم كېڭەش ئەھلى ! — دېدى پالۋان ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ، — بىزدە «چىن ئېتىقاد بىلەن يىغلىسا ، قارىغۇ كۆزدىنمۇ ياش چىقىدۇ» دېگەن ھېكمەتلىك گەپ بار . مەيلى سېپىلنى پارتلىتايلى ، مەيلى مانجۇلارنى توققۇز خىل رەڭ بىلەن ئازدۇرايلى ، ئەڭ مۇھىمى يەنە بىر مەسىلە بار : ھەممىمىز بىر ياقىدىن باش ، بىر يەڭدىن مۇشت چىقارمىساق ، يەنىلا بايانداينى ئالالمايمىز !

— تازا گەپنىڭ ئوبدىنىنى قىلدىڭ ، سادىركا ! — دېدى

كۆزلىرى چاقناپ هاياجانلانغان ئەلاخان ، — بىرلىك بولمىسا ، ھەرقانداق ئىشتا ئۈتۈق قازانغىلى زادى بولمايدۇ . بەزى مۇناپىقلار چويلىسىدا توختىمايدىغان سەۋەبلەر بىلەن ئۆز قېرىنداشلىرىنى ئۆلتۈردى . ھېلىمۇ ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەل - يۇرتىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان ئادەم بولغانلىقتىن يەنە بايانداپغا كەلدى . مەن ئاشۇ كۆڭلى قارىلارغا شۇنداق دەپ ژارقىرىغۇم كېلىدۇ : ھەي ، سىلەر ئانا سۈتىنى ئىچمىگەنمۇ ؟ ! ئۆزۈڭلار تۇغۇلغان بۇ زېمىنىنىڭ سۈيىنى ئىچىپ ، ئاق نېنىنى يېمىگەنمۇ ؟ ! سىلەردە ۋىجدان دېگەنلەر يوقمۇ ؟ ! نېمىشقا ئەل - يۇرت غېمىدە سۇ بولۇپ ئېقىۋاتقان ، ئوت بولۇپ كۆيۈۋاتقانلارغا تۆھمەت چاپلاپ ۋە ئۆلتۈرۈپ ، بۇ ئەل ، بۇ يۇرتنى يىغلىتىسىلەر ؟ ! بىر ئۆزۈڭنىڭ پايدىسى ئۈچۈن بىر ئەل ، بىر يۇرتنى يىغلاتساڭ بولامدۇ ؟ !...

چېدىر ئىچى بىر ئۇلۇغ جىمجىتلىق ئىچىدە ھاياجان بىلەن نەپەس ئالاتتى . بۇ سۈكۈناتنى موللا ناسىر ئەلەم بۇزدى :

— پەيغەمبىرىمىز : «خەلقە رەھىم قىلمىغانلارغا رەھىم قىلىش يوق !» دېگەن . لېكىن بىز كۆپ ھاللاردا روسۇللىلانىڭ ھەدىس شەرىپىگە خىلاپلىق قىلىپ ، خەلقە زىيان سالمىز ، ئەمدى كۆزىمىزنى ئاچىدىغان ، بۇ خاتا يولدىن قايتىدىغان ۋاقىت بولدى . مەن بۇنىڭدىن خەلقە زىيان سالىدىغانلارنى چوقۇم قاتتىق جازالاشنى تەكلىپ قىلىمەن !

— قوشۇلىمىز ! — دېدى كېڭەشتىكىلەر چۇرقىرىشىپ .

— ئەخمەتخان خوجا جازالىنىشى كېرەك !

مەزمۇرات يەنە ئولتۇرالماي قالدى . يەنە ئۇ ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ ، يالغاندىن يۆتىلىپ ، كۆزىنى ئۆزىگە تىكىلگەن كۆزلەردىن ئېلىپ قاچتى . ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەل - يۇرتنىڭ سەممىي ۋە توغرا سۆزلىرىدىن ھاياجانلىنىپ ئولتۇراتتى . سادىر يەنە سۆز باشلىدى :

— ئەمدى مەن ئۆزۈمنىڭ بۇ قېتىمقى بايانداپغا قىلىدىغان

ھۇجۇمىمىز توغرىسىدىكى پىكىرلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويىمەن . كۆپ ئويلىنىپ ، تالاي بارغان بايانداينىڭ ئىچىدىكى دوربىخانىسى [1] ئېسىمگە ئالدىم . ئۇ ، سېپىلنىڭ قىيپاش كۇنچىقىش تەرىپىدىكى جايدا بولۇپ ، سېپىلدىن ئانچە يىراق ئەمەس ، ئامبال يامۇلمۇ دوربىخانىنىڭ يېنىدا . بىز بۇ قېتىم لەخمىنى دەل دوربىخانىنىڭ ئاستىغىچە كولاپ بېرىپ ، ئۇنى پارتلىتىمىز . شۇنىڭ بىلەن بايانداينغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىدىغان يولمۇ ئېچىلىدۇ . بۇنىڭدىن باشقا دۇشمەنلەرنىڭ يۇرىكىنى مۇجۇپ ، جېنىنى ئالىدىغان جەڭ نەيرەڭلىرىنى ئىشلىتىمىز . خۇدا بۇيرۇسا ، بۇ قېتىم بايانداينى چوقۇم ئالىمىز !...

— ئۆزلىرى خەلقىمىزنىڭ بەختى ئۈچۈن ھەممەت بەلۇبغى باغلىغان ئوغۇل ! پالۋان ، سىلىگە ئاللا ۋە پەيغەمبىرىمىز يار بولسۇن .

قازىكالانىڭ ئىچىگە ئولتۇرغان كۆزلىرىدە ياش لىغىرلايتتى . ھاياجانلانغان موللا ناسىر ئەلەم ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلدى . ئورنىدىن تۇرغان ئەمىر دەرھال بۇ ئەزىزنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ يۆلىدى . ئۆزىگە قاراپ ئورنىدىن تۇرغانلىقىنى بىلگەن سادىر ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئاق ساقىلى مەيدىسىگە چۈشكەن مويسىپىت غۇلىچىنى كەڭ يېيىپ ، پالۋاننى باغرىغا باستى...

*　　*

قۇياش نامازپېشىندىن ئۆتۈپ ، نامازدىگەرگە يېقىنلاپ بارائتى . ياز كىرگەندىن بېرى يەر - جاھان يېشىللىققا ، گۈل - چېچەككە پۈركىنىپ ، كۇنلەرمۇ بارغانسېرى قىزىپ

---

[1] دوربىخانا — ئوق - دورا ئامبىرى .

كېتىۋاتاتتى .

تۇگمىسى يېنىدىن ئېتىلىدىغان كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى ئېچىۋېتىپ ، يوغان قارىياغاچ ئاستىدا ئولتۇرغان موللا بىلال يېقىندىن بېرى يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنى خاتىرە دەپتىرىگە خاتىرىلەۋاتاتتى [1] . بېشىغا قىزىل مانچېستېر دوپپا كىيگەن ، پېشانىسى كەڭ ، قارىلىغاچ قانىتىدەك قارا قاشلىرى تېگىدىكى قوي كۆزلىرى ئۇچقۇن چېچىۋاتقان شائىر ھەربىر سۆزنى چوڭقۇر ئويلىنىپ يازاتتى . ئۆزىنى «ۋەتەننىڭ بىر بۇلبۇلى» دەپ بىلگەن شائىر ۋەتەننىڭ تەقدىرىنى ئۆز تەقدىرى بىلەن بىر دەپ بىلەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ، يېزىلىۋاتقان ھەربىر سۆز ئەۋلادلىرى ئالدىدىكى مۇقەددەس جاۋابكارلىقى بىلەن خاتىرىلىنەتتى . نازىم بۇنى ئۆز شائىرلىقىنىڭ قەدىر - قىممىتى ۋە ۋىجدانى دەپ چۈشىنەتتى .

كىم بولسۇن ، قانداق ئىش بىلەن شۇغۇللانمىسۇن ، قەلەمۋاتقان سۆزى ، ئىشلەۋاتقان ئىشى خەلق ئالدىدىكى جاۋابكارلىقىدىن ئايرىلمىسا ، بۇنداق ئادەمنىڭ ھاياتى مەنىلىك ئۆتىدۇ ، ئۆزىنىڭمۇ قەدىر - قىممىتى بولىدۇ . بەزى ئادەملەر ئۆزى تۇغۇلغان زېمىننى ، سۆيۈملۈك خەلقىنى ئويلاپ قويمايدۇ . بىر تويسا ، بىر كۈلسە شاھ بولغاندەك سۆيۈنىدۇ . ئۇنىڭ سۆزى ، ئىشلىگەن ئىشى ئۆز مەنپەئىتىنىڭ سىزىقىدىن چىقىپ كەتمەيدۇ . بۇنداق ئادەملەردە ئەل - يۇرت ئالدىدا جاۋابكار بولۇش دەيدىغان ھېسسىيات بولمايدۇ . نەتىجىدە ئۇلار ئۆزىنىڭ مەنپەئىتىگىلا جاۋابكار بولۇپ سۆز سۆزلەيدۇ ، ئىش قىلىدۇ . بۇنداق ئادەملەر تولىمۇ چاكىنا ئەمەسمۇ ؟ ! دەل مۇشۇنداق ئادەملەردىن مۇناپىقلار چىقىدۇ .

---

[1] «يۇرۇپ بۇ بىلال بۇ جىھاد ئىچرە كۆپ ، پىتىپ دەفتەرى ئىچرە ئالدى كۆرۈپ . » ، «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 2 - سان 8 - بەت .

پېشانىسىدە سۇزۇك تەر تامچىلىرى چاقناۋاتقان نازىم قولىدىكى قەلىمىنى توختماي دەپتىرىنىڭ قۇرلىرىدا يورغىلىتىپ ، ئەل - يۇرت ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ بېشىغا كەلگەن قوش - قوش مۇسىبەتنى يېزىۋاتاتتى . بارغانسېرى ئۇنىڭ يۈرىكى چىدىيالماي قالدى . بىلالنىڭ كۆز ئالدىغا قان ئىچىدە ياتقان ئەخمەت خەزىنچى بەگ ، قوشماق ، يېڭىدىن تۇغۇلغان بوۋەكلەردەك ئىككى ئوغۇل ، چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ سەۋدايىدەك بولۇپ قالغان ئەمىر كەلدى . ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاتا - بوۋىلىرى بېسىپ ئۆتكەن ئۇزاق تارىخىي يوللارغا خىيال بىلەن تىكىلدى . نازىمنىڭ كۆزىگە شۆھرەتلىك كۈنلەرمۇ ، نومۇس قىلغۇدەك كۈنلەرمۇ كەلدى . بىلال ئەل ــ يۇرت غېمىنى يېگەن كۈنلەرنىڭ شۆھرەتلىك بولغانلىقىنى ، ئەل - يۇرت غېمىنى يېمەي ، قىتىغۇرلۇق ، كۆرەلمەسلىك ، هوقۇق ۋە شۆھرەت تالاشقان كۈنلەرنىڭ نومۇس قىلغۇدەك ئۆتكەنلىكىنى بىلدى . بولۇپمۇ شائىر كېيىنكى نومۇس قىلغۇدەك كۈنلەرنىڭ بېشىمىزغا قات - قات پاجىئەلىرىنى كەلتۈرۈپ ئەڭ ئېغىر كۈنلەرگە قالغانلىقىمىزنى كۆردى . ئۇ بىر ئۇھ تارتىپ ، خىيال چاقمىقىغا ئوت ياقتى :

«نېمىشقا ئىتتىپاق ياشىيالمايمىز ؟ ! نېمىشقا ئىناق ئۆتەلمەيمىز ؟ ! نېمىشقا چىرايلىق ئېچىلغان گۈللىرىمىزنىڭ گۈزەللىكىنى تېخىمۇ روشەن كۆرسىتىدىغان يېشىل يوپۇرماقلار بولالمايمىز ؟ ! خۇددى بىر رەڭدە ، ئوخشاش ئېچىلغان ، چىرايلىق ئېچىلغان سېرىنگۇل بولساق ، يۇرتىمىزدا قاقاقلىغان كۈلكە كېچە كۈندۈز جاراڭلىمايتتىمۇ ؟ ! نېمىشقا بەزى ئادەملەر دوپپىسىنى ئالدىغا ئېلىپ قويۇپ ، ئالدى بىلەن ئۆز خەلقى ، ئۆز يۇرتىنى ئويلىمايدىغاندۇر ؟ ! ... مېنىڭدە شۇنداق سىرلىق قۇدرەتكە ئىگە ئەڭگۈشتەر بولسىدى ، قېرىنداشلىرىمنىڭ يۇرىكىگە كىرىپ ، مېھىر - مۇھەببەتسىزلىرىگە مېھىر -

مۇھەببەت ئوتىنى يېقىپ ياندۇراتتىم . ئۇ چاغدا قىتمۇرلۇق ئەمەس ، بىر - بىرىمىزنى كوچىلاش ئەمەس ، مېھىر - مۇھەببەت ھەممە يەرنى قاپلايتتى··· »

شائىرنىڭ بۇ ئوي ، بۇ تۇيغۇلىرىدا ھەم ھەسرەت - قايغۇ ، ھەم ئازاب ، مېھىر - مۇھەببەت ، ھەم ئارزۇ - ئارمان ، ھەم قېرىنداشلىرىغا سەمىمىي مۇراجىئەت قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى جۇشقۇنلىناتتى···

مولا بىلال ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان بىرىنى كۆرۈپ ، دەپتىرىنى ياپتى . كېلىۋاتقان ئۇنىڭ يېقىن ئاغىنىسى ئەلى بولۇپ ، ئالدىرىغان ۋە ھاسىرىغان تۇرقىدىن بىر مۇھىم خەۋەر بىلەن كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . يۇمىلاق يۈزلىرى قىزىرىپ ، يۈزىدىن تەر قۇيۇلۇۋاتقان ئاغىنىسى يېتىپ كېلىپ نازىمغا جىددىي تىكىلدى .

— سېنى ئىزدىمىگەن يېرىم قالمىدى . سېنىڭ بۇ قارىياغاچ تېگىگە كېلىپ بىرنېمە يازىدىغانلىقىڭنى ئەسلىدىم - ده ، ئۇدۇل بۇياققا كەلدىم .

— ئولتۇر ، بەك تەرلەپ - قىزىرىپ كېتىپسەن ، بىردەم دەم ئېلىپ ئۆپكەڭنى بېسىۋال . مۇھىم بىر خەۋەرنى دېگىلى كەلگەنلىكىڭنى بىلىمەن ، شۇنداقتىمۇ ئازراق ئارام ئېلىپ سۆزلىگىن ، ئەلى !

ئەلى موللا بىلالنىڭ يېنىغا ئولتۇرۇپ ، ئاق كۆڭلىكىنىڭ يېڭى بىلەن يۈز - كۆزلىرىنى ئېرتتى .

— بولدىلا ، دەۋېرەي ! دېمەسەم يۈرىكىم يېرىلىپ كېتىدىغاندەك تۇرىدۇ . ئاڭلىغان خەۋىرىم ئىچىمگە زادىلا پاتمايۋاتىدۇ . خۇددى يەر - ئاسمان ئارىسىغا سىغمىغان قارا بورانده‌ك !···

— قېنى ئەمسە دېمەمسەن ، مېنىمۇ ئەنسىرىتىپلا قويدى ؟ — دېدى نازىم تېخىچە ھاسىراپ - ھۆمۈدەۋاتقان

ئاغىنىسىگە بۇرۇلۇپ قاراپ .

— تۇنۇگۈن شەھەرگە كىرىپ ، ئاغىنىلەر بىلەن سەلەي سېرىقنىڭ ئاشپۇزۇلىدا بىللە بولۇپ قالدىم . تاماق كەلگۈچە پاراڭغا چۈشۈپ قالدۇق ، — دەپ سۆزىنى باشلىدى يۇزلىرى دۇگىلەك ، رەڭگىرويى ئاق ئەلى ، يوغان ئېچىلغان قارا كۆزلىرىنى شائىرغا تىكىپ ، — ئۇلار مېنىڭدىن : «ئابدۇرۇسۇل بەگ توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلىدىڭلارمۇ ؟ » دەپ سورىدى . مەن ئاڭلىمىغانلىقىنى دېدىم .

«بۇ شۇم خەۋەر بايانداپغا يەتمەي قالامدۇ ؟ ! بايانداي بىلەن غۇلجىنىڭ ئارىلىقى بەش چاقىرىم ، بىر ئاش پىشىمچىلىك يول . سەن ئاڭلىمىغان ئوخشايسەن » دېدى قاسىم دوقا ماڭا قاراپ .

«بەلكىم ! ... — دېدىم بىرئاز تېرىكىپ ، — قانداق خەۋەر ئۇ ، دېمەمسىلەر ! »

«ئەمىرنى كۆرە جاڭجۇنى بىلەن ئالاقە قىلىدىكەن ، بۇ يەرنىڭ ئەھۋاللىرىنى جاڭجۇنگە يەتكۈزۈپ تۇرىدىكەن ، دېگەن خەۋەر شەھەرگە تارقالغىنى خېلى بولدى . »

«بۇ ئىغۋانى كىم تارقاتتى ؟ » ئاۋازىم كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن بولسا كېرەك . قوشنا ئۇستەللەردە ئولتۇرغانلارمۇ بىزگە قاراشتى .

«كىمنىڭ تارقاتقانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ . خۇددى شامالدەك چىقىپ ، ھەممە يەرگە تارقىدى » دېدى تۇرغان توڭ خۇددى قاپاقتىن سۇ تۆكۈلگەندەك سۆزلەپ .

« بۇ يالغان ! ... — دەپ يەنە ئۇنلۇك توۋلىدىم ، يۇرىكىمدىن كۆتۈرۈلگەن سوغۇقتىن پۈتۈن بەدىنىم مۇزلاپ تىترەپ كەتتى ، — ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنداق ئادەم ئەمەس ! ئۇنىڭ ئەلـ يۇرتىنىڭ ئىشىغا جان كۆيدۈرۈۋاتقانلىقىغا قارىمامسىلەر ؟ ! بېشىغا كېلىۋاتقان قوش ـ قوش مۇسىبەتلەرگە قارىمامسىلەر ! ؟ ئەمىر ئەل ـ يۇرتىنىڭ غېمىدە كۆيۈۋاتقان پەرىشتە ! كۆرەلمەسلەر

قەستلەۋاتقان ئۇلۇغ ئادەم ! راست ، بۇ دۇنيادا ياخشىغا كۈن يوق ئوخشايدۇ ! ئۇنىڭ خائىن بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ! ئۇستىدە ئاللا تۇرۇپتۇ ، ئۆزۈمگە ئۆزۈم ئىشەنگەندەك كېسىپ ئېيتالايمەنكى ، ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنداق ئادەم ئەمەس ! ئۆزۈمنى تۇتالماي ، ۋارقىراپ سۆزلەپ كېتىپتىمەن . »

ئاغىنىلەر ماڭا قاراپلا قالدى . مەن تاماقمۇ يېمەي ئورنۇمدىن تۇرغان پېتى كۆتۈرمە ئاشپۇزۇلدىن چىقىپ كەتتىم . خىلىغىچە ئۆزۈمنى باسالماي ، تەمتىرەپ قالغاندەك مېڭىۋېرىپتىمەن…

— بۇ ئىغۋانى مەنمۇ چۈشتە ئاڭلىدىم . خۇددى سېنىڭدەكلا ، ئەلى ، دەرھال بۇ ئىغۋانى ئەمىرنىڭ يېقىنلىرىغا يەتكۈزەيلى . ئۇلار موللا ناسىر ئەلەم ، ئابدۇرۇسۇل بەگلەرگە دېسۇن . بىز بىرى ، بۇ ئىغۋانى تارقاتقانلارنى تېپىش ، يەنە بىرى ، ئەمىرنىڭ ئامانلىقىنى قوغداشنى كۈچەيتىش مۇھىملىقىنىمۇ ئېيتايلى .

— بولىدۇ ، ئەمىسە كىملەرگە دەيمىز ؟

— قۇتبىدىن ياساۋۇل ، جالال دورغا ، موللا ھوشۇرباقى ، مەمەتشاھ ياساۋۇل ، دۆلەت سوپى ، ياقۇپ مىراب قاتارلىقلارغا ئېيتايلى .

قۇياش نامازدىگەر دېگىگە كىرىپ كېتىۋاتقاندا ، ئىككى ئاغىنە ئورۇنلىرىدىن تۇردى . ئۇلار ئابدۇرۇسۇل بەگ ھەققىدىكى ئىغۋانى تېزرەك تېگىشلىك ئادەملەرگە يەتكۈزۈپ ، ئەمىرنىڭ جېنىغا تېكىلگەن سۇيىقەستنى بىتچىت قىلىشنى ئويلىدى…

* *

كۈرە جاڭجۇنى چاڭ چىڭ ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ قېينىاتىسى ۋە ئوغلىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ، قوزغىلاڭچىلار ئىچىدە يېرىق كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ روھى چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى ، با دارېن بايانداپدىن چىقىپ قانلىق جەڭ

قىلىغانلىقىنى ئاڭلاپ ، ھەربىي كېڭەش ئۆتكۈزدى . كېڭەش ئاخىرىدا خا دارېننى قوماندان قىلىپ ئون يەتتە مىڭ چېرىكنى بايانداينى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇرۇش ، قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا ئەۋەتىشنى قارار قىلدى .

خا دارېن ئاچچىقى يامان ، لېكىن ئۇرۇش بىلىمى ۋە جەڭ تاكتىكىلىرىغا پىششىق سەردار بولۇپ ، بىر مەزگىل ئۇيغۇر شۆتاڭنىڭ [1] ئىلمىي مۇدىرى بولغان ئادەم ئىدى . ئۇيغۇر شۆتاڭ چىڭخۇاڭمياۋ ئىباداتخانىسىنىڭ شەرق تەرىپىدە ، كۆلىمى كەڭ ۋە شۇ زاماننىڭ تەلىپىگە لايىق ياسالغان مەكتەپ بولۇپ ، چىڭ خانىدانلىقى چاڭ چىڭنى ئىلى جاڭجۈنلۇكىگە تەيىنلىگەندىن كېيىن سېلىندى . ئۇ چاغدىكى چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى باشباشتاق ۋە قالاق بولغانلىقتىن ، ھەربىي ئىقتىدارىمۇ تۆۋەن ئىدى . چاڭ چىڭ جاڭجۈن بولغاندىن كېيىن ، چېرىكلەرنىڭ ئىنتىزامىنى ۋە ھەربىي ماھارىتىنى ئۆستۈرۈپ ، ساپاسىنى ياخشىلاش ئۈچۈن بىر پىلان تۈزۈپ خانغا يوللاپ ، خانىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈپ ، «ئۇيغۇر شۆتاڭ» نى قۇرۇپ چىقتى ، جۇڭگونىڭ شىمالىدىن ئىنتىزاملىق بىر باتالىيۇن ، خۇبېيدىن ياڭ زەنشۇي باشچىلىقىدىكى بىر باتالىيۇن چېرىكنى يۆتكەپ چىقىپ كۈرەدىكى چېرىكلەرگە ھەربىي بىلىم ۋە ھەربىي ماھارەت ئۆگەتكەندى . شۇنىڭ بىلەن مەكتەپ قۇرۇلۇشىمۇ باشلىنىپ ، چۆرىسى ئېگىز قورغان ، بەش يۈز كىشى مەشىق ئۆتكۈزەلەيدىغان مەيدانى بار ، مەيدانىنىڭ ئىككى تەرىپىگە بىرقانچە كورپۈس مەكتەپ سىنىپلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلار ياتاقلىرى ، ئىشخانا ، بۆلۈملىرى ياسالدى . چاڭ چىڭ مەكتەپ مۇدىرى ، خا دارېن ئىلمىي ۋە ھەربىي ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان مۇدىر بولدى . بىر قېتىمدا بۇ مەكتەپتە بەش يۈز كىشى ئوقۇيالايدىغان بولغاچقا

---

[1] ئۇيغۇر شۆتاڭ (خەنزۇچە سۆز) — بەش يۈز كىشىلىك مەكتەپ .

«ئۇبەي شۆتاك» دەپ ئاتالدى .

خا دارىننىڭ ئۇستىگە پولات دۇبۇلغا ۋە ساۋۇت كىيگەن ، ئالتۇن زەر بىلەن ئەجدىھانىڭ سۈرىتى كەشتىلەنگەن سىرىق ، قىزىل ، يېشىل تۇغلارنى كۆتۈرگەن ئون يەتتە مىڭ كىشىلىك قوشۇنى ئالەم يېڭىدىن قىزىشقا باشلىغاندا ، كۇرە قەلئەسىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدىن چىقىپ بايانداي قەلئەسىگە قاراپ يول ئالدى . كىيىنۋاتقان بىھىساب چىرىك ۋە ئاتلارنىڭ ئاياغلىرىدىن ئۆرلىگەن توپا - چاڭدىن زەڭگەر ئاسمانىنىڭ يۈزى كۆرۈنمەي قالدى .

كۇرە بىلەن بايانداينىڭ ئارىلىقى ئون بەش چاقىرىم بولۇپ ، كۇرەدىن چىققان پىيادە ئادەم بىر سائەتتىن ئوشۇقراق يول يۈرۈپ بايانداينغا كىلەتتى . خا دارىننىڭ ئاتلىق ۋە پىيادە چېرىكلىرى تېز مېڭىپ بايانداينغا يېقىنلاپ قالدى .

قۇياش دىلمۇك تاغلىرىنىڭ ئۇستىدە كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ چىرايى سارغىيىپ ، بولىدىغان قانلىق ئۇرۇشتىن قورقۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى : ئۆزىنىڭ ئوتلۇق نۇرىدا قارىيىپ بۇغداي ئورۇيدىغان ، ئورۇلغان بۇغدايلارنى تېپىدىغان ئادەملەر بۇ جەڭدە يېڭىلىپ قالمىسا بولاتتى ، دەيدىغان بىر روھىي ھالەت ئۇنىڭ چىرايىدا ئىپادىلىنەتتى . ۋادىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئەزىم تاغلارمۇ ، بۇيۇك ئويمان - چوڭقۇر ، دالىلارمۇ ، دەل - دەرەخ ، گۈل - گىياھلارمۇ ، زۇمرەت بۇلاق ، ئانا دەريالارمۇ دۇرۇت ئوقۇپ ، ئاشۇ دەرد تارتىپ ، جاپا چېكىپ ئاخىرى چىدىماي جەڭگە چىققان دېھقانلارغا غەلىبە تىلەيتتى .

خا دارىن قوشۇنلىرى يولغا چىقىشى بىلەن ئۇنىڭ خەۋىرى چاقماق تېزلىكىدە ئابدۇرۇسۇل بەگكە يېتىپ كەلدى . ئەمىر دەرھال ھەرقايسى مېڭىبىشىلارنى يىغىپ جىددىي كېڭەش ئۆتكۈزدى . شەھەرگە ئادەم ئەۋەتىپ ، قازىكالان بىلەن ھاكىمبەگنى چاقىرتتى . كېڭىشىش ئارقىلىق قوزغىلاڭچى

قوشۇنلار ئۇچ تۈركۈم بولۇپ يولغا چىقىدىغان بولدى . بىرىنچى بۆلەكتە ئەلاخان قوشۇنى ، ئىككىنچى بۆلەك خۇيزۇ قوشۇنلىرىغا ياگۇر پالۋان ، ئۈچىنچى بۆلەك قوشۇنغا ئابدۇرۇسۇل بەگ قوماندانلىق قىلاتتى . ئەمىر ئۈچىنچى بۆلەك قوشۇنلارغا قوماندانلىق قىلىپلا قالماي ، يەنە پۈتۈن قوشۇن ، پۈتۈن جەڭنىڭ يېتەكچىسى ھېسابلىناتتى . يولدىمۇ ئالدىدا ئەلاخان قوشۇنلىرى ، ئاندىن خۇيزۇ قوشۇنلىرى ، ئاخىردا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قوشۇنلىرى ئاتلىناتتى .

پۈتۈن قوشۇن ئاتلىنىش ئالدىدا ، ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمدىن كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى ئادىتى بويىچە ناغرا چېلىنىدى .

ناغرا — ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىنتايىن ياخشى كۆرىدىغان چالغۇ ئەسۋابى . نەچچە مىڭ يىللىق سەئىتكە باي ئۇيغۇر خەلقى ناغرا مۇزىكىسىنىڭ ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبىنى ۋە ئورۇنداش ماھارىتىنى شەكىللەندۈرۈپ ، سىستېمىلاشتۇرۇپ ، ناغرىنى خەلق سەنئىتىنىڭ خەزىنىسىدىكى گۈللەرنىڭ رەناسىغا ئايلاندۇردى . ئۆز ۋاقتىدا چېلىنىدىغان چالغۇ ئەسۋابلىرى ئىچىدىكى ناغرا ـ دۇمباقلار سەككىز خىلدىن ئاشاتتى . كۈسەن چالغۇلىرى ئىچىدە ، مويۇەن ناغرىسى ، قوتان ناغرىسى ، دادا ناغرىسى ، خۇتى ناغرىسى ، جىلۋي ناغرىسى ، ياۋگۇ ناغرىسى ، چىگۇن ناغرىسى ، جېگۇ ناغرىسى قاتارلىق ناغرىلارمۇ بولاتتى[1] .

ناغرا مېھمانلارنى قارشى ئالغاندا ۋە ئۇلارغا زىياپەت بەرگەندە ، توي ـ تۆكۈن ، ھېيت ـ بايراملاردا ، قانلىق جەڭلەردە چېلىناتتى . بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار ھەرقانداق بىر جەڭنى ناغرا ـ سۇنای چالماستىن باشلىمايتتى . پۈتۈن ئۇرۇش جەريانىدىمۇ ناغرا ـ سۇناي توختىماي ياڭراپ تۇراتتى . ئوغۇزخان خانلىق تەختىگە ئولتۇرغاندىمۇ ناغرا ـ سۇنايلار

---

① «يېڭى تاڭنامە مۇزىكا تەزكىرىسى» گە قارالسۇن ، «غۇلجا شەھەر تارىخ ماتېرىياللىرى (1)» 525 ـ بەتكە قارالسۇن .

چىلىنىپ تەنتەنە قىلغانلىقى مەلۇم .

كىچىكىشتىن كېيىن قوشۇنلار سەپ تارتىپ تىزىلدى . ئاق ئايغىرغا مىنگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ پولاتتىن ياسالغان دۇبۇلغا ۋە ساۋۇت كىيىپ ، سەپلەرنىڭ ئالدىدا تۇراتتى . قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتقان چىرايلىق ئېتى تىزگىن سىيرىپ يۇلقۇناتتى . ئەمىرنىڭ ئوڭ تەرىپىدە يۇلتۇز قاشقىلىق جەرەن ئاتقا مىنگەن ئەلاخان ، سول تەرىپىدە قۇم قارا ئارغىماققا مىنگەن ياگۇر پالۋان تۇراتتى . كەڭ ئوچۇقچىلىقتىكى سان ـ سانىقسىز قوزغىلاڭچىلار ئەمىرنىڭ يۇرۇش پەرمانىنى كۈتەتتى .

ئابدۇرۇسۇل بەگ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى :

— يۇرۇش ناغرىسى چېلىنسۇن !

ئىككى خادىم هارۋىغا جايلىشىپ ، ناغرىلىرىنى ئالدىغا قويۇپ ئولتۇرغان ناغرىچىلار هاياجان بىلەن ناغرىلىرىغا تاياق ئۇردى . ناغرىنىڭ ئاۋازىغا بوم دۇمباقنىڭ ئۈنى قوشۇلۇپ ، هەيۋەتلىك جەڭگە ئاتلىنىش ناۋاسىنى يەرۇئاسمانغا چاچقۇ قىلىپ چاچتى .

— ئاللا سىلەرگە يار بولسۇن ! قېنى ، ئەلاخان ، يولغا چىقىڭلار ! — دېدى ئەمىر تېپىچەكلەپ ئورنىدا تۇرالمايۋاتقان ئاق بوز ئايغىرنىڭ بېشىنى تارتىپ .

ياڭراۋاتقان ياڭراق ، هەيۋەتلىك ۋە جۇشقۇن ناغرا ساداسى ئىچىدە ئەلاخان قوشۇنلىرى يولغا چىقتى . ئۇنىڭ كەينىدىن گەۋدىلىك ياگۇر پالۋان قوشۇنلىرى ئاتلاندى .

كېتىۋاتقان خۇيزۇ قوشۇنلىرىغا قاراپ تۇرغان ئۇچكە باش سادىرنىڭ چىرايى تۇتۇلۇپ ، تېرىككەندەك تۇراتتى . ئۇنىڭ ئاستىدىكى كۈرەڭ قاشقىنىڭ قومۇش قۇلاقلىرى دىڭ تۇرۇپ ، ئېغىزدۇرۇقىنى چاينىۋاتاتتى . بۇ كەكە ساقال ، دۈندەك ئادەمنىڭ سالمىقىدىن يوغان ئاتنىڭ بېلى سەل ئېگىلگەندەك كۆرۈنەتتى .

«نېمىشقا مېنى ئەلاخان قوشۇنلىرى بىلەن بىللە ئەۋەتمىدى ؟ — دەپ تېخىچىلا رەنجىۋاتقان سادىرنىڭ كۆزلىرىدىن ئۆچقۇن چېچىلاتتى ، — مەن ئۇلارنىڭ ئۇرۇشقىنىغا قانداق جىمجىت قاراپ تۇرالايمەن ؟ ! جەڭ بولمىسا مېنىڭ بىر چەتتە تاماشا كۆرۈپ تۇرالمايدىغانلىقىمنى ئەمىر بىلمىدىغۇ ؟ ! »

پالۋان ئابدۇرۇسۇل بەگدىن ئاغرىنىۋاتقان بولسىمۇ ، لېكىن پەرمانىنى بۇزمىدى ، باشباشتاقلىق قىلىپ ، ئەلاخان قوشۇنلىرى بىلەن بىللە كەتمىدى ، يەنىلا ئۇ ئۆز ئادەملىرىنىڭ ئالدىدا كۆرەڭ قاشقىغا مىنىپ خۇددى جەڭ ئىلاھىدەك تۇراتتى .

بۇ مىلادىيە 1865 ـ يىلنىڭ ياز ئايلىرى ئاخىرلىشىۋاتقان بىر شەنبە كۈنى بولۇپ ، قۇياش جەنۇبتىكى دىلمۇڭ تاغلىرى ئۈستىدە ناماز پېشىندىن ئۆتۈپ جەڭ بولىدىغان دالىغا قارايتتى . شىمالدىكى يولۇاس تېرىسىدەك تاغىل ئېدىرلىقلارنىڭ ئېتىكىدە ياتقان قاقاس دالا قىزىپ ، ئادەملەرنىڭ يۈزلىرىدىن تەر ئاقاتتى . بۇ كەڭ دالىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە داقا ـ دۇمباق ، جالۇ ـ جۇڭلار چېلىنىپ ، خا داربىنىڭ ئون يەتتە مىڭ كىشىلىك قوشۇنى سەپ تۈزۈۋاتاتتى . ئەلاخان ۋە ياگۇر پالۋانىنىڭ قوشۇنلىرى كۈنچىقىش تەرەپتىن ئوت ـ چۆپلىرى سارغىيىۋاتقان دالىغا كىرىپ ، سەپ تارتىشقا باشلىدى . بىر ـ بىرىگە قارشى سەپ تۈزۈۋاتقان ئىككى قوشۇن ئېتىلىش ئالدىدا تۇرغان ئىككى ھەيۋەتلىك قىيافەڭ كۆرۈنەتتى .

سۇنايچى ۋە ناغرىچىلار خادىك ھارۋىلاردىن چۈشۈپ ئانچە ئېگىز بولمىغان ، ئۈستى تەكشى تۆپىلىكنىڭ ئۈستىدە ناغرىلىرىنى تىزىۋاتاتتى . مەيلى ناغرا ـ سۇنايچىلار بولسۇن ، مەيلى قوشۇنلار بولسۇن تەييار بولۇپ ، بولىدىغان قانلىق جەڭنى كۈتۈشكە باشلىدى .

ئەلاخان يېنىدىكى چاپارمىنىگە قارىدى :

— سەن بېرىپ ، ياگۇر پالۋاندىن سوراپ كەلگىن ، ئۇلارنىڭ

هۇجۇم قىلىشنى كۈتەمدۇق يا بىز هۇجۇمنى باشلامدۇق ؟ !
چاپارمەن قۇيرۇقى- كالته بۇزۇل ئېتىغا قامچا ئۇرۇپ چاپتۇرۇپ كېتىپ ، هايال بولماي يېنىپ كەلدى :
— ياگۇر پالۋان ، — سۆزلىدى چاپارمەن ئەلاخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ ، — هۇجۇمنى بىز باشلايلى ! دېدى .
ئەلاخان ناغرىچىلار تۇرغان تۆپىلىك تەرەپكە قاراپ ۋارقىرىدى :
— مۇناجات باشلانسۇن !
ساقلىغا ئاق ئارىلاشقان سۇنۇر سۇنايچى سېرىق سۇنىينى قولىغا ئېلىپ ، چالىدىغان تەرىپىنى ئاغزىغا ئاپىرىپ مۇناجاتنى باشلىدى . ئۇ سۇنايىنىڭ كاناي تەرىپىنى هەر تەرەپكە قارىتىپ پۈتۈن ئېتىقادى ۋە مۇهەببىتى بىلەن ئاجايىپ بىر ماهارەتته چالاتتى . غېرىبانه ، مۇڭلۇق ، تەسىرلىك مۇناجات كۈيى قان بىلەن سۇغىرىلىدىغان ، جەسەتلەر ساينىڭ تېشىدەك ياتىدىغان ، يارىدارلارنىڭ ئىڭراشلىرى قاپلايدىغان دالىغا يېيىلدى . سۇنايىنىڭ يېڭراق ۋە جۇشقۇن ناۋاسى ئاتالارنىڭ پۇشقۇرغىنى ۋە كېشىنىگەنلىرىنى ، ئادەملەرنىڭ جىددىيلەشكەن كۆزلىرىنىڭ ئۆتكۈر نۇرلىرىنى ، قۇرغاق ، تىنچىق دالىنىڭ هاۋاسىنى يېرىپ جارانلايتتى . قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن خەلق مۇناجاتنى ئېغىر نەپەسلىنىپ ئاجايىپ ئىزگۈ خىياللار ئىچىده دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى . ئۇلارنىڭ يۈرىكىگه ئەجدادلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرى ، ئوي - خىياللىرى ، غەزەپ - نەپرىتى ، مېهىر - مۇهەببىتى ، ئارزۇ — ئارمانلىرى سىڭگەن ناغرىنىڭ تىلسىز كۈيى ئېقىپ كىرىپ ، باتۇرلۇق تۇيغۇلىرىنى ئويغىتاتتى . قارشى تەرەپتىنمۇ داقا - دۇمباق ، جاڭ - جۇڭلارنىڭ ئاۋازلىرى كېلەتتى .
مۇناجات تۈگىدى . ئەلاخان ئېگەردىن ئازراق كۆتۈرۈلۈپ ، ئۆز قوشۇنلىرىغا قاراپ ۋارقىرىدى :

— ئالغا ! — پالۋاننىڭ ئاۋازى خوددى غەزەپلەنگەن يولۋاسنىڭ ئاۋازىدەك گۈلدۈرلەپ چىقتى .

ئەمدى ناغرىچىلارنىڭ ناغرىلىرى جەڭ بولىدىغان دالىغا ناۋا چېچىپ ، پۈتۈن تۈزنى ئالدى . قارشى تەرەپنىڭ داقا ـ دۆمبىق ، جالۇ ـ مۈڭلىرىمۇ قوماچ قورۇغاندەك ياڭراپ كەتتى . ئەلاخان ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ ئالدىدا ، ئۆز ئوۋىغا ئېتىلغان شىرەدەك كېتىپ بارااتتى . «ئادەتتە ئاتلارنىڭ كۆزى ئوچۇق بولسىمۇ ، ئۇخلاپ ماڭىدۇ ، پەقەت جەڭدىلا ئۇلارنىڭ ئۇيقۇسى ئېچىلىدۇ» دېگەن گەپ بار . بۇ گەپ راستمۇ نېمە ؟ پالۋاننىڭ ئاستىدىكى يۈلتۈز قاشقىلىق جەرەن رەڭلىك تۇلپار يۈگەن سىيرىپ ، يۈلقۇنۇپ ئالدىغا ئېتىلىپ باراتتى . ئەلاخاننىڭ قولىدىكى زۇلپىقار قۇياش نۇرىدا ۋالىلداپ خوددى چاقماقتەك ھاۋاغا نۇر جۇلاسىنى تارقىتاتتى . ئاخىرى بىر ـ بىرىگە غەزەپ بىلەن ئېتىلىپ كېلىۋاتقان ئىككى تەرەپنىڭ قوشۇنلىرى بىر ـ بىرىگە ئارىلىشىپ كەتتى ، ئىككى تەرەپتىن كەلگەن قارا بوران بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇپ ، ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چاقتى .

«كى ئانداغ قىلىپ جەڭ ئارا ماجرا ،
قىيامەت قوپاردىكى مەيدان ئارا...
قولىغا ئالىپ تىغ تېز ھەردەلىر ،
زەمىننى قىلىپ لالەدەك قىپقىزىل .
دەمى تىغ خەنجەر يېتىپ تا ھاۋا ،
تېمىپ قانى جەيھۇنغا بەردى سادا .
شاق ـ شاق خەنجەر ، چاكا ـ چاك تىغ ،
ئۆلۈم بەيئى مۇندا بولۇپ كۆپ قىزىغ .»[1]

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 11 ـ بەت .

مەنمەن دېگەن باتۇر قىلىچلىشىشتا ئەلاخاننى يېڭەلمەيتتى . ئاستىدىكى يۇلتۇز قاشقىلىق جەرەن تۇلپار تەرلەپ ، توپا - چاڭدىن رەڭگىمۇ باشقىچىلا بولۇپ قالغان بولسىمۇ ، ئاتلار ئارىسىدا خۇددى جاڭگالدا قالغان بۇغدەك ھەريانغا سەكرەپ ۋە چېپىپ ، ئۆز ئىگىسىنىڭ ئەپلىك جەڭ قىلىشىغا ماسلىشاتتى . پالۋانمۇ بارغانسېرى قىزىپ ، گاھ شىرەك ھۆركىرەپ دۇشمەنلىرىنى چاپ - چاپ قىلاتتى . ئۇرۇش بارغانسېرى شىددەتلىشىپ ، قارشى تەرەپنىڭ چېرىكى ئەلاخان چېرىكلىرىدىن خېلىلا كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن ، قوزغىلاڭچىلار ئاجىزلىق قىلىۋاتاتتى . شۇنداقتىمۇ ئۇلار غەيرەت - جاسارىتىنى ئۇرغۇتۇپ ، باتۇرلۇق بىلەن ئۇرۇشاتتى . ياگۇر قوشۇنلىرى جەڭگە قاراپ تۇراتتى .

ئەمىر جەڭ مەيدانىدىن خېلىلا يىراقتا ، بىر تۆپلىكتە جەڭگە قاراپ كۆزىتەتتى . ئۇ ئەلاخان قوشۇنلىرىنىڭ قورشاۋدا قېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، تاقەت قىلالمىدى . ئابدۇرۇسۇل بەگ يېنىدىكى چاپارمەنلىرىگە قارىدى :

— مەشۇر ، دەرھال بېرىپ ، بۇيرۇقۇمنى ياگۇر پالۋانغا يەتكۈز : ئۇنىڭ قوشۇنى جەڭگە كىرسۇن !

ئېگىز بويلۇق ، قامەتلىك مەشۇر بىر سەكرەپ ئېتىغا مىندى — دە ، دۆڭدىن ئۇچقاندەك چۈشۈپ ، ياگۇر پالۋان قوشۇنلىرى يېنىغا يول ئالدى . ئۇ يېتىپ بېرىپ ئەمىرنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزگەن بولسا كېرەك ، خۇيزۇ قوشۇنلىرى دەرھال جەڭگە خۇددى بورانەك ئۇچتى .

ناغرا - سۇناي تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقىپ ، ئۇرۇش مەيدانىدىكى قىلىچلارنىڭ جاڭ - جۇڭلىرىنى ، چېرىكلەرنىڭ قىيقاس - چۇقانلىرىنى ، ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشى - كىشنەشلىرىنى ، يارىدارلارنىڭ ئاھۇ زارىنى بېسىپ ، قان بىلەن سۇغىرىلىۋاتقان جەڭگاھ ئۇستىدە ياڭرايتتى .

* *

خا دارىنمۇ بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇننى ساقلاپ تۇراتتى . ئۇ يارەمگە بوراندەك ئۇچۇپ كېلىۋاتقان سان - سانساقسىز قوزغىلاڭچىلارنى كۆرۈپ تاقەت قىلىپ تۇرالمىدى ، ئالدىراپ - تېنەپ قالغان قوشۇنلىرىغا جەڭگە دەرھال ئاتلىنىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى . ئاتلىق ۋە پىيادە چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى ئالتاغىل توۋلاپ جەڭ مەيدانىغا كىرىپ كەلدى . شۇنداق قىلىپ جەڭ تېخىمۇ كەسكىن ، تېخىمۇ شىددەتلىك بولۇپ كەتتى...

يېڭىلا شەھەردىن چىققان موللا ناسىر ئەلەم بىلەن مەزەمزات ئۆز مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ ھىمايىسىدە ئەمىر تۇرغان تۆپىلىككە چىقىپ ئەمىر بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى . مەزەمزاتنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدە يەنىلا ۋەھىمە كۆرۈنەتتى . ئۇ تۆپىلىككە چىقىپ ئەلاخان قوشۇنلىرىنىڭ قورشاۋىدا قالغانلىقىنى كۆردى . خۇيزۇ قوشۇنلىرى يارەمگە ئاتلانغان بولسىمۇ قارشى تەرەپتىن يەنە بىھىساب چېرىكىمۇ جەڭ مەيدانىغا كىردى . ھاكىمبەگ كۆزى بىلەن دىتلاپ قوزغىلاڭچىلارغا قارىغاندا ، خا دارىنىڭ جەڭگە كىرگەن چېرىكلىرىنىڭ كۆپلۈكىنى بىلدى .

«ئۇنىڭ ئۇستىگە ، — دەپ ئويلايتتى مەزەمزات ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ سول تەرىپىدە تۇرۇپ ، — ئۇلار ھەربىي مەشىق قىلغان ، نۇرغۇن جەڭلەرنى كۆرگەن . بىزنىڭكىلەرچۇ ؟ ئۇلار كەتمەن ، ئورغاقلار ئىشلىتىشكە ماھىر بولسىمۇ ، مىلتىق ، ئوقيا ، قىلىچ قاتارلىق قوراللارنى ئوبدان ئىشلىتەلمەيدۇ ، ھەربىي مەشىق قىلمىغانلىقتىن ، جەڭ قىلىش ئۇسۇللىرىنىمۇ ياخشى بىلمەيدۇ . ھەي ، بىزنىڭكىلەرنىڭ يېڭىشى ناتايىن ! ھەر ئېھتىمالغا قارشى بىزنىڭكىلەر قېچىپ قالسا ، مەنمۇ قۇيرۇقۇمنى تىكىۋېتىشكە تەييار بولۇپ تۇراي !... »

مەزەمزات قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىر ئۇلۇغ سىرىنى بىلمىدى ، بىلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى ، شۇڭلاشقا ئۇ ، بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىدى . ئۇلار جانلىرىغا پاتقۇدەك زۇلۇم كۆرۈپ ، ئاندىن ياشاش يولى قالمىغاندا ، «يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم» دەپ قوزغىلاڭ كۆتۈردى . ئۇلار ئادەمدەك ياشاش ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتاتتى . شۇنداق بولغانلىقتىن ئۆلۈمنى ئويلاپ قويمايتتى ، ھۇجەيرە - ھۇجەيرىسىدىن جاسارەت ۋە باتۇرلۇق ئۇرغۇيتتى . مۇشۇ قۇدرەتنىڭ ئۆزىلا ئېزىلگەن دېھقانلارنى ھەرقانداق قىيىن ۋە خەتەرلىك جەڭ ۋە شارائىتلاردىمۇ غەيرەتلەندۈرۈپ ، يۈرىكىگە ئۈمىد چىرىغىنى ياقاتتى .

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئالدىدا قازىكالانغا ، ئارقىدىن مەزەمزاتقا قارىدى .

— مېنىڭ جەڭگە كىرىدىغان ۋاقتىم كەلدى ، — دېدى ئەمىر ئوڭ يېنىغا ئاسقان قىلىچىنىڭ سېپىنى تۇتۇپ ، جەڭگاھتىن كۆزىنى ئۈزمەي ، — ئىككىلىرى ھېچ يەرگە بارمايۋ ، مۇشۇ تۆپىلىكتە تۇرۇپ جەڭنى تاماشا قىلسىلا ! خوش ، مەن ماڭاي !

ئەمىر كەينىدىكى چاپارمەنلىرىگە بۇرۇلدى .

— مەشۇر ، ئېتىمنى ئەكەل ، مەن جەڭگە چىقىمەن !

كېلىشكەن قۇرغۇيدەك يىگىت تۆپىلىكنىڭ كەينىدىكى جىلغىغا ئۇچقاندەك چۈشۈپ كەتتى . سۇنۇرغا ئەگىشىپ ئۆز ئاتلىرىنى ئەكېلىش ئۈچۈن مۇھاپىزەتچىلەردىن ئىككىسى تۆپىلىكتە قېلىپ ، قالغانلىرىمۇ ماڭدى . جىلغا ئىچىدە قوشۇنلار سەپ بولۇپ ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ پەرمانىنى كۈتۈپ تۇراتتى . سادىر كېتىۋاتقان جەڭ ئەھۋالىنى بىلەلمەي ، خۇددى ئۆز گۆشىنى يەۋاتكەندەك تېرىكەتتى . ئۇ ، ئەمىرنىڭ ئاق بوز تۇلپارىنى يېتىلەپ تۆپىلىككە چىقىپ كېتىۋاتقان يىگىتنى كۆرۈپ بىردىنلا جەڭ قىلىدىغان نۆۋەتنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلىپ ، ئىچ - ئىچىدىن شادلاندى .

ئابدۇرۇسۇل بەگ مۇھاپىزەتچىسىنىڭ قولىدىن ئاق تۇلپارنىڭ چۇلۇۋۇرنى ئېلىپ ، پۇتىنى ئۇزەڭگىگە ئالدى ـ دە ، «بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم» دەپ بىر سەكرەپ ئۇستىگە چىقتى .

— پەرمانىمنى يەتكۈزۈڭلار ! جىلغىدىكى قوشۇنلار جەڭگە ئاتلانسۇن !

ئاق بوز تۇلپار تۆپىلىكتىن تۇزلەڭلىككە ئۇچۇپ چۈشتى . موللا ناسىر ئەلەم ئۇنىڭ كەينىدىن دۇئا قىلىپ قالدى . ۋەھىمىدە جەڭ مەيدانىغا قاراپ تۇرغان ھاكىمبەگمۇ قوللىرىنى يېيىم ـ يارتا كۆتۈرگەن بولسىمۇ ، قازىكالان بىلەن بىللە يۈزىنى سىيپىماي ، تېخىچىلا شۇ پېتى تۇراتتى . ئۇ موللاناسىرئەلەمنىڭ دۇئا قىلىپ بولغانلىقىنى كۆرگەندىلا ، ئاندىن قولىنى يۈزىگە ئېلىپ باردى .

نەچچە مىڭ بۈركۈت قانات قېقىپ ، نەچچە مىڭ شىر ھۆركىرەپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنگەن قوشۇنلارنىڭ ئالدىدا ئاق بوز تۇلپارغا مىنگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ زۇلپىقارىنى ھاۋادا ئويناتتىپ ، بۇ تۇزلەڭلىككە چۈشكەن ئۇرۇش ئىلاھىدەك ئۇچاتتى . ئۇنىڭ «ئالغا !» دېگەن گۈلدۈرمامىدەك گۈلدۈرلىگەن ئاۋازى ئۆز قوشۇنىنى جەڭگە چاقىرتىپ جارانلايتتى . دىلمۇك تاغلىرى ئۈستىدە كېتىۋاتقان قۇياشنىڭ نۇرى بۇ ئۇرۇش ئىلاھىنىڭ دۇبۇلغا ، ساۋۇت ۋە زۇلپىقار قىلىچىدا چاقناپ ، ئۇنى ئاجايىپ چىرايلىق كۆرسىتەتتى . ئاق بوز ئارغىماق مانا جەڭ مەيدانىغا يېتىپ كەلدى .

كۈرەڭ قاشقىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان ، ئۇزۇن قىلىچىنى ھاۋادا ئويناتتىپ كېلىۋاتقان يالاڭئاشتاق سادىر جەڭگە كېتىۋاتقانلىقىدىن يايراپ ـ سۆيۈنۈپ ، توختىماي چۇقان ـ سۈرەن سېلىپ باراتتى . ئۇنىڭ ئاۋازى ھەممە قىيقاس ـ چۇقانلارنى بېسىپ ئالاھىدە ياڭرايتتى .

يوشۇرۇنغان يېرىدىن چىقىپ جەڭ مەيدانىغا قىيقاس ـ چۇقان

بىلەن كىرىۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنى كۆرگەن خا دارىنىنىڭ كۆزى چىقىپ كەتتى . ئۇنىڭ بايىتىن قىلىۋاتقان غەلىبە شارابىنى ئىچىش خىيالى ئىس ـ تۈتەكتەك توزۇدى . خا دارىن چاپارمىنىگە گۆلىيىپ قاراپ ئۇنىڭغا بۇيرۇدى :

— دەرھال بېرىپ پەرمانىمنى چېرىكلەرگە يەتكۈزۈڭلار ! كىمدەكىم جەڭدىن چېكىنىدىكەن يا قاچىدىكەن ، ئۇنى ئۆز قولۇم بىلەن چاپىمەن ! قاراقچىلارنى يەڭمىگۈچە جەڭ مەيدانىدىن چېكىنمەيمىز !

دوغىلاق چاپارمەن ئېتىغا مىندى ـ دە ، جەڭ مەيدانىغا يول ئالدى . ئۇ جەڭ ئىچىدە يۈرۈپ خا دارىنىنىڭ پەرمانىنى جەڭ قىلىۋاتقان چېرىكلەرگە يەتكۈزدى . قاچسا ئۆزلىرىنى ئۆلۈم كۈتۈپ تۇرغان كۆل رەڭ چاپانلىق چېرىكلەر جان ـ جەھلى بىلەن جەڭگە ئاتلاندى . شۇنداق قىلىپ جەڭ تېخىمۇ شىددەتلىشىپ ، تېخىمۇ دەھشەتلىشىپ كەتتى . «ئاھ !» «ئاھ !» دەپ يىقىلىۋاتقانلار ئاز ئەمەس ئىدى . جەڭگاھ بارغانسېرى جەسەتلەرگە ، ئىگراۋاتقان ياردارلارغا تولۇپ كېتىۋاتاتتى . ئەمىر باشلىغان قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى جەڭ مەيدانىغا كىرىشى بىلەن ئەلاخان ۋە ياگۇر پالۋان قوشۇنلىرى ۋۇجۇدىغا كۈچ ـ ماغدۇر ، جاسارەت ۋە باتۇرلۇق كىرگەندەك جەڭگە جان پىدالىق بىلەن كىرىشىپ كەتتى .

— ھۇ ! قارا ، سېنى ! مېنى ئۆلتۈرەمسىنا ! ھا... ھا ... ھا ...— قاڭرۇقنىڭ گۈلدۈرمامىدەك ئاۋازى ئاڭلاندى . بەلكىم ئۇ ، ئۆزىگە ئېتىلىپ كەلگەن بىر چېرىكنى ئېتىدىن يۇلۇۋېلىپ يىراقتا تاشلىۋەتتىمىكىن ؟ بۇگۈن ئۇ ، بۇ قېتىمقى ـ قېتىمقى جەڭدە ، بەزى جەڭلەردىكىدەك ، قىلىچىنى ئىشلىتەلمىدى . قاڭرۇق زۇلپىقارىنى دەرھال غىلاپىغا سېلىپ ، بازغاندەك مۇشتۇمىرى بىلەن ئۆزىگە قاراپ كەلگەن كۆل رەڭ كىيىملىكلەرنىڭ بۇرنىدا خالاجۇر قاينىتاتتى يا

كۆتۈرۈۋېلىپ ، يىراقلارغا خۇددى بىر يوغان چالمىنى ئاتقاندەك ئېتىۋېتەتتى .

ئابدۇرۇسۇل بەگ بارا - بارا جەڭ مەركىزىگە يېقىنلاپ باراتتى . ئۇنىڭ ئاستىدىكى ئاق بوز تۇلپار ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ئەمىرنىڭ قىلىچ ئۇرۇشىغا ئەپلىك پۇرسەت يارىتىپ بېرىپلا قالماي ، ئۆزىمۇ پۇتلىرى بىلەن خا دارېنىڭ چېرىكلىرىنى ئۇرۇپ يىقىتاتتى . ئۇنىڭ مەڭزى قىزىل قاچا ئۆرۈكتەك گۈلگۈنلىشىپ ، كۆزلىرى چاقناپ قەيسەرلىك نۇرى چاچاتتى . ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ ، ئۇنىڭ ئاق بوز تۇلپارىمۇ قىزىپ قالدى . ئوڭ قولىدا تۇتقان يوغان زۇلپىقارى ھاۋادا چاقناپ ئارقىدىن يا ئۇدۇل خا دارېن چېرىكلىرى كۆكسىگە كىرەتتى ، يا ئايلىنىپ كېلىپ بىر چېرىكنىڭ بوينىغا ئۇرۇلاتتى . ئەمىرنىڭ قىلىچ ئۇرۇشىدا ئالىپ ئەرتۇڭانىڭ قەيسەرلىكى ، ئوغۇزخانىڭ ئەقىل - پاراسىتى نامايان بولاتتى .

دۇشمەنلەر ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ قالدى ، لېكىن ئۇلار قېچىشنى زادىلا ئويلىمايتتى . بۇنى كۆرگەن ئەمىر ھەيران بولدى . ئابدۇرۇسۇل بەگ جەڭ قىلىۋاتقىنىڭ ئارقىدا پىرقىرىتىپ بىرنېمىلەرنى دەپ ۋارقىرايتتى . ئەمىر خا دارېنىڭ سۆزىنى چۈشەنمىگەن بولسىمۇ ، ئۇنىڭ نېمىدەپ ، نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى قىياس قىلدى :

«قاچاي دېسە بار ئارقىدا بىر ئۇلۇغ ،
ئۇتۇغاتى قىل كۆك سۇزۇك جۇڭسۇلۇق .»[1]

ئابدۇرۇسۇل بەگ كەينىدە جەڭ قىلىۋاتقان چاپارمەنلىرىگە

---

① «غازار دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 11 بەت .

قاراپ ، ئەزىز سالىھ خوجا ئوغلىنى دەرھال تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇدى . ئىككى چاپارمەن ھايال بولماي ئەزىز سالىھ خوجىنى تېپىپ كەلدى .

— مەرگەن ئىنىم ! — دېدى ئەمىر چاپارمەن ۋە مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ ھمايىسىدە تەرلەپ ـ قىزىرىپ كەتكەن ئەزىزگە قاراپ ، ئەمرىنىڭمۇ كەڭ پېشانە ۋە گۈلدەك يۈزلىرىدىن تەر قۇيۇلاتتى ، ھاۋا يېتىشمىگەندەك ئىتتىك ـ ئىتتىك نەپەس ئالاتتى ، — ئۇستىلىقىڭىزنى كۆرسىتىدىغان پەيت كەلدى ! ئاۋۇ ھاڭىراۋاتقان ئۇزۇنتۇرانى ئېتىپ ئۆلتۈرسىڭىزلا ، بۇ جەڭ ئاخىرلىشاتتى . بىز يېڭەتتۇق !...

— بولىدۇ ، ئەمىر جانابلىرى .

«دېدى : جۇڭسۇلۇقنى تۇفەكدە ئاتاي ،
كى دوزەخدەكى ئاتاسىغا قاتاي ،
دېدى مىلتىغىن ئاتقالى راسلادى ،
قۇرۇلغا ئالتە سىنەسىن چاغلادى .
ئەزىز پەھلەۋان ئانداغ ئاتتى ئانى ،
قوڭدىن چىقىپ كەتتى چىركىن جانى... » ①

كۈل رەڭ كىيىملىك چېرىكلەر ئۆز ئۇلۇغىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرۈپ قېچىشقا باشلىدى . قوزغىلاڭچى باتۇرلار ئۇلارنى كەينىدىن قوغلاپ ماڭدى .

«دەلىرلەر تامام ئارقادىن سۈردىلەر ،
ساناپ يەتتە يۈز ئوننى ئۆلتۈردىلەر .
سۈرۈپ يەتكۈزۈپ تا كۆرەگە يېقىن ،

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 12 ـ بەت .

ئۆلۈككه تولۇپ قاتالدى رۇيى زەمىن .
تامام قالدى مۇئمىنگه ئالات جەڭ ،
تۇمەن فو ۋە تەيفو ۋە تىرى خەدەڭ .
ھېسابدا بۇ فو توقسان ئالته ئىدى ،
كى ئەللىك ئارابادا داروئوقى .
ئالا بارگاھ بىرله ئاق ئۆي ھەممه ،
كى ئات ، تېۋه ، قوي ۋه ئىنەك ، ئۇي ھەممه .
گۇرۇنچ ، ياغ ، ئۇنلار تاغارۇ تاغار ،
توشۇپ ئولجا ئىسلامغا چۇن بىشومار .
بۇ جەڭنى ئەگەر كۆرسه ئاسفاندىيار ،
ھەسەد يەپ بولۇر ئېردى كۆپ بىقارار .
ئەگەر كۆرسەلەر رۇستەمى فىلتەن ،
قاچار ئەلھەزەر دەپ بەسۇيى خوتەن··· »①

چەڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنى كۇرەگىچه قوغلاپ بارغان باتۇرلار يەر ـ جاھان كۇلگۇن شەپەق نۇرىدا جۇلالىنىۋاتقان چاغدا ئۆزلىرىنىڭ بايانداي يېنىدىكى بارگاھلىرىغا شاد ـ خۇرام يېنىپ كەلدى . سادىر پالۋاننىڭ ھەم ياڭراق ، ھەم جۇشقۇن ، ھەم مەردانه ناخشىسى ئوتلۇق شەپەقلەرگه يېزىلىپ قالدى···

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 12 ـ بەت .

توققۇزىنچى باب

قازىكالان كەتتى هوشىدىن

بۇ قېتىمقى جەڭنىڭ غەلىبىسى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئىناۋىتىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈپ قۇياشتەك نۇرلاندۇرۇۋەتتى. ئادەملەر بىر يەردە بولۇپلا قالسا، ئەمىرنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى ۋە باتۇرلۇقىنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەيدىغان بولدى.

بۇ جاهاننىڭ هەسەتخورلۇقى شۇنچىلىك كۈچلۈككى، بىرى كۈلسە، بىرى يىغلايدۇ، بىر يەردە ئۆلۈم بولىدۇ. كۈلگەنگە كۈلۈپ قارايدىغانلار، توي قىلغانىنى ئاق پوتىسىنى باغلاپ بېرىپ تەبرىكلەيدىغانلار بار. لېكىن، بارمايدىغانلارمۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، مۇشتۇملىرىنى تۈگىدىغانلارمۇ يوق ئەمەس، بۇ دۇنيا ئاق بىلەن قارا، كۈندۈز بىلەن كېچە بولىدىغان زىددىيەتلىك جاهان! ئاه، بۇنى ئۆزگەرتكىلى بولماسمۇ؟! هەممە تەڭ كۈلىدىغان، هەممە تەڭ يىغلايدىغان، ئاق - قارا، كۈندۈز - كېچىمۇ هەممىگە تەڭ تېگىدىغان قىلغىلى ئامال - چارە يوقمۇ؟! قاچانكى ئادەملەر ئاچ كۆزلۈك، هوقۇق تەمەسى، شان-شۆهرەت تىلەيدىغانلىقىدىن قۇتۇلۇپ ئازاد بولالىسا، بۇ كۈنگە يېتىشى مۇمكىن.

مەزەمزاتىنىڭ ئىچىدىن قان كەتتى. ئۇ ئۇه، دەپ، ئاه، دەپ زادىلا ئولتۇرالماي قالدى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ بۇ قېتىمقى جەڭدە ئېرىشكەن قۇياشتەك شان - شۆهرىتى ئۇنى كۈلدۇرمىدى،

بەلكى قاتتىق يىغلاتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ «بىر مەزگىل يۇرتىڭىزدا تۇرۇپ تۇرۇڭ ! » دەپ كەتكۈزۈۋەتكەن ئەخمەتخان خوجىنى يادىغا ئالدى ، ئۇنى چاقىرىپ كېلىشكە دەرھال ئادەم ئەۋەتتى...

ئۆيدە زېرىكىپ نېمە قىلارىنى بىلمەي يۈرگەن سىڭار كۆز كۇنلەرنىڭ بىرىدە ھاكىمبەگنىڭ چاپارمىنىنى كۆتۈۋالدى . ئۇ چاپارمەن ئاغزىدىن : «ئۆزلىرىنى ، خوجام ، مەزەمزات جانابلىرى كۆتۈپ قالدى » دېگەن سۆزنى ئاڭلىغاندا ، خۇشاللىقىنى يوشۇرۇپ قالالمىدى . ئۇ ئەتىسىلا سەھەردە ئونبېشى بېشىر ۋە چېرىكلىرىنى ئېلىپ شەھەرگە ئاتلاندى...

يەنە شۇ ياسداق ساراي . يەنە شۇ داستىخان سېلىنغان شىرە ئۈستىدە نازۇ نېمەتلەر ... يەنە شۇ شىرەنىڭ تۆت تەرىپىدىكى سول چېتىدە ئەخمەتخان خوجا ، شەرقىي يېنىدا مەزەمزات ئولتۇرۇپ پاراڭلىشۋاتاتتى .

— خوجام ، بېشىر بىلەن ئىككىلىرى مېنىڭ ئۆيۈمدە تۇرىدىلا ، قالغان چېرىكلىرى بايانداپا قالغان چېرىكلىرىنىڭ يېنىغا كېتىدۇ ، — دېدى ھاكىمبەگ ئالدىدىكى پىيالىنى قولىغا ئېلىپ ، ئاق ھورى ئۆرلەپ تۇرغان سىنچايدىن بىر ـ ئىككى ئوتلاپ .

ئەخمەتخان يا ماقۇل ، يا ياق دېمىدى . ئۇ مەزەمزاتىنىڭ نېمىگە چاقىرتقانلىقىنى تېخىچە بىلەلمەي ئىچى تىتىلداپ ئولتۇراتتى .

— خوجام ، يېقىندا بولغان جەڭدىن خەۋەر تاپتىلىمۇ ؟ !...

— ئاز ـ تولا ئاڭلىدىم . ھازىر يېزىلاردىمۇ ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ جەڭدە كۆرسەتكەن ئەقىل ـ پاراسىتى بىلەن باتۇرلۇقى ھېكايە قىلىنماقتا .

— شەھەردىمۇ شۇنداق ، ئابدۇرۇسۇل شۇ كۇنلەردە بېشىدا كۆتۈرىدىغان تىللاردا داستان قەھرىمانغا ئايلىنىپ قالدى .

ئۆتكەنكى كېچىلەرنىڭ بىرىدە ، مۇشۇ ياسداق سارايدا ھاكىمبەگ بىلەن قىلغان سۆھبىتىنى يادىغا ئېلىپ ئالغان ، ئالتۇن ۋە يامبۇلىرى كۆز ئالدىغا كەلگەن سىڭار كۆز ئۆزىنى مەزەمزاتنىڭ نېمىگە چاقىرتقانلىقىنى بىلدى .

— ئابدۇرۇسۇلنى ماختايدىغان گەپ ـ سۆزلەرنى تولا ئاڭلاپ ، ئەخمەتخان خوجام ، سارائ بولۇپ قالايلا دېدىم . بىلەمدىلا ، ئۇنى جايلىۋېتىدىغان كۇن يېتىپ كەلدى . يەنە ئۇنىڭ زېمىن ئۇستىدە يۇرۇشىنى زادىلا كۆرگۈم يوق ! — دەپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ھاكىمبەگ ، ئۇنىڭ چىرايىدا ھەم قايغۇ ـ ھەسرەت ، ھەم ھەسەتخورلۇق ، ھەم قاتتىلىق ئارىلاشقان ئەبجەش بىر تۇيغۇ كۆرۈنەتتى ، — ئۇنى كۆزۈمدىن يوقاتمىسام ، مەن ئۇنىڭ كۆزىدىن يوقىلىدىغان ئوخشايمەن ! مانا ، خوجام ، سىلىنى چاقىرتىپ كېلىشمىنىڭ سەۋەبى ! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ يەنە سۆزلىدى ، — بىلەمدىلا ، ئەمىرنى جايلىۋېتسىلە ، سىلىمۇ بۇنداق يوشۇرۇنۇپ يۇرىدىغان كۇنلەردىن قۇتۇلىدىلا ! — ھاكىمبەگ سىڭار كۆزگە قارىدى ، ئۇنىڭ بۇ قارىشىدا كېيىنكى سۆزىنىڭ خوجىغا قانداق تەسىر قىلغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن ئىدى .

— راست ، ئەمىرنى ئۆلتۇرۇۋەتسەم ، خەقنىڭ يامان كۆزىدىن قۇتۇلارمەنمۇ ؟ ! ھازىرقى مۆكۈنۇپ يۇرىدىغان كۇنۇمدىن جاق تويدۇم ! — دىدى يەكچەشمە بىر ئۇھ تارتىپ .

— قۇتۇلىدىلا ! سىلى بۇ قېتىم ئەمىرنى مانجۇلارنىڭ جاسۇسى سۈپىتىدە ئۆلتۈرۈپ خەلقىئالەم ئالدىدا باتۇر بولىدىلا !

ئەخمەتخان مەزەمزات سۆزىنىڭ تېگىگە يېتەلمەي ، ھاڭ ـ تاڭلىق ئىلكىدە ھاكىمبەگكە ھاڭۋېقىپ قاراپ قالدى : «ئابدۇرۇسۇل بەگنى مانجۇلارنىڭ جاسۇسى» دېگەن سۆزىنى كۆڭلىگە سىغدۇرالمىدى .

«بۇ راستمىدۇر ؟ يا مەزەمزات ئويدۇرۇپ چىققانمىدۇر ؟ !

مانجۇلارنىڭ جاسۇسى دېسە ، ھاكىمبەگنىڭ ئۆزىنى دېسە بولىدۇ . ئۇ تۇنۇگۇنلا كۆرە جاڭجۇنى چاقچىقنىڭ يوليورۇقىنى ئەكەلگەنغۇ ؟ ! » دېگەنلەرنى ئويلىغان سىڭار كۆز مەزمەنزاتقا يەنىلا چەكچىيىپ قارايتتى .

— مەن بىر پىلان تۇزۇپ قويدۇم ، — دەپ ئۆزىگە ھەيرانلىق بىلەن يەكچەشمە كۆزىنى پارقىرىتىپ قاراپ تۇرغان ئەخمەتخانغا تىكىلىپ سۆزىنى باشلىدى . ئۇ بىر پۈتىنى تىزداپ ئولتۇرۇپ ، گەۋدىسىنى خوجىغا سوزۇپ ، ئاق سېرىق چىرايىدىن سېرىق چايان ئۆرلىتىپ ، ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلىگەن ھەسەتخورلۇقنىڭ كۈچ - قۇدرىتىدە بىر شۇملۇقنىڭ ئىشكىنى ئېچىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ مۇشۇ روھىي ھالىتى ۋە قىياپىتى قان تۆكىدىغان يولغا ماڭىدىغان قاتىللىنىڭ روھىي ھالەت ۋە تۇرقىغا ئوخشايتتى . قاتىللىقنى ئۇ ئۆز قولى بىلەن قىلمىسىمۇ ، ئەمما قاتىللىق قىلىدىغان ئادەمگە يول كۆرسەتكەندە تەبىئىي قاتىلغا ئوخشاپ قالاتتى ، — دانىيال بەگنى بىلىدىلا ، ئۇ مېنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئادىمىم ، ئۇ نېمە دېسەم ئىككىلەنمەي دېگىنىمنى قىلىدۇ . بۇ بەگ يەنە مانجۇچە خەت يازالايدۇ ۋە ئوقۇيالايدۇ . مەن بىر - ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە دانىيالنى چاقىرىپ كېلىپ ، كۆرە جاڭجۇنى چاقچىقنىڭ نامىدا ئابدۇرۇسۇلغا خەت يازدۇرىمەن ، — سۆزدىن توختىغان مەزمۇنات خوجىغا : سۆزۈم قانداق تەسىر قىلىۋاتىدىكىن ؟ دېگەندەك قارىدى . سىڭار كۆزنىڭ قارامتۇل چىرايىدىن بايقى ھاڭ - تاڭلىق ئاستا كۆتۈرۈلۈۋاتاتتى . ئۇ ئۆز خوجايىنىنىڭ نېمىشقا «ئەمىرنىڭ كۆرە جاڭجۇنى بىلەن ئالاقىسى بار ئىكەن» دېگەن سۆزىنى تارقاتقانلىقىنىمۇ ئەمدى چۈشىنىۋاتاتتى ، — مانجۇچە يېزىلىدىغان بۇ خەت ئەمىرنىڭ خائىنلىقىنى ئىسپاتلايدۇ . تارقىتىلغان سۆز بىلەن خەت بىرلىشىپ ، گەپ - سۆز يوق ئابدۇرۇسۇلنىڭ خائىن ئىكەنلىكىگە ھەممە ئىشەندۈرۈلىدۇ . سىلىنىڭ ئىناۋەتلىرى ئۆسۈپ ، ئىشەنچلىك

ئادەم بولۇپ قالىدىلا ! — مەزەمزات چايدىن ئويلاپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — خوجام ، ئۆزلىرى ئەمىرنىڭ چېدىرى خالىي پەيتىنى تېپىپ كىرىدىلا ـ دە ئۇنى دوزاختا ئۇزىتىلا ! دانىيال بەگ يازغان مانجۇچە خەتنى سىلىگە بېرىمەن . ئۇنى ئۆلگەن ئەمىرنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويىلا ، ئابدۇرۇسۇل ئۆلۈشى بىلەن مۇلازىملىرى داد ـ پەريات كۆتۈرىدۇ ، ئادەملەر يىغىلىدۇ . سىلى مانا شۇ چاغدا ئابدۇرۇسۇلنىڭ يانچۇقىدىكى خەتنى ئېلىپ ، ئۆزلىرى بىلەن بىللە بارىدىغان دانىيال بەگكە ئوقۇتىلا . شۇنىڭ بىلەن ئابدۇرۇسۇل مانجۇلارنىڭ جاسۇسى بولىدۇ . ئالدىن تارقىتىلغان گەپ بىلەن بۇ خەتكە ئىشەنمەيدىغان ئادەم بولمايدۇ .

« ‹دېدىكىم : ئەمىرنى ھالاك ئەتسەڭىز ،
ئىسھاق بەگنى ھەم دەردناك ئەتسەڭىز .
چېرىك خەۋپ ئېتىپ لام دېمەس ساڭا ،
كى غەۋغاسىنىڭ ئەھدەسىدۇر ماڭا ›...
دېدى : ‹دانىيال بەگمۇ مۇندا كېلۇر ،
كى مانجۇچە خەت تۆھمەت ئەيلەپ قىلۇر .
ئەمىرنى چاقىپ ئۇشبۇ خەتنى ئالىپ ،
كى ئەلدىن نىھان يانچۇقىغا سالىپ .
ئەمىر ئۆلسە ئاندىن چېرىكنى يىغىڭ ،
ئەمىر يانچۇقىدىن بۇ خەتنى ئالىڭ .
تۇرۇپ دانىيال بەگ ئەمىر باشىدا ،
بۇ خەتنى ئوقۇغاي چېرىك قاشىدا .
ئىشتىكەن كىشىلەر بولۇپ بەد گۇمان ،
تامامى دېگەيلەر ئەمىرنى يامان . › »[1]

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 12 ـ ، 13 ـ بەتلەر .

«ئاھ ، خۇدا ! قارا نىيەتلەر نېمىدېگەن ياماڼ ، ئىپلاس ۋە ۋەھشىي ! قارىغىنە ، ئۇلار قاراپ تۇرۇپ جانجان ئەل - يۇرتى ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن ئىشلەۋاتقان بىر ياخشى ئادەمگە قارا چاپلاپ ، ئۇنىڭ جان يېپىنى ئۈزۈۋەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ . بۇ دۇنيا ماڼا شۇنداق بىر - بىرىمىزنى كوچىلاپ ، بىر - بىرىمىزگە تۆھمەت ئارتىپ ، بىر - بىرىمىزنى ئۆلتۈرۈپ ئۆتىدىغان دۇنيامۇ ؟ ! ئاشۇ قارا يۈزلەر قېرىنداشلىق ، يۇرتداشلىق مېھىر - مۇھەببەت ، ئار - نومۇس ، ۋىجدان دېگەنلەرنى بىلمەمدىغاندۇر ؟ كېچىلا مەزمزات قوزغىلاڭچىلارنى قېرىندىشىم ، يۇرتدىشىم ! دەپ ئۇلارغا يۇرىكىنى قېقىۋىدىغۇ ؟ بۇ ئۇنىڭ قارا يۇرىكىگە تۇتاش قارا ئېغىزىدىن بويىلىپ چىققان سۆزلەرمىدى ؟ مۇناپىقلارنىڭ بىر يۈزى ئالدىدا ، بىر يۈزى كەينىدە بولامدۇ ؟ بايلىق شەيدالىقى ، ھوقۇق تەمەسى ۋە شۆھرەت تەلۋىلىكىدە قېرىنداشىنىمۇ ، يۇرتداشىنىمۇ ، ئار - نومۇس ، ۋىجدانىنىمۇ ئۇنتۇغان ئىپلاسلار بولمايدىغان كۈنلەرمۇ كېلەرمۇ ؟ ئەگەر شۇنداق كۈن كەلسە ، بۇ كۈن راستىنلا جەننەت كۈنلىرى بولىدۇ ! مېنىڭ ئەل - يۇرتۇم بۇنداق كۈنلەرگە تولىمۇ ئىنتىزار !... »

«مەن ئۆزۈمنى شەيتانغا دەرس بېرەلەيمەن ، دەپ يۇرسەم ، مۇنۇ ئالدىمدا ئولتۇرغان تەلەتى چاياندەك ئادەم ئىبلىسنىمۇ ئوقۇتالايدىكەن . مەن بۇنىڭ قولىغا سۇمۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدىغان ئوخشايمەن ! » دېگەنلەرنى ئويلىغان سىڭار كۆز مەزمزاتقا قارىدى . ئۇ بىر قارارغا كەلگەندەك كۆرۈنەتتى .

— بولىدۇ ! سىلى ماڭا كۈرە جاڭجۇنى نامىدا مانجۇچە يېزىلىدىغان خەتنى دانىيال بېگىمگە تېزرەك يازدۇرۇپ بەرسىلە ! مەن ئادەملىرىم ئارقىلىق ئەمرىنىڭ چېدىردا خالىي قالغان پۇرسەتنى بىلىپ ، ئەمرنى بىر يولى ئۇ دۇنياغا ئۇزىتاي ! بۇگۈندىن باشلاپ دانىيال بېگىم ھېچ يەرگە كەتمىسۇن ! ئۇ بىر ياققا كېتىپ قالسا ، ئەمىر خالىي قالغان تەقدىردىمۇ چېدىرىغا

يالغۇز كىرسەم بولمايدۇ...
— خاتىرجەم بولۇڭ ! دانىيال كۇندە سىلى بىلەن بىللە بولىدۇ .
ئەل - يۇرت سۆيگەن ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ جېنىغا قادالغان سۆيىقەست مانا شۇنداق دۇنياغا كەلدى...

* *

ياز كېتىپ خازاڭ پەسلى باشلاندى . زېمىننىڭ يۈرىكىدىكى سېرىقلىق تېشىغا تەپكەندەك ، دەل - دەرەخ ، گۈل - گىياھلار زەپىران ئىچكەندەك سارغىيىپ كەتتى . يامغۇر - يېشىنمۇ كۆپىيىپ قالدى . ئەتە - ئاخشاملىرى سوغۇق خېلىلا كۈچىيىپ ، ئېرىقلاردا نېپىز مۇز تۈتىدىغان بولدى .
ئارىلىقتا جەڭ بولۇپ ، موللا بىلال بىلەن ئەلى ئىسمىنى ئاتاشقان ئادەملىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ئەمىرنىڭ تەقدىرى ئۈستىدە بىر نەرسە دېيەلمىدى . بۇگۈن ئىككىسى ئۇلار بىلەن بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ چىقتى . بىلاللار سۆزلەشكەن ئادەملەرمۇ ئەمىر ئۈستىدە چىقىشان ئىغۋانى ئاڭلىغانلىقتىن ، كېڭەشكە قاتنىشىدىغانلىقىنى بىلدۈردى .
چۈشتىن كېيىن يامغۇر ياغدى . سارغايغان دالىلار خۇددى ياش بىلەن يۇيۇلغان كۆز ۋە كىرپىكلەردەك يۇيۇلدى . قۇرغان ئوت - چۆپلەردىن ئۆرلىگەن چۈچۈك پۇراق ئادەملەر دىماغلىرىغا ئۇرۇلۇپ غىدىقلايتتى .
نامازشامدىن كېيىن نازىم يانقان چېدىرىدا كېڭەش باشلاندى . شائىر بىللە يانىدىغان چېدىرداشلىرىنى كۆندۈرۈپ ، تالاغا چىقىرىۋەتكەندى .
چېدىرنىڭ تۆرىدە كۆزلىرى تېشىغا بىرئاز پۈلتىيىپ چىققان كەڭ يۈزلۈك قۇتبىدىن ياساۋۇل ، كۆزلىرى جىنچىراغتەك مىتىلداپ تۇرىدىغان سىم ساقال موللا ھوشۇر باقى ، كۈنچىقىش

تەرىپىدە قاپقارا بۇرۇتى ئۇزۇن ، كەتمەن ئېڭىكىنى قويۇق قارا ساقال قاپلىغان مەمەتشاھ ياساۋۇل ، ئاق چىراي جالال دورغا ، كۇنىپېتىش تەرىپىدە قىزىل بۇرۇن ، يۇزىدە ئازراق چوقۇرى بار موللا ھوشۇرباقى ، كۆزىنىڭ ئاق پاختىسى يوغان ، ھەممىسىدىن ياش دۆلەت سوپى ، يەلكىسى كەڭ ، بېشى يوغان ياقۇپ مىراىلار ، يېپىلغان ئىشىك تەرەپتە ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى زەن قويۇپ ئاڭلاۋاتقان موللا بىلال بىلەن ئەلى يانمۇيان ئولتۇراتتى . ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا خۇددى دۆشەكنى كېسىلگەن ، لېكىن دۆشىدىن ئۇچ - تۆت ھەسسە قېلىن كۆتەك ئۇستىدە ئاق شام ياناتتى . ئولتۇرغانلارنىڭ ئالدى يورۇغان بولسىمۇ ، كەينى يەنىلا غۇۋا كۆرۈنەتتى .

— ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇستىدىن چىققان گەپلەر پۇتۇنلەي ئىغۋا ، ئۆزىنى ئۆز ئەل - يۇرتىنىڭ بەخت - سائىتىگە ئاتىغان ئادەمنىڭ خائىن بولۇشى مۇمكىنمۇ ؟ ! بۇنىڭغا ھەتتا شەيتانمۇ ئىشەنمەيدۇ ! — دەپ سۆزلەيتتى قوتازدەك تېرىككەك قۇتبىدىن ياساۋۇل تۇكۇرۇكىنى چاچرىتىپ ، ئۇنىڭ بىرئاز پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرى تېخىمۇ تېشىغا چىقىپ ، چىرايىنى تولىمۇ سۇرلۇك كۆرسىتەتتى ، — ئۇنىڭ دۇشمەنلىرى ھۆرمەتلىك قېينىتىسىنى ، ئىككى يۈرەك پارىسىنى ئۆلتۇرۇپ ئۇنىڭ بېشىنى ئېگەلمەي ، ئەل - يۇرت ئۈچۈن ماڭغان يولىدىن قايتۇرالماي ، ئەمدى ئۆزىگە زەھەرلىك كۆزىنى تىكمەكتە . ئۇلار ھۆرمەتلىك ئەمرىنىڭ ئۇستىدىن سۆز - چۆچەك تارقىتىپ ، نادان ، بىر نەرسىگە ئاسانلا ئىشىنىپ كېتىدىغان ئادەملەرنى ئۆزلىرىگە قارىتىپ ، مەقسىتىگە يەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ ، — قۇتبىدىن ياساۋۇل يەنە سۆزىدىن توختىدى . ھەمەيلەن ئۇنىڭغا جىمجىت قاراپ تۇراتتى . ناھەقچىلىكنى كۆرسە تېرىكىپ - بوغۇلۇپ ، گۇلدۇرماممەك گۇلدۇرلەپ كېتىدىغان بۇ ئادەم ، تولىمۇ ئاق كۆڭۈل ۋە سەممىي ئىدى . ئۇنىڭ بۇ پەزىلىتى ئابدۇرۇسۇل بەگكە يېقىپ ، ئۇنىڭ بىلەن يېقىن ئۆتەتتى ،—

بەلكىم ، بۇ ئىغۋانى موللا ناسىر ئەلەم ، ئەمىرمۇ ئاڭلىغاندۇر ؟ قانداق قىلىپ بولمىسۇن ، — دېدى قۇتبىدىن قولىنى كۆتۈرۈپ ، كۆزلىرىدىن ئوت چېچىپ ، — بىز ئالدى بىلەن بۇ ئىككى دانا بىلەن كۆرۈشۈپ ، ئىغۋانى ئېيتىپ ، پىكرىنى ئاڭلىساق ، دەيمەن ، ئۇلارنىڭ سۆزىگە قاراپ ، ئاندىن بىرنېمە دېمەمدۇق ، — ياساۋۇل بىر چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ ، — ئەمىرنى چوقۇم سۈيىقەستتىن قۇتۇلدۇرۇپ قېلىشىمىز كېرەك ! ئۇ بىزگە — قوزغالغان ئەل - يۇرتقا زۆرۇر !

قۇتبىدىننىڭ سۆزىنى جىمجىت ، قوشۇمىلىرىنى تۇرۇپ ئاڭلىغانلار خىيال سۈرۈپ ئېغىر نەپەسلىنەتتى . بۇ ئادەملەر ئىغۋانى توقۇغانلار بىلىپ قالسا ، ئۇلارنىڭ كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر قىيما - چىيما قىلىۋەتتى .

— توغرا ! — دېدى ياساۋۇلدىن كېيىن سۆز باشلىغان موللا هوشۇر باقى كۆزلىرىنى جىنچىراغتەك چىمىلدىتىپ ، — هازىر بۇ ئىغۋانى تارقاتقۇچىنى تېپىش ئەمەس ، ئەمىرنى قۇتقۇزۇپ قېلىش مۇهىم . بىز ئىغۋاچىنى تاپمىز دەپ ، شۇنىڭ بىلەن بولۇپ كەتسەك ، ئابدۇرۇسۇل بەگدىن ئايرىلىپ قالىمىز ! ئەمىرگە تۆهمەت چاپلىغان مۇناپىقنى ئىزدەش بىلله ، ئابدۇرۇسۇل بەگنى قوغداشنى ئاساسىي ئورۇنغا قويۇشىمىز لازىم !

— ياخشى گەپلەر بولۇۋاتىدۇ ! — دېدى ئۇزۇن قارا بۇرۇتلۇق بومبا ساقاللىق مەمەتشاه ياساۋۇل بۇرۇتىنىڭ بىر ئۇچىنى تۇزەشتۈرۈپ ، ئاغزىدىن چىقىۋاتقان سۆزلىرىنى توسۇۋالمىغاندەك ، — مېنىڭ پىكرىم : ئاڭلىغان ئىغۋانى موللا ناسىر ئەلەمگە ئېيتىپ ، پىكرىنى ئالايلى ، بۇ بىر . ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەنمۇ كۆرۈشۈپ ، ئۇنىڭغىمۇ ئىغۋانى ئېيتىپ ، هوشيار بولۇشىنى ، چېدىرنى قوغدايدىغان قاراۋۇللارنى كۆپەيتىشىنى ، بىر يەرگە چىققاندىمۇ مۇهاپىزەتچىلىرىنىڭ كۆپ ۋە هوشيار بولۇشىنى دەيلى .

— سىلەرنىڭ دېگەنلىرىڭلار ئورۇنلۇق ! — دەپ سۆز باشلىدى ئاق چىراي جالال دورغا ، يەكتىز ئولتۇرۇۋېلىپ ، — هازىر ئەمىرنى قوغداش لەنىتى ئىغۋاگەرنى تېپىشتىنمۇ مۇهىم ، دېگەن سۆزگە قوشۇلىمەن . بۇنىڭدا مەمەتشاه ياساۋۇلنىڭ دېگەنلىرىلا كۇپايە قىلمايدۇ . بۇ ئىغۋانى بارلىق قوزغىلاڭچىلارغا ئېيتايلى . ئىغۋانى تارقاتقۇچىلارنىڭ غەرىزىنى پاش قىلايلى ! خەلق ئەمىرنى جانلىرىدىن ئارتۇق ياخشى كۆرىدۇ . پەقەت ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان ئەجەلنى سەگەكلەشكەن خەلقلا توسۇپ قالالايدۇ . ئاز بىر قىسىم قاراۋۇللار ، مۇهاپىزەتچىلەر ۋە ئادەملەر بىلەن ئەمىرنىڭ هاياتىنى قوغداپ قېلىش تەس . كۆپىنىڭ كۆزى ۋە كۇچى كۆپ . ئەمىرنى ياخشى كۆرىدىغان خەلق بۇ ئىغۋانى بىلسە ، ئىغۋاچىنى چوقۇم تارتىپ چىقىرالايدۇ ، ئەمىرنىمۇ قوغداپ قالالايدۇ .

ئىشىك تەرەپتە ئولتۇرغان موللا بىلال قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ، پىكىر قىلىۋاتقانلارنىڭ سۆزلىرىنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلايتتى . جالال دورغىنىڭ : ئىغۋانىڭ سېپىق چاۋىسىنى خەلقنىڭ ئالدىغا يېيىپ ، ئەلنىڭ هوشيارلىقىنى ئۆستۇرۇش ئارقىلىق ئەمىرنى قوغداش ، دېگەن پىكرى شائىرغا ياقتى .

— بۇ ئىغۋانى ئەتىلا موللا ناسىر ئەلەمگە يەتكۇزەيلى . ئەتە جۇمە ، قازىكالان بۇ يەرگە كەلمەيدۇ . مېنىڭچە ، موللا هوشۇر باقى بىلەن جالال دورغا ئالدىغا بارسۇن . قالغانلىرىمىز تارقىلىپ ، بۇ يەردىكىلەرگە ئەمىرنىڭ هاياتى خەۋپ ئىچىدە قالغانلىقىنى ئېيتىپ ، هەممەيلەننى ئەمىرنى قوغداشقا قوزغايلى ! موللا ناسىر ئەلەمنىڭ پىكرىنى بىلگەندىن كېيىن ئابدۇرۇسۇل بەگكە ئېيتىش ـ ئېيتماسلىقنى كېلىشەرمىز !

— بىز بىلەن بىللە سىلىمۇ بارسىلا ! — دېدى موللا هوشۇر باقى نازىمغا قاراپ .

بۇ پىكىرنى ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى قوللىدى .

* *

موللا ناسىر ئەلەم بىلەن جۇمەدىن كېيىن ئۆيىدە كۆرۈشكەن موللا ھوشۇر باقى ، جالال دورغا ۋە موللا بىلاللار كۇن ئولتۇرۇۋاتقاندا ، بايانداىدىكى بارگاھقا يېنىپ كەلدى . قازىكالان بارغانلارنىڭ كۆز قاراشلىرىغا قوشۇلۇپ ، ئىغۋانى ئەمىرنىڭ ئۆزىگە ئېيتىشقىمۇ قوشۇلدى . نامازشامدىن كېيىن تۇنۇگۇنكى كېڭەشكە قاتناشقان ئادەملەر ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چېدىرىغا كىرىپ ، ئىككى تەرىپىدە قارار ئولتۇردى . ئەمىر تۆۋەندە ئولتۇرۇۋىدى ، كىرگەنلەر قاتتىق تۇرۇۋېلىپ ئەمىرنى ئۆز ئورنىغا — تۆرگە چىقىرىۋەتتى . تۆردىكى ئىككى قەۋەت كۆرپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان ئەمىر كىرگەنلەرگە : «قېنى ، سۆزۈڭلارنى دەڭلار ! » دېگەندەك تىكىلدى .

«ئەل بار يەردە ئەر بار ! » دېگەندىكى ئەر — ئابدۇرۇسۇل بەگ تازا تولۇپ مەيلى كۇچ - قۇۋۋەت ، مەيلى چىراي جەھەتتىن بولسۇن گۈلدەك ئېچىلىۋالاتتى . ئۇنىڭ قارىغايدەك كۇچ - قۇۋۋەتكە تولغان قامىتى ، كەڭ ماڭلىيى ئاستىدىكى قارىلىغاچ قانىتىدەك قاشلىرى تېگىدىكى تاڭ شەپىقىدەك جۇلالانغان ئىككى مەڭزى ، قاپقارا ئۇزۇن بۇرۇتى ، قىرقما ، قىسقا ، قويۇق قارا ساقىلى ، شۇنچىلىك ياراشقان چىرايى تېپىك ئۇيغۇر قامىتى ۋە چىرايى ئىدى . ئاتىسى چورۇق ھېكمىنىڭ ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى يەيدىغان پەزىلەتلىرىنى ئۆزىدە چېچەكلەتكەن بۇ ئەمىر كىتابلارنى كۆپ كۆرگەن ، ھەربىي مەشقىلەرنىمۇ كۆپ قىلغان ئادەم بولۇپ ، ئادالەتتە كۇنتۇغدىغىلا ئوخشايتتى . ئۇ ھەرقانداق ئەھۋالدا ئۆز مەنپەئىتىنى ئەل - يۇرت مەنپەئىتىگە قۇربان قىلاتتى . ھەمىشە قازىكالان بىلەن قىلىشقان پاراڭلىرىدا ، شەرىئەت قانۇنلىرى ئالدىدا ھەممە ئادەم باراۋەر بولۇشنى قوللايتتى...

ئابدۇرۇسۇل بەگ تۆرده ئەركىن ـ ئازاده باداشقان قۇرۇپ ، چېدىرنىڭ ئىككى تەرىپىده ئولتۇرغانلارغا خىيال بىلەن تىكىلەتتى . «نېمە ئىش بىلەن كىرگەندۇر ؟» دەيتتى قارا كۆزلىرىده ئاق كۆڭلىنىڭ ئىللىق نۇرى چاقناپ .

— چېدىرىمغا چىرايلىق قەدەم تەشرىپ قىلىپ كىرىپسىلەر ، قانداق مۇھىم ئىش بار ئىدى ؟ — دېدى ئەمىر ئارىلىقتىكى جىمجىتلىقنى بىرىنچى بولۇپ بۇزۇپ .

— بىز بىر ئىغۇانى ئاڭلاپ ئۆزلىرىگە دېگىلى كىرىۋىدۇق ، ھۆرمەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگ جانابلىرى ! بىزغۇ بۇ ئىغۇاغا ئىشەنمىدۇق ، ئەمما ئىغۇا تارقاتقان ئەبلەخنى نەدىن بولمىسۇن تېپىپ چىقىشقا بەل باغلىدۇق . قېنى ، جالال دورغا ، ئەمىرگە ھەممىنى دەپ بېرىڭ !

ئاق چىراي لېكىن سۆزگە چېچەن جالال دورغا «سىز سۆزلەڭ» دېگەندەك موللا بىلالغا قارىدى . موللا بىلالمۇ جامال دورغىغا «بولدى ، سىز سۆزلەۋېرىڭ !» دېگەندەك قاراپ ، ئېڭەك قاقتى .

— بۇ ئىغۇانىڭ چىققىنىغا خېلى بولغاندەك قىلىدۇ ، لېكىن بىز بىرقانچە كۈننىڭ ئالدىدا ئاڭلىدۇق . ھەممىگە مەلۇمكى ، كۆڭلى قارىلار ، ئەمىر جانابلىرى ، قېيناتىلىرى بىلەن ئىككى سۆيۈملۈك ئوغۇللىرىنى ئۆلتۈرۈپ ئۆزلىرىگە بىر قېتىم ئېغىر زەربە بەردى ، بۇ قارا كۆڭۈللەرنىڭ مەقسىتى سىلىنى ھازىرقى ئورۇن ۋە ئىناۋەتلىرىدىن يىراقلاشتۇرۇپ ، ئورۇننى ئۆزلىرى ئىگىلەش بولسىمۇ ، كۆزلىگىنىگە يېتەلمىدى . ئۆزلىرى ئەل ـ يۇرتىنىڭ ئىشىنى ئەلا بىلىپ ، قوش ـ قوش كەلگەن ئېغىر مۇسىبەتنى يېڭىپ يەنە بايانداىدىكى جەڭگاھقا يېنىپ كەلدىلا ! بۇ ئۇلارنىڭ ئىچىدىن قان كەتكۈزۈۋەتتى . بۇ قېتىمقى جەڭده كۆرسەتكەن ئەقىل ـ پاراسەتلىرى ۋە قەھرىمانلىقلىرى ، ئەل ـ يۇرتىنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان ئىشەنچ ۋە ھۆرمەت ـ ئالقىشى ئۇلارنىڭ ئىچىدىن ئىككىنچى قېتىم قان ئاققۇزۇۋەتتى .

ئاخىرى چىدىيالماي يەنە سىلىگە سۆيىقەست ئوقياسىدىن بىر ئىغۋانى ئوق قىلىپ ئاتتى . سىلى ئاڭلىدىلىمۇ ؟ مۇناپىقلار : «ئەمىرىڭ كۆرە جاڭجۇنى بىلەن مەخپىي ئالاقىسى بار ! » دېگەن پىتىنىنى تارقىتىپ سىلىدىن ئەل ـ يۇرتىڭ كۆڭلىنى قايتۇرۇش كويىدا بولماقتا .

ئابدۇرۇسۇل بەگ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى . ئۇنىڭ بۇ مەسۇم ، سەممىي ۋە پاك كۆڭلىكسىزە بىر ئاق كۆڭۈل ئادەمنىڭ ھالال ۋە توغرا نىيىتى جەۋلان قىلاتتى . ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن چىقىقان ياش سەممىيلىك ئۇچقۇنلىرى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن بولۇپ ، ئۇنىڭ ھەربىر تامچىسىدا مەسخىرە تەبەسسۇمى چاقنايتتى .

— مېنىڭ كۆرە جاڭجۇنى بىلەن مەخپىي ئالاقەم بارمىكەن ؟ ! ئۇلار شۇنداق دەپتىمۇ ؟ ! ھا !... ھا !... ھا !... ئىغۋا توقۇسىمۇ ، ئىشەنگۈدەك قىلىپ سەپسېچۇ ، ئەخمەقلەر !

— شۇنداق ، بۇ قېپقىزىل ئىغۋا ! بىز بۇ ئىغۋانى تولۇق ئويلاندۇق ، مۇھاكىمە قىلدۇق . موللا ناسىر ئەلەم بىلەنمۇ كۆرۈشۈپ ، ئۇ زاتىڭ پىكرىنى ئاڭلىدۇق . قارا يۇزلەر ، ھۆرمەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگ جانابلىرى ، بۇ قېتىم سىلىگە «خائىن» دەيدىغان بەتنامنى چاپلاپ ، ئەل ـ يۇرت ئالدىدا ئىناۋەتلىرىنى تۆكۈپ ، سىلىنى بىراقلا يوقىتىۋېتىش كويىدا بولۇۋاتقانىدەك قىلىدۇ . ئۇلارنىڭ نېمە قىلىدىغانلىقى بىزگە قاراڭغۇ بولسىمۇ ، سىلىگە سۆيىقەست قىلىدىغانلىقى ئېنىق . بىز ئۆزلىرىنى بۇ شۇملۇقتىن ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن ئالدىلىرىغا كىردۇق . بۈگۈن بىر كۈن بايانداىدىكىلەرگە بۇ ئىغۋانى سۆزلەپ بېرىپ ، ئۇنىڭ سىبىسق چاۋىسىنى چىتقا يېيىپ كۆرسەتتۇق . ئاڭلىغانلار قاتتىق غەزەپلەندى ، — جالال دورغا سۆزىدىن توختاپ قولياغلىقى بىلەن يۇز ـ كۆزىنى ئېرىتتى . ئۇ قولياغلىقىنى يەنە چىرايلىق قاتلاپ يانچۇقىغا سالدى ـ دە ،

سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — زۆرۈر تېپىلسا ، بىز شەھەرگە كىرىپ ، مەسچىت ـ مەسچىتلەردە سۆزلەيمىز ! سىلىمۇ ، ئەمىر جانابلىرى ، سەگەكلىشىپ ، چېدىر قاراۋۇللىرىنى كۆپەيتسىلە ، سىرتلارغا چىققاندا مۇھاپىزەتچىلەرنى كۆپرەك ئېلىپ چىقسىلا !...

— ماڭا بۇنچىلىك كۆيۈنگىنىڭلار ئۈچۈن ، سىلەرگە رەھمەت ، ئەل ـ يۇرتقا رەھمەت ! — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ ئولتۇرغانلارغا قارا قوي كۆزلىرىدىن سەمىمىيلىك ۋە مېھىر ـ مۇھەببەت نۇرلىرىنى چېچىپ ، — ئىغۋا تارقاتسا ئەخمەتخان تارقىتىدۇ ، ئۇ قېينىتام بىلەن ئىككى ئوغلۇمنى ئۆلتۈردى . مېنىڭ يۈرىكىمدىكى قىساس ئوتى ئۆچۈپ كەتكىنى يوق . ئىنتىقام ئۆلىمەيدۇ ! مەن ئەل ـ يۇرتۇمنىڭ ئۇلۇغ قوزغىلىڭىنى ئەلا بىلىپ ، بۇ ئىشنى تېخى سۈرۈشتۈرمىدىم . بۇ ئىشنى سۈرۈشتۈرىدىغان كۈنلەر چوقۇم كېلىدۇ . خوجا قورقۇپ مۆكۈنۈۋالدى . ئۇنى ئىزدىمىدىم ، ئىزدەتتىپ ئادەمىمۇ ئەۋەتمىدىم . مەن مەزمۇرات بىلەن خۇدانىڭ سۆزى بولغان قۇرئاننى تۇتۇپ ، بىر ـ بىرىمىزدىن ھەرقانداق چاغدا يۇز ئۆرۈمەيمىز دەپ قەسەم قىلىشقان . مەن ئۆلۈمدىن قورقمايمەن . لېكىن ، ھارام ئۆلۈپ كېتىشنىمۇ خالىمەيمەن ! — ئەمىر سەل ھاياجانلىنىپ قالدى . ئۇ سۆزىدىن توختاپ ئۆزىگە ھۆرمەت بىلەن قاراپ ، سۆزىنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلاۋاتقانلارغا تىكلىدى ، — بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردا مۆكۈنۈپ يۈرگەن خوجامنىڭ ئۇستۇمدىن ئىغۋا تارتىپ ، مېنىڭ جېنىمنى ئېلىش كويىدا يۈرگەن بولسا كەلسۇن ! مەن ئۇ سىڭار كۆزگە ھېچقانداق يامانلىق قىلمىغانىدىم . نېمىشقا مېنىڭ ھۆرمەتلىك قېينىتامنى ، ئىككى يۈرەك پارەمنى ئۆلتۈرگەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى تېخىچە بىلەلمەي كېلىۋاتىمەن . ئۇنىڭ غەرىزى مېنىڭ ئەمىرلىكىمنى ئالماقچىمىدۇر ؟ ! ئەگەر ئۇ ، ئەل ـ يۇرت مەنپەئىتىنى ئەلا بىلىپ ، ئەل ـ يۇرت ئۈچۈن ئەمىر بولۇشنى خالىسا ، كەلسۇن ، مانا مەن ئەمىرلىكىمنى

ئۇنىڭغا بېرەي ! — ئابدۇرۇسۇل بەگ يەنە سۆزىدىن توختىدى . ئۇنىڭ قوي كۆزلىرى يەنىلا سەمىمىيلىك نۇرلىرى بىلەن چاقناپ ، چىرايىدا ھاياجان ياناتتى ، — ھېچكىم تەقدىردىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ . راست ، ماڭا قاراپ ئەجەل كېلىۋاتقان بولسا ، ئۇنىڭدىن قېچىپ قۇتۇلۇشۇم مۇمكىنمۇ ؟ !

«مېنى ئۆلتۈرۈر بولسا تۇتقاي كەلام ،
كى بولسام شەھىد تاڭلا تافقۇم مەقام .
كەلامى خۇداۋەندە گۇۋاھىم دۇرۇر ،
تەۋەككۇل مېنىڭ رەھنامايىم دۇرۇر .
كى ئۆلتۈرسە بىزنى قايۇ نەسىزا ،
خۇدانىڭ قازاسىغا بەردىم رىزا .»[1]

مېنىڭ مۇنۇ سۆزلىرىمنى ئەزىز ئەل - يۇرتۇمغا يەتكۈزۈڭلار : ئەل - يۇرتۇم ماڭا ئىشەنسۇن ، چورۇق ھېكىم ئوغلىنىڭ كۆرە جاڭجۇنى بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق ! مەن پۈتۈن ئۆيۈم ، پۈتۈن كۆڭۈل كۈيۈم بىلەن ئەل - يۇرتۇمنى دەپ كەلدىم . ئۇنىڭ ئەركىنلىكى ۋە ئازادلىقى يولىغا جېنىمنى ئاتاپ قويدۇم ، بۇ يولدا ئۆلۈپ كەتسەم قىلچىلىك پۇشايمىنىم يوق ! بىلكى ئۆزۈمنى ئەڭ شەرەپلىك ئۆلدۈم دەپ بىلىمەن ! — ئابدۇرۇسۇل بەگ ھاياجانلاندى . ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن تەسىرلەنگەن نازىمنىڭ كۆزلىرى چاقناپ ، چىرايىمۇ يالقۇن چېچىۋاتقان ئوتقىلا ئوخشىدى . ئۇ ئەمىرگە ھۆرمەت بىلەن قاراپ ئاغزىنى ئاچتى .

— ھۆرمەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگ ، ئەل - يۇرتىڭىز سىزدەك ئوغلى بولغانلىقىدىن پەخىرلىنىدۇ . ئەگەر سىزدەك ۋاپادار ئوغۇللىرى شۇنچىلىك كۆپ بولسا ، ئەل - يۇرت شۇنچىلىك قۇدرەتلىنەتتى . ھۆرمەتلىك ئاتىڭىزنىڭ يولىدا مېڭىۋاتقان

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 13 - بەت .

سىزدەك ئەل ئوغلىنى ، ياراتقان ئىگەم يامان سۆز ، يامان كۆز ، يامان بالا - قازالاردىن ساقلىغاي ! سىلى خەلقە كۆيدىلە . بۇگۈن خەلقمۇ سىلىگە كۆيمەكتە ! ئۆز ئوغلىنىڭ ھاياتىغا كۆڭۈل بۆلمەكتە ! سىلىگە ئەل - يۇرت كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان يەردە ، ئۆزلىرى ئەل - يۇرت ئۈچۈن ئۆزلىرىگە كۆڭۈل بۆلمىسىلە بولامدۇ ؟ ! ئۆزلىرىگە كۆڭۈل بۆلۈشمۇ ، ئەل - يۇرت ئۈچۈن كۆيۈنگەنلىكلىرىنىڭ ئىپادىسى بولىدۇ ! — شائىر بىر تىنىۋېلىپ ، ئۆزىنى بىرئاز بېسىۋېلىپ ، سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى ، — بىلىدىلا : ئاللا يارىتىشنى مەن ياراتتىم ، يارىلىشىڭ ئۆزۈڭدىن ! دېگەن . بۇ دۇنيا — سەۋەب دۇنياسى ، سەۋەب قىلساڭ چوپلىدىمۇ سۇ توختايدۇ ، دەيدىغان سۆزمۇ بار . بۇ سۆزلەرنىڭ ھەممىسى تەقدىرگە تەن بېرىشنىڭ ئاللانىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ . قاتتىقراق بولسىمۇ دەي : «خۇدانىڭ قازاسىغا بەردىم رىزا» دەپ تۇرماي ، سىلىگە قەست قىلماقچى بولغان مۇناپىقلارغا قارشى جەڭ قىلىشلىرى كېرەك ! خەلقە چىرايلىق كۇنلەرنى يارىتىپ بېرىشتە ، يالغۇز چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى بىلەنلا جەڭ قىلىش كۆپا قىلمايدۇ . يەنە ئىچىمزدىكى لەنىتىلەر بىلەنمۇ جەڭ قىلىشىمىز زۆرۇر . سىلى رىزالىق بىلەن ۋاقىتسىز كەلگەن ئەزرائىلىنى كۇتۇۋېلىپ ، خەلقىنىڭ كۆزىنى ياشلاشنى خالامدىلا ؟ ! مېنىڭچە ، خالىمايدىلا ! ئەل - يۇرت سىلىنى قوغداشقا تەييارلانماقتا . سىلىمۇ ئۆزلىرىنى قوغداشقا تەييارلىنىشلىرى كېرەك ! سۇ ئۇخلىسا ئۇخلايدۇكى ، سىلىنى كۆرەلمەيدىغان دۇشمەنلىرى ئۇخلىمايدۇ .

نازىمنىڭ سۆزلىرى ئەمىرگە تەسىر قىلدى . ئۇ ئولتۇرغانلارغا بىر - بىرلەپ قاراپ چىقىپ ، ھاياجان ئىچىدە سۆز باشلىدى :

— ماڭا ئىشىنىڭلار ! مەن بۇ ئىغۋانىڭ سېسىق چاۋىسىنى چوقۇم چىتقا يايىمەن ! ئۇنىڭ قارا يۈز ئىگىسىنى تېپىپ چىقىپ

خەلق سوتىغا تاپشۇرىمەن !

* *

ئابدۇرۇسۇل بەگ خۇپتەن نامىزىنى ئۆزىنىڭ چېدىرىدا يالغۇز ئوقۇدى . ئۇ جايىنامازنى يىغىشتۇرۇپ ، ئورنىدىن تۇرغاندا ، چېدىرنىڭ ئىشكىنى ئېچىپ ئېگىز بويلۇق مۇھاپىزەتچى يىگىت بىر داستىخانغا يۆگەلگەن نەرسىنى كۆتۈرۈپ كىردى .

— بىر پۇتۇن قوزىنىڭ تونۇر كاۋىپىمۇ ؟ — دېدى ئەمىر مۇھاپىزەتچى يىگىتكە قاراپ ، ئۇنىڭ بۇرنىغا ئاق داستىخانغا ئورالغان تونۇر كاۋىپىنىڭ دورا ـ دەرمەكلىرىنىڭ پۇرىقى ئۇرۇلۇپ .

— شۇنداق ! — دەپ جاۋاب بەردى قامەتلىك مۇھاپىزەتچى قولىدىكى ئاق داستىخانغا ئورالغان قوزىنىڭ تونۇر كاۋىپىنى ئاۋايلاپ يەرگە قويۇۋېتىپ ، — خوجىدار ئەكەپتىكەن .

— مۇزلاپ قاپتىمۇ ؟

— ياق ، تېخى ئىسسىق .

— ئەمىسە ماڭايلى ، سوۋۇپ قالمىسۇن ، جاپالىق لەخمە كولاۋاتقان پالۋانلار ئىسسىقىدا يەۋالسۇن ، — دېدى ئەمىر چېدىرنىڭ ياغىچىغا ئېسىپ قويغان تاسما بەلۋاغلىق قىلىچىنى ئېلىۋېتىپ .

— قىلىچلىرىنىمۇ ئېسىۋالسىلا ! لېكىن ، قارا سەنسەن ياقىلىق جۇۋىلىرىنى ئۇستىدىن كىيىۋالمىسلىمۇ بولمايدۇ . بۇگۈن سوغۇق بەكمۇ قاتتىق ، جاڭگىرلاپ كېتىپتۇ ، ئابدۇرۇسۇل بەگ جانابلىرى ، — دېدى بېشىغا تولكە قولاقچا ، ئۇچىسىغا سەنسەن ياقىلىق جۇۋا كىيگەن مۇھاپىزەتچى ئەمىرگە كۆيۈنگەندەك قاراپ .

— لەخمىنىڭ ئىچى ئىسسىقتۇر ؟ — دېدى ئەمىر ، جۇۋا كىيىۋالسام قولىشالماي قالارمەنمىكىن ؟

— ئۇستىلىرىدىكى كالتە موۋۇت چاپان بىلەن بارسىلا مۇزلاپ قالىدىلا ! ياخشىسى ، جۇۋىلىرىنى كىيىۋالسىلا ، لەخمىگە چۈشكەندە سىلىۋەتسىلە بولىدىغۇ ؟ !...

ئەمىر تاسما بەلۋاغلىق قىلىچىنى بىلىگە باغلاپ ئۇستىدىن قارا سەنسەن جۇۋىسىنى كىيىدى . ئۇنىڭ بېشىدا كەمچەت تۆپە تۇراتتى . ئابدۇرۇسۇل بەگ چېدىرىنىڭ ئىشىكىگە قاراپ ئاياغ تاشلىدى . مۇھاپىزەتچى يىگىتمۇ ئاق داستىخانغا ئورالغان قوزا تونۇر كاۋىپىنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭ كەينىدىن ئىشكتىن چىقتى . ئوچۇق ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلايتتى . يالىڭاچ دەل ـ دەرەخلەر مۇزلاپ تىترەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى ، ئاپئاق قىلىن قار قاپلىغان تۈزدە سوغۇق جاڭگىرلاپ بولۇۋاتاتتى . تۆكۈرگەن تۆكۈرۈك يەرگە چۈشكىچە توڭلاپ قالىدىغان قاتتىق سوغۇقنىڭ نەشتىرى مەش گۈرۈلدەپ كۆيۈۋاتقان ئىسسىق پاختىلىق چېدىردىن چىققان ئەمىرنىڭ يۈزىگە سانجىلدى ، ئۇ كەمچەت تۆپىسىنى ئۇستىدىن بېسىپ ، جۇۋىسىنىڭ ياقىسىنى كۆتۈرۈپ ، قارنى غاچىلدىتىپ مېڭىپ كەتتى . ئۇنىڭ كەينىدىن ئاق داستىخانغا يۆگەلگەن تونۇر كاۋىپىنى كۆتۈرۈپ مۇھاپىزەتچى يىگىتمۇ يول ئالدى .

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاخشام نامازشامدىن كېيىن گۈرۈلدەپ كۆيۈۋاتقان مەشكە قاقلىنىپ ئولتۇرۇپ ، لەخمە كولاۋاتقان سادىر پالۋان ۋە ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلىدىن ھال سوراپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى ، بارسا كولىنىۋاتقان لەخمىنى ئۆز كۆزى بىلەن بىر كۆرۈپ بېقىش ئويىمۇ ئەمەلگە ئاشاتتى . تار ، ئۆرە تۈرغىلىمۇ بولمايدىغان لەخمىنىڭ ئىچىدە موك يېتىپ ، موك قوپۇپ ، قۇياش كۆرمەي كېچە ـ كۈندۈز شام يورۇقىدا لەخمە كولاۋاتقان ئاتا ۋە ئۈچ ئوغلىنى قۇرۇق قول بېرىپ ھال سوراشنى خالىمىغان ئەمىر ، خوجىدارنى چاقىرىپ ، بىر قوزىنى پۈتۈنلا تونۇر كاۋىپى قىلىپ خۇپتەندە چېدىرغا يەتكۈزۈپ بېرىشنى تاپىلىدى . مۇھاپىزەتچى يىگىت كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان ، ئاق داستىخانغا ئورالغان قوزىنىڭ تونۇر كاۋىپى سادىر ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرىغا

ئەكېتىۋاتقان ھال سوراش سوۋغىسى ئىدى...

ئەمەر ۋە مۇھاپىزەتچى يىگىت ئاق قارنى غاچىلدىتىپ دەسسەپ سېپىلغا قاراپ توختىماي مېڭىۋەردى. مانا، تېخىچە ئېلىنمىغان بايانداي سېپىلى تۇن قاراڭغۇسىدا قارىيىپ كۆرۈندى. ئۇنىڭ ئۇستىدە ھەر يەر - ھەر يەردە پانۇسلار يورۇق چېچىپ ياناتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كۆز ئالدىغا سوقۇلۇۋاتقان سېپىلنىڭ دەھشەتلىك كۆنلىرى كەلدى. بۇ ئېگىز ۋە ھەيۋەتلىك سېپىلنى سوققىچە قاراۋۇللارنىڭ ئوقىدا، يۇقۇملۇق كېسەللەردە، ئاچ ۋە ھارغىنلىقتا ئۆلۈپ كەتكەنلەر ئاز ئەمەس ئىدى... بايانداىغا قىلىنغان بىرقانچە قېتىملىق ھۇجۇملاردىمۇ تالاي - تالاي قېرىنداشلار قۇربان بولدى. قوزغىلاڭچىلار ئۆزلىرى سانسىز يۇرتداشلىرىدىن ئايرىلىپ سوققان، بۇگۈن نەچچە قېتىملىق ھۇجۇمدا بىھېساب قۇربان بېرىپ ئالالمىغان سېپىل يېنىدا تىتىلداپ ياتاتتى. ئۇمىد سادىر پالۋان ئۇچ ئوغلى بىلەن كولاۋاتقان لەخمىدە بولۇپ، لەخمە پۈتكەن كۈنى كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم باشلىناتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كېچىدە، قەھرىتان سوغۇققا قارىماي لەخمىنى كۆرۈش ۋە لەخمە كولاۋاتقانلاردىن ھال سوراش ئۈچۈن كېلىشىنىڭ سەۋەبى شۇ ئىدى. بۇ قېتىمقى ھۇجۇمنى باشلاش سادىرلار كولاۋاتقان لەخمە ۋە ئۇ پارتلىغاندىن كېيىن ئېچىلىدىغان ھۇجۇم يولىغا باغلىق بولۇپ تۇراتتى.

سېپىل يېنىغا پەقەت كېچىسىلا كەلگىلى بولاتتى. كۈندۈزى بارسا سېپىل ئۇستىدىكى چېرىكلەر مىلتىق ۋە ئوقيالىرىدىن ئوق ئېتىپ، ئوت ۋە ماي چېچىپ يېقىن يولاتمايتتى. قاراڭغۇ كېچىدە بارغاندىمۇ، ئەگەر دۈشمەنلەر كەلگەنلەرنى سېزىپ قالسا، خىش - كېسەك، ئوق ئېتىپ، ئوت ۋە ماي چېچىپ سېپىلغا يېقىن كەلتۈرمەيتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ۋە ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى بىر يوغان قارىياغاچ كەينىگە كېلىپ، بىردەم سېپىلغا قاراپ تۇردى. پانۇسلار يورۇقتان سېپىل ئۇستىدە بىرمۇ باش كۆرۈنمەيتتى. بەلكىم، چېرىكلەر سوغۇقتىن شۇمشىيىپ

قوغدىنىش تېمى دالدىسىدا ئولتۇرۇۋالغان بولۇشى مۇمكىن .

ئەمىر بىلەن مۇھاپىزەتچى يېگىت يۇگۈرۈپ دېگۈدەك مېڭىپ سېپىل تۈۋىگە كېلىۋالدى . ئۇلارنىڭ ئاياغلىرىدىن چىققان غاچىلدىغان ئاۋازنى ئاڭلىغان بولسا كېرەك ، چېرىكلەر سېپىلنىڭ قوغدىنىش تېمىدىن بېشىنى چىقىرىپ تۈزگە قاراشتى . ئاللىقاچان سېپىل تۈۋىگە بېرىۋالغان ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن مۇھاپىزەتچى يېگىت ئاغزىغا تارتىلغان كىگىزنى قايرىپ لەخمىگە كىرىپ ، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئەگىشىپ ئالدىغا كېتىۋاتاتتى . ئىككىلىسى لەخمىنىڭ ئىچىدە يورۇق كۆرۈپ ، سادىر ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى كولاۋاتقان يەرگە يېقىنلاپ قالغانلىقىنى بىلدى ، ئۇلارغا لەخمە كولاۋاتقان جوتۇنىڭ ئاۋازىمۇ ئاڭلاندى .

ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن مۇھاپىزەتچى يېگىت ئالدىغا ماڭغالماي توختاپ قالدى . قىسقا ساپلىق جوتۇ بىلەن لەخمە كولاۋاتقان يېگىت ، ئولتۇرغان ئورنىدىلا كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى .

— ئاتاڭنى ئويغات ! — دېدى ۋارقىراپ مۇھاپىزەتچى يېگىت .

— سىلەر كىم ! — سورىدى ھاڭ ـ تاڭلىق ئىلكىدە ، ئاتىسى سادىرغىلا ئوخشايدىغان قامەتلىك يېگىت .

— بۇ ئادەم ئابدۇرۇسۇل بەگ ، مەن ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى .

لەخمە كولىنىۋاتقان يەردىن ئىككى قەدەمدەك بېرىدە ، سادىر ئاستىغا كۆرپە سېلىپ ، بېشىغا چاپانلىرىنى قويۇپ يېنىك خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى . سادىردىن كېيىن ئىككى ئوغلىمۇ ئاتىسىدەك لەخمىنىڭ ئۇزۇنىسىغا يېتىپ شىبرىن چۈش كۆرەتتى . ئۇلارنىڭ ئاستىدىمۇ كۆرپە ، باشلىرىدا چاپانلىرى تۇراتتى . ئەمىر بىلەن مۇھاپىزەتچى يېگىتنىڭ ماڭالماي توختاپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبى ئۇخلاۋاتقانلارنى ئاتلاپ ئۆتكىلى بولمىغانلىقى ئىدى .

— ئاتا ! ئاتا !... — دەپ ۋارقىرىدى ئوغۇل ، ئاتىسىنىڭ

قېشىغا ئۆمىلەپ كېلىپ ، مۇرىسىدىن تۈتۈپ سىلكىپ .
— ھەم... نېمە بولدى ؟ يېڭىلا ياتتىمغۇ ؟ — دېدى سادىر كۆزىنىمۇ ئاچماي ، سەل خىڭىلداپ تېرىككەندەك .
— ئابدۇرۇسۇل بەگ كەلدى !...
پالۋان «ئابدۇرۇسۇل بەگ كەلدى» دېگەننى ئاڭلاپ ، ئوڭۇمۇ ، چۈشۈمۇ بۇ ، دەپ ھەيرانلىق ئىلكىدە ، كۆزلىرىنى يىرتىپ ئېچىپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى . ئۇ ئوغۇللىرىنىڭ ئايىغىدا ئېڭىشىپ تۇرغان ئەمرىنى كۆرۈپ كۆزلىرىگە ئىشەنمىگەندەك تىكىلدى :
— راستتىنلا بۇ ، سىلىمۇ ، ئەمىر جانابلىرى ! ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم !
— مەن ! مەن ! ... سىلەرنى يوقلاپ كەلدىم ! — دېدى ئەمىر كۈلۈپ ، — ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! ...
سادىر كۆڭلىكىنى ئېلىپ ئالدىراپ كىيىشكە باشلىدى .
— ھەي ! ... كۆزلىرىمگە يەنىلا ئىشەنمەيۋاتىمەن . سىلەرنى بۇ كېچىدە قانداق شامال بۇ يەرگە ئۇچۇرۇپ كەلدى ؟ — دەيتتى سادىر خۇشاللىقىدىن نېمە دېيىش ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي ، — بېگىم ، كېچىدە چۈشلىرى بۇزۇلۇپ قالمىغاندۇر ؟
— ياقەي ! — دېدى ئەمىر كۈلۈپ ، — دېدىمغۇ سىلەردىن ھال سوراپ كەلدۇق ، دەپ !
— ئاكىلىرىڭنى ئويغاتقىن ، تۆرەمقۇلى ! — دېدى پالۋان تېخىچە يېنىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغان كىچىك ئوغلىغا قاراپ ، ئوغۇل ئۆمىلەپ بېرىپ ئالدىدا چوڭ ئاكىسى دەۋرانقۇلىنى ، ئارقىدىن كىچىك ئاكىسى ئاللاقۇلىنى ئويغىتىشقا باشلىدى .
— قارا ، بۇلارنىڭ ئۆلۈكتەك قېتىپ ئۇخلاپ كەتكىنىنى ! تۇرۇڭلار ، مېھمان كەلدى ! — دېدى سادىر يوغان ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ .
دەۋرانقۇلى بىلەن ئاللاقۇلمۇ كۆزلىرىنى ئېچىپ ئۆزلىرىنىڭ ئايىغىدا تۇرغان ئابدۇرۇسۇل بەگنى تونۇپ

ئالدىراپ ـ تېنەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كىيىملىرىنى كىيىشكە باشلىدى .

ئىككى قاتلاپ سېلىنغان قارا كىگىز ئۈستىدە لەخمىنىڭ بىر چەت تېمىغا يۆلىنىپ ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن مۇھاپىزەتچى يىگىت ئولتۇراتتى . لەخمىنىڭ كەڭلىكىگە ئاران بىر ئادەم پاتاتتى . شۇڭلاشقا سادىر ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئابدۇرۇسۇل بەگلەرنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ، لەخمىنىڭ يەنە بىر چەت تېمىغا يۆلىنىپ ، بىر-بىرىگە قىيپاش قارىشىپ ئورۇن ئالدى . ئەمىر مۇھاپىزەتچىسىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ، سادىر ئوغۇللىرىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە ئولتۇرغانلىقتىن ، ئىككىسى بىر ـ بىرى بىلەن يۈزمۇ يۈز ئولتۇرۇپ سۆزلەشكەندەك سۆزلىشەتتى . ئۇلارنىڭ ئالدىغا سېلىنغان ئۇزۇن لۆڭگىدەك داستىخانلاردا پارچىلانغان ، ئۇنچىلىك مۇزلاپ كەتمىگەن قوزا تونۇر كاۋېپى تۇراتتى . سادىر ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئوخشىغان ، دورا ـ دەرمەكى تېتىغان قوزا تونۇر كاۋېپىنى مەززە قىلىپ يەيتتى . ئەمىر بىلەن ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچى يىگىتمۇ ئېغىز تېگەتتى .

— قارىسام ، پالۋان ، لەخمىنى كولاش سۈرئىتىڭلار خېلىلا تېزغۇ ! — دېدى ئەمىر ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ، بىر تال قوۋۇرغىلىق گۆشنى يەۋېتىپ ، — سىلەر لەخمە كولاشقا بىر ئايدىن ئېشىپ قالدىغۇ دەيمەن ، خېلى ئۇزۇن ئارىلىقنى كولاپ بوپسىلەر ! بايانداىدىكى ئوق ـ دورا ئامبىرىغا يېقىنلاپ قالدىڭلارمۇ قانداق ؟ !

— بۇ قېتىم لەخمە كولاش سۈرئىتىمىز ئۆتكەنكىدىن خېلىلا تېز بولدى ، — دەپ سۆز باشلىدى سادىر تونۇر كاۋاپ قىلىنغان قوزىنىڭ گۆشلۈك يېرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، — قوزغىلاڭ كۆتۈرگىلى بىر يىلدىن ئېشىپ قالدى ، تېخىچە بايانداينى ئالالمىدۇق . ئويلىسام ئىچىم تىتىلداپ كېتىدۇ . ئوغۇللارنى ھاي ، ھۇي··· دەپ يۈرۈپ لەخمىنى تېزرەك كولاپ پۈتتۈرۈشكە

تىرىشتىم . لەخمە پۇتسە بايانداىغا ھۇجۇم باشلايدىغان گەپ ـ دە ! بۇ قېتىم ، خۇدايىم بۇيرۇسا ، بايانداي سېپىلىنىڭ توپىسىنى ئاسمانغا توزۇتۇپ ، بايانداينى چوقۇم ئالىمىز ! خۇدايىم بۇيرۇسا ئۆزۈم بىرىنچى بولۇپ بايانداىغا بېسىپ كىرىمەن !

— ئېيتقىنىڭدەك بولغاي ، سادىركا ! — ئەمىر بىر تىنىۋېلىپ ، — قاچانلاردا لەخمىنى كولاپ پۇتتۇرىسىلەر ؟ !

— مەن رامزانىنىڭ باشلىنىشى① بىلەن پۇتتۇرۇشنى ئويلاۋاتىمەن . يەنە بىر ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت بار ، — دېدى يىلىكىنىڭ گۆشىنى يەۋاتقان پالۋان .

— بولىدىكەن ! بۇ يىل رامزان قىشنىڭ تازا قەھرىتان سوغۇقىدا كېلىدۇ . مەيلى سوغۇق قانچىلىك قاتتىق بولمىسۇن ، لەخمە پۇتسىلا ، بايانداىغا كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم باشلايمىز ! — دېدى ئەمىر قويۇق ، قىرقىما ساقاللىرىنى سىلاپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە قەتئىيلىك ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى ، — بۇ قېتىم قانچىلىك قۇربان بەرمەيلى ، بايانداينى چوقۇم ئالىمىز !

سادىر گۆشنى پاكىز يەپ تۈگىتىپ ، يىلىكىنىڭ ئۈستىخىنىنى داستىخانغا قويۇپ ، قولىنى لۆڭگىگە ئېرتتى .

— ھوي ، سادىركا ، توختاپ قالدىڭغۇ ؟ يەنە بىر پارچە يېگىن ! — دېدى ئەمىر پالۋاننى گۆشكە تەكلىپ قىلىپ .

— ئېشىپ قالغانلىرىنى ئەكەتمەسلا ؟ — دەپ سادىر كۆلمەي ئابدۇرۇسۇل بەگكە تىكىلدى . لېكىن ئۇنىڭ ئېغىزلىرى ئەتراپىدىن كۆلكە چېچىلىپ تۇراتتى ، — ئەكەتمىسەڭلار ، ئەتە يېسەكمۇ بولىدىغۇ ! ؟ — ئەمدى ئۇ كۈلۈپ قويدى ، — رەھمەت ، بىزنى ئۇنتۇماي يوقلاپ كەلگەنلىرىگە ، ئەمىر جانابلىرى !

— ماڭا رەھمەت ئېيتمىغىن ، بۇ گۆشنى ساڭا ، سادىركا ، جەڭ قىلىۋاتقان ئەل ـ يۇرتۇڭ ئەۋەتتى . رەھمەت ئېيتساڭ شۇلارغا ئېيت !

---

①رامزاننىڭ باشلىرى — 1866 ـ يىلىنىڭ 1 ـ ، 2 ـ ئاي باشلىرىغا توغرا كېلىدۇ .

— ئەكەلگەن سىلىگىمۇ ، ئەۋەتكەن ئەل - يۇرتۇمغىمۇ رەھمەت ! — سادىر قولىنى ئېرتقان لۆڭگىنى يەنە ئوڭ تىزى ئۈستىگە قويۇپ ، ئەمىرگە قارىدى . ئۇنىڭ يوغان ئېچىلغان كۆزلىرىدە ئابدۇرۇسۇل بەگدىن بىر نەرسىنى سورىماقچى بولۇۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى ، — ئۈستىلىرىدىن بىر يامان ئىغۋانىڭ چىققانلىقى راستمۇ ؟

— راست ، مەن توغرۇلۇق ئىغۋا تارقىلىپتۇ ، سادىركا ، مېنىڭ كۆرە جاڭجۇنى بىلەن ئالاقەم بارلىقىغا ئىشىنەمسەن ؟ !

— كۆرەگە بارمىغان سىلىنىڭ جاڭجۇن بىلەن ئالاقىسى بار دېيىلسە ، يېڭىلا كۆرەدىن كەلگەن مەزەمزانىڭ نېمىسى بارىدۇر ؟ — دېدى تۇز كۆڭۈل پالۋان مېيىقىدا مەنىلىك كۈلۈمسىرەپ .

— بىلمىسەن ، — دەپ ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن سۆز باشلىدى قارا كۆزلىرى چاقناپ كەتكەن ئەمىر ، سادىرغا قاراپ ، — مېنىڭ ھۆرمەتلىك قېينىاتام بىلەن ئىككى ئوغلۇمنى چىغلىقمازارلىق ئەخمەتخان خوجا ئۆلتۈردى . بۇ زادىلا تاسادىپىي بولغان ئىش ئەمەس ، مەقسەتلىك ئورۇنلاشتۇرۇلغان سۇيىقەست . قاتىل سىكار كۆز ، لېكىن ئۇنىڭ كەينىدە ئۇنى كۈشكۈرتكەن ئادەم بار ! بۇ ئادەم دەل سەن ئىسمىنى ئاتىغان ئادەم ! — ئابدۇرۇسۇل بەگ سۆزىدىن توختاپ پالۋانغا قارىدى . سادىر ئۇنىڭغا دىققەت بىلەن جىددىي قىياپەتتە قاراپ تۇراتتى . ئەمىر بۇگۈن يەر ئاستى لەخمىدە سادىرغا ئۆز يۈرىكىنى ئېچىپ كۆرسىتىۋاتاتتى . بۇ يۈرەكتە قان ، غەزەپ ، ئىنتىقام ۋە مۇھەببەت ئاقاتتى ، — ھاكىمبەگ بۇرۇندىن تارتىپلا مېنى كۆرەلمەي ، مېنىڭ بىلەن ئېتىشىپ كەلدى . مەن ئەل - يۇرتۇمغا ئۆپكەمنى قاقسام ، ئۇ مېنىڭ بۇ قىلغىنىمنى ياراتمىدى . ئۇ : «ئابدۇرۇسۇل بەگ يالاڭ تۆشلەرگە ياخشى كۆرۈنۈپ ، مېنىڭ

بـــلەن قارشىلىشىۋاتىدۇ» دەپ گەپ تارقاتتى. بۇ قېتىم ئۇ، كـــۆرەدىـــن كېيىپ مېنى خەلق قوزغىلىڭىدىن يىراقلاشتۇرۇش نىيىتىگە كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، چىغىلىقمازاردىن ئالاھىتەن ئەتىۋارلاپ ئەكەلگەن، بۆك ئال دېسە باش ئالىدىغان ئەخمەتخان خـــوجـــنـــى ئـــىشقا سېلىپ، قېينىتام بىلەن ئىككى ئوغلۇمنى ئۆلتۈرگۈزدى. ئۇنىڭ مەقسىتى مېنى قايغۇ ـ ھەسرەت ئىچىگە تۇنجۇقتۇرۇۋېتىپ، خەلق قوزغىلىڭىدىن يىراقلاشتۇرۇش ئىدى. تـــۈيـــۇقـــســـز كەلگەن بۇ قوش ـ قوش مۇسىبەتتىن ئەقلىمدىن ئازغاندەك بولۇپ قالغان بولساممۇ، كېيىن ئۆزۈمنى تۇتۇۋالدىم. موللا ناسىر ئەلەم ۋە سۆيۈملۈك ئەل ـ يۇرتۇمنىڭ سۆزلىرى بىلەن مەن يەنە بايانداپغا كەلدىم. بۇنى كۆرگەن مەزەمزاتىنىڭ ئىچىدىن قان كەتتى. بولۇپمۇ بۇ قېتىمقى خا دارىپىنىڭ ئون يەتتە مـــىڭ چـــېـــرىـــكى بـــىـــلـــەن قىلغان ئۇرۇشمىزنىڭ غەلىبىسى ھاكىمبەگنىڭ يۈرىكىنى ئۆرتىۋەتتى. ئۇ ماڭا قارشى يەنە بىر سـۆيـــقـــەســـتـــنى دەرھال پىلانلاپ چىقتى. شۇنداق قىلىپ ئۇ قولچومىقى سىڭار كۆز ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى ئارقىلىق مېنىڭ ئۇستۇمدىن توقۇغان ئىغۋاسىنى تارقاتتى، — ئەمىر بىر ئۇھ تارتىپ سۆزىدىن توختىدى. شۇ تاپتا بۇ قەيسەر ئادەمنىڭ يۈرىكى ئازابلىنىۋاتقانلىقى چىرايىدىنلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بەزىدە ئادەم ئۆزىگە يامانلىق قىلغان ئادەمنى بىلىپ تۇرسىمۇ، مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئېغىز ئاچالماي قىينىلىدۇ. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ شۇ تـــاپتىكى روھىي ھالىتى دەل شـــۇنـــڭغا ئـــوخشـــايـــتـــتـــى، — مـــەن، ســـادىـــركـــا، ئـــەخـــمـــەتخان خوجىدىن قېينىتام ۋە ئىككى ئوغلۇمنىڭ قىساسىنى ئېلىشنى ئويلىدىم. قىلىچىم غىلاپىدىن چـــىـــقـــســـلا، مەزەمزاتىنىڭ ئارىلىشىدىغانلىقىنى، خوجىنى قانات ئاستىغا ئالىدىغانلىقىنى بىلەتتىم. قوزغىلاڭچىلار ئارىسىدا ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى ئاز ئەمەس، نەتىجىدە بۆلۈنۈش كېلىپ چىقاتتى. قوزغىلاڭ بىر چەتتە قايرىلىپ قېلىپ، ئۆزىمىز بىلەن ئۆزىمىز

ئۇرۇشۇپ كېتەتتۇق ، — ئابدۇرۇسۇل بەگ سۆزىدىن توختاپ ، بىر پاكار كۆتەك ئۇستىدە يېنىۋاتقان شامغا تىكىلدى . ئەمىرمۇ خۇددى شۇ شامدەك كۆيۈۋاتاتتى . ئەخمەتخان خوجىدىن قىساس ئالالىمىغانلىقىدىن ، ئۇستىدىن ئىغۋا تارقاتقان مەزەمزاتنى ئوچۇق - ئاشكارا پاش قىلالمىغانلىقىدىن ئۇنىڭ يۈرىكى شامدەك كۆيۈپ ئېقىۋاتاتتى ، — مەن ، سادىركا ، ئەل - يۇرتۇم دەپ كېلىۋاتقان ئادەمغۇ ! ؟ ئەزىز ئەل - يۇرتۇمنىڭ ئۇلۇغ ئىشىنى قانداقمۇ ئىككىگە بۆلۈۋېتەلمەيمەن ؟ ! ئەل - يۇرتۇمنىڭ ئازادلىقى ۋە بەختلىك كۈنلىرى ئۈچۈن مەيلى مەن نېمە بولسام بولاي ، دەپ دەردىمنى ئىچىمگە يۇتۇپ يۇرۇۋاتىمەن !...

سادىر بۇرۇندىن ئابدۇرۇسۇل بەگنى ياخشى چۈشىنەتتى ، ئەل - يۇرتنى ئۆزىدىنمۇ ياخشى كۆرىدىغان مىجەزىنى ئوبدان بىلەتتى ، بۇگۈن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ، ئەمىرنىڭ ئەل - يۇرتى ئۈچۈن خۇددى قۇياشتەك نۇر چېچىپ يېنىۋاتقان يۈرىكىنى كۆرگەندەك بولدى . ئۇ ئۆزىنى تۇتالماي ئىتتىك كېلىپ ، ئەمىرنى قۇچاقلىۋالدى .

— ئابدۇرۇسۇل بەگ ، راستتىمنى دېسەم ، سىلىنىڭ باشلىرىغا كەلگەن ئىشلار مېنىڭ بېشىمغا كەلسە ، مەن ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالمايى ، ئەخمەتخان دېگەن نېمىنى قىيما - چىيما قىلىۋېتەتتىم ، ھاكىمبېگى ۋارقىراپ چىقسا ، ئۇنىمۇ كانىيىدىن بوغۇپ ئۆلتۈرۈپ ، ئۆلۈكىنى قاغا - قۇزغۇنلارغا تاشلاپ بېرەتتىم . مەن سىلىدەك چوڭقۇر ئويلاپ كەتمەيتتىم . سىلىنى ، ئەمدى تېخىمۇ بىلدىم . ئەل - يۇرتىمىزنىڭ ھەقىقىي كۆيۈنىدىغان ئاتىسى ئىكەنلا ! خۇدايىم سىلىنى ئەل - يۇرتىمىزنىڭ بەختى ئۈچۈن ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي !...

پالۋان ھاياجان ئىچىدە ئەل - يۇرت ئاتىسىنى قۇچاقلاپ ، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قاراپ تۇراتتى . ئەمىرنىڭ مۇھاپىزەتچىسىمۇ ، سادىرنىڭ ئوغۇللىرىمۇ ، بۇ ئۇلۇغ ئادەمنىڭ سۆزلىرىدىن

تەسىرلىنىپ ، ھاياجان ئىچىدە ئۇنىڭغا قارايتتى . شۇ تاپتا بىر كىشى ئاران ماڭالايدىغان ، شاملار يورۇنقان لەخمىنىڭ ئىچى ھاياجانغا تولۇپ كەتتى…

*　　*

ئەخمەتخان خوجا دانىيال بەگنى ئېلىپ بېشىر باشلىق چېرىكلىرى بىلەن بايانداىدىكى قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا كېلىپ ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چېدىرىنى مارىلايدىغان بولدى . ئۇ ئەمىرنىڭ ئۆز چېدىرىدا يالغۇز قالىدىغان پەيتىنى كۆزىتەتتى .

كۇنلەر بىر - بىرىنى قوغلىشىپ كەينى - كەينىدىن ئۆتمەكتە . بىرقانچە كۈننىڭ ئالدىدا ياغقان قېلىن قار دالا - تۈزنى قاپلاپ ، سوغۇقنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى . ئېرىق - ئۆستەڭلەر توڭلاپ ، قەھرىتان سوغۇق جاندىن ئۆتەتتى . كېچىدە قالغان بەزى بىچارىلەرنىڭ توڭلاپ ئۆلگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەرلەر چىقىپ تۇراتتى . سوغۇقنىڭ قاتتىق بولۇشىغا قارىماي ، سىڭار كۆز ، دانىيال بەگلەر كۈندە كېچىدە كېلىپ ئەمىرنىڭ چېدىرىنى يەنىلا پايلاتتى…

بۇگۈن باراتنىڭ بىرىنچى كۈنى① جۈمەگە كىرىدىغان كېچە ، قارا سەنسەن ياقىلىق جۇۋىغا ئورىلىپ قارىياغاچ تېگىدە كېچىدە قارا ئېتىنىڭ چۇلۇۋرىنى تۈتۈپ ، دانىيال بەگ بىلەن بىللە تۇرغان خوجا كېلىۋاتقان بېشىرنى كۆردى . ئونبېشى قېلىن قارنى كېچىپ ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ كېلەتتى . ئۇنىڭ ئېتى ياندىكى قارىياغاچتا باغلاقلىق تۇراتتى .

ھەممە ياق قاراڭغۇ . ئوچۇق ئاسماندىكى يۇلتۇزلار جۇلالىنىپ چاقنايتتى . سوغۇق ھەددىدىن زىيادە قاتتىق بولۇپ ،

① ھىجرىيە 1812 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ، مىلادىيە 1865 - يىل 12 - ئاينىڭ 21 - كۈنى .

ئۇنىڭ نەشتىرى يۈزلەرگە سانجىلاتتى . بىر ۋەھىمە بىلەن خۇرسىنىۋاتقان كىچە جىمجىتلىق ئىچىدە ھۇۋلايتتى . بېشىغا تۇلكە قۇلاقچا ، ئۇستىگە چەكمەن كىيىپ ، بېلىنى قىلىچ ئېسىلغان تاسما بەلۋاغ بىلەن باغلىۋالغان بېشىر ئەخمەتخانىنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى .

— چىدىردا ئەمىر بىلەن ئىسھاق بەگلا قالدى . تالادىكى مۇھاپىزەتچىلىرىمۇ كۆپ ئەمەس ، مېنىڭچە ، غوجام ، پۇرسەت كەلدى ! — دېدى ئۇ ، بىرى ئاڭلاپ قالمىغاندەك پىچىرلاپ .

— ماڭايلى ، دانىيال بەگ ! — دېدى بۇرۇت ـ ساقاللىرىغا ئاپئاق مۇز دانچىلىرى ئېسىلغان سىڭار كۆز ئېتىغا سەكرەپ مىنىپ ، دانىيال بەگمۇ ئېتىغا مىنىپ خوجىنىڭ كەينىدىن ماڭدى . ئاتلىرىغا مىنگەن بېشىر ۋە قالغان چېرىكلەر ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چىدىرىغا قاراپ يول ئالدى .

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ جېنىغا تىكىلگەن شۇملۇق ۋە سۈيقەستنىڭ ئەزرائىلى چىدىرغا يېتىپ كەلدى . بىر كۆزلۈك جەبرائىل ئېتىدىن چۈشۈپ چۈلۇۋرىنى يېنىغا كەلگەن بىر چېرىككە تۇتقۇزدى ، ئۇ ھېچنېمە دېمەي ، ئىشكى يېپىقلىق تۇرغان چىدىرغا قاراپ ماڭدى . چىپار ئېتىدىن چۈشكەن دانىيال بەگ ۋە بېشىرمۇ خوجىنىڭ كەينىدىن يول ئالدى . ئاتلارنىڭ چۈلۇۋرىنى تۇتۇپ تۇرغان چېرىكلەر بىلەن قالغان چېرىكلەرمۇ چىدىرنىڭ يېنىغا كەلدى .

ئەمىر تېخى ياتمىغان ، ئۇ مەشنىڭ يېنىدا ئىسھاق بەگ بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى . يوغان ياستۇق مەش گۈرۈلدەپ كۆيۈۋاتاتتى . پاختىلىق چىدىرنىڭ ئىچى ئىسسىق بولۇپ ، ئۇچ شام يېنىۋاتقان مىس شامدان كىچىك شىرەنىڭ ئۈستىدە تۇراتتى . چىدىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ بىرىنىڭ كىرگەنلىكىنى سەزگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ كەينىگە بۇرۇلۇپ قاردى . ئۇ كۆزلىرى چەكچەيگەن ، تەلەتى سۆرۈن ئەخمەتخاننى كۆرۈپ ، ئورنىدىن تۇردى . بويى ئانچە ئېگىز بولمىغان ئىسھاق بەگمۇ ئەمىر بىلەن تەڭلا تۇرۇپ خوجىغا قاردى . يەكچەشمە سالاممۇ قىلماي ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى . ئەمىر كۆزىدىن

زەھەر چېچىلىۋاتقان ئەخمەتخانغا تىكىپ ، ئىچىدە : «ئاھ ، ئىشنى خام قىپتىمەن ! خوجىنىڭ پېيىمدە يۈرگەنلىكىگە سەگەك بولماپتىمەن··· » دەپ ئويلىدى . بېشىغا قىزىل مانچېستېر دوپپا ، ئۇستىگە كالتە موۋۇت چاپان كىيگەن بۇ ئەل ئوغلى پۇشايمان قىلغان بولسىمۇ ، گۈلگۈن چىرايى ئۆچمىدى .

— ھە ، خوجا ، قەھرىتان قىشنىڭ بۇ سوغۇق كېچىسىدە نېمە ئىش بىلەن ئالدىمغا كەلدىڭ ؟ — دېدى ئەمىر يوغان كۆزلىرىدىن غەزەپ ۋە نەپرەت ئوتلىرىنى چېچىپ ، ئۇنىڭ قىزارغان گۈلگۈن چىرايىدا يەنىلا قەيسەرلىك جەۋلان قىلاتتى . ئامال قانچە ؟ قىلىچى چېدىرنىڭ كەينىدىكى ياغىچىغا ئېسىقلىق تۇراتتى . ئۇ بىر قاراپ چوڭقۇر خۇرسىندى . ئاھ ، قىلىچى يېنىدا بولسا ، ھېلىغۇ بىر خوجىكەن ، ئون خوجا بولسىمۇ بوزەك بولمايتتى . سىڭار كۆزنىڭ كەينىدە تۇرغان ئونبېشى ، ئۇنىڭ گەۋدىسىنىڭ دالدىسىدا قىلىچىنى غىلاپىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ ، خوجىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى . ئەخمەتخان شۇنداق بىر تېزلىك بىلەن قىلىچىنى كۆتۈرۈپ ئەمىرنىڭ بېشىغا ئۇردى . ئۆتكۈر قىلىچ ئەمىرنىڭ بېشىنى كېسىپ قېشىغا كېلىپ توختىدى . ئابدۇرۇسۇل بەگ «ئاللا !» دەپ مەشنىڭ يېنىغىلا يىقىلدى ، ئۇنىڭ يۈز ـ كۆزى قىپقىزىل قانغا بويىلىپ كەتتى . يەكچەشمە ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قىپقىزىل قېنى بىلەن بويالغان قىلىچىنى دائىم خۇشخوي يۈرىدىغان ئىسھاق بەگنىڭ كۆكسىگە تىقتى . ئەمىرنىڭ ھەلەكچىلىكى بىلەن بولۇۋاتقان ئىسھاق بەگ ئۆز كۆكسىگە قىلىچ تىقىلىدىغانلىقىنى بىلمەي قالدى . ئۇمۇ «ئاللا !» دەپ ئەمىرنىڭ يېنىغا يىقىلدى ، كۆكسىدە ئېچىلغان بۇلاقتىن قىپقىزىل قېنى بۇلدۇقلاپ چىقاتتى .

ئەمىرنىڭ تىنىقى تېخى توختىمىدى . ئۇ ئاستا پىچىرلاپ : «ئاللا ! ئەل ـ يۇرتۇمنى مۇراد ـ مەقسىتىگە يەتكۈزگەيسەن !» شۇ سۆزلەرنى مىڭ تەستە دېگەن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كۆزلىرى يۇمۇلماي تىنىقى توختىدى . ئەل ئوغلىنىڭ ئوچۇق كۆزلىرى گويا ئورۇندىيالمىغان مۇقەددەس ئارمانلىرىغا تىكىلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى .

شۇملۇق قاقاقلاپ كۈلگەن ئاشۇ كېچە ئەرشتىكى تەڭرىمۇ ، ئۇنىڭ بارلىق پەرىشتە ـ مالائىكىلىرىمۇ كۆزلىرىدىن ياش تۆكتى . بىر ئۇلۇغ ئادەم ئار ـ نومۇس ، ۋىجدان دېگەنلەرنى بىلمەيدىغان ، ئەل ـ يۇرت دېگەننى ئويلاپمۇ قويمايدىغان ؛ قېرىنداشلىرىنىڭ قېنىنى ۋە جەستىنى دەسسەپ بايلىق ، هوقۇق ۋە شان ـ شۆھرەت ئىزدەيدىغان بىر مۇناپىقنىڭ قولىدا ئۆلگەنلىكىدىن ئۇلارنىڭ يۈرەك ـ باغرى قان بولدى .

هەي ، قارا يۇز ، ئاسمان ئەمدى ماڭا دوپپا ، زېمىن ماڭا كەشە بولىدۇ ، دەمسەن ؟ ياق ! سەن باشقىنى قانداق ئۆلتۈرگەن بولساڭ ، سەنمۇ شۇنداق ئۆلىسەن ! ياخشىلارنىڭ قېنىنى ئۆزىنى تۆككەنلەرنى چوقۇم تۇتىدۇ ، ياخشىلارنىڭ ئاھۇ زارى تۆھمەتچىلەرنىڭ گېلىنى بوغىدۇ ، بۇ قىساسلىق ئالەم !...

ئەخمەتخان بىر چەتتە قورقۇپ قاراپ تۇرغان دانىيال بەگكە غەزەپ بىلەن ئالىيىپ قارىدى :

— بەز يېگەن مۇشۇكتەك نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ، دانىيال ؟ تېز كېلىپ هېلىقى مەكتۇپنى ئابدۇرۇسۇلنىڭ يانچۇقىغا سالمامسەن ! ؟...

خوجىنىڭ غەزەپلىك ۋارقىرىشىدىن هوشىغا كەلگەن دانىيال بەگ ئۆزى يېزىپ تەييارلىغان «كۇرە جاڭجۇنىنىڭ مەكتۇپى» نى ئىتتىك كېلىپ ، قىزىل قېنىغا مىلىنىپ يانقان ئەمىر چاپىنىنىڭ ئىچ يانچۇقىغا سېلىپ قويدى . دەل شۇ چاغدا چېدىر ئىچىدىكى تاراق ـ تۇرۇق ، ۋاڭ ـ چۇڭنى ئاڭلىغان قاراۋۇللارنىڭ بىرى چېدىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ ، بېشىنى تىقىپ ئىچىگە قارىدى . ئۇ قان ئىچىدە يانقان ئەمىر بىلەن ئىسھاق بەگلەرنى كۆرۈپ ، بار ئاۋازى بىلەن داد ـ پەريات كۆتۈردى . جەمجىت كېچىدە خۇددى گۇلدۇرمامىدەك ياڭىرىغان داد ـ پەريادنى ئاڭلىغان باشقا قاراۋۇللار ، يېقىن ئەتراپتىكى چېدىرلاردىن چىققان قوزغىلاڭچىلار ئالاقزادىلىك ئىچىدە ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چېدىرىغا يۈگۈرۈشۈپ كەلدى . ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى چوڭلىرى چېدىرغا كىرىپ ئەخمەتخان ، دانىيال بەگ ، ئونبېشى بېشىرلارنى كۆرۈپ ئەمىر بىلەن ئىسھاقبەگنىڭ قاتىلى شۇلار ئىكەنلىكىنى

بىلدى . قوزغىلاڭچىلار قېيناتىسى بىلەن ئىككى ئوغلىنى ، ئەمدى ئۆزىنى ئۆلتۈرگەن بۇ مۇناپىققا ئېتىلاي دەپ تۇرغاندا ، ئۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ سۆزلەشكە باشلىدى :

— ئەمىر خائىن ! ئۇ كۆرە جاڭجۇنگە بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى يەتكۈزۈپ تۇرغان ، چاڭ چىڭمۇ ئۇنىڭغا داۋاملىق خەت يېزىپ يولىيورۇق بەرگەن ! ئۇنىڭ يېنىدا كۆرە جاڭجۇننىڭ يازغان خېتى بولۇشى مۇمكىن . دانىيال بەگ ، ئابدۇرۇسۇلنىڭ يانچۇقلىرىنى ئاختۇرۇپ بېقىڭ !...

— يالغان ! ئەمىرنىڭ جاڭجۇن بىلەن ئالاقىسى بار دېگەن ئىغۋانىمۇ سەنلەر توقۇپ تارقاتقان ! — دېدى ئەڭ ئالدىدا تۇرغان قارا ساقاللىق ئادەم .

. دانىيال بەگ ئابدۇرۇسۇلنىڭ چاپىنىنىڭ تېشىدىكى يانچۇقلىرىنى بىر ـ بىرلەپ ئاختۇرۇپ چىققاندىن كېيىن ، ئېچ يانچۇقىغا قول سالدى . ئۇ بىر لېپاپلىق خەتنى ئېلىپ ، لېپاپىنىڭ تېشىغا يېزىلغان خەتلەرگە قارىدى . ئاغزى يىرتىپ ئېچىلغان لېپاپىنىڭ تېشىدىكى خەتلەر مانجۇچە بولۇپ «ئابدۇرۇسۇل بەگكە تەگسۇن ، كۆرە جاڭجۇنى چاڭ چىڭدىن» دېگەن مەنىدە ئىدى . دانىيال بەگ ئوقۇپ ، شۇنداق ئۆرۈپ بەردى . خوجىلارغا ئېتىلغىلى تۇرغان قوزغىلاڭچىلار ھەيران بولغان ھالدا قاراپ قالدى .

— خەتنى ئېلىڭ ، دانىيال بەگ ! نېمىلەر يېزىلغانلىقىنى بىزگە ئۆرۈپ بېرىڭ ! — دېدى سىڭار كۆز كۆپچىلىكنىڭ ھاڭ ـ تاڭ بولغانلىقىنى كۆرۈپ ئىچىدە خۇشال بولغان ھالدا .

دانىيال بەگ يىرتىلغان لېپاپ ئىچىدىن پۈكلەنگەن خەتنى ئېلىپ ئاچتى . ئۇ خەتكە بىر قاراپ ، كۆپچىلىككە يېيىپ كۆرسەتتى : خەت مانجۇچە يېزىقتا قەغەزنىڭ يېرىمىغا يېزىلغانىدى .

— ئوقۇڭ ! نېمىدەپ يېزىلغانلىقىنى ئاڭلايلى ! — ۋارقىرىدى يەنە سىڭار كۆز .

دانىيال بەگ خەتنى ئۇيغۇرچىغا ئۆرۈپ ئوقۇشقا باشلىدى :

«هۆرمەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگ ! مەكتۇپىڭىزنى تاپشۇرۇۋېلىپ خۇشال بولدۇم . بۇ خىزمىتىڭىز ئۈچۈن سىزنى بىر چوكا ئالتۇن ، بەش يامبۇ بىلەن تارتۇقلايمەن . سىزنىڭ خاتىرىڭىزدە ۋە ئۇنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن بولغان جەڭدە باتۇرلۇق كۆرسەتكەنلىكىڭىزنى چۈشىنىمەن . بۇ ئۆزىڭىزنى يەنىمۇ ياخشى ساقلاش ئۈچۈن قىلغان بىر چارىڭىز ئىكەنلىكىدىن گۇمانلانمايمەن ! داۋاملىق مەلۇمات ئەۋەتىپ تۇرۇڭ !
كۈرە جاڭجۈنى چاڭ چىڭ»

كۆزگە كۆرۈنمەس بىر تاياق باشلىرىغا ئۇرۇلغاندەك قوزغىلاڭچىلار يەر ـ جاھان پىرقىراپ ، كۆزلىرى قاراڭغۇلىشىپ نېمە دېيىش ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى . ئۇلار بۇ خەتكە ئىشەنمەيلى دېسە ، مانجۇچە يېزىلغان چاڭ چىڭنىڭ خېتى ، ئىشىنەيلى دېسە ئەمىرنىڭ ئەل ـ يۇرت ئۈچۈن جان پىدا قىلغان ئادەمىيلىكى كۆزلىرىگە كېلىپ گاڭگىرىتىپ قويدى . چېدىرىدىن چىقىپ كېتەلمەي تۇرغان خوجا ، دانىيال بەگ ۋە بېشىرلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئىشىككە قاراپ يول ئالدى . سىڭار كۆز چىقىپ كېتىۋېتىپ ، دانىيالنىڭ قولىدىكى كۈرە جاڭجۈننىڭ خېتىنى ئېلىۋالدى...
قوزغىلاڭچىلار ئەس ـ ھوشلىرىنى يىغىپ تالاغا چىققاندا ، ئەخمەتخانلارنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى .

* *

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى بىردەمدە قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا شامالدەك تارقىدى . ئۇلار ھۆكۈمەت يىغلاپ ئەمىرنىڭ چېدىرىغا كېلىپ قېنىغا بويىلىپ ياتقان ئىككى جەسەتنى كۆرۈپ ، تېخىمۇ چىدىيالماي داد ـ پەرياد كۆتۈردى . قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن خەلق بۇ قايغۇلۇق خەۋەرنى موللا ناسىر ئەلەمگە كېچىلەپ يەتكۈزۈشنى توغرا تېپىپ بىرقانچە ۋەكىلنى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ

مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن بىللە شەھەرگە ئاتلاندۇردى . ئۇلار قەھرىتان سوغۇققا قارىماي ئاتلىق يولغا چىقىپ ، قازىكالاننىڭ ئۆيىگە كىرىپ ، دەرۋازىنى ئۇردى . كەلگەنلەر ئىچىلغان دەرۋازىدىن يىغا - زار بىلەن موللا ناسىر ئەلەمنىڭ يوغان سارىيىغا كىرىپ ، ئۇنىڭغا ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئەمرىنى قانداق ئۆلتۈرگەنلىكىنى يىپىدىن - يىڭنىسىگىچە سۆزلەپ بەردى . بۇ دەھشەتلىك خەۋەردىن چىرايى تاتىرىپ ئولتۇرغان ئاخۇنۇم : «ئادەملەر سارىڭ بوپتۇ ! » دېدى - دە ، هوشىدىن كېتىپ يىقىلدى . كەلگەنلەر ئۇنىڭ يۈزىگە سۇ سېپىپ ئاران هوشىغا كەلتۈردى .

«تۇرۇپ ئاخۇنۇم زار - زار يىغلادى ،
بۇ تۇنده بولۇپ بىقارار يىغلادى . »①

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆلۈمى هەققىدىكى خەۋەر شامالدەك پۈتۈن شەھەرگە تارقالدى .

«شەھەرنىڭ ئىچىگە تۇشۇپ غۇلغۇله ،
كى ئەركەك - تىشى بارچە دەر زىلزىله . »

ئەل ئاتىسى ئەزىز خاتىپ باشلىغان شەھەرنىڭ مۆتىۋەرلىرى ، ئۆلىمالىرى ، بەگلىرى ۋە پۈقرالىرى موللا ناسىر ئەلەمنىڭ ئۆيىگە كەلدى . بىرقانچە سائەت ئىچىدىلا چاچ - ساقاللىرى تېخىمۇ ئاقىرىپ ، چىرايى تاتىرىپ كەتكەن موللا ناسىر ئەلەم ئۇلارنى هۆر - هۆر يىغلاپ قارشى ئالدى .

«ئەزىز خاتىبۇ بۇ ئەلئاتا ، بۇ ئەلهەسەن ،
يەنە ئارزۇ مىڭ بەك ، سابۇنجى هەسەن .
جالال دورغا ، ئىسلام موللا ، ئاشۇر ،

---

① ② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 13 - بەت .

مەمەت شاھ ۋە دۆلەت سوفى بىرلە نۇر .
يەنە قۇتبىددىن ، ئوسمان ئاخۇن ، رەشىد ،
يۇسۇپ ئاخۇن ۋە توختى زۇھراب سەئىد .
بۇلار ئىلكىگە تىغ بەررا ئالىپ ،
بۇ قازىكالاننىڭ قاشىغا كېلىپ .
كى رۇخسەت بېرىڭ ، بىز بارۇرمىز ، دېدى ،
خوجانىڭ باشىنى يارۇرمىز ، دېدى . »[1]

شەھەردىن كەلگەنلەر ئەخمەتخان خوجىدىن ئەمىرنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن قازىكالاننىڭ ئۆزلىرىگە رۇخسەت بېرىشىنى ئۆتۈنگەن بولسىمۇ ، قازىكالان ئۇلارنىڭ سۆزىگە قوشۇلمىدى . موللا ناسىر ئەلەمۇ خۇددى ئابدۇرۇسۇل بەگ ئويلىغاندەك : «ئەخمەتخان خوجىنى قوللايدىغانلار خېلىلا كۆپ ، ئۇنىڭ كەينىدە ھەممە بالا ـ قازانى تېرىۋاتقان مەزەمزات بار . بىز ئەخمەتخان خوجىنى ئۆلتۈرسەك ، ئىككىگە بۆلۈنۈپ كېتىمىز ـ دە ، بىر ـ بىرىمىزنى قىرغىن قىلىمىز » دەپ ئويلىدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ، كەلگەنلەرنى سەۋر ـ تاقەتلىك بولۇشقا دەۋەت قىلدى . ئاخۇنۇم : «سەۋر ـ تاقەتنىڭ تېگى ئالتۇن ، سەۋر ـ تاقەت بىلەن ياشىغان ئادەملەرلا مەنزىلىگە يېتەلەيدۇ !... » دەپ ئۇلارغا تەربىيە بەردى .

بۇ قايغۇلۇق خەۋەر ئۇزراخان ئاغىچىغا يەتكەندە ھوشىدىن كېتىپ خېلى ئۇزۇنغىچە ھوشىغا كېلەلمىدى . ئۇ ھوشىغا كەلگەندە ئىككى كۆزى ياش بولۇپ ئاقتى :

«يۇزىنى ئويۇپ ئاغاچەم زار ـ زار ،
ياقا چاك ئېتىپ ھەم بولۇپ بىقارار .
دېدى ئاغىچا : ئاھ ئەمىر ، ئاھ ئەمىر ،
ماڭا سەن ئىدىڭ مىسلى بەدر مۇنىر .

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 13 ـ بەت .

نه بولدى ئېكىن گۈل سۈفەت قامەتلىك ،
بولۇپ قانغا ئالۇدە نەقره ئاتلىق .
بولۇپ خۇنغا ئالۇدە ئايدەك يۈزۈك ،
كى تۇفراققا ئاغۇشته ئاھۇ كۆزۈك .
مېنىڭ باغ ئۆمرۈمده ئېردىك گۈلى ،
ئىدىك ناشۇگوفته گۈلۈم بۇلبۇلى .
سېنىڭسىز ماڭا كېرەك ئېرمەس جاھان ،
تۆكۈلگەن قانىڭغا فىدادۇر بۇ جان .
نىھال گۈلئۇزارىم گۈلى يا ئەمىر ،
كى غۇنچه لەبىم بۇلبۇلى يا ئەمىر .
سەن ئېردىك باشىم ئۆزره تاجى ئەمىر ،
مېنىڭ دەۋلەتمىنىك راۋاجى ئەمىر . ›› ①

ئۇزرا ئاغىچا يەنه هوشىدىن كەتتى . ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئەڭ كىچىك ئوغلى تېيىپ بەگمۇ قان ـ قان يىغلاپ ئاللاغا ناله قىلدى :

«بۇياندىن تېيىپ بەگ بولۇپ تورفه زار ،
ياقاسىن قىلىپ چاك بولۇپ بىقارار .
دېدى : ‹قايدا سەن مېھرىبان ئاتام ،
يېتىم ئەيلەدىڭ سەن كى جانىم ئاتام .
سەن ئۆلگۈنچه مەن چۈن ئۆلۈپ كاشكى…
بۇ قاتتىق ئەلەم كۆرمەسەم كاشكى ›… » ②

شەهەر هازا ـ ماتەمدىن قىيامەتكه ئايلاندى .

«پۈتۈن يىغلاشىپ بولدىلار زار ـ زار ،
شەهەر خەلقى هەم بولدى كۆپ بىقارار .» ③

①② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـيىل 3 ـ سان 13 ـ ، 14 ـ بەتلەر .
③ «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 13 ـ بەت .

* *

بايانداپدن توپتوغرا مەزەمزاتنىڭ ئالدىغا كەلگەن ئەخمەتخان خوجا بىلەن دانىيال ئۇنىڭ ياسىداق ساريىدا ئولتۇرۇپ ، ئەمىرنى قاناداق ئۆلتۈرگەنلىكلىرىنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ بەردى . ھاكىمبەگ خۇشال بولۇپ ، قاقاقلاپ كۈلۈپ ساريىي ئىچىدە ئويلىنىپ - بۇياققا مېڭىپ كەتتى . ئۇ تاڭ سۈزۈلۈشى بىلەنلا ئەخمەتخان ، دانىيال بەگ ۋە باشقا تەرەپدارلىرىنى ئېلىپ بايانداپغا كەلدى .ئۇ كېلىپلا قازىكالاننى تۇتۇپ كېلىشكە چېرىك ئەۋەتتى .

نەچچە خاس بىلە ئاخۇنۇم ئاتلانىپ ،
دەر بارگاھىغا كەلدى يېتىپ .»

ھاكىمبەگ موللا ناسىر ئەلەمنى سوراق قىلىپ ، ئاخىرىدا ئۆلۈم ھۆكۈم قىلدى . بۇنى ئاڭلىغان بايانداپدىكى قوزغىلاڭچىلار مەزەمزات چېدىرىغا قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈپ كەلدى . مەزەمزات خەلقنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ قازىكالاننى ئۆلتۈرەلمىدى ، لېكىن ئۇنىڭ قازىكالانلىق مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلاپ ، ئۇنى زىندانغا سالدى .

«بۇ ئاخۇنلۇغۇم مەنسىپىنى ئالىپ ،
كى زىندانغا سالدى نەزەربەند قىلىپ .»

ئەمىرلىكنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان مەزەمزات موللا ناسىر ئەلەمنىڭ ئورنىغا موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنى قازىكالان قىلىپ

تەيىنلىدى .

«تېخى كەلتۇرۇپ شەۋكەت ئاخۇننى چۈن ،
ئاڭا بەردى قازىكالانلىق ئورۇن .»①

بۇرنىنىڭ ئۈچى يوغان ، چىرايى قىزىل موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم بۇ كەلگەن تەلەيدىن ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى .
مەزەمزات يەنە پەرمان چۈشۈرۈپ ، ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن موللا ناسىر ئەلەمنىڭ بارلىق مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ خەزىنىگە ئالدى .

«ئەمىر نەۋ جەۋانىنىڭ تامام مالىنى ،
كى قازىكالانىڭ كى ئەمۋالىنى ،
كى بىر - بىر ساناپ دەفتەرگە ئالىب ،
خەزايىنغا ئالدىكى غارەت قىلىپ .»②

خەلق مەزەمزاتنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ ئەمىرنىڭ جەستىنى كاتتا تەنتەنە بىلەن يەرلىككە قويالمىدى .

«خالايىق ئەمىرنىڭ تەنىنى ئالىب ،
ئىسھاق بەگنى ھەم نەئىش ئۆزرە سالىب .
شەھەر تاشىدا ئىككى يەرنى قازىپ ،
تامام ياندىلار ئاندا مەدفۇن ئېتىپ··· »③

ئۆزىنى ئەل - يۇرتنىڭ ئازادلىقىغا بېغىشلىغان بىر ئۇلۇغ سەردار تۆھمەت ۋە سۇيىقەست بىلەن قارا يەر باغرىغا كىرىپ ياتتى···

①②③ «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 14 - بەت .

ئونىنچى باب

بايانداي قەلئەسىنىڭ ئېلىنىشى

ئەل - يۇرتى ئۈچۈن ھەرقانداق جاپا - مۇشەققەتنى ، ھەرقانداق قايغۇ - ھەسرەتنى يېڭىپ جان پىدالىق بىلەن قوزغىلاڭغا باشچىلىق قىلىۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگ تۆھمەت بىلەن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، قاتىل ئەخمەتخان خوجا جازالانمايلا قالماستىن ، ئەكسىچە دەرىجە - مەرتىۋىسى ئۆسۈپ ، ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ چېرىكلىرىگە سەردار بولدى . ھەممە بەگلەر ۋە مىڭبېشىلار ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلايدىغان ، ھەتتا مەزەمزاتمۇ ئۇنىڭسىز ئىش قىلالمايدىغان دەرىجىگە يەتتى . سىڭار كۆز نېمە دېسە ، مەيلى ئۇ ئاق ياكى قارا دېسۇن ، ئىجرا قىلىنىدى . ئۇ بارگاھتا يەڭگەن خورازدەك گىدىيىپ يۈرەتتى .قوزغىلاڭ ھارۋىسىنىڭ بوجىسىنى قولىغا ئالغان مەزەمزات ئۆتكۈزگەن ھەرقانداق كېچەشكە ئەخمەتخان قاتناشماي قالمايتتى ، ھەتتا ئۇ كېچەشتە ۋارقىراپ - جارقىرايدىغان دەرىجىگە بېرىپ يەتتى . ئۆز ۋاقتىدا ئابدۇرۇسۇل ئەمرى قوللايدىغان ۋە ھۆرمەتلەيدىغان بەگلەر ۋە مىڭبېشىلار دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، جىمجىت يۈرۈشكە مەجبۇر بولدى . مەزەمزات ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنىڭ ياخشى گېپىنى قىلغانلارنى قاتتىق جازالىدى . نەتىجىدە قوزغىلاڭ سۇسلاشتى . مەزەمزات قوزغىلاڭنىڭ ھوقۇقىنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن قوزغىلاڭغا كۆڭۈل بۆلمىدى . ئۇ ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلىپ كەتتى . كۈندە دېگۈدەك ئۇنىڭ ئۆيىدە نەغمە - ناۋا ياڭراپ ،

سەتەڭلەرنىڭ كۆلكىسى جارانلايدىغان بولدى . ئەخمەتخانمۇ بايلىق توپلاش غېمىدە قاتراپ ، مېھماندارچىلىققا بېرىلدى . ھەتتا مەزمەزات بولسۇن ، خوجا بولسۇن ، سادىر قېزىۋاتقان لەخمە بىلەن كارى بولمىدى . بۇ ئەھۋاللارنى كۆرگەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ روھى چۈشۈپ كەتتى . ئۇلار ئابدۇرۇسۇل ئەمرنى ئۆلتۈرگەن ، موللا ناسىر ئەلەمنى زىندانغا تاشلىغان ئەخمەتخانىنىڭ جازالانماي ، ئەكسىچە مەرتىۋىسى ئۆسۈپ ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغانلىقىدىن غەزەپلەنسىمۇ ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ئۇمىدسىزلەندى . ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يېقىنلىرى ، كۆڭلىدە ئار ـ نومۇسى بار ئادەملەر بۇ خەلق قوزغىلىڭىنىڭ تەقدىرىدىن ئەنسىرەيدىغان بولۇپ قالدى .

بىگىز تاغاردا ياتماپتۇ ، دېگەندەك قوزغىلاڭچىلار ئارىسىدا بولغان ۋەقەلەردىن خەۋەر تاپقان كۇرە جاڭجۇنى قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇپ ، بايانداينى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن قوشۇن ماڭدۇرۇشقا تەييارلاندى . ئۇ لەشكەر باشلىقلىرى بىلەن بىرقانچە قېتىم ھەربىي كېڭەش ئۆتكۈزۈپ ئۇرۇش پىلانىنى تۈزۈپ چىقىپ ، ئاخىرى باراتنىڭ 19 ـ كۈنى (ئەمىر ئۆلگەنگە ئون توققۇز كۈن بولغاندا) جەڭگە تەييارلىغان ئون مىڭ لەشكىرنىڭ بەش مىڭنى ئاتلاندۇردى ، بەش مىڭى بۈيرۇق كۈتۈپ كۇرەدە ئۇرۇش ھالىتىدە قالدى .

كۈنچىقىش ئۈپۈقىدىن ئارغامچا بويى ئۆرلىگەن قۇياش نۇرى دۈپدۈگىلەپ مىس تاۋاقلىلا ئوخشايتتى . ئۇ ئاقۇچ تۇمان ئىچىدە ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى . ھەممە ياق ئاپئاق قار ئىچىدە ياتاتتى . دەل ـ دەرەخلەرمۇ كۈمۈش شاخلىرى بىلەن گويا سېھىرلىك ئالەمدە تۇرغاندەك تۇراتتى . جاڭگىرلاپ بولۇۋاتقان سوغۇق بىردەمدىلا ئاتلارنىڭ قۇيرۇق ـ يالىلىرىنى ئاقارتىپ ، ھەتتا ئاق مونچاق ئاساتتى . ئادەمنىڭ ئاغزىدىن چىققان تۈكۈرۈك يەرگە چۈشمەيلا توڭلاپ قالاتتى .

كۆره سېپىلىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدىن چىققان چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى داقا - دۇمباق ، جاڭ - جۇڭ سادالىرى ئىچىده ، ئالتۇن رەڭلىك ئەجدىها سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن تۇغ - ئەلەملەرنى كۆتۈرۈپ كېلەتتى . چېرىكلەرنىڭ هەممىسى ئاتلىق بولۇپ ، كۆپى سولۇن ژه شىبەلەر ئىدى ، لەشكەرلەر خېلى ماڭغاندىن كېيىن ، شىمالىي تەرىپى ئېدىرلىق سۇيدۇڭ - غۇلجا يولىغا چىقىپ كۈنچىقىشقا قاراپ يول ئالدى .

كۆرەدىن كېلىۋاتقان چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ خەۋىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ بارگاهىغا يېتىپ كەلدى . مەزەمزات شەهەرده بولۇپ ، بۇ يەرده ئەخمەتخان خوجا تۇرۇۋاتاتتى . ئۇ دەرهال مىڭبېشىلارنى يىغىپ ، كېلىۋاتقان دۈشمەنگە قارشى ئاتلىنىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى . هېچقانداق كېڭەش بولمىدى ، قانداق جەڭ قىلىش توغرىسىدىمۇ گەپ - سۆز قىلمىدى . كۆپ ئۆتمەي قوزغىلاڭچىلارمۇ سەپ تارتىپ كېلىۋاتقان كۈره چېرىكلىرىگه قارشى ئاتلاندى . خوجا ئۆتكەن قېتىم ئابدۇرۇسۇل بەگ غەلىبىلىك جەڭ قىلغان قارلىق دالىغا يېتىپ كېلىپ ، سەپ تارتىپ تۇرغان كۈره چېرىكلىرىگه قارشى سەپ تۈزدى .

ئۇخلاۋاتقان قارلىق دالىنىڭ ئۇيقۇسى بۇزۇلدى . ئۇ تەرەپتىن داقا - دۇمباق ، جاڭ - جۇڭلارنىڭ ئاۋازى ياڭرىدى ، بۇ تەرەپتىن ناغرا - دۇمباق ، سۇنايلارنىڭ ساداسى جاراڭلىدى . ئىككى قوشۇن بىر - بىرىگه قارشىپ قىيقاس - چۇقان بىلەن ئېتىلدى . نەيزىلەر بىر - بىرىگه ئۇرۇلدى ، قىلىچلار بىر - بىرىگه تېگىپ جاراڭلىدى . ئاق قار ئاتلارنىڭ ئايىغىدا چەيلىنىپ ، تۆكۈلۈشىگه قانلاردىن قىزىرىشقا باشلىدى . بەزىلەر : «ئاه !» مۇدىيەلمەي ئېتىدىن ئۇچۇپ چۈشسه ، بەزىلەر ژايجانلاپ يىقىلاتتى . جەڭگاهنى ئادەملەرنىڭ قىيقاس - چۇقانلىرى ، قوراللارنىڭ تاق - تۇق ، جاڭ - جۇڭلىرى ، ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشى ژه كىشنەشلىرى قاپلاپ كەتتى . شۇ چاغدا قارشى تەرەپتىن تەبىل

چىلىنىشى بىلەن چاڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى ئاتلىرىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراپ ، كۆرە تەرەپكە قاراپ قاچتى . بۇ ئەھۋالدىن قوزغىلاڭچىلار ھەيران بولغان بولسىمۇ ، ئۆزلىرىدىن تۇتالماي قاچقان كۆرە چېرىكلىرىنىڭ كەينىدىن قىيقاس ـ چۇقان بىلەن قوغلاپ ماڭدى . جەڭ تاكتىكىسىدىن قىلچىلىك خەۋىرى يوق ئەخمەتخان خوجا : «دۇشمەننى يەڭدىم ، شۆھرەت ۋە داڭقىم خەلقئالەمگە يېيىلىدىغان بولدى» دەپ قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنى توختاشقا بۇيرۇق بەرمەي ، توختىماي قوغلاشقا ئۇندىدى . بەزى مىڭبېشىلار : «بۇ دۇشمەننىڭ ھىيلىسى بولۇشى مۇمكىن !» دېگەن بولسىمۇ ، قۇلاق سالمىدى .

راستتىنلا بۇ ، كۆرە جاڭجۇننىڭ ھىيلىسى ئىدى : بەش مىڭ ئاتلىق چېرىكى ئاتلىنىپ يولغا چىققاندىن كېيىن ، قالغان بەش مىڭ چېرىكى كۆرەدىن چىقىپ ، سۇيدۇڭ ـ غۇلجا يولىنىڭ شىمالىدىكى بىر قاپتالنىڭ كەينىگە كېلىپ يوشۇرۇندى . ئۇلار ئۆز چېرىكلىرىنىڭ قېچىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن ، دەرھال ئاتلىرىغا مىنىپ جەڭگە تەييارلاندى . ئۆز چېرىكلىرىنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن مۆكۈنۈپ تۇرغان بەش مىڭ ئاتلىق چېرىك قوزغىلاڭچىلارغا قارشى قىيقاس ـ چۇقان بىلەن تاشلاندى . قېچىپ كەلگەنلىرىمۇ ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ يەنە جەڭگە ئاتلاندى . شۇنداق قىلىپ ھېرىپ ـ چارچاپ كېلىۋاتقان قوزغىلاڭچىلار ھىيلىگەر دۇشمەننىڭ يېڭى ۋە تۇيۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى . بۇنداق بولۇشنى كۈتمىگەن قوزغىلاڭچىلار ھودۇقۇپ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قالدى . سىڭار كۆزمۇ ئۆز جېنىنىڭ ھەلەكچىلىكىدە بولۇپ ، قوشۇن بىلەن كارى بولمىدى . بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ، تالاي جەڭلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بەزى مىڭبېشىلار دەرھال قوزغىلاڭچىلارنى چېكىنىشكە بۇيرۇدى . ئاللىقاچان قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا كىرگەن كۆرە چېرىكلىرى چاپ ــ چاپقا ئۆتكەنىدى . نەيزە ياكى قىلچ تېگىپ

يىقىلىۋاتقانلارنىڭ ئىڭرىشى قېچىپ كېتىۋاتقانلارنىڭ يىۇرىكىگە نەشتەردەك سانجىلدى .

— قېرىنداشلار ! — گۈلدۈرمامدەك چىققان بۇ سۆز ھەممىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتتى . يوغان ئېچىلغان قارا كۆزلىرىدىن غۇرۇرى چاقناپ تۇرغان ئەللىك ياشلار ئەتراپىدىكى قامەتلىك ئەركەك ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ قېچىپ كېتىۋاتقانلارغا بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرايتتى ، — بىز يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم دەپ جەڭگە چىققانغۇ ؟ ! دۈشمەن بىلەن ئېلىشماي نېمىشقا قاچىمىز ! قېچىپ ئۆلگۈچە ، ئېلىشىپ ئۆلەيلى !

بۇ ھەققانىي چاقىرىق قېچىپ كېتىۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنى ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ جەڭ قىلىشقا ئاتلاندۇردى . شۇنىڭ بىلەن ئىككى قوشۇن يەنە تۇتۇشۇپ قانلىق جەڭ باشلاندى . ئادەملەرنىڭ قىيىقاس — چۇقانلىرى ، يارىدارلارنىڭ ئىڭىراشلىرى ، قىلىچ ـ نەيزىلەرنىڭ جاڭ ـ جۇڭ ، تاق ـ تۇقلىرى ، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى سۈيدۈڭ ـ غۇلجا يولى ئۇستىدە ياڭرىدى . جەڭ ئانچە ئۇزۇنغا سوزۇلمىدى . كۈرە چېرىكلىرى قوزغىلاڭچىلارغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ ، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى كۈرە تەرەپكە بۇرىدى . بىر چەتتە بىرقانچە ئادەملىرى بىلەن قاراپ تۇرغان ئەخمەتخان خوجا خۇداغا مىڭ شۈكرى ئېيتىپ ، قوزغىلاڭچىلارنى چېكىنىشكە بۇيرۇدى . قارلىق يول ۋە ئۇنىڭ چۆرىسىدىكى بارلىق دالىدا كۈرە چېرىكلىرى ۋە قوزغىلاڭچىلاردىن ئۆلگەنلەرنىڭ جەسەتلىرى قالدى . بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا قوزغىلاڭچىلار كۆپرەك چىقىم تارتتى ، ئەلۋەتتە ، بۇنىڭ سەۋەبى ئېنىق : كۈرە جاڭجۇنىنىڭ ئۇرۇش ھىيلىسىنى بىلەلىگەن ، ئۇرۇشقا توغرا رەھبەرلىك قىلالىغان سەردارىنىڭ بولمىغانلىقى بولدى . قوزغىلاڭچىلار يولدا كېلىۋېتىپ ۋە بارگاھقا كەلگەندىن كېيىنمۇ ئابدۇرۇسۇل ئەمرنى سېغىنىپ ، ھەسرەت بىلەن ياد ئەتتى :

«ئابدۇرۇسۇل بەگ غەلىبىلىك ئۇرۇش قىلالايدىغان قالتىس سەردار ئىدى ـ دە !... »

*　　*

يەنە ئۇرۇش سۈسلاشتى . بايانداپغا ھۇجۇم قىلىش ھەققىدىكى پاراڭلارمۇ يەرگە سىڭگەن سۈدەك يوقىلىپ كەتتى . قوزغىلاڭچىلار قەھرىتان سوغۇق كۈنلەرنى گەمىلەردە زېرىكىپ قايغۇ ـ ھەسرەت ئىچىدە ئۆتكۈزەتتى . ئۇلار بىر ـ بىرىگە قاياپ ، ئاھ ئۇرۇپ يۈرەك سۆزلىرىنى ئېيتىشاتتى .

«مۇشۇنداق جىمجىت يېتىۋېرەمدۇق ؟ ! بايانداپغا ھۇجۇم قىلمامدۇق ؟ بىزنىڭ بالا ـ چاقمىز بار ، ئۇلارنى باقىدىغانلار بىز ! دەھشەتلىك زۇلۇم ۋە ئاچارچىلىقتا چىدىماي قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چىققىنىمىزغا ئىككى يىل بولۇپ قالدى . بىز قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چىققاندا ، بالا ـ چاقمىزغا تاغار ـ تاغار ئۇنلارنى جايلاپ بېرىپ چىقمىدۇق . ئۇلار شۇ كۈنلەردە نېمە يەۋاتىدۇ ، بىلمەيمىز ! بۇنداق بىكار يېتىۋەرسەك ، بالا ـ چاقىلار ئاچارچىلىقتىن قىرىلىپ كېتىشى مۇمكىنغۇ ؟ ! خوجامنىڭ قورسىقى توق ، قۇلى بىلەن ئىشى يوق ! دېگەن شۇ ـ دە ! ئەگەر مۇشۇنداق يېتىۋەرسەك ، بىز ئۆيىمىزگە قايتىپ كېتىمىز ! قۇرۇسۇن مۇنداق قوزغىلاڭ ! بىز دەھشەتلىك زۇلۇم ۋە ئېغىر سېپىلقىلاردىن قۇتۇلۇپ ، قورسىقىمىز توق ، كىيىمىمىز پۈتۈن بولامدىكىن ، دەپ بۇ قوزغىلاڭنى كۆتۈرۈۋىدۇق . يەنىلا قوزغىلاڭغا بىزنى ئەزگەنلەر باش بولۇۋېلىپ ، قوزغىلاڭغا بۇزغۇنچىلىق قىلىۋاتىدۇ ! بىر ئوبدان باشچىلىق قىلىۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئۆلتۈرۈپ ، مانا قوزغىلاڭنى توختىتىپ قويدى... »

بۇنداق ھەققانىي سادالار قوزغىلاڭچىلارنىڭ قەدەملىرىدىن

گۇلدۇرمامىدەك گۇلدۇرلەپ چىقاتتى . دېھقانلار توپ - توپ كېلىپ ، ئۆز دەردلىرىنى سۆيۈملۈك شائىرى موللا بىلالغا تۆكەتتى . نازىم ئۇلارنىڭ ھال - مۇڭلىغا يېتىپ ، چوڭقۇر ئۇھ تارتاتتى . بۇنداق چاغدا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئابدۇرۇسۇل ئەمىر كېلىپ ، ئەل - يۇرتنىڭ سۆيىدە ئېقىپ ، ئوتتدا كۆيىدىغان بۇ ئادەمنىڭ قەدىر - قىممىتىنى تېخىمۇ كۈچلۈك ھېس قىلاتتى .

«ئاھ ! بىز نېمىدېگەن نادان ! ئاشۇ مەزەمزات ، ئەخمەتخان خوجىدەك ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ ئازغىنە مەنپەئىتىنى دەپ ، بىر پۇتۇن خەلقنى ، مىللىتىنى قاڭغىر قاقشىتىدۇ . ئۇلارنىڭ مال-دۇنياسى ئازمۇ ؟ ! ئىگىلىگەن ھوقۇقى كەچكەمۇ ؟ ! شان-شۆھرىتى يوقمۇ ؟ !... لەنىتىلەر بۇلارغا قانائەت قىلماي ، ئەتە ئۆلگەندە ئىككى سېقىم توپىغا تويىدىغان كۆزى تويماي ، خەلق ۋە مىللىتىنىڭ نېمە بولۇشى بىلەن كارى بولماي ، ھەممە ئەسكىلىكنى قىلىدۇ . مۇناپىقلار ئاشۇ بىر ئادەمنى قارىلاپ ، ئۆلتۈرۈپ خەلقنى ئېغىر زىيان سالىدىغانلىقىنى بىلمەمسۇ ؟ ! بىزنىڭ روناق تاپالماي كېلىشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇ ئەمەسمۇ ؟ !... ئاھ ، خۇدا ! مەن سېنىڭدىن ئۆز قېرىنداشلىرىمغا ئىنساپ تىلەيمەن ! ؟ ئار - نومۇس ، ۋىجدان تىلەيمەن ! ؟ »

مولا بىلال دېھقانلارنىڭ سۆزلىرىنى قوشۇق سالماي ، بېرىلىپ ئاڭلايتتى ، يۇرتداشلىرىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ خىيال سۈرەتتى ، ئۇلارغا قانداق ياردەم بېرىشنى ئويلايتتى .

«مەزەمزاتقا دېگەن بىلەن بىكار ، — دەپ خىيال قىلاتتى بىلال ، قاپاقلىرىنى تۇرۇپ ، — ئۇ ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلىپ كەتتى . سىكار كۆز ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قاتىلى ، مەزەمزاتنىڭ قولچومىقى ، ئۇنىڭغا دېيىشنىڭ تېخىمۇ ھاجىتى يوق . ھاكىمبەگ بىلەن خوجا خەلق قوزغىلىڭغا جان كۆيدۈرۈپ باشچىلىق قىلىۋاتقان ئەمىرنى ئۆلتۈرۈۋەتتى . ئۇلارغا قوزغىلاڭ قىلىشمۇ ، قىلماسلىقمۇ بەربىر ، ئوخشاشلا يۇرت سوراۋبىدۇ . شۇنىڭ

ئـۇچۇن ئۇلار خەلق قوزغىلىڭنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلۈپمۇ كەتمەيدۇ . ياخشىسى ، قاشقا ئادەم ئەۋەتىپ ، ئەلاخاننى ئالدۇرايلى ! ئۇ ئەمىر ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، قاتىلنىڭ جازالانماي ئەتىۋارلانغانلىقىنى كۆرۈپ يۈرتىغا ئاچچىقلاپ كەتكەن . ئالدىغا قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى بارسا ، چوقۇم كېلىدۇ . ئەلاخانمۇ خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغان ، جەڭ قىلىشقا ماھىر سەردار . »

شائىرنىڭ ئويلىغانلىرىنى كەلگەنلەر توغرا تاپتى . ئۆزلىرىنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن ئۈچ كىشىنى قاشقا ئاتلاندۇرغان قوزغىلاڭچىلار موللا بىلال بىلەن يەنە بىر ئادەمنى شۇ كېچىسى سادىر بىلەن كۆرۈشۈشكە ئەۋەتتى .

سادىر موللا بىلاللارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى . ئۇ شائىردىن خەلقنىڭ دەردىنى ئاڭلاپ ، ئۆزىنىڭمۇ لەخمە كولاشنى تاشلاپ ، ئوغۇللىرىنى ئېلىپ ، يېزىسىغا كەتمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئېيتتى .

— ئەمىر راست خائىنمۇ ؟ ! ئۇنىڭ كۈرە جاڭجۇنى بىلەن ئالاقىسى بارمۇ ؟ بۇ بىزگە قاراڭغۇ . لېكىن ، مەن ئەمىر ئۇنداق ئادەم ئەمەس ، دەپ بىلىمەن ، ئۇ بىزنىڭ غېمىمىزدە يېنىۋاتقان شام - چىراغ ئىدى . لەنىتى ئەخمەتخان ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى . ئوغۇللىرىم تۇتۇۋالمىغان بولسا ، شۇ كۈنى بېرىپ بۇ مۇناپىقنىڭ جېنىنى ئالاتتىم . مەزمەزات قاتىلنى قانات ئاستىغا ئېلىپ ، ھەتتا ئۆز لەشكەرلىرىگە سەردار قىلىۋالدى . ئۆز - ئۆزىمىز بىلەن تۇتۇشۇپ كەتمەيلى ، دەپ دەردىمىزنى ئىچىمىزگە يۇتتۇق . مەزمەزات بىلەن سىكار كۆزنىڭ قوزغىلاڭ بىلەن كارى بولماي ، نەتىجىدە جەڭ توختاپ قالدى . بىز بىلەنمۇ ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى . ئەمىر ھايات چېغىدا ھەپتىدە بىر يا ئۆزى ، يا ئادەملىرىنى ئەۋەتىپ ئەھۋالىمىزنى سوراپ تۇراتتى ، يەيدىغان - ئىچىدىغانلىرىمىزنى ئەۋەتىپ بېرەتتى . مانا ، بىزنىڭ يېمەك -

ئـــچمىكىمىز تۇگىگىلى نېكەم . قۇرۇق تاغار ئۆرە تۇرامدۇ ، يـېـمـسەك ـ ئىچمىسەك لەخمىنى قانداق كولايمىز ! ئارىلىقتا ئـــككى ئوغلۇم بېرىپ شەھەردىن ئۇن ، ماي ، گۆش سېتىپ كەلدى ، بولمىسا ئاللىقاچان بۇ يەردىن كېتىپ قالاتتۇق . بۇگۈن ســـلەر كەلمىگەن بولساڭلار ، بىز ئەتە يا ئۆگۈن كېتەتتۇق . ئـەلاخـان كـەلسۇن ! قوزغىلاڭ ئۆزىمىزنىڭ قوزغىلىڭى ! مەن كـەتمەيمەن ، لەخمە كولاشنى تېزلىتىمەن ! ئەلاخان كەلگەندىن كـېـيـىـن كـېـڭـىـشـەيلى ! مەزەمزاتلار قاتناشسا قاتناشسۇن ، قـاتـنـاشمايمەن دېسىمۇ مەيلى ! ئۆزىمىز باشلىغان قوزغىلاڭنى ئـۆزىـمىز داۋاملاشتۇرالايمىز ! ئۇرۇشنى بەربىر ھاكىمبەگلەر قىلمايدىغۇ ، يەنىلا ئۆزىمىز قىلىمىز !

پـالـۋان شـۇنـچـىـلـىك ھاياجانلىنىپ سۆزلىدىكى ، يوغان ئېچىلغان يالقۇنلۇق كۆزلىرىدىن ئوت چاچرىغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ توپا چىرايىدا ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرلەپ چىققان قەيسەر روھ جەۋلان قىلاتتى . ئاتمىش ياشلارغا بېرىپ قالغان سادىر قازانچى غولىغا يېڭى چىققان چاغلىرىدىكىگە ئوخشاپ كەتتى .

موللا بىلاللار يېرىم كېچىلەردىن ئۆتكەندە لەخمىدىن چىقىپ گـەمـىـسـىگە قايتىپ كەلدى . ئۇچ ـ تۆت كۈن ئۆتۈپ قاشقا كـەتـكـەنـلـەر ئـەلاخاننى ئەكـەلدى . ئـالدىغا بـارغان خـەلق ۋەكىللىرىدىن ئەل ـ يۇرتنىڭ يۈرىكىدىكى سۆزلەرنى ئاڭلىغان پالۋان ئەتىسىلا ئېتىغا مىندى . ئەلاخان كەچكە يېقىن كەلگەن بـولـسـىمۇ ، ئېتىدىن چۈشۈپلا مەزەمزاتنىڭ چېدىرىغا كەلدى ، لېكىن ئۇ يوق ئىدى . ئۇ كېچىلەپ شەھەرگە ئادەم ئەۋەتىپ ، ھـاكـىـمـبـەگـنى چاقىرتتى . ئەتىسى چۈشكە يېقىن مەزەمزات ئەخمەتخان خوجا باشلىق بىر توپ ئادەملىرى ھەمايىسىدە كەلدى . ھـاكـىـمـبـەگـنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان پالۋان مەزەمزاتنىڭ چـېـدىرىغا كېلىپ ، سالام قىلىپ ئىچىگە كىردى . ھاكىمبەگ ئـەلاخاننىڭ سالىمىغا سالام بىلەن جاۋاب قايتۇرغان بولسىمۇ ،

ئولتۇرغان ئورنىدىن تۇرمىدى . ئۇنىڭ چىرايى ۋە تۇرقىدىن تەكەببۇرلۇق تۆكۈلۈپ تۇراتتى . ئۇ بىر يېنىدا ئولتۇرغان ئەخمەتخانغا قاراپ قويۇپ ، پالۋاننى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى :

— ئولتۇرۇڭ ، ئەلاخان ! سىزنى قاشقا كەتتى دەپ ئاڭلىۋىدىم ، قاچان كەلدىڭىز ؟ — دېدى غادىيىپ ئولتۇرغان مەزەمزات پالۋانغا ئاچچىقلانغاندەك قاراپ .

— كېچە كەلدىم ، — دېدى ئەلاخان بىر چەتكە ئولتۇرۇۋېتىپ .

— ھە ! ... مېنى چاقىرتىپ ئادەم ئەۋەتىپتىكەنسىز ، چىقتىم . مېنى قانداق مۇھىم ئىش بىلەن چاقىردىڭىز ، پالۋان ؟ — دېدى مەزەمزات ئەلاخانغا كىنايە بىلەن ، ئۇنىڭ شالاڭ ، ئۇزۇن بۇرۇتلىرى ئىككى تەرىپىگە چۈشكەن ئېغىزىنىڭ چۆرىسى ۋە يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدە مەسخىرە كۈلكىسى كۆرۈنۈپ ، ھاكىمبەگنىڭ بۇ مۇغەمبەرلىك ۋە تەنە چىقىپ تۇرغان قارىشىدىن : «سەن مېنى ئادەم ئەۋەتىپ چاقىرغۇدەك قانچىلىك نېمە ئىدىڭ ؟» دەيدىغان بىر مەنە چىقىپ تۇراتتى .

— جانابلىرىنى مەن چاقىرتمىدىم ! — دېدى ھاكىمبەگنىڭ كۆز ۋە چىرايىدىكى تەننى چۈشەنگەن ئەلاخان گېپىنى جىددىي كېسىپ دەپ ، — سىلىنى ئادەم ئەۋەتىپ چاقىرتىشقا ھەددىم ئونمىدى مېنىڭ ؟ ! خەلق چاقىردى ! خەلقنىڭ ئۆزلىرىگە دەيدىغان سۆزى بار ئىكەن ! مېنىمۇ قاشتىن خەلق چاقىرىپ كەلدى . ماڭا ئاخشام خەلق ئۆز كۆڭلىدىكى گېپىنى دەپ ، مېنى چاقىرىپ كېلىش سەۋەبىنى ئېيتتى . ئۇلار ماڭا سىلىنى چاقىرىپ كېلىپ ، ماڭا دېگەن گەپلىرىنى سىلىگە يەتكۈزۈشۈمنى ۋەزىپە قىلىپ يۈكلىدى . مەن خەلقە ۋاكالىتەن ئالدىلىرىغا كىردىم ، — قاشلىرى كەڭ ، قېلىن ۋە قارا ، كۆزلىرى لاچىنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان پالۋاننىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدا غۇرۇر ۋە جەسۇرلۇق جەۋلان قىلاتتى . ئۆزىگە شۇنچىلىك

ياراشقان يۇقىرىقى كالىپۇكىنىڭ ئۇستىدىكى بەش ـ ئالتە كۈنلۈك ھېلال ئايدەك بۇرۇتىدىن يىگىتلىكى تۆكۈلەتتى . ئوڭايلا ھاياجانلىنىدىغان ئەلاخان يۇقىرىقى سۆزلىرىنى ھاياجان ئارىلاشقان سالماقلىق بىلەن ئالدىرىماي سۆزلىدى ، — سىلى قانداق قارايدىلىكىن ، بىلمەيمەن ، لېكىن ھەرقانداق ئۇلۇغ ۋە مەنسەپدارلىن خەلق چوڭ دەپ قارايمەن ، خەلق بولمىسا ، ئۇلۇغمۇ ، مەنسەپدارمۇ ، سىلى بىلەن مەنمۇ بولمايتتىم...

يۈزى كەڭ ، دوقا ماڭلاي ، كەكە ساقال مەزمۇراتنىڭ كۆزلىرىدىكى ھۆكۈمرانلىق كىبىرى ۋە تەكەببۇرلۇق تەلۈلىكى ئورنىنى مۇغەمبەرلىك ئىگىلىۋالدى ، ئۇ بىلىنەر ـ بىلىنمەس ھىجىيىپ سۆز باشلىدى :

— بەك قايناپ كەتتىڭىزغۇ ، پالۋان ! ؟ مېنىڭ كۆڭلۈمنى خاتا چۈشىنىپ قالدىڭىزغۇ دەيمەن .

— ياق ، مەن خاتا چۈشەنمىدىم ، بولدى ، مەن سىلىگە خەلقنىڭ يۈرەك سۆزىنى يەتكۈزگىلى كىرگەنلىكىمنى دېۋىدىم . ئەمدى شۇ سۆزلەرنى ئېيتاي ! — ئۇنىڭ سۈرى بار كۆزلىرى چاقناپ ، مەزمۇراتقا تىكىلدى . ھەرقانداق كۆزگە يىڭنىدەك سانجىلىدىغان بۇ كۆزدىن كۆزىنى ئېلىپ قاچقان ھاكىمبەگ تەتۈر قارىۋالدى ، — خەلق قوزغىلاڭنى داۋاملاشتۇرۇپ ، بايانداپغا ھۇجۇم قىلامدۇق ياكى قوزغىلاڭدىن ۋاز كېچىپ ، ئۆيىمىزگە كېتەمدۇق ؟ دېگەن سوئالنى بىزگە قويماقتا . قېنى ، مەزمۇرات ، بۇ سوئالغا نېمە دەيمىز ؟ ئالدى بىلەن سىلى خەلققە جاۋابلىرىنى بەرسىلە !

ھاكىمبەگ ئۆزىگە بۇنداق سوئالنىڭ قويۇلىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلىمىغان بولۇپ ، تېڭىرقاپ قالدى . ئۇ بىر يېنىدىكى ئەخمەتخانغا قاراپ ، ئۇنىڭدىن مەدەت تىلىدى . ئۇ ئۆزىدىن جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان ئەلاخانىنىڭ لاچىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرىگە زادىلا قارىيالمىدى .

— كىم داۋاملاشتۇرمايمىز ، دەپتۇ ؟ ئەلۋەتتە داۋاملاشتۇرىمىز !

— داۋاملاشتۇرساق ، نېمىشقا بايانداىغا بولغان چوڭ ـ كىچىك ھۇجۇملار توختاپ بارگاھنى جىمجىتلىق قاپلاپ كەتتى . سىلى بۇ يەرگە ئاندا ـ ساندا كېلىپ ، باشقا چاغدا شەھەردە بولىدىغان بولۇۋالدىلا ، مەنمۇ قاشقا بېرىپ يېتىۋالدىم . لەخمە كولاۋاتقان سادىرنى ھەممىمىز ئۇنتۇپ كەتتۇق . ئۇ نېمە يەپ ، نېمە ئىچىپ ، لەخمىنى قانداق كولاۋاتىدۇ ، كارىمىز بولمىدى . بۇ ئەھۋاللارغا قاراپ خەلقنىڭ بىزگە يۇقىرىقىدەك سوئال قويۇشى تامامەن توغرا ! داۋاملاشتۇرساق ، قېنى قانداق داۋاملاشتۇرىمىز ؟...

مەزەمزات پالۋاننىڭ چاقناپ كەتكەن كۆزلىرىدىكى «سەن قوزغىلاڭنى راست داۋاملاشتۇرامسەن ياكى كارىڭ بولماي ئاستا ئاستا تارقىتىۋېتەمسەن ؟» دېگەن سوئالنى كۆرۈپ ، يەنە تەتۈر قارىۋالدى .

— بارلىق مىڭبېشىلارنى يىغىپ كېڭەش ئۆتكۈزەيلى ! — دېدى ھاكىمبەگ خوجىغا قاراپ تۇرۇپ .

— دانا پىكىر ! — دېدى سىڭار كۆز مەزەمزاتقا قاراپ ، — ئەتە ئاشقىدىن كېيىن يىغىلىپ ، بايانداينى ئېلىش ھەققىدە كېڭىشەيلى !

— خوجام ، ئۆزلىرى بارلىق مىڭبېگى ۋە ئۇلۇغلارغا خەۋەر قىلىپ ، كېڭەشنى قانداق ئۆتكۈزۈش ھەققىدە ئويلىنىپ قويسىلا ! ئەلاخان ئورنىدىن تۇردى .

— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن ! مەن چىقاي !...

بېشىنى تىك تۇتقان پالۋان ئىشىككە قاراپ ماڭدى . ئۇنىڭ كەينىدىن مەزەمزات بىلەن سىڭار كۆز چەكچىيىپ قاراپ قالدى .

* *

مەزەمزات كېچە ئۆتكۈزۈلگەن كېڭەشتە ئەخمەتخان خوجىنى بۇ قېتىمقى بايانداىغا ھۇجۇم قىلىش ئۇرۇشىغا باشچى قىلىشتا چىقىڭ تۇرغان بولسىمۇ ، كېڭەشكە قاتناشقان سادىر پالۋان ۋە بارلىق مىڭبېشىلار ئەلاخاننى كۆرسىتىپ چىقىڭ تۇرۇۋالدى . ئامالسىز قالغان ھاكىمبەگ ئاخىرى قوشۇلۇشقا مەجبۇر بولدى...

قەھرىتان سوغۇق تېخىمۇ كۈچىيىۋاتاتتى . قارلىق دۆڭلەر ، بىپايان دالىلار خېلىلا ئېگىز ئۆرلىگەن قۇياشنىڭ نۇرىدا جۇلالىناتتى . ئېرىق بويلىرىدىكى قارىياغاچ ، سۆگەت ۋە ئاق تېرەكلەرنىڭ شاخلىرى كۈمۈش شاخلاردەك كۆرۈنۈپ ، ئۇلارمۇ قۇياش نۇرىدا چاقنايتتى .

ئەلاخان باشلىغان مىڭبېشىلار بۈگۈن بايانداي ھۇجۇمىغا بولغان تەييارلىقلارنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن ئاتلىرىغا مىندى ، بېشىغا ھەرخىل تۆپە ۋە قۇلاقچىلارنى چۆكۈرۈپ ، ئۈچىسىغا ھەرخىل ياقىلىق جۇۋا ۋە چەكمەن چاپانلارنى كىيگەن ، بېلىنى تاسما بەلۋاغ ۋە پوتىلاردا چىڭ باغلىغان مىڭبېشىلار ، يۇلتۇز قاشقىلىق جەرەن ئاتقا مىنىپ كېتىۋاتقان ئەلاخاننىڭ كەينىدىن كېتىپ باراتتى . ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن ئۆرلىگەن ئاق ھور ھاۋاغا تارقىلاتتى ، بۇرۇت ـ ساقاللىرىدا شۇ ئاق ھوردىن پەيدا بولغان ئۇششاق ئاق ئۇنچىلەر شىلدىرلايتتى . ئاتلارنىڭ قۇيرۇق ۋە يالىلىرىدىمۇ ، ھەتتا تۇياقلىرىنىڭ ساڭگىلىغان يۇڭلىرىدىمۇ بۇنداق چوڭ ـ كىچىك ئاق مارجانلار ئاۋاز چىقىراتتى . ئەلاخاننىڭ ئاستىدىكى كېلىشكەن ئارغىماق ھەممىسىنىڭ ئالدىدا قومۇش قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ ، ئاق قارنى غاچىلدىتىپ يولۋاس مېڭىشىدا تىزگىن سىيرىپ كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ كەينىدىكى مىڭبېشىلارمۇ ئاتلىرىنى بىر خىل يورغىلىتىپ ، قىزغىن پاراڭ

بىلەن كېتىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ تۇرقىدىن قەھرىتان سوغۇقنىمۇ سەزمىگەنلىكى چىقىپ تۇراتتى . ھەممىسىنىڭ روھىي كەيپىياتى جۇشقۇن بولۇپ ، بۇ قېتىم بايانداينى ئالىدىغانلىقىغا ئىشەنچى ئۇرغۇيتتى .

پالۋان ئالدىدا خېلىلا ئېگىز تۆپىلىكنىڭ شەرق تەرىپىنى ياقىلاپ يۇقىرى ئۆرلىدى . ئۇلار دۆڭنىڭ كەينىدىكى گەمىلەردىن ئۆرلەۋاتقان قويۇق كۆمۈر ئىسىنى ، گەمە ئالدىدا يۇرگەن قوزغىلاڭچىلارنى كۆرۈپ ، تۆپىلىك ئۈستىدە توختىدى .

— بۇ گەمىلەردىكى لەشكەرلىرىمىز ، — دېدى توقىلەك باتۇر ئەلاخانغا قاراپ ، — بىز بايانداينغا ھۇجۇم قىلغاندا ، كۈرەدىن چېرىكلەر يارەمگە كېلىپ قالسا ، گەمىلەردىكى چېرىكلەر ئالدىنى توسىدۇ . شۇنداقلا ، زۆرۈر تېپىلسا ، مۇشۇ سوزۇلغان غولنىڭ ئاغزىدىن چىقىپ جەڭگىمۇ قاتنىشالايدۇ .

— ناھايىتى ياخشى ! — دېدى پالۋان بەش ـ ئالتە كۈنلۈك ھىلال ئايەك قاپقارا بۇرۇتنىڭ ئۇچىنى ئوڭ قولى بىلەن تۇزەشتۇرۇپ ، ئۇنىڭ بېشىدا يوغان قاراسەنسەن قۇلاقچا ، ئۈستىدە قاراسەنسەن ياقىلىق جۇۋا بولۇپ ، بېلىنى قارا پوتىدا مەھكەم باغلىۋالغانىدى . لاچىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرىدىن ئەقىل ۋە باتۇرلۇق ئۇچقۇنلىرى چېچىلىۋاتقان ئەلاخان شۇ تاپتا تازا يېتىلگەن بۇركۈتكىلا ئوخشايتتى ، — يۈز بېرىشى مۇمكىن بولغان ھەرقانداق ئېھتىماللىقنى ئويلىشىمىز ، ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن چارىلىرىنى ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇشىمىز ئىنتايىن مۇھىم . بۇ بىزنىڭ جەڭدە يېڭىشىمىزغا پايدىلىق ، — ئۇ سۆزىدىن توختاپ ئالدىدىكى گەمىدىن تۈيۈقسىز جاراڭلاپ چىققان ناخشىغا قۇلاق سالدى .

«يامۇلنىڭ ئىچى زەيلىك ،
بۇ دەردكە نېمە دەيلىك .

ئەركىنلىككە بەل باغلاپ ،
ياخشىلىقنى ئىزدەيلىك . »

يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ئېيتىلىۋاتقان «سادىر ناخشىسى» تۆپىلىكتە ئاتلىرىغا مىنىپ تۇرغان مىڭبېشىلارنى ھاياجانغا سالدى . ئۇلار يەرۇئاسمان ئارىسىدا جاراڭلاپ ئۇچۇۋاتقان بىر پاتۇر قاناتلىق روھنى كۆرگەندەك بولدى . بۇ روھ ھەددى ـ ھېسابسىز زۇلۇم ۋە ئالۋان ـ سىلىقلارغا چىدىماي ئەركىنلىك ئىزدەپ جەڭگە چىققان قەھرىمان خەلقنىڭ جەڭگىۋار روھى ! تېكىستىنى ئۆزى توقۇپ ، ئاھاڭنى ئۆزى ئىجاد قىلىپ ئېيتقان ناخشىنى سادىر پالۋانمۇ يوغان كۆزلىرىدىن ئۇچقۇن چاچرىتىپ جىمجىت ئاڭلايتتى .

— سادىركا ! — دېدى ئەلاخان يېنىدا تۇرغان سادىر پالۋانغا بۇرۇلۇپ قاراپ ، — تازا پىغانىڭ تۇنقاندا ئېيتىپتىكەنسەن ـ دە ! ناخشاڭ يۇرەككە تېگىدىكەن !

سادىر گەپ قىلمىدى ، بەلكىم ، ئۇ چىڭ خانىدانلىقى تۇرمىلىرىدە ئۆتكەن كۈنلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ، خىيال سۈرۈپ قالغاندۇر ؟ !يا بولمىسا ، ناخشىنى ئېيتىپ ، يامۇلدىن قاچقان چاغلىرىنى ئەسلەۋاتقاندۇر ؟ !...

ناخشا تۇگىدى . پالۋان بىر ئۇھ تارتىپ كۆپچىلىككە قارىدى :

— ناخشا ھەممىزنى ئۆزىگە رام قىلىۋالدى . مېڭىۋاتقان يولىمىزنى ، قىلىۋاتقان ئىشىمىزنىمۇ ئۇنتۇپ قالدۇق ، — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، — ۋاقىت زىخ ، چىڭ تۇتايلى ! قېنى ، ئەمدى قەيەرنى كۆرىمىز ؟

يوغان ، شەللەڭزە تورۇق قاشقىغا مىنگەن سادىر ئەلاخانغا قارىدى ، قامچىسىنىڭ ئەشمە تاسمىسى بىلەن قىزىل تېۋىلغا دەستىسىنى قوشلاپ تۇنقان قولىنى كۆتۈرۈپ ، شىمال تەرەپتىكى

گاڭگۇل ① كۆمۈر كانىنىڭ ئاغزىدا ئالايىتەن ئېگىز كۆرۈنۈپ تۇرغان دۆڭنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى :

— مېنىڭ تەييارلىقلىرىمنىڭ بىر قىسمى ئەنە شۇ كۆرۈنۈپ تۇرغان دۆڭدە ! ئەلاخان ، دۆڭگە بېرىپ ، ئۇ يەردىكى «ئۆچكە باتۇرلار» نىڭ تەييارلىقلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ كەلمەمدۇق ؟

ئەلاخان بىرئاز خىيال سۈرۈپ تۇرغاندىن كېيىن ، باشقىلارغا قارىدى :

— قېنى ، ئالدىدا قايسىنى كۆرىمىز ؟ !...

— ئەلاخان ! مەن «ئۆچكە باتۇرلار» نىڭ تەييارلىقلىرىدىن خاتىرجەم . سادىر ئىشنى چالا قىلمىدىغان ئادەملەردىن ئەمەس ، ئۇ ئاللىبۇرۇن كۆڭۈلدىكىدەك تەييارلىتىپ قويدى . بىز بايانداي قەلئەسى تەرەپكە بېرىپ ، ئالدىدا لەخمىنى ، ئاندىن بايانداىغا ھۇجۇم قىلمىدىغان لەشكەرلەرنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ باقساقمىكىن ! — دېدى ئەلاخاننىڭ بىر يېنىدا تۇرغان ياگۇر پالۋان ئۇيغۇرچە سۆزلەپ .

مىڭبېشىلار بۇ پىكىرگە قوشۇلدى . ئۇلار ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ دۆڭدىن چۈشۈپ چوڭ يولغا چىقتى . ئۇلار قار تۇزۇتۇپ كېلىۋاتقان بىرەر يۈزدەك ئاتلىق چېرىكنى كۆرۈپ ھەيران بولدى .

— بۇمۇ سادىرنىڭ «توققۇزى رەڭ ، بىرى جەڭ» دېگەن سۆزىدىكى بىر رەڭ ! — دېدى كۆلۈپ سۈنۈر مىڭبېشى .

قارلىق دالىدىن كېلىۋاتقانلار يېقىنلاپ كەلدى . چېرىكلەرنىڭ ئاستىدىكى ئاتلارنىڭ قۇيرۇقلىرىغا باغلانغان شاخلار شاراقلاپ ، يەرۇ ئاسمانغا قار توزۇتۇۋاتاتتى . سادىرنىڭ بۇ ھىيلىسىنى بىلگەن ئەلاخان مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى .

---

① گاڭگۇل — يەر ئىسمى .

— سادىركا ! — دېدى ئەلاخان يېنىدا كېتىۋاتقان قامەتلىك ، كۆزلىرى يوغان ، كەكە ساقال پالۋانغا قاراپ ، — بۇ جەڭ ھېيلىلىرىنى نەدىن ئۆگەندىڭ ؟

— ھەي ، ئۇكام ! — دېدى قاڭرۇق ، «ھەي» نى ئالاھىدە سوزۇپ ، — مەن ئېلىپنىمۇ بىلمەيدىغان بىر قاراقورساق ، دەپتەر- كىتاب دېگەنلەرنى چۈشۈمدىمۇ كۆرۈپ باقمىغان . لېكىن بۇ دۇنيادا يەنە بىر ئوقۇسا - ئوقۇسا تۈگىمەيدىغان ئاجايىپ بىر كىتاب بار . بۇ كىتاب — تۇرمۇش ! ماڭا ھەممىنى تۇرمۇش ئۆگەتتى . چېرىكلەر مېنى تۇنقىلى تاغلارغا چىقتى . مەن تاشقا قالپىقىم بىلەن جۇۋامنى كىيدۇرۇپ ئۇلارنى ئالدىدىم . ئۇلار تاشقا ئاتتى . مەن باشقا ئاتتىم...

ئەلاخانلار بايانداي قەلئەسىگە يېقىنلاپ كەلدى . ئۇلار ئاتلىرىنى سېپىلدىن بىرقانچە يۇز مېتىر يىراقلىقتا تۇرغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ يېنىغا قويۇپ ، سېپىلنىڭ غەربىدىن ئوتتۇز مېتىرەدەك يىراق بولغان ئاق ئۆستەڭ ئىچىگە چۈشتى . ئۇلار قېلىن قار باسقان ئۆستەڭ ئىچى بىلەن تەستە مېڭىپ كىچىك بىر سايغا چىقتى . قېزىلىپ پۈتكەن لەخمىنىڭ ئاغزى شۇ سايغا چىقاتتى .

— دەققەت قىلىڭلار ! — دېدى ئەمىر كۆچىلىككە قاراپ ، — سېپىلدىكىلەر كۆرۈپ قېلىپ ، زەمبىرەك ئېتىپ ، ھەممىمىزنى ئۇ ئالەمگە ئۇزىتىۋەتمىسۇن !...

— خۇدايىم ساقلا !

— سېپىل ئاستىغا ، شۇنداقلا ئوق - دورا ئامبىرى ئاستىغا دورا كۆمۈپ بولدۇق . دورا قاچىلانغان كالا ئۇچىسىنى پىلتا قىلىپ ، بىر بېشىنى دورىغا تۇتاشتۇرۇپ قويدۇق ، — سادىر سېپىلدىكىلەر كۆرەلمەيدىغان بىر پاناھ جايدا تۇرغان مىڭبېشىلارنىڭ ئارىسىدا تۇرۇپ سۆزلەيتتى ، — ھۇجۇم باشلىنىدىغان چاغدا ، پىلتىغا ئوت ياقساقلا ، سېپىل ۋە ئوق -

دورا ئامبىرىنىڭ كۈلى كۆككە سورۇلىدۇ ، — ئۇ بىر تىنىۋېلىپ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئىچىنى كۆرىمىز دېسەڭلار ، مەن باشلاپ ماڭاي !...

— بولدى ! سېنىڭ سۆزۈڭگە ئىشىنىمىز ! — دېدى ئەلاخان سادىرغا قاراپ ، — ئەمدى قەيەرگە بارىمىز ؟

— ئولجا ئېلىنغان زەمبىرەكلەر ئورۇنلاشتۇرۇلغان جايىنى ، سېپىلغا چىقىش ئۈچۈن تەييارلانغان شوتىلارنى ، قەلئەنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ناغرا ـ سۇنايچىلار ئۈچۈن ياسالغان پەشتاقنى كۆزدىن كەچۈرسەكمىكىن ؟ — دېدى ئۇزۇن بۇرۇتلۇق توقىلەك مىڭبېشى ئەلاخانغا قاراپ .

ئۇلار ئاتلىرىنى قويغان جايغا قايتىپ كېلىپ ئاتلىرىغا مىندى .

* *

بۈگۈن سېپىلنىڭ سىرتىدا بولۇۋاتقان ئالامەتلەرنىڭ سەۋەب ۋە سىرلىرىنى بىلەلمىگەن بايانداي ھەربىي قەلئەسىنىڭ باشلىقى با دارېن ئۆز بۆلمىسىدە تېرىكىپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ تاتارغان چىرايىدىن قايغۇ ـ ھەسرەت ئۆرلەيتتى . ئىششىغان قاپاقلىرى ، ساڭگىلىغان كالپۇك ۋە يۇزىنىڭ گۆشلىرى ، ئۆسكەن شالاڭ ساقال ـ بۇرۇتى ئۇنىڭ تەلەتىنى تېخىمۇ خۇنۇك كۆرسىتەتتى . با دارېننىڭ سەل پۇلتىيىپ چىققان كۆزى ئالدىدىن سېپىلغا قارىتىپ قويۇلغان زەمبىرەكلەر ، يېڭىدىن ياسالغان ناغرا پەشتىقى ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ سېپىل ئەتراپىدا كۆپەيىشى قاتارلىقلار بىر ـ بىرلەپ ئۆتۈپ ، بېشىغا تۈيۈقسىز چاقماق چاققاندەك بىر ئوي كەلدى . ئۇ ئۆز خىيالىدىن قانتىق چۆچۈپ ، ئولتۇرغان ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى .

«قوزغىلاڭچىلار بۈگۈن كېچە بىزگە ھۇجۇم

قىلالامدۇ ـ يە ؟... »

ئۇ ئىشككە كېلىپ ، ئىشكىنى ئېچىپ بېشىنى چىقاردى :

— كىم بار ؟

ئېگىز بويلۇق مۇھاپىزەتچىسى ياندىكى ئۆيدىن ئالدىراپ چىقتى .

— تېز بېرىپ چېرىك باشلىقلىرىنى چاقىرىپ كەلگىن ! — دېدى كۆزلىرى ئىچىگە ئولتۇرغان با دارېن ، ئالدىغا كەلگەن مۇھاپىزەتچىسىگە قاراپ .

ئېگىز مۇھاپىزەتچىسى كەينىگە بۇرۇلۇپ تېز مېڭىپ كەتتى . با دارېن يەنە بۆلمىسىگە كىرىپ ، ئۈستىلىنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئۇ بېشىنى سېلىپ خىيالغا پاتتى :

«تەييارلىقىمىز بار . شۇنداقتىمۇ چېرىك باشلىقلىرىدىن يەنە بىر سۈرۈشتۈرگىنىمىنىڭ زىيىنى يوق . ناۋادا بىر بوشلۇق چىقىپ قالسا ، تولدۇرۇۋېلىشقا ئۇلگۈرىمىز ، — ئۇ بىردەم خىيالدىن توختاپ يەنە داۋام قىلدى ، — قانداق قىلىپ بولمىسۇن ، ئۇلارنى سېپىلغا كىرگۈزمەسلىكىمىز لازىم ، سېپىلغا كىرىۋالسا بىزنىڭ تۈگەشكىنىمىز شۇ ! — ئۇ يەنە خىيالدىن توختاپ تالاغا قۇلاق سالدى . كېلىۋاتقان ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلانمىغاندىن كېيىن ، خىيالىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئۆتكەنكىدەك سېپىلنى يەنە پارتلاتسا ، بىرقانچە زەمبىرەكنى دەرھال يۆتكەپ بېرىپ ، توختىماي ئېتىپ ، قوزغىلاڭچىلارنى بىر قەدەممۇ ئالغا باستۇرماسلىق لازىم... »

چېرىك باشلىقلىرى بىرلەپ ـ ئىككىلەپ كىرىپ با دارېننىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى . ئۆز باشلىقىنىڭ بېشى چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن چېرىك باشلىقلىرى : بىرەر خەتەر كېلىۋاتامدۇ ، نېمە دېگەندەك ئالاقزادە بولۇپ قاراشتى .

— سىرتتىكى ئالامەتلەردىن بۇگۈن كېچە ياكى تاڭ سەھەردە قوزغىلاڭچىلار ھۇجۇم قىلىدىغاندەك تۇرىدۇ ، — دېدى با دارېن

هېرىپ ـ چارچاپ هالى قالمىغان ئادەمدەك سۆز باشلاپ ،— ئۇلار هۇجۇم قىلىپ قالسا ، سېپىل ئۈستىدە زەمبىرەك ، مىلتىق ، ئوقيالارنىڭ ئوق ـ دورىسى يېتەمدۇ ؟ باشقا تەييارلىقلار قانداق ؟ قېنى ، بىر ـ بىرلەپ ماڭا دوكلات قىلىڭلار !

چېرىك باشلىقلىرى بىر ـ بىرلەپ دوكلات قىلىشقا باشلىدى . بـا دارېن ئارىلاپ سوئال قويۇپ ، هەربىر چېرىك باشلىقىنىڭ دوكلاتىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدى . دوكلات تۈگىگەندىن كېيىن ، ئـۇ بىردەم كۆزىنى يۇمۇپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى ، ئاندىن قىزارغان كۆزلىرىنى ئېچىپ ، سۆزىنى باشلىدى :

— قورشاۋدا قالغىنىمىزغا ئىككى يىل بولدى . سىرتتىن يـاردەم كـەلـمـىـسـە ، ئـۆزىـمـىـز قـورشـاۋنى بۇزۇپ چىقىپ كېتەلمەيمىز . قوزغىلاڭچىلارنى سېپىل ئىچىگە كىرگۈزمىسەكلا ، هـايـات يـاشـيـالايـمـىـز ، ئۇلار سېپىل ئىچىگەكىرىۋالسىلا ، ئۆلگىنىمىز شۇ ! — با دارېن چوڭقۇر بىر خۇرسىنىپ سۆزدىن تـوخـتـىـدى . ئـۇ ئـۆزىگە قاراپ تۇرغان چېرىك باشلىقلىرىغا قاراشتىن قورققاندەك ، كۆزىنى ئىشىك تەرەپكە تىكىپ خىيال بىلەن يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى . ئۇ شۇ تاپتىكى تۇرقى ۋە روهىي هالىتى بىلەن بىر چۈشكۈن دەرۋىشكىلا ئوخشايتتى ، — كـۇرە جاڭجۇنىمۇ بىرقانچە قېتىم چېرىك چىقارغان بولسىمۇ ، قـوزغـىـلاڭچىلارغا تەڭ كېلەلمىدى . بۇنداق ئەهۋالدا جاڭجۇن ئالىيلىرىنىڭ بېيجىڭغا ئادەم ئەۋەتىپ ، يـاردەمگە چېرىك سورىشى تـۇرغـانلا گـەپ . خـان ئـەۋەتـكـەن لـەشكەرلـەر يولـدا كـېـلـىۋاتقانـدۇر ؟ ! سېپىلنى تارتقۇزۇپ قويمىساقلا ، چوقۇم يارەمگە لەشكەر كېلىدۇ . بۇ كۈنگە ئۇزاق قالمىدى . مېنىڭ بۇ سۆزلىرىمنى چېرىكلەرگە يەتكۈزۈڭلار ! خان ئەۋەتكەن چېرىكلەر يېتىپ كەلگۈچە جان تىكىپ سېپىلنى قوغدىشىمىز لازىم ! بۇ ئـۆزىمىزنى قوغدىغانلىق بولىدۇ . هەربىر چېرىك شۇنى ئېنىق بـىـلىشى كېرەككى : سېپىلنى تارتقۇزۇپ قويساقلا ، هەممىمىز

ئۆلىمىز ! ئۇنىڭدىن ئاخىرقى بىر ئادىمىمىز قالغۇچە ، سېپىلنى قوغداپ ئۆلەيلى ! — با دارېن كېيىنكى سۆزلىرىنى ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزلىدى . ئۇ يەنە بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، چېرىك باشلىقلىرىغا بىر- بىرلەپ قاراپ چىقتى . ئۇلار دېمىنى ئىچىگە يۇتقاندەك ئۇنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى . ئۇلارنىڭ تۇرقىدىن ، روھىي ھالىتىدىن يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئەجىلىنى كۆرۈۋاتقانىدەك بىر ۋەھىمە - قورقۇنچ كۆرۈنەتتى ، — راستتىنلا بۇگۈن قوزغىلاڭچىلار ھۇجۇم قىلسا ، يا سېپىل ئاستىغا دورا كۆمۈپ پارتلىتىش ، يا بىزدىن ئولجا ئالغان زەمبىرەكلەر بىلەن ئېتىپ بۇزۇشى ، ئۆزلىرىگە سېپىلغا كىرىش يولى ئېچىشى مۇمكىن . مەن يۇز بېرىش ئېھتىمالى بولغان يۇقىرىقى ئەھۋالغا ئاساسەن ، ما چېرىك باشلىقىنى ئۆزىنىڭ چېرىكلىرى بىلەن سېپىلغا چىقماي ، سېپىل ئىچىدە قېلىشقا بۇيرۇيمەن . سىلەر ، ما چېرىك بېشى ، ئۇخلىماي جىددىي ھالەتتە تۇرۇشۇڭلار ، سېپىلنىڭ بىرەر يېرى ئۆرۈلسە ، دەرھال بېرىپ ، كىرىشكە ئۇرۇنغان قوزغىلاڭچىلارنى توسۇشۇڭلار لازىم . ئۆزۈڭلاردا ئىككى زەمبىرەك بار ، مەن يەنە ئىككى زەمبىرەك قوشۇپ بېرىمەن . ناۋادا ياردەم كېرەك بولسا ، ماڭا دەرھال ئادەم ئەۋەتىڭ ! مەنمۇ سېپىلدىن چۇشۇپ سىلەر بىلەن بىللە بولۇشۇم مۇمكىن ! بىز ئۆتكەنكىدەك بىرمۇ قوزغىلاڭچىنى ئۆتكۈزمەي ، بۇزۇلغان جايىنى ئېتىۋېلىشىمىز كېرەك !...

* *

پەنجىرىدىن كەچكى شەپەقنىڭ قىزىل شولىلىرى ئۆچۈۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئالەمگە كېچە قارا چېچىنى يېيىۋاتاتتى . سېپىلغا چىقىپ كېتىۋاتقان با دارېن ئاسمانغا قارىدى . ئوچۇق ئاسماندا سان - ساناقسىز يۇلتۇزلار جۇلالىنىپ

ئاجايىپ چىرايلىق جىمىرلاۋاتاتتى . لېكىن ، ئەس ـ يادى ئەجەل ۋەھىمىسى بىلەن تولىمانلىشىپ كەتتى . با دارېن ئۇلارنىڭ گۈزەللىكىنى كۆرەلمەيتتى . شىمال تەرەپتىن كېلىۋاتقان سوغۇق شامال ئۇنىڭ يۈزىگە يېڭىدەك سانجىلىپ ئېچىشتۇراتتى . كەينىدىن كېلىۋاتقان ئىككى مۇھاپىزەتچىسىمۇ سوغۇقتىن شۇمشىيىپ سېپىلغا ئۆرلەيتتى .

سېپىلغا چىقىپ ، سېپىلنىڭ مۇداپىئە تېمى ئالدىغا كەلگەن با دارېن شىمالىي تەرەپكە قاراپ چەكچىيىپ قالدى .

— نېمىدۇر بولار ؟ — دېدى ئۇ گاڭگۇل تەرەپتىكى بىر ئېگىز دۆڭدىن لاۋۇلداپ چۈشۈۋاتقان بىھىساب مەشئەللەرنى كۆرۈپ ، ئارقىسىدا تۇرغان ئىككى مۇھاپىزەتچىسىمۇ با دارېننىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەي ، ئەقىل ـ ھوشىنى يوقىتىپ چەكچىيىپ قارايتتى . با دارېن تېخىچە ئۇلارنىڭ نېمىلىكىنى بىلەلمەي ، بويى شۇركۈنۈپ ، تىترەك ئولاشتى . بىر چاغدا مەشئەللەر چۈشۈپ بولۇپ نەگىدۇر يوقالدى .

بۇگۈن روزىغا ئون بىر ، كېچە سائەت بىردىن كېيىن روزىغا ئون ئىككى بولىدۇ① . ئون بىر كۈنلۈك ئاي كۈنچىقىشتىن ئۆرلەپ ، ئىلى ۋادىسىنى يورۇتتى . ئاي نۇرى ئاستىدا يانتاق قارلىق تاغلار ، دۆڭلەر ، دالىلار مۇقەددەس جەڭنىڭ ھارپىسىدا جۇلالىنىاتتى .

ۋەھىمە بىلەن كېتىۋاتقان با دارېن مۇھاپىزەتچىلەردىن بىرىنىڭ ئەنسىز ۋارقىرىشىدىن چۆچۈپ توختىدى .

— يەنە چۈشۈۋاتىدۇ .

با دارېن گاڭگۇل ئېغىزىدىكى دۆڭگە يەنە قارىدى . بىھىساب ئاياغلىق مەشئەللەر تۆپىدىن پەسكە چۈشۈۋاتاتتى . بۇنى كۆرۈپ

---

① بۇ ھىجرىيە 1282 ـ يىل رامىزان ئېيى (9 ـ ئاي) نىڭ 12 ـ كۈنى تاڭ سەھەردە بايانداينىڭ ھۆجۇم باشلانغان ۋاقىتتىن كۆرسىتىدۇ . بۇنى مىلادىيە بويىچە ھېسابلىساق ، 1866 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنىگە توغرا كېلىدۇ

ئەقلىنى يوقاتقان بايانداي قەلئەسىنىڭ باشلىقى : بۇ قانداق كارامەت ؟ قاياقتىن كېلىۋاتقان قانداق لەشكەرلەر بۇ ؟ دەپ ئويلاپ غال ـ غال تىترەشكە باشلىدى .

دۆڭدىن چۈشۈۋاتقان ئاياغلىق مەشئەللەر سادىرنىڭ «ئۆچكە باتۇرلىرى »... ئۇلارنىڭ مۇڭگۈزلىرىگە قادالغان مەشئەللەر ئايدىڭ كېچىنى تېخىمۇ يورۇتۇپ يېنىپ ، سېپىلدىكى چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنىڭ جېنىنى ئېلىۋاتاتتى . ئەگەر بۇ نەچچە يۈز ئۆچكىنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازلىرى سېپىلدىكىلەرگە ئاڭلانغان بولسا ، يۈرەكلىرى يېرىلىپ كېتەتتى . ئىچ ـ ئىچىدىن تىترەك ئۆرلەۋاتقان با دارىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا شۇنچىلىك ئۇرۇنسىمۇ ، چىشلىرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس كاسىلداۋاتاتتى .

مۇڭگۈزلىرىگە مەشئەل باغلانغان «ئۆچكە باتۇرلار » دۆڭدىن چۈشۈپ ، سېپىلدىكىلەرگە كۆرۈنمەي دۆڭنى ئايلىنىپ كەينىگە ئۆتەتتى . ئۇلار يەنە دۆڭگە چىقىپ ، دۆڭدىن سېپىلدىكىلەرنىڭ ئەقىل ـ ھوشىنى ئېلىپ چۈشەتتى ، «ئۆچكە باتۇرلار » نىڭ بۇنداق چۈشۈپ ـ چىقىشى تا يېرىم كېچىدىن ئۆتكىچە داۋاملىشاتتى . سادىر پالۋاننىڭ بۇ جەڭ ھېيلىسى سېپىلدىكى چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنى روھىي جەھەتتىن تۇگەشتۇرۇپ باشلىنىدىغان ھۇجۇمغا سىرلىق قۇدرەت ئاتا قىلدى .

با دارىنىڭ ئەپيۇن خۇمارى تۇتتى . ئۇ ئەمدى مۇھاپىزەتچىلىرىنى باشلاپ سېپىلدىن چۈشۈپ كېتىشكە ئالدىرىدى . بىراق تۇيۇقسىز شاراقلىغان ئاۋازلار بىلەن تەڭ ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ئۇنى يەنە توختىتىپ ، سېپىل قىرىغا ئەكەلدى . ئۇ سېپىلنىڭ مۇھاپىزەتچى تېمى يېنىدا تۇرۇپ ئالدىغا قارىدى . سېپىلدىن ئانچە يىراق بولمىغان جايدا ئاتلارغا مىنگەن قامەتلىك يىگىتلەر ياردىن چۈشۈپ كېتىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ ئاتلىرىدىن شاراقلىغان سادا چىقىپ ، كېچە جىمجىتلىقىنى بۇزاتتى . «بۇلار قاياقتىن كېلىۋاتقانلاردۇر ؟ — دەپ ئويلىدى با

دارېن پۈتۈنلەي دېگۈدەك روھىي جەھەتتىن تۈگىشىپ ، — ئاھ تەڭرىم ، ئۆزۈڭ ساقلىمساڭ ، بۇگۈن كىچە بىز راستىنلا جېنىمىزدىن ئايرىلىمىز !... »

سېپىلدىكى چېرىكلەر قورقۇپ تىترەپ با دارېنغا قارىدى .

— بىر توپى ئۆتۈپ كەتسە ، يەنە بىر توپى كەلمەكتە . كىبلىۋاتقانلار ھەددى ـ ھېسابسىز ! — دېيىشتى چۈرقىرىشىپ چېرىكلەر ، ئۇلارنىڭ ئاۋازىدىن تىترەۋاتقانلىقى ئېنىق بىلىنىپ تۇراتتى .

بۇ سادىر پالۋاننىڭ ئىككىنچى جەڭ ھېيلىسى ئىدى .

با دارېن قاراۋېرىشكە چىدىمىدى . ئۇنىڭ ئەپيۇن خۇمارى تېخىمۇ كۈچەيىپ كەتتى . ئۇ بۇ كېچىنىڭ ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئالدىراپ سېپىلدىن چۈشتى ـ دە ئۆيىگە قاراپ يۈگۈردى...

* *

بىر ئۇلۇغ تارىخىي دەقىقە يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى .

قوللىرىغا قورال ئېلىپ ئۆز ئازادلىقى ئۈچۈن قوزغالغان خەلق ئۇزۇن سەپ تارتىپ ھۇجۇمغا ئاتلىنىش بۇيرۇقى كۈتەتتى . سېپىلنىڭ شىمالىدىكى يېڭىدىن ياسالغان ياغاچ پەشتاق ئۈستىدە ناغرا ـ سۇنايچىلار ناغرا ـ سۇنايلىرىنى چېلىشقا تەق بولۇپ تۇراتتى .

زېمىن ئاستىدىن بىر نۇرلۇق ئىلاھ كۆتۈرۈلۈۋاتقاندەك كۈنچىقىش تەرەپ سۇزۇلۇپ كېلەتتى . ئالتۇن رەڭگىدىكى چولپان ئۆز خۇشاللىقىنى باسالمايۋاتقاندەك ھاياجان بىلەن كۈلۈمسىرەيتتى . سوغۇق يەنىمۇ كۈچەيمەكتە . قەھرىتان قىش ئازراقمۇ بوشىغاندەك كۆرۈنمەيتتى . شىمال تەرەپتىن كېلىۋاتقان

سوغۇق شامالنىڭ ئۆتكۈر يېڭنىلىرى يۈزلىرگە سانجىلاتتى . دەل - دەرەخلەر ئاپئاق قىرولىنىپ ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى . بايانداي سېپىلى ئەتراپىدىكى قارلىق زېمىن بىر سېھرلىك ئالەمدەك ھاياجان ئىچىدە نەپەسلىنەتتى .

ئۇيقۇسىغا قانمىغان مەزمەزات ، قازىكالان موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم قاتارلىق يوغان ئاق سەللىلىك ، سۆسەر تۇماقلىق ئادەملەر سەپ تارتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ كەينىدە ، بىر پاكار راق تۆپىلىك ئۇستىدە بەزىلىرى ئەسنەپ ، بەزىلىرى ئۆزئارا پاراڭلىشىپ باشلىنىدىغان ھۇجۇمدىن پەرۋايى پەلەك تۇراتتى . ھەتتا بەزىلىرىنىڭ كۆكەرگەن چىرايىدا بۇ يەرگە كەلگىنىگە پۇشايمان قىلغانلىقى كۆرۈنەتتى . قوللىرىغا مىلتىق ، نەيزە ، ئارا ، گۇرجەك تۇنقان قوزغىلاڭچىلار تۆپىلىكتىكىلەرگە كەينىنى قىلىپ ، يىراقتىكى سېپىلغا قارايتتى . ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئاتلىق ، بىر قىسمى پىيادە بولۇپ ، ئۆرگۈلەينىك[1] ئىككى چاقىغا بېكىتىلگەن ئۇزۇن شوتىلارمۇ كۆزگە چېلىقاتتى .

بۇگۈنكى بايانداي ھۇجۇمىغا قوماندانلىق قىلىدىغان ، بويى ئېگىزمۇ ئەمەس ، پاكارمۇ ئەمەس ، قامىتى خۇش پېچىم ئەلاخان سەپ تارتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىدا تۇراتتى . ئۇ ۋاقتى بولغاندەك يېنىدىكى پەرمانچىسىغا بۇرۇلدى :

— سەپكە چاقىرىڭ !

پەرمانچى دەرھال كەينىگە بۇرۇلۇپ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى :

— سەپراس !

پاراڭلار توختىدى . سەپلەر رەتلەندى . ئادەملەر ھاياجان بىلەن نەپەسلىنىپ ئالدىغا قارىدى .

---

① ئۆرگۈلەي — كۆتەك ھارۋا .

— مۇناجات باشلانسۇن ! — دېدى يەنە ئەلاخان ئۇزۇن پۈتلۈق پەرمانچىغا قاراپ .

ئەلاخاننىڭ سۆزىنى پەرمانچى بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ تەكرارلىدى . قارلىق دالا پەرمانچىنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن يەنە بىر ياڭراپ كەتتى .

ياغاچ پەشتاقتىن يالغۇز سۇنايىنىڭ ھەم مۇڭلۇق ، ھەم تەسىرلىك ناۋاسى ئاڭلاندى . بارلىق ئادەم سۇنايىنىڭ سېھىرلىك ئاھاڭىغا بەند بولۇپ ، ئۇن ـ تىنسىز ھاياجان ئىچىدە تۇراتتى . چالغۇچى دۇگىلەك ئاغزىنى ھەر تەرەپكە قارىتىپ ، پۈتۈن مۇھەببەت ۋە ئېتىقادى بىلەن چېلىۋاتقان سۇنايىنىڭ ياڭراق ئاۋازى جەمجەت دالىنىڭ ھاۋاسى ياڭرىتىپ ، يىراق ـ يېقىنلارغا تارقاتتى . بۇ سېھرىق مىستىن ياسالغان سۇناي ياڭرىتىۋاتقان مۇناجاتتىن ئۆتكەنلەرنىڭ ئاھۇ پەريادى ، ئىرادىسى ۋە ئارزۇ ـ ئارمانلىرى تاكى سۇزۇلۇۋاتقان يەرۇ ئاسمان ئارىسىغا يېيىلاتتى .

مۇناجات تۇگىدى . ئۇنىڭغا ئۇلىنىپلا ناغرا چېلىندى . ناغرىنىڭ ياڭراق ساداسى سەپ تارتىپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلارغا ھۇجۇم ۋاقتىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقىدىن خەۋەر بەردى . ئەلاخاننىڭ بۇيرۇقى ، پەرمانچىنىڭ جاكارلىشى بىلەن ئاتلىق ۋە پىيادە قوزغىلاڭچىلار شىمالىي ۋە غەربىي تەرەپتىن بايانداي سېپىلىغا قاراپ ئاتلاندى . ئۇلار بايانداي سېپىلىغا يېقىنلاپ كېلىپ توختىدى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ توختىشى بىلەن جەڭ ناغرىسى «شىلىيان» نىڭ ھەيۋەتلىك ناۋاسى جاراڭلىدى . بۇ سادىر پالۋانغا بېرىلگەن پىلتىغا ئوت يېقىش بەلگە بۇيرۇقى ئىدى .

كۇنچىقىش ئۇپۇقى بارغانسېرى سۇزۇلۇپ ، زېمىننىڭ تېگىدىن چىقىۋاتقان يورۇقلۇق ئىلاھى يېقىنلاپ قالغانلىقىدىن خەۋەر بېرەتتى ، ئۇ ئۇپۇققا ئۆرلىگەندە زۇلمەتلىك كېچە تۇگەپ ، ئاجايىپ يورۇق كۇندۇز باشلىناتتى .

كىچىككىنە ساي ئىچىدىكى لەخمىنىڭ ئاغزىدا كۆيۈۋاتقان ئوتۇنلارنىڭ يېنىدا ئوغۇللىرى بىلەن تۇرغان سادىر «شىليان» نى ئاڭلاپ ، لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان ئوتۇندىن بىرنى ئېلىپ ، دورا قاچىلانغان كالا ئۇچىيىنىڭ يەردىن ئەتەي‌كۆتۈرۈپ قويۇلغان ئۇچىغا ئۆز قولى بىلەن ئوت ياقتى . ئۇنىڭ يۈرىكى هاياجان بىلەن ئۆرۈپ ، يوغان كۆزلىرى چاقناپ كەتتى . كالا ئۇچىيىگە ئوت دەرهال تۇتىشىپ ، ئۇچقۇن پۈركۈپ ، ناهايىتى تېزلىك بىلەن لەخمە ئىچىگە ئوق يىلاندەك ئىلگىرىلىدى . سادىر ئوغۇللىرىغا قارىدى :

— بۇ يەردىن دەرهال كېتەيلى !

قامىتى قارىغايدەك ئاتا ۋە ئوغۇللار ئاخىرقى ۋەزىپىسىنى ئەنە شۇنداق تاماملاپ يۈگۈردى . ئۇلار كىچىك سايدىن چىقىپ ، ئىچىگە قار تولغان ئاق ئۆستەڭ ئىچىگە چۈشۈپ بىرئاز يۈگۈرگەندىن كېيىن ، سىرتقا چىقىپ ، بىر ئويمانلىققا كېلىپ يەر بېغىرلاپ ياتتى .

دەهشەتلىك گۈلدۈرلىگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ زېمىن خۇددى قاتتىق يەر تەۋرىگەندەك سىلكىندى . پۈرىدە ئۆرلىگەن دورا تۇتۇنى بىلەن بىللە ئەڭ قېلىن ، ئەڭ ئېگىز سېپىلنىڭ توپا ـ كېسەكلىرىمۇ ئاسمانغا ئۇچتى . هەممە ياقنى ئىس ـ تۈتەك ۋە توپا ـ چاڭ قاپلاپ هېچنېمىنى كۆرگىلى بولماي قالدى . بىرنەچچە پارتلاشنىڭ ئىس ـ تۈتەك ، چاڭ ـ توزانلىرى بېسىلمايلا ، يەنە گۈمبۈرلىگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ ، زېمىن سىلكىنىپ كەتتى . پارتلىغان ئوق ـ دورا ئامبىرىدىن كۆتۈرۈلگەن ئىس ـ تۈتەك ، ئوت ـــ يالقۇن ، توپا ـ چاڭ ئاسمانىنىڭ يۈزىنى توسۇۋالدى . گۈمبۈرلەشلەر بىرهازاغىچە بېسىلماي قارلىق دالىنى ياڭرىتىۋەتتى .

«··· قالدى هەممە قايغۇرۇپ ،
ئويلاپ ـ چايقاپ بېشىنى .

سادىر دېگەن خوخەنزە ،
قولغا ئالدى تېشىنى[1] .
كولاپ سېپىل تېگىنى
كۆمدى كۆپلەپ دورىنى .
پىلتە بىلەن ئوت ياقتى
قىلىپ ئوبدان ئېپىنى .
گۈمبۈرلىگەن ئۈن بىلەن
سېپىلىمۇ گۈم بولدى .
ئاندىن لەشكەر يۈگۈرۈپ
دۈشمەنلەرگە تېغ ئۇردى··· »[2]

قوزغىلاڭچىلار هاياجان ئىچىدە ئىس ـ تۈتەك ، ئوت ـ يالقۇن ، توپا ـ چاڭ ئىچىدە قالغان سېپىلغا تىكىلىپ ، ئەلاخانىڭ هۇجۇم پەرمانىنى كۈتۈپ تۇراتتى . ئۇلار پالۋانىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىسىلا ، ئۇزاقتىن بېرى كۈتۈپ كېلىۋاتقان هۇجۇمغا ئۆتۈپ ، قىيقاس ـ چۇقان بىلەن سېپىلنىڭ ئۆرۈلگەن يېرىدىن قەلئە ئىچىگە يولۋاسلاردەك ئېتىلاتتى . دەل شۇ چاغدا يورۇۋاتقان قارلىق زېمىننى ياڭرىتىپ ناغرا ـ سۇنايىنىڭ هەيۋەتلىك ساداسى ئاڭلاندى . بۇ سادانى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلار خۇددى كەلكۈن قىيانىدەك سېپىلدىن ئېچىلغان شورىغا قاراپ يۈگۈردى . سېپىلنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىن ئېتىلىۋاتقان زەمبىرەكلەر ، مىلتىقلار يەر ـ جاهاننى بېشىغا كىيدى . گۈمبۈرلىگەن ئاۋازلار قوزغىلاڭچىلارنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ، يورۇۋاتقان تاڭ سەهەرنى جاراڭلىتىۋەتتى .

بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار ئۆرگۈلەينىڭ چاقىغا باغلانغان

---

① تېشى — جوتۇ .
② شۇ چاغدا توقۇلغان خەلق قوشقىنىڭ پارچىسى .

ئۇزۇن شوتىلارنى ئىتتىرىپ بېرىپ ئېگىز سېپىلغا تىكلەيتتى . ئۇلار تاش - كېسەك ، قاينىتىلغان مايلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن تەييارلىغان قوراي ، ئوت - چۆپلەرنى بېشىغا كىيىپ ، قويۇلغان شوتىلار بىلەن سېپىلغا ئۆرلىدى . جېنى ھەلقۇمغا كېلىپ قالغان چاغ سۇلالىسى چېرىكلىرى سېپىل ئۈستىدە ئوق ، تاش - كېسەك ، قاينىق سۇ ۋە مايلارنى ئېتىپ ۋە تۆكۈپ چىقىۋاتقانلارنى توسۇشقا ئۇرۇناتتى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ بەزىلىرى ئوق تېگىپ شوتىلاردىن ۋايۋايلىغىنىچە يەرگە ئۈچۈپ كېتەتتى ، كۆپ قىسمى شوتىنىڭ بالداقلىرىدىن ئالدىغا قاراپ ئۆرلەيتتى .

جەڭ ناغرىسى شىددەت بىلەن چېلىنىۋاتاتتى . سۇنايمۇ ھۇجۇمغا ئۆتكەن باتۇرلارغا غەيرەت ۋە جاسارەت چېچىۋاتقاندەك ياڭرايتتى . سېپىلنىڭ ئۈستى ۋە ئاستىدا قىيقاس - چۇقان ، نالە - پەرياد ، ئېتىلىۋاتقان زەمبىرەك ۋە مىلتىقلارنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازلىرى قوماچ قورۇغاندەك ياڭرايتتى . يېڭى چىققان قۇياش بولۇۋاتقان جەڭگە كۈلۈپ قارايتتى .

مانا ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدى سېپىل ئۈستىگە چىقتى . سېپىلغا چىققانلار بىلەن سېپىلدىكىلەر ئارىسىدا دەھشەتلىك جەڭ باشلىنىپ كەتتى .

«چاراققا - چۇرۇققا قىلىنچلار ئۇنى ،
تاراققا - تۇرۇققا سالىب غولدىنى .
جاراققا ، جۇرۇققا ، تاراققا - تۇرۇق ،
قولۇ فوت سۇنۇق ، باشى ، قاشى يارۇق .
چاقىشىپ ، ئۇرۇشۇپ قىلىپ ھاي - ھۇي ،
يارىم ئۆلگەن ئادەم چېكىپ ۋاي - ۋۇي .
دەلىرلەر ئۇزۇن نەيزە قولىغا ئالىب ،
گاھى بەزىسى قارىنغا تىغ سالىب .

كى پەھلىۋانى ئەئداغا ئاتىپ تۇفەك ،
گاھى توپ ئىچىگە ئېتىپ زەنبۇرەك .
گاھى ئول قاچىبۇ گاھى بول قاچىب ،
گاھى بىر - بىرىنىڭ قانىنى ساچىب··· »[1]

سىپىلغا چىققان قەھرىمان قوزغىلاڭچىلار چىققۇچە تالاي قۇربان بەرگەن بولسىمۇ ، ئۇلار سىپىل ئۈستىدە يەنە تالاي ئەزىز سەپداشلىرىدىن ئايرىلدى . ئۇلار باتۇرلارچە جەڭ قىلىپ ، ھەتتا چېرىكلەرنى كۆتۈرۈۋېلىپ سىپىل قۇقتىلىرىدىن ئارتىلدۇرۇپ قەلئە ئىچى - سىرتىغا تاشلىۋەتتى···

سىپىلدىن ئېچىلغان شورىغا قاراپ ئېتىلغان قوزغىلاڭچىلار ئىچىگە كىرەلمىدى . دەرھال يۈگۈرۈپ يېتىپ كەلگەن چەڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى مىلتىق ۋە زەمبىرەكلىرىدىن ئوق ئېتىپ ، كەلگەنلەرنى قانغا بويىۋەتتى . تالاي قېرىنداشلىرىدىن ئايرىلغان قوزغىلاڭچىلار ئەتراپقا يېيىلىپ يېتىپ پەيت كۈتتى . بۇنى كۆرگەن چەڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنىڭ مىلتىق ۋە زەمبىرەكلىرىدىن ئوق ئېتىشمۇ سۇسلاتتى . سادىر بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار بىللەن بىللە ئۆلگەن قېرىنداشلىرىنىڭ جەسەتلىرىنى ئۈستى - ئۈستىگە دۆۋىلەپ ، دالدا ياسىدى . ئەلاخان ئىككى زەمبىرەكنى بۇ يەرگە يۆتكىتىپ كەلدى . كەينى - كەينىدىن ئېتىلغان زەمبىرەكلەرنىڭ ئوقى شورىدىن ئۆتۈپ ، قەلئە ئىچىگە چۈشۈپ ، چېرىكلەرنىڭ نالە - پەريادىنى ئاڭلاتتى . شۇ چاغدا ئەلاخان پالۋاننىڭ : «قېرىنداشلار ، ئالغا !» دېگەن ئاۋازى گۈلدۈرمامىدەك جاراڭلاپ كەتتى . ئورنىدىن ئۇچۇپ تۇرغان سادىر بىرىنچى بولۇپ ئالدىغا يولۋاستەك ئېتىلدى . ئۇ شورىدىن ئۈچۈپ ئۆتۈپ ، بايانداي ئىچىگە بىرىنچى بولۇپ

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 20 - بەت .

كـــردى . ئـۇنىڭ كەينىدىن قىيقاس ـ چۇقان بىلەن كەلگەن قـوزغـىلاڭچىلار شورىدىن ئۆتۈپ قەلئە ئىچىگە كىرىپ ، كوچا جەڭلىرىنى باشلىدى . كوچا جەڭلىرى قاتتىق بولدى .

«بولۇپ ئات كېچىپ قان توۋاقى قىزىل ،
كى تاملار قىزىل ھەم سۇۋاقى قىزىل .
تورۇسلار قىزىل ھەم قومۇشلار قىزىل ،
كى خەنجەرنى سالغاندا مۇشلار قىزىل .»①

قـوزغـىلاڭچىلار كوچا ـ كوچىلاردا ، ھويلا ـ ھويلىلاردا تـوختـىمـاي جـەڭ قىلىپ ، دۇشمەنلەرنى قاچىدىغانغا تۆشۈك تـاپقـۇزمـىدى . بـۇنى كـۆرگـەن بـا داربن ئەجەل كۇنىنىڭ كـەلـگـەنـلىكىنى بىلىپ ، ئائىلە تاۋابـئـاتلـىرى ، يېقىنلىرى بـىـلـەن بـىـر سـارايـغا يـىغىلىپ ، دورا بىلەن ئۆزلـىرىنى پارتلىتىۋەتتى .

«مۇنى كۆردى داربن ئۆزى قىلدى شۇت ،
ئىماراتنغا ، ئۆزىگە قويدى ئوت .
تۇتۇنلەرگە تولدى بايانداي ئىچى ،
جاھان بولدى گويا قاراڭغۇ كېچى .
قاچان بولۇپ ئېردى بۇ داربن ھالاك ،
كى تابىئلارى بولدى كۆپ دەرناك... »②

قـەلئە ئىچىدىكى جەڭ ئۇچ كېچە ـ كۇندۇز داۋاملاشتى . بايانداينى ئازاد قىلغان قوزغىلاڭچىلار شۇ كۇنى كەچتە كوچىلارغا

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 20 ـ بەت .
② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 20 ـ بەت .

ئۇلۇغ گۈلخانلارنى يېقىپ ئۈسسۈل ئويناپ ، ناخشا ئېيتىپ ، تاڭ سۈزۈلگىچە شادلىققا چۆمدى...

* *

بايانداي كوچىلىرىدا گۈلخانلارنى يېقىپ ئۇنىڭ چۆرىسىده ناخشا ئېيتىپ ـ ئۈسسۈل ئويناۋاتقان يۈرتداشلىرىغا قاراپ تۇرغان موللا بىلالنىڭ يۈرىكى بىر خىل خۇشاللىق هاياجىنىدا ئويناپ كەتتى . ئۇ ئەمدى كۆزىنى يۆتكەپ ئاق قار ئاستىدا يانقان قاراڭغۇلۇق ئىچىدىكى تاغلارغا ، ئېدىر ۋە تۆپىلىكلەرگە ، بىپايان دالىلارغا مۇھەببەت بىلەن تىكىلدى .

«سۆيۈملۈك ئىلى ، مېنىڭ ئانىجان يۇرتۇم ! » دېدى شائىر ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان يۇرىكىنىڭ قاينىق هېسسىياتلىرى بىلەن پىچىرلاپ .

نازىم گويا يېڭىدىن كۆرۈۋاتقاندەك كۆز ئالدىدىكى دۇنياغا تويماي قارايتتى . بۇ گۈزەل ، باي ، يېرى مۇنبەت ئىلى راستىنلا پۈتۈن ئالەمگە تەڭ ، شۇڭلاشقا ئۇ «ئىلى ئالەم» دېيىلىدۇ . «ئىلى ئالەم» دېيىلگەن ئىككى سۆزنىڭ بىرىكمىسىده ، پۈتۈن ئالەمنىڭ گۈزەللىكى ، بايلىقى ۋە نازۇنېمەتلىرى... ئىشقىلىپ ، دۇنيادا بار نەرسىلەرنىڭ هەممىسى ئىلىدا بار ، دېگەن مەنە چىقىدىغانلىقى هەممىگە ئايان ! شۇنداق ، ئىلى ئالەم ، ئىلى جەننەت !...

دۇنيا يارالغاندا ، ئىلىمۇ بىللە يارالدى . جاهاندا ئادەم ۋە هايات پەيدا بولغاندىن كېيىن ، ئىلىدىمۇ ئادەم ۋە هايات پەيدا بولدى . ئالەمنىڭ تارىخى باشلانغاندىن كېيىن ، ئىلىنىڭمۇ تارىخى باشلاندى . ئۇنىڭ كەچۈرمىشلىرى شەھرىزاتقا نەچچە مىڭ مىڭ بىر كېچە ئېيتقىلى بولىدىغان هېكايە بولالايدۇ . قەدىمكىسىنى

قويۇپ تۇرايلى[1] ، قاراخانىيلار خاندانلىقىدىن كېيىنكى سەرگۈزەشتلىرىدىن نەچچە داستان ، نەچچە ھېكايە سۆزلىنىدۇ .

ئادەملەر بىر خۇشاللىق ، بىر خاپىلىق ، بىر قايغۇ ـ ھەسرەت مەزگىلىدە ، ئۆتكەنلەرنى ئەسلەپ قالىدىغان ئادەت بولىدۇ . موللا بىلالمۇ ئۆز يۇرتىنىڭ خۇشاللىقىنى كۆرۈۋېتىپ ، ئۇنىڭ قاراخانىيلار خانلىقىدىن كېيىنكى تارىخىنى ئەسلەپ قالدى .

شائىرنىڭ كۆز ئالدىدىن قاراخانىيلارنىڭ شىمالىي ئىلىك خانلىقىنىڭ تەختىنى ئىگىلەپ ، بۇ رايوننىڭ ھۆكۈمرانىغا ئايلانغان قاراقىتانلار (كىتانلار) ئۆتتى . 1132 ـ يىلى قۇرۇلغان قاراقىتان خاندانلىقى شەرقتە قۇمۇل بوستانلىقىدىن غەربتە كاسپى دېڭىزىغىچە ، شىمالدا ئوتتۇرا ئاسىيا يايلاقلىرىدىن جەنۇبتا ئامۇر دەرياسىغىچە بولغان كەڭ زېمىننى ئىگىلىدى . قاراخانىيلار خاندانلىقىغا تەۋە بولۇپ كەلگەن ئىلى ، شۇنىڭ بىلەن قاراقىتانلار خاندانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانىغا ئۆتتى...

نازىم چارۋىچىلىق ، دېھقانچىلىق ۋە ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مەدەنىيىتى بىرقەدەر يۇقىرى قارلۇقلارنى ئەسلىدى . ئۇيغۇرئورخۇن خاندانلىقى دەۋرىدە توققۇز ئوغۇزلارنىڭ بىرى بولغان قارلۇقلار تەڭرىتېغىنىڭ شىمالىدىكى بېشبالىق بىلەن ئالتاي تاغ تىزمىلىرى ئارىسىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى . ئۇلار Ⅷ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىنىڭ ئاخىرىدا يەتتەسۇ رايونىغا كۆچۈپ كېلىپ ، 766 ـ يىلى قارلۇق خاندانلىقىنى قۇردى . بۇ خانلىق تا قاراخانىيلار خاندانلىقى دۇنياغا كەلگۈچە داۋاملاشتى...

قۇدرەتلىك قاراقىتانلار خانىدانلىقى بارغانسېرى ئاجىزلاشتى . ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى ئەللەر كەينى ـ كەينىدىن قوزغىلاڭ كۆتۈردى . سەمەرقەنت سۇلتانلىقى بىلەن خارەزم شاھلىقى بىرلىشىپ ، قاراقىتانلارغا قارشى قوشۇن تارتتى . مانا

① «بوز ئەر» رومانىدا ئىلىنىڭ قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ ئالدىدىكى تارىخىنى يازغانىدىم .

مۇشۇنداق پەيتتە ، ئالمالىقلىق ئات ئوغرىسى ئۇزار خەلقىنى باشلاپ قاراقىتان خانىدانلىقىنىڭ ئىلى ۋادىسىدىكى ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ ئالمالىق خانىدانلىقىنى قۇردى . بۇ خانىدانلىققا پۈتۈن ئىلى ۋادىسى بىلەن بورتالا قارىدى . ئۇزار ئۆزىنى «توغرۇلخان» دەپ ئاتاپ ، ئالمالىق خانىدانلىقىغا خان بولدى . 1211 ـ يىلى توغرۇلخان چىڭگىزخان بىلەن يېقىن مۇناسىۋەت ئورناتتى . ئۇزار بۇرۇندىنلا ئوۋغا ئامراق بولۇپ ، خان بولغاندىن كېيىنمۇ ئوۋغا چىقىشنى توختاتمىدى . بۇ چاغدا قاراقىتانلار خانىدانلىقىنىڭ تەختىدە ، نايمان شاھزادىسى ، قاراقىتان خانىدانلىقىنىڭ كۈيئوغلى كۈچلۈك ئولتۇراتتى . ئۇ بىرقانچە قېتىم ئالمالىق خانىدانلىقىغا ھۇجۇم قىلىپ ئالالمىغاندىن كېيىن ، ئوۋغا چىققان توغرۇلخاننى تۇتۇۋالدى . كۈچلۈك ئۇزارنى ئالمالىق شەھىرىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا ئەكېلىپ ، دەرۋازىنى ئاچقۇزۇشقا مەجبۇرلىدى . لېكىن باش ئەگمەس ئۇزار ئۆز خەلقىنى ئاچماسلىققا چاقىردى . ئۇزارنىڭ ئايالى چىڭگىزخانىنىڭ جەبە نويۇن باشچىلىقىدىكى قوشۇنلىرى يېتىپ كەلگۈچە دەرۋازىنى زادىلا ئاچمىدى . موڭغۇل قوشۇنلىرىنى كۆرۈپ قاچقان كۈچلۈك يولدا توغرۇلخاننى ئۆلتۈرۈۋەتتى . چىڭگىزخان ۋەدىسى بويىچە ئۆز نەۋرىسى جۇجىنىڭ قىزىنى ئۇزارنىڭ ئوغلى سوقۇناق تېكىنگە خوتۇنلۇققا بېرىپ ، 1218 ـ يىلى سوقۇناق تېكىننى ئاتىسىنىڭ ئورنىغا خان قىلىپ تەينىلىدى . سوقۇناق تېكىن ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن چىڭگىزخانغا ياردەم بېرىپ ، سەپەر ئۇستىدە ۋاپات بولدى .

1227 ـ يىلى چاغاتاي خانىدانلىقى قۇرۇلۇپ ، چاغاتاي خان بولدى . چاغاتاي خانىدانلىقىغا ئاتىسى چىڭگىزخان 1225 ـ يىلى سۈيۇرغال قىلىپ بەرگەن سىر دەريا سى بىلەن ئامۇ دەريا سىنىڭ ئارىلىقى (ماۋارائۇننەھر) ، سىر دەريا سىنىڭ ئوڭ قىنى ، ئىسسىقكۆل ئەتراپى ۋە چۇ دەريا سى ۋادىسى ، ئىلى ۋادىسى ،

پەرغانە ، بەدەخشان يايلىقى قاتارلىق زېمىنلار قارايتتى . خاندانلىقىنىڭ جەنۇبىي قىسمى يەنە قۇندۇز بىلەن بەلىخنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالاتتى . ئۇنىڭ پايتەختى باشتا ئالمالىق يېنىدىكى قوياس شەھىرى بولدى . كېيىن ئالمالىققا كۆچۈرۈلدى . چاغاتاي ئۆز ئائىلىسى بىلەن كۆپىنچە ئىلى ۋادىسىدا تۇردى . چاغاتاي 1242 ـ يىلى ئۆلدى . چاغاتاي ئۆلگەندىن كېيىن ، نەۋرىسى قارا ھىلاكۇ (چوڭ ئوغلى مۇئاتېكىنىڭ ئوغلى) چاغاتاي خاندانلىقىغا خان بولدى .

موللا بىلال چاغاتاي خاندانلىقى شەرق ۋە غەربتىن ئىبارەت ئىككى قىسىمغا بۆلۈنۈپ كەتكۈچە ئۆتكەن چاغاتاي خاندانلىقىنىڭ خانلىرى ئىسمىنى كۆڭلىدە ئاتاپ چىقتى : چاغاتاينىڭ بەشىنچى ئوغلى يېسۇ مۆڭكۇ ، يەنە قاراھىلاكۇ ، ئورقىنا خاتۇن (قاراھىلاكۇنىڭ ئايالى) ، ئارغۇ (چاغاتاينىڭ نەۋرىسى) ، مۇبارەكشاھ ، بوراق ، دۇۋا (بوۋاقنىڭ ئوغلى) ، غۇنچۇك (دۇۋانىڭ ئوغلى) ، تالقۇ (دۇۋانىڭ ئوغلى) ، كەبەك (دۇۋانىڭ ئوغلى) ، ئىسەن بوقا (كەبەكنىڭ ئاكىسى) ، يەنە كەبەك (ئېسەن بۇقا ئۆلگەندىن كېيىن)...

كەبەك قايتا تەختكە چىققاندىن كېيىن ، پايتەختنى ئالمالىقتىن سەمەرقەنتكە يۆتكەپ ، يەتتەسۇ ۋە ئىلى ۋادىسىدىكى ئاقسۆڭكەلەرنىڭ قارشىلىقىنى قوزغىدى . نەتىجىدە چاغاتاي خانىدانلىقى شەرق ۋە غەربتىن ئىبارەت ئىككى خاندانلىققا بۆلۈنۈپ كەتتى . شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقى ئالمالىقنى ، غەربىي چاغاتاي خاندانلىقى سەمەرقەنتنى مەركەز قىلدى .

شائىر شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقى ئۇستىدە خىيال سۈرۈشكە باشلىدى : شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقى 1348 ـ يىلى تۇغلۇق تېمۇر تەختكە ئولتۇرغاندىن تارتىپ يەكەن سەئىدىيە خاندانلىقى قۇرۇلغان 1514 ـ يىلىغىچە بىرىۋزئەللىك ئالتە يىل ھۆكۈم سۈردى . بۇ خاندانلىق «موغۇلىستان» دەپمۇ ئاتالدى .

ئـۇ ئـاساسەن تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇپ ۋە شىمالىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى .

ئەمدى بىلال موغۇلىستان خانلىرىنىڭ ئىسمىنى ئەسلىدى . ئۇنىڭ يادىغا شەرقىي چاغاتاي خانىدانلىقىنىڭ تۇنجى خانى تۇغلۇق تېمۇر كەلدى . چاغاتاي خانىدانلىقىنىڭ تەختىدە 1309 ـ يىلىدىن 1320 ـ يىلىغىچە ئولتۇرغان ئېسەن بۇقىنىڭ توقلى مىڭلى خاتۇندىن تۇغلۇق تېمۇر دۇنياغا كەلدى . بىراق بۇ ئوغۇل ئانىسى بىلەن بىللە ، چوڭ خوتۇنى ساقلىمىش خاتۇننىڭ كۇنچىلىكىدىن موڭغۇلىيىگە ئەۋەتىۋېتىلدى . ئاقسۇ رايونىدىكى دوغلات قەبىلىسىنىڭ باشلىقى ئەمىر بولاجى 1348 ـ يىلى تۇغلۇق تېمۇرنى موڭغۇلىيىدىن ئەكېلىپ ، ئاقسۇدا چاغاتاي خانىدانلىقىغا خان قىلىپ تىكلىدى . شۇنىڭ بىلەن تۇغلۇق تېمۇرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئېتىراپ قىلغان رايونلار تارىختا «شەرقىي چاغاتاي خانىدانلىقى» دەپ ئاتالدى . تۇغلۇق تېمۇر شەرقىي چاغاتاي خانىدانلىقىدىكى خان جەمەتى ئىچىدە بىرىنچى بولۇپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدى . ئۇنى ئىسلام دىنىغا كىرىشكەن دالالەت قىلغان كىشى — كۇچالىق مەۋلانە ئەرشىدىن ئىدى . تۇغلۇق تېمۇر 1363/2 ـ يىلى ئۆلدى . ئۇنىڭدىن كېيىن ئىلياس خوجا (1363/64—1362/63) ، جامالىدىن (بولاجىنىڭ ئىنىسى ، ئاكىسىدىن كېيىنلا دوغلات قەبىلىسىنىڭ باشلىقى بولغان) (1389/90—1363/64) خان بولدى . جامالىدىن تۇغلۇق تېمۇرنىڭ بالا ـ چاقىسى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىدىن ئون سەككىز ئادەمنى ئۆلتۈردى . پەقەت كىچىك ئوغلى خىزىر خوجىنى دوغلات قەبىلىسىدىكىلەر تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىغا يوشۇرۇپ ئۆلۈمدىن ساقلاپ قالدى . غەربىي چاغاتاي خانىدانلىقىنىڭ خانى تېمۇر ئەسكەر چىقىرىپ ، شەرقىي چاغاتاي خانىدانلىقىغا نۇرغۇن قېتىم ھوجۇم قىلدى . ئۇزۇنغا سوزۇلغان بۇ ئۇرۇشتا جامالىدىن ئۆلدى . 1389 ـ يىلى دوغلات قەبىلىسىدىن بولاجىنىڭ ئوغلى خۇدايدات تۇغلۇق تېمۇرنىڭ كىچىك ئوغلى خىزىر خوجىنىڭ تەختكە ئولتۇرۇشىنى قوللىدى .

ئۇ بېشىبالىقنى مەركەز قىلىپ ، مىلادىيە 1393/2 - يىلى ئىدىقۇت ۋە تۇرپاننى ، 1397/6 يىلى قۇمۇلنى ئىگىلەپ ، ئۇ يەرلەردە ئىسلام دىنىنى يولغا قويۇپ ، بۇددا دىنىنى چەكلىدى . 1405 - يىلى خىزىر خوجا ئۆلىدى . چوڭ ئوغلى شەمئى جاھان خان بولدى . 1407 - يىلى ئۇ ئۆلۈپ ، ئىنىسى مۇھەممەت خاندانلىق تەختكە ئولتۇردى .

ئەسەبىي ئىسلام ئېتىقادچىسى بولغان مۇھەممەتنىڭ بىر ئىشى شائىرنىڭ يادىغا كېلىپ ، مىيىقىدا كۇلۇپ قويدى . ئۇ بۇ خاندانلىقتىكى ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلمىغان موڭغۇللارنى مەجبۇرىي ئىسلام دىنىغا كىرگۈزۈپلا قالماي ، سەللە يۆگمىگەن موڭغۇللارنىڭ بېشىغا تاقا قاقتى . 1415 - يىلى مۇھەممەت خان ئالەمدىن ئۆتتى . ئۇنىڭ تەختىگە شىرمۇھەممەت چىققان بولسىمۇ ، تەختىگە چىقا - چىقمايلا قوغلاندى . شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقىنىڭ تەختىگە مۇھەممەت خانىنىڭ ئىنىسى ، شەمئى جاھانىنىڭ ئوغلى نەقشى جاھان ئولتۇردى . ئۇچ يىلدىن كېيىن خىزىر خوجىنىڭ نەۋرىسى ، شىرئەلىنىڭ ئوغلى ئۇۋەيس نەقشى جاھانىنى ئۆلتۈرۈپ خان بولدى . سۇلتان ئۇۋەيس شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقىنىڭ تەختىدە 1418 - يىلىدىن 1434 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈردى . ئۇ خاندانلىقنىڭ مەركىزىنى ئىلى ۋادىسىغا يۆتكىدى ، ئېلبالىق پايتەخت بولدى . ئۇۋەيسخان ئۆلگەندىن كېيىن ، يۇنۇس ۋە ئېسەن بۇقا دېگەن ئىككى ئوغلى خانداندىلىقنى تالىشىپ سوقۇشتى . ئۇرۇشتا چوڭ ئوغلى يۇنۇس يېڭىلىپ ، تەختتىن ھەيدەلگەندىن كېيىن ، سەمەرقەنتكە قېچىپ كەتتى . ئېسەن بۇقا ئۆزبىنى خان دەپ جاكارلىدى . بىراق ، ئۇنىڭ ئەمىرلىرى ئالىتوپىلاڭ كۆتۈردى . يۇنۇس سەمەرقەنت ھۆكۈمرانلىرىنىڭ قوللىشى بىلەن قايتىپ كېلىپ ، غەربىي قىسىمدىكى رايونلاردا ئۆزبىنى خان دەپ جاكارلىدى . ئېسەن بۇقا

شەرقىي قىسىم ۋە تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى ئاقسۇ ، ئۇنىڭ شەرقىدىكى رايونلارنىلا قولىدا تۇتۇپ تۇرالىدى .

ئېسەن بۇقا 1462 - يىلى ئۆلدى ، ئورنىغا ئوغلى دوست مۇھەممەت ۋارىسلىق قىلدى . ئۇ مىلادىيە 1469/68 - يىلى ئۆلدى . ئۇنىڭدىن كېيىنكى سۇلتان ئىسمىلىك بىر ئوغۇل قالدى . يۇنۇس خان پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاقسۇنى بېسىۋالدى . يۇنۇس خان مىلادىيە 1487 - يىلى ئۆلدى . ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن ، چوڭ ئوغلى مەھمۇت تاشكەنتتە تەختكە چىقىپ ، خانىدانلىقنىڭ غەربىي قىسمىنى سورىدى . كىچىك ئوغلى ئەخمەت موغۇلىستانغا قايتىپ كېلىپ ، خانىدانلىقنىڭ شەرقىي قىسمىدا خان بولدى . ئەخمەت خان ئۇيراتلارنى ئىككى قېتىم قاتتىق مەغلۇپ قىلدى . ئۇيراتلار ئۇنى ئالاچى خان (جان ئالغۇچى خان) دەپ ئاتىدى . ئەخمەت خان ئىنىسى مەھمۇت خاندىن يېڭىلىپ ، شەيبانى خانىنىڭ يېنىغا پاناھ ئىزدەپ بارغاندا ، شەيبانىخان ئۆلتۈرۈۋەتتى .

مەھمۇتمۇ ئۆلدى . مەنسۇر پۇتۇن خانىدانلىققا ئوڭچە خان بولدى . 1514 - يىلى مەنسۇرخانىنىڭ ئىنىسى سەئىد يەكەن - سەئىدىيە خانىدانلىقىنى قۇردى . شۇنىڭ بىلەن شەرقىي چاغاتاي خانىدانلىقىدا ئىككى خانىدانلىق تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ۋەزىيەت يەنە مەيدانغا كەلدى . مەنسۇرخان بىلەن سەئىدخان 1516 - يىلى ئاقسۇ بىلەن كۇچانىڭ ئارىلىقىدا كۆرۈشۈپ ، مەنسۇر سەئىدكە ئىتائەت قىلدى . مەنسۇرخان 1545 - يىلى ئۆلدى . ئۇ ئۆلۈشتىن بۇرۇن چوڭ ئوغلى شاھ مىرزىنى ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويغانىدى . شاھ مىرزا 1565 - يىلى (ياكى ئۇنىڭدىن سەل بۇرۇن) ئۇيراتلارنىڭ بىر قېتىملىق بۇلاڭچىلىق ھۇجۇمىدا ئوق تېگىپ ئۆلدى . يەكەن خانىدانلىقى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ، ئەسكەر چىقىرىپ شەرقىي قىسمىنى ئىگىلەپ خانىدانلىقنى بىرلىككە كەلتۈردى . شۇنىڭدىن باشلاپ شەرقىي

چاغاتاي خانىدانلىقى دەۋرى تولۇق تۇگەپ ، پۈتكۈل ئۇيغۇرلار رايونى يەكەن - سەئىدىيە خانىدانلىقى دەۋرىگە كىردى...

موللا بىلال خىيالدىن توختاپ ، بايانداي ئىچىگە قارىدى . ئۇ يەردە تېخىچىلا گۈلخانلار لاۋۇلداپ كۆيۈپ ، ناخشىدىن قەلئە جاراڭلايتتى . شائىر يەنە كەينىگە بۇرۇلۇپ خىيالىنى داۋام قىلدى .

ئۇيرات قەبىلىسىنىڭ خانى توغان 1439 - يىلى ئۆلدى . ئورنىغا ئوغلى ئېسەن ۋارىسلىق قىلدى . ئۇ ئۆز كۈچىنى زورايتىپ 1451 - يىلى ئۆزىنى «چوڭ قاغان» دەپ ئاتىدى ھەم مىڭ سۇلالىسىدىن يۈز ئۆرۈپ بۆلۈنۈپ چىقتى . مىڭ سۇلالىسى ئۇيراتلارغا قارشى جەڭ قىلىشقا مەجبۇر بولدى . ئېسەن ئىككى يىلدىن كېيىن ئۆز ئادەملىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى . ئېسەن ئۆلگەندىن كېيىن ئۇيراتلار تۆت قەبىلىگە بۆلۈنۈپ كەتتى . شۇنداقلا تەڭرىتېغىنىڭ شىمالىغابېرىپ ئولتۇراقلىشىپ بىر زامانلارغىچە شۇ يەردە ھۆكۈم سۈردى...

ئون بىرىنچى باب

مۇبارەك تېنى بولدى قىزىل قان

ھەربىر ساغلام ئەقىلگە تولغان ئەزاسى ئۆزلىرىنىڭ تەقدىرى ۋە ئىستىقبالى ئۈستىدە ئويلىمايدىغان ۋە كۈرەش قىلمايدىغان مىللەت روناق تاپالمايدۇ . نادانلىق ، قالاقلىق ، جىمى بالا ـ قازا ۋە يامانلىقنىڭ مەنبەسى بولغان شەخسىيەتچىلىك ئەۋج ئالغان مىللەتنىڭ بەختلىك بولالىشى مۇمكىن ئەمەس ، بۇنداق مىللەتتە بىر ـ بىرىنى قارىلاش ، بىر ـ بىرىگە ئورا كولاش ، بىر ـ بىرىنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈش ئەۋج ئېلىپ ، مىللەتنى ئەڭ يامان كۈندە قالدۇرىدۇ . كىم ئازراقلا باش كۆتۈرۈپ ، شۆھرەت قازانسا ، كۆڭلى قارىلار ئۇنىڭغا ئەڭ قارا ، ئەڭ ئىپلاس تۆھمەتلەرنى چاپلايدۇ ياكى ئۇنى قەستلەپ ئۆلتۈرىدۇ .

باشقىلارنىڭ شىللىسىگە مىنىش ۋە پايدا ئۈندۈرۈۋېلىش ئۈچۈن ھەرخىل چىرايلىق نىقابلار بىلەن كېلىدىغانلار كۆپ بولىدۇ . بۇ جەھەتتە خوجىلارغا يېتىدىغانلار بولمىسا كېرەك ! نادان ، قالاق ، شەخسىيەتچى ، كۆزى ئوچۇق قارىغۇ ، خوجا دېسە بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرىدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلاردىن كۆرگەن ئازاب ـ ئوقۇبىتى ، تارتقان دەردى ئازمۇ ؟ ! ئېرىق ـ ئۆستەڭلىرىدە سۇلىرى ئېقىپ ، ئاق ، كۆك... كەپتەرلىرى زۇمرەت ئاسمىنىدا قانات قېقىپ ، ئەدەبىيات ـ سەنئىتى كۈندىن ـ كۈنگە كۆكلەۋاتقان ، ئىلىم ـ پەنلىرى گۈللەۋاتقان ، بازارلىرى ئاۋات ، تۇرمۇشى ناۋات سەئىدىيە خانىدانلىقىنى جۇغلار

ئاتلىرىنىڭ ئايىغىدا چەيلەتكەنلەر ؛ بىر بادامدوپپىلىقنى ئاق تاغلىق ، قاراتاغلىق دەپ ئىككىگە بۆلۈپ ، بىرىنى بىرىگە ئاق تېرە[1] قىلىپ ئەيلەتكەنلەر خوجىلار ئەمەسمۇ ؟ ! تەڭرىتېغىنىڭ گۈللەنگەن جەنۇبىنى ھۇۋقۇش ھۇۋلىغان ۋەيرانغا ، خەلقنى كۆزىدىن ياش قۇرۇمايدىغان ھۇ··· ھۇ··· چى ھەيرانغا ئايلاندۇرغانلارمۇ خوجىلارغۇ ! ؟ شۇ جاھالەتلىك زامانىدا قەشقەر ، يەكەن ، خوتەنلەرنىڭ ئېرىق ـ ئۆستەڭلىرىدە ياش ئاقتى ، قان ئاقتى ! گۈلزارلىق ھويلا ـ ئارامىلىرىنىڭ ئىشىكلىرى ھاڭغىرقاي ئېچىلغان ھويلا ۋە ئۆيلەردە بوران ھۇۋلىدى··· بىزنىڭ سىرتتىن كىرگەن خوجىلاردىن كۆرگىنىمىز ئازمۇ ؟ ! قانلىق تارىخ ئەنە تۇرۇپتۇ !···

قاراڭلار ، ئەنجاندىن بېشىغا يېشىل لۆڭگىنى سەللە قىلىپ يۆگىگەن ، ئۇچىسىغا ئالا بەقەسەم چاپان كىيگەن بىر خوجا كېلىۋاتىدۇ ؛ ئۇ ئىلى خەلقىنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلىكىنى ، ھوقۇق تالىشىپ بىر ـ بىرىنى ئۆلتۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ ، قولىدا تەسۋى ، كۆڭلىدە شەيتان ، ئاغزىدا پوسى بىلەن خۇددى تويغا كېچىكىپ قالغان مېھمانەك ئالدىراپ كېلىۋاتىدۇ . ئالۋان ـ سېلىقلارغا چىدىماي قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن خەلق يەنە قان يىغلاپ قالارمۇ ؟ ! ئىتلارنىڭ تالىشىشى ئەۋج ئېلىپ ، خەلق بۇرۇنقىدىنمۇ يامان كۈنلەرنىڭ دەردىنى تارتارمۇ ؟ !

ھوشيار بول ، ئەنجانلىق خوجا غۇلجىغا يېقىنلاپ كەلدى . ئۇ مەككارلىقتا ئىبلىستىن ، قانخورلۇقتا جاللاتتىن ئېشىپ چۈشىدىغان لەنىتى !···

ھاۋا ئوچۇق ، قىش كېتىپ باھار كېلىۋاتقان دالا ۋە دەل ـ دەرەخلەر كۆكىرىشكە باشلىدى . ئاق ساقال بوۋايلار ئاپتاپسىنىپ ئولتۇرۇپ بايانداي جەڭلىرى ھەققىدە ھېكايە

---

① سوپى سۆزىنىڭ مەنىسى ئاق تېرە ، ئەيلەنگەن تېرە دېگەن بولىدۇ .

سۆزلىشەتتى . چىشلىرى سارغايغان ئاق باش مومايلارمۇ ئىللىق ئاپتاپ خۇشيېقىپ بىر ـ بىرىنىڭ باشلىرىغا قارىشاتتى . بەڭگاش بالىلار لەگلەك ئۇچۇرۇپ قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرسە ، قىزلار ئارغامچا ئويناپ قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى...

ئوتتۇرا بوي مەھمۇد خوجا كۆكۈچ ئېشىكىنى يېتىلەپ ، ئۆمىرىدە بىر كۆرمىگەن غۇلجا شەھىرىگە يېقىنلاپ كېلەتتى . يېتىلەپ كېتىۋاتقان ئېشىكىنىڭ ئۈستىدىكى ئالا خۇرجۇننىڭ ئىككى بېشى تومپىيىپ كۆرۈنمەيتتى . چىرايى قارا ، كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسى يوغان ، يۈزى سوزۇنچاق ، ئېڭىكى ئۇچلۇق مەھمۇد ھەرخىل خىيالىلار ئىچىدە ، بۇ سەپىرىنىڭ ئايبىغى قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلەلمەي ۋەھىمىدىن ئاياغ تاشلايتتى . ئۇ قەشقەر ، يەكەنلەرگە بارغان خوجىلارنىڭ چوڭ بايلىق ، ھوقۇق ۋە شۆھرەت تېپىپ دەۋران سۈرگەنلىكىنى بىلەتتى . ناتونۇش غۇلجا ئۇنى قانداق كۈتۈۋالىدىغانلىقىنى بىلەلمىگەن خوجا گاھى شېرىن خىياللار بىلەن ھىجايسا ، گاھى قورقۇنچلۇق خىياللار بىلەن تاتىرىپ كېتەتتى .

«ئۇلار مېنىڭ غەۋسۇل ئەزەمنىڭ پۇشتى ئىكەنلىكىمگە ئىشەنمىسچۇ ؟ بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتىقادى قەشقەر ، يەكەنلەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتىقادىدەك كۈچلۈك بولمىسچۇ ؟ ! مېنىڭ سۆزلىرىمنى ئاڭلىمىسا ، ھەتتا ماڭا قاراپمۇ قويمىسا قانداق قىلىمەن ؟ ! يانچۇقۇمدىكى پۇل ـ پۇچەكمۇ تۇگەي دېدى . ئاچ قالمىسام ، قوغلاندى بولمىسام بولاتتىغۇ ؟ ! » ئۇ خىيالدىن توختاپ ئاسمانغا قارىدى . قۇياش چۈش بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ قورسىقىمۇ ناغرا چېلىپ ، ئېچىپ كەتكەنلىكىنى جاكارلايتتى . «ئاھ ، خۇدا ! مېنى بۇ ياقا يۇرتلاردا خار قىلمىغايسەن ! سەن ھەربىر بەندەمنى رىزقى بىلەن ياراتتىم ، دېگەنىدىڭغۇ ؟ ! مېنىڭ ئاچ قالمايدىغانلىقىمغا سېنىڭ قۇدرىتىڭ ، مېنىڭ قەلبەندەرچىلىكتەك ھۈنىرىم كېپىل ! بىرەر ئۆيمۇ

كۆرۈنمىدى ، كۆرۈنسىلا ئىشكى ئالدىغا جان تىلەپ باراتتىم . ئاڭلىشىمچە ، بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى ساددا ۋە سېخىيدەك . يەيدىغانغا بىر پارچە نېنى قالسىمۇ ، يېرىمىنى ئىشكىگە كەلگەن گادايغا ئىككىلەنمەي بەرگۈدەك ! مۇشۇ تەرەپلىرىنى ئاڭلىمىغان بولسام ، ئەنجانەدەك يەردىن تەۋەككۈل قىلىپ بۇ ئاتام ـ ئانام كۆرمىگەن يۇرتقا كېلەمدىم ؟ ! »

مىت قىلغان شامالمۇ يوق . ھاۋا بارغانسېرى ئىسسىپ ، يۇقىرىقى كالىپۇكىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئازراق بۇرۇتى ، ئۇچلۇق ئېڭىكىدە شالاڭ ، نوغۇچتەك ساقلى بار خوجا ئېغى يوغان كۆزلىرىنى مولۇننىڭ كۆزىدەك چەكچەيتىپ ، بىرەر ھويلا ـ ئارام كۆرۈنمەسمۇ ؟ دېگەندەك ھەر تەرەپكە قارايتتى . ئۇنىڭ قورسىقى گۈلدۈرلەپ تازا ئېچىپ كەتكەنلىكىنى ئېگىسىگە بىلدۈرەتتى ، لېكىن قېرىشقاندەك بۇ ئىككى تەرىپى كەڭ دالىدا بىرمۇ ئۆي ، ھويلا ـ ئارام كۆرۈنمەيتتى . قۇلاقلىرى سالپايغان ئېشىكىمۇ قورسىقى ئاچقاندەك ، مېڭىش ئېغىر كېلىۋاتقاندەك تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا توختىۋالىدىغان بولدى ، كۆكۈچ ئېشىكىنىڭ بۇ قىلىقى مەھمۇد خوجىنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى . ئۇ ئۆزىنى تۇتالماي : «ھۇ !··· ئىززىتىنى بىلمىگەن ھارام ! » دەپ تىللىۋەتتى···

* *

مەھمۇد خوجا كۈنچىقىش تەرەپتە كۆكىرىۋاتقان دەل ـ دەرەخلەرنى كۆرۈپ ، بىر يۇرتقا يېقىنلاپ قالغانلىقىنى بىلدى . ئۇ يەنە بىرئاز مېڭىۋىدى ، يول ئۈستىدە مىغىلداپ تۇرغان ئادەملەرنى كۆرۈپ پۈتلىرىغا جان كىرگەندەك ئاياغ تاشلىشى تېزلەشتى . شۇنچىلىك ئۇرۇپ ـ تىللىسىمۇ ماڭمايۋاتقان ئېشىكىمۇ قۇلاقلىرىنى كۆتۈرۈپ مېڭىشىنى ئىتتىكلەتتى .

« ‹ئالدىڭىزدا بايانداي بار ، ئۇنىڭدىن ئۆتسىڭىز غۇلجا شەھىرىگە بارىسىز ! › دېۋىدى ماڭا يولدا ئۇچرىغان بۇۋۇل ساقال» دەپ ئويلىدى خوجا ، تېز كېتىۋاتقان ئېشىكىنىڭ كەينىدىن ياغاچ كەشنى شاقىلدىتىپ كېتىۋېتىپ...

مەھمۇد ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئىككى ئادەمنى كۆرۈپ ، ئېشىكىنى تەستە توختىتىپ يولنىڭ چېتىدە ئۇلارغا قاراپ تۇردى . توپا ـ چاڭ توزۇتۇپ كېلىۋاتقان ئىككى ئاتلىق خوجىغا يېقىنلاپ كېلىپ ، ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ توختىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! — دېدى بىرىنچى بولۇپ ئېتىدىن سەكرەپ چۈشكەن قىزىل دوپپىلىق ياش يىگىت ، مەھمۇدنىڭ ئالدىغا كېلىپ . ئۆزى دېمەتلىك ھەمراھىمۇ ئېتىدىن چۈشۈپ ، ئۇنىڭ كەينىگە كېلىپ تۇردى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! — دېدى خوجا بوي ـ تۇرقى بىر ـ بىرىگە تەڭ ، قۇرداش يىگىتلەرگە قاراپ ، ئۇنىڭ ئېقى يوغان كۆزلىرىدىن ئەنسىزلىك چېچىلاتتى .

— ئۆزلىرى مەھمۇد خوجام بولامدىلا ؟ — دەپ سورىدى ، ئەڭ دەسلەپ سالام قىلغان يىگىت ، يەنە خوجىغا چىرايىدىن ھۆرمەت ياغدۇرۇپ .

— شۇنداق ! سىلەر مېنىڭ ئىسمىمنى قانداق بىلىسىلەر ؟ — دېدى قارا تەلەتىگە ئەمدى ھەيرانلىق بويىقى ئۆرلىگەن خوجا ، ئىنچىكە بۇرۇتلۇق يىگىتكە چەكچىيىپ تىكىلىپ .

ئىككى يىگىت ئاتلىرىنىڭ چۈلۈۋرىنى تاشلاپ ، ئېتىلىپ كېلىپ ، بىرى خوجىنىڭ ئوڭ قولىنى ، بىرى خوجىنىڭ سول قولىنى تۇتۇپ گاھ سۆيۈپ ، گاھ كۆزلىرىگە سۈرتۈپ كەتتى . كۆكۈچ ئېشىكىنى گاھ مىنىپ ، گاھ يېتىلەپ ؛ گاھ قورسىقى ئاچ ، گاھ قورسىقى توق ؛ گاھ قەلەندەرلىك قىلىپ ، گاھ

يېنىدىكى پۇلغا نان ئېلىپ ئۆزۈن يول بېسىپ كەلگەن مەھمۇد ئوڭۇمۇ ، چۈشۈمۇ ، دېگەندەك ئۆزىگە كەلگەن بۇ تەلەيدىن هاياجانلىنىپ كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئالدى .

— بىرىنچى بولۇپ ، — دەيتتى يىگىتلەر كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆكۈپ ، — ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك قوللىرىنى تۇتۇپ سۆيەلىگەنلىكىمىزدىن ، پېشانىمىزگە سۈرتكەنلىكىمىزدىن چەكسىز بەخت ۋە خۇشاللىق هېس قىلىۋاتىمىز . هۆرمەتلىك مەھمۇد خوجام ، سىلىنىڭ دۇئالىرى قۇرۇغان قاقشالنى ياشارتىپ ، يەنە يېشىل يوپۇرماققا تولدۇرىدۇ . بىزگە دۇئا بەرسىلە ! بىز دۇئالىرىنىڭ بەرىكىتىدە ، هەر ئىككى ئالەمدە يۈزىمىز يورۇق ئۆتەيلى !...

مەھمۇدنىڭ كۆزلىرىدىن ياش تاراملاپ تۆكۈلەتتى . ئۇ يول بويى ئۆزىنىڭ غەۋسۇل ئەزەم پۇشتى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ ماڭغانلىقىنىڭ بىكار كەتمىگەنلىكىنى بىلدى . ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆزىنىڭ داڭقى بۇ يەرلەرگە كېلىپ بولغانلىقىدىن سۆيۈنۈپ يىغلاپ كەتتى . خوجا يولدا تارتقان بارلىق جاپالىرىنى ئۇنتۇپ ، ئۆزىگە كېلىۋاتقان بەخت قۇشىنى تۇتۇۋېلىشقا ئالدىرىدى .

مەھمۇد ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ئالدىدا تىزلىنىپ تۇرغان ئىككى يىگىتكە قاراپ دۇئا قىلىشقا باشلىدى . ئىككى يىگىتمۇ يىغلاپ تۇرۇپ قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى . خوجا ئۆزۈندىن - ئۇزۇن ئايەتلەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن دۇئاسىنى تۆۋەندىكىدەك تۇگەتتى :

«هەي ، پاك پەرۋەردىگار ! مۇنۇ ئىككى مۆمىن بەندەڭنى هەر ئىككى ئالەمدە ئۆز پاناهىڭغا ئېلىپ ، ئىمانىنى ساق قىلغايسەن ! ئامىن !... »

ئىككى يىگىت يەنە تىزلىنىپ كېلىپ ، خوجىنىڭ يېڭىلا يۈزىنى سىيپاپ تۆۋەن چۈشكەن قوللىرىنى تۇتۇپ سۆيۈشكە ، كۆزلىرىگە سۈرتۈشكە باشلىدى...

ئىككى يىگىت خوجىنى چوڭ يولغا چىقىپ كۆتۈپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ يېنىغا ئەكەلدى . ئۇلار يېقىنلاپ كېلىپ تەڭلا ۋاراقىرىدى :

— ھەي ، خالايىق ، بۇ ئادەم بىز كۈتۈۋاتقان مەھمۇد خوجا ئىكەن !

يىگىتلەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان قوزغىلاڭچىلار بىر ـ بىرىگە قارىماي خوجىغا قاراپ يۈگۈردى . ئۇلار يىغا ـ زار بىلەن بىر ـ بىرىنى ئىتتىرىپ ئەڭ ئالدىدا خوجىنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشاتتى . كۈچلۈكلەر ئەڭ ئالدىدا ببرىپ ئۇنىڭ قولىنى تالىشىپ تۇتتى . باياناي قەلئەسى ئالدىدىكى چوڭ يول ناله ـ پەريات ، يىغا ـ زارىغا تولدى . خوجىنىڭ قولىنى سۆيەلىگەن يېاكى كۆزىگە سۈرتەلىگەن بەزىلەر بۇ بەختتىن ھايجانلىنىپ ھوشىدىن ئايرىلىپ يەرگە يىقىلدى . ئادەم ئادەمگە باقمايتتى ، ھەربىرى خوجىغا يېقىنلىشىپ ، ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىشنى ، ھەتتا ئالا بەقەسەم تونىنىڭ پېشىنى كۆزىگە سۈرتۈۋېلىشنى ئويلايتتى...

كۈتمىگەن بۇ ئامەتتىن ئۆزىنى يوقتىپ قويغان خوجا سەۋدايىلەرچە ئۆزىگە ئېتىلىپ كېلىۋاتقان ئادەملەرنى كۆرۈپ قورقۇپ قالدى . ھېلىمۇ ئۇ قىستا ـ قىستاڭدا قېلىپ ، مىڭ بىرنى كۆرۈۋاتاتتى . ئېچىلغان قۇچاقلار ، سوزۇلغان قوللار ، ئېتىلىپ كەلگەن ئادەملەر ئۇنى گاھ باغرىغا بېسىپ ، گاھ قولىدىن تارتىپ ، گاھ سوقۇلۇپ يەتمەش بەشنى كۆرسىتىۋاتاتتى . ئۇ تەرلەپ ـ پۈشۈلداپ ، تەستە نەپەسلىنەتتى . ئۇنىڭ قارا مونچاقتەك ئويناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى دەسلەپتە ئۆزىگە قاراپ ئېتىلىۋاتقان ، قوللىرىنى سۆيۈۋاتقان ، كۆزلىرىگە سۈركەۋاتقان ، يىغلاپ ــ قاقشاۋاتقان ، ھوشىدىن كېتىپ يىقىلىۋاتقان ئادەملەرگە قاراپ ، «ئەمدى مېنىڭ دۇنيادەپىنەگە تويمىغىنىمنى كۆر !» دېگەن بولسا ، ئەمدى «مەڭگۈگە يۇمۇلۇپ

كېتەرمەنمۇ» دەپ چەكچىيىۋاتاتتى.

مىڭلىغان ئادەملەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ كەلگەن گەۋدىلىك، كۆچ - قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇرغان ئوتتۇرا ياشلىق بىرى تەرلەپ - پىشىپ خوجىغا يېقىنلاپ كەلدى. بىراق، ئۇ قوللىرىنى سوزۇپ خوجىنىڭ قوللىرىنى تۇتالمىدى. ئېڭىكىنى قاپقارا ساقال قاپلىغان بۇ ئادەم خوجىنىڭ ئالا بەقەسەم چاپىنىنىڭ بىر پېشىنى تۇتۇۋالدى - دە، كۆچەپ تارتىپ بىر پارچە يىرتىۋالدى. ئۇ بۇ ئالا چاپاننىڭ بىر پارچىسىنى قىممەتلىك تەۋەررۈك دەپ بىلىپ كۆزىگە سۈرتتى. بۇنى كۆرگەن باشقىلار خوجىنىڭ ئالا بەقەسەم چاپىنىنى، ئاق كۆڭلىكىنى، بېشىدىكى ئاق سەللىسىنى بىردەمدىلا يىرتىپ بۇلىشىۋالدى.

«كى نۇرغۇن كىشىدىن ئەلالا چىقىپ،
يۈرەك يارغۇدەك شور غەۋغا چىقىپ.
تامام چوڭ - كىچىكلەر قىلىپ گىرىيە - زار،
ئۆزىن يەرگە تاشلاپ بولۇپ بىقارار.
تەبەررۈك دېيىشىپ لىباس - تونىنى،
فىراھىنو ئېزەر ئىچ تونىنى.
خوجامنىڭ تونىنى ئۈزۈپ تويمادى،
ئۈزۈپ تىرمالاپ ھېچ فۇتۇن قويمادى.»①

مەھمۇدنىڭ بېلىدىن يۇقىرى تەرىپى يالىڭاچ قالدى. مۇرىلىرى چىقىپ، قوۋۇرغىلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان ھالەتتە ھوشىدىن كېتىپ يىقىلدى. بىر يىگىت ئۇنىڭ پاينەكۈېشىنى دەسسۈەتكىلى تاس قالدى.

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 15 - بەت.

«هەي !... بولدى قىلىڭلار ! خوجام هوشىدىن كەتتى !... » دەپ خۇددى گۈلدۈرمامىدەك گۈلدۈرلەپ چىققان ئاۋاز تەلۈلەرگە ئايلانغان ئادەملەرنى توختاتتى . ئەڭ دەسلەپ خوجىنىڭ ئالا بەقەسەم چاپىنىدىن بىر پارچە يىرتىۋالغان ساقاللىق ئادەم ئۇنى دۇمبىسىگە ئارتىپ كۆتۈرۈپ ، تەييارلانغان ئۆيگە قاراپ ئېلىپ ماڭدى . ئۇنىڭ كەينىدىن ئادەملەر دۈكۈرەپ ماڭدى...

*　　*

كېچىنى يېڭى تاۋار كۆرپە ـ يوتقانلاردا ئارامخۇدا ئۇخلاپ ئۆتكۈزگەن خوجا ، ئەتىسى ئەتىگەن تۇرۇپ بامدات نامىزىنى ئوقۇدى . ئۇ جاينامازغا ئۇستىدە قىبلىگە قاراپ ئولتۇرۇپ ، كۆزلىرىدىن ياش تۆكتى . ئۇ تەسۈسىنى سىيرىپ ئولتۇرۇپ ، بۇگۈن قىلىدىغان ئىشلىرىنى ئويلىدى : «ناشتىدىن كېيىن ، بۇ يۇرتنىڭ ئاتىسىنى تېپىپ ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشەي ! »

ئۇ جاينامازدىن قوپۇپ ، ئۇستىگە داستىخان سېلىنىپ ، نازۇ نېمەتلەر تىزىلغان شىرەنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلىۋاتقان يىگىتلەردىن بىرى كېلىپ ، قولىغا سۇ ئېلىپ ، تۇتۇلمىغان ئاق لۆڭگە تۇتتى . يەنە بىر يىگىت قايماقتىن يۇزى كۆرۈنمەيدىغان بىر ئاپقۇر ئىلىكتەك ئەتكەنچاينى پەتنۇستا ئەكىرىپ ، مەھمۇدقا تۇتتى . خوجا ئاپقۇرنى ئالدىغا قويۇپ ، شىرەگە قارىدى . پىتكاچ ، هۇلۇق نان ، هالۋا قاتارلىقلار ئۇنىڭ نەپسىنى غىدىقلىدى . ئۆمرىدە ئاخشامقىدەك ئوخشىغان تائاملارنى ، هازىرقىدەك ناشتىنى كۆرۈپ باقمىغان خوجا ئالدى بىلەن قولىنى قايماقلىق هۇلۇق نانغا ئۇزاتتى...

قورسىقى تويۇپ ، ئورنىدىن كېكىرىپ تۇرغان مەھمۇد شىرەنى يىغىۋاتقان قوشما قاش يىگىتكە قارىدى :

— ئوغلۇم ، بۇ يۇرتنىڭ ئاتىسى كىم بولىدۇ ؟

— مەزەمزات جانابلىرى .
— هويلا ـ ئارامى مۇشۇ يەردىمۇ ؟
— ياق ، غۇلجا شەھىرىدە ! ئۆزلىرىنىڭ بايانداپغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ، بۇگۈن بۇ يەرگە كېلىدىغانلىقى ھەققىدە بىر چاپارمىنىدىن خەۋەر ئەۋەتىپتۇ .
— ياخشى ! — دېدى مەھمۇد خۇشال بولۇپ ، — ئۇ ئەزىز كەلگەن زامان ماڭا خەۋەر قىلىڭلار ، ئالدىغا چىقىمەن !...
— بولىدۇ .
خوجا ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئالا خۇرجۇنىنى ئالدى ، كېچە سەللىسى ، كۆڭلىكى ۋە ئۇزۇن چاپىنىدىن ئايرىلغان مەھمۇد خۇرجۇنىنىڭ ئىزمىسىنى ئېچىپ ، كونا ، بىر يېرىگە ياماق چۈشكەن ، ئاق ئۇزۇن چاپىنىنى ئېلىپ كىيدى ، بېشىغا خۇرجۇنىدىن ئالغان يېشىل لۆڭگىنى سەللە قىلىپ يۆگىدى . يەنە بىر قېتىم ئادەملەر ئۈنىڭ كىيىملىرىنى تەۋەررۈك قىلىپ بىر پارچىدىن يىرتىۋالسا ، ئەمدى كىيىدىغانغا كىيىمى يوق ، يالىڭاچ قالاتتى... قولىغا تەسۋىسىنى ئېلىپ ، يېڭىلا دېرىزە يېنىغا كەلگەن خوجا ، ئۆيگە ئىنچىكە بويلۇق بىر يىگىتنىڭ كىرىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭغا قارىدى .
— ئۆزلىرىنى مەزەمزات جانابلىرى كۈتۈپ قالدى ، — دېدى يىگىت ئىككى قولىنى ئالدىغا باغلاپ ، ھۆرمەت بىلەن .
خوجا قول باغلاپ ، ئالدىغا ئېگىلىپ ئۆيگە سالام قىلىپ كىرىپ كەلگەندە ، ئاستىغا تولدۇرۇپ گىلەم ، تام ياقىلىتىپ بېغىررەڭ تاۋار كۆرپىلەر سېلىنغان يوغان ئۆينىڭ تۆر تەرىپىدە بېشىغا بېغىررەڭ مانچېستېر دوپپا كىيگەن مەزەمزات تامغا يۆلىنىپ كېرىلىپ ئولتۇراتتى . ئۇ ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى بۇرۇنىنىڭ ئۈچى يوغان ، مۇرىسى كەڭ موللا شەۋكەت ئاخۇن ، سول تەرىپىدە پېشانىسى تار ، قاشلىرى قويۇق ۋە ئۆسكىلەڭ ، شاپ بۇرۇت ، چاڭگا ساقال سىڭار كۆز خوجىغا قارىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! — دېدى خوجا تاپسدا توختاپ ، ئالدىدىكى سالاپەتلىك ئادەملەرگە بىر - بىرلەپ قاراپ .

تۆردە ئولتۇرغان ئۇچەيلەن ئورنىدىن تۇرۇپ ، مەھمۇدنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! — دېدى ئېگىز بويلۇق مەزەمزات خوجا قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ ، قالغان ئىككىسىمۇ ھاكىمبەگتىن كېيىن خوجا بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇنىڭدىن ھال - ئەھۋال سورىدى .

كۆرۈشۈش ۋە تىنچلىق - ئامانلىق سوراش تۈگىگەندىن كېيىن ، ئالدىدا مەزەمزات غادىيىپ كېلىپ ئورنىغا ئولتۇردى . ئۇنىڭ كەينىدىن يوغان ئاق سەللىلىك شەۋكەت ئاخۇنۇم ، كۆزلىرى مولۇنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان ئەخمەتخانمۇ بۇرۇنقىدەك ئولتۇرۇپ ، خوجىغا تىكىلدى . مەھمۇد ھاكىمبەگنىڭ تەكلىپى بىلەن ئۆينىڭ شىمالىي تەرىپىگە كېلىپ ، ئىككى پۇتىنىڭ سوڭىدا ئولتۇرۇپ ، قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى ، قالغان ئۇچمۇ ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ ، قوللىرىنى يۈزىنىڭ ئالدىغا يايىدى . خوجا ئۇزۇنىدىن - ئۇزۇن دۇئا قىلىپ ، يۈزىنى سىيپاپ ، يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى .

— ئىسىملىرىنى مەھمۇد خوجا ، دەپ ئاڭلىدۇق ! — دېدى مەزەمزات ئورنىغا ئولتۇرۇپ ، ئۆزىگە قارىغان خوجىغا تىكىلىپ .

— شۇنداق ، ئىسمىم مەھمۇد ، غەۋسۇل ئەزەم پۇشتىدىن بولىمەن .

«ۋەلى شىرلاردەك ئېرۇر قۇۋۋەتىم ،
جاھانغا پۇر ئۇلغان مېنىڭ شەۋكەتىم .
نە قىلغۇم جاھاندا يىغىپ گەنجنى مەن ،
بىلۇرمەن تېخى ئىلمى نارەنجنى مەن .

نه غەمدۇر ماڭا قىلسا دۇشمەن ھۇجۇم ،
كى ياخشى بىلۇرمەنكى ئىلمى نۇجۇم .»①

مەھمۇد خوجا ئۆزىنىڭ ئىلمىي ھېكمەتلىرىنى بايان قىلىغاندىن كېيىن ، يەنە ئالاھىدە بىر خىل دورا ياسىيالايدىغانلىقىنى ئېيتتى .

«تاڤىب قارا ساچقان ، قارا گۈربەنى ،
قارا قارغا بىلەن قارا كىرپەنى ،
بۇلارنى سويۇپ مەغزى سەرنى ئالىب ،
ئاڭا يەتتە ـ سەككىزچە دارۇ قاتىپ .
كى يەنجىپ ۋە تاسقابۇ مەيدە قىلىپ ،
ئازايىم ئوقۇبان دەمىدە قىلىپ .»②

بۇ دورىنىڭ تۈتۈنىنى دۇشمەن قارارگاھىغا تارقاتسا ، ھەممىسى ھوشىدىن ئايرىلىپ ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى ، بېسىپ كىرىپ تىغ ئۇرغانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى .

باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ ، گەۋدىسىنى سەل ئالدىغا سوزۇپ ، پۈتۈن دىققىتى بىلەن مەھمۇدنىڭ سۆزىنى ئاڭلاۋاتقان سىڭار كۆز ئۇنىڭغا قىزىقىپ قالدى . بېشىغا يېشىل لۆڭگىنى سەللە قىلىپ ئورىغان خوجا ئەخمەتخانغا ئىلاھىي قۇدرەتكە ئىگە سىرلىق ئادەمدەك بىلىندى . ئۇ ئۆزى ئىزدەپ يۈرگەن ئادەمنى تاپقاندەك خوجىغا ئەقىدە باغلىدى .

«مەزمۇنلۇق ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى كۆلدۇرۇپ ، ئاران ئېرىشكىنىم مەڭ لەشكەرگە باشلىق بولغىنىم بولدى . ئەمدى بۇ

① ② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995- يىل 3 ـ سان 23 ـ بەت .

قوڭۇر كۆزدىن ماڭا شاپائەت كەلمەيدۇ . ھەرقانداق دانا ۋە باتۇرغا يۆلەك كېرەك ! يىراقتىن كەلگەن بۇ مۇساپىرغا يۆلەك بولسام مەزمەزاتتىن ياخشىراق شاپائەت قىلار ! توختا ! ۋاقتىنى ئۆتكۈزمەي ، ئەتىلا ئۇنىڭ تۇرالغۇسىغا بېرىپ تومۇرىنى تۇتۇپ باقاي . ناۋادا ئوي ـ خىيال ، نىيەتلىرىمىز بىر يەردىن چىقىپ قالسا ، قۇرئان تۇتۇپ ئۆمۈرلۈك دوست بولساممۇ بولمىدۇ··· »

— مەن ، — دېدى مەھمۇد ئۇنىنى كۆتۈرۈپ ، — تېرەكتىن فو (زەمبىرەك) ياسىيالايمەن . ئالاھىدە كىيىنگەن ، ئالاھىدە تەربىيەمنى ئالغان يۈز چېرىك بىلەن سان ـ ساناقسىز دۈشمەننى يوقىتالايمەن !···

«تېخى چوڭ تېرەكتىن تۇمەن فو ياساپ ،
تۆمۈر چەمبىرەكلەر سالىب ، مىخ قادىاپ .
تۆمۈر قىرغۇ بىرلەن ئىچىنى ئالىب ،
ئاڭا دارۇ بىلەن يوغان ئوق سالىب ،
ياساپ بەشچە فونى ئاتارمەن ئانى . »①

مەھمۇد خوجىنىڭ دېگەنلىرى چۈشكە بارمايلا قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا تارقالدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ تۇرالغۇسىغا ئادەملەر توپلىنىپ كەتتى .

«يىغىلدى خالايىق مۇڭا فەۋج ـ فەۋج ،
كى دەريا سۈفەتلىك مەۋج ـ مەۋج . »②

خوجا توپىلانغان خەلقنىڭ ئالدىغا چىقىپ يەنە ئۆزىنىڭ

① ② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995ـ يىل 3 ـ سان 23 ـ بەت .

كارامەتلىرىنى سۆزلىدى . شۇنداق قىلىپ ئۇ خەلقنى «ئۆز دامىغا ئىلىندۇردى . »①

— مېنى تېرەكلىك بىر باغقا باشلاپ بېرىڭلار ! — دېدى ئۇ قوزغىلاڭچىلارغا قاراپ .

خەلق ئۇنى بايانداىدىكى بىر چوڭ باغقا باشلاپ باردى .

«چىقىپ خەلق مىرباقى باي باغىغا ،
ئۇرۇپ پالتۇنى شاخ - ياپراغىغا .
يوغان بەش تېرەكنى يىقىتتى بۇلار ،
ئەمىر ئوردىسىغا ئېلىپ كەلدىلەر .
تېرەكلەر ئىچىنى يونۇپ نو ئېتىپ ،
تۇمەن فو سۇپەتلىك ياغاچ فو ئېتىپ . » ②

نەچچىلىگەن ئۇستا ياغاچچىلار ، تۆمۈرچىلەر بىرنەچچە ئاي ئىشلەپ بەش تېرەكنى بەش پو قىلىپ ياساپ چىقتى . شۇنىڭدىن كېيىن خەلق مەھمۇدنى «پوچى مەھمۇد» دەپ ئاتىدى .

* *

مەھمۇد مەزمەزات بىلەن كۆرۈشۈپ ئىككى - ئۈچ ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن ، ئەخمەتخان خوجا قۇياش غەربىي ئۇيۇقىغا يانپاشلاۋاتقاندا ، شىمالىي تاغلاردىن كېلىۋاتقان كەچكى شامال باھارنىڭ ئۆزىگە خاس خۇشبۇي پۇرىقىنى دىماغلارغا ئۇرۇپ يوپۇرماقلارنى شىلدىرلىتىپ ئويناتىۋاتقاندا ، شەھەرگە قايتماي ھاكىمبەگدىن ئايرىلىپ قالدى . ئۇ بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ ،

① ② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 23 - بەت .

قولىنى كەينىگە تۇتقان ھالدا ئەنجانلىق خوجىنىڭ تۇرۇۋاتقان ئۆيىگە كەلدى . سىڭار كۆزنى مەھمۇدقا خىزمەت قىلىۋاتقان يىگىتلەردىن بىرى كۇتۇۋېلىپ ، خوجىنىڭ يېنىغا باشلاپ كىردى .

ئەخمەتخان كىرگەندە ، مەھمۇد ئاق جاينامان ئۇستىدە قىبلىگە قاراپ ئولتۇرۇپ ، تەسۋى سىيرىپ ، ئىچىدە بىر نېمىلەرنى ئوقۇۋاتاتتى . ئۇ ئۆيگە بىر ئادەمنىڭ كىرگەنلىكىنى بىلىپ كەينىگە بۇرۇلدى . تاپسىدا تۇرغان سىڭار كۆز قول باغلاپ سالام قىلدى . مەھمۇد ئالدىراپ ـ تېنەپ ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئەخمەتخاننىڭ سالىمىغا سالىمى بىلەن جاۋاب بەردى . ئىككىسى قول ئېلىشىپ ، تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى . خوجا يەكچەشمىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ ، ئۆزى دائىم ئولتۇرىدىغان ، قوش قەۋەت تاۋار كۆرپە سېلىنغان دېرىزە يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئەخمەتخان ئۇنىڭ قارشى تەرىپىدە ئولتۇرۇپ ، قولىنى دۇئاغا كۆتۇردى . دۇئادىن كېيىن ئۇلار يەنە بىر قېتىم ھال ـ ئەھۋال سوراشتى .

— مەھمۇدخان خوجام ، — دەپ گەپ باشلىدى ئەخمەتخان ، ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغان خوجىغا سىنچىلاپ قاراپ ، — سىلى بىلەن بىر مۇڭداشقۇم كېلىپ قالدى . شۇڭا شەھەرگە قايتماي ئۆزلىرىنىڭ يېنىغا كەلدىم . كەچكى ئىبادەتلىرىگە دەخلى قىلىپ قويدۇممۇ ، قانداق ؟

— يوقسۇ ، ئاللاغا قىلىۋاتقان ئىبادىتىمۇ تۇگەپ قالغان ، — دېدى خوجا ھەجىيىپ ، — مەن ئادەم خۇمار ئادەممەن ، كۆپ كىشىلەر بىلەن تونۇشۇشنى ، دوست ـ بۇرادەر بولۇشنى ، ئەركىن ـ ئازادە ئولتۇرۇپ مۇڭدىشىشنى بەكمۇ ياخشى كۆرىمەن . ئۆزلىرىنىڭ مۇڭداشقىلى كىرگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن خۇشال بولدۇم . سىلى مەزەمزات لەشكەرلىرىنىڭ سەردارىغۇ ! ؟

— شۇنداق !...

— سىلىمۇ خوجا ، شۇنداققۇ ؟ !

— مەنمۇ خوجا ، پەيغەمبىرىمىز ئەۋلادى !

— مانا !... مانا !... بىز تۇغقان چىقىپ قالدۇق ! — دېدى خوجا ئىچىلىپ ، هاياجانلىنىپ ، — خوجىلار بىر ـ بىرىگە تۇغقان بولىدۇ . ئۇلار بىر ئاتىنىڭ ئەۋلادلىرى ! — ئۇ ئورنىدىن سەل كۆتۈرۈلۈپ ئەخمەتخانغا قارىدى ، — مەن يۇرتلىرىغا مۇساپىر ، ماڭا كۆپرەك ئاتىدارچىلىق قىلىشلىرىنى سورايمەن .

— مېنىڭدە ، مەهمۇدخان خوجام ، سىلىگە ئاتىدارچىلىق قىلالايدىغان سالاهىيەت يوق ! مەن ئۆزلىرىنىڭ سادىق قۇلى بولالىسامىلا ، ئۆزۈمنى تولىمۇ بەختلىك هېس قىلاتتىم ! — دېدى ئەخمەتخان مەهمۇدقا هۆرمەت ـ ئېهتىرام بىلەن تىكىلىپ .

— بۇنداق دېمىسىلە ! ئۆزلىرى مەزەمزات لەشكەرلىرىنىڭ سەرداری تۇرسىلا ، ماڭا خىزمەتكار بولسىلا بولمايدۇ . مانا مەن سىلىگە چاكار بولسام بولىدۇ ! — دېدى ئەنجانلىق قاش ـ قاپىقىنى سۈزۈپ .

— ياق ! — دېدى ئەخمەتخانمۇ مەهمۇدقا جىددي تىكىلىپ ، — سىلى ماڭا چاكار بولسىلا بولمايدۇ . سىلى دېگەن بىر ئالىم . يېتىلگەن سېهىرگەر ، شۇنداقلا هەرقانداق دۇشمەن تەڭ كېلەلمەيدىغان باتۇر ! سىلىدەك ئادەمگە خىزمەت قىلسام ، هەر ئىككى ئالەمدە ماڭا بەخت بولىدۇ !...

ئىككى هېيلىگەر خوجا بىر ـ بىرىنى ئەنە شۇنداق ماختىشىپ ، بىر ـ بىرىنىڭ خۇيـ ـ پەيلىنى بىلمەكچى بولدى . بىر ـ بىرىگە پول بەرمىگەن ئىككى مەككار خوجا باشقىچە پول تۇتۇشقا تەييارلاندى . بۇ يولنى ئەنجانلىق خوجا ئەڭ دەسلەپ ماڭدى .

— ئۇنداق بولسا ، ئىنىم ، بىز دوست بولايلى ! هەر ئىككىمىز خوجا ، ئىككىمىز دوست بولساق گۈل ئۇستىگە گۈل بولمامدۇ ؟ !

ئەنجانلىقنىڭ بۇ سۆزى سىڭار كۆزنىڭ كۆڭلىگە مايەك ياقتى . ئۇ ئۆزىمۇ مەھمۇد بىلەن قۇرئان تۇتۇپ دوست بولۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرەتتى . ئۇ قولىدىن ھەرقانداق سېھىرگەرلىك كېلىدىغان بۇ خوجا بىلەن قىيامەتلىك دوست بولۇۋالسا ، كۆك تاشقا مىنەلەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى .

— سىلىنىڭ دېگەنلىرى مېنىڭ بەختىم ! بولىدۇ ، سىلى دېگەندەك ، بىز قىيامەتلىك دوست بولايلى ، مەھمۇدخان خوجام ، قۇرئان ئالسىلا ، بىز قۇرئانى شەرىپنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، بىر - بىرىمىزدىن ھەرقانداق ئەھۋالدا يۈز ئۆرۈمەيدىغان سادىق دوستلاردىن بولايلى ، — دېدى ئەخمەتخان ئۆز مۇددىئاسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىۋاتقانلىقىدىن خۇشال بولۇپ .

مەھمۇدخان ئورنىدىن تۇرۇپ ئالا خۇرجۇندىن ئالىقانچىلىك بىر قۇرئانىنى ئالدى . ئۇ قۇرئانىنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ سۆيدى ، ئارقىدىن پېشانىسىگە تەگكۈزدى .

— قېنى ، ئىنىم ، جايىنامازغا كېلىپ قىبلىگە قاراپ ئولتۇرۇڭ !

ئەخمەتخان ئورنىدىن تۇرۇپ ، مەھمۇدخان ئولتۇرغان جايىنامازنىڭ بىر يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئالىقانچىلىك قۇرئان جايىنامازنىڭ باش تەرىپىدە تۇراتتى . ئالدىدا ئىككىسى ئىككى رەكەت نامار ئوقۇدى . نامازنى ئوقۇپ تۈگىتىپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن ، مەھمۇد قۇرئانىنى قولىغا ئالدى .

— مەن ، — دەپ قەسەم قىلىشنى باشلىدى ئۇ ، قۇرئانىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، — ئىنىم ئەخمەتخان خوجا بىلەن ئىككى ئالەملىك دوست بولۇش ئۈچۈن قۇرئان تۇتتۇم . ناۋادا ئەخمەتخان خوجا بىلەن قۇرئان تۇتۇپ بولغان دوستلۇققا ۋاپاسىزلىق قىلسام ، ھەر ئىككى ئالەمدە قارا يۈز بولاي !

ئەخمەتخان خوجا ئەنجانلىق خوجىنىڭ قولىدىن قۇرئانىنى ئېلىپ ، ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى ئۆزىنىڭ سۆزى قىلىپ تەكرارلىدى .

ئاخىرى ئىككىسى ئورنىدىن تۇرۇپ ، بىر - بىرىنى قۇچاقلىدى .

«قىلىچ فوچى كۆپ ھىيلىلەرنى دۇرۇست ،
ئەخمەتخان خوجامنى قىلىچ ئۆزىگە دوست .
بۇ ئىكەۋ كەلامى خۇدانى تۇتۇپ ،
قەسەملەر قىلىشىپ قېرىنداش بولۇپ .»①

مەھمۇد سىڭار كۆز بىلەن قۇرئان تۇتۇپ دوست بولغانلىقىدىن ئىنتايىن خۇشال بولدى . ئۇ ئۆزىگە بىر ئىشەنچلىك يارەمچى تاپقانلىقىدىن بېشى ئاسمانغا يېتىپ ئۆزىنى بۇ يۇرتنىڭ ھاكىمبېگى بولغاندەك سەزدى . ئەخمەتخان خوجىمۇ ئوشۇقى ئالچۇ چۈشكەن قىمارۋازدەك ئەمدىكى تاۋكالاردا ئۇتىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ئىچىدىن سۆيۈندى . ئارىسىدا ھېچقانداق خۇدۇكسىرەش قالمىغان ئىككى خوجا خىزمەتكار يىگىت كىرىپ ياققان شامنىڭ يورۇقىدا ئېچىلىپ - يېيىلىپ پاراڭغا چۈشتى . ھاكىمبەگ لەشكەرلىرىنىڭ سەردارى بولغان ئەخمەتخانىنىڭ تىلىنى باغلىۋالغان مەھمۇدخان ئۆزى قىزىقىدىغان ئەھۋاللارنى كوچىلاپ سوراشقا باشلىدى . ئۇلار تا يېرىم كېچىگىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇردى . شۇ كۈنى ئەخمەتخان خوجا مەھمۇدنىڭ تۇرالغۇسىدا قونۇپ قالدى…

* *

مەھمۇد بايانداىدىن غۇلجىغا يۆتكىلىپ كېلىپ ، تېرەكتىن بەش پو ياسىدى . قامەتلىك ، كۈچ - قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇرغان

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 23 - بەت .

يۇز ئۇيغۇر يىگىتنىى تاللاپ ، ئۇلارنى ياۋروپا چېركىلىرىدەك كىيىندۇرۇپ ، ھەممىسگە تۇپەك مىلتىق تۇنقۇزدى . بۇنى قوزغىلاڭنى كۆچەيتىش مەقسىتىدە ئەمەس ، ئەكسىچە قوزغىلاڭنىڭ باشچىلىق ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش غەرىزىدە قىلدى . بەزىلەر ئەنجانلىقنىڭ نېمە قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى بىلمىسىمۇ ، خەلقنىڭ ئۇنىڭغا بىلدۇرۇۋاتقان سەۋدايىلارچە ئېتىقادىنى كۆرۈپ ، ئېغىز ئاچمىدى . خوجىنىڭ ئابرۇيى كۇندىن - كۇنگە ئۆسۈپ ، مەزەمزات بىر چەتتە قالدى ، ھەتتا ئەڭ يېقىن ئادىمى سىڭار كۆزمۇ يېنىغا بارمايدىغان بولدى . ئەزەلدىن ئىچى تار ھاكىمبەگ بۇنى كۆرۈپ ھەسەت ئوتىدا ئۆرتەندى . ئۇ جۇمە نامىزىغا تاھارەت ئېلىۋېتىپ ئۆز - ئۆزىگە غەزەپ بىلەن پىچىرلىدى :

«ياق ! بۇ لەنىتى ئەنجانلىقنىڭ ئورنۇمنى ئىگىلىۋېلىشىغا قاراپ تۇرالمايمەن ! ئۇنى كوچىدىن ئۆتسە چالما - كېسەك قىلىدىغان چاشقان قىلىۋېتەلمىسەم ، ئاتام قويغان ئىسمىنى يۆتكىۋېتىمەن !... »

* *

باغلار ھۇپپىدە چېچەكلىدى . يەر - جاھان ئىسسىپ ، دەل-دەرەخ ، گۇل - گىياھلار يېشىل تون كىيىپ ، باھار شامىلىدا ۋىلىقلاپ كۇلدى . ئاسماندا بىر پارچىمۇ ئاق بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى . مەزەمزات بىر مۇھاپىزەتچىسى بىلەن بەيتىللاغا ئاتلىق يول ئالدى .

«بۇگۇن بەيتىللادىكى جۇمە نامىزىدا ئادەم كۆپ بولىدۇ . خەپ ، ئەنجانلىق ! سېنىڭ سېپىڭ چاۋاڭنى جۇمەگە كەلگەنلەرنىڭ ئالدىغا يېيىۋەتمىسەم !... »

بەيتىللا مەسچىتىنىڭ ئارکىلىق دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىغان مەزەمزات ئالدىن ئېتىدىن چۇشكەن مۇھاپىزەتچى

يىگىتنىڭ ياردىمىده ئېتىدىن چۈشتى . ئۇ ئۆزىنى تۇزەشتۇرۇپ ، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ ، غادىيىپ مەسچىتكە قاراپ يول ئالدى . ئۇچرىغانلار ئۇنىڭغا يول بېرىپ ، قوللىرىنى باغلاپ ، باشلىرىنى ئېگەتتى . ئۇ بەزىدە كەمچەت تۇماقلىق بېشىنى ئېگىپ ، بەزىدە ئەگمەي مېڭىپ بەيتىللا ئىچىگە كىردى . ھاكىمبەگ سەپ تارتىپ ئولتۇرغان ئادەملەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ ، ئالدىنقى قاتارغا كېلىپ توختىدى . ئۇ دائىم ئولتۇرىدىغان ئورۇن بوش تۇراتتى...

جۇمە نامىزى ئوقۇلۇپ بولۇنۇشى بىلەن ئورنىدىن تۇرغان مەزمەزات : مېنىڭ سىلەرگە دەيدىغان سۆزۈم بار ، دەپ جامائەتنى ئورنىدىن تۇرغۇزمىدى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدىن يۇرىكىده كۆيۈۋاتقان ھەسەت ئوتىنىڭ ئۇچقۇنلىرى چېچىلاتتى ، ئاق سېرىق چىرايىدا بولسا ، چايانلار ئۆمىلەيتتى . ھاكىمبەگنىڭ كۆز ۋە چىرايىنى كۆرگەن ئادەملەر بىر - بىرلىرىگە مەنىلىك قارىشاتتى .

ئىچكىرىكى ئۆيدىكىلەر ئالدىغا يىغىلىپ ئولتۇردى . تاشقىرىقى ئۆيدىكىلەر كىرىپ بوشىغان ئورۇننى تولدۇردى . مەسچىت ئىچى ئېغىر جىمجىتلىققا چۆكتى ، ھەممە ئادەم مەزمەزاتنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇراتتى .

— يېقىندىن بېرى ، — دەپ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن سۆزىنى باشلىدى مەزمەزات ، — شەھىرىمىزده بىر ئەنجانلىق پەيدا بولدى . ئۇ ئۆزىنى «خوجا» دەپ ئاتىدى . لېكىن ، راست خوجىمۇ ، ئەمەسمۇ ، بۇنى بىلىدىغان ئادەم يوق . بەلكىم خوجىدۇر ياكى ئۆتۈپ كەتكەن بىر قىزىلكۆز ئالدامچىدۇر ؟ ! مەن ئۇنىڭ گەپ - سۆزى ۋە قىلىۋاتقان ئىشلىرىغا قاراپ ، ئۇنىڭ خوجا ئىكەنلىكىدىن گۇمانلىنىپ قالدىم . ئۇ خوجا ئەمەس ، بىر مەككار ! مەن سىلەرنى ئاگاھلاندۇرىمەن ! بۇ ئەنجانلىققا ئىشىنىپ كەتمەڭلار ! ياغاچ قازاندا تاماق پىشامدۇ ؟ ياغاچ زەمبىرەكلەر

بىلەنمۇ قەلئەلەرنى ئالغىلى بولامدۇ؟! بۇ بىر ئۇچىغا چىققان ئالدامچىلىق! ئەقلى بار ھەرقانداق ئادەم ئۇنىڭغا ئىشەنمەيدۇ... لېكىن، بىزنىڭ خېلى كۆپ ئادەملىرىمىز بۇ يالغان خوجىنىڭ كەينىگە كىرىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭغا قول بېرىپ، پىر ـ ئۇستاز دەپ بېشىدا كۆتۈرۈۋاتىدۇ. قارا چاشقان، قارا قاغا، قارا كىرپىلەرنى سويۇپ، نەچچە خىل دورا قوشۇپ، يانچىپ، ئۇششاقلاپ، ئاندىن ئۇنىڭغا ئازايىم ئوقۇپ، دۇشمەن قەلئەسىگە قارىتىپ دۇتلەندۇرسە، ئۇ يەردىكى چېرىكلەر راستىنلا ھوشىدىن كېتەرمۇ؟ بىز بېسىپ كىرىپ قىلىچ ئۇرساق بىلمەسمۇ؟ خالايىق، بۇ پەقەت بىر ئاللانىڭ قولىدىن كېلىدىغان سېھرىي قۇدرەت، ئەنجانلىق مەككارنىڭ قولىدىن كېلىشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس! — مەزەمزات قاتتىق ۋارقىراپ سۆزلەپ يۆتىلىپ كەتتى. ئۇ قولياغلىقىنى ئېلىپ، ئاغزىنى ئېرتىپ، يۆتىلى توختىغاندىن كېيىن، سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى، — مېنىڭ بۇلارنى دېيىشىم، خالايىق، سىلەرنى ھېيلىگەر خوجىنىڭ ئازدۇرۇشلىرىدىن ساقلاپ قېلىش! قېرىنداشلار! ئەنجانلىقنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كېتىپ، يۇرتىمىزنى ئۇنىڭ قولىغا تۇنقۇزۇپ قويمايلى!...

مەزەمزاتنىڭ سۆزى ئادەملەر ئارىسىدا غۇلغۇلا قوزغىدى. كۆپلىرى ئۇنىڭ سۆزىنى توغرا تاپقان بولسىمۇ، يەنە بەزىلەر مەھمۇد خوجىنى ئاقلاپ چىقتى. ئۇنى ماختاپ، سېھىرلىك كۈچ ـ قۇدرىتىنى كۆككە كۆتۈردى. مانا شۇنداق ئادەملەردىن بىرى بەيتىللادىن چىقىپ، مەھمۇد خوجىنىڭ تۇرالغۇسىغا يول ئالدى. خوجىنىڭ تۇرالغۇسى بەيتىللادىن يىراق بولغاچقا، ئۇ شۇ يەردىكى مەسچىتتە جۈمە نامىزىنى ئوقۇپ، يېڭىلا ئەخمەتخان خوجا بىلەن بىللە تۇرالغۇسىغا كېلىپ تۇراتتى. ئايىغى يېنىك، سىلىق ماڭىدىغان، ئەللىك ياشلارغا يېقىنلاپ قالغان ئادەم مەھمۇد تۇرۇۋاتقان ھويلىنىڭ ئاق دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

بـــېشىغا رەڭگى ئۆڭكەن قىزىل بۆك ، ئۇچىسىغا كالتە ، يالاڭ چاپان كىيگەن ، بويى ئانچە ئېگىز بولمىغان بۇ ئادەم بىر قانىتى ئـــوچـــۇق تۇرغان دەرۋازىدىن ئىچىگە قارىدى . ئېگىز پېشايۋان ئـــۇســـتىدە تۇرغان يېگىت دەرۋازا ئالدىدىكى ئادەمنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى...

— ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشكىلى بىر ئادەم كەپتۇ . باشلاپ كىرەيمۇ يا ... — دېدى خوجىنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان يېگىت ئىشكنى ئۇرۇپ كىرىپ ، بوسۇغىدا قول باغلاپ توختاپ .

ئەخمەتخان خوجا بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان مەھمۇد : «كەتكۇزۇۋەتسەم ، بىرەر سوۋغا ـ سالام ئەكەلگەن بولسا ، زىيان تارتمامدىمەن ؟ » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۇزۈپ :

— باشلاپ كىرىڭ ، ئوغلۇم ! — دەپ يېگىتكە قارىدى .

ھايال بولماي يۇزىدە چېچەك ئىزى قالغان ئادەم ئېگىلىپ ، قـــول بـــاغـــلاپ ئـــۆيگە كىرىپ كەلدى . ئۇ تاپسىدىلا توختاپ ، ھەجىيىپ مەھمۇد بىلەن ئەخمەتخانغا سالام قىلدى .

— كېلىڭ ! كېلىڭ ! — دېدى خوجا ئۇنىڭ قولىغا قاراپ ، ھـــېچنېمە يوقلۇقىنى كۆرگەندىن كېيىن ، «باشلاپ كىرىڭ ! » دېگـــەنـــلىكىدىن ئۆزىگە كايىدى . ئەمما ئۇ ئارقىدىنلا : «بەلكىم يانچۇقىدىدۇر ؟ » دەپ ئۆزىگە تەسەللى بەردى .

ئۆيگە كىرگەن ئادەم ئىشىكنىڭ يېنىغىلا ئولتۇرۇپ ، ئىككى قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى . ئۇنىڭ چىرايى ھەجىيىپلا تۇراتتى .

— مەن بىرىنچىدىن ، ئۆزلىرىگە سالام بېرىپ قول بەرگىلى كېلىۋىدىم . ئىككىنچىدىن ، ئۆزلىرىگە دەيدىغان مۇھىم بىر گەپ بـــار ئـــىدى ، — دېدى يۇزى «گۈللۈك» ئادەم ھەجىيىپ ، ئۇ ئەخمەتخان خوجىغا بىر قاراپ قويۇپ ، سۆزىدىن توختىۋالدى .

— مېنىڭ ئالدىمدا دېگىلى بولمايدىغان سۆزمىدى ؟ — دېدى سىڭار كۆز ئورنىدىن تۇرۇپ ، — ئەمىسە مەن چىقىپ كېتەي !

— كېتىپ قالمىسىلا ، خوجام ! بىزنىڭ يەنە دېيىشىدىغان

گەپلىرىمىز بار ! — دېدى مەھمۇد چىقىپ كېتىۋاتقان سىڭار كۆزىنىڭ كەينىدىن قاراپ .

ئەخمەتخان چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ، ھەجىيىپ ئولتۇرغان ئادەم مەھمۇدنىڭ يېنىغا سۇرۇلۇپ يېقىن كەلدى .

— بۇگۈن جۇمە نامىزىنى بەيتىللادا ئوقۇۋىدىم ، — دەپ ، ھەجايغان ھالەتتە ، مەھمۇدقا قاراپ سۆزىنى باشلىدى كىرگەن ئادەم ، ئۇ مەزمۇراتنىڭ دېگەنلىرىنى ئېقىتماي ـ تېمىتماي سۆزلەپ بەردى ۋە ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ خوجىغا سادىق ئادەملىكىنىمۇ ئەسكەرتىپ قويۇشنى ئۇنتۇپ قالمىدى .

مەھمۇدنىڭ چىرايى تاتىرىپ ، ئۇچلۇق ئېڭىكىدىكى نوغۇچتەك ساقىلى تىترەپ كەتتى . ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشىپ ، يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئۇچىدىكى شالاڭ بۇرۇتلىرىنى سىلاپمۇ باقتى ، يەنىلا ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرلەۋاتقان ۋەھىمە ئۇنى بىئارام قىلاتتى . شۇنداق بولسىمۇ كۆپىنى كۆرگەن بۇ مەككار چىرايىغا بىلىنەر ـ بىلىنمەس كۈلگە يۈگۈرتۇپ ، ئۆزىگە ھەجىيىپ قاراپ تۇرغان ئادەمگە تىكىلدى .

— ئۆزلىرىنىڭ ماڭا بولغان ساداقىتى مېنى تەسىرلەندۈردى ، — دەپ سۆز باشلىدى ئەنجانلىق خوجا ، — بىلىمەن ، مەزمۇرات مېنىڭ تېگى ـ تەكتىمنى ئوبدان بىلىمىگەنلىكتىن مېنىڭدىن گۇمانلىنىپتۇ . بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق ! قاراپ تۇرۇڭ ، كېيىنكى جۇمەلەردە ئۇ ئەزىز مېنىڭ ياخشى گېپىمنى قىلىدۇ . مەن بۇنىڭغا ئىشىنىمەن ! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، ئالدىدىكى ئادەمگە تىكىلدى ، — ئىسمىشەرىپلىرى نېمىكىن ؟...

— ئىسمىم قۇلىيار ، ئاتامنىڭ ئىسمى فىدا مۇھەممەت .

— قۇلىيارخان ! — دېدى مەھمۇد ئوچۇق چىراي بىلەن ، — بىز ئەمدى يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالدۇق . پات ـ پات كېلىپ پېقىرنى يوقلاپ تۇرۇشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن !

— كېلىمەن ، كېلىمەن ! — دېدى قۇلىيار ئالدىراپ ـ تېنەپ ، خۇشامەت بىلەن ، — مەھمۇدخان خوجام ، ئۆزلىرىنىڭ خىزمىتىدە بولۇش ، مېنىڭ بەختىم .

— ئۆزلىرىدىن ، قۇلىيارخان ، بىر ئادەمنىڭ نام ـ ئەھۋالىنى سوراي دېۋىدىم…

— بىلسەملا دەپ بېرىمەن !

— موللا ناسىر ئەلەم دېگەن كىم بولىدۇ ؟ ! — دېدى خوجا قۇلىيارغا جىددىي تىكىلىپ ، — بۇ زاتنىڭ ئىسمىنى بىرقانچە يەردە ئاڭلاپ قالدىم . ئادەم كۆپ بولغانلىقتىن سورىيالمىدىم . بىلسىلە ، قۇلىيارخان ، ماڭا دەپ بەرگەن بولسىلا !…

— موللا ناسىر ئەلەمنى بىلمەن ، ئوبدان بىلىمەن ، — دېدى قۇلىيار قاش ـ قاپىقىنى سۈزۈپ ، كۆزلىرىنى ئوينىتىپ ، — ئۇ زات ئۇزۇندىن بېرى زىنداندا .

«كى باشدىن ئاياغى سەلاسىلدە بەند ،
ئاياغىدا ئىشكەل ، بويۇندا كەمەند .
بۇ جەڭگە سەببەب بولغان ئۇ ئىبتىدا ،
شەھەر قازىسى ئېردى ھەم ئۇلەما .
چىرايىغا باقساق ئېرۇر تازا گۇل ،
ھەممە گۇل چىرايلار ئېرۇر ئاڭا قۇل .
تەكەللۇم زامانىدا سۆزلۈك ئېرۇر ،
يۈزى گۇل سۇفەت ئاھۇ كۆزلۈك ئېرۇر .
ساقالى ئانىڭ مىسلى كافۇر ئېرۇر ،
يۈرەكلىك زەباندار ، باھادىر ئېرۇر… »①

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 25 ـ بەت .

— شۇنداق بىر ئۇلۇغ زات نېمىشقا زىندانغا چۈشۈپ قالدى؟ — سورىدى مەھمۇد، ئۇنىڭ كۆز ۋە چىرايىدىن ھەيران بولغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

قۇلىيار ئۆزى دېگەندەك، موللا ناسىر ئەلەمنى ئوبدان ۋە تولۇق، زىندانغا چۈشۈپ قېلىشىنىڭ سەۋەبلىرىنىمۇ توغرا بىلەتتى. ئۇ بىلگەنلىرىنى بىر باشتىن سۆزلەشكە باشلىدى. قۇلىيارنىڭ تونۇشتۇرۇشىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتقان مەھمۇد بارغانسېرى قازىكالانغا قىزىقىپ قالدى، ئۇ ھەتتا كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپ، مەزەمزاتنى بىرقانچە قېتىم سۆكتى. لېكىن ئەخمەتخان خوجىنى ئاغزىغا ئالمىدى. ئۇ موللا ناسىر ئەلەمنى زىندانىدىن قۇتقۇزۇپ چىقىش قارارىغا كەلدى. «مەن، — دەپ ئويلىدى خوجا، — بۇ ئاخۇننى زىندانىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقسام، ئۇ جەزمەن مەن تەرەپ بولۇپ، مەزەمزاتقا قارشى تۇرىدۇ. كۇنلەرنىڭ بىرىدە ھاكىمبەگنى يوقاتسام، شەك ـ شۇبھىسىز، ئۇ مېنى مەزەمزاتنىڭ ئورنىغا ئولتۇرغۇزىدۇ...»

— مەن قايتاي! — دېدى قۇلىيار پاراڭ تۇگىگەندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇرۇپ.

— قۇلىيارخان! — دېدى ئورنىدىن تۇرۇۋاتقان مەھمۇد، — شەھەرلىرىگە مۇساپىر ئىكەنلىكىمنى ئۇنتۇپ قالمىسلا، يوللىرىغا قارايمەن، پات ـ پات كېلىپ ئاڭلىغان ـ بىلگەنلىرىنى دەپ بېرەرلا!...

— پات ـ پات كېلىپ تۇرىمەن! بولدى، ئاۋارە بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرمىسلا!

مەھمۇد خوجا قۇلىيارنى ئىشىككىچە ئۇزىتىپ قويۇپ، مۇلازىم يېگىتلىرىدىن بىرىنى چاقىردى.

— ئەخمەتخان خوجىنى چاقىرىۋېتىڭ، ئوغلۇم! — دېدى ئۇ ئالدىغا كەلگەن يېگىتكە قاراپ...

ھايال بولماي ئۆيگە سىڭار كۆز كىرىپ كەلدى. ئۇ ئۇدۇل كېلىپ، مەھمۇدخاننىڭ يېنىدىكى تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى.

— ئۇزاق پاراڭلىشىپ كەتتىڭلارغۇ!؟ — دېدى ئەخمەتجان

خوجىغا بۇرۇلۇپ قاراپ .

— ئادەتتىكى گەپلەر ، — دېدى خوجا سىڭار كۆزگە ئوچۇق چىراي تىكىلىپ ، ئۇ بىردەم خىيال قىلغاندەك تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — بۈگۈنكى جۈمە نامىزىدا مەزەمزاتتىڭ مېنى خالايىققا قارىلاپ بەرگىنى نېمىسى ؟ يە مەن ئۇنىڭ زىتىغا تېگىدىغان بىرەر ئىش قىلمىسام ؟ !

— سىلى مەزەمزاتنى بىلمەيلا ! مەن بۇ ئادەمنىڭ ئاچچىق ئۇچىيىدىكىنىمۇ بىلمەن··· ، — دەپ سۆز باشلىدى ئەخمەتجان قارا چىرايىدىن قۇيۇن ئۇچۇۋاتقان مەھمۇد خوجىغا تىكىلىپ ، — ئۇ ئۆتۈپ كەتكەن كۆرەلمەس ، ئىچى قوتۇر ، ھەسەتخور ئادەم ! ئۇنىڭ سىلىنى جامائەت ئالدىدا يامانلىغانلىقى ھەيران قالغۇدەك ئىشمۇ ئەمەس . ئۆز ئىناۋىتىنىڭ چۈشۈپ ، سىلىنىڭ ئابرۇيلىرى ئۆسۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ھاكىمبەگنىڭ يۇرىكى ئۆرتىنىپ كەتتى . بۇنىڭغا چىدىيالمىغان مەزەمزاتنىڭ جۈمە نامىزىدا سىلىنى يامانلاپ سۆز سۆزلىگەنلىكى ، ئۆسۈۋاتقان ئىززەت ـ ئابرۇيلىرىنى يەرگە ئۇرۇشتىن ئىبارەت .

— توغرا دېدىلە ! — دېدى خوجا ئاق پاختىسى يوغان كۆزىنى چەكچەيتىپ ، — راستىنلا بۇ ئۇلۇغنىڭ ئىچى بەكمۇ تار ئىكەن . مېنىڭدەك بىر خۇداگۇي ئادەمنىڭ پاتمىغانلىقىغا ھەيرانمەن ! — ئۇ بىردەم خىيال سۈرۈپ تۇرۇۋېلىپ ، يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى ، — ئۇنىڭ ئۆزىنى ئاشكارىلىغىنىمۇ ياخشى بولدى . ئۇنىڭ قاندىق ئادەملىكىنى بىلمۇالدىم ، — ئۇنىڭ تەلەتىگە قۇيۇن ئۆرلىتىۋاتقان كۆڭلىدە ، مەزەمزاتنى يوقىتىۋېتىش خىيالى تۇغۇلدى···

* *

مەھمۇد خوجا ئەخمەتخان خوجا بىلەن كېلىشىپ ، مەزەمزاتقا موللا ناسىر ئەلەمنى زىنداندىن چىقىرىپ بېرىش تەلىپىنى قويۇپ ئادەم ئەۋەتتى . لېكىن ، ھاكىمبەگ ئىككى خوجىنىڭ تەلىپىنى

رەت قىلىپ ، قازىكالاننى زىنداندىن چىقارمىدى...

سەھەرده ياغقان يامغۇردا يۇيۇلغان دەل - دەرەخلەرنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرى خېلىلا ئېگىز ئۆرلىگەن قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرىدا چاقنايتتى . يوللىرىنىڭ توپىسى بېسىلغان شەھەر ساپ ھاۋادىن كۆڭۈللۈك نەپەس ئالاتتى .

شەھەرنىڭ ئاتاقلىق ياغاچچى ۋە تۆمۈرچىلىرى زەمبىرەك ياسىغان ، ئانچە چوڭ بولمىغان مەيداننىڭ بىر چېتىده بويى ئانچە ئېگىز بولمىغان ، چىرايى قارامتۇل مەھمۇد خوجا ئالدىغا قارايتتى . ئۇنىڭ بېشىغا سەللە قىلىپ يەنە شۇ يېشىل لۆڭگە ئورالغان بولۇپ ، ئۇستىده يېڭى ئۇزۇن چاپان تۇراتتى . ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىنىڭ قارىسى قارا مونچاقتەك پىلدىرلىغان خوجا ئارىلاپ - ئارىلاپ ئۇچلۇق ئېڭىكىدىكى نوغۇچتەك ساقىلىنى تۇتۇپ قويۇاتتى . خوجىنىڭ ئوڭ قولىدا ئالىقانچىلىك كىچىك قۇرئان كۆرۈنەتتى .

مەيداندا ئەخمەتخان خوجا ئالدىنقى سەپتىن يۆتكەپ كەلگەن يۈز نەپەر چېرىك تۆتتىن ئات قېتىلغان توپ چاقلىق ئۇزۇن ھارۋىلارغا «ھە - ھۇ...» دېيىشىپ ، تېرەكتىن ياسالغان زەمبىرەكلەرنى كۆتۈرۈپ بېسىۋاتاتتى . سىڭار كۆز ئۇلارنىڭ يېنىدا ئۇلارغا باشچىلىق قىلاتتى . ئۇ گاھى قوللىرىنى كۆتۈرۈپ قايسىبىر چېرىكنى تىللايتتى . چېرىكلەر ياغاچ زەمبىرەكلەرنىڭ ئاغزىنى ھارۋىنىڭ كەينىگە قارىتىپ ، ھەربىر ھارۋىغا بىردىن ئورناتتى . بەش ھارۋىغا ئورنىتىلغان بەش زەمبىرەكنىڭ باش تەرىپىگە تۇغ - ئەلەم بېكىتىلدى . ھەممە ئىش تۇگەپ ، ئەمدى ھارۋىلار قوزغالسىلا بولاتتى . ئەخمەتخان خوجا ھارۋىكەش چېرىكلەردىن باشقا چېرىكلەرنى ئىككىگە بۆلۈپ ، يېرىمىنى ھارۋىلارنىڭ ئالدىغا ، يېرىمىنى ھارۋىلارنىڭ كەينىگە تىزدى . ئالدىدىكى چېرىكلەرنىڭ ئالدىدا ھەرخىل تۇغ - ئەلەملەرنى تۇتقان چېرىكلەر تۇردى . بېشىغا سۆسەر تۇماق ، ئۇستىگە كالتە موۋۇت

چاپان كىيىپ ، بېلىنى قىلىچ ئېسىلغان تاسما بەلۋاغدا باغلىغان سىتار كۆز مەھمۇد خوجىنىڭ يېنىغا كەلدى .

— ماڭامدۇق ؟ — دېدى ئۇ ، مەھمۇد خوجىغا تىكىلىپ .

— ماڭايلى ! سىلى بىرىنچى هارۋىغا چۈشسىلە ، مەن ئىككىنچى هارۋىغا چۈشەي ! — دېدى مەھمۇد ئالىقانچىلىك كىچىك قۇرئاننى ئاغزىغا يېقىن ئەكېلىپ سۆيۈپ .

ئەخمەتخان بىرىنچى هارۋىغا چىقىپ ، زەمبىرەكنىڭ ئۈستىدە ئولتۇردى . ئەنجانلىق خوجا ئىككىنچى هارۋىغا چىقتى . چېرىك هارۋىكەشلەر ئۇزۇن قامچىلىرىنى هاۋادا قارسىلدىتىپ ، ئاتلىرىغا : «چۇھ ، جانۋارلار !» دەپ ۋارقىرىدى . قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتقان ئاتلار پۇشقۇرۇپ ئالدىغا قاراپ ئېتىلدى . هەيۋەت بىلەن چوڭ يولغا چىققان هارۋىلار تۇرمە ـ زىندانغا قاراپ يول ئالدى . ئىككى تەرىپى ئاق تېرەكلىك كوچىدا كېتىۋاتقان ئاتلىقلار ، هارۋىلىقلار ، ئېشەكلىكلەر ۋە پىيادىلىقلار ئالدى ـ كەينىدە قوراللىق چېرىكلەر تىزىلىپ ماڭغان ، زەمبىرەك بېكىتىلگەن هارۋىلارغا هاياجان ۋە هەيرانلىق بىلەن تىكىلەتتى . بۇ دەبدەبىلىك قوشۇنغا قارىغان كۆزلەردە : «نەگە ماڭغاندۇر ؟» دېگەن سوئال كۆرۈنەتتى . بارا ـ بارا كېتىۋاتقان هارۋا ۋە چېرىكلەرنىڭ ئىككى تەرىپىدە تاماشىچىلار كۆپەيدى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا چوڭلارمۇ ، ياشلارمۇ ، بالىلارمۇ ، ئەرلەرمۇ ، ئاياللارمۇ بولۇپ ئۆزئارا پاراڭلىشىپ باراتتى ، كۆزلىرى كېتىۋاتقان چېرىك ۋە هارۋىلاردىن ئايرىلمايتتى .

— ئىككىنچى هارۋىدا ئولتۇرغان ئەنجانلىق خوجا شۇمۇ ؟ ئۇلار يېشىل لۆڭگىنىمۇ سەللە قىلىپ يۆگەيدىكىنە ! ؟ — دېدى كېتىۋاتقان بۇرۇتلۇق ئادەم ئۆزىدىن ئېگىزرەك هەمراهىغا قاراپ .

— مەھمۇد پوچى شۇ ! ئۇ ياسىغان ياغاچ زەمبىرەكلەرنى

كۆرمىدىڭمۇ ؟ بەلكىم ، خوجا ئۆز زەمبىرەكلىرىنى غۇلجىلىقلارغا كۆرسىتىش ئۈچۈن ئاچقتىمىكىن ؟ !

— ئالدىدىكى هارۋىدا ئولتۇرغان يەكچەشمە ئەخمەتخان خوجىغۇ دەيمەن ! ؟ ئۇنى مەهمۇد بىلەن بىللە قۇرئان تۇتۇپ دوست بوپتۇ ، دەپ ئاڭلىدىم ، ئۇلارنىڭ بىللە كېتىۋاتقىنىغا قاراپ ، راست ئوخشايدۇ ، دەپ قالدىم .

— دېگەنلىرىڭ راست ، هازىر ئىككىسى كىندىكى قوشتەك ، نەگە بارسا بىللە باردىكەن ، بىر ـ بىرىدىن زادىلا ئايرىلمايدىكەن !...

هارۋىلار غۇلجا ناهىيىسىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىغا يېقىنلاپ كەلدى . ئۇلار دولاندەرۋازىسىدىن كىرىپ بەيتىللا مەسچىتى تەرەپكە قاراپ ئازراق مېڭىپ توختىدى . كوچىنىڭ غەربىي تەرىپىدە شەنگەن يامۇلى ، شەرقىي تەرىپىدە يۇتاڭ يامۇلى بولۇپ ، يۇتاڭ يامۇلى تۇرمە ئىدى . پوچى ياسىغان زەمبىرەكلەر بېسىلغان هارۋىلار مانا مۇشۇ يۇتاڭ يامۇلى ئالدىدا ، زەمبىرەكلىرىنىڭ ئاغزىنى يامۇلغا قارىتىپ ، قاتار تىزىلىپ تۇردى . چىڭ سۇلالىسى هاكىمىيىتى هاكىم ئىدارىسىنىڭ تۇرمىسى بولغان بۇ جاي هازىرمۇ تۇرمە بولۇپ ، موللا ناسىر ئەلەم مۇشۇ تۇرمىدە ياتاتتى .

«شەهەرنىڭ ئىچىگە ئەلالا سالىنب ،
يۇرەك يارغۇدەك شور ـ غەۋغا سالىنب .
كى هەر ئارابا ئىچىرە تۆرت ئات قاتىنب ،
خاتۇن ـ بالالار قورقىشىبان قاچىپ .
يېتىپ كەلدى زىندان ئىشىكىگە تىز ،
مۇنى كۆردى قىلدى ئەسەسلەر گۇرىز .
باسىنب ئېردى زىندان ئىشىكىنى چاڭ ،
كى زىندانغا باقىنب ئۇرۇپ فوچى باڭ .

تىز ئاخۇنلۇغۇمنى چىقارغىل» دېدى ،
تامامىڭ مېنىڭ بىرلە بارغىل ، دېدى··· »①

مەھمۇد پوچى ئەخمەتخان خوجىغا بۇيرۇپ ، چېرىكلەرنى ھەربىر زەمبىرەكنىڭ يېنىغا بۆلۈپ تۇرغۇزدى . چېرىكلەر توپلارغا ئوق سېلىپ ئېتىشقا تەييار تۇردى . ئەنجانلىق خوجا ، ئەخمەتخان خوجىغا قاراپ :

— زىنداندىكىلەرگە دەڭ ، قازىكالاننى دەرھال چىقىرىپ بەرسۇن ، بولمىسا ئۆزۈم كىرىپ چىقىرىمەن . ئاندىن بۇ يامۇل ۋە زىندانلارنى زەمبىرەكلىرىمنى ئېتىپ تۇپتۇز قىلىۋېتىمەن ! — دېدى . پوچىنىڭ دېگەنلىرىنى سىڭار كۆز ۋارقىراپ زىندان ـ تۇرمىدىكىلەرگە ئەينەن يەتكۈزدى . قورقۇپ كەتكەن تۇرمە ئەمەلدار ۋە يايلىرى موللا ناسىر ئەلەمنى چىقىرىپ بەردى .

«چىقىپ كەلدى ئاخۇن فەرىشتە سۇپەت ،
ساقاللىرى كافۇر سىرىشتە سۇپەت .
كى تىز قوچى مەھمۇد كۆرۈشتى كېلىپ ،
ئىكەۋ بىر ـ بىرى بىرلە دەريا ئالىپ .» ②

مەھمۇد رەڭگىرويى سارغايغان ، خاسىيەتلىك نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى ئىچىگە كىرگەن ، ئۆسكىلەڭ قاشلىرى ، ئۆسۈپ كەتكەن چاچ ـ ساقاللىرى قارەڭ ئاپئاق ، قامىتى سەل ئېگىلگەن موللا ناسىر ئەلەمنىڭ تۇرمە دەرۋازىسىدىن چىققانلىقىنى كۆرۈپ ،

① ② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 25 ـ بەت .

ئۇنىڭ ئالدىغا ئىككى كۆزىدىن ياش تۆكۈپ يۇگۈرۈپ باردى ـ ده ، ئۇنى قۇچاقلىۋالدى . سىڭار كۆز شەھەر قازىسىنىڭ يېنىغا بارالماي ، ھارۋىلارنىڭ يېنىدا ئېغىر خۇرسىنىپ قاراپ تۇردى...

بۇ ۋەقەنىڭ خەۋىرى مەزەمزاتنىڭ قۇلىقىغا يەتكەندە ، ئۇ ئولتۇرغان ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى . ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدىن زەھەر ، ئاق سېرىق چىرايىدىن چايانلار تۆكۈلەتتى . يۈرىكى ھەسەت ئوتىدا كۆيۈۋاتقان ھاكىمبەگ خۇددى سەۋدايى بولغاندەك ھۆركىرىدى :

«بىلىپ قويغىن ، ئەنجانلىق ، مەن ساڭا بوزەك بولىدىغانلاردىن ئەمەس ! سېنىڭمۇ ، سەن زىنداندىن ئاچىققان قازىنىڭمۇ جېنىنى ئالمىسام ، بۇ دۇنيا ماڭا ھارام بولسۇن !... »

* *

مەزەمزات مەھمۇد بىلەن ئەخمەتخاننى نەچچە ئون مىڭ قوزغىلاڭچى بىلەن كۆرەگە ماڭدۇردى . ئۇنىڭ ئەنجانلىق بىلەن سىڭار كۆزنى كۆرەگە ماڭدۇرۇشىدا ئۆزىلا بىلىدىغان يامان غەرىزى بولۇپ ، موللا ناسىر ئەلەمنى كۆزىدىن يوقىتىشنى ئويلايتتى...

خېلىلا چىرايى تۆزىلىپ قالغان موللا ناسىر ئەلەم تورۇق يورغىسىغا مىنىپ ، ئىككى مۇلازىمى بىلەن كۆرە تەرەپكە كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ نۇرانە چىرايىدىن خاسىيەتلىك نۇر چاقناپ تۇرىدىغان ئىچىگە سەل ئولتۇرغان كۆزلىرىدىن ، ئۆسكىلەڭ ئاق قاشلىرىدىن ، چىرايلىق ياسالغان ئاپئاق بۇرۇت ـ ساقاللىرىدىن پاكلىق ۋە گۈزەللىك چىقىپ تۇراتتى . ئۇنى كۆرگەن ھەرقانداق ئادەم زوقلانماي قالمايتتى .

قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتقان تورۇق ئات چوڭ يولنىڭ ياقىسىدا

بىر خىل سىلىق يۇرۇپ باراتتى . بېشىغا ئات سەللە يۆگىگەن ، ئۇستىگە ئۇزۇن موۋۇت چاپان كىيگەن ئەلەم يولىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تاغ ۋە دالىلارغا قاراپ باراتتى . بىر - بىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ، ياشلىرىمۇ تەڭ دېگۈدەك ئىككى مۇلازىم يىگىت ، ئاخۇنۇمنىڭ كەينىدە يانمۇيان مېڭىپ ، پاراڭ بىلەن كېتىۋاتاتتى...

ئىلى ۋادىسىنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىي تەرىپى قاتمۇقات ئەزىم تاغلار بىلەن توسۇلغان بولۇپ ، قۇياش نۇرىدا ئۇنىڭ سايى - سالا ، توپىلاڭ ۋە چوققىلىرى چاقناپ كۆرۈنەتتى . تاغلارنىڭ ئاستىدا ئېدىرلىقلار خۇددى ئاسمان - پەلەك تاغلارنىڭ پەلەمپېيىدەك تۇراتتى . بۇ ئېدىرلىقلار بىنەملىكلەر دەپمۇ ئاتىلاتتى . ئىلى دېھقانلىرى «سۇ تۇتۇپ تېرىلىدىغان بۇغداي ئېتىزلىقلىرىنى ئۆلكە ، سۇ تۇتماي تېرىلىدىغان ئېدىرلىقلاردىكى بۇغدايلىقلىرىنى بىنەم» دەيتتى .

ئېدىرلىقلاردىن كېيىن باشلانغان دالىلار كۆكىرىپ ، ئىشلەۋاتقان ئەر - ئايال دېھقانلارنىڭ ناخشىلىرى ياڭرايتتى . ئۇلارنىڭ ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەن كەتمەنلىرى قۇياش نۇرىدا جۇلالىناتتى . كۆرۈنگەن سەھرالار بوستانلىشىپ ، چىرايلىق كۆرۈنەتتى . يولىنىڭ ئىككىلا تەرىپىدىكى ، ئېتىزلارنىڭ قىر ۋە ئېرىق بويلىرىدىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرى شىلدىرلايتتى . خىلىلا ئېگىز ئۆرلىگەن قۇياشنىڭ ئىللىق ئاپتىپى يىراقتىكى تاغلاردا ، بوستان سەھرا ، يېشىل دالا ، دەل - دەرەخ ، گىياھ - چۆپلەردە خۇددى تەبەسسۇمدەك چاقنايتتى .

پەرىشتە سۈپەت قازىكالاننىڭ خىيالىغا ئەنجانلىق خوجا كېلىپ ، ئۇنى ئويلاپ قالدى . پوچى بىلەن ئەخمەتخاننىڭ كۆرەگە كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ ، ئۇلاردىن ھال سورىغىلى كېتىۋاتقان موللا ناسىر ئەلەم ئەمدى ئۆز خىيالىغا بېرىلىپ ، تاغ - دالىلارنىڭ گۈزەل مەنزىرىلىرى بىلەن ئىشلەۋاتقان دېھقانلارنىڭ

ناخشىلىرىنىمۇ ئۇنتۇدى . ئۇ بېشىنى سېلىپ ، خىيال قاينىمىغا كىرىپ ئۇزەتتى . «قارىماققا بۇ خوجىنىڭ خۇيـ پەيلى دۇرۇستەك قىلىدۇ . قولىدىن خۇدانىڭ كالامى چۈشمەيدىكەن . مېنىڭ نامۇئەھۋالىمنى بىلىپ ، مەزمىزاتىنىڭ قوشۇلمىغىنىغا قارىماي ، مېنى تۇرمىدىن ئازاد قىلىپ چىققانلىقىمۇ ، ئۇنىڭ دىنىمىزغا سادىقلىقىنى كۆرسىتىپلا قالماي ، يەنە تۇغرىلىقىنى ئىسپاتلەيدۇ ، — ئۇ خىيالىدىن توختاپ ، ئۆتۈپ كېتىۋاتقان مەپىگە قارىدى ، — لېكىن ، ئادەم بالىسى بىر سىرلىق دۇنيا ، ئۇنىڭ چىرايلىق سۆزلىرىگە ، چىرايىدىكى كۈلۈمسىرەشلەرگە قاراپلا باھا بەرگىلى بولمايدۇ ، كىم بىلىدۇ ، مەھمۇد پوچى راستىنلا غەۋسۇل ئەزەمنىڭ توغرا نىيەتلىك پۇشتىدۇر ، كۆڭلىدە يامانلىق يوقتۇر ! ؟ ئۇ بەلكىم ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ، ئەنجانەدىكى يەردىن توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلىغىلى كەلگەن قارا نىيەتتۇر ؟ ! بىز چەتتىن كەلگەن خوجىلاردىن ئاز دەرد تارتتۇقمۇ ؟ ! ئاشۇ لەنىتى خوجىلار سەئىدىيە خانىدانلىقىنى جۇڭغارلارنىڭ ئايىغىغا تاشلاپ بەردى . ئەمدى يەنە ئالدانساق ، خۇدا ئالدىدا گۇناھكار بولمامدۇق ؟ ! ياق ! مەن مەھمۇدقا ئالدىراپ ئىشىنىپ كەتمەي ، بىر مەزگىل ئوبدان كۆزىتىپ ، ئاندىن بىرنېمە دېمەمدىم ! ؟... » موللا ناسىر ئەلەم يەنە خىيالىدىن توختىدى . ئالدىدىن كېلىۋاتقان ئاتلىق قازاق توختاپ ، ئاخۇنۇمغا سالام بەردى . قازىكالان قازاقنىڭ سالىمىغا سالام بىلەن جاۋاب بېرىپ ، ھال ـ ئەھۋال سورىدى...

ئوتتۇرا ياشلىق قازاق بىلەن خوشلاشقان ئاخۇنۇم ، يورغىسىنى دېۋىتىپ يولىنى داۋام قىلدى . ئىككى مۇلازىمىمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن يول ئالدى . موللا ناسىر ئەلەم بايا ئۇزۇلۇپ قالغان خىيالىنى يەنە داۋاملاشتۇردى : «بۇ دۇنيا ، بۇ ھايات نېمىدېگەن سىرلىق ۋە مۇرەككەپ ! ساڭا قاراپ ھىجايغانلارنىڭ ، قول باغلاپ ئېگىلگەنلەرنىڭ يېڭى ئىچىدە پىچىقى بارلىقىنى

بىلىۋالالمىساڭ ، پىچاق يەپ قىزىل قېنىڭغا بويىلىسەن ! سېنى تىللىغاندىن ، ساڭا قاراپ ھەجايغان خەتەرلىك ! »

ئاخۇنۇم بايانداىدىن ئۆتۈپ ، كۆرەگە يېقىنلاپ كېتىۋاتاتتى . كۈن خېلىلا ئىسسىپ ، موللا ناسىر ئەلەمنىڭ پىشانىسىدە تەر تامچىلىرىنى چاقناتتى . ئۇ كېتىۋېتىپ كەينىدىن كېلىۋاتقان ئاتلارنىڭ ئاياغ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى . ئۇ بۇرۇلۇپ قاراپ ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئالتە ـ يەتتە ئادەمنى كۆردى . ئاخۇنۇمنىڭ تېنى تۇيۇقسىزلا شۇركۈنگەندەك بولدى ، لېكىن ئۇ ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتماي ، يولىنى داۋام قىلىۋەردى .

«نەگە ماڭغان ئادەملەردۇر ؟ مېڭىشى تېز ۋە باشقىچىلا كۆرۈنىدىغۇ ؟ كۆرە تەرەپتە بىرەر ئىش بولغانمىدۇر ؟ !... » دەپ ئويلىدى ئاخۇنۇم كېتىۋېتىپ .

يوچۇن ئاتلىقلار قازىكالانغا بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلەتتى . قوللىرىغا تۈپەك مىلتىق تۇتۇپ ، يانلىرىغا قىلىچ ئاسقان بۇ ئادەملەرنىڭ كېلىشىدىن بىر يامانلىقنى كۆرگەندەك ، ئاخۇنۇم ئېتىنى پۇتلىرى بىلەن دېۋىتتى . ئۇنىڭ كەينىدىن قالماي كېلىۋاتقان ئىككى مۇھاپىزەتچى يىگىتمۇ پات ـ پات كەينىگە قاراپ سەگەك ماڭدى .

«دېدى ئاخۇنۇم : ئالامان ، ئالامان ،
كى يالغۇز بۇ يەردە تۇرمەن يامان . »①

كەينىدىن كېلىۋاتقان ئاتلىقلار بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلەتتى . بۇنى كۆرگەن موللا ناسىر ئەلەم ئېتىغا قامچا ئۇردى . ئات ئەمدى يۇگۇرۇشكە باشلىدى ، ئىككى مۇھاپىزەتچى يىگىتمۇ ئاخۇنۇمنىڭ كەينىدىن قالماي ئاتلىرىنى چاپتۇردى .

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 25 ـ بەت .

«بۇ بىچاره ئاخۇن قاياققا قاچار ،
قازا ئاخۇنۇمغا بولۇبدۇر دۇچار .
گۈرۈنچ ئېتىزىغا ئالىب يۈردى ئات ،
كى ئەسمە يۈگۈرتۈپ يېتىپ كەلدى فات .
تۇفەك ئاتتى تىز تەگدى ئاخۇنغا ئوق ،
كى ئاتتىن يىقىلماققا بولدى ياۋۇق .»①

ئوق ئاتقان ئادەم ئۇدۇل قازىكالاننىڭ يېنىغا كېلىپ ئېتىدىن چۈشتى ـ دە ، قىلىچىنى سۇغۇرۇۋېلىپ ، تېخى جېنى چىقمىغان پەرىشتە سۈپەت ئەلەمنىڭ يۈرىكىگە تىقتى . شۇ چاغدا ئاخۇنۇم ئۆز قاتىلىغا قاراپ ، ئەڭ ئاخىرقى يۈرەك سۆزلىرىدىن پېچىرلىدى : «ھەي ، پاك پەرۋەردىگار ! مۇنۇلارنىڭ نەسلى ئاتىلىرىنىڭ يولىدا ماڭمىسۇن ، ئۇلار پاك قېرىنداشلىرى بىلەن بايلىق ، ھوقۇق ۋە شۆھرەت تالاشماي ئىناق ئۆتىدىغان بولسۇن !... »
مولا ناسىر ئەلەمنىڭ كۆكسىدىن يېيىلىپ چىقىۋاتقان قىزىل قان بىردەمدە ئانا زېمىننى بويىدى .

«كى جانى جانان ساڭى بولدى راۋان ،
مۇبارەك تەنى بولدى ئاغۇشتە قان .
كى كافۇر سۈپەت ئاق ساقال بولدى خۇن ،
مۇنى ئاڭلاغان مۇئمىن ئولدى جۇنۇن... »②

قازىكالاننىڭ ئىككى مۇھاپىزەتچى يىگىتى قىلىچلىرىنى سۇغۇرۇۋېلىپ نامەلۇم قوراللىق ئادەملەر بىلەن جان تىكىپ ئېلىشتى . لېكىن ، ئۇلار كۆپ بولغانلىقتىن تەڭ كېلەلمەي كەينى ـ كەينىدىن جان بەردى...
بۇ خەۋەر مەھمۇد پوچىغا يەتتى . ئۇ موللا ناسىر ئەلەمنىڭ قاتىلى مەزەمزات ئىكەنلىكىنى دەرھال پەملەپ ، بىر قىسىم

① ② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 26 ـ بەت .

قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ شەھەرگە كەلدى . موللا ناسىر ئەلەمنىڭ ۋاپاتىدىن خەۋەر تاپقان خەلق ھازا تۇتۇۋاتاتتى .

«شەھەر خەلقىگە يەتتى ئۇشبۇ خەبەر ،
خالايىقدا قالماي خىرەددىن ئەسەر .
تامام يىغلاشىب ناله - پەريات ئېتىپ ،
بولۇپ بىقارار تەڭرىگە داد ئېيتىپ ،
تامام يىغلابان كىم تۇتۇشتى ئازا ،
تىخى جامە ئۇستىگە كىيدى قارا .»①

قازىكالاننىڭ ئايالى ئاپئاق ، ئوغۇللىرى پەخرىدىن ئاخۇن بىلەن نىزامىدىن ئاخۇنلار ياقا يىرتىپ قان - قان يىغلىدى .

«ئىشتىتىكى ئافقاق ۋە ئىككى ئوغۇل
كېتىپ ھۇشىدىن بولدى قاتتىغ مەلۇل .
كى فەخرىددىن ئاخۇن ئۇرۇب سەخت ئاھ ،
دېدىكىم : ‹گۇناھىڭ نەدۇر ئەي ، ئاتا !
قايۇ ناسەزا قەتىل قىلدى سېنى ،
يېتىم بىناۋا ، بىكەس ئەتتى مېنى .
دەرىغا ، دەرىغا ، دەرىغا ، دەرىغ ،
قايۇ سەنگى دىل ئوردى باشىڭغا تىغ › .
نىزامىددىن ئاخۇن ياقا چاك ئېتىپ ،
بولۇپ بىقارار گاھى ئەقلى كېتىپ .
دەرئېردىكى : ‹ئەي مېھرىبانىم ئاتام ،
فىدادۇر ساڭا تەنده جانىم ئاتام .
باشىم ئۆزرە ئېردىڭكى تاجىم ئاتام ،
مەھەم ئوترۇ كەلسە راۋاجىم ئاتام › .»②

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 26 - بەت .

② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 26 - بەت .

پۈتۈن شەھەر خەلقى موللا ناسىر ئەلەمنىڭ نامىزىنى بەيتىللادا ئوقۇپ ، خەلپەم بۇزرۇكۋار قەبرىستانلىقىغا قويدى . مەھمۇد پوچى پۇتۇنلەي قارىلىق كىيىمى كىيىپ ، ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدىن بەيتىللاغىچە ، بەيتىللادىن خەلپەم بۇزرۇكۋارغىچە جىنازىنىڭ ئالدىدا ئاق باغلاپ ماڭدى...

ئون ئىككىنچى باب

چەكزىگە سانجىلغان باش

مەھمۇد پوچى موللا ناسىر ئەلەمنىڭ جەستىنى يەرلىككە قويۇپ ، يەتتە نەزىرىنى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ، كۈرەدىن بىرقانچە كىلومېتىر بېرىدىكى بارگاھىغا قايتىپ كەلدى...

ئاق ئۆي ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان شىرەنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر - بىرىگە قارىشىپ ئەنجانلىق خوجا بىلەن چىغلىقمازارلىق خوجا ئولتۇراتتى . داستىخانمۇ سېلىنمىغان كونا شىرەنىڭ بىر چېتىدە پىلدىرلاپ شام يانىتتى .

— موللا ناسىر ئەلەمنى مەزەمزاتنىڭ ئادەملىرى ئۆلتۈردى . بۇنىڭدا گۇمان يوق ! خەلقمۇ قازىكالانىڭ قاتىلى ھاكىمبەگ دېيىشمەكتە . بۈگۈنكى كۈندە قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆپىنىڭ مەزەمزاتتىن رايى قايتتى . بۇ ئەلۋەتتە بىزگە پايدىلىق ، — پېشانىسى تار ، قاشلىرىنىڭ تايىنى يوق ، كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسى يوغان پوچى سىكار كۆزگە جىددىي قاراپ سۆزلەيتتى ، — بىز پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ، ئەخمەتخان ، ھاكىمبەگنى جەھەننەمگە ئۇزىتىۋېتەيلى ! بىزنىڭ بۇ ئىشىمىزدىن خەلقمۇ خۇش بولىدۇ ، قازىكالانىڭ روھىمۇ خاتىرجەم بولىدۇ . مەن ئويلاپ تۇرۇپ قارارغا كەلدىم ، — يۈقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئىككى چېتىدىلا شالاڭ بۇرۇتلار ئۆسكەن ، ئۇچلۇق

ئېچىكىدىكى نوغۇچتەك ساقلىمۇ ياسالمىغان خوجا بىر ئۇھ تارتىپ ، ئەخمەتخانغا قارىدى . ئىككى مەكتەپ تومپىيىپ چىققان ، قاشلىرى قويۇق ۋە ئۆسكىلەك ، سىكار كۆزلۈك ئەخمەتخان ئىككى قولىنى شەرەگە قويۇپ مەھمۇدنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . لېكىن ئۇ ، ئۆز كۆڭلىدە ئۆزىنىڭ چوتىنى سوقۇۋاتاتتى : «مەيلى ، پوچى مەزەمزاتنى جايلىۋەتسە جايلىۋەتمەمدۇ ! ئارقىدىن مەن مۇنۇ موڭغۇل چىراينى جايلىۋەتسەم ، بۇ يۇرت ماڭا قالمامدۇ ! ؟ ئۇ چاغدا چىغلىقمازاردىن بۇ يەرگە بىكار كەلمىگەن بولىمەن ، — ئۇ بىر دەم تۇرۇۋېلىپ ، خىيالىنى داۋام قىلدى ، — مەزەمزاتتىن قول ئۈزۈپ ، خوجىغا قول بەرگىنىم ئەقىللىق ئىش بولىدىغاندەك تۇرىدۇ . خوجا ھاكىمبەگنى ئۆلتۈرۈۋەتسىلا ، مېنىڭ بەختىمگە يول ئېچىلىدۇ »…

— ئەتە مولا ناسىر ئەلەمنى زىندانىدىن قۇتۇلدۇرغىلى بارغاندەك ، پولىرىم بىلەن مەزەمزاتنىڭ چېدىرى ئالدىغا بارىمەن . ئۇنىڭ چېدىردا بار - يوقلۇقىنى بىلىپ ، بار بولسا بىر پو بىلەن كۈلىنى كۆككە سورۇۋېتىمەن . ئۇ يەردىلا ئوچۇق - ئاشكارا : مولا ناسىر ئەلەمنىڭ قىساسىنى ئالدىم ، دەپ جاكارلايمەن ! — ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىنىڭ قارا مونچاقتەك قارىسى پىلدىرلاپ تۇرغان خوجىنىڭ چىرايىدىن قۇيۇن ئۇچاتتى .

— بولىدۇ ، مەن قوشۇلمەن ! — دېدى سىكار كۆز ، مەھمۇدقا جىددىي تىكىلىپ ، — ھازىر قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆپى ئۆزلىرىگە قول بېرىپ مۇرىتلىرى بولدى . مولا ناسىر ئەلەمنىڭ ئۆلۈمى بىلەن مەزەمزاتتىن خەلقنىڭ كۆڭلى يېنىپ ، ئۆزلىرىگە كۆڭۈل بەردى . بۇنداق تېپىلمايدىغان پۇرسەتتە ھاكىمبەگنى ئۆلتۈرۈۋەتسىلە ، قوزغىلاڭچىلار ھېچنېمە دېمەيدۇ ، بەلكى بۆكىنى ئاسمانغا ئېتىپ خۇش بولىدۇ ، — خوجا سۆزىدىن توختاپ سىنچىدەك پوچىغا قارىدى .

مەھمۇد خىيال سۇرۇۋاتاتتى : «مەن سىلىنىڭ كۆڭۈللىرىدىكىنى بىلمەمدىمەن ؟ ! سىلى تاش سانىغاندا ، مەن قۇم سانىيالمىسام ، ئەنجاندىن بۇ يەرگە كەلمەيتتىم . ئۆز ۋاقتىدا مەزەمىزاتقا كۇچۇكلىنىپ ، ئەخمەت خەزىنچىبەگنى ، ئىككى نەۋرىسىنى ، كۇيئوغلى ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنى ئۆلتۇردىلە ! ئەمدى بۇرۇنقى خوجىلىرىدىن قول ئۈزۈپ ، ماڭا قول بەردىلە ! سىلى يالغۇز ئۆز قارا نىيەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمايدىغانلىقىرىنى بىلىپ ، مەن كېلىشىمگە ماڭا يېپىشتىلە ! ئۆزلىرىنىڭ كۆزلىرى بىر بولغان بىلەن ، ئىككى كۆزى بار بەزى ئادەملەر كۆرەلمىگەن نەرسىلەرنىمۇ كۆرەلەيدىكەنلا . سىلى مېنىڭ بۇ يۇرتقا بىكار كەلمىگەنلىكىمنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاجايىپ ھۈنەر ۋە ئىلىملىرىم بارلىقىنى بىلىپ ، ماڭا قول باغلىدىلا ، سىلىنىڭ مەزەمىزاتىنى ئۆلتۇرۇشۇمگە قوشۇلماسلىقلىرى مۇمكىنمۇ ؟ بۆكلىرىنى ئاسمانغا ئېتىپ ، بىر ئەمەس ئىككى قوللىرىنى كۆتۈرۈپ قوشۇلىدىلا ! بۇ سىلىنىڭ قارا نىيەتلىرىگە تازا باب ئىش ـ دە ! مەزەمزات ئۆلسە ، مەنلا قالمەن ـ دە ! مېنىڭدەك چەتتىن كەلگەن بىر خوجىنى ئۆلتۇرۇۋېتىش ، مەزەمزاتنى ئۆلتۇرۇشكە قارىغاندا تولىمۇ ئاسان ئىش ـ دە ! بۇنىڭ سورىقىمۇ بولمايدۇ ! شۇنداق ، مالايلارغا ئالدىنقى خوجايىنىنى ئۆلتۇرۇشتىن كېيىنكى خوجايىنىنى ئۆلتۇرۇش ئاسان ! بوپتۇ ، ئۆز كۆڭلۈڭنى خۇش قىلىپ ، بىرقانچە كۈن يېنىمدا يۇرۇپ تۇرغىن ! مەزەمزاتنى يەرلىكىگە قويغاندىن كېيىن ، نۆۋەت ساڭا كېلىدۇ . شۇنى بىلگىنكى ، ئەخمەق ، لىغا توغرىلاپ مەزەمزاتنى ئۆلتۇرەلمىگەن ئادەم ، ئىلى ئالىمىنى ساڭا تۇتقۇزۇپ قويامدۇ ؟ !... »

— مەن بېرىپ ، مەزەمزاتنىڭ شەھەرگە كەتكەن ـ كەتمىگەنلىكىنى بىلىپ كېلەيمىكىن ، — دېدى ئەخمەتخان ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلىنىپ .

— بولدى ، ئاۋارە بولمىسىلا ! مەن مۇلازىملىرىمدىن بىرىنى

ئەۋەتتىم . ئۇ ھازىرلا كېلىدۇ ، — دېدى بېشىغا ئاق بۆك كىيىپ ، يەڭ ۋە ئېتەكلىرى ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىپ ئولتۇرغان مەھمۇد .

ئەنجانلىق خوجىنىڭ سۆزى تۈگە ـ تۈگىمەيلا چېدىرغا بىر ياش مۇلازىم يېگىت قول باغلاپ كىرىپ كەلدى . ئۇ تاپسىدىلا تۇرۇپ پوچىغا ھۆرمەت بىلەن تىكىلدى .

— مەزەمزات بۇگۈن شەھەرگە كەتمەپتۇ ، — دېدى ئۇ ، يەنە دەيدىغان سۆزى بارەڭ مەھمۇدقا قاراپ .

— يەنە دەيدىغانلىرىڭ بولسا ، تارتىنماي دەۋەرگىن ، ئوغلۇم ! — دېدى پوچى مۇلازىم يېگىتنىڭ سۆز سۆزلىشىگە مەدەت بېرىپ .

— ھاكىمبەگنىڭ چېدىرىنىڭ ئەتراپىدىكى قاراۋۇللار نەچچە ھەسسە كۆپەيتىلىپتۇ . بۇرۇن ئاتلىق قاراۋۇللار يوق ئىدى . بۇگۈن نەچچە ئون ئاتلىق قاراۋۇللارمۇ قويۇلۇپتۇ . يېقىنلىغان ھەرقانداق ئادەمنى قاراۋۇللار باشلىقى سوراق قىلىدىكەن . مېنىمۇ تۇتۇۋېلىپ سوراق قىلدى . ئۆزلىرىنىڭ مۇلازىمى ئىكەنلىكىمنى بىلىپ ، مېنى قويۇۋەتتى . مەزەمزاتنىڭ بۇگۈن شەھەرگە كەتمىگەنلىكىنى ماڭا قاراۋۇللار باشلىقى ئېيتىپ بەردى .

مەھمۇد ئەخمەتخانغا مەنىلىك قاردى .

— جېنى تۇيۇۋېتىپتۇ ـ دە ! — دېدى پوچى قارا چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ .

ئەخمەتخان گەپ قىلمىدى .

— بولدى ، ئوغلۇم ، چىقىپ ئارام ئالغىن ! — دېدى خوجا ، قولىدىكى تەسۇسىنىڭ ئۇرۇقلىرىنى سىيرىشقا باشلاپ .

مۇلازىم يېگىت چىقىپ كەتتى . سىكار كۆز ئورنىدىن تۇرۇپ تالاغا ماڭدى . مەھمۇد تەسۇى سىيرىشنى توختىتىپ ، ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ «نەگە ماڭغاندۇر ؟» دېگەندەك ، ئۇنىڭ كەينىدىن قاراپ قالدى .

* *

ياپيېشىل ئىلى ژادىسى يېڭى بىر كۇندۇزگە كىردى . ئۇيۇق ئۇستىگە يېڭىدىن چىقىۋاتقان قۇياشنىڭ يۇزى قان بىلەن بويالغاندەك كۆرۈنەتتى . تاغ ـ دالا ، قوڭۇر يەر ، دەل ـ دەرەخ ، گۈل ـ گىياھلاردا ئۇنىڭ قىزغۇچ شولىسى چاقنايتتى .

قىبلىگە قارىتىپ سېلىنغان جايناماز ئۇستىدىن تۇرغان مەھمۇد ئەخمەتخاننىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ ، تالاغا چىقتى . ئۇ ، ئېرىقنىڭ قىرىدا تۇرۇپ ، يىراقتىكى مەزەمزات چېدىرىغا قاراپ تۇرغان سىڭار كۆزنى كۆردى . ئىككى بارگاھنىڭ ئارىلىقى ئىككى كىلومېتىردىن ئاشاتتى . خوجىنىڭ بارگاھى كۆرەگە يېقىنراق بولۇپ ، ھاكىمبەگنىڭ بارگاھى پوچى بارگاھىنىڭ ئايىغىدا تۇراتتى . مەھمۇد يۆتىلىپ يەكچەشمىنىڭ يېنىغا كەلدى .

— ناشتا قىلايلى ! — دېدى ئەخمەتخاننىڭ مۇرىسىگە كېلىدىغان ئەنجانلىق يېنىغا كېلىپ قاتار تۇرۇپ ، ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ قاراپ ، — ئاندىن كەچ كىرگەندە بېرىپ موللا ناسىر ئەلەمنىڭ جېنىغا جان ئالمىز !...

ئىككىسى ئاق ئۆيگە كىرىپ ، داستىخان سېلىنىپ ، ئۇستىگە توقاچىلار قويۇلغان شىرەنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر ـ بىرىگە قارىشىپ ئولتۇردى . سىڭار كۆز بىر توقاچنى ئوشتۇپ تۆر تەرەپتە ئولتۇرغان خوجىنىڭ ئالدىغا قويدى . شۇ چاغدا مۇلازىم يىگىت قولىدا بىر ئاپقۇر ئەتكەنچاينى كۆتۈرۈپ كىرىپ ، خوجىنىڭ ئالدىغا قويدى . ئۇ چىقىپ كېتىپ ، ھايال بولماي ، يەنە بىر ئاپقۇر ئەتكەنچاي ئەكىرىپ ئەخمەتخانغا تۇتتى .

— قوزغىلاڭچىلارمۇ چاي ئىچىۋاتامدۇ ؟ — دەپ سورىدى چىنىگە نان سېلىۋاتقان خوجا مۇلازىم يىگىتكە قاراپ .

— ئىچىۋاتىدۇ...

شۇ كۈنلەردە قوزغىلاڭچىلار ئىككىگە بۆلۈنۈپ كەتتى . كۆپ

قىسمى ئەنجانلىق خوجىغا ئەگىشىپ ، ئۇنىڭ بارگاھىدا تۇراتتى ؛ قالغان قىسمى ھاكىمبەگ چېرىكلىرى بىلەن بىللە مەزەمزاتنىڭ باشقۇرۇشىدا قالدى . ئەخمەتخانمۇ ھاكىمبەگ چېرىكلىرىنىڭ سەردارلىقىدىن قالدى ، ئۇ ئۆزىنىڭ چىغلىقمازاردىن ئەكەلگەن چېرىكلىرى بىلەن خوجىنىڭ كەينىدە يۈرەتتى .

ناشتىسىنى قىلىپ بولغان مەھمۇد ، ئەخمەتخان ۋە بارلىق قوزغىلاڭچىلار مەيدانغا يىغىلدى . تۆت چاقلىق ئۇزۇن ھارۋىلارغا تۆتتىن ئات قوشۇلۇپ ، بەش ھارۋىغا تېرەكتىن ياسالغان توپلار ئورنىتىلدى . زەمبىرەكلەرنىڭ ئاغزى ھارۋىنىڭ كەينىگە قارىتىلدى . ھەربىر توپنىڭ بېشىغا بىردىن تۇغ قادالدى . پوچى بىلەن سىگار كۆز ئاتلىق بولۇپ ، قوراللانغان قوزغىلاڭچىلار ئالدىدا يانمۇيان تۇراتتى . ھەممە تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن ، ئەڭ ئالدىدا مەھمۇد بىلەن ئەخمەتخان ، ئاندىن زەمبىرەكلەر ئورنىتىلغان ھارۋىلار ، ئاخىردا ئاتلىق ۋە پىيادە قوزغىلاڭچىلار مەزەمزات بارگاھىغا قاراپ ئاتلاندى . ئۇلار ھاكىمبەگ بارگاھىغا كىرىپ ، مەزەمزات چېدىرىنىڭ ئالدىدىن ئۆتتى . مەھمۇد چېدىرىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ، بارلىق قوزغىلاڭچىلارغا تۇيۇقسىز مىلتىقلىرىدىن چېدىرغا قارىتىپ ئېتىشقا بۇيرۇدى . ھېچنېمىنى بىلمەيدىغان قوزغىلاڭچىلار ھاكىمبەگ چېدىرىنى ئوققا تۇتتى . چېدىردا مەزەمزات ، ئەلاخان قاتارلىقلار پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى . تۇيۇقسىز ئېتىلغان مىلتىقلارنىڭ ئاۋازىدىن ئولتۇرغانلار چۆچۈپ كەتتى . ئەلاخان ئەنجانلىق خوجىنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلىپ ، چېدىرنىڭ كەينى تەرىپىدىن ئۆمىلەپ چىقىپ ئېرىقنىڭ ئىچى بىلەن قاچتى . مەزەمزاتنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ ، نېمە قىلارىنى بىلمەي گاڭگىراپ قالدى . ئۇ چېدىرنىڭ ئىشىكىنى ئازراق ئېچىپ تالاغا قارىدى . ئەنجانلىق خوجا بىر ھارۋىدىكى زەمبىرەكنىڭ ئاغزىنى چېدىرغا قارىتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، جان ـ ئىمانى چىقىپ كەتكەن

هاكىمبەگنىڭ چەكچەيگەن كۆزى چانقىدىن چىقىپ كەتكىلىكى تاس قالدى . ئۇنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچۇپ ، مۇھاپىزەتچىسىنىڭ ياردىمى بىلەن ئەلاخان چىقىپ كەتكەن چېدىرنىڭ كەينىدىن چىقىپ بەدەر قاچتى .

قوزغىلاڭغا قاتناشقان خۇيزۇلار ئۆز ئالدىغا بارگاھ قۇرۇپ ئايرىم تۇراتتى . هاكىمبەگ ئانچە يىراق بولمىغان جايدىكى خۇيزۇلار بارگاھىغا بېرىپ جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش كويىدا ، شۇ تەرەپكە يۈگۈردى . ئۇنىڭ بىلەن بىللە بىر مۇھاپىزەتچى يىگىتمۇ باراتتى . هەر تەرەپكە قاراپ تۇرغان مەهمۇد دەل ـ دەرھالىك ئارىسىدا قېچىپ كېتىۋاتقان مەزمەزات بىلەن ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچى يىگىتنى كۆرۈپ قالدى . ئۇ ئەخمەتخانغىمۇ بىرنېمە دېمەي ، قىلىچىنى غىلاپىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ ئېتىنىڭ بىقىنىنى پۈتىنىڭ سوڭى بىلەن بىقىنىدى . قوزغالغان ئېتىنىڭ بېشىنى بۇرىغان خوجا مەزمەزاتنى كەينىدىن قوغلاپ ماڭدى . سىڭار كۆز ۋە بارلىق قوزغىلاڭچىلار ئېتىنى چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقان پوچىنىڭ كەينىدىن قاراپ قالدى .

پوچى قىلىچىنى هاۋادا ئوينىتىپ بىردەمدىلا هاكىمبەگكە يېتىپ باردى . چىرايى تاتىرىپ ، هاسىراپ ـ هۆمۈدەپ كەتكەن مەزمەزات تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ كۆزلىرىدىن تارام ـ تارام ياش تۆكۈپ ئەنجانلىقلا يالۋۇرۇشقا باشلىدى :

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ، نېمە دېسىلە شۇنى بېرەي ! ئىلى ئالىمىمۇ سىلىنىڭ بولسۇن ! بارلىق مال ـ مۈلكۈم ، بايلىقىم سىلىنىڭ بولسۇن ! — ئۇ ئەقلىدىن ئېزىپ سارىڭ بولۇپ قالغان ئادەمدەك بېشىنى توپىلىق يەرگە گاھ ئۇرۇپ ، گاھ كۆتۈرۈپ ، ئاغزىدىن يېلىنىش سۆزلىرىنى ، كۆزىدىن ياشلىرىنى تۆكەتتى . هاكىمبەگنىڭ غادىيىپ ، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ ماڭغان چاغلىرىدىكى تەكەببۇرلۇقى پاك ـ پاكىز تۇگەپ ، جان قايغۇسىدا يېلىناتتى ، يىغلايتتى ، باش

ئۇراتتى .

گىدىيىدىغان ئادەملەر جېنىغا تىكىلگەن ئۆلۈم ئالدىدا ياش تۆكمەي قالمايدۇ . چۈنكى بۇ ئادەم زىددىيەتلىك بولىدۇ . گىدەيگەن چوقۇم ھېجىيىدۇ ، ھېجايغان چوقۇم گىدىيىدۇ . بۇ دۇنيادا يۇقىرى بىلەن تۆۋەن بولغانلىقتىن ، بۇ ئىككىسى بىر - بىرىگە زىت ، شۇنداقلا بىر - بىرىگە باغلانغان بولىدۇ . يۇقىرىغا قاراپ ھېجايغان چوقۇم تۆۋەنلىك ئالدىدا گىدىيىدۇ . پەقەت گىدەيمەيدىغان ۋە ھېجايمايدىغان ئادەملەرلا ، ھەرقانداق جاپا ۋە ئۆلۈملىك ئالدىدا ئۆكمەي تىك تۇرالايدۇ !

— ياق ! — دېدى خوجا ئېتىدىن چۈشمەي ، قىلىچىنى تۇتۇپ تۇتۇپ ، — سېنى ئۆلتۈرمەي ، ئىلى ئالىمىنى ، مال - دۇنيايىڭنى ئېلىۋالسام ، تىنچ ياشىيالامدىمەن ؟ ! مەن خاتىرجەم ھالدا ئىلى ئالىمىگە ، سېنىڭ مال - دۇنيايىڭغا ئىگە بولۇشۇم ئۈچۈن چوقۇم سېنى ئۆلتۈرۈشۈم كېرەك . سەنمۇ شۇنداق ئويدا ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنى ، موللا ناسىر ئەلەمنى ئۆلتۈردۈڭغۇ ! ؟

بىرلە فوچى سالىب ئېردى تىغ ،
جۇدا بولدى تەندىن باشى بى دەرىغ ! »①

مەزەمزاتنىڭ مۇھاپىزەتچى يىگىتى ئاللىقاچان قېچىپ كەتكەنىدى . پوچى ئېتىدىن چۈشۈپ قىلىچىدىكى قاننى ھاكىمبەگنىڭ يەردە ياتقان كەمچەت تۇمىقىنى ئېلىپ ئېرتىپ غىلاپىغا سالدى . ئاندىن ئۇ ، تېخى گەۋدىسىدىن تولۇق ئۇزۇلمىگەن مەزەمزاتنىڭ بېشىنى كېسىۋېلىپ ئۇنىڭغا قارىدى : قىزىل قېنى بىلەن بويالغان كۆز ۋە چىراي تونۇغۇسىز ھالەتكە كەلگەن بولۇپ ، بېشىنى ساقلىدىن تۇتقان مەھمۇد ئېتىغا

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 27 - بەت .

مەندى . ئۇ ئەخمەتخان خوجىلارنىڭ يېنىغا كېلىپ قولىدىكى مەزەمزاتنىڭ بېشىنى ئېگىز كۆتۈردى . سىكار كۆز ئۇنىڭغا تىكىلدى ، لېكىن ئۇنىڭ تىكىلىشىدە غەزەپ ـ نەپرەت ياكى ئېچىنىش — قانداق بىر ھېسسىيات بارلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى . بارلىق قوزغىلاڭچىلار قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈپ قارايتتى .

— مەن ھۆرمەتلىك موللا ناسىر ئەلەمنىڭ قىساسىنى ئالدىم ! قازىكالانىي مۇشۇ باشنىڭ ئېگىسى ئۆز ئادەملىرىگە ئۆلتۈرگۈزگەنلىكىنى ئوبدان بىلىسىلەر ! ئېيتىڭلارچۇ ، پەرىشتىدەك پاك ۋە گۈزەل بۇ ئۇلۇغ زاتنا نېمە گۇناھ بولسۇن ؟ ئىچى يامان زەھەرخەندە ھاكىمبەگ ئۇنى ئادەملىرىگە ئۆلتۈرگۈزۈۋەتتى . مەن موللا ناسىر ئەلەم ئۆلگەن كۈنى كېچىدە بىر چۇش كۆردۈم . چۈشۈمدە چاچ ـ ساقاللىرى قاردىن ئاپئاق بىر ئادەم ماڭا : «ئوغلۇم ، موللا ناسىر ئەلەمنىڭ قىساسىنى ئېلىشنى ساڭا تاپشۇرىمەن ! » دېدى . مەن چۈشۈمدە كۆرگەن ئاشۇ چىرايلى نۇرانە ئاقساقالنىڭ تاپشۇرۇقىنى ئورۇندىدىم !...

مەيداندا يەنە قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈلدى . ئۇلار ئەنجانلىق خوجىنىڭ سۆزىنى قوللاپ ۋارقىرايتتى . مەزەمزات بارگاھىدىكى چېرىك ۋە قوزغىلاڭچىلار مەيداننىڭ ئەتراپىدا بىردەم قاراپ تۇرۇپ ، ئاستا ـ ئاستا مەيداندىكىلەرگە قوشۇلۇپ كەتتى . بۇنى كۆرگەن خوجا ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال بولدى .

ئېتىدىن چۈشكەن پوچى مۇلازىملىرىدىن بىرىنى چاقىردى . ئۇ يېنىغا كەلگەن يىگىتكە بىر چەكزە تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇدى . مۇلازىم چېدىرلارنى ئارىلاپ بىر چەكزە تېپىپ كەلدى . مەھمۇد چەكزىنىڭ ئۇچلۇق ئۇچىنى ئۇتلەيدىغان قوينىڭ بېشىنى ئۇچلۇق تاياقىقا كىرگۈزگەندەك ، مەزەمزاتنىڭ كانىيىغا تىقتى . مۇلازىملىرىغا گۇرجەك تاپقۇزۇپ ، مەزەمزات چېدىرىنىڭ يېنىغا ئورەك كولاتتى . خوجا كولانغان ئورەككە چەكزىنىڭ يوغان

بېشىنى چۈشۈرۈپ مەھكەم ئورناتتى . ھاكىمبەگنىڭ قانلىق بېشى چەكسىنىڭ ئۈستىدىن ئۆز بارگاھىغا قاراپ تۇردى .

— سىلەر ، — دەپ ۋارقىرىدى ئېگىزرەك بىر جايغا چىققان ئەنجانلىق قوزغىلاڭچىلارغا قاراپ ، — بۇ باشنى كۆرگەندە بۇنىڭ قىلغانلىرىنى كۆز ئالدىڭلارغا كەلتۈرۈپ ئىبرەت ئالىسىلەر ! ئۇ مۇشۇنداق ئوچ كۆن تۇرسۇن ! سېسىپ چۈشۈپ كەتمىسىلا ، ئۇزاقراق تۇرسىمۇ بولىدۇ ! خۇيزۇلارمۇ كېلىپ كۆرسۇن !

قوزغىلاڭچىلار ئۇزۇن چەكسىنىڭ ئۇچىدىكى گىدىيىپ ، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ ، تەكەببۇرلۇق بىلەن ئالەمگە پاتماي ماڭىدىغان ؛ ئەخمەتخان خوجىنى كۈشكۈرتۈپ خەلق ھۆرمىتىگە ئىگە ئەخمەت خەزىنچى بەگ ، گۇناھسىز ئىككى نەۋرىسىنى ، خەلق ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىدىغان ئەقىللىق ۋە باتۇر ئابدۇرۇسۇل ئەمرنى ؛ ئۆز ئادەملىرىگە مەخپىي يولىيورۇق بېرىپ موللا ناسىر ئەلەمنى ئۆلتۈرگەن قاتىل مەزەمزاتنىڭ بېشىغا نەپرەت بىلەن قارايتتى .

* *

مەھمۇد ئېگىزرەك بىر جايدا تۇرۇپ ، تىقىلىشىپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلارغا ۋە ھاكىمبەگ چېرىكلىرىگە سۆز سۆزلەيتتى . ئەخمەتخان ئۇنىڭ يېنىدا قولىنى ئالدىغا باغلاپ ، گاھ خوجىغا ، گاھ قوزغىلاڭچىلارغا قارايتتى .

ئادەمنىڭ قەلبىدە بولۇۋاتقان ئۆزگىرىشلەر ئۇنىڭ چىرايىدا ئەكس ئېتىدۇ . ئەسلىدىلا بىر دەشتى ـ چۆل بولغان پوچىنىڭ كۆڭلىدە بىر قارا قۇيۇن قوزغىلىۋاتاتتى . بۇ قارا قۇيۇن شەپسى ئۇنىڭ ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىدىن ، قارا چىرايىدىن كۆرۈنۈۋاتاتتى . ئەنجانلىق مەھمۇد بىر قانلىق توپىلاڭ قوزغاشقا تەييارلىنىۋاتاتتى .

مەككار مەھمۇد ئىلىلىقلارنىڭ نادانلىقىنى بىلىۋالدى ، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئۆزىگە بىلدۇرگەن ئېتىقادىنىڭ قارىغۇ ئىكەنلىكىنىمۇ كۆرۈۋالدى . بۇنداق خەلقنى ھەرقانداق يول ، ھەرقانداق كوچا ـ كويىلارغا سالغىلى بولىدۇ . قارىغۇ ئېتىقاد تەبىگى ـ تەكتىنى سۈرۈشتۈرمەيلا ئىشىنىشنىڭ دەل ئۆزى . ئاتىسى كۆرمىگەن ، ئانىسى كۆرمىگەن ، بىر چەتتىن كەلگەن ئادەمنىڭ راست خوجا ياكى يالغان خوجا ئىكەنلىكىنى ئويلىماي تۇرۇپلا ئۇنىڭغا قول بېرىش ، مۇرىت بولۇش ، ئەگىشىش قارىغۇ ئېتىقاد ئەمەسمۇ ؟ ! پوچى خەلقى نادان ، يېرى باي ، مۇنبەت ۋە گۈزەل بىر يۇرتقا كەلگەنلىكىدىن ئۆلگۈدەك خۇشال بولۇپ ، بېشى ئاسمانغا يەتتى . ئەمدى ئۇ نېمە قىلسىمەن ، قانداق ناخشا ئېيتىپ ، قانداق ئۇسسۇل ئويناپمەن دېسە بولاتتى . مانا ، كەلگىنىگە ئۈزۈن بولمايلا قوزغىلاڭغا باش بولۇۋالدى ، ئەمدى بۇ يۇرتنى ئازاد قىلىپ ، خوجىسى بولۇشلا قالدى !

شۇ تاپتا بۇ قارىغۇ ئېتىقادلىق نادان خەلق : نېمە دەيدىكىن ، دەپ ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇراتتى . مەھمۇد ئۇلارغا : «بىر ـ بىرىڭلارنى ئۆلتۈرۈڭلار ! » دېسە ، ئىككىلەنمەي بىر ـ بىرىنى ئۆلتۈرۈپ ، بۇ مەيداننى قان ۋە جەسەتكە تولدۇراتتى . ئەنجانلىق خوجا شۇنداق قىلدى .

— بۇ قوزغىلاڭغا ئەمدى مەن باش بولسەن ! مەن نېمە دېسەم ، سىلەر شۇنى قىلىشىڭلار كېرەك ! بىلىپ قويۇڭلاركى ، بۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ دېگىنىملا ھېساب بولىدۇ ! مەندىن باشقا ھەرقانداق ئادەمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمايسىلەر ! — دېدى پوچى كەسكىن ۋارقىراپ سۆزلەپ ، يېنىدا تۇرغان ئەخمەتخانمۇ ئۇنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ چۆچۈدى .

كۈن بارغانسېرى ئىسسىپ كېتىۋاتاتتى . مىدىرلىغان گىياھ ۋە يوپۇرماق كۆرۈنمەيتتى . بېشىغا ھەرخىل قىسمەتلەر كېلىۋاتقان زېمىن تىنچىقتىن تىتىلداۋاتقاندەك قىلاتتى .

— بۇ قوزغىلاڭ بىزنىڭ — خەلقنىڭ ! بەگ ۋە مىڭبېشىلارنىڭ ئارىلىشىدىغان نېمە ھەققى بار . ئۇلار توقاچ

ئوغرىلاش ئۇچۇن قاتنىشىدۇ ! ئۇلار مەزمۇنلۇق ھوقۇق تالىشىدۇ ! ئۇلار بولمىسىمۇ ، بىز ئۆزىمىز بۇ قوزغىلاڭنى قىلالايمىز ! — ئۇ يەنە سۆزىدىن توختاپ ئىچ يانچۇقىدىن ئالمقانچىلىك قۇرئاننى ئېلىپ ، بېشى ئۇستىگە كۆتۈردى ، — ھەي ، خالايىق ، ئاڭلاڭلار ، مەن سىلەرگە ئاللانىڭ كالامى بىلەن پەرمان چۈشۈرىمەن ! بەگلەرنى ، مىڭبېشىلارنى ، بارلىق سىپاھلارنى ئۆلتۈرۈڭلار ! بىرىمۇ قالمىسۇن ! بىز ئۆزىمىز خان ، ئۆزىمىز بەگ ، ئۆزىمىز مىڭبېشى ، يۈزبېشى بولۇپ ياشايمىز !

بىردەمدە مەيدان پاتىپاراق بولۇپ كەتتى . قوزغىلاڭچىلار ۋە ھاكىمبەگنىڭ چېرىكلىرى قوراللىرىنى كۆتۈرۈپ بەگ ۋە مىڭبېشىلارغا غەزەپ بىلەن ئېتىلدى ، بايىلا ھۆركىرەپ يۈرگەن بەگ ۋە مىڭبېشىلار كۆزلىرى چەكچىيىپ ھەر تەرەپكە قاچتى . قوزغىلاڭچىلار بەگ ۋە سىپاھلارنى تۇتۇۋالسا ، شۇ يەردىلا ئۆلتۈرەتتى . مەزمەزات چېدىرى ئالدىدىكى مەيدان قان بىلەن بويالدى . نەچچە بەگ ۋە مىڭبېشىلارنىڭ جەسىتى قىزىل قېنىغا مىلىنىپ ئاياغلار ئاستىدا قالدى .

«دېدى فوچى بەگ بولسا ئۆلتۈر ئانى ،
تۇتۇپ ئوت قالاپ ئۇندا كۆيدۈر ئانى .
بۇ سۆزنى ئىشىتتى تامام خاس ـ ئام ،
سىپاھ بولدى قوي ، بورى بولدى ئاۋام .
مەڭلىك شاڭ بېگى تۇتۇپ ئۇردى تىغ ،
شەھىد بولدى جانىن بېرىپ بى دەرىغ .
كى موللا ئاشۇر ، نۇرمەمەت مىڭبېگى ،
مەنسۇر دورغا ، روزى مەمەت يۈز بېگى .
بۇلارنى تۇتۇپ بوغۇزىغا تىغ سۈرۈپ ،
شەھىد ئەيلەدى بارچەسىن ئۆلتۈرۈپ .»[1]

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 27 ـ بەت .

بەگ ۋە مىڭبېشىلار ئۇدۇل كەلگەن تەرەپكە قاراپ قاچتى . قوزغىلاڭچىلار تەرەپ ـ تەرەپكە قاراپ يۇگۈرۈپ ، قاچقانلارنى قوغلىدى .

«كى بەگلەرنى قوغلاپ يۇرۇپ ئاملار ،
شەھىد قىلدى مەغزى سەرى خاملار .
يۇرۇر ئېردى بەگلەر فىيادە قاچىپ ،
بولۇپ تەشنالەب ئۆڭگەسىنى ئاچىپ .»[1]

قوزغىلاڭچىلار ئارىسىدا ئونبېشىدىن يۇقىرى بىرمۇ سىپاھ قالمىدى . ئۆلگەنلىرى ئۆلۈپ ، ئۆلمىگەنلىرى سەھرا ـ قىشلاق ۋە شەھەرلەرگە قېچىپ كەتتى .

بۇ ۋەقەلەرنى كۆرگەن بەزى دانالار : «يېغىلىقتا ياغ ئاقار ، ياخشى ـ يامانغا كىم باقار» ، «ئەل يۇزىبېگىلىرىنى ئۆلتۈرۈپ بولۇپتۇ . بىز قاراپ تۇرىمىزمۇ ؟» دېگەندەك ماقاللارنى تۇزدى .

مەھمۇد خوجا قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ شەھەرگە كىردى . ئۇ مەزەمىزاتنىڭ مەھكىمىسىنى قوزغىلاڭچىلارغا بۇلاتتى . مەزەمىزات ئەۋلادلىرىنى ۋە بەگ ـ سىپاھلارنى ئاختۇرۇپ ، شەھەرنىمۇ ئۆرتەۋېتە قىلىۋەتتى . شۇنداق قىلىپ ، قوزغىلاڭ بىر چەتتە قالدى . پوچى باشلىغان قوزغىلاڭچىلار ئۆزلىرىنىڭ قېرىنداشلىرىنى ، ياخشى ـ يامانىنى ئايرىماي ئاختۇرۇپ تېپىپ ئۆلتۈردى . ھەممە ياقنى يىغار ـ زار ، ناله ـ پەرياد قاپلىدى .

* *

ئەلاخان مەزەمىزات چېدىرىنىڭ كەينىدىن قېچىپ چىققان

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 27 ـ بەت .

پېتى ، ھېچ يەردە توختىماي يۈرتى قاشقا كەلدى .

«كېچىلەپ يۈرۈپ بولدى ئۆيگە راۋان ،
ئۆيىدە بولۇپ ئىككى - ئۈچ كۈن ئامان .»①

پالۋان ئۆيگە كېلىپ ، تالا - تۈزگىمۇ چىقمىدى ، ئۇنىڭ قېچىپ كەلگەنلىكىنى يۈرتداشلىرىمۇ بىلمىدى . ئەلاخان ئارقىسىدىن قوغلاپ سىڭارکۆز باشلىق بىرقانچە چېرىكىنىڭ يېنىغا كەلگەنلىكىدىن خەۋەرسىز قالدى . ئەخمەتخان يېنىغا كېلىپلا ، پالۋاننىڭ ئۆيىنى ئاختۇرمىدى ، ئۇ ئادەم قويۇپ ، ئۆيىنى كېچە - كۈندۈز كۆزەتتى .

بۆرىدەك ئالغۇر ، يىلپىزدەك چاققان ، يولۋاستەك كۈچلۈك ئەلاخان ، كۆز باغلانغاندا ھويلىغا چىقتى . ئۇ ئۆيگە سولىنىپ ئولتۇرۇپ زېرىكىپ كەتتى ، پۇت - قوللىرىنى ھەركەتلەندۈرۈپ ، ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ ، يۈرتنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن نەپەس ئېلىۋاتقان پالۋان توختاپ ، شىمال تەرەپتە ياتقان ئابرال تېغىغا تىكىلدى .

شەرقتىن سوزۇلۇپ كېلىپ ، نىلقىدىن كېلىدىغان قاش دەريــاســىنىڭ بــويــىدا تــوخــتــايدىغان ئابرال تــېغى ئېتىكىدىكى قاش ،② شەرقتىن كېلىدىغان كۈنەس دەريا سى بىلەن شىمالدىن كېلىدىغان قاش دەريا سى قوشۇلىدىغان ئۈچ بۇلۇڭلۇق گۈزەل زېمىنىڭ نامى . ئەلاخان مانا شۇ يەردە ھەم كۈنەس ، ھەم قاش دەريالىرىنىڭ سۈيىنى ئىچىپ ئەر بولدى . ئۇ

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 27 - بەت .

② قاش دەريــاســىنىڭ نامى ئاپراسىيابنىڭ قىزى غاز مەلىكىنىڭ ئىسمىدىن كەلگەنلىكى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا بايان قىلىنغان . يەر نامى بولۇپ كەلگەن قاشمۇ ، قاش دەريا سى بويىدا بولغانلىقتىن بولغان .

دەريا بويلىرىدىكى توقايلىقلاردىن قارچىغا بىلەن قىرغاۋۇل ، قارلىق تۇزلەردىن تايغانلار بىلەن جەرەن ، تۇلكە ئوۋلاپ ، قىش كېچىلىرى تەڭتۇشلىرى بىلەن مەشرەپ ئويناپ چوڭ بولدى . شۇ كۈنلەردە ئۇ ، تازا قۇرامىغا تولۇپ ئەقىل - ئىدراكى ۋە كۈچ - قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇراتتى . پالۋان هويلىسىدا ئايلىنىپ يۈرۈپ ، جەنۇب تەرەپتىكى ئېغىللارنىڭ ئۈستىگە بېسىلغان ئوت - چۆپلەرنىڭ دالدىسىدا ئولتۇرغان ئېگىز بويلۇق چېرىكنى كۆرمىدى . سىڭارکۆزنىڭ قويغان بۇ پايلاقچىسى ئەلاخاننى كۆرۈپ ، ئاستا ئېغىل ئۆگزىسىدىن كوچىغا چۈشۈپ ، ئەخمەتخان چۈشكەن ئۆيگە قاراپ يۈگۈردى...

بىر كېچە ساريم ئالما دەرىخىگە باغلانغان ئەلاخاننى ، ئەتىسى چايدىن كېيىن ئەخمەتخان خوجا چېرىكلىرىگە ھەيدىتىپ شەھەرگە ئېلىپ ماڭدى . پالۋاننىڭ ئايالى ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ، يار - بۇرادەرلىرى يېزىنىڭ چېتىگىچە ئۇزىتىپ باردى . ھال ياغلىقنى بېشىغا چېكىلەپ تاڭغان ، ئاق گۈللۈك يېشىل چىتتىن كەڭ ئېتەكلىك كۆڭلەك كىيگەن غۇنچە بويلۇق ئايالى بىر ياشتىن ئاشقان ئوغلىنى باغرىغا بېسىپ ، مەھەللە چېتىدە قان يىغلاپ قالدى . بېشىغا بېغىررەڭ مانچېستېر دوپپا ، ئۈستىگە قارا تېرىدىن تىكىلگەن چاپان ، ئۆتۈكىنىڭ قونچىسىغا ئىككى پۇچقىق كىرگۈزۈلگەن ئېغىز بار ئىشتان كىيىپ ، بېلىنى قارا پوتىدا باغلىغان پالۋان ئايالىغا قاراپ ۋارقىرىدى :

— يىغلىما ! ئوغلىمىزنى ئوبدان تەربىيىلەپ ئۆستۈرگىن ! مەن ئۆلۈپ كەتسەم ، ئۇ ئىزىمنى باسسۇن !...

ئابرال ئۈستىدىكى قۇياش بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ھاياجانلاندى . دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى ۋە گۈل - گىياھلار شىلدىرلاپ ئاۋاز قاتتى . ئۇمىد — ئادەم ۋە ئۇنىڭ ھاياتىنى ياشارتىدىغان ئۇلۇغ سېھرىي كۈچ - قۇدرەت ! قانچىلىك زۇلمەتتە قالسىمۇ ، ئادەمنىڭ يۈرىكىدە ، ھاياتنىڭ كۆكرىكىدە پىلدىرلىغان بىر ئۇمىد

ئۇچقۇنى بولسىلا ، بۇ ئادەم ، بۇ ھايات زۇلمەتتىن يېڭىپ ، گۈزەل باھاردا ياشنايدۇ !

ئۇلار يولدا ئىككى كۈن قونۇپ ئۇچىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن دەڭدەرۋازىسىنىڭ يېنىدىكى دەڭگە كېلىپ چۈشتى . سىڭار كۆز شۇ كۈنلا تونۇش ـ بىلىشلىرىدىن مەھمۇدنىڭ كۈرەگە كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ ، ئەتىسى ئەتىگەندە چايخانىدا قورساقلىرىنى تويدۇرۇپ يولغا چىقتى . شۇ كۈنى ئۇلار نامازدىگەردىن ئۆتكەندە پوچىنىڭ بارگاھىغا يېتىپ كەلدى .

ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تەقدىرى خەتەر ئىچىدە قالدى . ئەنجانلىق خوجا ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىغا باش بولۇپ ، ئۇنىڭ نۇرغۇنلىغان بەگ ، مىڭبېشى قاتارلىق سەردارلىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى ، ئۆلمىگەنلىرى تاغ ـ دالىلاردا قېچىپ يۈرەتتى . نادان خەلق قارىغۇ ئېتىقادى بىلەن چەتتىن كەلگەن بۇ قارا نىيەتلىك خوجىنىڭ قورسىقىدىكى جىن ـ شايتانلارنى كۆرمەي ، ئۇنىڭغا جان تىكىۋاتاتتى . ئۇ نېمە دېسە ، ھە دەپ جان پىدا قىلىۋاتاتتى . ئەمدى ئەلاخانمۇ ئۆلسە ، بۇ خەلق قوزغىلىڭىنىڭ ئاخىرى قانداق بولىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلىمۇ بولمايتتى...

ئەخمەتخان سالام قىلىپ كىرىپ كەلگەندە ، شام يورۇتقان ئاق ئۆيدە ، داستىخان سېلىنغان شىرەنىڭ تۆر تەرىپىدە ، قوش قەۋەت كۆرپىدە ئوڭچە ـ چوڭچە ئولتۇرۇپ خوجا قوزا گۆشىدە ئېتىلگەن پېتىرمانتىنى ئىشتىھا ۋە ھۇزۇر بىلەن يەۋاتاتتى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپمۇ قويمىدى . پوچى يېڭىلا يېگەن مانتىنىڭ قوللىرى ئارىسىدىكى شورپىسىنى يالاپ تۇرۇپ ، سىڭار كۆزنىڭ سالىمىغا سالام بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ ، شىرە يېنىدىن ئولتۇرۇشقا ئورۇن كۆرسەتتى . رىزقىغا يەنە بىر ئىتنىڭ شېرىك بولغانلىقىنى كۆرگەن خوجىنىڭ قارا چىرايىدىن بىلىنەر ـ بىلىنمەس قۇيۇن ئۆرلىدى . شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ، چاندۇرماي ،

ئەخمەتخاننى مانتىغا تەكلىپ قىلدى .

— ئېلىك ! قورسىقىڭىز ئېچىپمۇ كەتكەندۇر ؟

ئاغزىغا سېرىقسۇ تولغان سىڭار كۆز پوچىنىك تەكلىپ قىلىشىنىلا كۈتۈپ تۇراتتى . ئۇ مۇلازىم يىگىتنىك مانتا يەيدىغان تەخسە ئەكىرىپ بېرىشىنىمۇ كۈتمەي ، تاۋاققا يوغان قوللىرىنى سوزدى . ئەخمەتخان بىر مانتىنى ئېلىپ ، ئاغزىغا سېلىپ بىر ـ ئىككى چاينىپلا يۇتۇۋەتتى . ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزى مانتىنى يۇتقىچە پارقىراپ كەتتى .

— ھەي ، كىم بار ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئەخمەتخانىنىڭ مانتا يېيىشىگە قاراپ تۇرغان پوچى .

بىر مۇلازىم يىگىت كىرىپ بوسۇغىدىلا قول باغلاپ تۇردى .

— ئەخمەتخان خوجامغا مانتا يەيدىغان تەخسە ، مانتا بولسا يەنە ئەكىرگىن !

— خوپ ! — دېدى ـ دە مۇلازىم ، چېدىردىن چىقىپ كەتتى .

— قانداق ، ئەلانى تۇتۇپ كەلدىڭلارمۇ ؟

يەنە بىر مانتىنى ئاغزىغا سېلىپ چاينىۋاتقان سىڭار كۆز پوچىغا ئالىيىپ قاراپ دەرھال جاۋاب بېرەلمىدى . ئۇ مانتىنى تەستە يۇتۇۋەتكەندىن كېيىن ، بىر ئۇھ تارتىپ ئاندىن جاۋاب بەردى :

— تۇتۇپ كەلدۇق !

— يارايدىلا ! مەن سىلىگە ئالاھىدە ئىنئام بېرىمەن ! — دېدى خوجا ، ئاق پاختىسى يوغان كۆزىنى چاقنىتىپ ، چىرايىغا خۇشاللىق يۈگۈرتۈپ ، ئۇ ئەمدىلا ئاغزىنى ئېچىپ سۆز قىلاي دېيىشىگە ، يەنە بىر تاۋاق مانتىنى كۆتۈرگەن مۇلازىم يىگىت كىرىپ كەلدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ دەيدىغان سۆزىنى دېمەي ، ئاغزىنى يۇمدى .

— ئەلا ھازىر قەيەردە ؟ — دېدى مۇلازىم يىگىت چېدىر ئىشىكىدىن چىقىشىغا سۆز باشلىغان مەھمۇد .

— ئۇنى ئاق ئۆي يېنىدىكى قارىياغاچقا باغلاپ قويدۇق .
— ئــۇ بۇگۈنكى كېچىنى شۇ قارىياغاچقا باغلانغان ھالدا يــۇلــتۇزلار بىلەن سۆزلىشىپ ئۆتكۈزۈۋالسۇن ! ئەتە ناشتىدىن كېيىن ، ئۇنى خەلقئالەم ئالدىدا ئۇ دۇنياغا چىرايلىق ئۇزىتىپ قويىمىز ! شۇنداق قىلمىساق بولمايدۇ ، ئەلاخان خەتەرلىك ئادەم ! ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتمىسەك ، يېنىغا ئادەم توپلاپ ، سىلى بىلەن مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ !...
ئــاق ئۆي ئىشىكىدىن چىقىپ توختىغان مۇلازىم يىگىت ، مــەھــمۇد خوجىنىڭ سۆزلىرىنى تولۇق ئاڭلىدى . ئۇ بىرىنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئىتتىك مېڭىپ كەتتى...

* *

بــويــى ئــېــگــىــز بــىلەن ئوتتۇرىنىڭ ئارىسىدىكى مۇلازىم يــىــگىتنىڭ قۇلىقىدا مەھمۇدنىڭ سۆزلىرى جاراڭلاپ ، ئۇنىڭغا ئارام بەرمىدى . ئۇ ئەلاخاننى قانداق قۇتقۇزۇشنىلا ئويلايتتى . ئۇ گاھ گەمىدىكى ئورنىدا يېتىپ خىيال سۈرسە ، گاھ تالاغا چىقىپ ئاسماندىكى يورۇق يۇلتۇزلار بىلەن سۆزلىشەتتى .
كۆڭلى ئاق ، ياخشى نىيەتلىك ئادەملەر باشقىلارغا ياخشىلىق قىلىشنى ۋىجدانىي بۇرچى دەپ بىلىدۇ . ئۇلار ئۇنى بىلسۇن ياكى بــىلمىسۇن ، بېشىغا كەلگەن ئېغىر كۈنلەردىن خەۋەر تاپسىلا ، ئــۇنىڭ غېمىنى يەيــدۇ . قولىدىــن كېلىدىغانلىكى يــارىدەمنى بــېرىشنى ئويلايدۇ . مۇلازىم يىگىتمۇ ئەنە شۇنداق ، باشقىلارغا يارىدەم بېرىشنى ئۆزىنىڭ ۋىجدانىي بۇرچى دەپ بىلىدىغان ياخشى يىگىتلەردىن ئىدى .
ئۇ ياتىدىغان گەمىسى ئالدىدا ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا قاراپ تۇراتتى . بىردىنلا ئۇنىڭ يادىغا موللا بىلال كېلىپ قالدى . ئۇ ئــۆز زامــانــىــسىنىڭ ئاتاقلىق شائىرى بىلەن يېقىن ئۆتەتتى .

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئۇستاز ۋە شاگىرتلىق دوستلۇقى ئابدۇرۇسۇل ئەمىر بېشىغا ئېغىر كۈنلەر كەلگەندە باشلاندى...

بۇ يېگىت ئالدىدا ئابدۇرۇسۇل بەگكە مۇلازىم بولدى. ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن مەزەمزانقا، ئاندىن پوچىغا خىزمەت قىلدى. ئۇ ئەمىرگە مۇلازىم بولۇۋاتقان كۈنلەردە، موللا بىلال باشلىغان بەش ۋەكىل بايانداىدىن ئەمىرنىڭ شەھەردىكى ئۆيىگە كەلدى. ئۇلارنى ھازىرقى مۇلازىم يېگىت دەرۋازا ئالدىدا كۈتۈۋالدى. يېگىرمە ئۈچ — يېگىرمە تۆت ياشلاردىكى خۇش چىراي مۇلازىم كەلگەنلەرنىڭ كىملىكىنى، نېمە سەۋەب بىلەن كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، پىشانىسى كەڭ، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرغان، قاشلىرى قارلىغاچ قانىتىدەك، كۆزلىرى يوغان ۋە ئوتلۇق ئادەمنىڭ موللا بىلال ئىكەنلىكىنى بىلىپ بەكمۇ خۇشال بولدى. ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدىن باشلاپلا شېئىر ـ نەزمىلەرگە قىزىقىدىغان مۇلازىم، نازىمنىڭ نۇرغۇن شېئىرلىرىنى ئوقۇغان، ھەتتا بەزى شېئىرلىرىنى يادلاپمۇ ئالغانىدى. ۋەكىللەر ئەمىر بىلەن سۆزلىشىپ قايتىدىغان چاغدا، دەرۋازا ئالدىدا تۇرغان مۇلازىم يېگىت، ئىككى قولىنى باغلاپ شائىرنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— مەن ... مەن ... ئۆزلىرىنى ئۇستاز تۇتسام بولامدىكىن...

— سىزمۇ نەزمە يازامسىز، ئۇكام؟...

— ئۇستاز كۆرمىگەن شاگىرت ھەر مۇقامغا يورغىلاپتۇ، دېگەندەك، نەزمە يېزىپ ئانچە ـ مۇنچە مەشىق قىلىپ باقتىم. سىلىنىڭ نەزمىلىرىنى سۆيۈپ ئوقۇيمەن. ئۆزلىرىنىڭ «يارىنىڭ كويىدا ئۆلمەكلىك سائادەتتۇر ماڭا» دەپ باشلىنىدىغان غەزەللىرى بىلەن «ئاھكىم زۇھۇد ئەھلى بىزنى قىلغۇدەك ياردىن خالاس» دەپ باشلىنىدىغان غەزەللىرىنى يادلىۋالدىم...

— مەن بايانداىدا تۇرۇۋاتىمەن. ئەمىر بىلەن بايانداىغا چىقىپ قالسىڭىز مېنى ئىزدەڭ! — دېدى نازىم خوشلىشىپ مېڭىپ...

ئەمىر قېينىاتىسى بىلەن ئىككى ئوغلىنىڭ قىرىق نەزىرىنى بەرگەندىن كېيىن ، بايانداپغا كەلدى . ئۇنىڭ بىلەن بىللە مۇلازىممۇ چىقىپ خىزمىتىنى قىلدى . نەزىمگە قىزىقىدىغان خۇشخۇي مۇلازىم باشقىلاردىن موللا بىلالنىڭ تۇرىدىغان چېدىرىنى سۇرۇشتۇرۇپ ، ئاخىرى بېرىپ كۆرۈشتى . شۇنداق قىلىپ ،بۇ ياش مۇلازىم شائىر بىلەن نازىمنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇستاز ۋە شاگىرتلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىلدى .

بىرقانچە كۈننىڭ ئالدىدا مۇلازىم يىگىت موللا بىلالنى كۆردى . ئۇ نازىمنىڭ قاپىقى چۈشۈپ ، چىرايىدىن غەم ـ قايغۇ تۆكۈلۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ : «ئۇستازغا نېمە بولغاندۇر ؟ » دەپ ئويلاپ قالدى . شۇ كۈنى كەچتە ئۇستازى بىلەن كۆرۈشۈپ چىرايىدىن تۆكۈلۈۋاتقان قايغۇ ـ غەمنىڭ خەلق قايغۇ ـ غېمى ئىكەنلىكىنى بىلدى . مۇلازىم يىگىت تۇنجى قېتىم نازىمنىڭ ئاغزىدىن چەتتىن كەلگەن مەھمۇدنىڭ بىر ئالدامچى ئىكەنلىكىنى ئاڭلىدى :

— بىزنىڭ بۇنداق چەتتىن كەلگەن خوجىلاردىن تارتقان دەرد ـــ ئازابىمىز ئاز ئەمەس . مەن بىر داستان يېزىشقا تەييارلىنىپ قويدۇم . بۇ داستانىمدا چەتتىن كەلگەن بىر خوجىنىڭ سېپىق چاۋىسىنى چىتقا يايمەن ! — دېدى موللا بىلال غەزەپ بىلەن قايناپ .

نازىمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، قاش ـ كۆزى جايىدا ، چىرايى بۇغداي ئۆڭ مۇلازىم يىگىت ئۆزى خىزمىتىنى قىلىۋاتقان خوجىغا باشقىچە قارايدىغان بولدى . شۇ كۆڭلىدىكى غەزەپ ۋە نەپرىتىنى چىرايىدا كۆرسەتمەسلىككە تىرىشسىمۇ ، بەزىدە يەنىلا ئىپادىلىنىپ قالاتتى . بۇنداق چاغلاردا پوچى مۇلازىم يىگىتكە گۇمانلىق كۆزلىرى بىلەن ئالىيىپ تىكىلەتتى...

مۇلازىم يىگىت ئاخىرى موللا بىلالنىڭ يېنىغا بېرىش قارارىغا كېلىپ ، ئىشلىرى تۈگىگەندىن كېيىن ئۇنىڭ يېنىغا يول

ئالدى . بۇ چاغدا مەھمۇد ئاق جايناماز ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ، خېلى ئۇزاق تەسۋى سىيراتتى ، ياش يىگىت كەلگەندە نازىم چېدىرىدىكىلەر بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى . ئۆز شاگىرتىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان موللا بىلال تالاغا چىقتى . ئىككىسى ھال ـ ئەھۋال سوراپ ، بىر سۆگەتنىڭ يېنىغا كېلىپ تۇردى .

— بۇگۈن كېچە ، — دېدى مۇلازىم ئالدىدا تۇرغان ئۇستازىغا قاراپ ، — بىر ئامال قىلىپ ئەلاكامنى قۇتۇلدۇرۇۋالمىساق ، مەھمۇد پوچى ئەتە ناشتىدىن كېيىن ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ...

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان نازىمنىڭ بېشىدا چاقماق چاققاندەك بولدى .

قاراڭغۇ كېچە ، ئاسماندا يۇلتۇزلار جۇلالىنىپ چاقنايتتى . شىمال تەرەپتىن كېلىۋاتقان لەرزان شامال دەل ـ دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتاتتى . ئەتىيازنىڭ نەم ھاۋاسى دىماغقا ئۇرۇلاتتى . موللا بىلال خىيال سۈرۈپ بىردەم جىم تۇردى ، ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرى يېنىۋاتقاندەك چاقنايتتى .

— قاچۇرۇۋەتسەك ، لەنىتى خوجا يەنە ئەخمەتخىنىنى ئەۋەتىپ تۇتۇپ كېلىدۇ . ياخشىسى ، پوچى ئۆز ئاغزى بىلەن ئەلاخاننى قويۇپ بەرسۇن ! بۇنى پەقەت خەلقلا قىلالايدۇ ! — دېدى شائىر ، ئۇنىڭ ئاۋازىدىن ئىشەنچ ئۇرغۇپ تۇراتتى . ئۇ ئالدىدىكى خۇش چىراي يىگىتكە تىكىلدى ، — بولدى ، ئۇكام ، سىز قايتىپ كېتىڭ ! پالۋاننى قۇتۇلدۇرىدىغان خەلقنى مەن قوزغايمەن !

— ئەمدى قىلىدىغان ئىشىمۇ يوق ، سىزگە ، ئۇستاز ياردەم بېرەي !

— بولدى ، سىز ئۆز ۋەزىپىڭىزنى تولۇق ئورۇندىدىڭىز ! قايتىپ بېرىپ دەم ئېلىڭ !

مۇلازىم يىگىت خوشلىشىپ كەتتى . بىلال ئۇنىڭ كەينىدىن بىر ھازا قاراپ تۇرۇپ ئۆز چېدىرىغا قاراپ ماڭدى . چېدىرغا بىر بىلال كىرىپ ، چېدىردىن ئون نەچچە بىلال چىقتى . ئۇلار چېدىر

ۋە گەمىلەرنى ئارىلاپ بارلىق قوزغىلاڭچىلارنى ئىياغقا تۇرغۇزدى...

شائىر ئۆزى سادىرنىڭ يېنىغا بېرىپ ، ئەھۋالنى يەتكۈزدى ، غەزەپلەنگەن پالۋان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى .

— بۇ ئەنجانلىقنىڭ غەرىزى زادى نېمىدۇر ؟ ئۇنىڭ مەقسىتى ئەلادەك خەلق پالۋانلىرىنى ئۆلتۈرۈپ تۈگىتىپ ، نادان خەلقىمىزنىڭ شۇلىسىگە رودۇپايدەك مىنمەكچىمۇ ؟ ! ياق ! پوچىنىڭ ئەلاخاندەك پالۋانلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈشىگە يول قويساق بولمايدۇ ! مەن بارىمەن ، ئۇ ئەنجانلىقلا دەيدىغانىنى دەيمەن ! ئەلاخاننى ئۆلتۈرۈش پەيلىدىن يانسا ياندى ئۇ گۈي ، بولمىسا كۆرگۈلۈكىنى كۆرسىتىمەن !

كۈنچىقىش تەرەپتىن يېرىمىدىن كۆپرەكى كۆيۈپ تۈگىگەن ئاي كۆتۈرۈلۈپ ، ئىلى ۋادىسىنى يورۇتتى . يېرىمى كۆيۈپ تۈگىگەن ئايىنىڭ يورۇتۇشى تولۇن ئايىنىڭ يورۇتۇشىدەك بولمىسىمۇ ، ئالدى - كەينىدىكىلەرنى كۆرگىلى بولاتتى . ئاي يورۇقىدا قىيقاس - چۇقان بىلەن كېلىۋاتقان قوزغىلاڭچىلار خۇددى دولقۇنلاپ ئېقىۋاتقان قىيانغىلا ئوخشايتتى . ھەممىنىڭ ئالدىدا بېشىغا ئاق مالخاي كىيگەن ، ياقىسى ياندىن ئېتىلىدىغان ئاق كۆڭلەكنىڭ بېلىنى قارا پوتا بىلەن باغلىغان قارىغايدەك قامەتلىك سادىر پالۋان كېلەتتى... كېلىۋاتقان ئادەملەرنىڭ كۆزلىرى ئاسماندىكى يۇلتۇزلاردەك چاقنايتتى...

*　　*

ئۇ يېنىدا ئادەم بولسىلا ، قىلىدىغان دىنىي ھەرىكەتلىرىنى ئەستايىدىل قىلاتتى . ئەخمەتخان خوجا بىر تەرەپتە يوتقانغا كىرىپ يېتىۋالغان بولسىمۇ ، پوچى ئۇزاق تەسۋى سىيرىپ ، ئاق جايناماز ئۈستىدە قىبلىگە قاراپ ئولتۇردى ، بىر چاغدا ئۇزۇندىن - ئۇزۇن

دۇئا قىلىپ ، ئورنىدىن تۇردى . مەھمۇد تالاغا چىقىپ كەلگەندىن كېيىن ، مۇلازىم يىگىت يەنە بىر چەتكە سېلىپ قويغان ئورۇنغا كىرىپ ياتتى . يوتقانىنى ئېچىۋېتىپ ياتقان ئەخمەتخان ئېغىر پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتاتتى . سىرتىدىكى ئاق كىيىملىرىدىن سېلىۋېتىپ ، بېشىغا ئاق شاپاق بۆك كىيىپ ، ئاق كۆڭلەك ، ئاق تامبىلى بىلەنلا ياتقان پوچى ئۇخلىيالمىدى ، كەينى - كەينىدىن كېلىۋاتقان خىيالىلار ئۇنى قاينامدەك ئۆز ئىچىگە تارتىپ ئەكىردى .

«ئەلانى ، — دەپ ئويلىدى مەھمۇد ، ئەخمەتخان خوجىغا كەينىنى قىلىپ يېتىپ ، — ئۆلتۈرۈۋەتمىسەم زادىلا بولمايدۇ . مۇشۇ زېمىنىنىڭ ئۇستىدىلا بولسا ، بېشىمغا بالا بولىدۇ ! ئۇنىڭ پەيلى يامان ! ماڭا تىكىلگەن كۆزلىرىدە بىر خىل تېگى - تېگىدىن ئۇرلەپ چىقىۋاتقان ئۆچمەنلىكىنى كۆرىمەن . كىم ماڭا ھىجايمىسا ، ئۇ ماڭا دۇشمەن ، چوقۇم ئۇنى كۆزۈمدىن يوقىتىشىم كېرەك ! شۇ چاغدىلا بۇ يۇرتنىڭ قەنتىنى چېقىپ ، پەيزىنى كۆرۈپ ، ھۆكۈم سۈرەلەيمەن ! »

پوچى خىيالىدىن توختاپ تالاغا قۇلاق سالدى . سىگار كۆزنىڭ ئېغىر پۇشۇلدىشىدىن باشقا ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمىدى .

«مۇنۇ پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان يەكچەشمىمۇ يەنە بەش — ئون كۈن ياشىيالايدۇ . مەن ئەخمەق ئەمەس : سامانىنىڭ تېگىدە ئاققان سۇنى ، يەرنىڭ ئاستىدا ماڭغان يىلانىنى بىلمەۋالالايمەن ! بۇمۇ يەر ئۇستىدە ماڭا سادىق مالاي ، يەر ئاستىدا مېنى زەھەرلەيدىغان يىلان بولۇپ ياشاۋاتقان ئادەم ! ئۆزىنى باققان خوجىسىغا ۋاپا قىلمىغان ئىت ماڭا ۋاپا قىلامدۇ ؟ ! كۆرمىسەممۇ ئۇنىڭ يۈرىكى ماڭا بەش قولدەك ئايان : ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈش كويىدا ماڭا ھىجىيىۋاتىدۇ . ئۇ پىچاق سالغۇچە مەن پىچاق سېلىشىم كېرەك ! يەنە بىرئاز ئۇلۇمنى چىڭدىۋالاي ، تازا ئىشەنچلىك مالايدىن بىر - ئىككىنى تېپىۋالاي ، ئاندىن بۇنى چىرايلىق

ئۇزىتىپ قويمەن !... »

پوچى يىراقتىن ، يەر - ئاستىدىن كېلىۋاتقاندەك قىيقاس - چۇقانىنى ئاڭلاپ خىيالىدىن توختىدى . ئۇ ئۆرۈلۈپ ئوڭدا ياتتى ، سۇس ئاڭلىنىۋاتقان قىيقاس - چۇقان ئەمدى ئۇنىڭغا ئېنىق ئاڭلاندى ، بارغانسېرى ئۆز چېدىرىغا يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ ، يۈرىكى چۆچۈدى . ئۇ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ يەنە قۇلاق سالدى : «قىيقاس - چۇقان بىلەن كېلىۋاتقان كىملەردۇر بۇ ؟ » دەپ پىچىرلىغان پوچى يوغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ، پۈتۈن بەدىنىدىن سوغۇق تەر چىقىپ ئولتۇرۇپ قالدى . ئۇ ئۆز ئاق ئۆيىنى شىردەك ھۆركىرەپ ، بورانەك گۈركىرەپ كېلىۋاتقان دەھشەتلىك قىيان ئورىۋېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ ، خۇددى شامالدا قالغان يېكەندەك تىترەپ كەتتى . مەھمۇد يونقاندىن چىقىپ كىيىملىرىنى كىيىشكە باشلىدى . ئۇ كىيىمىنى كىيىۋېتىپ : «ئەخمەتخان ! ئەخمەتخان » دەپ ۋارقىراپ ، سىكار كۆزنى ئويغاتتى .

ئەخمەتخان ئويغىنىپ ، ئاق ئۆيگە يېقىنلاپ قالغان قىيقاس - چۇقانىنى ئاڭلاپ ، چۆچۈپ كەتتى . «نېمە گەپ بۇ ؟ » دېگەندەك كىيىملىرىنى كىيىپ بولۇپ ، ئالاقزادىلىك بىلەن مەھمۇد پوچىغا قارىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ چىرايىدىكى ئالامەتلەرنى بۇ قاراڭغۇ چېدىردا مەھمۇدنىڭ كۆرەلمەيدىغانلىقىنى بىلمەيتتى .

پوچى شامنى ياقتى . يەكچەشمە ئالدىراپ - تېنەپ كىيىملىرىنى كىيىۋاتاتتى . مەھمۇد ئالقانچىلىك قۇرئاننى قولىغا ئېلىپ ، كىيىمىنى كىيىۋاتقان ئەخمەتخانىنىڭ ئالدىغا كەلدى . بۇ چاغدا قىيقاس - چۇقان بىلەن كېلىۋاتقان ئادەملەر ئاق ئۆي ئەتراپىغا كېلىپ توختىدى .

«ھەي ، مەھمۇدخان خوجام ، بۇ ياققا چىقسىلا ، بىزنىڭ سىلىگە دەيدىغان سۆزىمىز بار ! » دېگەن بوم ئاۋاز چېدىر يېنىدىلا ياڭرىدى...

كۈنچىقىش ئۇپۇقىغا ئون سەككىز - ئون توققۇز كۈنلۈك ئاي ، ئىلى ۋادىسىنى غۇۋا يورۇتۇپ چىقىۋاتاتتى . ئۇچتىن ئىككى قىسمى كۆيۈپ تۈگىگەن ئاينىڭ يورۇقىدا تاغ - دالا ، دەل - دەرەخلەر ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى . گويا بىر يېشىل كىيىم كىيگەن گۈزەل پەرىزات ئاق پەردە ئىچىدە تۇرغاندەك قىلاتتى .

مەھمۇد پوچى ئاق ئۆيدىن چىقىپ ، ئالدىدىكى كەڭ مەيداندا تىقىلىشىپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلارنى كۆرۈپ ، گويا چاۋىسى چىتقا يېيىلغاندەك كۆزلىرى چەكچىيىپ ، پۈتۈن ۋۇجۇدىغا قورقۇش تىترىكى ئولاشتى . كەينىدىن چىققان سىڭار كۆزمۇ گويا جىننى ئالىغىلى جەبرائىل كەلگەندەك تىرىكلا ئۆلدى . ھەرقانداق ئاقىۋەتكە تەييارلىنىپ يۈرگەن خوجا قولىدىكى ئالىقانچىلىك قۇرئانىنى ئېگىز كۆتۈردى . ئۇ ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ، دولقۇنلاۋاتقان سايرامغا قارىدى .

— بۇ كېچىدە نېمىدەپ كەلدىڭلار ، ھەي ئەزىزلىرىم ؟ ! ھەرقانداق گەپ بولسا ، ئەتە تاڭ ئاتقاندا دېيىشسەك بولماسمىدى ؟ ! كەپسىلەر ، قېنى ، دەيدىغان سۆزۈڭلارنى دەڭلار !

بېشىغا ئات مالخاي ، ئۇستىگە ياقىسى ياندىن ئېتىلىدىغان كۆڭلەك كىيىپ ، بېلىنى قارا پوتىدا باغلىغان ، قارىغايدەك قامەتلىك سادىر بىر چامداپ كۆپنىڭ ئالدىغا چىقتى . ئۇنىڭ يېنىدا گۈللۈك بېغىرەڭ مانچىستېر دوپپا كىيگەن موللا بىلال تۇراتتى .

— ھەي ، ئەنجانلىق ! — دېدى پالۋان بىر قولى بىلەن پوتىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، — بىز سېنى خوجىكەن ، دەپ ھۆرمەت قىلىپ بېشىمىزدا كۆتۈرسەك ، سەن بىزنى ئۆلتۈرگىلى تۇردۇڭغۇ ؟ ! زادى سېنىڭ مۇددىئايىڭ نېمە ؟ ! قوزغىلاڭنى باشلىغان ئادەملەر ئۇنى داۋاملاشتۇرالايدۇ ! سېنىڭسىزمۇ ، بىز بۇ قوزغىلاڭنى ئۇتۇق قازانغۇچە قىلالايمىز !

قاڭقۇق سۆزىدىن توختاپ ، يېنىدىكى موللا بىلالغا قارىدى .

ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىن : «دەۋاتقانلىرىم قانداق ، بولامدۇ ؟» دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى .

— ئەلاخان ، — دەپ يەنە سۆز باشلىدى سادىر ، — خەلقنى شىلىپ يېگەن بەگمۇ ئەمەس ، مىڭبېشىمۇ ئەمەس ، ئۇنى نېمىشقا ئۆلتۈرىسەن ؟ ! بىز سېنىڭ ئالدىڭغا : «ئەلاخاننى قويۇۋەت !» دەپ كەلدۇق .

مەھمۇد تولىمۇ ھېيلىگەر . ئۇ ھەجىيىپ ، قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ، ھەرخىل قىياپەتتە كۆرۈنەلەيتتى ؛ گاھ ئاللانىڭ كالامىنى كۆتۈرۈپ ئادەملەرنى ئۆزىگە قاراتسا ، گاھ ۋەز ـ نەسىھەت بىلەن باش ئەگدۈرەتتى . پوچى كەلگەن ئىلىلىقلارنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ ، قارشىلىشىنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى بىلدى . بۇنداق چاغدا قۇرئانغا تايىنىش ، مەلۇم دەرىجىدە يول قويۇش ياخشى يول ئىكەنلىكىنى بىلگەن خوجا قولىدىكى قۇرئاننى ئېگىز كۆتۈردى .

— مېنىڭ دەيدىغان سۆزلىرىم ھەق ! يالغان سۆزلىسەم ، قولۇمدىكى ئاللانىڭ كالامى ئۇرسۇن ! — دەپ سۆز باشلىدى مەھمۇد ئۆزىگە جەمجىت تىكلىپ تۇرغان يۇلتۇزدەك كۆزلەرگە قاراپ ، — ئەخمەتخان ئىككىمىز ھېلىراقتا ، ئەلاخاننىڭ بەگ ئەمەسلىكىنى دېيىشىپ ، ئۆلتۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى بىلگەنىدۇق . قاراڭلار ، سىلەر بىلەن بىزنىڭ نىيىتىمىز بىر يەردىن چىقتى ! بۇ بىزنىڭ كۆڭلىمىزنىڭ بىر ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى . بىلەمسىلەر بۇ ، ئۇلۇغ ئاللانىڭ قۇدرىتى ! — مەھمۇد سۆزىدىن توختاپ ، تىنچ تۇرغان كۆلدەك خەلقە قارىدى . بايىقى قاياۋاتقان كۆل ئەمدى خېلىلا ياۋاشلاپ قالغاندەك ئۇن ـ تىنسىز تۇراتتى . ئەنجانلىق خوجا قولىدىكى قۇرئاننى يەنە ئېگىز كۆتۈرۈپ ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — لېكىن ، ئەلاخان ، مەن مەزمىزاتتىنى تۇنقىلى بارغاندا قاچماي ، بىز بىلەن بىر سەپتە بولغان بولسا ، ئۇنى تۇتمايتتۇق . ئۇ قېچىپ بىزگە قارشى ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلىدى . شۇڭلاشقا ئۇنى تۇنقۇزۇپ كەلدىم . ئۇ بىر مەزگىل

سولاقتا يېتىپ قاچقان گۈناھىنى يۇيىدۇ ! مېنىڭ سۆزۈمگە ئىشىنىڭلار ! مەن بۇ سۆزلەرنى ئاللانىڭ كالامىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ سۆزلىدىم...

خېلى كۆپ قىسمى كۆيۈپ تۈگىگەن ئاي خېلى ئېگىز ئۆرلىدى . ئەلاخان ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالغان بولسىمۇ ، موللا ناسىر ئەلەم يانقان سولاقخانىغا سولاندى . ئۇنى ئەتىسى بىرقانچە چېرىك يالاپ بېرىپ تۇرمىگە تاپشۇرۇپ بەردى .

* *

ئەنجانلىق خوجا غەزەپلىنىپ ، مەزەمزاتىنىڭ ئوغلى خىزىرخاننى تېپىپ كېلەلمىگەن چېرىكلىرىگە ۋارقىرىدى :

«بۇ كۈن خىزىرخاننى تاپمىغلار ، دېدى ،
بايابان ـ شەھەرنى باقمىغلار ، دېدى .
دېدى : ‹خىزىرخاندىن كەتۈرسە خەبەر ،
ۋە يا ئۆلتۈرۈپ بىزگە كەلتۈرسە سەر .
ئاڭا كېيدۈرەي نەچچە قات جامەلەر .
تېخى باشىغا زەررىن ئەمامەلەر .
تېخى مىندۈرىمەن ئاڭا ياخشى ئات ،
فەقىر نامرات بولسا تاپسۇن مۇراد . › »[1]

بۇ خەۋەر بىردەمدىلا شەھەرگە تارقالدى . ئاخىرى بىرقانچە ئادەملەر خىزىرخاننى ئايدىڭ مەھەللىسىدىن تېپىپ سىڭار كۆزنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى . ئەخمەتخان بىر چاغلاردىكى خوجىسىنىڭ ئارزۇلۇق ئوغلىغا رەھىم ـ شەپقەت قىلمىدى ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تۆكۈلۈۋاتقان ياشلىرىغا قارىماي قويمىدى .

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 28 ـ بەت .

«دېدىلەر : ‹مۇنداق تىز ئىشنى قىلماق ،
كېيىنكىلەر قەدەمكە باشنى ئېلماق . ›»[1]

بېشىر ئونىنچى بىلەن يەنە بىر چېرىك ھاكىمبەگنىڭ ئوغلىنى ئالدىغا سېلىپ شەھەر سىرتىغا ئېلىپ ماڭدى . ئۇلار شىمالىي تەرەپتىكى تاشلىق سايدا توختىدى . خىزىرخان پىيادە ، بېشىر بىلەن يەنە بىر چېرىك ئاتلىق ئىدى . ئىككىسى ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ، خىزىرخاننىڭ جېنىنى ئېلىشقا تەييارلاندى . غۇنچە لېۋى ئۇستىگە تېخى بۇرۇتمۇ خەت تارتمىغان ، ئون يەتتە ياشلاردىكى يىگىت ئونىنچىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلاندى :

— ئىككى رەكەت نامازغا ئۇقۇۋالاي ، رۇخسەت قىلماق ! — دەپ يېلىندى يىگىت كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆكۈپ تۇرۇپ .

بېشىر بىلەن چېرىكنىڭ ئېتى سۇ بويىدا ئوتلاپ يۈرەتتى . خىزىرخان تاھارەت ئالغىلى سۇ بويىغا كېلىپ ، يېنىدا ئوتلاۋاتقان ئاتلارغا قاراپ ئويلىنىپ قالدى . «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار» دېگەندەك ، ئۇ بىر ئانقا مىنىپ قېچىش خىيالىغا كەلدى . بېشىر بىلەن يەنە بىر شادىياچاق چېرىك نېرىدا — تاشلىقتا ئولتۇرۇپ پاراڭلىشىۋاتاتتى . يىگىت چاققانلىق بىلەن بىر ئاتنى تۇتۇپ سەكرەپ مىنىدى - دە ، بېشىنى شەھەر تەرەپكە بۇراپ : «چۇھ» دېدى . بېشىرنىڭ كۆكۈچ رەڭلىك ئېتى ئۇستىگە چىققان يىگىتنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنگەندەك ئالدىغا قاراپ چاپتى . خىزىرخان نەگە بېرىپ ، نەگە يوشۇرۇنۇشنى بىلمەيتتى . ئۇستىگە كۆرپە سېلىنغان قازاق ئېگىرى ئۇستىدە ئولتۇرغان يىگىت ئاتنىڭ بېشىنى قويۇۋەتتى...

«ئاھ ، جېنىم دادا» دەپ ئىڭرايتتى قاپقارا كۆزلىرىدىن ياش

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 28 - بەت .

تۆكۈۋاتقان خىزىرخان . ئېتىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ ، بېشىغا ئاق سەللە يۆگىگەن ، ئۇستىگە قارا كۆك كالتە چاپان كىيىگەن ئوغۇل شىمالدىن كېلىدىغان ساينى بويلاپ كېلەتتى . كۆكلەمدە شىمالدىكى تاغلاردىن كېلىدىغان كەلكۈن سۇيى بىلەن ئۇزاق يىللارنىڭ ئالدىدا پەيدا بولغان ، قىش - ياز توختىماي بىر ئۆستەڭنىڭ سۇيىدەك سۇ ئاقىدىغان ساي بىر كەڭ كوچىدەك بولۇپ ، چۆرىسىدە تال سۆگەتلەر ئۆسەتتى .

خىزىرخان ئارىلاپ - ئارىلاپ كەينىگە قاراپ قوياتتى . ئۇ تۆت - بەش يۈز مېتىر يىراقتا ئۆزىنى قوغلاپ كېلىۋاتقان بېشىرنى كۆردى . ئونبېشى توختىماي ئېتىنى قامچىلاپ ، پۇتلىرى بىلەن بىقىنداپ كېلەتتى . ئۆزىنى قوغلاپ كېلىۋاتقانىنىڭ ئۆزىگە يېقىنلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئوغۇل پۇتلىرى بىلەن ئاستىدىكى ئاتنى بىقىندايتتى . ئات چېپىشىنى يەنە تېزلىتەتتى . ئۇ غەربتىن كېلىدىغان يول ئۆتىدىغان كۆۋرۈككە يېتىپ كەلدى . خىزىرخان بۇ كۆۋرۈكتىن ئۆتسىلا ، توغرىكۆۋرۈككە بېرىپ ، ئاندىن جەنۇبقا ئوردا مەھەللىسى تەرەپكە ئېتىنىڭ بېشىنى بۇرايتتى .

تەرلەپ كەتكەن ئات كۆۋرۈككە كېلىپ توختىۋالدى . ياسالغىنىغا ئۇزۇن بولغان كۆۋرۈكنىڭ تاختايلىرى ئاجراپ ، بەزى جايلىرى تېشىلىپ تۇراتتى . خارتىلداپ ئىتتىك توختىغان جانىۋارنىڭ ئۇستىدىن خىزىرخان ئۇچۇپ كەتكىلى تاس قالدى . كۆزلىرى ياش خىزىرخان ئاتنىڭ چۈلۈۋرى بىلەن ساغرىسىغا كېلىشتۇرۇپ بىرنى ئۇرۇۋىدى ، ئات جان ئاچچىقىدا ياغاچ كۆۋرۈككە ئاياغ تاشلىدى . بىراق ، جانىۋارنىڭ ئارقا پۇتىنىڭ بىرى كۆۋرۈكنىڭ تېشىلگەن تۆشۈكىگە كىرىپ قېلىپ گۈپپىدە يىقىلدى .

«بۇ ئاتنىڭ يوق ئېردى يۇرەر قۇۋۇەتى ،
كى كۆبرۈككە ئاتنىڭ سافىلدى پۇتى .

قازا يەتتى ئاندا تىقىلدى بۇ ئات ،
فۇتىنى ئالالماي يىقىلدى بۇ ئات .»[1]

خىزىرخان ئات بېشىدىن كۆۋرۈك ئۈستىگە ئۇچۇپ چۈشتى ، بېشىدىكى سەللىسىمۇ كۆۋرۈككە چۈشۈپ چۈۋۈلۈپ كەتتى . ئۇ سەللىسىگە قارىماي ئېتىنىڭ يېنىغا ئوقتەك كېلىپ ، ئۇنىڭ تىزگىنىنى تارتتى . بىچارە ئات پۇتىنى كۆۋرۈكنىڭ تۆشۈكىدىن چىقىرالماي تېپىرلايتتى . تېخىچە كۆزىدىن ياش ، ماڭلىيىدىن چىپىلداپ تەر ئېقىۋاتقان نەۋقىران ئېتىنىڭ پۇتىنى كۆۋرۈكتىن چىقىرالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ، كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ئالدىغا قاراپ يۈگۈردى . يىگىت قېچىپ كېتىۋېتىپ يولغا ، ئىككى چېتىگە : بىرەر تونۇش ئۇچراپ قالماسمۇ ؟ دېگەندەك قارايتتى . ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ يالاڭۋاشتاق يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان خىزىرخان ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان ئاتنىڭ ئاياغ تاۋۇشى بىلەن پۈشقۇرۇشنى ئېنىق ئاڭلىدى . ئۇ بېشىرىنىڭ «توختا ، ھارىمى ! » دېگەن سەت ئاۋازىنىمۇ تونۇدى . نەۋقىران ئوغۇل يۈگۈرۈشىنى توختاتماي تېخىمۇ تېزلەشتۈردى .

باغرى تاش تەقدىر ئاتنى ساي كۆۋرۈكىدە يىقىتىپ ، ئۆزىنى پىيادە قېچىشقا مەجبۇر قىلدى . قېرىنىشقاندەك خىزىرخانغا بىرەر تونۇش ـ بىلىشمۇ ئۇچرىمىدى .

«توختا ، شۇمتەك ! » دېگەن بېشىرىنىڭ سەت ئاۋازى يىگىتنىڭ بېشىدىلا ياڭرىدى . ئۇ بۇرۇلۇپ قاراپ ، يەنە بىر چېرىك مىنگەن چىپار ئاتنىڭ ئۆزىگە تەگكەن ئىسسىق تىنىقىنى سەزدى .

«ياق ، توختىسام بولمايدۇ ! توختىسام ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ ! » دەيتتى خىزىرخاننىڭ يۈرىكى ، ئۈمىد بىلەن

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 28 ـ بەت .

گۈپۈلدەپ سوقۇپ .

ياناپ كەلگەن بېشىر قېچىۋاتقان خىزىرخاننىڭ كەينىدىن قىلىچىنى تىقىۋەتتى . يىگىت : «ئاللا ! » دەپ توپلىق يەرگە يىقىلدى . ئۇنىڭ قىلىچ كىرگەن دۈمبىسىدىن قىزىل قېنى چاپىنىنىڭ تېشىغا تەۋرەپ چىقتى . ئېتىدىن چۈشكەن قاتىل تېخى تولۇق جېنى چىقماي پىتىرلاۋاتقان خىزىرخاننىڭ بوينىغا قىلىچ ئۇرۇپ ، بېشىنى ئۇزۇۋەتتى . يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلار توختاپ ، ياقىلىرىنى تۇتۇپ ، يەردە ياتقان ، قېنىغا مىلەنگەن باشسىز جەسەتكە قورقۇپ قاراشتى…

شۇ كۈنى كېچىسى خادىڭ ھارۇنغا چۈشكەن بىر ئايال چىرايلىق ئورالغان بىر بوۋاقنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ شەھەردىن چىقىپ كەتتى . بۇرۇتلۇق ھارۇنكەش ھاۋادا ئۇزۇن قامچىسىنى قارسىلدىتىپ ، ئاتلىرىنى تېز ھەيدەپ چۈلۈقايغا يول ئالدى . ئايالنىڭ قولىدىكى بوۋاق مەزەمزاتنىڭ ئوغلى بولۇپ ، تا چوڭ بولغۇچە «ئىلياس خوجا» دېگەن ئىسمى ئېيتىلماي «بوۋاق خوجا» دېيىلدى .

ئون ئۇچىنچى باب

«ئوتتۇز ئالته كۇن پوچى بولدى سپاھ»

ئەنجانلىق خوجا ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ پۈتۈن ھوقۇقىنى ئىگىلەپ ، دېگىنىنى قىلدۇغان بولدى . كىمكى ئۇنىڭغا قارشى بىرەر ئېغىز سۆز قىلسا قويسا ، ئىز ـ دېرىكى يوق غايىب بولاتتى...

«كى ئەشيائى مۇئمىننى غارەت قىلسا ،
ئاداۋەت ئۇرۇقىنى دىلغا تېرىسا .
كېتسە ئەدل ئانداغ بۇزۇلدى نىيەت ،
نە قىلغاي قىساسۇ ، نە ئالغاي دىيەت .
بۇ قىسمىدا بولدى زامانە ئىشى ،
جافا ـ زۇلۇم بولدى پەلەك ۋەرزىشى .»①

ئارائۆستەڭنىڭ بۇلاقبېشى مەھەللىسىدىكى شەمشىدىن خەلىپەم ھەدىسىنىڭ ئوغلى مەزەمزاتنىڭ ئۆلۈمىدىن قاتتىق قايغۇردى ، ئارقىدىنلا مەزەمزاتنىڭ ئوغلى خىزىرخانىنىڭ

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 28 ـ بەت .

ئۆلتۇرۇلگەنلىكى ، بۇ مويسىپىتىنىڭ قەددىنى تېخىمۇ پۈكۈپ ، چاچ - ساقاللىرىنى ئاقارتىۋەتتى . ئۇ ئاھ ئۇرۇپ ، كۆزلىرىدىن يېشى توختىمايدىغان بولۇپ قالدى . كېچە - كۈندۈزلەردىكى قايغۇلۇق خىياللار ئاخىرى ئۇنىڭ كۆڭلىگە قىساس ئوتىنى ياقتى . خەلپەم مەزەمزات ۋە خىزىرخانلارنىڭ قىساس پوتىسىنى بېلىگە باغلاپ پوچىدىن ئۆچ ئېلىش يولىنى ئويلاندى...

بۇگۈن پەيشەنبە ، ئۆيدىكىلەرگە يېت سالدۇرۇپ ، بىرقانچە تاۋاق پولۇ ئەتكۈزدى . مانا ، قاراڭغۇ چۈشۈپ ، چاقىرىلغانلارنىڭ كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولدى . ئەڭ دەسلەپ قۇتلۇق مىراب كەلدى . كېچىكمەي ئارقىدىنلا تۇردى يۈزبېگى باشلىغان يۈرت چوڭلىرىدىن بىرقانچىسى قوش - قوش شام يورۇتقان ياسىداق سارايغا كىرىپ ئولتۇردى . كېلىدىغان مېھمانلار يەتتە - سەككىز بولۇپ ، بۇلاقبېشى ۋە يېقىن ئەتراپتىكى مەھەللىلەرنىڭ ئىززەت - ئابرۇيى بار مۆتىۋەرلىرى ئىدى . ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ يېڭى كەلگەنلەر بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ ، هال - ئەھۋال سوراشتى .

ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئۇزۇن تاماق ئۈستىلى ئۈستىگە تىزىلغان نازۇنېمەتلەرنىڭ يۈزى ئېچىلىپ سىنچاي تارتىلدى . گۈللۈك سىركايىلەردىن قېنىق دەملەنگەن پەملچاينىڭ خۇشبۇي پۇرىقى تارقىلىپ ، هورى كۆتۈرۈلدى . تاماق ئۈستىلىنىڭ كۈنچىقىش يېنىدا ئولتۇرغان شەمشىدىن خەلپەم مېھمانلارنى چايغا تەكلىپ قىلدى .

— قېنى ، چاي ئىچىسەڭلار ! — دېدى ، ئۇنىڭ ئاۋازىدىن يېغا پۇرىقى كېلەتتى ، — بۇگۈن مەزەمزات بىلەن ئوغلى خىزىرخانغا ياغ پۇرتىپ ئازنا ئاخشىمى قىلىۋىدىم .

مېھمانلار ئۈياقتىن - بۇياققا گەپ قىلىپ ، قانغۇچە چاي ئىچتى ، ئارقىدىن چىنە - تاۋاقلاردا قوزا گۆشى بىسىلغان پولۇ خۇشبۇي پۇرىقى بىلەن دىماغلارنى غىدىقلاپ كىردى . مېھمانلار

پىچاق ۋە بەكىلىرىنى ئېلىپ ، ئۇستىدىكى گۆشلىرىنى توغراپ ، ئوخشىغان پولۇنى تويغۇچە يېدى . ئاخىردا تاماق ئۇستىلى ئۇستىدىكى يىتقا قۇرئان ئوقۇپ ، ئىسسىق سۇدا قوللىرىنى يۇيدى .

توغرىسىنى ئېيتقاندا ، بۇگۈنكى ئازنا ئاخشىمىنىڭ يەنە بىر مۇھىم مەزمۇنى بولۇپ ، بۇنىڭدىن قۇتلۇق مىراب ، تۇردى يۇزبېگىلارنىڭ خەۋىرى بار ئىدى . شۇڭلاشقا ئۇلار قوللىرىنى يۇيۇپ بولغاندىن كېيىنلا ئورۇنلىرىدىن تۇرمىدى . تاماق ئۇستىلى يىغىشتۇرۇلۇپ ، پۇت ـ قوللار سوزۇلغاندىن كېيىن ، مېھمانلار شەمشىدىن خەلپەمگە تىكىدى . پېشانىسى كەڭ ، بۇۋرۇل قاشلىرى قويۇق ، ئورا كۆز ، ساقال ـ بۇرۇتى ئاقارغان شەمشىدىن خەلپەم بىر يۆتىلىۋېلىپ سۆز باشلىدى :

— ھەممىلىرىنىڭ خەۋىرى بار ، ھەدەمنىڭ ئوغلى مەزەمزاتنى ئەنجانلىق خوجا ئۆلتۇرۇۋەتتى . ئەمدىلا ئون يەتتە ياشقا كىرگەن ئوغلى خىزىرخاننىمۇ قىزىل قېنىغا بويىۋەتتى . كېيىنى ـ كەينىدىن يۇز بەرگەن بۇ مۇسىبەتلەر ، ئۇيغۇنىڭ تۇيقىغا ئورسا مۇڭگۈزى سىرقىراپتۇ ، دېگەندەك قېرىنداش كۇنلىرىمدە قەددىمنى پۈكۈپ ، يۈرىكىمنى يارا قىلدى ، — خەلپەمنىڭ كۆزىدىن چۈشكەن ياش ، ئۇنىڭ ئاپئاق ساقاللىرىدا چاقنايتتى . ئۇ بىر ئۆھ تارتىۋېلىپ ، سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى ، — چەتئىل كەلگەن ئەنجانلىق پوچى قوزغىلاڭنىڭ ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىپ ، بۇگۈن بەگ ، مىڭبېشى قاتارلىق سىپاھلىرىمىزنىمۇ بىر ـ بىرلەپ يوقاتماقتا . ھازىرغىچە ئۆلگەنلەرنىڭ سانى ئاز ئەمەس ، تاغ ـ دالىلاردا قېچىپ يۈرگەنلەرمۇ نۇرغۇن ! — شەمشىدىن خەلپەم ھاسىراپ سۆزىدىن توختاپ قالدى .

بەزىلىرى پۈتىنى سوزۇپ ، بەزىلىرى باداشقان قۇرۇپ ئەركىن ـ ئازادە ئولتۇرغان مېھمانلار ئۇنىڭ سۆزىنى جىمجىت

ئولتۇرۇپ ئاڭلايتتى . قاپاق ۋە قوشۇمىلىرى تۇرۇلگەن بۇ يۈرت چوڭلىرى خەلپەمنىڭ قايغۇ ـ ھەسرىتىنى ئۆزلىرىنىڭ قايغۇ ـ ھەسرىتى بىلىپ ، بەزىدە چوڭقۇر خۇرسىنىپمۇ ئالاتتى .

— مەن كىچە ـ كۈندۈز ئاھ ئۇرۇپ ، ياش تۆكتۈم ، — دەپ يەنە سۆز باشلىدى ساھىبخانا ئولتۇرغانلارغا قاراپ ، — ئۇرغان ئاھىم ، تۆككەن يېشىم ئاخىرى مېنىڭ كۆڭلۈمگە قىساس ئوتىنى ياقتى . ئۇ بۇگۈن لاۋۇلداپ يېنىپ ، ماڭا ئارام بەرمەيدىغان دەرىجىدە ئۇلغايدى . ئەنجانلىق خوجىدىن ئىككى جانىڭ ۋە باشقا ئۆلگەنلەرنىڭ قىساسىنى ئالمىسام ، بۇ تىرىكلىكىمنىڭ قىممىتى ۋە ئارامى بولمايدىغانلىقىنى بىلدىم . بۇ ھەققانىي ئىشقا قېرى جېنىمنى تىكىپ قويدۇم ، — شەمشىدىن خەلپەم پەشمىتىنىڭ يانچۇقىدىن ياغلىقىنى ئېلىپ يۈز ـ كۆزلىرىنى ئالدىرىماي ئېرتتى . مېھمانلار ئۇنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىگە ، چىرايىغا كۆز ئۇزمەي قاراپ ، ئېغىر نەپەسلىنەتتى . ساھىبخانا يەنە چىرايىغا جىددىيلىك يۈگۈرتۈپ ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — مەھمۇدتىن قىساس ئېلىش ئۇنچىلىك ئاسان ئىش ئەمەس ، قىلغۇلۇقنى قىلىپ ، ئەمدى ۋەھىمىگە چۈشۈپ قالغان پوچى ، ئۆزىنى قوغدايدىغان قاراۋۇللارنى نەچچە ھەسسە كۆپەيتىپتۇدەك ، يۈرت چوڭلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشمەي ، ئۆزۈم قىساس يولىغا مېڭىشنى لايىق كۆرمىدىم . بۇگۈنكى ئازنا ئاخشىمىدا سىلەر بىلەن مەسلىھەت قىلىش ئويىغا كېلىپ ، سىلەرنى چاقىردىم . قانداق قىلىمىز ؟ چەتتىن كەلگەن بىر ئەنجانلىقنىڭ قوزغىلاڭغا باش بولۇۋېلىپ ، ياخشى ئادەملىرىمىزنى بىر ـ بىرلەپ ئۆلتۈرۈشىگە قاراپ تۇرىمىزمۇ ؟ ! بايا دېدىم ، مەن بۇ خەتەرلىك يولغا قېرى جېنىمنى تىكتىم . قېنى ، مېنىڭ بىلەن بىللە ماڭىدىغانلار بارمۇ ؟ ! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، — بىز بىر ياقىدىن باش ، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ ، ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ قىساسىنى ئېلىشىمىز كېرەك ! بۇ مېنىڭ

سىلەرگە دەيدىغانلىرىم ! — دېگەنلەرنى قوشۇپ قويدى .

شەمشىدىن خەلپەم ھاسىراپ سۆزىدىن توختىدى . ئۇنىڭ ئاق ئارىلاشقان ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى كۆزلىرى يىراقتىكى يۇلتۇزلاردەك چاقنايتتى .

— مەنمۇ ئويلاپ ، ئىچىمدە ئۆرتىنىپ يۇرەتتىم . ئۆزىمىزنىڭ نادان ۋە ئەخمەقلىقىدىن رەنجىيتتىم . چەتتىن كەلگەن بىر ئەنجانلىقنىڭ راست - يالغان خوجىلىقىنى بىلمەي تۇرۇپ ، ئۇنى ئەۋلىيا قىلىۋالدۇق . بىزنىڭ بۇ نادان ۋە ئەخمەقلىقىمىزنى كۆرگەن پوچى شىللىمزگە مىنىپ ، ياخشى ئادەملىرىمىزنى يوقاتقىلى تۇردى . ئۇنىڭ مەقسىتى بەش قولدەك ئايان ، ئۆزى بەگ ، ئۆزى خان بولۇشتىن ئىبارەت . بۇنىڭغا قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرساق بولمايدۇ ! مەھمۇدنى دەرھال يوقاتمىساق ، يەنە نۇرغۇن ياخشى ئادەملىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالىمىز . مانا مەن تەييار ! ئەنجانلىق خوجىنى ئۆلتۇرۇشكە جېنىمنى تىكىپ قويدۇم ! — دېدى قۇتلۇق مىراب قاياناپ سۆزلەپ ، ئۇنىڭ تۇم ۋە كۆتمەك قاشلىرى تېگىدىكى قارىسى قوڭۇر كۆزلىرى ئۇچقۇنلىنىپ ياناتتى . ئۇزۇن ، قارا بۇرۇتلىرىنىڭ ئىككى ئۇچى سەل ئۇستىگە قايرىلىپ تۇرىدىغان بۇغداي ئۆڭلۈك تۇردى يۇزبېگى ، قۇتلۇق مىرابتىن كېيىن سۆز باشلىدى :

— مۇشۇنداق بىر مەسلىھەت بولۇشنى تۆت كۆزۈم بىلەن كۈتۈپ كېلىۋاتاتتىم . شەمشىدىن خەلپەمنىڭ بىزنى بىر يەرگە جەم قىلغانلىقى جاھان ئىش بولدى . مەن بۇنىڭدىن تولىمۇ خۇشال بولدۇم . مۇشۇ كېچە ، مۇشۇ دەقىقىلەر ئەتە ئۇچۇن بىر ئۇلۇغ تارىخ بولۇپ قالىدۇ ! پوچىنى مانا مەن ئۆلتۇرىمەن ! يېنىمغا ياش يىگىتلىرىمىزدىن بىرقانچىنى ئېلىپ ، كېچىدە بېرىپ ، ئۇ لەنىتىنى چېدىرىدىلا بوغۇزلىۋېتىمەن !... بولدى ، بۇ ئىشنى ماڭا قويۇپ بېرىڭلار !...

ئولتۇرغانلار : كېچىسى يوشۇرۇن بېرىپ ، چېدىرغا بېسىپ كىرىپ ، خوجىنى بوغۇزلىۋېتىشنى بىرەك مۇڭاپىق كۆردى . تالاش ـ تارتىش ئارقىلىق بۇ ۋەزىپە ئاخىرىدا تۇردى يۇزبېگىگە تاپشۇرۇلدى . مېھمانلار خۇپتەنگە يېقىن ، شەمشىدىن خەلپەم بىلەن خوشلىشىپ ئۆيلىرىگە قايتتى...

* *

تۇردى يۇزبېگى شەمشىدىن خەلپەمنىڭ ئازنا ئاخشىمىدىن كېيىن ، ئۆزى بىر قېتىم كۆرە يېنىدىكى قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا بېرىپ ، ئەنجانلىق خوجىنىڭ ئاق ئۆيىنى كۆرۈپ كەلدى . ئۇ ئۆزىنىڭ نەگە بېرىپ كەلگەنلىكىنى ھېچكىمگە دېمىدى . سورىغانلارغا : «شەھەرگە بېرىپ كەلدىم» دەپلا قويدى . ئۇ كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسى كەچتە كۆڭلىگە پۈككەن ئۇچ يىگىتنى ئۆيىگە چاقىرىپ ، ئۇلارغا شەمشىدىن خەلپەمنىڭ ئۆيىدە بولغان گەپ ـ سۆزلەرنى يېپىدىن ـ يېڭىسىغىچە ئېيتىپ ، ئۆزى بىلەن بىللە ئەنجانلىق خوجىنى ئۆلتۇرۇشكە بىللە بارىدىغان ـ بارمايدىغانلىقىنى سورىدى .

— بۇ باش كېتىدىغان يا باش ئالىدىغان بىر خەتەرلىك ئىش ! خالىساڭ بار ، خالىمىساڭ قال ! بارمىساڭ بايىتىن دېگەن گەپلىرىمنى مەن ساڭا دېمىگەن ، سەن ئاڭلىمىغان بولۇپ ، يېپىق قازان يېپىق پېتى قالىدۇ . ئەگەر بىرەر يەردە ئاغزىڭدىن چىقىپ كېتىدىغان بولسا ، مېنىڭ قولۇمدا ئۆلىسەن ! — دېدى ئۇ .

ئۇ سۆزلەشكەن ئۇچ يىگىت سەھرانىڭ ئالدىنقى يىگىتلىرىدىن ئىدى ، ھەممىسى يۇزبېگى بىلەن بىللە بارىدىغانلىقىنى بىلدۇردى . ياراملىق ئاتلارغا مىنىپ ، يانلىرىغا ئۇزۇن پىچاق ياكى خەنجەر ئاسقان تۆت ئاتلىق ئارىدىن تۆت ـ بەش كۈن ئۆتۈپ ، كۈنچىقىش تەرەپ چوغدەك رەڭگە كىرگەن

چاغدا مەھەللىدىن چىقىپ كەتتى .

ئۇلار شەھەردە بىر كۈن تۇرۇپ ، مەھمۇدنىڭ نەدىلىكىنى سۈرۈشتۈردى . ئەنجانلىق خوجا كۆرەنىڭ يېنىدىكى بارگاھىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى ، ھېيلىگەر پوچى بىلەن بىللە تۇرىدىغان ئەخمەتخان سىڭار كۆز كېچە شەھەرگە كەلگەنلىكىنىمۇ سۈرۈشتۈرۈپ بىلدى . تۇردى يۈزبېگى پوچىنىڭ يېنىدا ئەخمەتخانىنىڭ يوقلۇقىدىن خۇشال بولدى . ئەتىسى دەڭدەرۋازىنىڭ داڭلىق مانتىخانىسىدا ، نامازدىگەردىن ئۆتۈپ تويغۇچە مانتا يېگەن تۇردى يۈزبېگى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە ماڭغان ئۇچ يىگىت شەھەر سىپىلىنىڭ كۆرە دەرۋازىسىدىن چىقىپ كەتتى . ئۇلار يولدا توختاپ دەممۇ ئالماي ، تۈن نىسپىدىن ئاشقاندا قوزغىلاڭچىلارنىڭ بارگاھىغا يېتىپ كەلدى .

بۇگۈن ئايسىز قاراڭغۇ كېچە بولۇپ ، ئوچۇق ئاسماندىكى يۇلتۇزلار چىرايلىق جۇلالىنىپ چاقنايتتى . زۇلمەت قاپلىغان دالا ئېغىر ھاسىرايتتى . شىمالدىكى تاغلاردىن كېلىۋاتقان گۈر ـ گۈر شامالدا دەل ـ دەرەخلەر ئۆزئارا پىچىرلىشىپ سۆزلىشىۋاتقاندەك قىلاتتى . ئۇلارنىڭ پىچىرلاشلىرىدىن مېھىر ـ مۇھەببەتنىڭ ئۆتكۈر پۇرىقى كېلەتتى . بۇ خۇشبۇي ، مەست قىلىدىغان باھار پۇرىقى ، ئايدىڭ بولمىسىمۇ بۇ قاراڭغۇ كېچىنى راھەتلىك ھېس قىلدۇراتتى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ بارگاھىدا كۆيىدىغان گۈلخانلار ئۆچۈپ ، ياڭرايدىغان ئىلى ناخشىلىرى توختاپ ، ئادەملىرى ئاللىقاچان تاتلىق ئۇيقۇدا ياتاتتى .

قوزغىلاڭچىلار بارگاھىدىن خېلىلا يىراقتا توختىغان تۇردى يۈزبېگى ۋە ئۇ باشلىغان ئۇچ يىگىت ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ، بىر يوغان بىر قارىياغاچنىڭ يېنىغا كەلدى . ئۇلار ئاتلىرىنى قارىياغاچقا باغلاپ ، بىردەم چۆپلۈكتە ئولتۇرۇپ دەم ئالدى .

— ئاتلار مۇشۇ يەردە قالسۇن ، بىز پىيادە بارايلى . مەن ئەنجانلىقنىڭ ئاق ئۆيى نەدىلىكىنى بىلىمەن . بىز بېرىپ پوچى

ئۆيىنىڭ ئەتراپىنى كۆزەتكەندىن كېيىن ، سىلەر ئۇنىڭ قاراۋۇللىرىنى بىر تەرەپ قىلىسىلەر ؛ قارشىلىق قىلماي ، ۋاراقسىراپ - جاراقسىرىمسا ، ئۆزىمىزنىڭ قېرىنداشلىرى ئەمەسمۇ ، ئۆلتۈرمەڭلار ! مەن ئاق ئۆيگە بېسىپ كىرىپ ئۆزى يالغۇز ئۇخلاۋاتقان خوجىنى ئاستىمغا بېسىۋېلىپ بوغۇزلايمەن . مەن ئاق ئۆيدىن چىقىپ مېڭىشىمغىلا ، سىلەرمۇ كەينىمدىن ئەگىشىڭلار . بىز ئاتلىرىمىز بار قارىياغاچ تۈۋىگە كېلىپ ، ئاتلارغا مىنىمىز - دە ، غۇلجىغا قاراپ «چۇھ !» دەيمىز ، قېنى ، ئەمدى بىردەم سوزۇلۇپ ئارام ئېلىۋالايلى ! تازا تاڭ قاراڭغۇسىدا بارگاھقا قاراپ يول ئالىمىز !...

تۇردى يۈزبېگى كەينىنى غۇلجا تەرەپكە قىلىپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ ئالدىدا قەددى - قامەتلىرى بىر - بىرىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان قارىغايدەك ئۇچ يىگىت يۈزبېگىنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى . ئۇلارنىڭ تىنىقلىرىدىن سەل جىددىيلەشكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى .

— سىلەرگە ، شۇنداقلا شەمشىدىن خەلپەملەرگە دېمەي ، ئىككى - ئۈچ كۈننىڭ ئالدىدا بۇ يەرگە كېلىپ ، بىركېچە قونۇپ كەتتىم ، — دەپ يەنە سۆز باشلىدى مۇرىلىرى كەڭ ، گەۋدىلىك تۇردى يۈزبېگى ئالدىدا ئولتۇرغان يىگىتلەرگە قاراپ ، — مېنىڭ كېلىشتىكى مەقسىتىم ئىككى ئىدى : بىرى ، خوجىنىڭ تۇرىدىغان ئاق ئۆيىنى كۆرۈۋېلىش ؛ يەنە بىرى ، قوزغىلاڭغا قاتنىشۋاتقان ئارائۆستەڭلىكلەردىن ئۆزىمىزگە ياردەم بېرىدىغانلارنى تاللاشتىن ئىبارەت . مەن ئۆزۈم ئېشەنچلىك دەپ قارىغان بىرقانچە ئارائۆستەڭلىك بىلەن سۆزلەشتىم . مەن سۆزلەشكەنلەرنىڭ ئىچىدىن بىرەرىمۇ ياق دېمىدى ، ھەممىسى بىز بىلەن بىللە بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى . مەن ئۇلارغا بىز كېلىدىغان كېچىنى ، يەنى بۈگۈنكى كېچىنى بەلگىلەپ بەردىم . شۇ تاپتا ئون نەچچە ئارائۆستەڭلىك ئۇخلىماي بىزنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ . بىز تاڭ

قاراڭغۇسى باشلىنىشى بىلەن كېلىمىز ، سىلەر شۇ مەزگىلدە سىرتقا ئادەم چىقىرىپ ، بىزنىڭ كەلگەن - كەلمىگەنلىكىمىزنى كۆزىتىڭلار دېدىم ، ئۇلار مېنىڭ سۆزۈمگە قوشۇلدى ، — ئۇ سۆزىدىن توختاپ ، ئاسمانغا قارىدى . قارايغان ئاسمان گۈمبىزى سان - سانا‌قسىز يۇلتۇزلار بىلەن شۇنچىلىك چىرايلىق كۆرۈنەتتىكى ، تېگى قارا ، گۈللىرى ئالتۇن يىپەك رەختكىلا ئوخشايتتى . تۇردى يۇزبېگى قايرىلىپ كۇنچىقىش تەرەپكىمۇ تىكىلدى : ئۇپۇقتا تېخى سۇزۇلۇش ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى ، — تاڭ قاراڭغۇسىغا تېخى خېلى بارىدىغان قىلىدۇ . تالا - تۇزگە ئولتۇرۇپ ، سوزۇلۇپ يېتىپ بىرئاز ئارام ئېلىڭلايلى ! ئاندىن «بىسمىللا» دەپ يولغا چىقىمىز ! لېكىن ، يىگىتلەر ، ئۇخلاپ قالمايلى ! ھەر ئېھتىمالغا قارشى ، سۇنۇر ، سەن كۆزەتتە تۇرغىن !...

— بولىدۇ ! — دېدى ئاق مالخايلىق ، كالتە چاپانلىق يىگىت .

ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، تەرەپ - تەرەپكە ماڭدى . ئۇلار تۇزگە ئولتۇرۇپ ، چۆپلۇكتە قاتارلىشىپ ، سوزۇلۇپ ياتتى . سۇنۇر ياتماي ، بىر چەتتە ، ئېگىزرەك بىر يەردە ئولتۇرۇپ گاھ بارگاھ تەرەپكە ، گاھ ، غۇلجا - سۈيدۇڭ يولى تەرەپكە قارايتتى .

تۇردى يۇزبېگىلەر كۆزلىرىنى يۇمماي جىمجىت ياتاتتى . ھەرقانداق بىغەم ئادەممۇ بۇنداق ئۇلۇغ ھەربىكەتنىڭ ھارپىسىدا كۆز يۇمالامدۇ ؟ ! شۇ تاپتا تۇردى يۇزبېگى بولسۇن ، يىگىتلەر بولسۇن كۆزلىرىنى يۇمماي ئاسمانغا قاراپ ياتاتتى . ئۇلارغا جىمىرلىغان يۇلتۇزلار كۆزلىرىنى قىسىپ ، ھاياجانلىق تۇيغۇلىرىنى تېخىمۇ ھاياجانلاندۇراتتى . ئۇلار شۇ تاپتا ئەڭ ئۇلۇغ ھېسسىياتلار بىلەن جۇشقۇنلىناتتى . ئەڭ گۈزەل ، ئەڭ پاك ، ئەڭ قاينىق ھېسسىياتلار قەلبىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىن چىقىپ ، پۈتۈن

ژۇجۇددا جەۋلان قىلاتتى . ياشاشنىڭ قەدىر - قىممىتى يەپ - ئىچىپ كۇن ئۆتكۇزۇشتىلا ئەمەس ، بەلكى ئۆز يۇرتى ، ئۆز خەلقىگە بىرەر ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشتە ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان ئادەملەر ، تەبىئىي ھالدا ئۆزلىرى قىلىۋاتقان ئىشنىڭ ئۇلۇغ قىممىتىنى بىلىپ ھاياجانلىناتتى . مەيلى ئۇلار بىر لەنتىنىڭ بېشىنى ئالسۇن ، قىممەتلىق بېشىنى بەرسۇن ، ھەر ئىككىلىسى ئەل - يۇرتى ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى بىلەتتى .

ۋاقىت بىلىنمەي ئۆتۈۋاتاتتى . سۇنۇر گاھ ئولتۇرۇپ ، گاھ مېڭىپ ھەممە ياقنى كۆزىتەتتى . تۇردى يۇزبېگى بولسۇن ، بىر تەرىپىدە ياتقان ئىككى يىگىت بولسۇن كۆزلىرىنى يۇلتۇزلاردەك جىمىلدىتىپ ، خىيال ۋە ھاياجان ئىچىدە ياتاتتى . مانا ، قاراڭغۇ كېچە تېخىمۇ قاراڭغۇلاشتى . بۇ تاڭ قاراڭغۇسى ! تۇردى يۇزبېگى ئورنىدىن تۇردى ، ئىككى يىگىتمۇ ئۆز باشلىقىنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۇپ ، قوپۇپ ئولتۇردى .

— ماڭايلى ! تاڭ قاراڭغۇسى باشلىنىپتۇ ! — دېدى يۇزبېگى ئورنىدىن تۇرۇپ ، قوزغىلاڭچىلار بارگاھى تەرەپكە يولۇاستەك قەدەم تاشلاپ ، ئۇنىڭ كەينىدىن ئۇچ يىگىتمۇ ئالغۇر بۆرىلەردەك مېڭىپ كەتتى...

* *

مەھمۇد ئۆزىنىڭ ئاق ئۆيىدە يېنىك خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى . ئەخمەتخان خوجا غۇلجا شەھىرىگە كەتكەنلىكتىن ، ئاق ئۆيدە ئۇ يالغۇز ياتاتتى . ئۆي ئىچى ئىسسىقمۇ يا تەرلىگۈدەك چۇش كۆرۇۋاتامدۇ ، ئۇنىڭ تەر ماڭلىيىدىن سىيرىلغان تەر تامچىلىرى بېشىنىڭ ئاستىدىكى ئاق ماموق ياستۇققا چۇشەتتى .

خوجا چۇشىدە بىر چىرايلىق رەڭدار شېپاڭدا ئولتۇراتتى . ئىككى چىرايلىق قىز ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ يوغان يەلپۇگۇچ

بـــلەن ئۇنى يەلپۈيتتى . چوغدەك گىلەم سېلىنغان چىرايلىق شىپاڭنىڭ شىمالىي تەرىپىدە ، قوش قەۋەت كۆرپە ئۈستىدە قوش ـ قوش ماموق تەكىيىلەرگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان ئەنجانلىق بەدىنىنىڭ يۇقىرى قىسمى يالىڭاچ ، كۆكسىگىلا باغىرداق تارتىلغان ، قىزىل شايە ئىشتان كىيگەن قىزلار ناز ـ كەرەشمە بـــلەن خـــلـمـۇخـــل قىلىق چېقىرىپ ئۇسسۇل ئويناپتتى . ئۇسسۇلچى قىزلارنىڭ قول ۋە پۇتلىرىنىڭ بېغىشلىرىدىكى كىچىك مـــس قوڭغۇراقلار جىرىڭلاپ پوچىنىڭ يۇرىكىنى غىدىقلايتتى . مەھمۇد بىر چەتتە ئولتۇرۇپ خۇشتار ، دۇتار ، تەمبۇر ، غىجەكلەر بـــلەن ساز چېلىۋاتقان قىزلارغا شەھۋانىي تۇيغۇلار چاقنىغان كۆزلىرى بىلەن تىكىلەتتى .

قـۇيـاش پـېشىندىن ئۆتۈپ نامازدىگەرگە يېقىنلاپ قالغان بولسىمۇ ، باغدىكى مېۋىلىك دەل ـ دەرەخلەر ، گۈل ـ گىياھلار جىمجىت ئۇخلايتتى . ئىسسىق يەنىلا قاتتىق بولۇۋاتاتتى .

— تـېـز ، تېز يەلپۈشمەمسەن ! قوللىرىڭدا كۈچ يوقمۇ ، يەلپۈگۈچلىرىڭنىڭ شامىلىمۇ يوق ! — دەپ ۋارقىرىدى پوچى ئىككى يېنىدىكى ئۆزىنى توختىماي يەلپۈۋاتقان قىزلارغا ئالىيىپ ، ئىككى گۈزەل يەلپۈشنى يەنىمۇ تېزلەتتى ، — نېمىشقا شوخ ـ شـوخ نـاخشىلارنى ئېيتىپ ، كۆڭلۈمنى ئاچمايسىلەر ! — دەپ توۋلىدى ئۇ ، ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ساز چېلىۋاتقان قىزلارغا قاراپ .

ســازچى گۈزەللەر دەرھال چېلىۋاتقان سازلىرىغا تەڭكەش قىلىپ ناخشا باشلىدى :

گۈل ئارىلاپ ئۇچۇپ يۈرگەن
جېنى نازۇك كېپىنەك .
بىزنى مۇنچە كۆيدۈرگەن
بېلى نازۇك كېپىنەك .

قېشى قارا ، مەڭزى قىزىل ،
كۆزى چولپان ، ئاق بىلەك .
ئاق بىلەككە ئاشىق بولۇپ
كۆيىدۇ بىزنىڭ يۈرەك ،
يۈرىكىمنى ئۆچەرمۇ دەپ
سۇ ئىچەرمەن بىر چېلەك .
سۇ ئىچكەنگە ئۆچمەيدىكەن
يار ئۇچۇن كۆيگەن يۈرەك .

— هوي ، مەن سىلەرگە شوخ ـ شوخ ناخشىلارنى ئېيتىڭلار دەۋاتىمەن ! ئېيتقان ناخشاڭلارنىڭ سۆزلىرى مېنى كۈلدۈرۈپ ، كۆڭلۈمنى ئاچىدىغان بولسۇن ! ... —دەپ ۋارقىرىدى يەنە ئەنجانلىق خوجا ، ساز چېلىپ ، ناخشا ئېيتىۋاتقان قىزلارغا ئالىيىپ تىكىلىپ . ئۇنىڭ ئۇستىدىكى شاھانە تون ھەرخىل رەڭلىنەتتى .

قىزلار چېلىۋاتقان ساز ، ئېيتىۋاتقان ناخشىلىرىنى توختىتىپ ، بىر ـ بىرىگە «نېمىگە چالىمىز ؟» دېگەندەك قاراشتى . ئۇلار كۆز ئىشارىتى بىلەن بىر پىكىرگە كېلىپ ، ئەمدىلا قوللىرىدىكى سازلىرىنى سازلاپ چالاي دېيىشىگە ، ئاسماندىن قاناتلىرى ئاجايىپ يېيىلغان بىر بۈركۈت شۇڭغۇپ چۈشۈپ پوچىنى بېسىۋالدى .

ساز چېلىپ ناخشا ئېيتىۋاتقان ، ئۇسسۇل ئويناۋاتقان ، يەلپۈگۈچ بىلەن خوجىنى يەلپۈۋاتقان قىزلار قىيا ـ چىيا چىرقىراپ ھەر تەرەپكە قېچىپ كەتتى . ئەنجانلىق قوللىرى بىلەن ئۆزىگە مەھكەم يېپىشىۋالغان يوغان قۇشنى داد ـ پەريات كۆتۈرۈپ ، ھەدەپ ئىتتىرەتتى . يوغان قۇشنىڭ ئىككى پۇتىدىكى ئۇتكۇر تىرناقلار كۆڭلىكىدىن ئۆتۈپ ، بەدىنىگە كىرىپ زادىلا قويۇپ بەرمەيتتى . بۈركۈت ئۇچلۇق تۇمشۇقلىرى بىلەن

پوچىنىڭ يۈز ـ كۆزىنى چوقىلاپ بىردەمدىلا قىپقىزىل قان قىلىۋەتتى . مەھمۇد توختىماي بار ئاۋازى بىلەن ناله ـ زار قىلاتتى . ئۇ : «شۇنچىلىك توۋلىساممۇ ، نېمىشقا ئادەملەر كەلمەيدۇ يە ئاۋازىم ئۇلارغا يەتمىگەنمىدۇر ، يە ئادەملەر بىر ياقلارغا كەتكەنمىدۇر ؟» دەپ ئويلاپ ، ئاخىرقى بىر قېتىم بار كۈچىنى يىغىپ شۇنداق قاتتىق بىر ۋارقىرىدىكى ، ئۆزى ئويغىنىپ كەتتى .

تەرلەپ سۇ بولۇپ كەتكەن ئەنجانلىق ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى ، كۆرگەن قاباھەتلىك چۈشى كۆز ئالدىغا كېلىپ ، چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتتى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ تالاغا چىقتى . ھەممە ياق قاپقاراڭغۇ ، بارگاھتىكى دەل ـ دەرەخلەر ئاستا شىلدىرلايتتى . ئىككى قاراۋۇل ئاق ئۆينىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرەتتى . ئۇ ئاسمانغا قارىدى . تۇرۇپ يۇلتۇزلار نازىنىنلارنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشاپ كەتسە ، تۇرۇپ ئۆزىنى چوقىلىغان بۇركۈتنىڭ يېنىۋاتقان كۆزلىرىگە ئوخشاپ كېتەتتى . بويى شۇركۈنگەن بويى پوچى تۇزگە بېرىپ ئولتۇردى . ئۇ قايتىپ كېلىپ ئاق ئۆيگە كىرىپ ، يېپىنچاقلىۋالغان چاپىنىنى بىر چەتكە قويۇپ ، ئورنىغا كېلىپ ياتتى .

«ئاللا ، ئۆزۈڭ بار ! — دەپ پىچىرلىدى خوجا ئاق ئۆينىڭ يېپىقلىق تۆڭلۈكىگە قاراپ يېتىپ ، — مېنى بۇ ياقا يۇرتلاردا خار ۋزار قىلمىغايسەن ! »

خېلىغىچە ئۇنىڭ ئۇيقۇسى كەلمىدى ، كۆزىگە يېيىلغان كەڭ قانىتلىرى توختىماي پالاقلاپ تۇرغان ، كۆزلىرى يېنىۋاتقان ، تۇمشۇقى ئۇچلۇق ۋە ئۆتكۇر بۇركۈت كېلىۋېلىپ ، زادىلا كەتمەيتتى .

«ياراتقان ئىگەم ! مېنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن ! چۈشۈمدە كۆرگەن بۇركۈت ماڭا بەرگەن بېشارىتىڭ ئەمەستۇر ، خۇدا ! ؟... مەن بىلىمەن ، ساددا ۋە ئەخمەقنىڭ ئاچچىقى كەلسە ،

قاتتىق كېلىدۇ ! تىنچ تۇرغان ھاۋادا چېقىلغان چاقماق تولىمۇ ئۆتكۈر چاقنايدۇ ، گۈلدۈرماممۇ دەھشەتلىك گۈلدۈرلەيدۇ ، بۇ سىاددا ، ياۋاش ، ئەخمەق خەلق كۈنلەر كېلىپ ، ماڭا بۇركۈت بولۇپ ئېتىلمىسلا بولاتتىغۇ ؟ ! پاك پەرۋەردىگارىم ، بۇنداق كۈنلەرنى ماڭا كۆرسەتمىگەيسەن !... »

ئۇ بىردەم خىيالىنى توختىتىپ تالاغا قۇلاق سالدى . پوچى ھېچقانداق خەۋپ ـ خەتەرلىك ئاۋاز ياكى شەپىنى ئاڭلىمىغاندىن كېيىن ، يەنە خىيالغا چۆمدى .

«بۇرۇنمۇ ئەنجاندىن ئۆزلىرىنى خوجا دەپ ئاتىۋالغان ئادەملەر بۇ ساددا ۋە ئەخمەقلارنىڭ يۈرتىغا كېلىپ ، باي بولۇپ قايتىپتىكەن . نامراتلىق جېنىمدىن ئۆتتى . مەنمۇ ئۇلار ماڭغان يولىدا مېڭىپ ، ئاتام كۆرمىگەن ، ئانام كۆرمىگەن بۇ يۈرتقا چىقتىم ، راست ، ئادەملىرى كۆزى ئوچۇق قارىغۇ ئىكەن . مانا ، مەن ھەش ـ پەش دېگۈچە شاللىسىگە مىنىپ ، قوزغىلىڭنىڭ كاتتىۋېشى بولۇۋالدىم ، نېمە يەيمەن دېسەم تەييار ، نېمە كىيىمەن دېسەم تەييار ، ئالتۇن ـ كۈمۈش ئۆزى ئېقىپ كېلىۋاتىدۇ . ئاھ ، تەڭرىم ، ماڭا بەرگەن بۇ بەخت ـ ئامىتىڭدىن تولىمۇ رازىمەن ! ئەمدى سېنىڭدىن تىلەيدىغىنىم ، قۇدرەتلىك ئاللا ، بۇ تەلەيلەردىن جۇدا قىلمىغىن !... »

مەھمۇدنىڭ ئاسانلا ياش چىقىدىغان كۆزلىرىدىن تارام ـ تارام ياش تۆكۈلدى . ئۇ ياشلىرىنى ئاق كۆڭلىكىنىڭ كەڭ يېڭى بىلەن ئېرىتىۋېتىپ ، يەنە تالاغا قۇلاق سالدى . ئۇنىڭغا ئاق ئۆينىڭ كىگىزىنى تېشىپ چۈشىدە كۆرگەن بۇركۈت كىرىدىغاندەك تۇيۇلاتتى . ئاق ئۆينىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈرگەن ئىككى قاراۋۇل گۈدۈڭ ـ گۈدۈڭ قىلىپ پاراڭلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان خوجا ، خاتىرجەم بولۇپ كۆزلىرىنى يۇمدى ، قايسى چاغدا ئۇخلاپ قالغانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەي قالدى...

* *

ئۇلار قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا قاراپ كېلەتتى .

— يەنە دەي : سىلەر پەقەت قاراۋۇللار بىلەن بولىسىلەر ، ناۋادا ئۇلار قارشىلىق كۆرسەتمىسە ئۆلتۈرمەڭلار ؛ ۋارقىراپ - جارقىراپ قارشىلىق قىلسا ئۆلتۈرۈۋەتسەڭلار بولىدۇ . خوجىنى ئۆزۈم بوغۇزلايمەن ! — دېدى تۇردى يۈزبېگى چوڭ - چوڭ قەدەم تاشلاپ كېتىۋېتىپ ، — ئارائۆستەڭلىكلەردىن ئون نەچچىسى بىزنى كۈتۈپ تۇرىدۇ . ئۇلارنىڭ بىر ئادىمى بۇ چاغدا چېدىر يېنىدا بىزنىڭ كېلىشىمىزنى كۈتۈۋاتقاندۇر ؟ ! ئۇلارمۇ سىلەرگە يارەم قىلىدۇ . كۈتۈلمىگەن بىرەر قارشىلىق بولۇپ قالسا ، سىلەر ئۇلار بىلەن بىللە قارشىلىققا تاقابىل تۇرىسىلەر !

ئالدىدا تۇردى يۈزبېگى ، كەينىدە بويلىرى بىر - بىرلىرىدىن ئانچە پەرقلەنمەيدىغان ئۈچ يىگىت قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا يېقىنلاپ كەلدى . ئۇلار بىر - بىرى بىلەن پاراڭلاشماي ، تىۋىش چىقارماي ، بەلگىلىك ئارىلىق قويۇپ ، ئارىلاپ ئۈچرايدىغان دەرەخلەرنىڭ دالدىسى بىلەن ماڭاتتى . بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان باتۇرلارغا قوزغىلاڭچىلار بارگاھى قاراڭغۇ ئىچىدە غۇۋا كۆرۈنۈشكە باشلىدى . بارگاھتا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن بىرەر - يېرىم قاراۋۇللار كۆرۈنەتتى . قاراۋۇللارنىڭ كۆپلىرى چېدىر ، ئاق ئۆي ، دەل - دەرەخلەرگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان ياكى شېرىن چۆش كۆرۈۋاتقان بولۇشى مۇمكىن . تاڭ ئالدىدىكى ئۇيقۇ تولىمۇ تاتلىق بولىدۇ . كۆپلىگەن قاراۋۇللار دەل مۇشۇ تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا ئۇخلاپ قېلىپ جېنىدىن ئايرىلغان ئەمەسمۇ ؟ !

تۇردى يۈزبېگى ئۈچ يىگىتنى ئارائۆستەڭلىكلەر ياتقان چېدىرلار تەرەپكە باشلاپ كېتىۋاتاتتى . ئۈچ يىگىتنىڭ بىرى نېمىدۇر بىرنېمىگە پۈتلىشىپ كېتىپ ، يىقىلغىلى تاس قالدى . ئۇ سەنتۈرۈلۈپ بېرىپ ئۆزىنى تۇزىۋالدى .

— شەپە چىقارماڭلار ! ئېھتىيات بىلەن مېڭىڭلار ! دەل ـ دەرەخلەرنى دالدا قىلىپ ئاياغ تاشلاڭلار ! بىز ھازىر ئارا ـ ئۆستەڭلىكلەرنىڭ چېدىرى تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتىمىز ! — دېدى يۇزبېگى توختاپ ، كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ . ئۇ پىچىرلاپ دېگۈدەك سۆزلىدى ، — ئەنجانلىق خوجىغا قارىغۇلارچە ئېتىقاد قىلىدىغانلار خېلى بار . ئۇلار ئويغىنىپ كەتسە خەتەر ئىچىدە قالىمىز . شۇنىڭ ئۈچۈن ھوشيار بولۇپ ماڭمىساق بولمايدۇ . ماڭا ئەگىشىپ يېقىن ، ئىز بېسىپ مېڭىڭلار !

تۇردى يۇزبېگى يەنە كەينىگە بۇرۇلۇپ ، قەدەم تاشلىدى ، ئۇچ يىگىتمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن خۇددى قاقىرلاردەك تىزىلىپ ماڭدى . قوزغىلاڭچىلار بارگاھى شالاڭ قارىياغاچلىق ئىچىدە بولۇپ ، چېدىرلار ۋە ئاق ئۆيلەر ئارىلىق قالدۇرۇپ تىكىلگەنىدى .

تۇردى يۇزبېگى ئارائۆستەڭلىكلەرنىڭ چېدىرلىرىغا يېقىنلاپ كېلىپ توختىدى . قاراڭغۇلۇق ئىچىدە قارىيىپ كۆرۈنگەن يوغان چېدىرلارنىڭ يېنىدا قارا كۆرۈنۈپ بىرەيلەن مېڭىپ يۈرەتتى . ئۇ ئارىلاپ توختاپ غۇلجا ـ سۈيدۇڭ يولى تەرەپتىكى دەل ـ دەرەخلەر ئارىسىغا قارايتتى . تۇردى يۇزبېگى ئۇنىڭ ئۆزلىرىنى كۈتۈۋاتقان ئارائۆستەڭلىكلەرنىڭ ئادىمى ئىكەنلىكىنى بىلدى .

— سۇنۇر ، — دېدى بېشىنى بۇراپ ، ئوڭ يېنىدا تۇرغان يېگىتكە قاراپ يۇزبېگى .

— ھە !...

— ئاۋۇ قارايغان چېدىرنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئادەمنى كۆردۈڭمۇ ؟

— كۆردۈم .

— سەن ئاستا يېقىنلاپ بېرىپ ، بىزنىڭ كەلگەنلىكىمىزنى خەۋەر قىلغىن .

سۇنۇر چېدىر ئالدىدا تۇرغان ئادەم تەرەپكە بۇرۇلۇپ مېڭىپ كەتتى .

مانا ئاق ئۆي . بىر ـ بىرىگە مۇرىلىرى تېگىپ تۇرغان ئىككى قاراۋۇل ئۆيگە يۆلىنىپ ئولتۇراتتى . ئۇلارنىڭ ئۇخلاپ

قالغانلىقىنى ياكى ئويغاقلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى .

— ھادىل ، ھەتەمباي ، — دېدى تۇردى يۈزبېگى يېنىدا تۇرغان ئىككى يىگىتكە پىچىرلاپ ، ئۇچى بىر يوغان قارىياغاچنىڭ كەينىدە تۇراتتى ، — قېنى بېرىڭلار . ئىككى قاراۋۇلنى ئۇنىڭ چىقارماي ئاق ئۆيىنىڭ يېنىدىن ئەكېتىڭلار ! سىلەر قاراۋۇللارنى ئەكەتكەندىن كېيىن مەن ئاق ئۆيگە بېسىپ كىرىمەن !

ئىككى قاراۋۇل ئۇخلاۋاتاتتى . ئۆيىنىڭ ئۇ چېتىگە ئۆتۈپ ، ئىككى تەرىپىدىن تۈيدۇرماي كەلگەن ھادىل بىلەن ھەتەمباي ئىككى قاراۋۇلنىڭ ئاغزىنى تۇتۇپ سۆرەپ ماڭدى ؛ قاراۋۇللار دۈدۇقلاپ ، تېپىرلاپ پالۋانلارنىڭ قولىدىن بوشىنىۋېلىشقا تىرىشاتتى . بىر قولىدا ئۇلارنىڭ ئاغزىنى چىڭ تۇتۇپ ، يەنە بىر قولىدا بوينىدىن چىڭ تۇتۇپ ماڭغان ئىككى باتۇر ئۇلارنى سۆرىگەن پېتى يىراققا ئەكەتتى . تۇردى يۈزبېگى ئالدىدىن كېلىۋاتقان ئادەملەرنى كۆردى . ئۇلار قوللىرىغا نەيزە ، قىلىچ ئېلىپ يۈگۈرۈپ كېلەتتى .

تۇردى يۈزبېگى ئاق ئۆيىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ ، ئىشىكىنى تارتتى ، ئىچىدىن ئىلىنقلىق بولغاچقا ئىشىك ئېچىلمىدى . ئارائۆستەڭ سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغان ئەزىمەت شۇنداق كۈچەپ بىر تېپىۋىدى ، ئىشىك ئىچىگە جالاقلاپ چۈشتى . تۇردى يۈزبېگى يولۋاستەك بىر سەكرەپ ئاق ئۆيىنىڭ ئىچىگە كىردى . ۋاراڭ ـ چۇرۇڭدىن ئويغىنىپ ، غال ـ غال تىترەپ كىيىملىرىنى كىيەلمەيۋاتقان خوجا ، يۈزبېگىنىڭ قولىدىكى خەنجەرنى كۆرۈپ داد ـ پەريات كۆتۈردى .

ئاق ئۆيگە قىلىچ ـ نەيزە تۇتقان ئادەملەر بېسىپ كىردى . تۇردى يۈزبېگى پوچىنى كۈچىمەيلا ئاستىغا بېسىۋالدى .

— ھەي ، لەنتى ! — دېدى ئۇ ، غەزەپ بىلەن خوجا چۈشىدە كۆرگەن بۈركۈتتەك ، كۆكسىدە ئولتۇرۇپ ، — بىزنى ھېچنېمىنى بىلمەيدىغان ساددا ، ئەخمەق ، دەپ ئويلىدىڭمۇ ؟ !

سەن بىزنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكىمىزدىن ، دىنىي ئېتىقادىمىزدىن پايدىلىنىپ ، بىزنىڭ شۇللىمىزگە مىنىۋالدىڭ ! تېگى ـ تەكتىڭ ئېنىق بولمىغان بىر ئادەم تۇرۇقلۇق قوزغىلىڭىمىزغا باش بولۇۋالدىڭ ! ئۆزۈڭ خان ، ئۆزۈڭ بەگ بولۇش مەقسىتىدە بىزنىڭ تالاي ياخشى ئادەملىرىمىزنى ئۆلتۈردۈڭ ! شۇنى بىلىپ قويغىنىكى : سەن بىر ئالدامچى ، سېنىڭ خوجا بولۇشۇڭمۇ ناتايىن . يۇرتۇڭدا جېنىڭنى باقالماي ، بۇ باي ، سېخىي يۇرتقا كەلگەن مەككارسەن ! ئەمدى تالاي ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولغان گۇناھىڭنى ئۆز قېنىڭ بىلەن يۇيغىن !...

خوجا يېلىنىاتتى ، زارلىناتتى ، تېپىرلايتتى .

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ، پالۋان ! بىلمەپتىمەن ! خاتا قىلىپتىمەن ! يېنىمدا بار نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆزلىرىگە بېرىپ ، يۇرتۇمغا كېتىمەن !...

— ھوي ، قارا ئېغىز ! ئۆزۈمنىڭ نەرسىلىرىنى ئۆزۈمگە بېرىپ ، ئۇنىڭ بەدىلىگە مېنىڭدىن ھارام جېنىڭنى تىلەۋاتامسەن ؟ ! سەن ئەنجاندىن كەلگەندە ، ئالا خۇرجۇنۇڭدا نېمە بار ئىدى ؟ بولدى ، سېنىڭ بىلەن قۇرۇق پاراڭ قىلىپ تۇرۇشقا مېنىڭ ۋاقتىم يوق .

ئۇ خەنجىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ مەھمۇدنىڭ بوغۇزىغا ئۇردى . خۇددى بوغۇزلانغان مالنىڭ بوغۇزىدىن قان ئېتىلىپ چىققاندەك ، پوچىنىڭ بوغۇزىدىنمۇ قان ئېتىلىپ چىقتى . خوجا خارتىلداپ ، تېپىرلاپ جان تالىشىۋاتاتتى . ئۆيگە بېسىپ كىرگەن قوزغىلاڭچىلار قوللىرىدىكى قىلىچ ۋە نەيزىلەرنى مەھمۇدنىڭ تېنىگە سانجىشقا باشلىدى . تۇردى يۇزبېگى چەبدەسلىك بىلەن ئورنىدىن تۇرۇۋالدى .

— بولدى ، توختاڭلار ! — دېدى ۋارقىراپ تۇردى يۇزبېگى ، ئۇ تېخىچە خەنجىرىنى تۇتۇپ تۇراتتى . قوزغىلاڭچىلار توختىدى . تۇردى يۇزبېگى ئېڭىشىپ ، خوجىنىڭ بېشىنى كېسىۋالدى .

«خالايىق قولىغا تاياقلار تۇتۇپ ،
ئاق ئۆينىڭ غارابچە ئوقىن سۈندۈرۈپ .
كىرىپ خوجىغا تىغ ـ نەيزە سالىب ،
كېيىپ باشىن تۇردى يۇزبەگ ئالىب .»①

يۇزبېگى مەھمۇدنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ تالاغا چىقتى . ئۇ بىر قوزغىلاڭچىنىڭ قولىدىكى نەيزىنى ئېلىپ ، پوچىنىڭ بېشىنى نەيزىگە سانجىپ ، ئۆينىڭ ئالدىغا قاداپ قويدى . بېشىنىڭ ئالدى پايىنەك ، موڭغۇل چىراي مەھمۇدنىڭ بېشى قىپقىزىل قېنىغا مىلىنىپ نەيزىنىڭ ئۈچىدا تۇراتتى . بىردەمدە ئاق ئۆينىڭ ئالدىغا قوزغىلاڭچىلار كېلىپ توپلاندى . ئۇلار ئەنجانلىق خوجىنىڭ بېشىغا بىر ـ بىرىنى ئىتتىرىشىپ قارىشاتتى .

— قېرىنداشلار ! — دەپ سۆز باشلىدى خوجىنىڭ بېشى سانجىلغان نەيزىنىڭ يېنىدا تۇرغان تۇردى يۇزبېگى ئالدىدا دولقۇنلاۋاتقان قوزغىلاڭچىلارغا قاراپ ، — بۇ راست خوجىمۇ ، يالغان خوجىمۇ ، بىزگە قاراڭغۇ . ئەمما ، ئۇنىڭ قىلغان ـ ئەتكەنلىرى بىزنىڭ دىنىمىزغا خىلاپ ! راست خوجا بولسا ، ئۇ دىنىمىزغا خىلاپ ئىشلارنى قىلمايتتى . راست خوجا بولسا ، خوجىلىق يولىنى تۇتۇپ ، بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرمەيتتى ، قوزغىلاڭغا باشمۇ بولۇۋالمايتتى ، — ئۇ ۋارقىراپ سۆزلەۋاتقانلىقتىن ، تامىقى قىرىلىپ قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى . تىقىلىشىپ تۇرغان ئادەملەر ئېغىر نەپەس ئېلىپ ، تۇردى يۇزبېگىنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتاتتى . يۇزبېگى يۆتىلى توختىغاندىن كېيىن ، يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — بىز چېكىدىن ئاشقان ھوسۇل ـ ئالۋانلارغا ، ئەڭ ئېغىر ھاشارلارغا ، قاتمۇقات زۇلۇم ـ زورلۇقلارغا چىدىماي قوزغىلاڭ

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 28 ـ بەت .

كۆتۈردۇق ! بىزنىڭ مەقسىتىمىز : تاپقان ھالال نېمىتىمىزگە ئارامخۇدا ، خۇشال ـ خۇرام ئىگە بولۇشتىن ئىبارەت . مۇڭاپىق باج ـ سېلىق تۆلەشكە قارشى ئەمەسمىز . لېكىن ئاش تېرىپ ئالتە ئاي ياز جاپالىق ئىشلەپ بىر داننىمۇ يېيەلمىسەك بولامدۇ ؟ ! قوزغىلاڭ باشلانغاندىن بېرى تالاي ئىشلار يۈز بەردى . ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز ئۆلتۈردۇق ، سىرتتىن كەلگەن مەككار خوجىلار بىزنىڭ بۇ ئىتتىپاقسىزلىقىمىزدىن پايدىلىنىپ ئۆلتۈردى . شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭ بىر چەتتە قالدى . ياق ! بىز ئىتتىپاقلاشمىساق بولمايدۇ ! بىر ياقىدىن باش ، بىر يەڭدىن قول چىقارمىساق بولمايدۇ ! بولمىسا بىز قوزغىلاڭنى باشقا ئاچقالمايمىز ! قېرىنداشلار ، ئىتتىپاقلىشايلى ! ئىتتىپاقلىشايلى ! بىر ـ بىرىمىزدىن تالىشىدىغان نېمە بار ؟ ئەگەر يەنە بىر ـ بىرىمىزنى ئۆلتۈرىدىغان بولساق ، قوزغىلاڭنى قىلماي ئۆي ـ ئۆيىمىزگە تارقىلىپ كېتەيلى ! يەنە دەي ، قېرىنداشلار ، ئىتتىپاقلىشايلى ! ئاچ ـ يالىڭاچ قېلىۋاتقان ، ئىگىراۋاتقان خەلقىمىزنى ، بالا ـ چاقىمىزنى ئويلايلى ! — ئۇ ھايا‌جانلىنىپ كەتكەنلىكتىن ، ھاسىراپ قالدى ، بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — يەنە بىر گەپ : ئەخمەتخان خوجىمۇ ياخشى ئادەم ئەمەس . ئۇ خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ باشلىق بىرقانچە ئادەملەرنى ئۆلتۈرۈپ ، قوزغىلاڭغا ئېغىر زىيان سالدى . بىز ناھەق تۆكۈلگەن بۇ پاك قانلارنىڭ ھېسابىنى سىڭار كۆزدىن چوقۇم ئېلىشىمىز كېرەك ! بۇگۈن ئۇ لەنىتى بۇ يەردە بولغان بولسا ، بېشى مەھمۇدنىڭ بېشىدەك نەيزىگە سانجىلاتتى . ئۇ شەھەرگە كېتىپتۇ ! شەھەرگە ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنى تۇتۇپ كېلەيلى !

مەيداندا قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈلدى :

— توغرا ! سىڭار كۆزنى تۇتۇپ كېلەيلى !...

كۈنچىقىش تەرەپكە قىزغۇچ شەپەق يېيىلىشقا باشلىدى .

* *

ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ئوتتۇرائالته كۈن باش بولغان ئەنجانلىق خوجا تۇردى يۈزبېگى ۋە قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىدا ئۆلدى . ئۇنىڭ نەيزىگە سانجىلغان بېشى ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن سېسىق پۇراق چېچىپ ، بارگاھنىڭ ھاۋاسىنى بۇلغىدى . شۇنىڭ بىلەن پېشانىسى تار ، كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسى بولغان ، يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئىككى چېتىدە شالاڭ بۇرۇتى ، ئۇچلۇق ئېڭىكىدە سېغىزخانىنىڭ قۇيرۇقىدەك لىكىلداپ تۇرىدىغان ساقىلى بار باش جەسىتى يېنىغا كۆمۈۋېتىلدى...

پوچى ئۆلتۈرۈلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى قوراللىق قوزغىلاڭچىلاردىن ئون نەچچىسى شەھەرگە كەلدى . ئۇلار سىڭار كۆزنى پۈتۈن شەھەردىن ئىزدەپ ھېچ يەردىن تاپالمىدى . ئەخمەتخان ئىنس - جىن ئەكەتكەندەك غايىب بولدى .

قوزغىلاڭچىلار باشسىز قالدى . يۇرت چوڭلىرى ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ مىڭبېشىلىرى بۇ ئىش توغرىسىدا باش قاتۇرۇۋاتقان كۈنلەردە ، كۈرەدىن يەتته مىڭدىن كۆپ چېرىك كېچىدە قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا بېسىپ كەلدى .

سادىر پالۋان بىرىنچى قېتىم بايانداي سېپىلىنى پارتلاتتى ، لېكىن ئېچىلغان شورىدىن قوزغىلاڭچىلار بايانداي ئىچىگە بېسىپ كىرەلمىدى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ بۇ قېتىمقى ھۇجۇمى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ، كۈرەدىكى چاڭ جاڭجۇن نەچچە مىڭ چېرىك چىقىرىپ بايانداي قەلئەسىنى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇشقا ئۇرۇندى . ئابدۇرۇسۇل ئەمىر باتۇرلۇق كۆرسەتكەن بۇ جەڭدە خا داربىن باشچىلىقىدىكى كۈرە قوشۇنلىرى يېڭىلىپ قاچتى . بېيجىڭدىكى خان بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ، چاڭ جاڭجۇننى تەدبىرسىز دەپ قاراپ ، ئورنىغا مىن جاڭجۇننى تەيىنلەنگەنىدى .

مىن جاڭجۇن : «قوزغىلاڭچىلار ئۆزىنىڭ ئەمىرلىرىنى

ئۆلتۈرۈپ ، بىر - بىرى بىلەن دۇشمەن بولۇپ ، بىر - بىرىنى قىرىشماقتا... » دەپ ئاڭلىدى . ئۇ قوشۇن چىقىرىپ ، قوزغىلاڭچىلارنى يوقىتىشنىڭ تازا ئوبدان پۇرسىتى كەلدى ، دەپ بىلدى . ئۇ لەشكەر باشلىقلىرى كېڭىشىنى ئۆتكۈزۈپ ، قوزغىلاڭچىلارنى ئۈزۈل - كېسىل تارمار قىلىش ئۈچۈن قوشۇن چىقىرىدىغانلىقىنى جاكارلىدى :

— بەخت بىزگە يۈزلەندى . قوزغىلاڭچىلار باشسىز قالدى . ئۇلار بۇگۈن سەردارلىرىنى ئۆلتۈرۈپ ، بىر - بىرىنى قىرغىن قىلماقتا . دەرھال ئۇلارنىڭ ئۈستىگە قوشۇن تارتىشنى لايىق كۆردۈم . كۇ دارېن بىلەن چىڭ لويى بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇش قوشۇنىغا قوماندان بولىدۇ . تېز تەييارلىنىپ ئاتلىنىڭلار !...

قاراڭغۇ كېچە ، شىمالدىن كېلىۋاتقان تاغ شامىلى دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ ، ئۇخلاۋاتقان كېچىنى ئويغىتىدىغاندەك قىلاتتى . لېكىن ، شامالنىڭ كۈچى ئاجىز بولغانلىقتىن ، يوپۇرماقلارنىڭ شىلدىرلىشى كېچىنىڭ ئۇيقۇسىنى بۇزۇش ئەمەس ، بەلكى ئەللەي بولۇپ تېخىمۇ شېرىن ئۇيقۇغا چۆكتۈرەتتى .

شالاڭ دەل - دەرەخلىك بارگاھ جىمجىت ئۇيقۇدا ياتاتتى . بارگاھنىڭ تۆت تەرىپىدە تۆت قاراۋۇل ئۆيى بولۇپ ، بۇ ئۆيلەردە قاراۋۇللار نۆۋەتلىشىپ ئۇخلايتتى . بارگاھنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى قاراۋۇل ئۆيىنىڭ ئەتراپىدا قاراۋۇللار ئۇياقتىن - بۇياقىقا مېڭىپ يۈرەتتى . ئارىلاپ - ئارىلاپ بىر - بىرىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ چاقىرغان ئاۋازلار ئاڭلىناتتى . بۇ دەل - دەرەخلەر تۈۋىدە ياكى ئوت - چۆپلەر ئارىسىدا ئولتۇرۇپ ئۇخلاۋاتقان قاراۋۇللارنى سەگەكلەشتۈرۈشكە تۇتۇلانغان ئاۋازلار ئىدى .

بۇ قېتىم كۈرەدىن چىققان چېرىكلەرگە كۇ دارېن باش ،

چاك لويى مۇئاۋىن سەردار بولدى . بۇ ئىككىسى خېلى نۇرغۇن ئۇرۇشلارغا قاتناشقان تەجرىبىلىك ھەربىي قوماندانلار ھېسابلىناتتى . ئۇلار ئالدى بىلەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ قاراۋۇللىرىنى يوقىتىپ ، ئاندىن ئۇيقۇدا ياتقان قوزغىلاڭچىلارنى ياتقان يېرىدىلا قىزىل قېنىغا مىلىۋېتىشنى پىلانلىدى . يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا ، كۆرەدىن چىققان چېرىكلەر قوزغىلاڭچىلار بارگاھىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە يېتىپ كەلدى . كۇ جاڭجۇن ئەللىكتەك چېرىك ئاجرىتىپ ، چاك لويىنى باش قىلىپ ، قاراۋۇللارنى يوقىتىشقا ئەۋەتتى .

كۈنپېتىشتىكى قاراۋۇلخانىغا قاۋاش ئىسىملىك ، ئەللىكتىن ئاشقان قامەتلىك بىر ئادەم باشلىق بولۇپ ، قاراۋۇللارغا قاتتىق تەلەپ قويىاتتى . ئۇخلاپ قالغانلارنى قاتتىق جازالايدىغان بۇ ئادەم ، پۈتۈن كېچىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزەتتى . بۇگۈنمۇ ئۇ ، كۈندىكى ئادىتىدەك ، قاراۋۇللارنى بىرنەچچە قېتىم ئارىلاپ چىقتى . شۇ تاپتا ئۇ ، يېڭىلا كېلىپ ، تام سوقۇپ ، ئۇستىنى بورا — چەكزە بىلەن ياپقان يوغان قاراۋۇلخانىدىكى ئۆزىنىڭ ئورنىدا سوزۇلۇپ ياتاتتى . قاراۋۇللۇقىدىن چۈشۈپ ئۇخلاۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ بەزىلىرى پۈشۈلداپ ، بەزىلىرى خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى . قاۋاشنىڭ كۆڭلى تۈيۈقسىزلا بىرنېمىنى سەزگەندەك ئەنسىزلىك ئىچىدە قالدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرۇپ ، تالانى تىكشىدى . ئۇ ئېھتىيات بىلەن كېلىۋاتقان ئادەملەرنىڭ ئاياغ تاۋۇشلىرىنى ئاڭلىدى . «كىملەردۇر بۇ ؟» دەپ ئويلىغان قاراۋۇل بېشى ئاياغ تاۋۇشى كېلىۋاتقان تەرەپكە قاراپ قۇلاق سالدى .

«ياق ، بۇ ئۆزىمىزنىڭ ئادەملىرىنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ئەمەس ! — دەپ ئويلىدى قاۋاش ئورنىدىن تۇرۇپ ، تالاغا چىقىپ كېتىۋېتىپ ، — بۇ خۇددى ئوغرىلاردەك كېلىۋاتقان ئادەملەرنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ! كېلىۋاتقانلار كۆرەدىن چىققان چېرىكلەرمىدۇر ؟... »

ئۇ تالاغا چىقىپ تۇرۇشىغا ، كەينى - كەينىدىن بىرقانچە قاراۋۇل ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ كېلىپ ، كۆرە چېرىكلىرىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدى .

— قانچىلىك بار ؟ — دەپ سورىدى قاراۋۇلبېشى كەلگەن قاراۋۇللارغا قاراپ .

— ئەللىكتەك بارمىكىن ؟ ! چوڭ قوشۇنى بارمۇ ، يوق ؟ كۆرەلمىدىم .

«دۇشمەن ھۇجۇم قىلماقچىمۇ يا بۇ ئەۋەتكەنلىرى بارگاھىمىزنىڭ ئەھۋالىنى تېخىتىڭلاش ئۈچۈن كەلگەنلەرمىدۇر ؟... قانداق بولمىسۇن ، بۇ ئەھۋالنى مىڭبېشىغا خەۋەر قىلاي ! »

— سەن ، — دېدى قاۋاش ئالدىدا تۇرغان بومبا ساقاللىق ئادەمگە قاراپ ، — بېرىپ ئەھۋالنى مىڭبېشىغا خەۋەر قىل . بىز كەلگەنلەر بىلەن جەڭ قىلىمىز ! قېنى ، ماڭ !...

بومبا ساقاللىق قاراۋۇل يۈگۈرۈپ كەتتى .

— سەن ، — دېدى قاراۋۇل بېشى قاپقارا بۇرۇتى بار ، ساقلى يوق ئادەمگە تىكىلىپ ، — ئۈخلاۋاتقانلارنى ئويغاتقىن ، ھەممىسى قوراللىرىنى ئېلىپ چىقسۇن !...

شۇ چاغدا ئېھتىيات بىلەن ، ھەر تەرەپكە قورققاندەك قاراپ كېلىۋاتقان كۆرە چېرىكلىرىنىڭ ئالدى كۆرۈندى . قاۋاش قاراۋۇل ئۆيىگە كىرىپ ، ئۇزۇن ساپلىق نەيزىسىنى ئاچىقىپ ، جەڭگە تەييار بولۇپ تۇردى . قالغان قاراۋۇللارمۇ قاراۋۇل ئۆيى ۋە دەل - دەرەخلەرنىڭ دالدىسىغا مۆكۈنۈپ ، قىلىچ ، نەيزە ۋە تۈپەك مىلتىقلىرىنى تۈتۈپ كېلىۋاتقانلارنى كۈتتى .

ئارىلىق بارغانسېرى يېقىنلاپ ، كۆرە چېرىكلىرىنىڭ ۋەھىمىلىك چىرايىمۇ كۆرۈندى .

— قېنى ، ئالغا ! — دېدى قاۋاش ئۆينىڭ كەينىدىن يولۋاستەك ئېتىلىپ چىقىپ . قاراۋۇللار قوراللىرىنى كۆتۈرۈپ

چېرىكلەرگە قىيقاس - چۇقان بىلەن ئېتىلدى . قاراۋۇلخانا يېنىغا كەلگەن كۆرە چېرىكلىرى بىلەن بارگاھنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى قاراۋۇللار ئارىسىدا قانلىق جەڭ باشلىنىپ كەتتى .

«قاراۋۇلغا كەلدى بۇ نۇرغۇن ئەدۇۋ ،
قاراۋۇلچىلار ھەم بولۇپ رۇبەرۇ .»①

جەڭگاھتىن بىرقانچە چېرىك بۆلۈنۈپ چىقتى . ئۇلار قاراۋۇلخانىغا ئوت قويۇشنى ئالدىن پىلانلىغاندەك ، قوللىرىغا بىرقانچە باغ قۇرۇق شاخ - شۇمبا كۆتۈرۈۋالغاندى . بۆلۈنۈپ چىققان چېرىكلەر ئادەمسىز قاراۋۇلخانىغا بىرىپ ئوت قويۇۋەتتى . بىردەمدە ئۇلغايغان بۇ ئوت لاۋۇلداپ كۆيۈپ قاراڭغۇ كېچىنى يورۇتۇۋەتتى . قالغان تەرەپلەردىكى قاراۋۇللار بۇ ئوتنى كۆرۈپ ئۆز مىڭبېشىلىرىغا خەۋەر قىلدى . كىيىملىرىنى كىيىپ ئورنىدىن تۇرغان مىڭبېشىلار ئۆز قول ئاستىدىكى قوزغىلاڭچىلارنى دەرھال سەپكە تۇرغۇزدى . بومبا ساقال قاراۋۇلمۇ ئۆز مىڭبېشىغا خەۋەر قىلىپ ، ئۇلارنىمۇ ئويغاتتى . بارگاھتىكى پۈتۈن قوزغىلاڭچىلار قوراللىرىنى قولىغا ئېلىپ جەڭگە تەييار بولدى . كۆرەدىن كېلىپ ، بارگاھنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە تۇرغان چېرىكلەرمۇ لاۋۇلدىغان ئوتنى كۆرۈپ بارگاھقا قاراپ ئاتلاندى . شۇنىڭ بىلەن بارگاھقا بېسىپ كىرگەن كۆرە چېرىكلىرى بىلەن قوزغىلاڭچىلار ئارىسىدا دەھشەتلىك ئارىلاشما جەڭ باشلىنىپ كەتتى .

مىلتىقلار ئېتىلاتتى ، قىلىچ - نەيزىلەر بىر - بىرىگە تېگىپ جارانلايتتى . غەزەپلىك قىيقاس - چۇقانلار يانكرايتتى . ياردار بولغانلارنىڭ ناله - پەريادلىرى ئاڭلىناتتى . بىردەمدە مەيداندىكى گۇل - گىياھ ۋە توپىلار قىزىل قان بىلەن بويالدى .

---

① «غازات دەر مۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995- يىل 3 - سان 35 - بەت .

كۆره چېرىكلىرى بارغانسېرى ئۇستۈن كېلىپ ، قوزغىلاڭچىلار بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنىشكە باشلىدى ، بۇ جاسارەت ۋە باتۇرلۇقنىڭ يېتەرلىك بولمىغانلىقىدىن ئەمەس ، سان جەھەتتىن ئاز بولغانلىقىدىن بولدى . كەينى - كەينىدىن يۈز بەرگەن قانلىق ۋەقەلەر ، ئۆزئارا قىرغىنچىلىقلار قوزغىلاڭچىلارنى قايغۇ - غەمگە چۆكتۈردى . ئۇلار : «قوزغىلاڭ بىر چەتتە قالدى ، ئۆزىمىز ئۆزىمىزنى قىرىشقا باشلىدۇق» دېيىشىپ بىر قىسمى ئۆيلىرىگە كەتكەنىدى .

سادىر ۋارقىراپ كەتتى . ئۇ : «قېرىنداشلار ، چېكىنمەڭلار ! چېكىنسەكلا ئۆلىمىز ! بىزنىڭ هاياتلىق يولىمىز ئاخىرغىچە جەڭ قىلىشتىن ئىبارەت ! » دەپ قاياپ سۆزلىدى . كۆره چېرىكلىرى بىلەن ئۇزۇن نەيزە تۇتۇپ ئىلىشۇاتقان موللا بىلالنىڭ بېشىغا بىر ئوي كەلدى . ئۇ جەڭ مەيدانىدىن چىقىپ ، خۇيزۇ قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ بارگاهىغا يۈگۈردى . تەرلەپ - پىشىپ ، هاسىراپ - هۆمۈدەپ يېتىپ كەلگەن شائىر ياگۇر پالۋاننى تېپىپ ئۇنىڭغا ئەهۋالنى دېدى . ياگۇر پالۋان ئۆز قوشۇنلىرىغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ، دەرهال جەڭگە ئاتلاندۇردى .

«مۇنى كۆردى تۇنگان دىلاۋەرلىرى ،
يالاڭاچ بولۇپ كىردى پور دىللارى . »①

خۇيزۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن ، كۆره چېرىكلىرىنىڭ هەيۋىسى توزغاقتەك توزۇپ كەتتى . ئۆز قېرىنداشلىرى خۇيزۇلارنىڭ يارەمگە كەلگەنلىكىنى كۆرگەن قوزغىلاڭچىلار كەينىگە بۇرۇلۇپ ، كۆره چېرىكلىرىگە يولۇقۇاسلاردەك تاشلاندى . ئۇزۇن ئۆتمەي ، كۆره چېرىكلىرى بەرداشلىق بېرەلمەي كەينىگە چېكىنىدى . قوزغىلاڭچىلار بارگاهىدا

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 35 - بەت .

ئۇلارنىڭ يەتتە يۈزدىن كۆپ ئۆلۈكى قالدى...

كۈرە چېرىكلىرىنى سۈر - توقاي قىلىپ قوغلاپ كېتىۋاتقان قوزغىلاڭچىلار خېلى بىر يەرلەرگىچە بېرىپ ، كۈنچىقىش تەرەپ چوغدەك گۈلگۈن رەڭگە كىرىۋاتقاندا شاد - خۇرام قايتتى .

* *

ئەلا پالۋان سولاقتىن بوشىنىپ چىقتى ، لېكىن ئۇ قوزغىلاڭغا باش بولمىدى . ئۇ ، يۈرتىغا قايتىپ كەتمەي ، قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا كەلدى . ئۇ كەلگەن كۈنى بارگاھ شاد - خۇراملىققا چۆمۈپ ، خۇددى توي - بايرام بولغاندەك بولدى . كېچىسىمۇ گۈلخانلار يېقىلىپ تا يېرىم كېچىگىچە گۈلخانلار چۆرىسىدە ئۇسسۇل ۋە ناخشا قىزىپ كەتتى...

بولۇپ ئۆتكەن جەڭ قوزغىلاڭچىلارغا بىر سەردار بولۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇتتى . شۇنىڭ بىلەن يۈرت چوڭلىرى ۋە قوزغىلاڭچىلارنىڭ مەڭبېشىلىرى كېڭىشىپ ، قازى ئەسكەر موللا شەۋكەت ئاخۇننى قوزغىلاڭغا باش قىلىشنى لايىق تاپتى . بۇ پىكىر قوزغىلاڭچىلارغا يەتكۈزۈلگەندە ، قارشى چىققۇچىلار بولمىدى ، ھەممىسى بىر ئېغىزدىن قوللىدى .

يېڭىلا يېغىپ ئۆتكەن يامغۇرنىڭ نەم ۋە خۇشبۇي پۇرىقى دىماغلارغا ئۇرۇلاتتى . ئاسماندا پارچە - پارچە ئات بۇلۇتلار ئۆزۈپ يۈرەتتى . گاھ بۇلۇتلار ئارىسىغا كىرىپ كەتكەن قۇياشنىڭ نۇرى ، بۇلۇتلار ئاستىدىن ئېتىلىپ چىقىپ ئىلى ۋادىسىنى يورۇتسا ، يەنە قۇياش بۇلۇتلار ئارىسىغا كىرىپ كېتىپ ، زېمىننى ئالا - بۇلالاشتۇراتتى ، دەل - دەرەخ ، گۈل - گىياھلاردىكى چاقناۋاتقان يامغۇر تامچىلىرى زېمىنغا سىيرىلىپ چۈشەتتى .

«موللا شاۋكەت ئاخۇنۇم كېلىۋاتىدۇ !... »

تۇيۇقسىز چىققان بۇ خەۋەر قوزغىلاڭچىلار بارگاھىدا خۇددى

گۇلدۇرمامدەك ياڭرىدى . چېدىر - چېدىرلاردىن ، ئاق ئۆيلەردىن ، گەمىلەردىن قوزغىلاڭچىلار يۇگۈرۈپ چىقىپ ، خادىك هارۋىنىڭ قوڭغۇراق ئاۋازى كېلىۋاتقان تەرەپكە قاراشتى...

مولا شەۋكەت ئاخۇنۇمنى باش قىلىشقا بىرەك كېلىشكەندىن كېيىن ، يۇرت چوڭلىرى ۋە مىڭبېشىلىرىدىن بىرقانچە ۋەكىل سايلاندى . ئۇلار كېچە قازى ئەسكەرنى ئاچىققىلى غۇلجىغا يول ئالدى . ئۇزۇندىن بېرى يۇقىرىراق مەنسەپ تەمەسىدە يۇرگەن قازى ئەسكەر كەلگەنلەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، «ئوڭۇمۇ ، چۇشۇمۇ ؟ » دەپ ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى . ئۇ ئويلانمايلا رازىلىق بېرىپ ، قوزغىلاڭچىلار بارگاهىغا بېرىشقا ئالدىرىدى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ يېڭى باشلىقى بىر كېچىنى ئۇخلىيالماي دېگۈدەك ئۆتكۈزۈپ ، ئالدىن بارغان ۋەكىللەر بىلەن بىللە كەلدى .

شالاڭ دەل - دەرەخلەر ئارىسىدىن ئۆتكەن يولدا كېلىۋاتقان خادىك هارۋا كۆرۈندى . بىر جۇپ قارا ئاتنىڭ بوينىدىكى قوڭغۇراقلار بىر خىل جاراڭلاپ ، بۇ چەكسىز تۈزدىكى جىمجىتلىقنى بۇزاتتى . يېڭىلا يامغۇر يېغىپ ئۆتكەنلىكتىن ، كېلىۋاتقان هارۋا ، هارۋىنىڭ ئىككى يېنى كەينىدىكى ئاتلىقلارنىڭ ئاتلىرىنىڭ ئاياغلىرىدىن توپا ئۆرلىمەيتتى . ئەكسىچە سېرىق لاي چاق ۋە تۇياقلىرىغا چاپلىشاتتى .

ئىچىگە ۋە كەينىدىكى ئەگمە يۆلەنچۈكىگە ئارتىلدۇرۇپ چوغدەك گىلەم سېلىنغان خادىك هارۋىدا موللاشەۋكەت ئاخۇنۇم بىلەن شەمشىدىن خەلپەم يانمۇيان ئولتۇراتتى . تۇردى يۇزبېگى ۋە قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئەنجانلىق خوجىنى ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىپ قويغانلىقىنى ئاڭلىغان خەلپەم خۇشال بولۇپ بۇلاقبېشى مەهەللىسىدىن شەهەرگە كەلگەندى . ئۇ شەهەردە تۇردى يۇزبېگى بىلەن كۆرۈشۇپ مەهمۇدنى يوقتىش جەريانىنى تولۇق ئاڭلىدى ، كېيىنكى كۈرەدىن چىققان چېرىكلەر بىلەن بولغان جەڭنىمۇ

بىلدى . قازى ئەسكەرنى قوزغىلاڭغا باش قىلماقچى بولغانلىقىدىن خۇشال بولغان شەمشىدىن بۇلاقبېشىغا قايتىپ كەتمەي ، ۋەكىللەر بىلەن بىللە ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە باردى . بۇگۈن يەنە موللا شەۋكەت بىلەن بىللە قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا چىقتى .

ئىچىگە ئاق چۇنچەن پەشمەت كىيىپ ، بېلىنى سىرىق چۇچىلىق ياغلىق بىلەن باغلاپ ، ئۇستىگە ئۇزۇن ، يالاڭ ، ئالدى ئوچۇق تون كىيگەن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم بېشىغا قاسقاندەك يوغان سەللە يۆگەپ ، ھارۋىنىڭ يۆلەنچۈكىگە يۆلىنىپ ھەر تەرەپكە قاراپ كېلەتتى . ئوتتۇرا بويلۇق ، مۇرىلىرى كەڭ ، قورساق سالغان يۈزى سوزۇنچاق ۋە قىزىل ، پۇچۇقراق بۇرۇنىنىڭ ئۇچ تەرىپى يوغان ، قويۇق ساقال - بۇرۇتلۇق ئاخۇنۇم بىلەن بۇلاقبېشىلىق خەلپەم چۈشكەن ھارۋا ئۇدۇل كېلىپ ئەنجانلىق خوجا تۇرغان ئاقئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى . سۇنغان ئىشكى قايتىدىن ياسالغان ، ئىچى پاكىز تازىلىنىپ ، يېڭى گىلەم سېلىنغان بۇ كىگىز ئۆيدە ئەمدى موللاشەۋكەت ئاخۇنۇم تۇراتتى . ئادەتتە قاپىقى ئېچىلماي يۇرىدىغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ بۇ يېڭى باشلىقى ھارۋىدىن چۈشۈپ ئالدىدىكى مەيدانغا يىغىلغان قوزغىلاڭچىلارغا قارىدى .

— خۇش كەپتىلا ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ! — دەپ ۋارقىرىدى دولقۇنلاۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىچىدىن بىرى ، كەينىدىنلا بۇ سۆزنى قوزغىلاڭچىلار تەكرارلاپ توۋلىدى . ئاخۇنۇمنى ئەكەلگەن ۋەكىللەر «ئۆزلىرى بىرنېمە دېمەمدىلا ! » دېگەندەك خەلپەمگە قارىدى . خەلپەم بىر يۆتىلىۋېلىپ سۆزنى باشلىدى :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، قېرىنداشلار !— دېدى ئۇ ، ئىككى قولىنى باغلاپ ، سەللىلىك بېشىنى سەل ئالدىغا ئېگىپ ، — سىلەر مەككار پوچىنى ئۆلتۈرۈپ توغرا قىلدىڭلار ! ئارقىدىن كۆرەدىن چىققان نەچچە مىڭ چېرىكنى يېڭىپ تىللاردا داستان

بولغۇدەك تۆھپە ياراتتىڭلار ! مەن سىلەرنى قۇتلۇقلايمەن !...

مەيداندا چاۋاكلار جاراڭلاپ ، قوزغىلاڭچىلار بارگاھى تۇي - مۇراسىم بولۇۋاتقاندەك تەنتەنىگە چۆمدى . شەمشىدىن خەلپەم مەيدان جىمىغاندىن كېيىن يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— بۇنداق ئۇلۇغ قوزغىلاڭغا باش بولمىسا بولمايدۇ ، ھۆرمەتلىك موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم كۆپنى كۆرگەن ، تەجرىبىلىك ۋە بىلىملىك ئادەم ! ۋەكىللىرىڭلار بېرىپ تەلىپىڭلارنى بۇ ئەزىزگە يەتكۈزۈۋۈندى . خەلق غېمىنى يەيدىغان بۇ ئۇلۇغ دەرھال قوشۇلدى ، بۇگۈنلا ئالدىڭلارغا چىقتى . مەن ھەربىرىڭلارنىڭ موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، تولۇق تەييارلىق قىلىپ ، پات ئارىدا كۆرەنى ئازاد قىلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن ! مېنىڭ سۆزۈم تۈگىدى .

شەمشىدىن خەلپەم ئاخۇنۇمغا قاراپ : «سىلى بىر - ئىككى ئېغىز سۆز سۆزلىمەمدىلا ؟» دېدى . موللا شەۋكەت : «بولىدۇ !» دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپ ، قوزغىلاڭچىلارغا قارىدى . ھەرخىل چىراي ، ھەرخىل قەددى - قامەتتىكى ئادەملەر پىچىرلاشقان سۆزلىرىنى توختىتىپ ئاخۇنۇمغا تىكىلدى .

— مەن قانتىق قول ئادەممەن ! مېنىڭ ھەرقانداق ئەمر - پەرمانىمنى مەيلى سپاھلار بولسۇن ، مەيلى ئاددىي قوزغىلاڭچىلار بولسۇن بويۇنتاۋلىق قىلماي ئورۇندىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن ! مېنىڭ دېگەنلىرىمنى ئورۇندىمىغانلار سۆزسىز قاتتىق جازالىنىدۇ...

ئۇ خېلى ئۇزاق سۆزلىدى . دائىم چىرايى تۇتۇلۇپ يۇرىدىغان موللا شەۋكەت سۆزىنى تۈگەتكەندە ، قۇياش تازا چىقىپ قالغانىدى .

ئون تۆتىنچى باب

كۆرەڭ ئېلىنىشى

كىچىككىنە شىرە ئۈستىگە قويۇلغان مىس شامداندا ئۇچ تال شام ياناتتى . ئاق ئۆينىڭ ئىچى كۈندۈزدەك يورۇق بولمىسىمۇ ، ئايدىڭ كېچىدەك يورۇپ تۇراتتى . قوش قەۋەت كۆرپىدە ئولتۇرغان موللا شاۋكەت بېشىغا ئاق بۆڭ ، ئۇچىسىغا كەڭ ۋە يېڭى ئۇزۇن ئاق كۆڭلەك كىيىپ ، بىر جەينىكى بىلەن شىرەگە تايىنىپ خىيال سۈرەتتى . ئۇنىڭ يوغان بۇرنىنىڭ ئۇچىدا تەر تامچىلىرى چاقنايتتى . تومۇز كىرگىلى خېلى كۈن بولۇپ قالدى . كۈن ۋە تۈنلەر خۇددى كۆيۈۋاتقاندەك ئىسسىپ دەم ئالماقمۇ تەس بولۇپ كەتتى . ئاخۇنۇم ئىككىنچى قېتىم ئاقسۇ خوجىلىرى بىلەن بىرلىشىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئەلچىلىرىنىڭ تېكەس موڭغۇللىرى بىلەن جەڭ قىلىپ قۇربان بولغانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئۆز ئارزۇسىنىڭ ئەمەلگە ئاشمىغانلىقىدىن ھەسرەتلەندى .

«تامام مۇئمىنان بولدى يولغا راۋان ،
تەكەسىنىڭ تۈزىدە كۆرۈندى تۇمان…
توسۇپ راھنى مۇغلار قىلدى جەڭ ،
تەكەس تۈزىگە قان بىلەن بەردى رەڭ .
ئوسمان خەلفەمىز ئىككى ئوغلى بىلە ،

خوجام نىياز ئاخۇن كى تۇردى بىلە .
كى سادىق ، سادىر ، سېتى بارچەسى ،
شەھىد بولدى ئۇل يەردە ئەللىك كىشى... »①

«ئىككى قېتىم نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن ئاقسۇغا ئەلچىلەر ئۆمىكى ئەۋەتكەن بولسامۇ ، نەتىجە بولمىدى . بۇ قېتىم ئالدىنقى قېتىمقىسىدىن ئادىمى كۆپ ئۆمەك ماڭدۇرۇۋېدىم ، تېكەس موڭغۇللىرىنىڭ قولىدا ھەممىسى شېھىت بولدى . تەلىيى ئوڭ كېلىپ قۇتۇلۇپ قالغان دارا خاتىپ ھەممىنى سۆزلەپ بەردى . ‹ئاھ ، يارانقان پاك پەرۋەردىگارىم ! ، — ئاخۇنۇم شۇنداق بىر خۇرسىنىدىكى ، ئىچى دەردكە تولۇپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ قىزىل چىرايى تاتىرىپ كەتتى ، — ھېلىتىنلا ئىشىم ئوڭغا تارتمايۋاتقىنى نېمىسى ؟ ! مېنىڭ تەلىيىم شۇنچىلىك شورمىدۇر ؟ !... ياق ! مەن چوقۇم مۇرادىمغا يەتمەي بولدى قىلمايمەن ! بۇگۈن ئوشۇقۇم ئالچۇ قويمىسا ، ئەتە چوقۇم ئالچۇ قويىدۇ ! تەكرىم ، مەن سېنىڭ مەدەت ۋە قوللىشىڭغا موھتاجمەن !... »

ئۇ سۆزىدىن توختاپ ، بارماقلىرىنى ئاغزى بىلەن ھۆلدەپ ، شامنى پەرلىگەندىن كېيىن ، يەنە قاپاقلىرى تۇرۇلگەن جىددىي ھالىتىگە قايتىپ ، شىرەگە بىر جەينىكى بىلەن يۆلەنگەن ھالدا خىيالغا كەتتى . ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرى شاملارنىڭ لىپىلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتىدا بولسىمۇ ، بېشى ئۆزىنىڭ تەقدىرى ئۈستىدە قاتاتتى .

«ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ ، مەزەمزاتمۇ ، ئەنجانلىق پوچىمۇ ئۆلتۈرۈلدى . قوزغىلاڭغا باش بولۇش ئاسان ئەمەس ! ‹ياڭغۇز ئاتنىڭ چېڭى چىقماس ، چېڭى چىقسىمۇ دېڭى چىقماس ، دېگەن

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 31 ـ بەت .

ھېكمەتلىك گەپ بار . ھەرقانداق دانا ۋە باتۇرغىمۇ سادىق مەسلىھەتچىلەر كېرەك ! ماڭا ھەممە جەھەتتىن يار ـ يۆلەك بولىدىغان سادىق ئادەملىرىم بولمىسا ، مەنمۇ پۈت تىرەپ تۇرالمايمەن ، — موللا شەۋكەت بىر ئۇھ تارتىپ خىيالىدىن توختاپ قالدى . ئاق ئۆينىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرگەن قاراۋۇللارنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . ئاخۇنۇم ئاڭلانغان ئاياغ تىۋىشلىرىدىن خاتىرجەملىك ھېس قىلىپ ، خىيالىنى داۋاملاشتۇردى ، — ھازىرغىچە يېنىمغا كۆڭلۈمدىكىدەك بىرمۇ ئادەم تارتالمىدىم . بۇنداق كېتىۋەرسەم بولمايدۇ . ھېلىقى ··· ئىسمى نېمىدى ··· ھە··· ھە ··· ئەخمەتخان خوجا دېگەننى مەزەمزات ھېكىممۇ ، مەھمۇد خوجىمۇ ئەتىۋارلاپ ئىشلەتتى . بىكسى بولمىسا ، بۇ ئادەمنى ئۇلار ئىشلىتەتتىمۇ ؟ ! ئۇ ھازىر نەدىدۇر ؟ ! پوچى ئۆلتۈرۈلگەن كۈنى قېچىپ كېتىۋىدى ، ھازىرغىچە ئۇنىڭ ئىز ـ دېرىكى بولمىدى . مەن ئىزدەتسەم باقماي . نەدىلىكىدىن خەۋەر كەلسىلا ، ئادەم ئەۋەتىپ يېنىمغا ئالدۇرۇۋالاي··· »

تۇيۇقسىز ئاق ئۆينىڭ ئالدىدا ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ كۆتۈرۈلدى . ئاخۇنۇم خىيالىدىن توختاپ ۋاڭ ـ چۇڭغا قۇلاق سالدى .

— موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدىم .

— سەن قانداق بىغەرەز نېمىسەن ؟ بىزگە ئاۋۋال كىملىكىڭنى ، نېمە مەقسەت بىلەن كەلگەنلىكىڭنى دېمەمسەن ؟ سېپىنىڭ نام ـ ئەھۋالىڭنى بىلگەندىن كېيىن ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمغا خەۋەر قىلىمىز . ئۇ ئالىيلىرى : كىرسۇن ، دېسە ، ئاندىن كىرسەن ! بۇ ھەرقانداق ئادەم ئۇسۇپ كىرىۋېرىدىغان جاي ئەمەس ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىقى تۇرىدىغان مۇھىم دەرگاھ !···

— ئەخمەتخان خوجام ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشكىلى كەپتۇ ، دەپ ئاخۇنۇمغا خەۋەر قىلىڭلار !···

«قىيامەت يېقىنلىشىپ قالدىمۇ نېمە ؟ — دېدى قاپاقلىرىنى تۇرۇپ ، تالادىكى گەپ - سۆزلەرگە قۇلاق سېلىۋاتقان ئاخۇنۇم ‹ئەخمەتخان خوجام ، دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاپ ، — ئەخمەتخان خوجىنى خىيال قىلىۋاتسام ، ئالدىمغا ئۆزى كەپتۇ··· »

موللا شەۋكەت ئىشىككە قاراپ ۋارقىرىدى :

— ھەي !··· كىملىگەن ئادەمنى ئالدىمغا كىرگۈزۈۋېتىڭلار !···

ئاق ئۆينىڭ ئىشىكىدىن ئېڭىشىپ ئېگىز بويلۇق ، قورساق سالغان ، يەلكىلىرى كەڭ ، سىڭار كۆز كىرىپ كەلدى . ئۇ بوسۇغىدىلا توختاپ ، شىرەگە تايىنىپ ئولتۇرغان موللا شەۋكەتكە قارىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! — دېدى ئۇ ، قول باغلاپ ، بېشىنى ئازراق ئېگىپ ، بېشىغا ئاق سەللە يۆگەپ ، ئۇستىگە يالاڭ ، ئۇزۇن ، قارا رەڭلىك چاپان كىيگەن ، پېشانىسى تار ، يۈزى كەڭ ، ئىككى مەڭزى تومپىيىپ چىققان ، ئۇزۇن بۇرۇتلۇق ، چاڭگا ساقاللىق خوجا ، ئالدىنقى قىمارىدا ئۇتتۇرۇۋېتىپ ، كېيىنكى قىمارغا «يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم» دەپ كەلگەن قىمارۋازغىلا ئوخشايتتى . ئۇنىڭ چىرايىدىن قورقۇش ، ۋەھىمە دېگەنلەر كۆرۈنمەيتتى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! — دەپ ئەخمەتخاننى خۇددى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك تىكىلدى ئاخۇنۇم ، سىنچىلاپ قاراپ .

مىجەزى ، ئوي - خىيالى ، ئارزۇ - ئارمانلىرى بىر خىل ئادەملەر بىر - بىرىنى ئوڭايلا تونۇۋالالايدۇ . سىڭار كۆز يېزىلاردا ، تونۇش - بىلىشلىرىنىڭ ئۆيلىرىدە قېچىپ - مۆكۈنۈپ يۈرگەن كۈنلەردە موللا شەۋكەتنىڭ قوزغىلاڭغا باش بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان . ئۇ ئاخۇنۇمنى خىلىلا ئوبدان چۈشىنەتتى . مىجەزى چۈس ، دائىم تۇتۇلۇپ يۈرىدىغان بۇ ئادەمنىڭ تولىمۇ

شەخسىيەتچى ، ئۆز نەپسىگە چوڭ تارتىدىغان ، ھوقۇق - ئابرۇي دېسە جان بېرىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى . بۇنداق ئادەملەرنىڭ ئۆزىدەك ئادەملەرنى ياخشى كۆرىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان . ئەخمەتخان ھېچكىمگە كۆرۈنمەي ، كېچىسى بېرىپ ئاخۇنۇم بىلەن كۆرۈشۈشنى كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ ، بىرقانچە كۈن ئەنسىرەپ يۈردى . قېچىپ - مۆكۈنۈپ يۈرۈشتىن جاق تويغان خوجا ئاخىر بېرىش قارارىغا كېلىپ ، قارا ئېتىغا مىندى...

تېخىچىلا تاپسىدا قول باغلاپ تۇرغان ئەخمەتخان موللا شەۋكەتكە قاراپ تۇرۇپ سۆزىنى باشلىدى :

— جانابلىرىنىڭ قوزغىلاڭغا باش بولغانلىقىنى ئاڭلاپ ، قېچىپ - مۆكۈنۈپ يۈرگەن يېرىمدىن ئۈدۈل ئالدىلىرىغا كەلدىم . مېنى نېمە قىلسەن دېسىلە ، مانا مەن ئالدىلىرىدا تۇرۇپتىمەن . لېكىن ، شۇنى سەمىلىرىگە سېلىپ قويايكى ، سىلىگە مېنىڭدەك ئادەم تولىمۇ زۆرۈر ، بولمىسا بۇ يەردە پۈت تىرەپ تۇرالمايدىلا !

— ئولتۇرۇڭ ! — دېدى بېشىنى كۆتۈرگەن ئاخۇنۇم سىڭار كۆزگە قاراپ . ئۇنىڭ تىكىلگەن يوغان كۆزلىرىدىن خوجا ئۆزىنى قوبۇل قىلىدىغان ، قوبۇل قىلمايدىغان تۇيغۇ ۋە مەنىلەرنى كۆرەلمىدى . «ئولتۇرۇڭ» دېگەن سۆزىمۇ ھېچقانداق ھېسسىيات ئىپادىلىمەيتتى .

ئەخمەتخان موللا شەۋكەتنىڭ «يوقىلىڭ !» ياكى قاراۋۇللىرىنى چاقىرىپ «تۇتۇڭلار !» دېمىگىنىدىن ، ئۆز تەقدىرىنىڭ يامان تەرەپكە بۇرۇلمايدىغانلىقىنى بىلىپ ، شىرەنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە كېلىپ ، ئىككى پۇتىنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرۇپ ، ئاخۇنۇمغا قارىدى .

— مەن مەزمەزات ھاكىمبەگكىمۇ ، مەھمۇت پوچىغىمۇ جان - دىلىم بىلەن خىزمەت قىلدىم ، — دەپ سۆز باشلىدى خوجا ، موللا شەۋكەتنىڭ گەپ - سۆز قىلماي تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ، — مەن سىلىگىمۇ ، جانابلىرى ، ئۇلارغا خىزمەت

قىلغاندىكى سادىقلىقىمدىنمۇ ئارتۇق سادىقلىقىم بىلەن خىزمەت قىلىشنى خالاپ كەلدىم . ئەگەر مېنى ئۆزيانلىرىدا ئېلىپ قالغلىرى بولمىسا ، هازىرلا كېتىمەن ! — سىڭار كۆز سۆزلىرىم قانداق تەسىر قىلىۋاتىدىكىن دېگەندەك ، ئاخۇنۇمغا قارىدى . موللا شەۋكەت بىر قېيىن ئىشنى ئويلاۋاتقاندەك قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ، شامغا قاراپ خيال سۈرۈۋاتاتتى ، — بىلەمدىلا ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنى قوللايدىغان يالاڭ تۆشلەر مېنى كۆرسىلا تۇتۇۋېلىپ يەۋېتىدۇ . ئۇلار ئاددىي پۇقرالارنىڭ هامىيلىرى ! بىز بولساق سۆڭىكىمىز تازا ، يۇقىرى تەبىقە ئادەملىرى ، ئۇلار بىلەن بىزنىڭ قېنىمىزنى مىڭ يىل قاينىتسىمۇ قوشۇلمايدۇ . سىلى ماڭا باشپاناه بولسىلا ، ئۇلار ماڭا چېقىلالمايدۇ . شۇڭلاشقا ، مېنى يانلىرىدا ئېلىپ قېلىشنى خالىمىسىلا ، هېچكىمگە كۆرۈنمەي قانداق كەلگەن بولسام ، يەنە شۇنداق هېچكىمگە كۆرۈنمەي كېتىۋالغىنىم ياخشى !...

موللا شەۋكەت بىر تەرەپتىن خوجىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىسا ، بىر تەرەپتىن خيال سۈردى . ئۇ : «ئەخمەتخاننى ئېلىپ قالسام ، بۇ يەردىكىلەر ماڭا قارشى چىقىپ كېتەرمۇ ؟ » دېگەننى ئويلاپ ، ئاخىرى : «مېنىڭ دېگىنىم هېساب بولۇشى كېرەك ! باشتىلا هەممەيلەننى مۇشۇ هاكىممۇتلەقلىققە كۆندۈرۈشۈم زۆرۈر ، بولمىسا كېيىن سۆزۈم ئۆتمەيدىغان لاتا بولۇپ قالىمەن !... » دېگەن قارارغا كەلدى .

— سىلىنى ئېلىپ قالاي ، لېكىن قويىدىغان شەرتىم بار ! — دېدى قويۇق ، كەڭ ساقىلىنى سىلاپ ئاخۇنۇم ، — بىرى ، مەن نېمە دېسەم ، شۇنى قىلىدىلا ! ئەگەر مېنىڭ دېگىنىمگە قوشۇلمايدىغان بولسىلا ، باشقىلار بار يەردە قارشى چىقماي ، ماڭا ئايرىم دېسىلە ! ماڭا خودىدى ئۆزلىرى دېگەندەك ، مەزمۇنلۇق ۋە ئەنجانلىققا قىلغان سادىقلىقلىرىدىن ئېشىپ ، جان پىدالىق بىلەن خىزمەت قىلىدىلا ! يەنە بىرى ،

كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى ماڭا كېلىپ تولۇق ۋە ئەينەن دەيدىلا ! كۆڭۈللىرىگە قانداق سۆز ، قانداق ئوي كەلسە ، مەندىن يوشۇرمايدىلا ! ئەگەر يۇقىرىقى ئىككى شەرتىمگە كۆنسىلە ، مەن سىلىنى ئېلىپ قالىمەن . شۇنىمۇ ئەسكەرتىپ قويماي ، ھازىر كۆنىمەن دەپ ، كېيىن ئالىلىق قىلسىلا ، مېنىڭدىن ياخشىلىق كۆرمەيدىلا ! مەن قانتىق قول ئادەم ، ئۇ چاغدا سىلىنى بوش قويۇۋەتمەيمەن ! ئۆلتۈرۈۋەتمىسەممۇ ، مېيىپ ـ ناكار قىلىۋېتىمەن !

— ئىككى شەرتلىرىگە تولۇق ئەمەل قىلىمەن ! — دېدى ئاخۇنۇمىنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن ئالدىراپ ـ تېنەپ ئەخمەتخان ، — ئەگەر سىلىگە ئالىلىق ياكى قارا يۈزلۈك قىلسام ، مېنى نېمە قىلىمەن دېسىلە ئىختىيارلىرى !...

سىڭار كۆز يەنە قوزغىلاڭچىلار بارگاھىدا پەيدا بولدى . نۇرغۇن ئادەملەر كىرىپ ، خوجىنىڭ قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىنى دېگەن بويىسىمۇ ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىدى ، ھەتتا ئۆزىگە يانغان بەزىلەرنى ئاق ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتتى . بارا ـ بارا ئەخمەتخان موللا شەۋكەتنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئادىمى بولۇپ قالدى .

* *

كۇرەنى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن كۈكشۇن ، سۇلاما ئاتلىق ئامبالارنىڭ باشچىلىقىدىكى موڭغۇللار توققۇزتاراغا يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى...

شەھەر ساراسىمە ئىچىدە قالدى . توققۇزتاراغا يېقىنلاپ قالغان موڭغۇللار بىرقانچە كۈن ئىچىدە غۇلجىغا يېتىپ كېلەتتى . كېلىۋاتقان موڭغۇللارنىڭ خەۋىرى كۇرە يېنىدىكى قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا يەتكەن بولسىمۇ ، موللا شەۋكەت زۇۋان سۇرمەي جىم

يېتىۋالدى . مەيلى غۇلجا ئاھالىلىرى بولسۇن ، مەيلى كۆرە يېنىدىكى بارگاھتىكى قوزغىلاڭچىلار بولسۇن ، بىر - بىرلىرى بىلەن كۆرۈشكەندە... «موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم موڭغۇللارغا قارشى چېرىك چىقارمامدىكەن ؟ نېمىشقا بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ گەپ قىلمايدۇ ؟ » دېيىشىدىغان بولۇپ قالدى ، ئاخىرى غۇلجا شەھىرىنىڭ چوڭلىرى چىدىيالماي كۆرە يېنىدىكى بارگاھقا بېرىپ يېتىۋالغان ئاخۇنۇمغا ئۇزۇن خەت يازدى .

«كۆرۈڭ شەۋكەت ئاخۇن بۇ خەتنى ئوقۇپ ،
كى لەشكەر ئىبەرمەس ئىدى سۈست تۇتۇپ . »①

غۇلجا چوڭلىرىنىڭ خېتىمۇ موللا شەۋكەتنىڭ ئاغزىنى ئاچالمىدى . بۇ ئەھۋاللارنى كۆرۈپ ، ئۆز يۇرتداشلىرىنىڭ غېمىدە پۈچىلىنىۋاتقان تۇققۇزتارالىق سەردارلاردىن ئەلى بەگ ، هوشۇرباقى بەگلەر ئاخۇنۇمنىڭ ئالدىغا كىردى .

«دېدى : ‹يۇرتىمىزنىڭ يولى كۆپ يىراق ،
كى بىز بارغۇچە يۇرت كۆرەرلەر پىراق .
چېرىكنىڭ تولاسى تامام مۇنادۇر ،
كى مۇغ كەلسە ئول كەنتته كىم جەڭ قىلۇر ؟
كى مىڭ ئىككى يۈزلەشكەرىم مۇنادۇر ،
چۇ ئۇچ يۈز كىشى ، مالىمىز ئۇنادۇر .
بۇگۈن لەشكەرىم بىرلە رۇخسەت بېرىڭ .
ۋە ياكەتتىمىز ئەھدەسىنى ئالىڭ ! › »②...

موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئامالسىز ئۇلارنىڭ بېرىشىغا

①② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 20 - بەت .

قوشۇلدى .

«دېدى ئاخۇنۇم : ‹لەشكەرنىڭنى ئالىب ،
بۇ كۈن ئەرتەگە قالماغىل بار يېتىپ . › »[1]

شۇ كۈنىلا ئەلى ۋە ھوشۇر باقى بەگلەرنىڭ توققۇزتارالىق قوشۇنلىرى يولغا چىقتى . ئۇلار بىلەن بىللە ئەلاخان پالۋانمۇ ئۆز قوشۇنلىرىنى ئېلىپ ئاتلاندى .

«ئەلاخان بىلە توختى ئاخۇن ھامان ،
ئالىب يۈردىلەر لەشكەرى بىكەران .
ئالىب نەچچە ئاق ئۆي ، ئالا بارگاھ ،
راۋان بولدى تېز سۈيى توققۇزتارا··· » [2]

گۈل ـ گىياھ ، دەل ـ دەرەخلەردە يېڭىدىن كېلىۋاتقان كۈز ئۆزىنى كۆرسىتىۋاتاتتى . يېڭىدىن سارغىيىشقا باشلىغان دەل ـ دەرەخ ، ئوت ـ چۆپ ، گۈللەرنىڭ يوپۇرماقلىرى يازنىڭ ئاخىرلىشىپ ، كۈز كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر بېرەتتى .

قوشۇنلار قاش سەھراسىغا يېتىپ كەلگەندە ، موڭغۇللارنىڭ بەشسالا دېگەن يەردىن ئۆتۈپ ، نىلقا تەرەپكە كەتكەنلىكى ھەققىدە خەۋەر كەلدى . قوزغىلاڭچى قوشۇنلار موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ چېرىكلىرىنى قوغلاپ نىلقا تەرەپكە يول ئالدى . لېكىن ئۇلار موڭغۇللاردىن خەۋەر ئالالمىدى ، ھەتتا ماڭغان ئىزىنىمۇ كۆرەلمىدى . غۇلجىدىن كېلىۋاتقان قوزغىلاڭچى قوشۇنلاردىن خەۋەر تاپقان موڭغۇللار ھېيلە تاكتىكىسىنى قوللىنىپ ، بەشسالا ئارقىلىق نىلقىغا قاراپ ماڭدى . قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنىڭ كەينىدىن نىلقىغا قاراپ يولغا چىققانلىقىدىن خەۋەر تاپقان

---

①② غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 20 ـ بەت .

مۇڭغۇللار ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ ، توققۇزتاراغا كەلدى . ئۆزلىرىنىڭ ئالدىنغانلىقىنى بىلىپ ، كەينىگە يانغان قوزغىلاڭچى قوشۇنلار توققۇزتاراغا كەلگەندە كېچىكىپ قالغانلىقىنى كۆردى :

ھويلا ۋە ئۆيلەرنىڭ ئىشىكلىرى ھاڭغىرقاي ئېچىلغان ، قاچا - قوموچلار سۇنۇپ ، ئورۇن - كۆرپىلەر چېچىلغان . قىرغىنچىلىقنىڭ ئېچىنىشلىق مەنزىرىلىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ يۈرىكىنى ئازابلىدى . ئۇلار ئاتلىرىنى دېۋېتىپ ، مۇڭغۇللارنىڭ كەينىدىن يەنە قوغلاپ ماڭدى...

* *

قاراڭغۇ قىش تۇگەپ ، كۈنلەر ئىسسىپ چىرايلىق باھارمۇ باشلاندى . دەل - دەرەخلەر ، گۈل ۋە گىياھلار يېشىل يوپۇرماق چىقىرىپ ، باغۇبوستان ، دالا - تۈزلەردە رەڭمۇرەڭ گۈللەر ئېچىلدى . كاككۇكلار ياشارغان تېرەكلەردە قاقاقلاپ كۈلۈپ ، بۇلبۇللار ئىشقىي بەزمىسىنى ئەۋجىگە چىقاردى .

قوزغىلاڭنىڭ تەقدىرى ئۇستىدە ئويلاپ قويمايدىغان موللا شەۋكەت كۆرەنى ئېلىش ھەققىدە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي ، كۈنلەرنى گاھ شەھەردە ، گاھ بارگاھتا ئۆتكۈزۈۋاتاتتى . قوزغىلاڭچىلار كۈنلەرنىڭ بىكار ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئىچى تىتىلداپ ، ئۆزلىرىنى قويىدىغان يەر تاپالماي يۈرەتتى . ئۇلارنىڭ ئىككى - ئۈچى بىر يەردە بولۇپ قالسىلا ، موللا شەۋكەتتىن ئاغرىنىپ سۆزلىشەتتى :

«ئۇرۇش دېگەننى بىلمەيدىغان ، قوزغىلاڭ ۋە خەلقنىڭ غېمىنى يېمەيدىغان بۇ قاپىقى يامان ئاخۇنۇمنى ئادەم تېپىلمىغاندەك قوزغىلاڭغا باش قىلغان بارمۇ ؟ ! بىز ئۆيلۈك - ئوچاقلىق ، تىرىكچىلىكى بار ئادەملەر ! كۈنلەرنى بۇنداق بىكار ئۆتكۈزۈپ بۇ يەردە يېتىۋەرسەك قانداق بولىدۇ ؟ ! بىزگە قوزغىلاڭ قانچە تېز بولسا شۇنچە ياخشىغۇ !... »

نارازىلىق بارغانسېرى كۈچىيىپ باراتتى . بۇ نارازىلىقلار ئاخۇنۇمنىڭ قۇلىقىغا يەتكەن بولسىمۇ ، ئۇ يەنىلا قۇلىقىنى يوپۇرۇپ ، ئاڭلىمىغانغا سېلىپ ، قاپىقىنى تۇرۇپ يۈرەتتى . بىكارچىلىقىمۇ دۇنيادا بىر ئازاب ! ياخشى كۈنلەرنى كۆرەرمىزمىكىن ، دەپ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن دېھقانلار بىكارچىلىقتىن زېرىكتى . بۇ ئەھۋال بارگاھتىكى خېلى كۆپ ئادەملەرنىڭ سەۋر قاچىسىنى تاشتۇرۇۋەتتى . بۇلارنىڭ ئىچىدە شائىر موللا بىلالمۇ بار ئىدى...

يوغان گەمىنىڭ ئىچىنى پانار يورۇتاتتى . قوزغىلاڭچىلار تىقىلىشىپ ئولتۇرۇپ ، بەس - بەس بىلەن ئۆز كۆڭۈللىرىنى سۆزلەيتتى . يەرنى كولاپ ، ئۇستىنى يېپىپ ياسىغان يوغان گەمىدە ئاچچىق تاماكىنىڭ ئىسى لەيلەپ يۈرەتتى . بەزى بۇرۇتلۇق ئېغىزلاردىن كۆك ئىس پۇرقىراپ ، خۇددى دەردىتەك چىقاتتى .

— بۇ موللا شەۋكەت دېگەن زادى نېمىنى ئويلايدۇ ؟ ئۇنىڭ كۆڭلىدە قوزغىلاڭ ۋە خەلق بارمۇ ؟ بىر قىش بىكار ئۆتۈپ كەتتى ، كۈرەنى ئېلىش ھەققىدە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى...

— «موڭغۇللار بېسىپ كىلىۋېتىپتۇدەك» دېگەن خەۋەر چىققىنى بىرقانچە كۈن بولۇپ قالدى . لېكىن ، بىزنىڭ بۇ مۆرىمەس باشلىقىمىز غىڭ قىلماي يۈرۈۋاتىدۇ !...

قوشۇمىسى تۇرۇلگەن ، قارا كۆزلىرى چاقناپ كەتكەن ، بۇغداي ئۆڭلۈك ، قىرىق — قىرىق بەش ياشلاردىكى ئېگىز بويلۇق ئادەم ئورنىدىن تۇردى .

— ياق ! مېنىڭ جىمجىت يۈرۈۋېرىشكە سەۋر - تاقىتىم قالمىدى . بىز ياخشى كۈنلەرنى كۆرەرمىزكىن ، زۇلۇم ۋە ئالۋان - سېلىقلاردىن قۇتۇلارمىزكىن ، دەپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چىققان ! بۇ قوزغىلاڭ بىزنىڭ قوزغىلىڭىمىز — دېھقانلارنىڭ قوزغىلىڭى ! موللا شەۋكەتلەرنىڭ قوزغىلىڭى ئەمەس ! ئۇلارنىڭ ھەممىلا زامانداا قورسىقى توق ، كىيىمى پۈتۈن ! موللا شەۋكەتلەر بىزنىڭ غېمىمىزنى يېمەيدۇ ! بىز ئۆزىمىز ئۆز غېمىمىزنى قىلىشىمىز كېرەك ! مەن ئەلاخاننى ئەمىر قىلىشنى تەكلىپ

قىللىمەن ! ئەگەر بۇ پىكرىمىزگە ئاخۇنۇم قوشۇلمىسا ، ئۇنى قوزغىلاڭنىڭ باشلىقلىقىدىن ئېلىپ تاشلاپ ، ئەلا پالۋاننى باش قىلايلى !...

— تۇغرا ! مەن قوشۇلىمەن ! — دېگەن سادالار گەمە ئۈستىنى ئېچىۋەتكىلى ئاز قالدى .

— ئەلاخان ئەمىر بولسۇن ! ئەگەر بۇ پىكرىمىزگە ئاخۇنۇم كۆنمىسە ، ئۇنى باشلىقلىقتىن ئېلىپ تاشلاپ پالۋاننى ئۆزىمىزگە باش قىلايلى !...

تەرەپ ـ تەرەپتىن چىقىۋاتقان ئاۋازلار ، ھەر ياقتىن ئېقىپ كېلىپ بىر چوڭ ئېقىننى ھاسىل قىلغاندەك ، بىر كۆكۈل ، بىر نىيەتنى ئىپادىلەيتتى .

قامىتى خۇش پېچىم ، بۇرۇتى ھىلال ئايدەك ، ئوتتۇز ـ ئوتتۇز بەش ياشلاردىكى كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ تۇرغان بىر ئادەم ئورنىدىن تۇرۇپ ھاياجان بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى :

— قوزغىلاڭ باشلانغىنىغا ئىككى يىلدىن ئاشتى . بۇ ئىككى يىلدا ئاران غۇلجا بىلەن بايانداينى ئازاد قىلدۇق . قالغان ۋاقىتىمىزنى ئۆز ـ ئۆزىمىزنى ئۆلتۈرۈش بىلەن ئۆتكۈزدۇق . ناھەقتىن ناھەق ئەخمەت خەزىنچىبەگ بىلەن ئۇنىڭ بىر جۈپ غۇنچىدەك نەۋرىسى ئۆلتۈرۈلدى . كەينىدىن خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغان خەلقنىڭ ئەمىرى ئابدۇرۇسۇل بەگ تۆھمەت بىلەن جېنىدىن ئايرىلدى . ئۇنىڭدىن كېيىن ئىچى تار مەزەمزات قولىدىن ياخشىلىقلار كېلىدىغان خىزىردەك موللا ناسىر ئەلەمنىڭ جېنىنى باشقىلارنىڭ قولى بىلەن ئالدى . ھوقۇق ۋە بايلىق تەمەسىدە ئەنجاندىن كەلگەن مەھمۇد پوچى مەزەمزاتنى ئۆلتۈرۈپ ، بىزگە باش بولۇۋالدى . قارا نىيەت پوچمۇ تىرىك قالمىدى . مۇشۇ قانلىق ئۆلتۈرۈشلەر قوزغىلاڭنى تولىمۇ كەينىگە سۈرۈۋەتتى ، — ئۇ ھەسرەت بىلەن بىر ئۇھ تارتىپ سۆزىدىن توختىدى . بۇرۇتى ھىلال ئايدەك بۇ كىشى كۆپچىلىككە تەكشى قاراپ چىققاندىن كېيىن ، سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى ، — كۆرە ، سۆيدۈڭ ، قورغاسلارنى تېخى ئالالمىدۇق ، ئىلى ۋادىسىنى تولۇق

ئازاد قىلالمىدۇق . ئىككى يىلنىڭ ئەڭ كۆپ كۈنلىرى خۇددى چۆلگە ئاققان سۇدەك بىكار ئۆتۈپ كەتتى . بۈگۈن يەنە جەڭ بىلمەيدىغان ، دائىم تۇرۇكلۇك تۇرىدىغان قاپقىدىن قار ياغمىدىغان ئاخۇنۇمنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇرساق ، بۇ قوزغىلاڭنىڭ قۇيرۇقىنى قۇم باسىدىغان ئوخشايدۇ . «غوجامنىڭ قورسىقى توق ، قۇلى بىلەن ئىش يوق» . بىز ئۆزىمىز قىلغان قوزغىلاڭنىڭ غېمىنى ئۆزىمىز قىلمىساق زادىلا بولمايدىكەن ! ئەلاخان نۇرغۇن جەڭگىۋار قاتناشقان ، پالۋان ئاتقىنى ئالغان ئادەم ! ئۇ ھەممىمىزنىڭ سەمىمىي ۋە سىرداش دوستى ! توغرا ، ئەلاخان ئەمىر بولسۇن ! مەن ئەلاخاننىڭ ئەمىر بولۇشىنى ئۆزۈندىن بېرى ئارزۇلاپ كېلىۋاتقانمەن ! بىزنىڭ بۇ پىكرىمىزگە ئاخۇنۇم قوشۇلمىسا ، كەشىنى توغرىلىسۇن ! بىز پالۋاننى ئۆزىمىزگە باش قىلىمىز ! ھەممىمىزنىڭ پىكرى ئاللانىڭ قۇياشىدەك بىر يەردىن چىقماقتا ! مېنىڭچە ، ئىچىمىزدىن تۆت ـ بەشنى ۋەكىل قىلىپ ، مۇلا شەۋكەتنىڭ ئالدىغا كىرگۈزەيلى ! ئۇلار بىزنىڭ كۆڭلىمىزنى ئاخۇنۇمغا يەتكۈزسۇن !...

— توغرا ! مەن قوشۇلمەن ! — دېگەن ئاۋازلار يەنە گەمە ئىچىدە گۈلدۇرمامىدەك گۈلدۇرلىدى .

بىر چەتتە كۆپچىلىكنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان شائىر ئورنىدىن تۇردى . ئۇنىڭ بېشىدا چىرايلىق يۆگەلگەن ئاق سەللە ، ئۇچىسىدا قارا ، ئۇزۇن پەرىجە بولۇپ ، بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدىن نۇر تۆكۈلۈپ تۇراتتى . ئۇنىڭ قارلىغاچ قانىتىدەك ئۇزۇن ۋە قاراقاشلىرى تېگىدىكى قوي كۆزلىرى خىيال بىلەن ئۇچقۇنداياتتى . نازىم كۆپچىلىكنىڭ تىنچلىنىشىنى كۈتۈپ بىردەم جىمجىت تۇردى . گەمىدىكىلەر تىنچىپ ، ھەممىسى موللا بىلالغا قارىغاندىن كېيىن ، ئۇ سۆزىنى ئالدىرماي سالماقلىق بىلەن باشلىدى :

— دېيىلىدىغان گەپلەرنىڭ ھەممىسى دېيىلدى . راست ، قوزغىلاڭنىڭ تەقدىرىنى قولىمىزغا ئالىدىغان ۋاقىت بولدى . مەن سىلەرنىڭ پىكرىڭلارغا يۈزدەيۈز قوشۇلمەن . ئەلاخان ئەمىر

بولسۇن ! بۇنىڭغا موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم كۆنمىسە ، ئۇنى باشلىقلىقتىن قالدۇرۇپ ، پالۋاننى ئۆزىمىزگە باش قىلايلى ! هازىر ئەهۋال خەتەرلىك ! ئۆتكەن يىلى موڭغۇللارنىڭ هۇجۇمىدا نەچچە مىڭ توققۇزتارا خەلقى ئۆلدى . موڭغۇللار يەنە ئالتاغىل توۋلاپ كېلىۋېتىپتۇدەك ، قولىمىزنى قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرساق يەنە بىرقانچە مىڭىمىز ئۆلمەمدۇ ؟ ! ئۆتكەن يىلى موللا شەۋكەت سۇسلۇق قىلىپ بىرنەچچە مىڭ توققۇزتارالىقنىڭ ئۆلۈشىگە سەۋەب بولدى . بۇ يىلمۇ ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇرساق زادى بولمايدۇ !...

— راست ، بولمايدۇ ! تېزدىن ئەلاخانىنى ئەمىر قىلايلى ! ... —دېگەن ئاۋازلار يەنە كۆتۈرۈلدى . نازىم سۆزىدىن توختاپ توۋلاۋاتقانلارغا قاراپ تۇردى .

— توختاڭلار ، بۇرادەرلەر ! شائىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلايلى ! — دېدى بىرەيلەن ئورنىدىن تۇرمايلا ، قاتتىق ۋارقىراپ .

— ياق ! بىز زۇلۇم ۋە زورلۇققا جاق تويۇپ قوزغالدۇق ! بىزگە ياخشى كۈنلەر كەلسىلا بولدى ! ئالۋان ـ سىلىقتىن قۇتۇلساق ، زۇلۇم كۆرمىسەك ، خارلانمىساقلا بولدى ! بىز ئۆز قوزغىلىڭىمىزنى قىلايلى ! كىم بىزنىڭ قوزغىلاڭ قىلىشىمىزغا يول قويمىسا ، ئۇنى باشلىقلىقتىن قالدۇرۇپ ، قوزغىلاڭ قىلىشىمىزغا هەقىقىي رەهبەرلىك قىلالايدىغان ئادەمنى تاپايلى ! ئەلاخان بىزگە باش بولسا بولىدۇ ! مەن موللا شەۋكەتنىڭ ئالدىغا ۋەكىل كىرگۈزۈشكە قوشۇلىمەن ! لېكىن ، قاپىقى يامان ، ئۆز سۆزلۈك ۋە جاهىل ئاخۇنۇم ئالدىغا كىرگەن بىرقانچە ۋەكىلنىڭ سۆزى بىلەنلا پالۋاننى ئەمىر قىلمايدۇ . بارگاهتىكى بارلىق قوزغىلاڭچىلار قوزغىلىپ ئاق ئۆينىڭ ئالدىغا بارايلى ، ۋەكىللىرىمىز كىرىپ بىزنىڭ كۆڭلىمىزنى ئاخۇنۇمغا يەتكۈزسۇن ! موللا شەۋكەت بىزنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىمىزنى كۆرگەندىلا ، ۋەكىللىرىمىزنىڭ دېگىنىگە قوشۇلۇشى مۇمكىن . بۇ مېنىڭ پىكرىم !...

موللا بىلالىنىڭ سۆزىنى گەمىدىكىلەر بىر ئېغىزدىن

قوللىدى . كۆپچىلىك كېلىشىپ موللا بىلال باشلىق بەش ۋەكىلنى سايلاپ چىقتى . ۋەكىللەر ئىچىگە باشتا سۆز سۆزلىگەن ئېگىز بويىلۇق ئادەم بىلەن بۇرۇتى ھىلال ئايدەك ئادەممۇ كىردى . بۇگۈنكى كېڭەشكە قاتناشقانلار ئەتىسى پۈتۈن بارگاھنى ئارىلاپ ، كېلىشكەن پىكرىنى يەتكۈزدى . ئۆگۈنلۈككە ئەتىگەندە ناشتىدىن كېيىن ، بارگاھتىكى پۈتۈن قوزغىلاڭچىلار قوزغىلىپ ئاق ئۆينىڭ ئالدىغا بارىدىغان بولدى .

*　　*

خەلق كۆچ - قۇدرىتى ئالدىدا ھەرقانداق زوراۋانمۇ تىترەيدۇ . بارگاھتىكى قوزغىلاڭچىلار ئاق ئۆينىڭ ئالدىغا قىيقاس - چۇقانلار بىلەن دەۋرەپ كەلگەندە ، موللا شەۋكەتنىڭ يوغان كۆزلىرى چەكچىيىپ قىزىل چىرايى تاتىرىپ كەتتى . موللا بىلال باشلىق بەش ۋەكىل ئاق ئۆيگە كىرگەندە ، ئاخۇنۇم پۈتى كۆيگەن توخۇدەك ئەقىل - ھوشىنى يوقىتىپ ، ئۆينىڭ ئىچىدە ئۇياقتىن بۇياققا توختىماي مېڭىپ يۈرەتتى . ئۇ كىرگەن ۋەكىللەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، بىر ھازا يوغان سەللىلىك بېشىنى سىلىپ ئولتۇردى .

«ياق ، دېسەم ، ئورنۇمدىن ئايرىلىپ قېلىشىم مۇمكىن . كەلگەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئەلپازى يامان . مەيلى ئەلا ئەمىر بولسا بولسۇن ، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ كۆرەنى ئېلىۋالاي ! ئاندىن ئۇنى بىرەر گۇناھ ئارتىپ قالدۇرۇۋەتسەم بولىدىغۇ ! ؟... »

ئاخۇنۇم بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان ۋەكىللەرگە قارىدى ، ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرىدە كۆكۈچ نۇر ۋىلىلدايتتى .

— مەن ئۆزۈممۇ مۇشۇ بىر - ئىككى كۈن ئىچىدە ئەلا پالۋاننى ئەمىر قىلماقچى بولۇۋاتاتتىم . سىلەرنىڭ ئويۇڭلار بىلەن مېنىڭ ئويۇم بىر يەردىن چىقتى . بولىدۇ ، ئەلاخان بۇگۈندىن باشلاپ ئەمىر بولسۇن !

بەزى ئادەملەر نېمىدېگەن ھېيلىگەر كېلىدۇ ! ؟ ئۇلار بىر

يۇمىلاپ پەرىشتىگە ئايلانسا ، بىر يۇمىلاپ جادۇگەرگە ئۆزگىرىدۇ . ئەلا پالۋانغا چىش - تىرنىقى بىلەن ئۆچ بولۇپ كېلىۋاتقان ئاخۇنۇم بىردىنلا ئەلاخاننى ياخشى كۆرىدىغان ، ھەتتا ئۇنى ئەمىر قىلمىشنى كۆڭلىدە بېكىتكەن ئادەمگە ئايلىنىۋالدى . مەيلى قانداق بولسا بولسۇن ، ئەلاخان مىلادىيە 1867 - يىل 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ئەمىر بولدى . ۋەكىللەر موللا شەۋكەتنىڭ ئاق ئۆيىدىن چىقىپ ، خۇش خەۋەرنى يەتكۈزگەندە ، مىغىلداپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلار قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈپ ، خۇشاللىقلىرىنى باسالماي قالدى ، بەزىلەر قوزغىلاڭ غەلىبە قىلغانەك بېشىدىكى بۆرك ۋە مالخايلىرىنى ئاسمانغا ئاتتى...

ئەلاخان ئەمىر بولۇپ ئىككى كۈندىن كېيىن ، بىر چاغلاردا ئابدۇرۇسۇل ئەمىر تۇرغان يوغان چېدىردا كۈرەنى قانداق ئېلىش توغرىسىدا كېڭەش ئۆتكۈزدى .

تالادا قاتتىق بوران چىقىۋاتاتتى . قارا بوران گاھى بۆرىدەك ھۇۋلىسا ، گاھى ئوق تەگكەن ئېيىقتەك ھۆركىرەيتتى . چېدىرنىڭ ئاق بېزىنتى بوران كېلىپ ئۇرۇلغاندا غەلىتە ئاۋاز چىقىرىپ ئىچىگە كۆمتۇرۇلۇپ ، جازىسى غىچىلداپ كېتەتتى .

ھەرخىل چىراي ، ھەرخىل قەددى - قامەتلىك مىڭبېشىلار چېدىرنى ياقىلىتىپ سىلىنغان كۆرپىلەردە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى . قامىتى خۇش پېچىم ، قاشلىرى كەڭ ، قېلىن ۋە قارا ، كۆزلىرى لاچىنىڭ كۆزلىرىدەك يېنىپ تۇرىدىغان ، بۇغداي ئۆڭلۈك ، بەش - ئالتە كۈنلۈك ھىلال ئايدەك بۇرۇتنىڭ ئىككى ئۇچى سەل ئۇستىگە قايرىلغان ، تازا قۇرامىغا يەتكەن ئەمىر چېدىرنىڭ شىمالىي تەرىپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ ، مىڭبېشىلارنىڭ سۆزلىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى . ئۇنىڭ قىياپىتى ۋە روھىي ھالىتىدىن قەيسەرلىك چىقىپ تۇراتتى .

— سېنىڭ ، ئوكا ، ئەمىر بولغىنىڭ جاھان ئىش بولدى . مەن قوزغىلاڭدىن ، راستىنى دېسەم ، زېرىكىپ قېلىۋىدىم ، نەدىكى ئۇرۇش دېگەننى بىلمەيدىغان سەللىلىكلەر بىلەن يوغان

قورساقلار بزگه باش بولۇۋېلىپ ، بىزنىڭ تەقدىرىمىز بىلەن قىلچە كارى بولمىدى . ئۇلار ئۆزئارا قىرغىن قىلىشىپ ، قوزغىلاڭ دېگەننى تاختىۋېشىغا ئېلىپ قويدى ، — دىمىغدا سۆزلەيدىغان «قاڭرۇق» لەقەملىك سادىر ئەلاخانىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرۇپ قاياپ سۆزلەيتتى . ئۇنىڭ چاقناپ تۇرغان يوغان كۆزلىرى ئۇچقۇنداپ ، بۇغداي ئۆڭلۈك چىراي يالقۇنلىنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى ، — كۆرەنى قانداق ئېلىشقا كەلسەك ، مېنىڭچە ، ئۇ ، پىشىپ ساپىقىدىن ئۇزۇلەي دەپ قارىغان قوغۇنغىلا ئوخشاپ قالدى . ئىگىلىگەن ئەھۋاللىرىمغا قارىغاندا ، كۆرە ئاچارچىلىق ئازابىدا جان تالاشماقتا . ئۆزىمىزنى بىر رەتلەپ ، دەرھال ھۇجۇم باشلىساق ، كۆرەنى چوقۇم ئالالايمىز . كۆرەنى ئېلىشنىڭ ئالدىدا ساندۇڭ جاڭزىنى① ئازاد قىلايلى . چۆرىسى ھەيۋەتلىك سېپىل بىلەن قورشالغان ساندۇڭ جاڭزىدىمۇ چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى خېلى كۆپمىش . ساندۇڭ جاڭزىنى ئېلىپ ، كۆرەنى قورشۇۋېلىپ ، خۇدانىڭ قۇتلۇق بىر كۈنى ھۇجۇم باشلىساق ، كۆرەگە چوقۇم قىيقاس ـ چۇقان بىلەن بېسىپ كىرەلەيمىز !

سادىر سۆزىنى تۈگىتىپ ، ئۆچكە ساقىلىنى سىيپاپ ، ئولتۇرغان مىڭبېشىلىرىغا قارىدى . بۇ ئاددىي لېكىن ، ئەقىل ۋە كۆچى ئۇرغۇپ تۇرغان قامەتلىك ئادەم ئۆزىنىڭ تىللاردا داستان بولغان ئاجايىپ قەھرىمانلىقلىرى بىلەن قوزغىلاڭغا قاتنىشىپ ئەل ـ يۇرتىنىڭ سۆيۈپ سۆزلەيدىغان ھېكايىسىگە ئايلاندى . شان ـ شۆھرەت تەكەببۇرلۇقىدىن قىلچىلىك ئەسەر كۆرۈنمەيدىغان «قاڭرۇق» ، قوزغىلاڭنىڭ غېمىنى يەپ بۇ بارگاھقا ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي موك يېتىپ ، موك قوپۇپ ئوغۇللىرى بىلەن بىللە جەڭ قىلىۋاتاتتى . ئۇ بولۇپ ئۆتكەن ئىچىمىزدىكى قانلىق ۋەقەلەردىن غەزەپلىنىپ ، بۇ يەردىن

① ساندۇڭ جاڭزا — يەر ئىسمى ، 1867 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئېلىنغان .

كېتىشنى ئويلىغان بولسىمۇ ، يەنىلا ئۆزىنىڭ :

ئالۋانغا سۈرۈك بەرمەي ،
يايى قامچىلاپ چىققان .
بۇ زۇلۇمغا چىدىماي ،
سادىر ئاتلىنىپ چىققان .

دېگەن قوشىقىنى يادىغا كەلتۈرۈپ ، سۆيۈملۈك ئەل ـ يۇرتىنىڭ جانجان غېمىدە كەتمىدى . يېشى ئاتمىشتىن ئېشىپ قالغان بۇ پالۋان جان پىدالىق بىلەن قوزغىلاڭنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن ئەقىل ۋە باتۇرلۇقنى بېغىشلاۋاتاتتى .

— مەن سادىر كامىنىڭ سۆزىگە قوشۇلىمەن ! — دېدى ئوتتۇز ياشلاردىكى كېلىشكەن مىڭبېشى سۆز باشلاپ ، ئۇنىڭ قوشۇمىا قاشلىرى تېگىدىكى قارا كۆزلىرى يېنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى ، — ئالدىدا ساندۇق جاڭزىنى ئالماي بولمايدۇ . ئۇنى ئالمىساق ، كۆرەگە يول ئېچىلمايدۇ . سادىر كام دېگەندەك ، بۇگۈن كۈرە ئاشلىقتىن قاتتىق قىينالماقتا . كۈرەنى تۆت تەرەپتىن قورشۇپلىپ ، تەسلىم بولۇشقا ئۈندىسەك ، بىر قوشۇق قېنىنى تىلەپ باش ئەگمەسمۇ ؟ ! ئاچارچىلىق بىلەن جان قايغۇسىدا قالغان كۈرەنىڭ تەسلىم بولۇش ئېھتىماللىقى بار ، دەپ قارايمەن . كۈرەنى تەسلىم بولۇشقا ئۈندەيدىغان بىر پارچە مەكتۇپ يېزىپ ، ئۇنى ئوقيا ئوقىنىڭ ئۇچىغا ئوبدان باغلاپ ، قەلئەنىڭ ئىچىگە ئاتايلى ، جاڭجۇننىڭ جاۋاب بېرىدىغان مۆھلەت كۈنىنى بەلگىلەپ كۆتەيلى . ناۋادا ، جاۋاب بولمىسا ، ئاندىن ھۇجۇم قىلساقمۇ بولىدىغۇ ؟ !

كۆپچىلىك ئالدىدا ساندۇق جاڭزىنى ئېلىشقا ، ئاندىن كۈرەنى تۆت تەرەپتىن قورشۇپلىپ تەسلىم بولۇش مەكتۇپى ئەۋەتىشكە قوشۇلدى...

قوزغىلاڭچىلار ئىككى كۈن تەييارلىق قىلىپ ، قۇياش

چىقىپ ئالتۇن نۇرى دەل - دەرەخلەردە كۈلۈۋاتقان بىر ئەتىگەنلىكى ساندۇق جاڭزىغا قاراپ ئاتلاندى. ساندۇق جاڭزا كۈرەنىك ئالدىدىكى قاراۋۇلغىلا ئوخشايتتى.

«ساندۇق جاڭزىغا بارچە ئاتلاندىلار،
تۇمەن - تۇمەنلەپ يېتىپ باردىلار...
كى دەرۋازا مەشرىققە تېز قويدى ئوت،
تۇتۇنلەر ھاۋا ئۈزرە بولدى بۇلۇت...
بۇ كۈن فاتقۇچە، كېچە تاڭ ئاتقۇچە،
دەم ئالماي قىلىپ جەڭنى تا ياتقۇچە.»①

قوزغىلاڭچىلارنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى ساندۇق جاڭزىنى تاشلاپ، كۆرەگە قاراپ قاچتى. بۇ جەڭدە ھەسەن - ھۈسەن دەيدىغان قوشماق بەگلەرنىڭ ھەسەنبەگ دېگىنى قۇربان بولدى. شائىر نازىم ئىنىسى ھۈسەنبەگنىڭ قايغۇ - ھەسرىتىنى تۆۋەندىكىدەك غەزەل قىلدى:

«رەفىقا، يىغلاماي نەيلەي قېرىنداشىمدىن ئايرىلدىم،
گۈمان ئەتمە تىرىك دەپ، تەن قالىب باشىمدىن ئايرىلدىم.
نېچۈك ئەتكۈم، قايان كەتكۈم، نېچۈك مەقسەد ساري يەتكۈم،
كۆيۈمچان، مېھرىبانىم بىرگە يولداشىمدىن ئايرىلدىم.
نەدىن مەن ئۇرمايىن كىم ئوتلۇغ ئاھلار بىناۋادۇرمەن،
كىم يىغلاپ، كىمە ئېيتايكى مۇڭداشىمدىن ئايرىلدىم...
كى بى دەرد، بىتەمىز، بى فەھىم ئادەملەر ماڭا كۈلگەي،
كىرەسىنە تەشنەلەبدۇرمەن ئىچەر ئاشىمدىن ئايرىلدىم.
ھۈسەيىن بەگنىڭ پىغانىنى بىلالى نەزمىگە ئالدى،
قېرىندىم قەسىد - ئەشئار بىرلە چۈن ياشىدىن ئايرىلدىم.» ②

---

①② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 26 — 28 - بەتلەر.

ساندۇك جاڭزىنى ئالغان قوزغىلاڭچىلار توختىماي ئىلگىرىلەپ كۈرەنى تۆت تەرەپتىن قورشۇالدى .

* *

قوزغىلاڭ باشلانغىنىغا ئىككى يىلدىن ئاشتى . بۇ جەريانىدا سىرتتىن بىر تال دان كىرمىگەن كۈرە ، شۇ كۈنلەردە يەيدىغان ئاشلىقى تۈگەپ ئاچارچىلىق ئازابىدا قاتتىق قىينىلىۋاتاتتى . ئۇلار ئات ـ كالا ، قوي ـ ئۆچكە ، توخۇ ـ ئۆردەك ، غازلىرىنى يەپ تۈگىتىپ ، جاڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ ئامبىرىغىلا قاراپ قالدى . خانلىقنىڭ ئامبىرىدىمۇ ئاشلىق تۈگەپ قېلىۋاتاتتى . كىرگۈزمەي يەۋەرسە ، دۇنيانىڭ ئۆزى ئاشلىق تولغان بىر ئامبار بولغان تەقدىردىمۇ بىر كۈنى قۇرۇپ بىر تال دانمۇ قالمايدۇ . كىرگەن چاشقان ھەتتا يامانلاپ چىقىدۇ .

مەن جاڭجۇن بۇگۈن كېچە تۈزۈكرەك ئۇخلىيالمىدى ، كۆزلىرى يۇمۇلۇپ ئەمدىلا ئۇيقۇغا كەتسە قارا بېسىپ ۋارقىراپ ئويغىنىپ كېتەتتى . يېنىدا يانقان خوتۇنىنىمۇ چۆچۈتۈپ ئويغىتىۋەتتى . ئۇ تېخى يانقان ئۆينىڭ پەنجىرىسى ئوبدان يورۇمايلا ئورنىدىن تۇرۇپ ، كىيىملىرىنى كىيىپ تالاغا چىقتى . ئۇ خالادىن چىقىپ ، ھويلىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى يۇمىلاق ئىشىكتىن باغقا كىردى . مەن جاڭجۇن خىش يانتۇزۇلغان يول بىلەن مېڭىپ گۈل نەقىشلىك شىپاڭغا چىقتى . جاڭجۇننىڭ بېشىدا پوسما شەكىللىك خەنزۇچە قارا بۆك بولۇپ ، ئۇستىدە ئېتىكىنىڭ ئىككى يېنى يىرتىق ، ئالدى دۇگىلەك لاتا تۇگمىلىك ئاق چۇنچەن كۆڭلەك بىلەن ئېغى بار ئىشتان تۇراتتى . مەن جاڭجۇن خېلىدىن بېرى بۇ شىپاڭلىق باغقا چىقمىغان بولۇپ ، بۇگۈن نېمىشقىدۇر چىققۇسى كېلىپ قالدى . ئۇ يوغان ، قىزىل تۈۋرۈكلەرنى بىر ـ بىرىگە تۇتاشتۇرغان ، ئۇزۇن ئورۇندۇق ئورنىدىكى قىزىل تاختايغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ، دەل ـ دەرەخلەرگە قارىدى . ئادەمنى يەيدىغان ۋەھىمىلىك جىمجىتلىق قېرى مەن جاڭجۇنىڭ قىينىلىۋاتقان روھىنى تېخىمۇ ئازابلاپ ، ئۇنى

ئورنىدىن تۇرغۇزۇۋەتتى . جاڭجۇن ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ شىپاڭ ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى . يەنىلا ئۇ خاتىرجەم بولالمىدى . ئۇنىڭ كۆزىگە ئاخشام سېپىل ئۈستىدە كۆرگەنلىرى كېلىۋېلىپ زادىلا كەتمەيتتى . مىلتىق ، قىلىچ ، نەيزىلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈۋاتقان قوزغىلاڭچىلار مىن جاڭجۇننى شۇركۈندۈرۈۋەتتى . ئۇ باغنىڭ شىمالىي تېمىدىكى ئىشىككە قاراپ ماڭدى . سەل مۇكچەيگەن مىن جاڭجۇن «جاڭجۇن بېغى» دەپ ئاتىلىدىغان باغقا چىقتى . چوڭ باغنىڭ چۆرىسىدىكى قارىياغاچ ، ئاق تېرەك ، ئەرمۇدۇن ، دولانا قاتارلىق دەرەخلەر يېشىل يوپۇرماقلىق شاخلىرىنى مىدىرلاتماي ۋەھىمىلىك جىمجىتلىق باسقان ئالەمدە روھىي جەھەتتىن تىتىلداپ ئۆزلىرىنى قەيەرگە قويۇشنى بىلمەيۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇ ئاستا مېڭىپ باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زەڭگەر كۆل بويىغا كەلدى . قىرغاقتىكى قوزۇقلارغا باغلانغان قولۇاقلار ئاستا تەۋرىنىپ تۇراتتى . جاڭجۇننىڭ كۆزىگە زۇمرەت كۆل خۇدى خىيالدەك كۆرۈنۈپ كەتتى . ئۇ يەنە بۇ خىيالنىڭ ئۈستىدە قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنى كۆردى . مىن جاڭجۇن چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتىپ ، بۇ يەردىنمۇ ئۆزىگە ئارام تاپالماي ، كەينىگە ياندى . كۈنچىقىش ئۈپۈقى ئوت كەتكەندەك لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتاتتى . جاڭجۇن بۇنداق تاڭ مەنزىرىسىنى بۇرۇن كۆرۈپ باقمىغاندەك قاراپلا قالدى . ئۈپۈقنى كۆيدۈرگەن ئۇلۇغ ئوت قەيەردىن چىقىۋاتقاندۇر ؟ ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا يەر تېگىدىن قىزىرىپ چىقىۋاتقان چوغدەك قۇياش كەلدى . بىردىنلا بۇ ئوتلۇق قۇياش كېچە كېلىپ كۆرە سېپىلىنى تۆت تەرەپتىن قورشىۋالغان قوزغىلاڭچىلاردەك كۆرۈنۈپ كەتتى . ئۇ مۇزلىغاندەك تىترەپ قەدىمىنى تېزلەتتى ، لېكىن ئىچ - ئىچىدىن چىقىۋاتقان تىترەك توختىدى...

مىن جاڭجۇن تېخىچىلا كۆيۈۋاتقان ئۈپۈققا ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ھالدا قاراپ كېلىۋاتاتتى . مانا ، قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈپ ئۈپۈققا چىقىۋاتقان چوغدەك قۇياش كۆرۈندى . مىن جاڭجۇن چىدىيالماي كۆزلىرىنى قۇياشتىن قاچۇردى . ئالەم

يورۇپ ئاسمان ، ئىككى تەرەپتىكى تاغلار ، دەل - دەرەخلەر قىزغۇچ يالقۇن بىلەن جۇلالاندى...

جاڭجۇن يەنە شىپاڭنىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئۇنىڭ رەڭدار گۈللىرىدىن ئۆزىگە ئارامىلىق ئىزدىگەندەك قارىدى . ئۇ رەڭگى سەل ئۆڭگەن گۈل - نەقىشلەردىن يەنىلا ئۆزىگە ئارامىلىق تاپالمىدى .

مەن جاڭجۇن ئۆيىگە كىرىپ ، ناشتىلىققا ئولتۇردى . تېخى ئاچارچىلىقنىڭ ئازابىنى كۆرۈپ باقمىغان بۇ ھۆكۈمدارنىڭ ئىشتىھاسى تۆتۈلۈپ قالغاندەك ، تۆزۈكرەك بىرنېمە يېمەي ئورنىدىن تۇردى . ئۇ ئۆيىدىن چىقىپ ، ھويلىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى ھەشەمەتلىك ئىشخانىسىغا قاراپ يول ئالدى . قوش قاناتلىق ئىشىكنىڭ يېنىدا تۇرغان ياش چېرىك دەرھال ئىشىكنى ئېچىپ ، بىر چېتىگە ئۆتۈپ تىك تۇردى . جاڭجۇن بېشىنى سالغان ھالدا ئىشخانىسىغا كىرىپ ، ئۇستىدە دەستىلەنگەن دەپتەر ۋە ھۆججەتلەر ، ھەرخىل پەي قەلەملەر سېلىنغان بامبۇك قەلەمدان ، قارا سىياھ ئېزىدىغان تۆت بۇرجەك قارا قۇتا قاتارلىقلار تىزىلىپ تۇرغان يوغان ئۇستىلىگە كېلىپ ئولتۇردى .

جەنۇبقا قارىغان ئىككى يوغان گۈللۈك پەنجىرىدىن قۇياش نۇرى چۈشۈپ ، ئىشخانىنىڭ ئاستىغا سېلىنغان يوغان خوتەن گىلىمىنىڭ رەڭدار گۈللىرىنى چاقنىتاتتى . ئۇچىسىغا تولۇق جاڭجۇنلۇك كىيىمنى كىيگەن مەن جاڭجۇن ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ، ئىككى قولىنى ئۇستەل ئۈستىگە ئېلىپ ، چوڭقۇر خۇرسىندى . قاشلىرى كۆتمەك ، كۆزلىرى ئالما ئۇرۇقدەك ، چىرايى تاتىراڭغۇ ، بۇرنى پۇچۇقراق جاڭجۇن بېشىنى سەل بۇراپ ، پەنجىرىگە قاراپ ئولتۇرۇپ خىيال سۈرۈشكە باشلىدى : «ئامېرىكى ئاشلىقىمۇ تۇگەپ قالدى . كۇرەدە ئاچارچىلىق باشلاندى . ئەگەر ئاشلىقىمىز بولۇپ ، چېرىكلىمىز يېگەن - ئىچكەندەك تۇرغان بولسا ، قوزغىلاڭچىلار كۇرەنى زادىلا ئالالمايتتى . كۇچ — ماغدۇرى تۇگىگەن چېرىكلىرىمىز قوزغىلاڭچىلار بىلەن قانداق جەڭ قىلالايدۇ ؟ ! پەقەت مېنىڭ ئالاھىدە بېقىۋاتقان خەنزۇ چېرىكلىرىملا جەڭگە چىقالايدۇ ، يامان

كۇندە ئەسقاتمدۇ ، دەپ قارىغان بۇ چېرىكلىرىمنى ئالدىراپ - تېنەپ جەڭگە سالمايمەن ، پەقەت بولالمىغاندىلا ئاندىن سېپىلدىن چىقىرىپ ، قوزغىلاڭچىلارغا ھۇجۇم قىلدۇرىمەن !... » ئۇ خىيالىدىن توختاپ ھويلىغا قۇلاق سالدى ، ئىشخانىغا كىرىۋاتقان ئاياغ ئاۋازى ئاڭلانمىدى . مەن جاڭجۇن يەنە خىيالىنى داۋام قىلدى : «ھازىرقى ئەھۋالدا جەڭ بىلەن جاننى ساقلاپ قېلىش تەس . ياخشىسى ، ئەلچى چىقىرىپ ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆڭلىنى بىلىپ باقايمىكىن ؟ !... »

جاڭجۇننىڭ خىيالى يەنە ئۇزۇلۇپ قالدى . ئىشخانىغا مۇلازىم يىگىت ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ كەتكەن بىرىنچى دەرۋازىنىڭ قاراۋۇللار باشلىقىنى باشلاپ كىردى . ئورۇقلاپ ، كۆزلىرى ئىچىگە ئولتۇرغان ئوتتۇرا بويلۇق مانجۇنىڭ ئەلپازىنى كۆرگەن مەن جاڭجۇن «قوزغىلاڭچىلار كۆرەگە ھوجۇم قىلدىمۇ ، نېمە ؟ » دېگەندەك ۋەھىمىگە چۈشۈپ قالدى .

— نېمە گەپ ؟ — دېدى ئۇ ، رەڭگىرويى ئۆچۈپ .

— كۆرەدىكى بارلىق چېرىك ۋە پۇقرالار ئالدىنقى دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ ، ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ ، — دېدى دەرۋازىنىڭ قاراۋۇللار باشلىقى دۈدۈقلاپ ، ھاۋا يېتىشمەيۋاتقاندەك پات - پات توختاپ سۆزلەپ .

— ماڭا دەيدىغان سۆزىنى بىلمىدىڭمۇ ؟ — دېدى جاڭجۇن يۇرىكى ئورنىغا چۈشكەندەك ، ئالدىدىكى ئورۇقلاپ كەتكەن ئوتتۇرا بويلۇق مانجۇغا تىكىلىپ .

— ئۇلار :

«دېدى : جىھاد ئەيلەمەككە ماجال قالمادى ،
تېخى ماڭغالى بىزدە ھال قالمادى . »①

پۇقرا ۋە چېرىكلەر يەنە : «يەيدىغىنىمىز تۈگىدى ، ئەمدى قانداق قىلىمىز ، ئاچلىقتىن ئۆلىمىزمۇ ؟ جاڭجۇننىڭ قورسىقى توق ، بىز بىلەن ئىشى يوق ، بولۇۋاتىدۇ » دەپ چۇقان كۆتۈرۈۋاتىدۇ ...

---

① «غازات دەرۋازىلىكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ ئەدەبىياتىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 29 - بەت .

مەن جاڭجۇن خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ قالدى : «كەلگەن پۇقرا ۋە چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا چىقايمۇ؟ چىققىنىم بىلەن نېمە دەيمەن؟ ئامباردىكى ئاشلىقمۇ تۈگەپ قالاي دېدى... » جاڭجۇن بېشىنى كۆتۈرۈپ مۇلازىمىغا قارىدى :

— سەن بېرىپ ئاشلىق ئامبىلىنى باشلاپ كەلگىن !...

— خوپ ! — دەپ ياش مۇلازىم تالاغا قاراپ يول ئالدى .

— سەن ئاۋۇ ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ تۇرغىن ! ئاشلىق ئامبىلى كەلسۇن !...

يېشى ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ ، ئورۇقلاپ ، كۆزلىرى ئىچىگە كىرىپ ، قېرىپ كەتكەندەك كۆرۈنىدىغان بىرىنچى دەرۋازىنىڭ قاراۋۇللار باشلىقى جاڭجۇن كۆرسەتكەن ئورۇندۇققا بېرىپ ئولتۇرۇپ ، ئېغىر خۇرسىنىپ قويدى .

ھايال بولماي ياش مۇلازىم ئاشلىق ئامبىلىنى باشلاپ ئىشخانىغا كىرىپ كەلدى . پۇت تەرىپى ۋە گەۋدە تەرىپىگە قارىغاندا ئۇزۇنراق ئاشلىق ئامبىلى جاڭجۇننىڭ ئۇستىلىگە يېقىنلاپ كېلىپ ، ئېگىلىپ سالام قىلدى .

— سەن چىقىپ ، كەلگەن پۇقرا ۋە چېرىكلەرگە مېنىڭ پەرمانىمنى يەتكۈزۈپ ، جان بېشىغا بىر قېتىم يېرىم - يارتا تويغۇدەك ئۇن تارقىتىپ بەرگىن . ھەرقايسى قوشۇنلارنىڭ خوجىلىق باشلىقى كېلىپ ، چېرىك سانىغا قاراپ ئۇن - ماي ئالسۇن . چېرىكلەرگە پۇقراغا بېرىلگەندىن ئازراق كۆپەيتىپ بېرىلسۇن ! بولدى ، بېرىڭلار !

ئاشلىق ئامبىلى بىلەن بىرىنچى دەرۋازىنىڭ قاراۋۇللار باشلىقى قوش قاناتلىق ئىشكىنى ئېچىشىغا ، ئالدىراپ كەلگەن جاڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرغۇچى ئامبىلى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى . باشقۇرغۇچى ئامبال ئاشلىق ئامبىلىنى كۆرۈپ دەرھال ئۆزىنى بىر چەتكە ئالدى . بېشىنى ئېگىپ ، بىر چەتتە ھۆرمەت بىلەن تۇرغان باشقۇرغۇچى ئامبالنىڭ چىرايىدىن : «مېنىڭ ئەمىلىم ئۆزلىرىنىڭ ئەمىلى بىلەن تەڭ بولسىمۇ ، سىلىگە يول بېرىپ ھۆرمەت قىلغانلىقىمنى بىلسىلە ! » دېگەندەك مەنە ئىپادىلىنەتتى . ئاشلىق ئامبىلىنىڭ چىرايىدا بولسا : «شۇ

كـــۇنـلـەردە مـاڭـا ئـېـگـىلـمـەي ياشىيالامسەن ؟ » دېگـەندەك تەكەببۇرلۇق كۆرۈنەتتى .

ئىككىسى ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىنلا ، باشقۇرغۇچى ئامبال بىر سېرىق لېپاپلىق مەكتۇپنى تۇتۇپ ئىشخانىغا كىرىپ كەلدى . مىن جاڭجۇن كىرگەن ئېگىز بويلۇق ئامبالغا ئەمەس ، ئۇنىڭ قولىدىكى خەتكە قارىدى .

— نېمە خەت بۇ ؟

— قوزغىلاڭچىلار ئەۋەتكەن خەت !...

— نېمە ؟ — كۆزلىرى يوغىناپ كەتكەن جاڭجۇن ھەيرانلىق بىلەن باشقۇرغۇچى ئامبالغا قارىدى .

— قـوزغـىـلاڭچىلار بۇگۈن ئەتىگەن ئوقيا ئوقىغا باغلاپ سېپىل ئىچىگە ئېتىپتىكەن ، شىمالىي دەرۋازىدىكى قاراۋۇللار باشـلـىـقى ئەكېلىپ ماڭا تاپشۇردى . مەن دەرھال ئۆزلىرىگە ئەكىردىم ، ئاغزىنىمۇ ئاچمىدىم .

مىن جاڭجۇن ئېگىز بويلۇق ئامبال ئىككى قوللاپ سۇنغان خەتنى ئېلىپ ، بىر تەرىپىنى يىرتىپ ، ئىچىدىكى تۆت پۈكلەنگەن قـەغەزنى ئالدى . ئۇ خەتنى باشقۇرغـۇچى ئـامـبالغا بـېرىپ «ئـوقـۇ ! » دېـــدى . مانـجۇ ئامـبال خەتنى تەرجىمە قىلىپ ئوقۇدى :

«مىن جاڭجۇن جانابلىرى !

بـىز كېڭىشىپ ، ئۆزلىرىنى تەسلىم بولۇشقا چاقىرىپ بۇ خەتنى ئەۋەتتۇق . سىلەرنىڭ ئەھۋالىڭلار بىزگە ئايان . يەيدىغان ئاشلىقىڭلار تۈگەپ ، ئېغىر ئاچارچىلىق ئازابىنى تارتىۋاتىسىلەر . ئەگەر تەسلىم بولساڭلار ، سىلەرنى ئۆلتۈرمەيمىز !

يـەنـىـلا كۆرەدە ياشاۋېرىسىلەر ![1] دەرھال ئاشلىق بىلەن تەمىنلەيمىز ! سىلەرگە ئەتە بىر كۈن ئويلىنىش ۋاقتى بېرىمىز ، ئـۆگـۈنـلـۈكـكـە نـاشـتـىـغـىچىلىك جاۋاب بەرمىسەڭلار ، بىز

---

①مولا بىلال ئۆزىنىڭ «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدا مۇنداق يازغان :

جاڭجۇنگە ئىلتىپات قىلىپ قەلئەسىن
تاماممىن قىلۇر ئۆلۈمدىن ئەمىن .»

«شىنجاڭ تەزكىرىچى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 30- بەت

هۇجۇمىمىزنى باشلايمىز .

ئەمىر : ئەلاخان»

ئۆزى ئەلچى ئەۋەتىپ ئېغىز ئېچىشتىن بۇرۇن ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئېغىز ئېچىپ خەت ئەۋەتكەنلىكىدىن خۇشال بولغان مىن جاڭجۇن باشقۇرغۇچى ئامبالغا قارىدى .①

— سەن بارلىق مۇلكىي ۋە ھەربىي ئەمەلدارلارغا خەۋەر قىلغىن . ئۇلار خەۋەرنى ئاڭلاپلا مەجلىسخانىغا كەلسۇن ! قوزغىلاڭچىلارنىڭ خېتىنى مۇزاكىرە قىلىمىز .

— خوپ ! — دەپ باشقۇرغۇچى ئامبال كەينىگە بۇرۇلۇپ ، ئىشككە قاراپ يول ئالدى...

بىر ئاش پىشىمدەك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئېچىلغان كېڭەش مىننىڭ قوزغىلاڭچىلارغا ئەلچى ئەۋەتىش پىكرىگە قوشۇلدى . ئەتىسى ئەتىگەندە جاڭجۇن تەيىنلىگەن باش ئەلچى چىڭ لويى بىلەن بىرنەچچە دالويى قوزغىلاڭچىلار بىلەن سۆزلەشكىلى كۇرە سېپىلىنىڭ ئۈستىگە چىقتى...

* *

قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى — ئەللىك ياشلاردىن ئاشقان ، قامەتلىك ، كۇرە يېنىدىكى قوزغىلاڭچىلار بارگاھىنىڭ كۇنپېتىش تەرىپىدىكى قاراۋۇلخانىنىڭ باشلىقى قاۋاش قازى ، كېپەكيۇزلۈك بەگزات مىرابلار كۇرە سېپىلىنىڭ ھەيۋەتلىك دەرۋازىسىدىن چىقىپ كەلدى .

قۇياش چۈشتىن ئۆتۈپ ، نامازدىگەر يېقىنلاپ باراتتى . يېشىل ئالەمنىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم چاقنايتتى . يوپۇرماق چىقارغان دەل ـ دەرەخلەر ئاستا شىلدىرلاپ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرىنى قىزغىن قارشى ئېلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . يوغان ،

① «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 30ـ بەت .

ئېگىز بويلۇق قاۋاش قازى ، مۇرىسىگە كېلىدىغان زىلۋا بويلۇق بەگزات مىراب بىلەن يانمۇيان مېڭىپ ، خۇشال پاراڭلىشىپ كېلەتتى . ئېرىق بويلىرىدىكى گۈل ـ گىياھلار ئۇلارغا پىچىرلاپ سالام قىلاتتى . ئىككىسى مىن جاڭجۇن بىلەن كۆرۈشۈش جەريانىنى موللا شەۋكەت بىلەن ئەلاخانغا سۆزلەپ بېرىشكە ئالدىراپ ، ئاخۇنۇمنىڭ ئاق ئۆيىگە قاراپ كېتىۋاتاتتى...

باش ئەلچى چىڭ لويى ۋە بىرقانچە دالويلار سېپىلنىڭ شىمالىي تېمىغا چىقىپ ، قوزغىلاڭچىلار ۋەكىللىرى بىلەن سۆزلىشىشنى تەلەپ قىلدى . ئەمىر موللا شەۋكەت بىلەن كېڭىشىپ ، قاۋاش قازى ، ئونيارلىق خۇدابەردى بەگ ، كېپەكىيۈزلىك بەگزات مىرابلارنى كۆرە ئەلچىلىرى بىلەن سۆزلىشىشكە ئەۋەتتى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى سېپىل تۈۋىگە كەلدى . چىڭ لويىنىڭ سۆزىنى تىلماچ ئۆرۈپ بەردى .

— جاڭجۇن سىلەردىن گۇناھىنى تىلەيدۇ . ئۇ يەنە ئۇچ كۇن ۋاقىت بېرىشنى سورايدۇ . بىز ئۇچ كۇندىن كېيىن سىلەرگە ئېنىق بىر جاۋاب بەرسەك !

قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى مەسلىھەتلىشىپ ، ئۇچ كۇن ۋاقىت بېرىشكە قوشۇلدى . بىرىنچى قېتىملىق ئۇچرىشىش مانا شۇنداق تۈگىدى .

ئەتىسى يەنە ناشتىدىن كېيىن ، ئىككى تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى سۆزلەشتى . كۆرە ۋەكىللىرى تۇنۇگۈنكىدەك سېپىل ئۈستىدە ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى سېپىل تۈۋىدە تۇرۇپ ، مىن جاڭجۇن بىلەن ئەمىرنىڭ سۆزلىرىنى بىر ـ بىرىگە يەتكۇزدى . ئەلاخاننىڭ سۆزلىرى ئوقيا ئوقىغا باغلاپ ئەۋەتكەن مەكتۇپتىكى سۆزلەر بىلەن ئوخشاش بولۇپ ، يەنە بىر قېتىم تەكىتلىگەنىدى . مىن جاڭجۇن : «قوزغىلاڭچىلار يېنىمغا ئىككى ۋەكىل كىرگۈزسە ، يۈز تۇرانە پاراڭلاشسام» دېگەنىدى . قاۋاش قازى مىن جاڭجۇننىڭ تەلىپىگە قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ، ئۆزى بىلەن بەگزات مىراب كىرىدىغان بولدى . ئۇلار خۇدابەردى بەگكە : «بىزنىڭ كۆرەگە كىرىپ كەتكەنلىكىمىزنى دەرھال بېرىپ موللا شەۋكەت بىلەن ئەلاخانغا يەتكۈزۈڭ . ئۇلارنىڭ رۇخسىتىنى

ئالمىغانلىقىمىزدىن رەنجىمىسۇن . بىز مەن جاڭجۇننىڭ سەمىمىيىتى زادى قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ باقماقچى بولدۇق» دەپ ئىككىسى سېپىل دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى...
خۇدابەردى بەگ قاۋاش قازى بىلەن بەگزات مىراب ئېچىلغان سېپىل دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەتكۈچە قاراپ تۇردى .
خۇدابەردى بەگ بارگاھنىڭ چېتىدە ، يوغان بىرقارىياغاچنىڭ تېگىدە قاراپ تۇراتتى . ئۇ كېلىۋاتقان قاۋاش قازى بىلەن بەگزات مىرابنى كۆرۈپ بارگاھ تەرەپكە ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ كەتتى . ئاق ئۆيدە پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان موللا شەۋكەت ، ئەلاخان ۋە بىرقانچە مىڭبېشىلار ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كىرگەندە خۇدابەردى بەگدىن قازىلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ، دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئاق ئۆيدىن چىقتى . ئۇلار ئاق ئۆيگە يېقىنلاپ قالغان قاۋاش بىلەن بەگزاتنى كۆرۈپ ، ئاق ئۆي ئالدىدا كۈتۈپ تۇردى .
قاۋاش قازى بىلەن بەگزات مىراب يىراقتىنلا قول باغلاپ ، ئۇنلۇك سالام قىلىپ ، يېقىنلاپ كەلدى . كۈتۈپ تۇرغانلارمۇ ئىككىسىنىڭ سالىمىغا جاۋاب قايتۇرۇپ ، ئۇلار بىلەن قول ئېلىشىپ قىزغىن كۈتۈۋالدى .
— سىلەرگە خەۋەر قىلىپ ، رازىلىقىڭلارنى ئالالمىدۇق ، — دېدى قاۋاش قازى ئالدىدا ئاخۇنۇمغا ، ئاندىن ئەمىرگە قاراپ ، ئۇنىڭ سەمىمىيلىك يېغىپ تۇرغان بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدا ئۆزىرىخاھلىق بىلدۈرۈۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى ، — بىزنى كەچۈرۈڭلار !...
— قېنى ، ئاخۇنۇم ، باشلىسىلا ، ئۆيگە كىرىپ پاراڭلىشايلى ، — دېدى ئەلاخان يېنىدا تۇرغان موللا شەۋكەتكە قاراپ .
ئاخۇنۇم يوغان بۇرۇنىنى بىر تارتىپ قويۇپ ، مۇلازىمى ئىشىكىنى ئېچىپ تۇرغان ئاق ئۆيگە يول ئالدى . كەينىدىن ئەلاخان ۋە باشقىلار ياش ۋە مەنسەپلىرىگە قاراپ ئۆيگە كىردى . ھەممەيلەن ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ، ئەلاخان ئاق ئۆينىڭ شىمالىي تەرىپىدە قاتارلىشىپ ئولتۇرغان ئۇچ ۋەكىلگە قارىدى .
— قېنى ، مەن جاڭجۇن بىلەن قىلىشقان سۆھبىتىڭلارنى

بىزگە سۆزلەپ بېرىڭلار !...

سىم ساقال ، ئۇزۇن بۇرۇتلۇق قاۋاش قازى بىر يۆتىلىۋېلىپ سۆز باشلىدى :

— بىز كۆرەگە كىرىپ ، جاڭجۇن مەھكىمىسىگە بارغۇچە سۆز قىلىشمۇ خۇشياقمايدىغان ، ئورۇقلاپ كەتكەن ، ھەتتا يۈزىگە قونغان چۈننى قوغلىۋېتىشكىمۇ دەرمانى يەتمەيدىغان ئادەملەرنى كۆرۈپ ، كۆرەدە ئاچارچىلىقنىڭ ھەقىقەتەن ئېغىر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇق . كۆرە بىر ۋەھىمىلىك جىمجىتلىققا چۆكۈپ ، ھەممە يەردە ئۆلۈم ھۆۋلاۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى ، — قاۋاش قازى سۆزىدىن توختاپ ، يانچۇقىدىن يوغان ، ئاق ياغلىقىنى ئېلىپ يۈزىنى ئېرىتتى . كىگىز ئۆيىنىڭ ئىچى راستتىنلا ئىسسىق ئىدى ، — بىزنى جاڭجۇن ئۆزىنىڭ ھەشەمەتلىك ئىشخانىسىدا كۈتۈپ تۇرۇپتىكەن . بىز كىرىپ رەسىم ـ قائىدە بىلەن كۆرۈشتۇق . ئولتۇرغاندىن كېيىن ئالدى بىلەن مىن جاڭجۇن سۆز باشلاپ ، بىزدىن ئۆز گۇناھىنى كەچۈرۈشنى سورايدىغانلىقىنى دېدى . «جاڭجۇن مەھكىمىسى ئىچكىرىدىن بىر يارماق كەلمەي ، ئېغىر ئەھۋالدا قالدى . پۈتۈن مۇلكي ۋە ھەربىي ئەمەلدار ۋە چېرىكلەرنىڭ مائاشىنى ۋە تەمىناتىنى بەرمىسە بولمايتتى . مۇشۇنداق ئەھۋالدا جاڭجۇن مەھكىمىسى سىلەرنىڭ كۈنۈڭلار بىلەن ھېسابلاشماي ، ئالۋاننى ھەسسىلەپ كۆپەيتتى . سىلەرنىڭ بۇ ھوسۇلنى تۆلەشكە ئامالىڭلار بولمىغاندىن كېيىن ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە مەجبۇر بولدۇڭلار ، بۇنىڭدا راستتىنلا بىز ئەيىبلىك !...

جاڭجۇن خېلى ئۇزاق سۆزلىدى . ئۇ يەنە : «مەن سىلەرنىڭ تەلىپىڭلارنى تولۇق ئورۇندايمەن . سېپىلنىڭ دەرۋازىلىرىنى ئېچىپ ، بارلىق سىپاھلارنى چىقىرىپ بېرىمەن» دەپ ۋەدە قىلدى . ئاخىرىدا ئۇ : «سىلەر بىزنى ئۆلتۈرمەيمىز . كۆرەدە تىنچ ئامان ياشاۋېرىدىغانلىقىمىزغا كاپالەت قىلمىز دېدىڭلار . مەن بۇ سۆزۈڭلاردىن تولىمۇ خۇشال بولدۇم . ئەمما ، راستتىمنى دېسەم ، ئەندىشەممۇ يوق ئەمەس : ئۇلار بىزنى ئەل قىلىۋالغۇچە شۇنداق دەۋاتامدىكىن ؟ بىزگە قارىتا ئۆچمەنلىك بىلەن تولغان

ئادەملەر بىزنى كەچۈرۈشى مۇمكىنمۇ؟ دېگەن ئوي كۆڭلۈمدىن كەتمەيدۇ» دېدى. مەن جاڭجۇنگە: «سۆزىدىن يېنىۋالىدىكەن، دەپ بىزدىن قورقماڭ! بىزدە: ‹يىگىت سۆزىدىن، يولۇاس ئىزىدىن قايتمايدۇ›، دېگەن گەپ بار. بىز دېگەن سۆزىمىزدىن زادىلا قايتمايمىز!» دەپ ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئەندىشىسىنى كۆتۈرۈۋېتىشكە تىرىشتىم، سۆھبەت جەريانى تالاش-تارتىشسىز، چىرايلىق ئۆتتى، — قاۋاش قازى سۆزىدىن توختىدى، — راست، مۇھىم بىر ئىشنى ئۇنتۇپ قالغىلى تاس قاپتىمەن. ئەتە ناشتىدىن كېيىن جاڭجۇن بىرىنچى قەدەمدە بىر تۈركۈم سىپاھلارنى ئائىلە تاۋابئاتلىرى ۋە مال-مۈلكى بىلەن بىزگە چىقىرىپ بېرىدىغان بولدى. ئۇ: «مەن چىقىرىپ بەرگەن سىپاھلارغا ئوبدان مۇئامىلە قىلىشىڭلارنى ۋە ئۆلتۈرۈۋەتمەسلىكىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن» دېگەن گەپنى نەچچە تەكرارلاپ ئېيتتى. بەلكىم بۇ ئىشنى جاڭجۇن بىزنى سىناش ئۈچۈن قىلىۋاتامدىكىن؟ دەپ ئويلىنىپ قالدىم.

قاۋاش قازىنىڭ سۆزى تۈگىگەندە ئەلاخان ئاخۇنۇمغا قارىدى. ئاق ئۆينىڭ تۆرىدە، قوش قەۋەت كۆرپىدە باداشقان قۇرۇپ، بولۇۋاتقان گەپ-سۆزلەر خۇشياقمىغاندەك ئولتۇرغان قويۇق ساقال-بۇرۇتلۇق، قىزىل يۈزلۈك موللا شەۋكەت رەسمىيەت ئۈچۈنلا ئاغزىنى ئاچتى:

— سىلەر خىزمەت كۆرسەتتىڭلار! مەن سىلەرنى تارتۇقلايمەن، — ئۇ توختاپ، كەلمىگەن يۆتىلىنى كۈچەپ يۆتەلدى، — قېنى، ئەتە مىن دېگەن ئەبلەخ سىپاھلىرىنى چىقىرىپ بېرەمدۇ، يوق؟ كۆرەيلى، راستتىنلا چىقىرىپ بەرسە، ئۇنىڭ سەممىيلىكى ھەقىقىي بولىدۇ! چىقىرىپ بەرمىسە، ئۇنىڭ بىلدۈرگەن سەممىيلىكى ساختا بولۇپ چىقىدۇ.

موللا شەۋكەت سۆزىدىن توختىدى. ئەمىر ئاخۇنۇمنىڭ سۆزىدىن كېيىن سۆز باشلىدى. ئۇنىڭ كەڭ، قېلىن ۋە قارا قاشلىرى تېگىدىكى لاچىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرى چاقنايتتى.

— ئاخۇنۇم دېگەندەك، مىن جاڭجۇننىڭ سەممىيلىكى بارمۇ، يوقمۇ؟ ئەتە كۆرىمىز. ئۇ ئەتە بىر تۈركۈم سىپاھلىرىنى

چىقىرىپ بېرىشىمۇ مۇمكىن . بىز بۇنى كۆرۈپ ئالدىراپ - تېنەپ ئۇنىڭغا ئېشىنىپ كەتمەيلى . مىنىڭ بۇ كۆرسەتكەن «سەمىمىيلىكى» ئىچىدە جىن بولۇشى ئېھتىمالغىمۇ يېقىن . قوزغىلاڭچىلىرىمىز ھەرقانداق ئەھۋالدا جەڭگە تەييار بولۇپ تۇرسۇن !...

شۇ چاغدا نامازدىگەرگە ئېيتىلغان ئەزان ئاڭلاندى .

* *

مەن جاڭجۇن دېگىنىدەك قىلدى . ئەتىسى ئەتىگەندە چاڭ جاڭجۇن ، تۇ دارېن ، يى دارېن ، سا دارېن ، خاغا لاداي ، جاغالاداي ، باغالاداي ، ئەغالادايلارنى خوتۇن ، بالا - چاقىلىرى ۋە مال - دۇنياسى بىلەن چىقىرىپ بەردى . ئاخۇنۇم بىلەن پالۋان كېڭىشىپ كۆرەدىن چىققانلارنى غۇلجا شەھىرىگە ئەۋەتىۋەتتى .

قوزغىلاڭچىلار سېپىل دەرۋازىلىرىنىڭ ئېچىلىشىنى كۈتۈپ ئوچ كۈن ساقلىدى ، لېكىن بىرمۇ دەرۋازىسى ئېچىلمىدى .

ھاۋا ئوچۇق ، قۇياش ئۆزىنىڭ ئىسسىق نۇرى بىلەن راھەت ۋە ھۇزۇر ئاتا قىلغان قارىياغاچ ، سۆگەت ۋە ئاق تېرەك قاتارلىق دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى تەبەسسۇم قىلاتتى . كۆڭۈل - كۆكسى كەڭ تەبىئەت ئۆز باغرىدا بولۇۋاتقان قانلىق جەڭلەردىن خەۋىرى يوقتەك ئۆز گۈزەللىكىنى بۇ مۇنبەت دالىلاردا جەۋلان قىلاتتى . دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى ئاستا شىلدىرلىشىپ مۇھەببەتلەشسە ، تاختا بولغان بۇغداي مايسىلىرى ، يېشىل شاللىقلار ، تېرىلگەن قوناقلار ئۇنۇپ چىققان ئېتىزلىقلار ئۆزلىرىگە ئورۇلۇۋاتقان سەلكىن شامالدا پىچىرلىشىپ ، كۆڭۈل سۆزلىرىنى سۆزلىشەتتى . تەبىئەتتىن كېلىۋاتقان خۇش پۇراق بۇ گۈزەل ۋە سېخىي زېمىننى شېرىن ھېسسىياتلارغا چۆمدۈرەتتى .

قامەتلىك قاۋاش قازى ، خۇدابەردى بەگ ۋە بەگزات مىرابلار موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ ، كۆرە سېپىلىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى . ئۇلار ئېتىزلار ئارىسىدىكى

چىغىر يوللار بىلەن مېڭىپ ، سېپىلغا يېقىنلاپ كەلدى .
سېپىل سوقۇلغان چاغلاردىلا ، ئۇنىڭ چۆرىسىگە خۇددى ئاقئۆستەڭنىڭ كەڭلىكىدەك كەڭلىكتە خەندەك كولاتقان بولۇپ ، سۇ بولسا بۇ خەندەك سۇغا تولدۇرۇلاتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىككى تەرىپى سالاسۇنلۇق ياغاچ كۆۋرۈك ياسىلىپ ، شىمالىي دەرۋازىغا كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ كىرگىلى بولاتتى . ئۇچ ئەلچى كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ، دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ توختىدى . سېپىل ئۈستىدىكى چېرىكلەر تۈپەك مىلتىق ۋە ئوقيالىرىنى بەتلەپ ئېتىشقا تەييار بولۇپ تۇراتتى .
قاۋاش قازىنىڭ ئاۋازى بوم ۋە ياڭراق بولۇپ ، ئادەتتىمۇ ئۇ ، پاك ئادەمدەك سۆزىنى خېلىلا ئۇنلۇك سۆزلەيتتى . ئۇ ئېڭكىنى كۆتۈرۈپ ، سېپىل ئۈستىگە قاراپ بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى :
— چىڭ دالويى چىقسۇن ! ئۇنىڭغا دەيدىغان گېپىمىز بار !
سېپىل ئۈستىدىكى چېرىكلەر قاۋاش قازىنىڭ سۆزىنى چۈشىنەلمىدى بولغاي ، ئۆزئارا بىرنېمىلەرنى دېيىشىپ كەتتى . ئاردىدىن ئۇنچىلىك كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي ، سېپىل ئۈستىگە بىر چېرىك چىقتى .
— نېمە دەيسىلەر ؟ — دەپ ۋارقىرىدى شىبە چېرىك ، سېپىلدىن تۆۋەنگە — قاۋاش قازىلارغا قاراپ تۇرۇپ .
قاۋاش قازى بايا دېگەن سۆزىنى يەنە ۋارقىراپ تەكرارلىدى .
— سىلەر كۆۋرۈكتە تۇرۇپ ساقلاڭلار ! بىز ئادەم ئەۋەتىپ چىڭ لويىنى چاقىرىپ كېلەيلى ! — دېدى شىبە چېرىك توۋلاپ .
ئۇچ ئەلچى كۆۋرۈك ئۈستىگە كېلىپ ، سالاسۇندا قاتار ئولتۇرۇپ ، چىڭ لويىنىڭ كېلىشىنى كۈتتى .
— يېڭىناغۇچىتەك ئورۇق چىڭ لويىنى جاڭجۇن مەھكىمىسىدىن چاقىرىپ كەلگۈچە بۇ يەردە خېلى ئولتۇرىدىغان بولدۇق ـ دە ! — دېدى ھەممىدىن ياشراقى بەگزات مىراب سېپىل تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ .
— قانداق قىلىمىز ، كۈتۈشتىن باشقا نېمە ئامال ! ؟ — دېدى خۇدابەردى بەگ قوزغىلاڭچىلار تۇرغان دەل ـ دەرەخلىك تەرەپكە تىكىلىپ .

بىر ئاش پىشىمغا يەتمىگەن ۋاقىت ئۆتكەندە سېپىل دەرۋازىسى ئېچىلدى . چىڭ لويى بىلەن ئوتتۇرا بويلۇق ئۈيغۇر تىلماچ چىقىپ ، كۆۋرۈك يېنىغا كەلدى .

— سىلەر سېپىل دەرۋازىلىرىنى ئېچىپ بېرىمىز ، دەپ ۋەدە قىلىۋېدىڭلار ، ساقلىغىنىمىزغا ئۈچ كۈن بولدى . ئېچىپ بېرمەدىڭلار . بۇ بىزنى ئالدىغانلىقىڭلار ئەمەسمۇ ؟ ! — دېدى قاۋاش قازى چىڭ لويىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇرۇپ .

تىلماچ قاۋاش قازىنىڭ سۆزىنى چىڭ لويىگە ئۆرۈپ بەردى . چىڭ لويى قوللىرىنى ھاۋادا ئوينىتىپ ، يۈزىگە كۈلكە يۈگۈرتۈپ سۆزلەشكە باشلىدى . تىلماچ توختىماي ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئۆرۈپ تۇردى :

— بىزنىڭ جاڭجۇن سىلەردىن بەكمۇ قورقىدىكەن : يەنە بىرقانچە كۈن سەۋر قىلىپ تۇرسۇن ، دەرۋازىنى چوقۇم ئېچىپ بېرىمىز ! دېدى ، — چىڭ لويىنىڭ مونچاقتەك پىلدىرلاپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ھىيلە ـ مىكىر تۇتۇنى ئۆرلەيتتى . قاۋاش قازىنىڭ يۈرىكى يېڭىناغۇچتەك چىڭ لويىنىڭ سۆزلىرىدىكى سەممىيەتسىزلىكىنى كۆرۈپ كۈرەلىكلەرنىڭ جىمجىت يېتىۋېلىشىدىن گۇمانلىنىپ قالدى .

— سەممىيلىك مۇناسىۋەتنى ياخشىلايدۇ ، سەممىيەتسىزلىك مۇناسىۋەتنى يامانلاشتۇرىدۇ . بۇ سۆزۈمنى جاڭجۇنگە يەتكۈزۈڭ . راستتىنلا مىن جاڭجۇن سەممىيلىكى بولسا ، سېپىل دەرۋازىلىرىنى ئېچىپ تەسلىم بولسۇن ! — ئۇ بىر تىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — بىز سىلەرگە يەنە ئىككى كۈن ۋاقىت بېرەيلى ! بۇ ئىككى كۈن ئىچىدە سېپىل دەرۋازىلىرىنى ئېچىپ بەرمىسەڭلار ، بىزدىن يامانلىماڭلار !...

قاۋاش قازىنىڭ سۆزى تۈگە ـ تۈگىمەي سېپىل ئۈستىدە تۈپەك مىلتىق ئېتىلىپ ، ئۇنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازى ھەممە ياقنى ياڭرىتىۋەتتى . ئۇچۇپ كەلگەن رەھىمسىز ئوق خۇدابەردى بەگكە تېگىپ ، ئۇنىڭ جېنىنى ئالدى . بۇنى كۆرگەن قاۋاش قازى

چىدىيالماي ، چاك لويگه يولۇاستەك ئېتىلىپ ببرىپ تۇتۇۋالدى . قاچقىلى تەمشىلىۋاتقان چاك لويىنى ئاستىغا بېسىپ ، بېلىدىكى پىچقىنى غىلاپىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ خۇددى مالنى بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلىۋەتتى . ئۇنىڭ بۇغدىيىكى ئالاھىدە پۇلتىيىپ چىققان گېلىدىن چىققان قارا قان توپىنى بۇلغىۋەتتى . قامەتلىك قاۋاش قازى بۇ ھەربكەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلىگەن غەزەپنىڭ ياۋايى كۈچىدە ، ئۆزىمۇ بىلمىگەن ھالدا قىلىۋەتتى . ئۇ ، چاك لويىنىڭ بېشىنى كېسىۋېلىپ ، كۆۋرۈكنىڭ چىقىپ تۇرغان تۈۋرۈكىگە ئېسىپ قويدى . ئىككىسى تىلماچقا خۇدابەردىنىڭ جەسىتىنى كۆتۈرتۈپ ، بارگاھقا يول ئالدى . ئۇلار بارگاھقا يېقىنلاپ كېلىپ ، ئۆزلىرىنىڭ يولغا قاراپ تۇرغان موللا شەۋكەت ، ئەلاخان ۋە بارلىق قوزغىلاڭچىلارنى كۆردى...

* *

«كۇرە چېرىكلىرى ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتىدۇ ! ئويغىنىڭلار ، قېرىنداشلار !»

قاراۋۇللارنىڭ تەرەپ - تەرەپتىن ۋارقىرغان ھەيۋەتلىك ئاۋازلىرى كېچە جىمجىتلىقىدا خۇددى گۈلدۇرمامدەك ياڭرايتتى .

ئاسماندا نۇرلۇق يۇلتۇزلار جۇلالىنىپ چاقنايتتى . ئۇلار زېمىندىكى ئاۋازلاردىن چۆچۈپ چىمىلداۋاتقان ئەرش قىز - يىگىتلىرىنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايتتى . يېنىك چىقىۋاتقان شىمال شامىلى يوپۇرماقلارنى بىلىنەر - بىلىنمەس شىلدىرلىتىپ ، ياڭراۋاتقان ئاۋازلاردىن چۆچۈگەندەك ھەر تەرەپكە قاچاتتى . تازا ئۇيقۇ تاتلىق بولىدىغان تۇن قاراڭغۇسىدا ئەنسىزلىك بىلەن ياڭراۋاتقان ۋارقىراشلار چېدىر ، ئاق ئۆي ۋە گەمىلەردىكى كىيىمىنى سالماي ياتقان قوزغىلاڭچىلارنى ئويغىتىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرغۇزاتتى . ئۇلار يانلىرىدىكى قوراللىرىنى

قوللىرىغا ئېلىپ ، تېخىچە قاراۋۇللارنىڭ سادالىرى ياڭراۋاتقان تالاغا ئېتىلىپ چىقاتتى...

قاۋاش قازىلار قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئەلاخان مىڭبېشىلارنى يىغىپ تۆۋەندىكىدەك ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ باردى :

— بىرقانچە سىپاھلىرىنى چىقىرىپ بەرگىنىگە قاراپ ، مەن جاڭجۇنگە ئىشىنىپ كەتكىلى بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ . بۇگۈنكى خۇدابەردى بەگنىڭ ئۆلۈمى بىزگە بىر ئاگاھلاندۇرۇش بولدى . كۇرەنىڭ جەمجىت يېتىۋېلىشىدا بىر شۇملۇق باردەك قىلىدۇ . كېچىلىرى ياستۇقنى قىرلاپ ئۇخلاشقا بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ . مەن شۇنداق پەرمان چۈشۈرىمەن : بۇگۈن كېچىدىن باشلاپ بارلىق قىرىنداشلىرىمىز كىيىملىرىنى سالماي ، قوراللىرىنى يېنىغا قويۇپ ياتسۇن ! قاراۋۇللار بىر ھەسسە كۆپەيتىلسۇن !...

ئەلاخان قاراۋۇللارنىڭ بىرىنچى قېتىم ۋارقىرىشى بىلەنلا ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ تالاغا چىقتى . ئۇ مىڭبېشىلىرىنى چاقماق تېزلىكىدە ئاق ئۆينىڭ يېنىغا يىغىپ ، بولىدىغان جەڭنى ئورۇنلاشتۇردى . پالۋان قوزغىلاڭچىلارنىڭ يېرىمىنى كېلىۋاتقان كۇرە چېرىكلىرىگە قارشى ئاتلىنىشقا بۇيرۇپ ، يېرىمىنى جەڭگە كىرىشكە تەييار بولۇپ تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇردى .

— چېرىكلەر قاچقان ھامان ، ئىز بېسىپ قوغلاپ كۇرە ئىچىگە كىرىپ كېتەيلى ! بۇ كۇرەنى ئازاد قىلىشىمىزدا تېپىلمايدىغان ئەڭ ياخشى پۇرسەت ! قولدىن بېرىپ قويۇشقا زادىلا بولمايدۇ . ئاتلىقلار كۇرە چېرىكلىرى قېچىشى بىلەن قوزغىلىپ ئۇلار بىلەن بىللە كۇرەگە كىرىۋالسۇن !...

سىپىلىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدىن چىقىپ ، قىيا ـ چىيا ۋارقىراپ قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا كېلىۋاتقان چېرىكلەر مەن جاڭجۇنىڭ ئالاھىدە باققان چېرىكلىرى بولۇپ ، ھەممىسى دېگۈدەك ھاراق ئىچىپ تازا قىزىۋالغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇلارنىڭ ئالىتاغىل ئاۋازلىرى بارگاھقا يېقىنلاپ كېلەتتى .

ئىككىنچى تەرەپتىن كەلگەن قىيقاس - چۇقانلىق قىيان بىر-بىرىگە دەھشەتلىك ئۇرۇلدى ، قىلىچ ۋە نەيزىلەردىن چاقماق چېقىپ ، تۇپەك مىلتىقلاردىن گۇلدۇرلىدى . جەڭ باشلانغىلا ئۆزىنى تۇتالماي قىزىپ كېتىدىغان ئەلاخان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىدا قىلىچىنى ھاۋادا ئويناتىپ ، جەڭگە يولۇاستەك ھۆركىرەپ كىرىپ كەتتى .

«كىرىپ بىر تەرەپتىن ئەمىرى زامان ،
يەنە توختى ئاخۇن جاھان پەھلەۋان .»①

توختى ئاخۇن ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئىنىسى بولۇپ ، كېيىنكى جەڭلەردە ئۇنىڭ داڭقى چىقىپ ، باتۇرلۇقى ئېغىزلاردا سۆزلەندى . بۇ جەڭدىمۇ ئۇ ، كۇرە چېرىكلىرى ئىچىگە بىرىنچى بولۇپ بۆسۈپ كىرىپ ، چاپ - چاپقا ئۆتتى ، ھەش - پەش دېگۈچە ئۇنىڭ قىلىچى قىزىل قان بىلەن بويالدى .

كۇنچىقىش تەرەپ ئاستا ئاقىرىشقا باشلىدى . ئۇپۇقتا نۇرلۇق چولپان يۇلتۇزى كۆرۈندى . ئۇ ئېتىزلىقلار ، دەل - دەرەخلىكلەر ئارىسىدا بولۇۋاتقان قانلىق جەڭگە ، ئالتۇن كىرپىكلىرىنى قېقىپ قورققاندەك قارايتتى .

جەڭ بارغانسېرى كۇچىيىۋاتاتتى . گۇل - گىياھ ۋە يەر ئۆلگەنلەرنىڭ قىزىل قېنى بىلەن بويىلىۋاتاتتى . يارىدارلارنىڭ ئىڭراشلىرى جەڭ بولۇۋاتقان دالىنىڭ ھەممىلا يېرىدىن ئاڭلىنىاتتى . كۇرە چېرىكلىرىمۇ جان - جەھلى بىلەن قوزغىلاڭچىلارغا قارشى قاتتىق جەڭ قىلىۋاتاتتى .

ئۇپۇق گويا تۆكۈلگەن قانلاردىن قىزارغاندەك گۇلگۇن رەڭگە كىردى . ئۇزۇن ئۆتمەي ، چوغ رەڭلىك قۇياشمۇ يەر ئاستىدىن

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 30 - بەت .

كۆتۈرۈلۈپ ئۇپۇققا چىقتى . ئۇ ۋە ھەممەيلەن جەڭ بولۇۋاتقان دالىغا تىكىلدى . لېكىن ، بۇنداق جەڭلەرنى دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە تالاي ـ تالاي كۆرگەن قۇياش ئاستا ـ ئاستا ئۆز رەڭگىگە كىرىپ يۇقىرى ئۆرلەشكە باشلىدى .

كۈرە چېرىكلىرى سان جەھەتتىن قوزغىلاڭچىلاردىن ئاز بولۇپ ، ئاخىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي قالدى . ئۇلار ئاستا ـ ئاستا چېكىنىشكە باشلىدى . بۇنى كۆرۈپ دەل ـ دەرەخلەر ئارىسىدا تۇرغان ئاتلىق ، پىيادە قوزغىلاڭچىلار قىيقاس ـ چۇقان بىلەن ھۇجۇمغا ئاتلاندى . چېرىكلەر ئەمدى ئالدى ـ كەينىگە قارىماي سېپىل دەرۋازىسىغا قاراپ قاچتى . قوغلاپ كەلگەن ئاتلىقلار كۈرە چېرىكلىرىگە ئارىلىشىپ سېپىل ئىچىگە كىردى . پىيادە قوزغىلاڭچىلارمۇ يېتىپ كېلىپ ، قەلئە ئىچىگە گۈركىرىگەن قىيانەڭ ئاقتى .

«بۇياندىن كىرىپ توقەنەڭ بەگ ھەممە ،
كى بەل لەشكەرى مۇسىيار بەگ ھەممە .
ئەزىم شاھ ، ئەلىم شاھ ، ئەمىر شاھ ھەممە ،
مەمەت شاھ ، خوجا شاھ ، تۆمۈرشاھ ھەممە…
كى بىر كوچىدىن غۇلجا پەھلەۋانلارى ،
ئارائۆستەڭ دەلىرى جاۋانانلارى…
چۇلۇقاي ، بۆلۈكەي ، مازارلىق تامام ،
يەنە بارتوقايدىن تامام خاس ـ ئام .
يەنە قاش ، سۇپتاي بەھادىرلارى ،
كى قورغاس ئىلىنىڭ كى پۈر زۇرلارى .
كى تۇنگانى ئاخۇن چېرىكى تامام ،
كى يالغۇز ياغاچ ، كاندىن خاس ـ ئام…
شەھەرباغ ، قوغۇنچى ۋە قاينۇق ھەممە ،
جاغۇستاي ، دۇلاتۇ ، خوناخاي يەنە .

ئىككى بوغرالىق بىلەن غالجات ئىلى ،
ئاچانوقۇ ، شۇڭقار ، كەتمەن بېلى .
كى داردامتو بىرلە ئودۇنتۇ تېغى ،
دۇبۇن لەشكەرى كەلدىكى ئەنبۇھ تېخى…
كى نەئرە جىگەربەند چېكىپ ھاي ـ ھۇي ،
ننچۇك تەك بولۇر ئەجدىھا بىرلە ئۇي …
كى قانغا بويالىپ ، بولۇپ لالە رەڭ ،
كى بىر كېچە ـ كۈندۈز قىلىپ سەخنى جەڭ . » ①

مىن جاڭجۇن ئۆزىگە ئوت قويۇپ ئۆلۈۋالدى ، قوزغىلاڭچىلار جاڭجۇن مەھكىمىسى ۋە باشقا ئورۇنلاردىكى بايلىقلارنى خالىغىنىچە ئالدى ، ئەمىر ئەلاخان ئۇلارنى توسۇمىدى .

تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى باشقۇرىدىغان جاڭجۇن مەھكىمىسى ئورۇنلاشقان كۈرە 1867 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا قوزغىلاڭچىلار قولىغا ئۆتتى…

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 31 ـ بەت .

ئون بەشىنچى باب

ئاخۇنۇم بىلەن سىڭار كۆزنىڭ تەقدىرى

كۈرە ئېلىنغاندىن كېيىن ، دەرھال قوشۇنلارنى رەتلەپ ، سۈيدۈڭ - قورغاسلارغا يۈرۈش قىلىپ ئىلى ۋادىسىنى ئىشغال قىلىش كېرەك ئىدى . لېكىن ، موللا شەۋكەتنىڭ نىيىتى ئۇنداق بولمىدى . ئۇ پۈتۈن ئىلى ۋادىسىنى ئىشغال قىلىشنى ئەمەس ، بەلكى كۈرە ئۇرۇشىدا ئابرۇيى ھەسسىلەپ ئۆسكەن ئەلاخاننى ئەمىرلىكتىن قالدۇرۇشنى ئويلىدى . موللا شەۋكەتنى توققۇزتارا ۋەقەسىدە تەدبىرسىز دەپ ھېسابلىغان قوزغىلاڭچىلار ئىلاجسىز ئۇنىڭغا بويسۇنۇپ كېلىۋاتاتتى ، بولمىسا ئاللىقاچان رايى قايتىپ بولغانىدى . ئۇلار ئۆز كۆڭلىدە ئەلاخاننى قوزغىلاڭغا باش قىلىشنى خالايتتى . موللا شەۋكەت بىلەن قوزغىلاڭچىلار ئەلاخان ھەققىدە ئەنە شۇنداق بىر - بىرىگە تۇپتىن ئوخشاشمايدىغان ئىككى خىل ئويدا بولۇۋاتقان كۈنلەردە ، ئاخۇنۇم : ئەلاخان گۇناھ ئۆتكۈزدى دەپ ئۇنى ئەمىرلىكتىن قالدۇردى . بۇ ئىش ئاخۇنۇمنى قالدۇرۇپ ، ئەلاخاننى ئۆزلىرىگە باش قىلىشنى خالايدىغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى...

قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى ، مۇبەشىلار موللا شەۋكەتنىڭ ئالدىغا توپ - توپ كىرىپ ، ئەلاخاننىڭ ئۆزلىرى بىلمىگەن گۇناھىنى تىلىدى . بىراق ئاخۇنۇم ئۇلارنىڭ

پـــكـرلـرىنى رەت قىلىپ ، ئۆزىنىڭ پەرماندا چىڭ تۇردى . خۇيزۇلارنىڭ چوڭلىرىدىن ياگۇر پالۋان باشلىق بىرقانچىلىرى كـــرىـپ ئـەلاخانىنى ئەمىرلىكتىن ئېلىۋەتمەسلىكنى ئۆتۈندى . خۇيزۇ مۆتىۋەرلىرىمۇ ئاخۇنۇمنىڭ يېنىدىن ئاچچىق يۇتۇپ يېنىپ چىقتى .

— نېمىدېگەن زۇۋان ئۇقمايدىغان تەرسا ئادەم بۇ ! — دېدى ئېگىز بويلۇق ياگۇر پالۋان موللا شەۋكەتنىڭ يېنىدىن يېنىپ چىقىۋېتىپ .

ئاسمان زەڭگەر رەڭدە ، قۇياش ئۇنىڭ يۈزىگە نۇرىنى سېپىپ جـۇلالانـدۇرۇۋەتـتـى . تـومۇز كۈنلىرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ، ئەتىگەندىن باشلاپلا ئىسسىق بولۇۋاتقان كۈنى ناشتىدىن كېيىن ، غۇلجا شەھىرىنىڭ چوڭلىرىدىن جالالىدىن خەلپەم ، مەنسۇر بەگ ، بەيتىللانىڭ ئىمامى مەشھۇر دامۇللام قاتارلىق ئوندىن كۆپ ئادەم ھـاكـــمـبـەگ مەھكىمىسىدىكى موللا شەۋكەتنىڭ ئىشخانىسىغا كەلدى .

ئـاخـۇنـۇم ئـاستـــغـا تـولـدۇرۇپ گـــلەملەر سېلىنغان ھـەشـەمـەتـلـىك ئىشخانىنىڭ كۈنپېتىش تۆرىدە ، قوش قەۋەت كۆرپىدە ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ ئالدىدىكى شىرە ئۈستىدە قېلىن بىر كـــتـــاب ئـېـچـــقـلـىق تۇراتتى . ئېچىلغان ئىشىكتىن كىرىپ كېلىۋاتقان جالالىدىن خەلپەمنى كۆرگەن موللا شەۋكەت ئورنىدىن تۇرۇپ ئاپئاق ساقاللىق خىزىرەڭ قېرىغان مويسىپىتنىڭ ئالدىغا قول باغلاپ كەلدى . ئۇ جالالىدىن خەلپەم بىلەن قول ئېلىپ كـۆرۈشـۈپ ، تـىنچلىق ـ ئامانلىق سورىدى ، خەلپەمنى ئۆزى ئولتۇرغان تۆر تەرەپكە تەكلىپ قىلغان ئاخۇنۇم قالغانلارغا قاراپمۇ قويمىدى .

جالالىدىن خەلپەم بىلەن موللا شەۋكەت قاتار ئولتۇردى ، قالغانلار سارايىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن ئورۇن ئالدى .

— ھەزرىتىم ! — موللا شەۋكەت يوغان سەللىلىك بېشىنى

جالالدىن خەلپەمگە بۇرىدى ، — بۇ ئىسسىقتا ئۆزلىرى نېمىگە ئاۋارە بولۇپ كەلگەندىلا ! ؟ ئادەملىرىدىن بىرىنى ئەۋەتىپ دېگەن بولسىلا بولاتتىغۇ ! ؟ — دېدى موللا شەۋكەت خەلپەمنىڭ شۇنچە كۆپ ئادەم بىلەن نېمىگە كەلگەنلىكىنى ئاللىقاچان بىلىپ بولغان بولسىمۇ ، بىلمەسكە سېلىپ .

— ھەي !... ئۆزۈمنىڭ ئىشى بولسا ، ئالدىلىرىغا كەلمەيتتىم . ئەل ـ يۇرتنىڭ غېمى ئولتۇرغۇزمىدى ، — دەپ ئالدىرىماي سۆز باشلىدى ئاپئاق ساقىلى مەيدىسىگە چۈشكەن ، چىرايى نۇرانە خەلپەم ، ئۇنىڭ ئاپئاق قاشلىرى تېگىدىكى قاپقارا كۆزلىرىدىن نۇر چېچىلاتتى ، بۇغداي ئۆڭلۇك چىرايىدىنمۇ نۇر ياغاتتى ، — ئاڭلىسام كۆپ يۇرت چوڭلىرى ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىقلىرى كېلىپ ئۆزلىرىگە دېگەن بولسىمۇ ، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى رەت قىلىپ ، ئەلا پالۋاننى ئېلىپ قالماپتىلا ! ئەلا پالۋان بولمىسا ، سىلى كۆرەنى ئالالايتتىلمۇ ؟ ! ئۇ غەلىبىلىك ئۇرۇش قىلالايدىغان دانا ۋە باتۇر ئادەم ! ئۇنىڭدەك بىرىنىڭ يانلىرىدا بولغىنى بىلسىلە ، بەختلىرى ! تېخى سۈيدۈڭ ، قورغاسلار ئېلىنمىدى ، ئەلاخان سىلىگە يەنىلا كېرەك ! بىز سىلىگە ، شۇنداقلا ئەل ـ يۇرتقا كۆيۈنۈپ ، پالۋاننى ئۆز يانلىرىغا قايتۇرۇپ كەلسىلە ، دەپ كەلدۇق !...

— ھەزرىتىم ، باشقا ھەرقانداق تەلەپلىرى بولسا سۆزسىز ئورۇندايتتىم ، رەنجىمىسىلە ، ئەلاخاننى يېنىمغا قايتۇرۇپ كېلەلمەيمەن ، ئۇ كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزدى ، — دېدى موللا شەۋكەت خەلپەمدىن كۆزلىرىنى قاچۇرۇپ ، شىرە ئۇستىدىكى كىتابقا قاراپ تۇرۇپ .

— پالۋان زادى نېمە گۇناھ ئۆتكۈزدى ؟

— ئۇنىڭ گۇناھىنى بىر ئۆزۈملا بىلىمەن !

— دېگىلى بولمايدىغان قانداق گۇناھتۇر ئۇ ؟

— رەنجىمىسىلە ، دەپ بېرەلمەيمەن !

جالالدىن خەلپەم ئەقىللىق ، كۆپنى كۆرگەن ، كۆپ ئوقۇغان ئالىم ئادەم بولۇپ ، موللا ناسىر ئەلەمدىن قالسىلا ، ئىلىدا ئالاھىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى . ئۇ موللا شەۋكەتنى ئوبدان چۈشىنەتتى . ئەلاخانىنى ئەمىرلىكتىن چۈشۈرۈۋەتكەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى بىلەتتى . ئەلاخاندا نېمە گۇناھ بولسۇن ! ؟ ئۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىدا مېڭىپ جەڭ قىلىپ ، كۇرەنى ئازاد قىلىشتا ئالاھىدە تۆھپە ياراتتى . نام ـ ئابرۇيى ئەل ـ يۇرت ئىچىگە باھار شامىلىدەك تارقىغان ئەمىر ، ئىچى تار ئاخۇنۇمنى ئەندىشىگە سېلىپ قويدى . ئەلاخان بولسىلا ، ھازىرقى ئورنىدىن ئايرىلىپ قالىدىغانلىقىنى بىلگەن موللا شەۋكەت ، ئۇنى ئەمىرلىكتىن قالدۇردى . ئەل ـ يۇرتنى ئىشەندۇرگۇدەك گۇناھ ئارتالمايدىغانلىقىنى بىلگەن مەككار ئاخۇنۇم : «گۇناھىنى ئۆزۈم بىلىمەن» دەپ ئوچۇق بىرنېمە دېيىشكە پېتىنالمىدى .

— ئاخۇنۇم ! — دېدى جالالدىن خەلپەم موللا شەۋكەتكە بۇرۇلۇپ قاراپ ، ئۇنىڭ قوپي كۆزلىرىدىن سەمىمىيلىك نۇرى تۆكۈلەتتى ، — ھەرقانداق بىر ئۇلۇغنىڭ يېنىدا دانا ۋە باتۇر ئادەملىرى بولمىسا ، ئۇزۇنغىچە ھۆكۈم سۈرەلمەيدۇ . ئەقىللىق ۋە جەسۇر يارەمچىلىرى بولغان ھاكىملار خاتىرجەم بولىدۇ . ئەلاخان سىلىگە ئەنە شۇنداق دانا ۋە قەيسەر يارەمچى بولالايدۇ . ئەگەر ئەلاخاننى يانلىرىغا دەرھال قايتۇرۇپ كەلمىسىلە ، ئەل ـ يۇرت سىلىدىن قول ئۈزىدۇ . سىلىنى ئۆزلىرىگە باش قىلغان ئەل ـ يۇرت ، يەنە سىلىنى باش بولۇشتىنمۇ قالدۇرالايدۇ ! بۇنىمۇ ئويلىسىلا ! بىز سىلىنىڭ غەملىرىنى يەۋاتىمىز ، ئەل ـ يۇرتنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ قالمىسۇن ، دەۋاتىمىز !...

— مېنىڭدىن رەنجىسىلىمۇ مەيلى ، ھەزرىتىم ، ئامالىم يوق ، ئەلانى قاشتىن ياندۇرۇپ كېلىپ ، يەنە ئەمىر قىلالمايمەن ! — دېدى موللا شەۋكەت ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋېلىپ .

جالالىدىن ھەزرەتنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغان بىغەرەزنىڭ ئۆز سۆزلىرىنى ئاڭلايدىغانغا كۆزى يەتمىگەن باشقىلار ئېغىز ئاچمىدى . ئاخىرى جالالىدىن خەلپەم ئورنىدىن تۇردى . قالغانلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ، موللا شەۋكەتنىڭ يېنىدىن ئاچچىق يۇتۇپ چىقىپ كەتتى...

* *

مەيلى سەن داڭقى چىققان باتۇر بول ياكى نام ـ شۆھرىتى قۇياش نۇرىدەك ئالەمگە تارقالغان دانا بول ، سېنىڭدىن ئەلنىڭ كۆڭلى قالسا ، بىر تېنىنگە ئەرزىمەيدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ قالسەن ! موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەنە شۇنداق بولدى .

مەيلى يۇرت چوڭلىرىنىڭ بولسۇن ، مەيلى خەلقنىڭ بولسۇن موللا شەۋكەتتىن كۆڭلى قالدى ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئاچچىقى كەلدى . ئۇلار ئاخۇنۇمنى قوزغىلاڭنىڭ باشلىقلىقىدىن قالدۇرۇپ ، ئەلاخان پالۋاننى ئورنىغا قويماقچى بولدى . شۇنىڭ بىلەن توپ ـ توپ يۇرت كاتتىلىرى ، خەلق ۋە قوزغىلاڭچىلار ئەلاخانىنىڭ يۇرتى قاشقا قاراپ ئاتلاندى . پالۋاننىڭ يېزىسى چوڭلار ، خەلق ۋە قوزغىلاڭچىلار تولۇپ كەتتى . ئۆي ـ ئۆيلەردە ، باغۇ بوستان ، دەل ـ دەرەخلەر سايىلىرىدە ئولتۇرغان ئادەملەر ئەلاخانغا ئۆز كۆڭۈللىرىنى ئېيتىشنىڭ ۋاقتىنى كۈتۈپ تۇراتتى . بۇ يەرگە سادىر پالۋانمۇ ، موللا بىلال شائىرمۇ كەلدى .

سادىر پالۋان بىرقانچە ئادەملەر بىلەن ئەلاخانىنىڭ ئۆيىگە كىردى . ئۇلار ئەلاخان بىلەن كۆرۈشۈپ ، ھال ـ ئەھۋال سوراشتى . قاتۇرۇق ئىشنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئەمىرگە قاراپ سۆز باشلىدى :

— ئۇكا ! دۇنيادا ئەل ـ يۇرتنىڭ ئىشەنچىسى ۋە ھۆرمىتىدىن ئۇلۇغ بەخت بولمايدۇ ، خۇشاللىق بولمايدۇ ! بۇگۈن خەلقنىڭ

كۆڭلى موللا شەۋكەتتىن قېلىپ ، سېنى ئۆزلىرىگە باش قىلىۋېلىشىنى خالىماقتا . سەھرايىڭغا كەلگەن خەلقنى كۆرۈۋاتقانسەن ؟ ! ئۇلار ساڭا : «بىز سىزنى ئۆزىمىزگە باش قىلدۇق ! » دەپ كۆڭلىنى ئىزھار قىلماقتا . ئۆز خەلقىنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئوغۇل ، ئۆز خەلقىنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرمايدۇ . مەن سېنى : خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغان خەلق ئوغلى ! دەپ بىلىمەن . قېنى ، تۇر ئورنۇڭدىن ، سۆيۈملۈك خەلقىمىزنىڭ ئالدىغا چىقايلى ! سەن ئۇلارغا ئۆز كۆڭلۈڭنى ئېيتقىن !...

قاڭرۇق ئەلاخاننى باشلاپ هويلا ئالدىغا چىقتى . دەرۋازا ئالدىغا توپلانغان خەلق خۇددى ئىلى دەرياسىدەك دولقۇنلايتتى .

ئادەملەر تەرەپ ـ تەرەپتىن ۋارقىرايتتى . تومۇز ئىسسىقىدا تەرلەپ ـ قىزىرىپ كەتكەن ئادەملەر كۆڭلەكلىرىنىڭ يېڭى بىلەن يۈز ـ كۆزلىرىنى ئېرتىپ توختىماي توۋلايتتى :

— ئەمدى بىزگە موللا شەۋكەتنىڭ كېرىكى يوق ! بىزگە سىز باش بولسىڭىز بولدى ، ئەلاخان !...

كۆزلىرى ياشقا تولغان ئەلاخان ئىككى قولىنى باغلاپ ، خەلققە ئېگىلىپ سالام قىلدى .

— رەھمەت ، رەھمەت ! — دەيتتى هاياجانلانغان ، لاچىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش ئېقىۋاتقان پالۋان قېيقاس — چۇقان كۆتۈرۈۋاتقان جانجىگەر قېرىنداشلىرىغا تىكىلىپ ، — ماڭا بۇنچىلىك ئىشەنچ ۋە هۆرمەت بىلدۇرگەنلىكىڭلاردىن تولىمۇ هاياجانلىنىپ ، نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەي قالدىم . ئۆيدە سادىرئاكام ماڭا : «مەن سېنى خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغان خەلق ئوغلى ، دەپ بىلىمەن ، راستتىنلا سەن خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئوغۇل بولساڭ ، خەلقنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرمايسەن ! » دېگەنىدى . مەن سىلەرنىڭ سادىق ئوغلۇڭلار ! سىلەر ئوتقا دېسەڭلار ئوتقا ، سۇغا كىر دېسەڭلار سۇغا كىرىشكە تەييارمەن !...

ئۇنىڭ سۆزى تېخى تۈگىمىگەنىدى . يۈگۈرۈپ كەلگەن ئادەملەر ئەلاخانىنى كۆتۈرۈۋالدى . ئۇلار كۆتۈرگەن پېتى ئۇزۇن كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە مىغىلداۋاتقان خەلقنىڭ ئىچىگە ئەكەلدى . خەلق پالۋاننى ئاسمانغا ئېتىپ ، ئۆزلىرىگە باش بولغانلىقىنى خىلىغچە مۇبارەكلىدى...

تۇنجى ھاكىمبەگ مۇساگۇڭ سالدۇرغان ھاكىمبەگ مەھكىمىسىنىڭ ئالدىدا قاشقا بارالمىغان خەلق دولقۇنلىناتتى . ھەر تەرەپتىن كۈلكە - چاقچاقلار ، چۇقانلار ياڭرايتتى . خىزىرىدەك چىرايى نۇرانە ، ئاپئاق ساقىلى مەيدىسىگە چۈشكەن جالالىدىن خەلپەم ، موللا مەشھۇر ئىمام باشلىق شەھەر چوڭلىرى ھەيۋەتلىك مەھكىمە دەرۋازىسىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە قاراپ تۇراتتى .

كۆيۈۋاتقان كۈن نامازدىگەرگە يېقىنلاپ ، بىلىنەر - بىلىنمەس سالقىن تارتىۋاتاتتى . دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى سالقىننى سەزگەندەك ، تۇيۇقسىز چۆچۈپ شىلدىرلاپ قوياتتى . ئاسمان بۇلۇتسىز بولۇپ ، كۆكۈچ رەڭدە جۇلالىناتتى .

ئادەملەر قىزىرىپ تەرلەپ كەتكەن بولسىمۇ ، يەڭ ۋە قولياغلىقلىرى بىلەن توختىماي يۇز - كۆزلىرىنى ئېرتىپ ، ئۆزئارا پاراڭلىشاتتى ، چاقچاقلىشىپ كۈلۈشەتتى . ئىلىنىڭ چاقچاق كۈلكىسىمۇ ئالاھىدە ، ئۇلار پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن قاقاقلاپ كۈلەتتى . ئىككى ئىلىنىڭ بىر يەردە بولۇپ قالسىلا ، چاقچاقلىشىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان . ئۇلار ھەتتا قەبرىستانلىقتىمۇ چاقچاقلىشىپ ، ئەرۋاھلارنى كۈلدۈرۈۋېتىدىغۇ ؟ بولۇۋاتقان قىزىق چاقچاقلاردىن كۆتۈرۈلگەن كۈلكە ئوتلۇق ھاۋانى دولقۇنلاندۇرۇپ ، يىراق - يېقىنلارغا كېتەتتى .

«كىلىۋاتىدۇ !» دېگەن تۇيۇقسىز چىققان جاراڭلىق ئاۋاز ، چاقچاق ، كۈلكە ۋە پاراڭلارنى سۇ سەپكەندەك توختىتىپ ، ھەممە

كۆزلىرىنى مەھكىمە ئالدىدىكى چوڭ كوچىنىڭ كۇنچىقىش تەرىپىگە قاراتتى . راست ، ئۇلار كۇتۇۋاتقان ئەلاخانىلار كېلىۋاتاتتى .

جالالىدىن خەلپەم ، موللا مەشھۇر ئىمام قاتارلىقلار ئادەملەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ ، يول ئۇستىگە چىقتى . ئادەملەر بۇ ھۆرمەتلىك چوڭلارغا باش ئېگىپ ، قول باغلاپ يول بەردى . ئەلاخان تېخى يېقىنلاپ كەلمەيلا ، قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ كېلىۋاتقان چىرايلىق ئېتىدىن چۈشۈپ ، ئېتىنى يېتىلەپ ماڭدى . ئۇنىڭ يېنىدىكىلەرمۇ ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ، چۈلۈۋرىدىن يېتىلەپ ، ئەلاخاننىڭ كەينىدىن ئەگەشتى .

پالۋان يېتىپ كېلىپ ، ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى تاشلاپ ، يۈگۈرۈپ دېگۈدەك جالالىدىن خەلپەمنىڭ ئالدىغا كەلدى ، ئۇ قول باغلاپ باش ئېگىپ سالام قىلىپ ، ھال ـ ئەھۋالىنى سورىدى ، دەرھال خەلپەمنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئۆتۈپ قولتۇقىدىن يۆلىۋالدى .

— سېنىڭ ، ئوغلۇم ، باش بولغىنىڭ جاھان ئىش بولدى . موللا شەۋكەت دېگەن بىر بولمىغان ئادەم ئىكەن ! نۇرغۇنلىغان ئەل ـ يۇرتنىڭ چوڭلىرى ئالدىغا كىرىپ ، سېنى قاشتىن قايتۇرۇپ كېلىپ ئەمىر قىلىش ھەققىدە ئېيتسىمۇ ، جاھىللىق بىلەن ئۆز پەرمانىدا چىڭ تۇرۇۋالدى . خەلق ئۇلۇغ ، ئاق ـ قارىنى ، ياخشى ـ يامانىنى بىلىدۇ . ئاخىرى موللا شەۋكەتتىن كۆڭلى قالغان خەلق ، سېنىڭ قېشىڭغا كەتتى . مەنمۇ باراي دېۋىدىم ، بىراق ، قېرىلىق ئانقا مىندۇرمىدى . سېنى قارشى ئالىمىز ! باش بولغانلىقىڭنى مۇبارەكلەيمىز !

جالالىدىن خەلپەمنىڭ سۆزلىرى ئەلاخاننى يەنە بىر قېتىم قاتتىق ھاياجانغا سالدى .

— رەھمەت ، ئاتا ! سىلىنىڭ ھازىر دېگەن سۆزلىرى ماڭا بىر ئۆمۈر ساۋاق بولىدىغان بولدى . راست ، خەلق ئۇلۇغ ، ئۇ ياخشى ـ يامانىنى ، ئاق ـ قارىنى ئايرىۋالالايدىغان دانا !

ھەر تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەن جاراڭلىق سادالار چوڭ كوچا ئاسمىنىدا ياڭرايتتى :

— ئەلاخانىڭ قوزغىلاڭغا باش بولغانلىقىنى مۇبارەكلەيمىز !

— ياشىسۇن ئەلاخان !...

بىردىنلا سەلكىن شامال يۈگۈرۈپ ، دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى شىلدىرلاپ كەتتى...

* *

مۇللا شەۋكەت قوزغىلاڭنىڭ باشلىقلىقىدىن قالدۇرۇلۇپلا قالماي ، يەنە موڭغۇل ئاقسۆڭەك قوشۇنلىرىنىڭ توققۇزتاراغا يېقىنلاپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ تۇرۇپ قوشۇن چىقارماي نەچچە يۈز توققۇزتارالىقنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە سەۋەب بولغان گۇناھى ئۈچۈن سولاقفا ئېلىندى . ئەلاخان ئەخمەتخان خوجىنى چاقىرتىپ كېلىپ : «ئەمدى سىز ، ئەي خوجام ، بىزگە دۇئا قىلىپ ، ئۆيىڭىزدە جىم يېتىڭ !» دەپ گۇناھىدىن ئۆتتى . ئەلاخانىڭ سىڭار كۆزنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈشى ، ئۆزى ئەسىرلىككە تەيىنلىگەن توختى ئاخۇنىنىڭ يۈزىدىن بولدى . ئەخمەتخان توختى ئاخۇنۇمغا تاغا بولاتتى . شۇنىڭ بىلەن سىڭار كۆز ئۆز يۇرتى چىغلىقمازارغا كەتتى .

قوزغىلاڭ جەريانىدا ئۇيغۇر ۋە خۇيزۇلار ئىتتىپاق بولدى . بىراق ، خۇيزۇلارنىڭ باشلىقى ياگۇر پالۋان ، پۈتۈن ئىلىنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانى بولۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كېلەتتى . ئۇ ئۆز ئارزۇسىنى ئەملگە ئاشۇرۇشقا سەۋەب تاپالماي ، ئۇيغۇرلار بىلەن بولغان ئىتتىپاقىنى بۇزالماي يۈرەتتى...

يۇلتۇز ۋە باشقا جايلاردىكى موڭغۇللار كۇرەنىڭ قوزغىلاڭچىلار قولىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، قاتتىق ھەسرەت چەكتى . ئۇلار : «دەرىخ ، ۋاداەرىخ ! كېچىكى

قۇرتلار بۇگۈن ئەجدىھا بولدى . ئەمدى بىزلەرنى دەم تارتىپ يۇتۇۋېتەرمۇ ؟ » دەپ قوزغىلاڭچىلاردىن قانداق قىساس ئېلىشنىڭ كويىغا چۈشتى . بەزى موڭغۇللار : «ھازىر قوزغىلاڭچىلار سۈيدۈڭنى ئېلىپ ، قورغاستا جەڭ قىلىۋاتىدۇ . سەھرا ـ كەنتلەردە قېرىلار ، خوتۇن ـ قىزلار ۋە بالىلارلا قالدى . ساقلايدىغان چېرىكلىرىمۇ ئاز . بىز ئاتلىنىپ سەھرا ۋە كەنتلەرگە ھۇجۇم قىلساق ، مال ـ دۇنياغا ئىگە بولۇپلا قالماي ، خوتۇن ـ قىزلىرىنى تۇتقۇن قىلىپ كېلىمىز . شۇنىڭ بىلەن ئۇلار داغى ھەسرەتتە قالىدۇ··· » دېيىشتى . شۇنىڭ بىلەن ئاغىياز[1] ۋە باشقا جايلارنىڭ موڭغۇللىرى بىرلىشىپ ، سەھرا ـ كەنتلەرنى بۇلاشقا ئاتلاندى .

«تەكەس بىرلە كەلدى بۇ قالماقلار ،
قوشۇلدى مۇڭا نەچچە ئايماقلار···
كى بىر كۈن ئىدى ۋاقىت ھاممام بۇغ ،
تەكەس ساربىدىن چىقتى چاڭ بىرلە تۇغ···
كى غالجاتدا مۇغ سوقۇش ئەيلەدى ،
بۇغالجات ئېلى تەركى ھوش ئەيلەدى···
كى ئەربىرلە خاتون كى نەچچەند تەنان ،
شەھىد بولدى بۇ كەنت ئارا بەردى جان .
بۇ غالجاتنىڭ مالى ـ مەنالىن ئالىپ ،
ئاغاياسقا كەتتى بۇ موغلار يانىپ .»[2]

موڭغۇللارنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشىغا ئۇچرىغان كەتمەن ، ئاچاناقۇ ، غالجات ئېلىنىڭ ئامان قالغان چوڭلىرى ئەلاخانغا خەت يېزىپ ، موڭغۇللارنىڭ ياۋۇزلۇقلىرىنى بايان قىلدى . يېڭىلا

① ئاغىياز — موڭغۇلكۆرەدىكى جاي ئىسمى .
② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 35 — 36 ـ بەتلەر .

سۈيدۈك ۋە قورغاسلارنى ئېلىپ كەلگەن پالۋان ، بۇ خەتنى ئوقۇپ غەزىپىنى باسالماي قالدى . ئۇ شۇ زامان ئاغىياز موڭغۇللىرىغا قارشى قوشۇن تارتىش قارارىغا كەلدى . مېھرىدىن مىڭبېشى نۇرغۇن قوزغىلاڭچى قوشۇن بىلەن بېرىپ ئاغىياز موڭغۇللىرىنى باستۇرۇپ غەلىبە قىلىپ قايتتى .

يۇلتۇز ۋە باشقا جايلاردىكى موڭغۇللار ئاغىياز موڭغۇللىرىنىڭ تەقدىرىنى ئاڭلاپ ، كېڭەش ئۆتكۈزدى : كۆكشۇن ئامبالىنى باش قىلىپ ، كۈنەسىنىڭ تۆمۈرلۈك دېگەن يېرىگە ھەرقايسى ئورۇنلارنىڭ قوشۇنلىرى يىغىلىپ ، غۇلجىغا قاراپ ئاتلىنىدىغان بولدى . بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئەلاخان ۋە ئەمىر توختى ئاخۇنلار قوشۇنلارنى باشلاپ ، كېلىۋاتقان موڭغۇللارغا قارشى ئاتلاندى . ئۇلار سىنتايغا كېلىپ ، بارگاھ قۇرۇشىغا ، موڭغۇللاردىن مەكتۇپ كەلدى . ئەلاخان بۇ مەكتۇپنى ئوقۇپ ئولتۇرغان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . ئۇنىڭ لاچىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرى چاقناپ ، چىرايى غەزەپتىن يالقۇن چاچتى .

موڭغۇللار خېتىدە : بىزنىڭ لەشكەرلىرىمىز يامانىنىڭ يامىنى ، بارسىلا سىلەرنى تارمار قىلىدۇ ، ياخشىسى :

«كى ئالدىمغا تېزرەك كېلىپ يالبارىڭ ،
كى ئالتۇن ـ كۈمۈش ، ياخشى قىزلار بېرىڭ ! »①

دېگەنلەرنى يازدى .

ئەلاخان بىلەن توختى ئەمىر قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنى دەرھال ئاتلاندۇرۇپ موڭغۇللارغا ھۇجۇم قىلدى . جەڭ تولىمۇ كەسكىن

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 35 ـ ، 36 ـ بەتلەر .

بولدى .

«كى باران سۈيىدەك بولۇپ ئاقتى قان ،
كى بىرنەچچە قالماق قۇتۇلدى ئاران .»①

قوزغىلاڭچى قوشۇنلار موڭغۇللارنى بىر كېچە - كۈندۈز قوغلاپ ، ئاخىرىدا غەلىبە قۇچۇپ قايتتى . بۇ جەڭگە ياگۇر پالۋان ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن قاتناشتى...

ئەلاخان ئۆزىنىڭ ئىشخانىسىدا قوش قەۋەت كۆرپىدە ئولتۇرۇپ قانداقتۇر بىر ئىشنى ئويلاۋاتتى . ئۇنىڭ بېشىدا بېغىررەڭ مانچېستېر دوپپا ، ئۇچىسىدا چۈنچەن پەشمەت بولۇپ ، ئىككى مەڭزىدىن قان تېمىپ تۇراتتى ، چىرايلىق ياسالغان قاپقارا بۇرۇتىنىڭ ئىككى ئۇچى ئۇستىگە قايرىلىپ ، تېخىمۇ چىرايلىق كۆرۈنەتتى ، ئۇچلۇق ئېڭىكى پاكىز قىرىلغان بولۇپ ، قارا قاشلىرى تېگىدىكى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن خىيال چېچىلاتتى . شۇ چاغدا ئىشىكنى چېكىپ ياش مۇلازىم يىگىت كىرىپ ، تاپسىدىلا قول باغلاپ تۇرۇپ ، ياگۇر پالۋانىنىڭ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى .

— كىرسۇن ! — دېدى ئەلاخان خىيالىنى توختىتىپ ، بېشىنى كۆتۈرۈپ .

مۇلازىم يىگىت چىقىپ كېتىپ ، هايال بولماي بېشىغا ئاق يىپەك دوپپا ، ئۇستىگە ئېتىكى تىزىغا كېلىدىغان قارا پەشمەت كىيگەن ، ئېگىز بويلۇق ، قاشلىرى ئىنچىكە ، كۆزلىرى يوغان ، ئىنچىكە بۇرۇتلۇق ، سىم ساقاللىق ياگۇر پالۋان ئىشىكتىنلا سالام قىلىپ كىرىپ كەلدى . ئەلاخان ئورنىدىن تۇرۇپ ، مېهمان

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 36 - بەت)

بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ قىزغىن كۈتۈۋالدى . ئىككىسى بىر - بىرىدىن ئۇزۇلدۇرمەي ھال - ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن ، ئەلاخان خۇيزۇلارنىڭ پالۋانىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى . ئۇلار ئولتۇرغاندىن كېيىنمۇ يەنە تىنچلىق - ئامانلىق سوراشتى . گەرچە ياگۇر پالۋاننىڭ چىرايى ئوچۇق كۆرۈنسىمۇ ، تېگىدە بىر سىرلىق رەنجىش كۆرۈنەتتى ، ئۇنىڭ سۆزلىرىمۇ ئوچۇق - يورۇق چىقىۋاتقاندەك قىلسىمۇ ، كۆڭۈل ئاغرىنىشى سېزىلەتتى .

— ھە ... پالۋان ، مۇبارەك قەدەملىرى بىز تەرەپكە يېتىپ قاپتىغۇ ، بىرەر مۇھىم ئىش بارمىدى ؟ — دېدى ئەلاخان ياگۇرغا خۇش چىراي قاراپ .

— ياق ، ئالاھىدە مۇھىم ئىشىممۇ يوق ، ئۆزۈم سالام بېرەي دەپ كەلدىم ، — دېدى ياگۇر پالۋان سول كۆزىنى سەل - پەل قىسىپ .

ئىككىسى بىردەم تاغدىن - باغدىن سۆزلىشىپ ئولتۇردى . ياگۇر ئاخىرى كۆڭلىدىكى گېپىنى دېيىشكە تەييارلىنىپ بىر قىسقا يۆتىلىۋالدى :

— ئەلاخان ! بۇ قېتىمقى موڭغۇللارغا قارشى جەڭدە ، بىز موڭغۇللاردىن نۇرغۇن ئولجا ئالدۇق ، شۇنداققۇ ؟ ! — دېدى ياگۇر پالۋان ئەلاخانغا جىددىي تىكىلىپ ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ئەمدى بايىقى رەنجىش ۋە ئاغرىنىشلار ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئەلاخان ياگۇر پالۋاننىڭ سۆزلىرىدىن ئەجەبلەنگەندەك ئۇنىڭغا قارىدى :

— ئالغان ئولجىمىز ئاز ئەمەس ، بۇنى سۇرۇشتۇرۇپ قاپسىزغۇ ، پالۋان ؟ ...

— مېنىڭ لەشكەرلىرىم ، بىزگە ئولجا ئاز تەگدى ، دەپ ، ئەلاخان ، ئۆزلىرىدىن رەنجىۋاتىدۇ .

— ئاز تېگىپ قالغان بولسا ، ياگۇر پالۋان ، كېمىنى

تولدۇرۇپ بېرەي ! بۇ بىر كىچىك ئىش بىزنىڭ بىللە قان تۆكۈپ ، بىللە قۇربان بېرىپ ، بىللە جەڭ قىلىپ كەلگەن دوستلۇق مۇناسىۋىتىمىزگە زادىلا تەسىر يەتكۈزمىسۇن ! ئىناقلىق ، دوستۇم ، ھەممىدىن ئەلا ! مەن ھازىرلا خەزىنە بېگىنى چاقىراي ، سىلەر تەلەپ قىلغان نەرسىلەرنى تولۇقى بىلەن بەرسۇن !

ياگۇر پالۋان ئىشىنىڭ بۇنداق ئوڭۇشلۇق ھەل بولىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلىمىغانىدى . ئۇ : «پالۋان بىزنىڭ تەلەپ قىلغان نەرسىلىرىمىزنى ئاسانلىقچە بەرمەيدۇ ، نۇرغۇن تالاشلاردىن كېيىن بىر قىسمىنى بېرىشى مۇمكىن» دەپ ئويلاپ كەلگەچكە ، ئەلاخانىڭ كەڭ قورساقلىقىدىن ھەيران قېلىپ ، نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى . ئۇ ئىلى ۋادىسىنىڭ ھوقۇقىنى ئىگىلەش ئارزۇسىدا دەيدىغان سۆزلىرىنىمۇ دېيەلمەيدىغانلىقىغا قاتتىق ئەپسۇسلاندى .

— مەن ئۆزۈمنىڭ خەزىنىچى بېگىمنى ئەۋەتەي ، ئۇ سىزنىڭ خەزىنىچى بېگىڭىز بىلەن كېلىپ كۆرۈشسۇن !...

— بولىدۇ . مەن خەزىنىچى بېگىمىزگە ئېيتىپ قويايى !...

— خوش ، مەن قايتاي ! — دېدى ياگۇر پالۋان ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ، — بىمەھەل كېلىپ ۋاقتىڭىزنى ئالدىم !

— چۈشمۇ بولۇپ قالاي دېدى ، ئۆيگە بېرىپ كېتىڭ ! — دېدى ئەلاخان ئورنىدىن تۇرۇپ ، ياگۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ .

— خۇدايىم بۇيرۇسا بىر كۈنى ئالاھىتەن كېلىپ مېھمان بولۇپ كېتىمەن !

— ئەمسە ، مەن سىزنى كۈتىمەن !

— بولدى ، تۇرۇپ قېلىڭ ، ئەلاخان .

پالۋان ياگۇرنى ئىشىككىچە كېلىپ ئۇزىتىپ قويدى...

*　　*

يەنە بىر قېتىم ئۆتۈپ كەتتى .

«كۈنى يىل باشى كەلدى نەۋرۈز ئولۇپ ،
سەمەن زارلىق ئارا ئەفرۈز ئولۇپ .
چىمەن غۇنچەسى ئاچىلۇر چاغلادى ،
زەبان بۇلبۇلى سايراماق خاھلادى··· »①

نورۈز ئۆتۈپ ، باھار ئەمدىلەتتىن باشلىنىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، توختى ئاخۇن ئەمىر ئەلاخاننىڭ ئۆيىگە كەلدى .

قۇياش گويا بىر كۈنلۈك سەپىرىنى تۈگىتىپ ، ئۆز ئارامگاھىغا ئالدىراپ كىرىۋاتقان ، ئىككى چەتتىكى تاغلار ، دالىلار ۋە باغلار ، دەل ـ دەرەخ ، زېمىندىن يېڭىلا چىققان گىياھلار چوغ رەڭلىك ھال شەلپەر يېپىنىپ ، ئاجايىپ چىرايلىق بىر رەڭدە جۇلالىنىاتتى .

يېڭىلا مەھكىمىدىن كەلگەن ئەلاخان ئەمىرنى قىزغىن كۈتۈۋېلىپ ، ياسىداق مېھمانخانىغا باشلىدى . ئىككىسى ھال ـ ئەھۋال سورىشىپ ، ئۇياقتىن ـ بۇياقتىن پاراڭلىشىپ ئولتۇردى . مۇلازىم يېگىت مىس ئاپتۇۋا بىلەن چىلاپچىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ ئۇلارنىڭ قوللىرىغا سۇ قۇيدى ، ئارقىدىن شىرە قويۇپ ، داستىخان سېلىپ ، بىر جانان تاۋاقتا ئوستىگە قېزا ۋە سۇرلەنگەن گۆش بېسىلغان ، خۇشبۇي پۇرىقى تارقىلىپ تۇرغان پولۇنى كۆتۈرۈپ كىرىپ شىرەگە قويدى . زەنجۇل سېلىنغان پولۇ ئات مېيىدا قىلىنغان بولۇپ ، ئىنتايىن

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 39 ـ بەت .

ئـــسسق هېـسابلـسناتتى .

«ئەمـر ئالدىدا قويدى بۇ ئاشـنى ،
يېدى كۆپ كۆتەرمەي ئەمـر باشنى .
بۇ ئاشنىڭ مـزاجى ئىدى كۆپ ئىسسىغ ،
ئەمـر تويغۇچە يەپ كېكەردى ساسىغ .»①

داسـتـىخانلار يىغىلىپ ، مۇلازىم يىگىت يەنە قوللارغا سۇ ئالدى . ئەلاخان بىلەن توختى ئاخۇن قوللىرىنى پاكىز يۇيۇپ ، ئېغىزلىرىنى چايقاپ ، ئاچچىق دەملەنگەن چاينى ئىچىپ ئولتۇرۇپ پـاراڭغا چۈشتى . ئۇچ شام يېنىۋاتقان چىرايلىق مىس شامدان شىرە ئۈستىدە خۇددى ئۇچ تال سىرىق گۈل چىلانغان گۈلدانغا ئوخشاپ تۇراتتى . ئەمـر دەيدىغان سۆزلىرىنى تۈگىتىپ ، ئەلاخان بىلەن خوشلىشىپ ئورنىدىن تۇردى .

«ئەمـر بولدى ئول دەم ئۆيىگە راۋان ،
شۇ كەم ئاغرىدى بولدى باشى گەران .»②

ئۇ ئۆيىگە كېلىپلا بولالمىدى . بېشى ئاجراپ كېتىدىغاندەك قاتتىق ئاغرىپ ، ئەمىرنى قاقشىتىۋەتتى . ئايالى ئاق لۆڭگىنى سـوغـۇق سۇغا چىلاپ پېشانىسىگە قويسىمۇ قىلچىلىك پايدىسى بولمىدى . توختى ئاخۇن گاھ قىزىپ ، گاھ مۇزلاپ ، ھېلىلا جېنى چىقىپ كېتىدىغاندەك ھالەتكە كېلىپ قالدى . ئۇ ئىڭراپ يېتىپ : ئەلاخان ماڭا زەھەر بېرىپتۇ ، دەپ ئويلاپ قاتتىق گۇمانلاندى .

---

①غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 39 ـ سان .»
② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 39 ـ بەت .

كېچىلەپ كەلگەن تېۋىپلارنىڭ دوربىسى سەھەرگە يېقىن توختى ئاخۇننىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كەلتۈردى...

ئۇ چۈشكە يېقىن ئويغىنىپ ، كېچە تارتقان ئازابىنى ئەسلىدى . توختى ئاخۇن ئۆزىنى ئەلاخاندىنمۇ ئەقىللىق ۋە باتۇر ھېسابلايتتى . بۇ ئوتتۇرا بويلۇق ئادەم ئەلاخان بىلەن دېمەتلىك بولۇپ ، يېقىن دوستلاردىن ھېسابلىناتتى . ئەمىر ئۆزىگە كېلىدىغان ئامەتنى ئەلاخانغا كەلتۈرگەن قارىغۇ تەقدىردىن ئاغرىناتتى . بۇ خىيال كۆڭلىگە كەلسىلا ، كۆڭلى غەش بولۇپ ، چوڭقۇر ئۇھ تارتاتتى .

«بەلكىم ، مېنىڭ ئويۇمنى ئەلاخان بىلىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن . مەن بەزى گەپ ـ سۆز ۋە ھەرىكەتلىرىمدە سەزدۈرۈپ قويغان بولۇشۇم ئېھتىمالغا يېقىن . شۇڭلاشقا ئۇ ، ماڭا زەھەر بېرىپ ، مېنى كۆزدىن يوقاتماق بولغان... » دېگەنلەرنى ئويلىغان ئەمىر ، ئەخمەتخان خوجىنى ئەسلەپ قالدى .

سىكار كۆز توختى ئاخۇننىڭ ئانىسىنىڭ ئىنىسى بولۇپ ، بېقىپ چوڭ قىلغان ئاتا ئورنىدىكى ئاتىسىمۇ ھېسابلىناتتى . ئۇ تاغىسىغا مەكتۇپ يېزىپ ئەلاخاننىڭ ئۆزىگە زەھەر بەرگەنلىكىنى ئېيتماقچى بولدى...

ئەمىرنىڭ مەكتۇپى قولىغا تېگىشى بىلەنلا خوجا تەرەپ ـ تەرەپكە چېپىپ : «ئەلاخان توختى ئاخۇنغا زەھەر بېرىپتۇ... » دېگەن گەپنى تارقىتىۋەتتى . شۇنىڭ بىلەن بىر مەزگىل جىم ياتقان ئەخمەتخان يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ ، چىغىلىقمازار ، ئارائۆستەڭ ۋە قاشلاردىن بىر تۈركۈم بۆك ئال دېسە باش كېسىدىغانلارنى يىغىپ شەھەرگە ئاتلاندى .

ئۇ ئۆز ئادەملىرى بىلەن كۆز باغلانغاندا شەھەرگە كىلىپ ، سىپىلىنىڭ سۇ دەرۋازىسىدىن كىردى . ئۇ ئالدى بىلەن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنى سولاقخانىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىش ئويىغا

كېلىپ ، موللا ناسىر ئەلەم يانقان سولاقخانا ئالدىغا كەلدى . ئۇ ئادەملىرى بىلەن ئىچىدىن ئېتىلگەن سولاقخانا دەرۋازىسىنى چېقىپ كىرىپ ، قىزىل قىيامەت قىلىۋەتتى . كېچىدە قارايدىغان گۈندىپاي ۋە قاراۋۇللارنىڭ كۆپىنى ئۆلتۈرۈپ ، موللا شەۋكەتنى قۇتۇلدۇردى . قىزىل يۇزى سارغايغان ، قويۇق بۇرۇت ـ ساقالى ئۆسۈپ تېخىمۇ چاڭگىلاشقان ئاخۇنۇمنى باغرىغا باسقان سىڭار كۆز ، بۇ يەردىن چىقىپ ئادەملىرى بىلەن بىللە ھاكىمبەگ مەھكىمىسىگە يول ئالدى .

ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلايتتى . يېڭىلا يېغىپ ئۆتكەن يامغۇر ئەمدىلەتىن قۇرۇغان يوللارنى خېلىلا پاتقاقلاشتۇرۇپ ، ئاتلارنىڭ ئايىغىدىن لاي چاچرىتاتتى . خوجىلار كەلگەندە ، مەھكىمە دەرۋازىسى ئاللىقاچان تاقىلىپ ، ئەلاخان ۋە باشقا ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى ئۆيلىرىگە كېتىپ ، بۇ ھەشەمەتلىك ھويلىدا ئېغىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى .

— ئاخۇنۇم ، — دېدى خوجا يېنىدا تۇرغان موللا شەۋكەتكە قاراپ ، — ئەلاخاننىڭ ئۆيىگە بارايلى . ئۇنىڭ ئۆيىدە بولسا ئىككى ـ ئۈچ قاراۋۇل ـ مۇھاپىزەتچىلىرى باردۇر ؟ ! ھازىر ئۇنىڭ ھارام جېنىنى ئالمىغان ئەڭ ياخشى پەيت . سىلى قانداق قارايدىلا ! ؟

— بولىدۇ ، خوجام ! — دېدى موللا شەۋكەت ئېگىز بويلۇق سىڭار كۆزگە چاڭگا بۇرۇت ـ ساقاللىق ئېگىكىنى كۆتۈرۈپ قاراپ .

— قېنى ، يىگىتلەر ، ئېتىمىزنىڭ بېشىنى ئوردا مەھەللىسىگە بۇرايلى...

قىيقاس — چۇقان بىلەن بىر توپ ھەددىدىن ئاشقان ھۇررەكلەر قاراڭغۇ كېچىدە ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ ئەلاخاننى ئۆز ئۆيىدە ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ماڭدى .

* *

ئوتتۇرىدىكى شىرەدە ئۇچ شام يېقىلغان مىس شامدان تۇراتتى . ئەلاخان تامىقىنى يەپ بولۇپ ، ئايالى ۋە بالىلىرى بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى . شۇ چاغدا ئىشىكتىن كۆزلىرى چىقىپ كېتەي دەپ قالغان مۇلازىم يىگىت ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كىرىپ كەلدى .

— ئۆزلىرىنى ، — دېدى ئۇ دۇدۇقلاپ ، — بېگىم ، ئەخمەتخان خوجام بىر توپ ئادەملەر بىلەن ئۆلتۇرگىلى كېلىۋېتىپتۇدەك ، دەرھال بىر يەرگە يوشۇرۇنغان بولسىلا !

— سىڭار كۆز مېنى ئۆلتۇرگىلى كېلىۋېتىپتۇمۇ ؟ ! ياخشى ، كەلسۇن ! قانچىلىك ئادىمى باردەك ؟

— بىلەلمىدىم . بىرەيلەن كېلىپ ، خوجىنىڭ ھاكىمبەگ مەھكىمىسىگە بېرىپ ، سىلىنى ئۇ يەردىن تاپالماي ، ئۆيلىرىگە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدى .

ئەلاخان ئورنىدىن تۇردى .

— سەن چىقىپ ، ھويلىنىڭ دەرۋازىسىنى تاقىۋەتكىن . ھويلىدىكى مۇھاپىزەتچىلەر ۋە بارلىق ئەركەكلەرنى بىر يەرگە يىغقىن ، مەن ھازىرلا چىقىمەن .

ئۇ رەڭگىرويى ئۆڭگەن ئايالى ۋە قورقۇپ يىغلىشىۋاتقان ئوغۇل ـ قىزلىرىغا قاراپ ئاغزىنى ئاچتى :

— قورقماڭلار ، ئاتاڭلارغا ھېچنېمە بولمايدۇ . مەن دېگەن ئىككى تۇگمەن تېشىنىڭ ئارىسىدىن پۈتۈن چىققان ئادەم ! ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى مەھكەم ئېتىپ ، مەن كەلمىگۈچە ھەرقانداق ئادەمگە ئېچىپ بەرمەڭلار ! — ئۇ كىچىك ئوغلىنىڭ ماڭلىيىغا سۆيۈپ ، قىلىچى ئېسىقلىق تۇرغان قوزۇقتا قاراپ ماڭدى . ئۇ تېرە بەلۋاغىنى بېلىگە باغلاپ ، خېلىدىن بېرى تۇتمىغان قىلىچىنىڭ سېپىنى تۇتۇپ قويدى…

ئۇ ئۆيدىن چىققاندا تۇيۇقسىز ئۇنىڭ ئالدىغا بىر ئايال كېلىپ توختىدى . ئۇ ئايالنىڭ يېنىدا تۇراتتى . پالۋان يېشىدىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى .

— سەن ، — دېدى ئۇ ، يېنىغا قىلىچ ئاسقان قەددى - قامەتلىك مۇھاپىزەتچىسىگە قاراپ ، — دەرھال بېرىپ مەھكىمىنىڭ مۇھاپىزەتچى قوشۇنىنى باشلاپ كەلگىن !

— خوپ ! — دېدى - دە ، مۇھاپىزەتچى ئېغىلغا كىرىپ ، بىر ئاتقا توقۇم سېلىپلا مىنىپ ، مۇلازىم يىگىت ئېچىپ تۇرغان دەرۋازىدىن قۇيۇندەك چىقىپ كەتتى .

— سىڭار كۆزلەر كۆپ بولسا ، يىگىرمە - ئوتتۇزدۇر ، بىز ئۇلارنى ھويلىغا كىرگۈزمەي كوچىدىلا تۇتۇپ تۇرساق ، مۇھاپىزەتچى قوشۇن يېتىپ كېلىدۇ . ئۇ چاغدا بىرىنىمۇ قاچۇرماي ، ھەممىنى تۇتۇۋالىمىز !...

كۆپ ئۆتمەي ئەخمەتخانلار دەرۋازىسى ئالدىغا يېتىپ كېلىپ توختىدى . ئۇلارنىڭ قىيىقاس - چۇقانلىرى بۇ شەھەر ئىچى مەھەللىسىنى ياڭرىتىپ ، كېچىنى چۆچۈتۈۋەتتى . قارىيىپ كۆرۈنگەن ئاسمان گۈمبىزىدە سان - ساناقسىز يورۇق يۇلتۇزلار ئالتۇن كىرپىكلىرىنى قېقىپ چاقنايتتى . شەھەرنىڭ شىمالىدىكى تاغلاردىن ئۇچۇپ كەلگەن بەڭۈاش شامال دەل - دەرەخلەرنىڭ بىخلانغان شاخلىرىنى ئاستا سىلكىپ قېچىپ كېتەتتى .

ئەلاخان قىلىچىنى سۇغۇرۇۋېلىپ ، يوغان ئاق دەرۋازىنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى . قالغان ئاەملىرىمۇ ھويلىنىڭ كوچا تەمى يېنىغا بېرىپ ، قولىدىكى قوراللىرىنى چىڭ تۇتقان ھالدا ، كەلگەنلەر تامدىن چۈشۈشى مۇمكىن ، دېگەندەك قاراپ تۇردى .

— دەرۋازىنى سۇندۇرۇپ ئېچىڭلار ! — دېگەن خوجىنىڭ بوم ئاۋازى ئاڭلاندى . بىرقانچە ئادەم تەڭلا كېلىپ دەرۋازىغا

ئۇرۇلدى . لېكىن يوغان لىم تىرەپ قويۇلغان دەرۋازىنى ئاچالمىدى .

— دەرۋازىنىڭ كەينىگە لىملار تىرەپ قويۇلغاندەك قىلىدۇ ! — دەپ بىردەك چۇرقىرىشىپ كەتتى دەرۋازىغا ئۆزلىرىنى يېنىچە ئۇرغانلار .

— تۇپەك مىلتىق بىلەن ئېتىڭلار ! بىرەر يېرى سۇنسا ، ئاندىن كېڭەيتىپ سۇندۇرۇۋەتكىلى بولىدۇ ! — دېدى يەنە سىڭار كۆز . كەينى ـ كەينىدىن ئېتىلغان تۇپەك مىلتىقنىڭ ئوقلىرى دەرۋازىنىڭ قانىتىنى تېشىپ ئۆتۈپ كەتتى . ئويماقتەك تېشىلگەن تۆشۈكلەرنى كېڭەيتىپ ، دەرۋازىنى سۇندۇرغىلى زادىلا بولمايتتى .

— بىرلا يول ، تامدىن ئارتىلىپ هويلىغا چۈشەيلى ! — دېدى قاراپ تۇرغان بىرەيلەن ۋارقىراپ .

— بولىدىغان ئىقىل ! قېنى ، باتۇرلىرىم ، تامغا چىقىڭلار ! — ۋارقىرىدى خوجا بار ئاۋازى بىلەن . ئۇنىڭ ئاۋازىدىن تازا تىتىـ تىت بولۇۋاتقانلىقى بىلىنەتتى .

بىرقانچىسى تامنىڭ يېنىغا كېلىپ ئېڭىشىپ تۇردى ، يەنە بىرقانچىسى ئېڭىشىپ تۇرغانلارنىڭ دۇمبىسىگە چىقىپ ، تامغا ئېسىلدى . تام تۆپىسىگە چىققان بىرىنچى كىشى هويلا ئىچىگە قاراشقىمۇ ئۇلگۈرەلمىدى . ئېتىلغان تۇپەك مىلتىقنىڭ ئوقى ئۇنى «ۋاي !» دەپ چىرقىرىتىپ كوچا تەرەپكە ئۇچۇرۇپ چۈشۈرۈۋەتتى .

— چىقىڭلار ! هەممىڭلار يوپۇرۇلۇپ تامغا چىقىڭلار ! ... مېنىڭ گېپىم گەپ : بۇ قېتىم ئەلاخانىنى ئۆلتۈرۈشكە قاتناشقان هەرقانداق ئادەمنى ، مەيلى ئۇ ئۆلسۇن ، ياكى تىرىك قالسۇن . ئون قوي بىلەن تارتۇقلايمەن ! بولدى ، يەنە بەش قوي قوشۇپ بېرەي ، تامغا چىقىڭلار ! هويلىدا كۆپ بولسا تۆت ـ بەش ئادەم

باردۇر ، بىز دېگەن ئوتتۇز ئادەم ! باتۇرلىرىم ، ئاللا بىزگە مەدەتكار ، قېنى شىرلاردەك ھۆركىرەپ تامغا چىقىڭلار ! توختى ئەمىرنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرمەكچى بولغان ئەلاخاننى تۇتۇپ ، ئۇنىڭ بېشىنى كېسۈۋالايلى ! توختى ئەمىر ئەلانىڭ بېشىنى كۆرۈپ شادلانسۇن !

تامنىڭ بۇ تەرىپىدە ، دەرۋازىنىڭ يېنىدا تۇرغان ئەلاخان مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى . ئۇ توختى ئەمىرنىڭ تارقاتقان ئىغۋاسىدىن تولۇق خەۋەر تېپىپ ، ھەيران بولۇپ يۈرەتتى .

«مەن توختى ئاخۇن بىلەن قىيامەتلىك دوست تۇرۇپ ، ئۇنىڭغا زەھەر بېرىدىغان قارا نىيەتلەردىن ئەمەسمەن . بىزنىڭ ئۆيده يېگەن ئات مېيىدا ئېتىلگەن ، ئات گۆشى بېسىلغان پولۇ ئىسسىق كېلىپ ئاغرىپ قالسا ، توختى ئەمىر ئەلاخان ماڭا زەھەر بەردى ، دەپ خەلقىئالەمگە گەپ تارقىتىپتۇ . ئەسلىدە قارا نىيەت توختى ئاخۇنىنىڭ ئۆزىكەن ! ئۇ كۆرۈنۈشتە مېنىڭ قوزغىلاڭغا باش بولغانلىقىمدىن خۇشال بولغاندەك بولسىمۇ ، ئەسلىدە ئىچى ئۆرتىنىپ يۈرۈپتىكەن ـ دە !... »

«راست ، ئۆزىنىڭ شېكەر مەنپەئىتىنى ‹ئۇلۇغ › ئىززەت ـ ئابرۇيى ۋە ‹بۇيۇك › شان ـ شۆھرىتى بىلەن ئىنچىكە ۋە ئەتراپلىق ھېسابلىشىدىغان ئادەملەرنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ . ئۇلار ھەتتا ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن بەرگەن تۇز ـ تائامىڭدىن قۇسۇر تېپىپ ، ئۇستۈڭدىن ئەڭ ئىپلاس ئىغۋالارنى تارقىتىدۇ . ئۆزلىرى ئەل ـ يۇرت غېمىدە كۆيەلمەيدىغان بۇ لەنىتىلەر ، ئۆزىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ، ئىززەت ـ ئابرۇي قازىنىۋاتقان ، شان ـ شۆھرەتكە بۆلىنىۋاتقان ئادەملەرنى زادىلا كۆرەلمەيدۇ . بۇنداق ئىچى قارىلار قىيامەتلىك دوستى ، بىللە ئويناپ ، بىللە ئۆسكەن ، بىر ناننى تەڭ يېگەن ، بىللە ئوقۇغان ، قايغۇ ـ ھەسرەتنى تەڭ تارتىپ بەزمىلەردە بىللە كۈلگەن ئاغىنىسى

بولسىمۇ ، يۈزىنى داپتەك قىلىپ ھەرقانداق ئىپلاس تۆھمەتلەرنى توقۇشتىن زادىلا يانمايدۇ . بۇنداق دەردنى مەنمۇ تارتقانلىقىمدىن ، بۇ جەھەتتىكى ھېسسىياتىم رېئال ۋە چوڭقۇر ! ئاھ ، قاچان گۈلدەك ئېچىلغان قېرىندىشىمىزنى پايپېشىل يوپۇرماق بولۇپ تېخىمۇ گۈزەل كۆرسەتمەكچان بولارمىز ؟ !... شۇنداق كۈن كەلگەندە ، ئۇيغۇرلار چوقۇم دۇنيانىڭ ئالدىغا ئۆتەلەيدۇ ! »

سىڭار كۆزنىڭ ھۇررەكلىرى تامدىن ئارتىلىپ ھويلىغا چۈشتى . ھويلا ئىچىدە جەڭ باشلىنىپ كەتتى . ئەلاخان خېلىدىن بېرى قىلىچ ئويناتماي ، جەڭنى سېغىنىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ لاچىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرى چاقناپ ، يولۋاستەك ھۆركىرەپ ، ئۇ ئۆزىگە ئېتىلىپ كەلگەنلەرنى بىر - بىرلەپ قىلىچىدىن ئۆتكۈزۈپ ، دوزاخقا چىرايلىق ئۇزىتاتتى .

خوجىنىڭ ھويلىغا چۈشكەن ئادەملىرىنىڭ بىرى يۈگۈرۈپ بېرىپ ، دەرۋازىغا تىرەپ قويۇلغان لىمنى ئېلىۋېتىپ ، دەرۋازىنى ئۇلۇغ ئېچىۋەتتى . ئەخمەتخان باشلىق كوچىدىكى مۇتتەھەملەر ھويلىغا قىيقاس - چۇقان بىلەن كىرىپ كەلدى . جەڭ تېخىمۇ جىددىيلىشىپ ، ئۇر - چاپ قىزىپ كەتتى .

بىر چاغدا قوللىرىغا ئارا - گۈرجەك ، تاياق - توقماق تۇتقان ئادەملەر ئوچۇق دەرۋازىدىن قىيقاس - چۇقان بىلەن كىرىپ كەلدى . ئۇلار ھويلىغا ئېتىلىپ كىرىپ ، خوجا ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىگە تاشلاندى . كىرگەنلەر قىرىق — ئەللىككە يېتەتتى . ھەممىسى ئەلاخاننىڭ يېقىن ئەتراپتىكى قولۇم - قوشنىلىرى بولۇپ ، ۋەقەدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، بىر - بىرىنى چاقىرتىپ ، قوللىرىغا ئۇچرىغان نەرسىنى ئېلىپ ، پالۋاننى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن يېتىپ كەلگەنىدى .

سىڭار كۆز ئەھۋالىنىڭ چاتاقلىقىنى كۆرۈپ ، ئاستا قۇيرۇقىنى تىكىۋېتىشنىڭ كويىغا چۈشتى . ئۇ ئاستا - ئاستا

دەرۋازا تەرەپكە قاراپ مېڭىپ ، دەرۋازىدىن غىپىدە چىقىپ كەتتى . ئۇ يۇگۇرۇپ بېرىپ تېرەككە باغلاپ قويغان ئېتىنى يېشىپ مىنەي دېيىشىگە ، يوغان سۇۋادانناڭ كەينىدىن چىققان موللا شەۋكەت :

— توختىسىلا ! مېنىمۇ بىللە ئەكەتسىلە ! — دەپ يۇگۇرۇپ كەلدى .

— ئاۋۇ باغلاقلىق ئاتلاردىن بىرىگە مىنسىلە ، ئاخۇنۇم ! — دېدى ئات ئۈستىگە چىقىپ بولغان سىڭار كۆز پىچىرلاپ سۆزلەپ ، موللا شەۋكەت دەرەخلەرگە باغلانغان ئاتلاردىن بىرىنى يېشىپ مىندى . ئىككىسى «چۇھ» دەپ ، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بىر يان كۆچىغا بۇرىدى . خوجا بىلەن ئاخۇنۇم سېپىلنىڭ دەڭ دەرۋازىسىدىن چىقىپ ، كۈنچىقىشقا قاراپ يول ئالدى . ئۇلار سېپىلدىن چىقىپ ئانچە ئۇزىمايلا ، كەينىدىن چىقىقان «توختاڭلار ! » دېگەن ئاۋازنى ئاڭلىدى . ئەخمەتخان بىلەن موللا شەۋكەت تەڭلا كەينىگە بېشىنى بۇراپ قارىدى . ئون نەچچە ئاتلىق مۇھاپىزەتچى قوشۇننىڭ چېرىكلىرى ئاتلىرىنى بولۇشچە چاپتۇرۇپ كېلىۋاتاتتى .

— ئاخۇنۇم ، ئىش چاتاق ، ئاتلىرىغا قامچا ئۇرسىلا ، تۇڭگان مەسچىتىگە يېتىۋالايلى !...

ئىككىسى تۇڭگان مەسچىتى ئالدىغا كېلىپ ، ئاتلىرىدىن چۈشۈپ دەرۋازىنى ئۇردى . ھايال بولماي بىر ئادەم چىقىپ ، ئىككىسىنى مەسچىتنىڭ ئىچىگە باشلاپ ماڭدى . كەينىدىن كەلگەن مۇھاپىزەتچى قوشۇننىڭ چېرىكلىرى دەرۋازىنى ھەرقانچە ئۇرۇپمۇ ئاچقۇزالماي يېنىپ كەتتى .

ھويلىدىكى جەڭ مۇھاپىزەتچى قوشۇن يېتىپ كەلمەيلا ئاخىرلىشىپ ، سىڭار كۆزنىڭ ئادەملىرىدىن ئۆلگىنى ئۆلۈپ ، تىرىك قالغانلىرى تەسلىم بولدى .

ئەتىسى ئەلاخان ئادەم ئەۋەتىپ ياگۇر پالۋاندىن موللا شەۋكەت بىلەن ئەخمەتخاننى تاپشۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى ، لېكىن ياگۇر تاپشۇرۇپ بەرمىدى .

«بۇ ئىكەۋنى سۈيدۈڭگە قىلدى راۋان ،
كى سۈيدۈڭدە تۇردى كى نەچچەند زامان .»[1]

* *

توختى ئاخۇنۇڭ شەھەردە تۇرۇۋېرىشكە ئىمكانىيىتى قالمىدى . ئۇنۇڭ تارقاتقان ئىغۋاسى ، تاغىسى ئەخمەتخانۇڭ قىلغىنى سېپىق چاۋدەك چىتقا يېيىلىپ خەلقئالەمگە پۇر كەتتى ، ئۇ يان ئويلىنىپ ، بۇيان ئويلىنىپ ئارائۆستەڭگە بېرىپ شەمشىدىن خەلپەمنۇڭ ئاياغلىرىغا يىقىلىپ ، ئۆزىنۇڭ گۇناھسىز ئىكەنلىكىنى ئېيتماقچى بولدى .

«خىيال قىلدى خەلقەم قاشىغا باراي ،
ئۆلۈمدىن قۇتۇلماقنا تەدبىر قىلاي .»[2]

ئەمىر شۇنداق قارارغا كېلىپ ، بىر كۇنى تاڭ يورۇ - يورۇمايلا ئېتىغا مىنىپ ، غۇلجا شەھىرىدىن ھېچكىمگە كۆرۇنمەي غىپپىدە چىقىپ كەتتى . ئۇ يولدىكى سەھرالاردىمۇ توختىماي مېڭىپ ، ئارائۆستەڭگە يول ئالدى .

كۇنلەر خېلىلا ئىسسىپ ، يەر - جاھانمۇ خېلىلا كۆكىرىپ

---

① ② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 39 - بەت .

② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 40 - بەت .

قالدى . تېرەكلەر پوتلا تاشلاپ ، «بوۋاق» يوپۇرماقلارنى چىقاردى . دالىلار ۋە سەھرالار كۇندىن - كۇنگە گۈزەللىشىپ كېتىۋاتاتتى . دېھقانلار ئۆز يەرلىرىدە يازغى تېرىلغۇلىرىنى ئايىغلاشتۇرۇپ قالاي دېدى . ئالدى كۇزگى بۇغداي پەرۋىشكە كىرىشتى . خۇشال ۋە جاراڭلىق ناخشىلار باھار كۈلۈۋاتقان زېمىنىڭ ھەممىلا يېرىدە ياڭرايتتى . كېچىكى ھوسۇل ۋە ئالۋانلاردىن قۇتۇلغان دېھقانلارنىڭ يۈرەكلىرى يايراپ ناخشىلىرى باي - بايلىقات ۋە كۆڭۈللۈك تۇرمۇش يارىتىش ئارزۇ - ئارمانلىرى قايناپتتى .

ئەمىر چۇشكە يېقىن ئارائۆستەڭگە يېتىپ كەلدى . توپا چىققان سەھرا كوچىلىرىدا ئويناپ يۈرگەن بىرەر - يېرىم ئۇششاق بالىلارنى ، سايىداپ ئولتۇرغان ئاپئاق ساقاللىق بوۋاي ، ئاپئاق چاچلىق مومايلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، ئەمگەك كۇچى بار ئەر - ئاياللار كۆرۈنمەيتتى ، دېھقانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئېتىزلارغا كۆچۈپ چىقىپ كەتكەندەك قىلاتتى .

توختى ئاخۇن شەمشىدىن خەلپەمنىڭ ھويلىسى ئالدىغا كېلىپ ، ئېتىدىن چۇشۇپ دەرۋازىنى قولىدىكى قامچىسىنىڭ سېپى بىلەن ئۇردى . كۆپ ئۆتمەي ئوتتۇرا بويلۇق بىر يىگىت چىقىپ سالام قىلدى .

— خەلپەم بارمۇ ؟ — دېدى توختى ئاخۇن يىگىتكە قاراپ .

— بار .

— سىلى بىلەن كۆرۈشكىلى توختى ئاخۇن دېگەن بىر ئادەم كەپتۇ ، دەڭ ! — دېدى ، بۇنىڭدىن بورۇن كەلگەنلىرىدە دەرۋازىنى ئېچىپلا كىرىپ كېتىدىغان ئەمىر ، بۇ قېتىم ئۇنداق كىرىشتىن ئەيمىنىپ ، يىگىتكە يېلىنغاندەك بىچارە قىياپەتتە تىكىلىپ .

يىگىت كىرىپ كېتىپ ھايال بولماي يېنىپ چىقتى .

— شەمشىدىن خەلپەم ، كىرسۇن ! دېدى ، — ئۇ ئەمىرنىڭ قولىدىن ئاتنىڭ چۈلۈۋرىنى ئېلىپ ، هويلىغا قاراپ ماڭدى . توختى ئاخۇن بىرەر چاتاق تېرىپ قويۇپ دادىسىنىڭ ئالدىغا كىرىپ كېتىۋاتقان بالدەك قورقۇپ يول ئالدى . يىگىت ئەمىرنىڭ ئېتىنى هويلىنىڭ جەنۇبىدىكى ئېغىلغا باغلىغلى ئەكىرىپ كەتتى . توختى ئاخۇن پېشايۋانغا ئاستا چىقىپ ، بىر قانىتى ئوچۇق تۇرغان ئىشىكتىن ئىچىگە كىردى .

قوش قەۋەت كۆرپىدە تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرغان شەمشىدىن خەلپەم توختى ئاخۇننى سوغۇقلا قارشى ئالدى . ئۇ ئەمىرنىڭ بەرگەن سالىمىغا تىلىنىڭ ئۇچىدىلا جاۋاب بەردى . پېشانىسى كەڭ ، قاشلىرى قويۇق ، ئورا كۆز ، ساقال ـ بۇرۇتى چىرايلىق ياسالغان خەلپەم بېشىنى كۆتۈرۈپ توختى ئاخۇنغا قاراپمۇ قويمىدى .

— ئولتۇر ! — دېدى خەلپەم تەسۋىسىنى توختاتماي سىيرىپ ، — قاياقتىن كېلىشىڭ ؟

— شەھەردىن ، — دېدى شەمشىدىن خەلپەمنىڭ قارشى تەرىپىدىكى تامغا بېرىپ ئولتۇرغان ئەمىر .

— شەھەردە تۇرالماپسەن ـ دە ! سېنىڭ شەھەردە تۇرغۇدەك سالاهىيىتىڭ ۋە يۈزۈڭمۇ قالمىدى . مېنى سەھرالىقلار كۈتۈۋالىدۇ ، دەپ ئەمدى بۇياققا چىقتىڭمۇ ؟ ! كەچتە مەسچىتكە چىقىپ بۇلاقبېشىدىكىلەرنىڭ سەن توغرۇلۇق نېمە دەيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ باققىنە ! ئۇلار سېنى : «ئىچى قوتۇر ، كۆڭلى قارا ئادەم ئىكەن ! » دەۋاتىدۇ···

توختى ئاخۇن ئۆمىلەپ كېلىپ خەلپەمنىڭ ئالدىدا تىزلاندى ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش ئاقاتتى . بۇ ياش مەككارلارنىڭ رېڭىدەك ئادەم ئالدايدىغان ياش بولۇپ ، بەزىدە ساددا ، ئاق كۆڭۈل ئادەملەرنى ئالداپ كېتەتتى . كۆپنى كۆرگەن ، بېشىدىن

تالاي ئىسسىق - سوغۇق ئۆتكەن بۇ مويسىپىت ئەمىرىنىڭ كۆز يېشىغا پەرۋامۇ قىلمىدى ، تۇرۇلگەن قاپقىنىمۇ ئاچمىدى .

— مېنىڭدە تېرىقچىلىك گۇناھ يوق . ھەممىنى قىلغان تاغام ئەخمەتخان خوجا ! ئۇ ئەلاخانىنىڭ ئۆيىدىن يېنىپ كېلىپ ئاغرىپ قالغانلىقىمنى ئاڭلاپ ، ئەلاخان ئەمىرگە زەھەر بېرىپتۇ ، دەپ سۆز تارقىتىپتۇ ، ئارقىدىنلا ئادەم توپلاپ ئەلاخاننى ئۆلتۈرۈشكە ئاتلىنىپ شەھەرگە كەپتۇ . سولاقخانىدىن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقىپ ، ئەلاخاننى ئۆلتۈرگىلى ئادەملىرى بىلەن بىللە ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ . مەھەللىدىكى ئەل - جامائەت ۋە مۇھاپىزەتچى قوشۇنلار كېلىپ ، ئۇلارنى سۇر - توقاي قىپتۇ . ئاخۇنۇم بىلەن تاغام چىقىپ تۆگگان مەسچىتىگە كىرىۋاپتۇ . مەن ئۆيۈمگە كەلگەندە ، تاغامغا : «ئەلاخان زەھەر بەرمىدى» دېسەممۇ ئاڭلىماي چىقىپ كېتىپ ، چاتاق تېرىپتۇ !...

— ھۇ قارا ئېغىز ! — دېدى شەمشىدىن خەلپەم خاپا بولۇپ ، — مېنى ھېچنېمىنى بىلمەيدۇ دەپ ئويلامسەن ؟ ئەلى ئارقىلىق تاغاڭغا مەكتۇپ ئەۋەتىپ ، ماڭا ئەلاخان زەھەر بەردى ، دېگىنىڭ يالغانمۇ ؟ بۇنى مەنلا ئەمەس ، پۈتۈن ئىلى خەلقى بىلىپ بولدى .

چاۋسى چىتقا يېيىلغان ئەمىر نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي كالپۇكلىرىنى قىمىرلىتىپ ئۇمچەيدى . ئۇ شەمشىدىن خەلپەمنىڭ ئالدىدا تىزلانغان پېتى ئولتۇرۇپ قالدى . ئېسىنى يىغقان توختى ئاخۇن يەنە كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپ خەلپەمگە يېلىندى .

— شەيتانىنىڭ كەينىگە كىرىپ ئېزىپتىمەن . ئاتا ، مېنى ، قۇتقۇزۇپ قالسىلا ! ئەلاخان سىلىنىڭلا گەپلىرىنى ئاڭلايدۇ . مەن بۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق نومۇسسىزلىقنى زادىلا قىلمەيمەن !

— مەن سېنى ، — دېدى خەلپەم ئەمىرگە غەزەپلىك

كۆزلىرىنى تىكىپ تۇرۇپ ، — ھازىرلا بىر ئۆيگە قاماپ قويۇپ ، ئەلاخانغا خەۋەر قىلىمەن . سېنىڭ گۇناھىڭدىن ئۆتەمدۇ يا قېنىڭنى تۆكەمدۇ ، ئۆزى بىرنېمە دېسۇن ! — ئۇ ئىشىك تەرەپكە بېشىنى بۇراپ ۋارقىرىدى ، — ھاي ، كىم بار ! بۇياققا كىرىڭلار !...

ئەمىرگە دەرۋازا ئېچىپ بەرگەن يىگىت قول باغلاپ ئۆيگە كىردى .

— مۇنۇ قارا يۈزنىڭ قولىنى باغلاپ ، ئامبارغا سولاپ قوي !...

يىگىت ھەيران بولۇپ ، بىر خەلپەمگە ، بىر ئۇنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ياش تۆكۈۋاتقان توختى ئاخۇنغا قارايتتى .

— نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ؟ ! دېگىنىمنى قىلمامسەن ؟

— ئارغامچا ئەكىرەي !

يىگىت تېزلا چىقىپ كېتىپ ، ھايال بولمايلا بىر كەندىر چىگىنى كۆتۈرۈپ كىردى . ئۇ ئەمىرنىڭ قولىنى كەينىگە قايرىپ چىڭ باغلىدى . توختى ئاخۇن قارشىلىق قىلماي جىم ئولتۇرۇپ بەردى .

— تۇرۇڭ ! ... — دېدى يىگىت ئۇنىڭ قوللىرىنى باغلاپ بولۇپ ، ئورنىدىن تۇرۇپ .

ئورنىدىن تۇرغان ئەمىر بېشىنى سېلىپ ، يىگىتنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى .

شەمشىدىن خەلپەم ئەلاخانغا مەكتۇپ ئەۋەتىپ ، توختى ئاخۇننى تۇتۇپ ئۆز ئامبىرىغا سولاپ قويغانلىقىنى ئېيتىپ ، ئالدىڭزغا ئەۋەتىپ بېرەيمۇ ، دەپ سورىدى . ئۇيغۇر - خۇيزۇ ئۇرۇشى باشلىنىپ كېتىپ ، ئەلاخان شەمشىدىن خەلپەمنىڭ خېتىگە جاۋاب قايتۇرالمىدى . توختى ئاخۇن ئۇيغۇرلار بىلەن خۇيزۇلارنىڭ مۇناسىۋىتى يامانلىشىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىر كېچىسى

ئامبارنىڭ دېرىزىسىنى بۇزۇپ - چېقىپ ئېغىلدىكى ئېتىنى توقۇپ مىنىپ قېچىپ كەتتى...

*　　*

ياگۇر پالۋاننىڭ هوقۇق پەرەسلىكى ، بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ موللا شەۋكەت ۋە ئەخمەتخانلارنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن بولۇشقا تېگىشلىك بولمىغان بىر ئۇرۇش ئاخىرى بولدى . ئۇرۇمچىدىن داۋۇت خەلىپەمنىڭ ئەلچىلىرى سۈيدۈڭگە كەلگەندە ، ئاخۇنۇم بىلەن سىڭار كۆز خۇيزۇلارنى ئۇيغۇرلارغا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا هەرىكەتلەندۇرۇۋاتاتتى . ئىلىنىڭ پۈتۈن هوقۇقىنى قولىغا كىرگۈزۈش كويىدا بولۇۋاتقان ياگۇر پالۋان ئەلچى دايەنشى بىلەن بۇ هەقتە كېڭەشتى . ئاخىرى ئۇلار ئۇيغۇرلارغا قارشى جەڭ قىلىشقا كېلىشتى . بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئەلاخان ئۇرۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ياگۇر پالۋانغا مەكتۇپ يېزىپ ، ئەلچى ئەۋەتىشنى لايىق كۆردى .

«كى چىرلاتقىلار موللا زۇلياردىن تېز ،
مۇڭا قوشتى ئۈچ ئەلچى بەگلەردىن نېز .
بۇ تۆت ئەلچىگە بەردى شۇل نامەنى ،
‹ئالىب بار › دېدى - ‹ئۇشبۇ هەنگامەنى ›... »[1]

بارغان ئەلچىلەر ئۆلۈپ كەتكىلى تاس قالدى ، يېزىلغان خەتنىڭ ئۇنۇمى بولمىدى . ئۇلار ياگۇر پالۋاننىڭ بىر مەكتۇپىنى ئەكېلىپ ئەلاخانغا بەردى . ياگۇر ئۆز مەكتۇپىدا : «هاكىمبەگ

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 40 - بەت .

ئوردىسىنىڭ تامغىسىنى تاپشۇرۇش ، غۇلجا شەھىرىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش ، بۇنىڭغا كۆنمىسە ئەلاخان ئۇرۇشقا تەييارلانسۇن··· » دېدى . ئەلاخان مىرقاسىم شاھنى چاقىرتىپ كېلىپ :

— خۇيزۇلارغا ئۇن ، گۇروچ ۋە قوي يەتكۈزۈپ بېرىڭ ! — دەپ بۇيرۇدى .

«بۇ بەرگەننى يەپ قورساقىن تويدۇرۇپ ،
ئۇرۇش ئەيلەسۇن با شجائەت بولۇپ .»①

مىرقاسىم شاھ ئۇن ، گۇروچ ، قويلارنى خۇيزۇلارغا يەتكۈزۈپ بەردى .

«ئالىپ بارغانىن بەردى تۇنگانغا تېز ،
يەنە نامەنى تاپشۇرۇپ بەردى نېز .
كى تۇنگان ئۇلۇغى دېدى : «قاسىدا ،
نەچچە بىزگە يالبارسا بولماس راۋا .
ئارامىزدا يوقتۇر قىلىنچىدىن بۆلەك ،
كى كەژدۇمدا يوق ھېچ نىشىدىن بۆلەك .»②

ئەلاخان دوستلۇقىنى ساقلاپ ، ئۇرۇش قىلماسلىقنى شۇنچىلىك دېگەن بولسىمۇ ، ياگۇر پالۋان ئىككى يول بىلەن ئەلاخانلارغا قارشى قوشۇن تارتتى . دايەنشى باشلىغان ياگۇر قوشۇنلىرى بايانداي يېنىدا ئەلاخان ئۆزى باشلىغان ئەلاخان قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قاتتىق جەڭ بولدى . ئاخىرى بۇ

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 42 - بەت .
② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 42 - بەت

ئۇرۇشتا خۇيزۇلار مەغلۇپ بولدى . بايانداينىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى تۆپلىككە ئۇرۇشتا ئۆلگەنلەرنىڭ جەسەتلىرى دەپنە قىلىندى . شۇنداق قىلىپ بۇ ئۇرۇشنىڭ قانلىق خاتىرىسى «شېھىتكارلىق» دەپ ئاتالغان ، ئانچە ئېگىز بولمىغان دۆڭدە قالدى .

مۇللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ، ئەخمەت خوجا ، كېيىن قېچىپ بارغان توختى ئاخۇنلار ياگۇر پالۋان قوشۇنلىرى بىلەن بىللە شەھەرگە يېقىنلاپ كەلدى . بۇ كەلگەن ياگۇر قوشۇنلىرىغا قارشى شەھەردە قالغان قوشۇنلار ۋە خەلق پىدائىيلىرى ئاتلاندى . دايەنشى قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلغان ئەلاخان قوشۇنلىرىمۇ ۋاقتىدا ئۇلگۇرۇپ كېلىپ ياگۇر قوشۇنلىرىغا قارشى جەڭگە كىردى .

«بىرى بىرسىگە قىلمايىن مەرھەمەت ،
غەزەپ دەشتىدە ئەيلەشىپ مەنزىلەت .
گاھى بىرسىگە بىرسى غالىپ بولۇپ ،
گاھى بىرسىگە بىرسى مەغلۇپ بولۇپ .
گاھى بۇ سۇرۇپ ، ئالدىدا ئول قاچىپ ،
گاھى ئول مۇنىڭ قانلارىنى ساچىپ .
بۇ يەردە قىلىشتى ئەجەپ سەختى جەڭ ،
ئاقىپ قانى بولدى زەمىن لالەرەڭ .»①

بۇ جەڭدىمۇ ياگۇر پالۋان قوشۇنلىرى مەغلۇپ بولۇپ ، ياگۇر پالۋان ئۆلدى ، يېڭىلگەن ياگۇر قوشۇنى خاتا قىلغانلىقىنى تونۇپ ، بىللە ئىناق ـ ئىتتىپاق ئۆتىدىغان ئارزۇسىنى بىلدۈردى . خۇيزۇ قوشۇنلىرىنى قايتا تەشكىللەپ ، ئۇنىڭغا جەۋسەننى سەردار

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 43 ـ بەت .

قىلىپ تەيىنلىدى . غۇلجا يېنىدىكى جەڭدە ئەلاخان توختى ئاخۇن بىلەن قىلىچلىشىپ توختى ئاخۇننى باقىي ئالەمگە چىرايلىق ئۇزىتىپ قويدى . موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم بىلەن ئەخمەتخان خوجام بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ بېشى قايغان ، پۇتى تايغان تەرەپلەرگە قېچىپ كەتتى .

* *

كەينىدىن ئەزرائىل قوغلاپ كېلىۋاتقاندەك ، تۇن ئازازۇلى ئالەمگە قاپقارا چاچلىرىنى يايغاندا ، موللا شەۋكەت هاسىراپ - هۆمۈدەپ قېچىپ كېلەتتى . ئۇ تەرلەپ - پىشىپ هالىدىن كېتەيلا دەپ قالدى . لېكىن دۇنيادا جاندىنمۇ تاتلىق باشقا نەرسە بارمىدۇر ؟ ! ئاخۇنۇم ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي هامان تۇرۇپ يۇگۇرەيتتى ، تۇرۇپ ماڭاتتى ، ئەمما زادىلا توختىمايتتى . مانا ئۇزۇن يوللارنى پىيادە بېسىپ كەلگەن موللا شەۋكەت دۆڭمەھەللە دۆڭىدىن سايغا چۈشۈپ ، ئۇنىڭ ياغاچ كۆۋرۈكىدىن ئۆتتى . ئۇنىڭ بۇرنىغا ئۆينىڭ پۇرىقى ئۇرۇلدى...

جەڭ تازا قىزىپ ، ئىككى تەرەپ بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كەتتى . ئېگىزرەك بىر تۆپىدە ، ياگۇر پالۋاننىڭ يېنىدا تۇرغان موللا شەۋكەت ئەلاخان قوشۇنلىرىنىڭ بارغانسېرى ياگۇر قوشۇنلىرىنى چىلپەڭزە[1] قورغىنىغا قىستاپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى . ئىش چاتاق ! ياگۇر قوشۇنىنىڭ يېڭىلىدىغانلىقى ئاخۇنۇمغا كۆرۈنۈپلا قالدى . مەسلىھەتلىشىدىغان ئەخمەتخان خوجىسى جەڭدە يۈرەتتى . قانداق قىلىش كېرەك ؟ ئۇ تۇزگە ئولتۇرۇپ كېلەي دەپ ئېتىنى ئالمايلا بىر خالىي يەرگە قاراپ

① چىلپەڭزە — خەنبىڭ يېزىسىدىكى قەلئەنىڭ ئىسمى ، توققۇز قەلئەنىڭ بىرى .

ماڭدى . پۈتۈن دەققىتى جەڭدە بولۇۋاتقان ياگۇر پالۋان موللا شەۋكەتنىڭ كەتكەنلىكىنىمۇ بىلمىدى . ئۇنىڭ ئويى تۈزگە ئولتۇرغان بولۇپ ، بۇ يەردىن قېچىپ كېتىش ئىدى . ئاخۇنۇم شۇنداق قىلدى ، ئۇ تۈزگە ئولتۇرغان بولۇپ تۆپىگە قارىدى . ياگۇر كۆرۈنمىدى . ئۇ جەڭگە كىرىپ كەتكەن بولسا كېرەك ! پۇرسەت كەلدى ، دەپ بىلگەن موللا شەۋكەت غىپىدە دەل - دەرەخلىك ئىچىگە كىرىپ ، شەھەر تەرەپكە قاراپ قاچتى . ئۇ تەڭگە يوپۇرماقلىرى ئاستا شىلدىرلاۋاتقان دەل - دەرەخلەر ئارىسى بىلەن خېلى مېڭىپ ، بىر تۈزگە چىقتى . ئۇ ، توختىماي يۇگۇرۇپ ، ئاخىرى توپلىق ھارۋا يولىغا چۈشتى . ئۇ شۇ قاچقانچە ئۆيىگە يېقىنلاپ كەلدى...

ئاخۇنۇم ماڭالماي قالدى . ئۇ كوچىغا كىرىپ ، بىر ھويلىنىڭ ئىشىكى يېنىدىكى ئۈزۈن ياغاچ ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى .

«بۇ چاغقا جەڭمۇ تۈگىگەندۇر ؟ ياگۇر قوشۇنلىرى يېڭىلىپ قاچقاندۇر ؟ مېنىڭ قېچىپ كېتىۋالغىنىم جاھان ئىش بولدى - ده ! قاچمىغان بولسام ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالاتتىم . ئۇ چاغدا ھېلىقى ھارامدىن بولغان ئەلا مېنى تىرىك قويمايتتى ، — ئۇ خىيالدىن توختاپ ، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە قارىدى . ئۇنىڭ كۆزىگە مىدىرلىغان جان كۆرۈنمىدى ، — ئەخمەتخانىنىڭ ئەھۋالى قانداقكىن ؟ ئۇ قولىغا چۈشۈپ قالمىغاندۇر ، جەڭدە ئۆلگەنمىدۇر ياكى قېچىپ كەتكەنمىدۇر ؟ ئىشقىلىپ ئامان قالسۇن ، بېچارە !— ... ئۇ يەنە خىيالدىن توختاپ ؛ ئەمدى قانداق قىلىمەن ؟ قەيەرگە قېچىپ بېرىپ پاناھلىنىمەن ؟ ئاۋۇال ئۆيۈمگە باراي ، كېيىم - كېچەكلىرىمنى يۆتكەپ ، ئاندىن بىرەر سەھرالىغا چىقىپ تۆت - بەش زامان ئادەملەرنىڭ كۆزىدىن يىراق تۇرمامدىمەن... »

ئاخۇنۇم ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭدى ، پۇتلىرى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك قىلاتتى . شۇ چاغدا كەينىدىن پالاقلىغان ئاۋاز ئاڭلاندى . جان — پېنى چىقىپ كەتكەن موللا شەۋكەت : «كەينىمدىن ئەلانىڭ ئادەملىرى قوغلاپ كېلىۋاتامدۇ ، نېمە ؟ » دەپ ئويلاپ ، ئالدى ـ كەينىگە قارىماي يۇگۇردى . ئۇ خېلى بىر يېرگىچە يۇگۇرۇپ كەينىگە قارىدى ، لېكىن ئۇنىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇلۇق ئىچىدە كېلىۋاتقان ئادەملەرنى كۆرمىدى . ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلىپ قالغان ئاخۇنۇم قەدىمىنى ئاستىلىتىپ يولنىڭ چېتى بىلەن مېڭىشنى توختاتمىدى .

ئاسمانىدا پارچە ـ پارچە قارا بۇلۇتلار كۈنپېتىشتىن كۈنچىقىشقا ئۇرۇپ كېتىۋاتاتتى . قىبلە تەرەپتىن چىقىۋاتقان شامال تېرەك ۋە سۆگەتلەرنىڭ تەڭگە يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتاتتى . سۇكۇنات ئىچىدە شەھەر ئېغىر نەپەسلىنىپ قاتتىق ئۇخلاۋاتاتتى . ئۇ تاتلىق چۈش كۆرۈۋاتقاندەك ، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ هاياجانلىق نەپەس ئالاتتى . بۇلۇت توسۇمىغان ئوچۇق ئاسماندا يۇلتۇزلار جۇلالىنىپ ، ئاسمانىنى گويا پارچە ـ پارچە ئالتۇن گۈللەر ئېچىلغان گۈللۈككە ئوخشىتاتتى...

ئاخۇنۇم يېرىم كېچىلەردىن ئاشقاندا ئۆيگە يېتىپ كەلدى . ئۇ قوشنا ـ قولۇملىرىنى ئويغىتىۋېتىشتىن ئەنسىرەپ ، دەرۋازىسىنىڭ توڭگىسىنى ئاستا ئۇردى ، لېكىن هويلىسىنىڭ شىمالىدىكى پېشايۋانلىق ئۆيلەرنىڭ بىر دېرىزىسىمۇ يورۇمىدى . ئۇ تىتىلداپ ، ئۇيقۇسى قاتتىق قۇشناچنى نەچچىنى تىللىۋەتتى . چاكىرى ياتىدىغان ئۆينىڭ دېرىزىسىنىڭ كوچىغا قارايدىغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ ، هويلىنىڭ جەنۇبىي چېتىنى ياقلاپ دېرىزە يېنىغا كېلىپ ، دېرىزىنى چەكتى . يېنىك خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتقان چاكىرى تەستە ئويغاندى ، چاكار دېرىزە يېنىغا كېلىپ :

— كىم ؟ — دەپ سورىدى .

— ئاستىراق ۋارقىرا ! قوشنىلار ئويغىنىپ كەتمىسۇن ! مەن ... مەن ... موللا شەۋكەت !...

موللا شەۋكەت دېگەن ئىسمنى ئاڭلىغان چاكارنىڭ ئۇيقۇسى ئېچىلىپ كەتتى ، ئۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ چاپىنىنى كىيىپلا هويلىغا چىقىپ ، دەرۋازا يېنىغا كەلدى .

ئاخۇنۇم پېشايۋاننىڭ ئەڭ چېتىدىكى بويى مۇرىسىگە كېلىدىغان سېمىز توقىلىنىڭ ئۆيىگە كەلدى . ئىچ كۆڭلىكى بىلەنلا يوتقاندىن چىققان چوكان : «ۋاي ، ئاخۇنۇم كەپتىغۇ ؟ !» دەپ ئالدىغا چىقىپ كۇتۇۋالدى . ئاخۇنۇم كىگىز ئۈستىگە سېلىنغان گىلەمگە چىقىپ ، شام يېقىۋاتقان ئايالىغا قاراپ تۇردى . چوكان ئۆينى يورۇتقاندىن كېيىن ، ئاخۇنۇمنىڭ يوغان سەللىسىنى ، ئۇزۇن چاپىنىنى ئېلىپ ، قوزۇقلارغا ئىلدى .

— قورسىقىم ئېچىپ ئۆلەي دېدىم ، يەيدىغانغا بىر نەرسە تەييارلىغىن ! — دېدى موللا شەۋكەت ئۆزىنى توقىلىنىڭ ئورنىغا تاشلاپ .

— مانا هازىر تەييار قىلىمەن ! — دېدى پاكار توقىلى قاش ـ قاپاقلىرىنى سۈزۈپ .

مامۇق ياستۇقلارغا بېشىنى قويۇپ ياتقان ئاخۇنۇمنىڭ كۆزلىرى چاي تەييارلاۋاتقان ئايالدا ئىدى . سېمىز ئايالنىڭ ئاشلەڭپۇڭدەك لىغىرلاپ تۇرغان ساغرىسى موللا شەۋكەتنىڭ شەهۋانىي قۇرتلىرىنى ئويغىتىپ لۆمۈلدىتىۋەتتى . تېخى هاردۇقى چىقمىغان ، پۈتلىرى سىرقىراپ ئاغرىغانلىقتىن كىيىملىرىنى سالغۇدەكمۇ مادارى قالمىغان ئاخۇنۇم بىر ئۇه تارتىپ كۆزىنى يۇمدى .

يەنە ئۇنىڭ يادىغا ئەخمەتخان خوجا كەلدى .

«هايات قالغانمىدۇر ؟ ! هارامدىن بولغانىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغۇچە ، جەڭدە ئۆلۈپ كەتكىنىغۇ ياخشىدى ! ئىككىمىز خېلى

چـقـشپ قېلىۋىدۇق !... — ئۇ بىردەم خىيالدىن توختاپ چـوڭـقـۇر خـۇرسـىندى ، — پەلەك بىزگە قاراپ كۈلمىدى ، ئىككىمىزنىڭ تەقدىرى نېمانچە كاجدۇر ؟ !... »

ئۇ يەنە كۆزىنى ئېچىپ ئايالىنىڭ ساغرىسىغا قارىدى . شىرە قـويـۇۋاتـقـان دىـقماق چوكان ئۇنىڭ شەھۋانىي كۆڭلىگە ئوت قويۇۋەتتى ، بىراق ، يەنىلا ئورنىدىن تۇرغۇدەك ھالى يوقلۇقىنى بىلىپ ، كۆزىنى يۇمدى...

ئاخۇنۇم ئۇخلاپ قالدى . ئوڭدا ياتقان موللا شەۋكەت ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىنى ئېچىۋېتىدىغاندەك خورەك تارتىۋاتاتتى .

— بـېشىڭنى يەيدىغان ! — دېدى چوكان ، ئېرىگە قاراپ تـۇرۇپ ، — بـۇ ئـېـشـەكـنىڭ خورىكىدىن ئەجەبمۇ قۇتۇلۇپ قېلىۋىدىم . يەنە كېلىپ بېشىمغا ئاغرىق كىرگۈزۈۋەتتى .

توقال ئالدىراپ ـ تېنەپ چاينى تەييارلىدى . ئۇ ئاخۇنۇمنى نوقۇشلاپ تەستە ئويغاتتى .

— نېمە ؟

— چاي تەييار بولدى !...

موللا شەۋكەت تەستە ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرۇپ ، ئايالى تـۇتـۇپ تـۇرغان ئاپتۇۋا ـ چىلاپچىدا قولىنى يۇيۇپ ، بەرگەن لۆڭگىدە قولىنى ئېرتتى .

— پـۇتـۇن بـەدىنىم سىرقىراپ ، ئۇرۇپ چېقىۋەتكەندەك ئاغرىپ كېتىۋاتىدۇ . قويقۇچىلىك ھالىم يوق ! شىرەنى مېنىڭ يېنىمغا سۈرگىن !...

چـوكان ئۇنىڭ دېگىنىدەك شىرەنى سۈرۈپ ئۇنىڭ يېنىغا ئېلىپ باردى . قايماقلىق ئەتكەنچاي ئاخۇنۇمنىڭ ئىشتىھاسىنى غـىدىقلىدى . ئايالى قىزىرىپ پىشقان بىر توقاچنى ئوشتۇپ ، ئۇششاقلاپ ئۇنىڭ چىنىسىگە سالدى .

— سېرىقماي سېلىپ بېرەيمۇ ؟ !

— سالساڭ سال !...

— قېرىغاندا ئۆيده تىنچ يېتىپ ئۆينىڭ راھىتىنى كۆرمەي ، سىلىگە تاغۇدەشتىلەردە تەمتىرەپ يۈرۈشنى كىم قويۇپتۇ ؟ ! — دېدى ئايال ئېرىنىڭ چېيىغا سېرىقماي سېلىۋېتىپ .

— ئاغزىڭنى يۇم ! ئايال كىشى دېگەننىڭ چېچى ئۇزۇن ئەقلى قىسقا ـ دە ! مېنىڭ قىلغان ـ ئەتكەنلىرىمنىڭ ھەممىسى سىلەرنى خېنىم ، ئاغىچا قىلىش ئۈچۈن ئەمەسمۇ ؟ ! ئەخمەق !...

— ۋىيەي ! ئاغىچا ، خېنىممۇ بولدۇققۇ ؟ ! بېشىمىزغا ئالتۇن مۈڭگۈز چىققىنى يوققۇ ؟ ! مەن ئۆزلىرىنىڭ غېمىنى قىلىۋاتىمەن !...

ئاخۇنۇم چېيىنى ئىچىپ بولدى . توقلى شىرەنى يىغىشتۇرۇپ ، شامنى ئۆچۈرۈپ يېنىغا كەلدى ، ئايالى چاپىنىنى سېلىپ ، ئىچ كۆڭلىكى بىلەن يېنىغا كىردى . موللا شەۋكەتنىڭ بۇرنىغا گۈپپىدە ئۇرۇلغان ئايالنىڭ پۇرىقى بىلەن قولى تەگكەن يۇمشاق ساغرىسى يەنە ئۇنىڭ شەھۋانىي تۇيغۇلىرىنى غىدىقلىدى .

— ئىچ كۆڭلىكىڭنى سېلىۋەت ، قۇچاقلاپ ياتاي !...

— ئۆزلىرى كىيىملىرىنى سالماپتىلىغۇ ؟...

— مەن تاڭ ئاتماي سەھراغا كېتىمەن ! كىيىملىرىمنى سېلىپ ياتسام ، ئۇخلاپ قالارمەنمىكىن ، دەپ ئەندىشە قىلىۋاتىمەن .

— سىلى كىيىملىرىنى سالمىسىلا ، مېنىڭ سالغىنىمنىڭ نېمە لەززىتى بولسۇن !

— سەنمۇ سال ، مەنمۇ سالاي !...

سېمىز چوكان كىيىملىرىنى سېلىپ ، قىپيالىڭاچ ياتقان ئاخۇنۇمنىڭ قوينىغا كىردى . نەپسى ئىتتىكلەپ كەتكەن موللا شەۋكەت توقلىنى قۇچاقلاپ يېتىپ ئاستا ئۇستىگە چىقتى ... ئۇ

كۆپ ئۆتمەي قاتتىق خورەك تارتىپ ئۈيقۇغا كەتتى . ئايال ئۇنىڭ خورىكىدىن بىزار بولغاندەك ، يېنىغا ئۆرۈلۈپ كەينىنى قىلىپ ياتتى...

ئۇيۇق يورۇشتىن بۇرۇن تۇرۇپ سەھرالغا ماڭىدىغان ئاخۇنۇم ئۇخلاپ قالدى . ئۇ ئويغىنىپ كۆزىنى ئاچقاندا ، قۇياش ئارغامچا بويى ئۆرلەپ ، يېڭى بىر كۈندۈز ئاللىقاچان باشلىنىپ كەتكەنىدى . بۇ چاغ بولغاندا تالاغا چىقىش خەتەرلىك ، ياخشىسى ، قاراڭغۇ چۈشۈپ ئەل ياتقاندىن كېيىن ئاتلىنىش كېرەك ! موللا شەۋكەت ئاياللىرىغا ، پەرزەنتلىرىگە ۋە چاكارلىرىغا ئۆزىنىڭ كەلگەنلىكىنى ھېچكىمگە دېمەسلىكنى قاتتىق جېكىلەپ دېدى . ئۆزىمۇ بۇگۈن قاراڭغۇ چۈشكىچە ھويلىغا چىقماسلىقنى كۆڭلىگە پۈكتى .

چېيىنى ئىچىپ ئورنىدىن تۇرغان موللا شەۋكەت دېرىزە يېنىغا كەلدى . ئۇ بېشىنى سوزۇپ دەرۋازا تەرەپكە خېلىغىچە قاراپ تۇردى . كىرىپ ـ چىققان بىرمۇ ئادەمنى كۆرمىگەن ئاخۇنۇم تۆرگە سېلىنغان قوش قەۋەت كۆرپىگە كېلىپ ئولتۇردى . ئۇنىڭ قۇلىقى يەنىلا دەرۋازىدا تۇراتتى . بىر ئاش پىشىمدەك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن دەرۋازا قاتتىق ئۇرۇلدى . خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان موللا شەۋكەت ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ دېرىزىنىڭ يېنىغا يەنە كەلدى . ئېغىل تەرەپتىن كەلگەن چاكار يىگىت كېلىپ دەرۋازىنى ئاچتى . ھويلىغا يېنىغا قىلىچ ئاسقان ئەلاخان بىرقانچە سپاھ ۋە مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن كىرىپ كەلدى .

— ئاخۇنۇم نەدە ؟ — دېدى ئەلاخان چاكارغا قاراپ .

بايا موللا شەۋكەت ھويلىدىكى ھەممە ئادەمگە جېكىلەپ : «مېنىڭ كەلگەنلىكىمنى ھېچكىمگە دېمەڭلار ! » دېگەنده بۇ چاكار ئات سۈغارغىلى كەتكەچكە ، خوجايىنىنىڭ ئۆيىده بارلىقىنى

يوشۇرمىدى .

— بار ، ئاخشام كەلدى ! — دېدى ئۇ ، قامەتلىك ئەلاخانغا قاراپ تۇرۇپ .

— چاقىرىپ چىققىن !

چاكار پېشايۋانغا چىقىپ ، توقىلىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— ئاخۇن دادا ! سىلىنى ئادەملەر چاقىرىۋاتىدۇ ! — دېدى ئۇ ۋارقىراپ قوش قاناتلىق ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ .

پۇت ـ قولى تىترەپ ، چىرايى تامدەك تاتارغان ئاخۇنۇم پېشايۋانغا چىقىپ چاكىرىغا چەكچىيىپ قارىدى :

— ھۇ ئەبلەخ ! مېنىڭ قىزىل تىرنىقىم سېنىڭ بوينۇڭدا قالدى . ئۇ دۇنياغا بارغىنىڭدا ئالىمەن !...

چاكار يىگىت چۈشىنەلمەي ، ھاڭۋېقىپ بىر ئاخۇنۇمغا ، بىر پەستىكلەرگە قارايتتى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم— ... دېدى ئەلاخان پېشايۋاننىڭ يېنىغا كېلىپ ، — سىلىدىن بىر ئىشقا پەتىۋا سوراپ كېلىۋىدۇق ، دەپ بېرەرلىمىكىن ؟ !

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! — دېدى موللا شەۋكەت تېخىچە ئېسىگە كېلەلمەي ، دۇدۇقلاپ ، — قانداق ئىشتى ؟...

—قۇرئان كونىراپ كەتسە قانداق قىلغۇلۇق ؟

— پاكىز بىر خالتا ياكى تاغارغا سېلىپ ، خالتا ـ تاغار بولمىسا پاكىز لاتىغا ئوراپ ئۈنى دەريانغا تاشلىۋەتسە بولىدۇ .

— تۇتۇپ ، — دېدى غەزەپ بىلەن ۋارقىراپ پالۋان ، — ئەكەلگەن تاغىرىڭلارغا سېلىڭلار ! بۇ قۇرئانمۇ كونىراپ كەتكەن قۇرئان ! دەريانغا ئېلىپ بېرىپ تاشلىۋېتىمىز !

ئەلاخاننىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى يۇگۇرۇپ پېشايۋانغا چىقىپ ، ئاخۇنۇمنى تۇتتى . يەنە بىر مۇھاپىزەتچىسى تۇتۇپ تۇرغان پاختا

تاغىرىنى ئۇنىڭ بېشىدىن كىيدۈردى . مۇھاپىزەتچىلەر موللا شەۋكەتنى ياتقۇزۇپ ، پۇت تەرىپىدىن تاغارنىڭ ئاغزىنى شوينىدا ئوراپ باغلىدى . قاۋۇل ، ئوتتۇرا بويلۇق بىر مۇھاپىزەتچى ئاخۇنۇم سېلىنغان تاغارنى كۆتۈرۈپ پېشايۋاندىن چۈشتى .

تۇيۇقسىز يۇز بەرگەن بۇ ئىشلاردىن ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ پېشايۋاندا ۋە ھويلىنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدە تۇرغان ئاخۇنۇمنىڭ ئاياللىرى ، پەرزەنتلىرى ۋە چاكارلىرى نېمە دېيىش ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قاراپلا قالدى .

كوچىغا چىقىپ ئاتلىرىغا مىنگەن ئەلاخان ، سىپاھلار ۋە مۇھاپىزەتچىلەر دەريا‌غا قاراپ يول ئالدى . قاۋۇل چېرىكنىڭ ئالدىغا قويۇلغان تاغار ئىچىدىكى موللا شەۋكەت بىرنېمىلەرنى دەپ تېپىرلايتتى...

مانا ، ئىلى دەريا‌سى ، لۆمشىپ شەرقتىن غەربكە قاراپ توختىماي ئېقىۋاتاتتى . ئەلاخان ۋە سىپاھلار ئاتلىرىدىن چۈشۈپ دەريا بويىغا كەلدى . مۇھاپىزەتچىلەر تاغار ئىچىدىكى ئاخۇنۇمنى كۆتۈرۈپ يار بويىدا توختىدى .

— بىھىساب قېرىنداشلىرىنىڭ قېنىنىڭ تۆكۈلۈشىگە سەۋەب بولغان بۇ مۇناپىقنى دەريا‌غا تاشلاڭلار ! — دېدى ئەلاخان ئەل - يۇرت نامىدىن ھۆكۈم ئېلان قىلىپ .

مۇھاپىزەتچىلەر ئانچە ئېگىز بولمىغان يار ئۈستىدىن تاغار ئىچىدىكى موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنى دەريا‌غا تاشلىدى① . سۆيۈملۈك ئانا دەريامۇ بۇ لەنىتىدىن سەسكەنگەندەك ، چۈشۈشى بىلەن قاتتىق چىرقىراپ ، ئىككى تەرەپكە بۆلۈنۈپ كەتتى...

— ئەل - يۇرتنىڭ قارا يۈزلۈك قىلغان ھەرقانداق مۇناپىقنىڭ

---

① تۇغقانلىرى دەريادىن ئاخۇنۇمنىڭ ئۆلۈكىنى تېپىپ ، خەلىپەم بۇزرۇكۋار قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلدى . خەلىپەم بۇزرۇكۋار قەبرىستانلىقىدىكى جەسەت سۆڭەكلىرى قارادۆڭ قەبرىستانلىقىغا كۆچۈرۈلگەن ، ئۇنىڭ جەسەت سۆڭەكىمۇ قارادۆڭ قەبرىستانلىقىغا كۆچۈرۈلدى . مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن .

تەقدىرى مانا ، مۇشۇنداق بولۇشى كېرەك ! — دېدى ئەلاخان ئېتىغا مىنىۋېتىپ...

* *

ياگۇر پالۋان ئۆلگەندىن كېيىن ، قول ئاستىدىكىلەر ئالاقزادە بولۇپ ، چېكىنىشكە باشلىدى . بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئەخمەتخانمۇ ساراسىمگە چۈشۈپ قالدى . بايا تىن ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ قېنى بىلەن قىلىچىنى قانغا بويىغان بۇ مۇناپىق نېمە قىلىشنى بىلەلمەي ياگۇر قوشۇنلىرى بىلەن بىللە چېكىندى .

«ياق ، ئۇلار بىلەن بىللە چېكىنسەم بولمايدۇ ! ئۇلار چىلپەكزە قەلئەسىنى كۆزلەپ چېكىنىۋاتىدۇ . تەسلىم بولسىلا ، مېنى تۇتۇپ بېرىدۇ . ياخشىسى... »

خوجىنىڭ كاللىسى جان ھەلەكچىلىكىدە خۇددى تۇگمەندەك قاتتىق ئىشلەپ كەتتى . ئاخىرى ئۇ ، ئادەمنىڭ يادىغا كەلمەيدىغان بىر ئامالنى تېپىپ چىقتى . سىكار كۆز ئېتىدىن يىقىلغان بولۇپ ، يەرگە چۈشۈۋالدى ـ دە ، ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى تاشلاپ ياندىكى ئېرىق ئىچىگە يېتىۋالدى . لېكىن ، بۇنداق يېتىشى ئەپلەشمىگەندەك بىلىنىپ ، ئەخمەتخان تۇرۇپ ئولتۇردى ، ئۇ ئېرىق قىرىدىن بېشىنى چىقىرىپ چۆرىسىگە قارىدى . ئېرىقنىڭ يېنىدىلا بىر خۇيزۇنىڭ جەسىتى ياتاتتى . ئەخمەتخان خۇيزۇنىڭ جەسىتىنى تارتىپ ئېرىق ئىچىگە چۈشۈرۈپ ، مەيدىسىدىكى تېخى تولۇق ئۇيۇپ كەتمىگەن قان بىلەن يۈز ـ كۆزىنى بويىدى ، ئاندىن جەسەتنى ئۇستىگە ئارتىلدۇرۇپ ، ئېرىق ئىچىدە پۈت ـ قوللىرىنى ھەرخىل تاشلاپ ياتتى .

«ئەمدى ماڭا ھېچكىممۇ دىققەت قىلمايدۇ » ئويلىدى ئىچىدە . راست دېگەندەك ئۇنىڭ يېنىدىن ئۆتكەن ئەلاخانىڭ

ئادەملىرى ئەخمەتخان ۋە ئۇنىڭ ئۇستىدىكى خۇيزۇغا قاراپمۇ قويماي قېچىۋاتقان ياگۇر قوشۇنلىرىنى قوغلاپ ئۆتۈۋەردى . بىر چاغدا جەڭگاھ ئۆلۈك جىمجىتلىققا چۆمدى . قاقلىدىغان قاغىلارنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى . ئۇ ئۇستىدىكى خۇيزۇنىڭ جەسىتىنى بىر چەتكە چۇشۇرۇۋېتىپ ، ئېرىق قىرىدىن بېشىنى چىقىرىپ جەڭ بولغان دالىغا قارىدى . سىڭار كۆز جەسەت ۋە يارىدارلاردىن باشقا مىدىرلىغان بىر جانىنى كۆرمىدى .

نامازدىگەردىن ئۆتكەن قۇياش نامازشامغا قاراپ كېتىۋاتاتتى . بىر كۇن يول يۇرۇپ چارچىغان قۇياش ئالدىراپ ـ تېنەپ ئۆز ئارامگاھىغا قاراپ باراتتى . شىمال تەرەپتىن كېلىۋاتقان لەرزان شامال ئېرىق بويلىرىدىكى دەل ـ دەرەخلەرنىڭ تەڭگە بولغان يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتاتتى...

ئەخمەتخان ئېرىقتىن چىقىپ ، بېلىدىكى قىلىچىنىڭ غىلاپى ئېسىلغان تاسما بەلۋاغىنى يېشىپ تاشلىۋەتتى . ئۇ سەللىسىنى ئېرىقنىڭ قىرىغا قويۇپ ، بىر جەسەتنىڭ بېشىدىكى ئىككى تەرىپى يىرىق لاتا قالپىقىنى ئېلىپ كىيىدى . تەلىيىگە ئۇ قالپاق ئۇنىڭ بېشىغا دەل كەلدى . ئۇ بىر چامداپ ـ ئىككى چامداپ ئېرىق بويلاپ ماڭدى . بارغانسېرى ئۇنىڭ مېڭىشى تېزلىشىپ ئادەمسىز خالىي يەرلەر بىلەن غۇلجىغا قاراپ كېتىۋەردى...

ئالەم ئوت يالقۇنى ئىچىدە قالدى . ئوت كەتكەن ئۇپۇقتىن چېچىلىۋاتقان ھال رەڭلىك شولا ئىككى تەرەپتىكى قاتمۇقات تاغلار ، بىپايان دالىلار ، دەل ـ دەرەخلەر ، يېڭىدىن ئۇنۇپ چىققان يېشىل گىياھلاردا جىلۋە قىلاتتى . تەبىئەتنىڭ قۇياش ئولتۇرۇۋاتقان چاغدىكى بۇ گۇزەللىكى خوجىنىڭ ھېسسىيات ۋە ھاياجان چاقمىقىغا ئوت ياقالمىدى . ئۇ ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن خۇددى شاتۇردەك توختىماي ئىلدام مېڭىپ كېتىۋاتاتتى...

يەرۇ ئاسمان ئارىسىنى ئاستا ـ ئاستا قاراڭغۇلۇق قاپلاپ ،

كۆكتىكى يۇلتۇزلارنى كۆرستىپلا قالماي ، يەنە چاقنىتىۋەتتى . قاراڭغۇ تۈن بارلىق ۋەھشىيلىك ۋە ئىپلاسلىقلار يۈز بېرىدىغان سورۇن ۋە يوشۇرىدىغان ئامبار . يۇرىكى خېلىلا ئورنىغا چۈشكەن سىڭار كۆز بارغانسېرى قارىيۇاتقان يەر ئۈستىدە ، شەھەر سېپىلىنىڭ دەرۋازىسى تاقىلىپ قېلىشتىن بۇرۇن كىرىۋېلىشنى ئويلاپ ، يۇگۇرگەندەك كېتىپ باراتتى . ئۇ دۆڭمەھەللە دۆڭىدىن چۈشۈپ ، سايى كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ ، شەھەر سېپىلىنىڭ كۈنپېتىش دەرۋازىسى — كۈرە دەرۋازىسىغا يېقىنلاپ كەلگەندە ، بەيتىللادىن خۇپتەنگە ئوقۇلغان ئەزانىنى ئاڭلاندى .

«نەگە بارىمەن ؟ — دەپ ئويلىدى خوجا بەيتىللا مەدرىسە تەرەپكە كېتىۋېتىپ ، — تونۇشلارنىڭ ئۆيىگە بېرىشمۇ خەتەرلىك ! ئەلا ھەر تەرەپكە مېڭىنى تۇتۇش يارلىقى چۈشۈرۈپ بولدى··· »

ئەخمەتخاننىڭ كۆز ئالدىغا ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ ئات قورۇسى كەلدى . ئۇ دۆڭە ـ دۆڭە بېسىۋېتىلگەن بېدە ، ئوت ـ چۆپلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ، بۇ ئوت ـ چۆپلەر ئەڭ ياخشى يوشۇرۇنىدىغان ۋە سوزۇلۇپ ئۇخلايدىغان يەر ئىكەنلىكىنى بىلدى . بارغانسېرى ھېرىپ ھالىدىن كېتىۋاتقان سىڭار كۆز قورسىقىنىڭ تازا ئاچقانلىقىنى ھېس قىلدى .

«بەيتىللا ئالدىدىكى ناۋايلار ناۋايخانىلىرىنى تاقىۋەتكەنمىدۇر ؟ »

خوجا بەيتىللا ئالدىدىن ئۆتۈپ ، تونۇر ئۈستىدە جىنچىراغ پىلدىرلاپ يېنىۋاتقان ناۋايخانىنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئۇ تونۇر بېشىدا ئولتۇرغان ئون تۆت ـ ئون بەش ياشلاردىكى ئوغۇلدىن :

— بالام ، نان بارمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— نان تۈگىدى .

— راستىنلا نان قالمىدىمۇ ؟ يىراقتىن كېلىۋىدىم ، قورسىقىم ئېچىپ بولالماي قالدىم .

— ئۆزىمىز يەيدىغانغا ئېلىپ قويغان ئىككى نانلا بار .
— شۇ ئىككى نېنىڭنى ماڭا بەرگىن ، ئوغلۇم ! قانچە دېسەڭ شۇنچە پۇلىنى بېرەي !
— دادام خۇپتەن ئوقۇغىلى بەيتىللاغا كىرىپ كەتتى ، كۆتۈپ تۇرۇڭ ، چىقسۇن !
— كۆتەلمەيمەن ، ئوغلۇم ، بارىدىغان يېرىم خېلى بار ! ئاللا ساڭا رەھمەت قىلسۇن ، ئىككى توقمچىڭنى ماڭا بەرگىن !
ئوغۇل ئويلىنىپ قالدى . ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپ ئۆز پەرزەنتلىرىنى كۆڭۈل ـ كۆكسى كەڭ ، قولى ئوچۇق قىلىپ تەربىيىلەپ كەلدى . ئالدىدا يېلىنغاندەك تۇرغان ئادەمنى مۇساپىر دەپ بىلگەن ئوغۇلنىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى . تونۇردىن چۈشكەن ئوغۇل دۇكاندىن قىزىرىپ پىشقان ئىككى نانىنى ئاچىقىپ خوجىغا تەڭلىدى . خوجا ئالدىراپ پۇل بېرىپ يولىغا ماڭدى .
— ھەي تاغا ، توختاڭ ، ئاشقان پۇلىڭىزنى قايتۇرۇپ بېرەي !
سىڭار كۆز كەينىگىمۇ قارىماي كېتىۋەردى .
بەيتىللا ئالدىدىكى كوچا ئۇزۇنغا بارماي تۆت كوچا ھاسىل قىلىپ ئۇدۇل ئايدۆڭ تەرەپلەرگە سوزۇلاتتى . شائىر موللا بىلالنىڭ مەھەللىسى تېرەكمازار تەرەپتىن كېلىدىغان يول بۇ يولنى كېسىپ ئۆتۈپ ، كۆنىپىتىشقا يۇزلىنەتتى . مانا شۇ تۆت كوچىنىڭ شەرقىي شىمال دوقمۇشىدا ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ ئات قورۇسى بولۇپ ، ئوردىنىڭ بارلىق ھۆكۈمەت ئاتلىرى مۇشۇ يەردە بېقىلاتتى . خوجا ئات قورۇسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئەتراپىغا قارىدى . ئۇ مىدىرلىغان بىرەر ئادەمنى كۆرمىگەندىن كېيىن ، تامغا ئېسىلىپ تەستە ئۇستىگە چىقىۋالدى ـ دە ، ئۇ تەرىپىگە چۈشۈپ كەتتى . ئۇ شوتا قويۇلغان بىر چۆپ دۆۋىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ، شوتا بىلەن ئۇستىگە چىقىۋېلىپ ، شوتىنى پۇتى بىلەن

ئىتتىرىۋەتتى . خوجا ئۆزىنى چۆپىنىڭ ئۈستىگە تاشلاپ ، ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا قاراپ ياتتى . سىڭار كۆز بىردەم يېتىپ ھاسىراپ ـ ھۆمۈدىگىنىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن ئولتۇرۇپ ئىككى توقاچنىڭ بىرىنى ئېلىپ يېيىشكە باشلىدى ؛ يېرىمىنى يېگەندىن كېيىن ، چاي ياكى سۇ بولمىغاچقا ، قۇرۇق نان گېلىغا تۇرۇۋېلىپ ئۆتمىدى . ئەخمەتخان قالغىنىنى يەنە ياغلىقىغا ئوراپ چۆپتىن بىر باغ ئېلىپ بېشىغا ياستۇق قىلىپ ياتتى . ئۇنىڭ ئۇيقۇسى كەلمىدى . ئادەم قانتىق ھېرىپ ـ چارچاپ كەتكەندە ، شۇنداق بولىدۇ . ئۇ يۇلتۇزلارغا قاراپ يېتىپ خىيالغا كەتتى . ئەخمەتخان مەزمەزات بىلەن ئۇچراشقان كۈنىدىن باشلاپ ، ئاخىرىدا بىر دۆۋە چۆپ ئۈستىگە چىقىپ قالغان مۇشۇ كېچىگىچە قىلغان ـ ئەتكەنلىرىنى ئەسلىدى . ئۇ ئۆز ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ئۈچۈن ھەرقانداق ۋەھشىيلىك ۋە مۇناپىقلىقنى قىلىشتىن قايتمىغان ئەقىدىسىنىڭ ئاخىرى خارلانغانلىقىدىن قاتتىق خۇرسىندى .

«ئاھ ، خۇدا ! — دېدى سىڭار كۆز ئۆزىگە نەپرەت بىلەن قاراۋاتقان يۇلتۇزلارغا تىكىلىپ ، — مېنىڭ تەقدىرىمنى نېمانچىمۇ كاج ياراتقانسەن ؟ ! سېنىڭ سەۋەب قىلساڭ بېرىمەن ، دېگىنىڭ قېنى ؟ ! بايلىق ئارزۇسىدا ، ھوقۇق تەمەسىدە ، شان ـ شۆھرەت خىيالىدا قىلغانلىرىم بىر تىينلىق پايدا بەرمىدى . ئاخىرى ئىتتىن خار قىلىپ ، مۇنۇ قۇرۇق چۆپ دۆۋىسى ئۈستىگە چىقىرىپ قويدۇڭ . ئەتىكى كۈنۈم قانداق ئۆتىدۇ ، بىلمەيمەن ! ئەمدى ماڭا ماڭىدىغان يول ، ياشايدىغان كۈن بارمۇ ، يوق ، بۇنىمۇ بىلمەيمەن !... »

ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئېقىپ ، ئاخىرى يېشىمۇ تۇگىگەندەك قۇرىدى . بىر چاغدا ئۇ خورەك تارتىپ ئۇخلاپ قالدى ، سىڭار كۆز چۈش كۆردى :

ئەخمەت خەزىنچىبەگ ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ، ئۇنىڭ مەسۇم ئىككى ئوغلى ، موللا ناسىر ئەلەم ۋە ئۇنىڭ قولىدا ئۆلگەن قېرىنداشلىرى ئەخمەتخاننى ئوتتۇرىغا ئېلىۋېلىپ ، ھەر تەرەپتىن قوللىرىنى سوزۇپ ، چۇرقىرىشىپ ئېسىلاتتى . ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت چېچىلاتتى .

«ئۇ بىزلەرنى ئۆلتۈرگەن ، ئەمدى ھەممىمىز بىر بولۇپ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتەيلى ! » دەپ ۋارقىرايتتى خوجىنى ئارىغا ئېلىۋالغان ئادەملەر . ئېتىلىپ كەلگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ ئىككى قولى بىلەن سىكار كۆزنىڭ گېلىنى بوغۇۋېلىپ : «سەن مېنىڭ قېيىناتامنى ، ئىككى ئوغلۇمنى ۋە مېنى ئۆلتۈردۈڭ ! سېنى ئۆلتۈرۈشكە ھەممىدىن مانا مەن مۇۋاپىقمەن ! ... » دەپ ۋارقىرىدى كۆزلىرىدىن ئوت چېچىپ . خىرقىراپ ئۇنى چىقماي قالغان ئەخمەتخان تېپىرلايتتى . «مۇناپىق خوجا سېنى ئۆلتۈرۈپ ، بېشىڭنى كېسىۋالمەن ، ئاندىن بەيتىللانىڭ ئارىلىق دەرۋازىسى يېنىغا قۇلىقىڭدىن مىخلاپ قويىمەن ! خەلقىمىز سېنىڭ لەنتى بېشىڭنى كۆرۈپ : بايلىق توپلاش ، ھوقۇق ئىگىلەش ، شان ـ شۆھرەت قازىنىشنى كۆزلەپ ، ئۆز خەلقىنىڭ ھۆرمەتلىك ئوغۇل ـ قىزلىرىنى خارلىغان ۋە ئۆلتۈرگەن ، ئۆز خەلقىگە قارشى چىققان قارا يۈزنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلسۇن !... »

خىرقىراپ ، تېپىرلاۋاتقان ئەخمەتخان چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى .

«ئۇ دۇنيادىمۇ ماڭا كۇن يوق ئوخشىمامدۇ ؟ » دېدى بېشى ساڭگىلاپ كەتكەن سىكار كۆز ئاھ ئۇرۇپ ... ئۇ يەنە يۇلتۇزلارغا قاراپ يېتىپ ، خورەك تارتىپ ئۇخلاپ قالدى .

* *

هاكىمبەگ ئوردىسى ئاتخانىسىنىڭ قاراۋۇلى كېچىدە ئىككى - ئۈچ قېتىم چىقىپ ، ئاتلارنى ، دۆڭە - دۆڭە بېدە - چۆپلەرنى ئارىلايتتى . بېدە - چۆپلەرنى ئوغرىلارنىڭ ئوغرىلاپ كېتىشى مۇمكىن بولمىسىمۇ ، ئوت كېتىشىدىن ئەنسىرەيتتى .

ئاي قاراڭغۇسى ، يېرىم كېچىلەردىن ئۆتكەندە ، ئاتخانىنىڭ قاراۋۇلى چىقىپ ، ئالدىدا ئېغىلدىكى ئاتلارنى بىر - بىرلەپ تەكشۈردى . ھەممە ئاتنىڭ تولۇق ئىكەنلىكىدىن كۆڭلى خاتىرجەم بولۇپ ، دىمىغىدا ناخشا ئېيتىپ ، بېدە - چۆپ دۆڭىلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى . شۇتا ياتقۇزۇلغان چۆپنىڭ ئۈستىدىن كېلىۋاتقان دەھشەتلىك خورەك ئاۋازى قاراۋۇلنى سەگەكلەشتۈردى .

«چۆپنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئۇخلاۋاتقان كىمدۇر ؟ — دەپ ئويلىدى چۆپنىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ يۇقىرىغا قاراۋاتقان قاراۋۇل گاھ ئۆرلەپ ، گاھ ئىچىگە چۈشۈپ كېتىدىغان خورەككە قۇلاق سېلىپ تۇرۇپ ، — بىرەرىنى ئۆلتۈرۈپ قويۇپ قېچىپ يۈرگەن قاتىلمىدۇر ؟ يا ياتىدىغان يېرى يوق غېرىب - مۇساپىرمىدۇر ؟ »

ئۇنىڭ كېيىنكى پەرىزىمۇ رېئاللىق بولۇپ ، بەزىدە ئېزىپ - تېنەپ بۇ يەرگە بېدە - چۆپ دۆڭىسىگە چىقىپ ئۇخلايدىغان غېرىب - مۇساپىرلارمۇ ئۇچرايتتى .

بىردەم چۆپ ئەتراپىنى ئايلىنىپ ، چۆپ ئۈستىگىمۇ چىقماي يۈرگەن قاراۋۇل ئۇخلاۋاتقان ئادەمنى قانداق قىلىش ھەققىدە ئويلاندى . ئۇ ئېنىق ، مۇقىم بىر قارارغا كېلەلمەي خورەكنى تىڭشاپ بىردەم تۇردى .

«ئات باقارلارنى ئويغىتىپ چىقاي ! — دېدى ئۇ ، ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ ، — قانداق قىلىش ھەققىدە بىللە مەسلىھەت قىلارمىز . »

ئاتخانىنىڭ قاراۋۇلى بىرى ئېگىزرەك ، بىرى ئوتتۇرا بويلۇق ئىككى ئات باقارنى ئويغىتىپ چىقتى . ئۇچى خوجا ئۇخلاۋاتقان چۆپنىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئېچىكىلىرىنى كۆتۈرۈپ ، چۆپ ئۈستىگە قارىدى . سىڭار كۆز گاھى گېلىغا پىچاق سۇرۇلگەن ئۆكۈزدەك خىرقىراپ ، گاھى ياۋا توڭگۇزدەك چىرقىراپ ، گاھ جېنى چىقىپ كېتىۋاتقاندەك ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى .

— كىمدۇر بۇ ؟ — دېدى پىچىرلاپ دېگۈدەك ئوتتۇرا بويلۇق ئات باقار يېنىدىكى قاراۋۇل بىلەن يەنە بىر ئات باقار شېرىكىگە قاراپ .

— ئۇخلايدىغان يەر تاپالماي ، ئېزىپ ـ تېزىپ كىرىپ قالغان غېرىب ـ غۇرۇامدۇر ؟ ! — دېدى ئېگىزدەك ئات باقار بېشىنى قاشلاپ تۇرۇپ ، — چۆپنىڭ ئۈستى ھەم يۇمشاق ، ھەم ئىسسىق بولىدۇ . بىچارىنىڭ خىيالىغا بۇ يەردىكى چۆپلەر كېلىپ ئۇخلىغان بولۇشى مۇمكىن . بىراق ، خورىكى ئالەمنى بېشىغا كىيىپ ، بىچارىنى پاش قىلىپ قويۇپتۇ . خورىكى بولمىغان بولسا ، قاراۋۇلمۇ بىلمەيتتى . تاڭ ئاتقاندا سىيرىلىپ چۈشۈپ ، تامدىن ئارتىلىپ چىقىپ كېتەتتى .

— قاناداق قىلىمىز ؟ شوتىنى قويۇپ ، چۆپنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ھەيدەپ چۈشەمدۇق ؟ — دېدى ئېگىزرەك ئات باقار قاراۋۇلغا قاراپ .

— يېنىدا پىچاق بولسىچۇ ؟ ! جېنىدىن تويغان بىرى بولسا ، سېنىڭ بىلەن جان تىكىپ ئېلىشماي ، ئالدىڭغا چۈشۈپ ماڭمايدۇ ! ئۇچىمىز تەڭلا چۆپ ئۈستىگە چىقالمايمىز ـ دە ! بىر ـ بىرلەپ چىقىدىغان گەپ ! ئۇ ئېگىزدە تۇرغاچقا ، پەستىن چىققان ھەرقاناق ئادەمنى تېپىپ چۈشۈرۈۋېتىدۇ…

— ئەمسە قاناداق قىلىمىز ؟

— تاڭ ئاتقۇچە نۆۋەتلىشىپ قارايلى ! تاڭ ئاتقاندىن كېيىن ،

بىر گەپ بولار !...

ئۇلار شۇنداق كېلىشتى . بىرىنچى بولۇپ بويى پاكارراق ئات باقار قارايدىغان بولدى . قاراڭغۇ بىلەن يەنە بىر ئېگىزرەك ئات باقار ئۇخلىغىلى كىرىپ كەتتى . چۆپ دۆڭسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئات باقار ئەخمەتخانىنىڭ خورىكىنى ئاڭلاپ ئولتۇردى . سىكار كۆزنىڭ ئۇياق ـ بۇياقتا ئۇرۇلمەي ئۇخلاڭاتقانلىقىنى بىلگەن ئوتتۇرا بويلۇق : تازا چارچاپ هالىدىن كەتكەن بىرنېمىدەك قىلىدۇ . بىر قېتىم مىدىرلاپمۇ قويماي ئۇخلاڭاتىدۇ يا يىراقتىن كەلگەنمىدۇر ؟ !...

كېچە بىلىنەر ـ بىلىنمەي ئۆتۈڭاتاتتى ، ئوتتۇرا بويلۇق ئات باقار چۆپ دۆڭسى يېنىدا ئولتۇرۇپ ئەسنەشكە باشلىدى . ئۇ ئەسىگەنسىرى نۆڭەت ئالمىشىدىغان شېرىكى چىقىدىغان ئىشىككە توختىماي قارايتتى ، لېكىن ئېگىزرەك ئات باقارلارنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى .

«ئۆزۈم ئويغىتىپ چىقمىسام ئۇ ئۆزى چىقمايدىغان ئوخشايدۇ» دېدى پاكارراق ئات باقار ئورنىدىن تۇرۇڭېتىپ قولىدىكى ئۇزۇن تايىقىنى چىڭ تۇتقان ئات باقار ئىشىك ئالدىغا كېلىپ ، كەينىگە بۇرۇلدى . ئۇ چۆپ دۆڭسى ئۇستىدىن كېلىڭاتقان خورەكنى ئاڭلاپ خاتىرجەم بولدى ـ دە ، ئىشىكنى ئېچىپ كىرىپ كەتتى . بىر چاغدا كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ئېگىزرەك ئات باقار چىقتى...

كۈنچىقىش تەرەپ ئاقىرىشقا باشلىدى . چۆپ دۆڭسى ئۈستىدىكى خورەك هاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ ئات قورۇسىنى بېشىغا كىيىپ باراتتى . قاراڭغۇ چۆپ دۆڭسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ ، بۇ دەھشەتلىك خورەكتىن ئىچى پۇشۇپ ، دېمى سىقىلدى . ئۆزىنىڭ دەھشەتلىك خورىكى ئۆزىگە خائىنلىق قىلىپ ئۆزىنى تۇتۇپ بېرىدىغانلىقىنى بىلمىگەن ئەخمەتخان تا قۇياش

چىققۇچە ئۇخلىدى...

ئىككى ئات باقارمۇ چىقتى ، ئۇچى بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپ ، مەسلىھەت قىلىشقا باشلىدى .

— ياخشىسى ، ھاكىمبەگ ئوردىسىغا مەلۇم قىلايلى ، غېرىب - مۇساپىر بولسا ئېنىقلاپ قويۇۋېتەر ، يامان ئادەم بولسا جاجىسىنى بېرەر ! — دېدى ئېگىزرەك ئات باقار قالغان ئىككىسىگە قاراپ تۇرۇپ .

ئېگىز ئات باقارنىڭ پىكرى قالغان ئىككىسىگمۇ ياقتى . ئىككى ئات باقار چۆپ دۆۋىسى يېنىدا قېلىپ ، بىر ئات باقار قاراۋۇل ھاكىمبەگ ئوردىسىغا بارىدىغان بولدى . چۆپ ئۈستىدىن يۆتەلگەن ئاۋاز ئاڭلاندى . قالغان ئىككى ئات باقار بىر - بىرىگە قارىشىپ قويدى . چۆپ ئۈستىدىكى خوجا مىدىرلاپ ئۆز - ئۆزىگە بىرنېمىلەرنى دەپ غودۇڭشىدى .

— ھاي ! ... سەن كىم ؟ — دېدى جىمجىت تۇرۇۋېرىشكە تاقەتسىز قالمىغان ئېگىز بوي چۆپ دۆۋىسىنىڭ يېنىدىن ئوچۇقچىلىققا چىقىپ .

خوجىنىڭ بېشى كۆرۈندى .

— مەن بىر ئۆي - ماكانسىز مۇساپىر ، ياتىدىغان يەر تاپالماي ، كېچە كىرىپ بۇ يەردە ئۇخلىدىم .

— سەن راست غېرىب - غۇرۇامۇ ياكى قېچىپ يۈرگەن جىنايەتچىمۇ ، بىز بىلمەيمىز . ھاكىمبەگ ئوردىسىدىن ئادەم كەلگۈچە چۆپ ئۈستىدە يېتىپ تۇرغىن ! راست مۇساپىر بولساڭ ، كەلگەنلەر سوراپ ئېنىقلاپ قويۇۋېتىدۇ .

— ئاللانىڭ مۇبارەك نامى بىلەن قەسەم قىلىپ بېرەي ، مەن يامان ئادەم ئەمەس ، بىر غېرىب - مۇساپىرمەن . ھاكىمبەگ ئوردىسىدىكىلەر كەلسە ، مېنى ئۇياقتا سۆرەپ ، بۇياققا سۆرەپ ئاۋارە قىلىدۇ . خۇدانىڭ نامى بىلەن ئۆتۈنەي ، قېرىنداشلىرىم ،

مېنى قويۇۋېتىڭلار ، مەن كېتىۋالاي ! — سىڭار كۆزىنىڭ ئاۋازىدىن يىغا پۇرىقى كېلەتتى .

— ياق ، كەتكەن ئادەم كەلمىگۈچە قويۇۋەتسەك ، بىز سوراقنى قالمامدۇق ؟ ! ئۇ كېلىپ «مېنىڭ كەتكەنلىكىمنى بىلىپ تۇرۇپ ، نېمىشقا قويۇۋەتتىڭلار » دېسە ، بىز نېمە دەيمىز ؟ بولمامدۇ ! هاكىمبەگ ئوردىسىدىكىلەر كەلگۈچە كۈتۈپ تۇرغىن !...

— جېنىم قېرىنداشلىرىم ! مەن سىلەرنى ئالداۋاتمايمەن ! راستتىنلا ئۆي ـ ماكانسىز غېرىب ـ مۇساپىرمەن ! يېنىمدا ئاتام رەھمىتىدىن قالغان ئىككى تىللا بار ، يامان كۈنلەردە ئەسقېتىپ قالار ، دەپ ساقلاپ يۈرەتتىم .

راست ، هىيلىگەرلەر ئاق كۆڭۈل ، سەمىمىي ، بىرنى بىر دەيدىغان ئادەملەرنىڭ يۈرىكىنى زادىلا چۈشەنمەيدۇ . بۇ گۈزەل يۇرەك ساختىلىقتىن ، يالغانچىلىقتىن ، شەخسىي پايدا ـ مەنپەئەتلەردىن خالىي بولۇپ ، بۇ رەزىل ئىللەتلەرنى ئاڭلىسا قۇيقا چېچى تىك تۇرىدۇ . ئېگىزرەك ۋە ئوتتۇرا بويلۇق ئىككى ئات باقارنىڭ كۆڭلىگە چاقماقتەك يېنىپ ئوخشاش بىر خىيال كەلدى :

«راستتىنلا بۇ ئادەم غېرىب ـ مۇساپىر بولسا ، هاكىمبەگ ئوردىسىدىكىلەرنىڭ كېلىشىدىن نېمانچە قورقىدۇ ؟ ! ئۇ ئۆزىنىڭ ۋەھىمىسىنى بىزگە ئىككى تىللا بېرىمەن دەپ ئاشكارىلاپ قويدى . قارىغاندا ، بۇ ئادەم جىنايەتچىدەك قىلىدۇ . بولمىسا ئۇ نېمىشقا ۋەھىمىگە چۈشىدۇ ، قورقىدۇ ؟ !... »

ئىككى ئات باقار بىر ـ بىرىگە قارىدى . ئۇلارنىڭ چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدە ئوخشاش بىر هېسسىيات ، ئوخشاش بىر يالقۇن چاقنايتتى .

— ئاتا مىراس تىللايىڭنىمۇ ئالمايمىز ، هاكىمبەگ ئوردىسىدىن ئادەم كەلمىگۈچە سېنىمۇ قويۇۋەتمەيمىز ! — دېدى

ئوتتۇرا بويلۇق ئات باقار ئېگىكىنى كۆتۈرۈپ چۆپ دۆڭسى ئۈستىده يېرىم چىقىپ تۇرغان ئىككى تەرىپى ئاچاقالپاقلىق ، بىر كۆزلۈك ئادەمگە تىكىلىپ قاراپ .

بىر ئاش پىشىمدەك ۋاقتىمۇ ئۆتمىدى . هاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ بىر ئوتتۇرا ياشلىق ئەمەلدارى بىلەن ئۈچ چېرىك ئاتخانىغا كىرىپ كەلدى . بۇنى كۆرگەن سىڭار كۆزنىڭ جان ـ پېنى چىقىپ كەتتى ، چۆپ ئۈستىده لاسسىده ئولتۇرۇپ قالدى .

— هاي ! بۇياقىقا چۈش ! ئەگەر چۈشمىسەڭ ئوق چىقىرىمىز ! — دېدى قاپقارا بۇرۇتلۇق ئەمەلدار چۆپ ئۈستىگە قاراپ . يەكچەشمە ئورنىدىن تۇردى .

— هۇي ، بۇ ئەخمەتخان خوجىغۇ ؟ ! مەن كۆرە يېنىدىكى بارگاهتا كۆرۈۋاتىدىم ، — دېدى مىلتىقلىق چېرىكلەردىن بىرى ، چۆپ ئۈستىگە تىكىلىپ تۇرۇپ .

— راست ، مەن ئەخمەتخان خوجا ! شوتىنى قويۇڭلار ، مەن چۈشمەن ! — دېدى ئۇ ، چۆپ دۆڭسىنىڭ چېتىگە كېلىپ ، ئۇنىڭ تىترەڭانقانلىقى جىم تۇرالمايڭانقان پۇتلىرىدىن بىلىنەتتى .

ئىككى ئات باقار ئۇزۇن شوتىنى يۆلەپ چۆپ دۆڭسىگە قويدى . خوجا يەرگە چۈشۈپ ، ئەمەلدار ڭە چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— قېنى ، ماڭسىلا ، ئەخمەتخان خوجام ! بىز سىلىنى هاكىمبەگ ئوردىسىغا ئېلىپ بارىمىز ! — دېدى قوشۇمىسى تۇرۇلگەن ئوتتۇرا ياشلىق ئەمەلدار سىڭار كۆزگە نەپرەت بىلەن قادىلىپ...

ئەلاخان ئەخمەتخان خوجىنىڭ قولغا چۈشكەنلىكىنى دەريا بويىدىن كېلىۋاتقىنىدا ئاڭلاپ ، ئىنتايىن خۇشال بولدى . يېگىلا موللا شەۋكەت ئاخۇننى تاغارغا سېلىپ ، دەرياغا تاشلاپ قايتقان پالۋاننىڭ ئالدىغا كەلگەن ئاق يۈزلۈك ئەمەلدارىدىن خوجىنىڭ

قولغا چۈشۈش جەريانىنى تولۇق ئاڭلىدى .

— ھېيلىقى ئىككى ئات باقار بىلەن قاراۋۇلنى چوقۇم تارتۇقلايمەن ! — دېدى ئەلاخان ئېتىنى دېۋىتىپ ، ھاكىمبەگ ئوردىسىغا تېزرەك يېتىپ بېرىشنى ئويلاپ .

پالۋان ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ ئالدىراپ ئېتىدىن چۈشتى . ئۇ يۈگۈرۈپ كەلگەن مۇھاپىزەتچى يىگىتكە ئېتىنىڭ چۈلۇۋىرىنى بېرىپ ، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان سىپاھلارنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— قېنى ، ئەخمەتخان خوجامنى ئاچىقىڭلار !

يۈز - كۆزى خۇيزۇنىڭ قىزىل قېنى بىلەن بويالغان ، بېشىغا ئىككى تەرىپى يىرىق لاتا قالپاق كىيگەن سىڭار كۆز بېشىنى سالغان ھالدا ئەلاخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم ! — دېدى ئەلاخان خوجىغا قاراپ ، — مەيلى سىلى كىم بولسىلىمۇ ، كىچىكلەرنىڭ چوڭلارغا سالام قىلىشى بىز مۇسۇلمانلارنىڭ ئادىتى ! مەن بۇ ئادەتنى بۇزۇشنى خالىمىدىم . سىلى ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ قان-قەرزىگە بوغۇلغان كەچۈرگۈسىز جىنايەتچى بولسىلىمۇ سالام قىلدىم ، — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى ، — سىلىنى تىرىك قالدۇرغىلى بولمايدۇ ! سىلىنى تىرىك قالدۇرسام قوللىرىدا ئۆلگەن قېرىنداشلىرىم مېنى لەنەتلەيدۇ ! ئەل - يۇرتىنىڭ سىلىگە چىقارغان ھۆكمى : ئۆلۈم ! قېنى ، دەيدىغان گەپلىرى بولسا دەۋالسىلا ! ئوقۇيدىغان نامازلىرى بولسا ئوقۇۋالسىلا ! سىلىنى ئۆزۈم ئۆلتۈرىمەن !...

— سىلىنى ، ئەلاخان ، موللا شەۋكەتكە ئەمىر بولغان كۈنلىرىمدە ئۆلتۈرۈۋەتمىگەنلىكىمگە تولىمۇ پۇشايمان قىلىمەن !...

ئەلاخان قىلىچىنى سۇغۇرۇۋالدى . قىلىچنىڭ ئۆتكۈر بىسى

قۇياش نۇرىدا جۇلالىناتتى . ئۇ بېشىنى سېلىپ ، يالغۇز كۆزىنى يۇمۇپ ، غال - غال تىترەۋاتقان ئەخمەتخانغا قاراپ ماڭدى . پالۋانىنىڭ كۆز ئالدىدىن خەلق ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئەخمەت خەزىنچىبەگ ، ئەل - يۇرتى ئۈچۈن ئۆزىنى ئاتىغان ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ، بىر جۈپ قوش غۇنچىدەك ئىككى ئوغۇل ، خىزىرەك مولا ناسىر ئەلەم ۋە ئۇرۇشلاردا خوجىنىڭ قولىدا ئۆلگەن جانجىگەر قېرىنداشلىرى بىر - بىرلەپ ئۆتتى . ئۇنىڭ لاچىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرى ئوت بولۇپ ياندى ، قىلىچ تۇتقان قولى تېخىمۇ كۈچلىنىپ ، تاشلاۋاتقان ئاياغلىرى تېخىمۇ دادىللاشتى . ئەلاخان سىڭار كۆزگە يېقىنلاپ كەلدى - دە ، خۇددى يولۋاستەك غەزەپ بىلەن بىر ھۆركىرەپ ، ئۇنىڭ بوينىغا قىلىچ ئۇردى . يەرگە ئۇزۇلۇپ چۈشكەن خوجىنىڭ ېشى ئۆزىدىن قان چېچىپ ، يەر ئۈستىدە بىرقانچە قېتىم سەكرەپ توختىدى...

پالۋان بىر مۇھاپىزەتچىسىگە سىڭار كۆزنىڭ بېشىنى بىر خالتىغا سېلىپ كۆتۈرتۈپ كوچىغا چىقتى . ئۇلارنىڭ كەينىدىن بارلىق سىپاھ ۋە چېرىكلەرمۇ ماڭدى . ئەلاخان باشلىغان ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ بارلىق ئەمەلدار ۋە چېرىكلىرى بەيتىللانىڭ ئالدىغا كەلدى . ئاڭغىچە بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئادەملەرمۇ تەرەپ - تەرەپتىن بەيتىللا ئالدىغا كېلىپ ، بەيتىللانىڭ ئالدىدىكى كوچىدا ئىلى دەرياسىدەك دولقۇنلاندى .

ئەلاخان ئەۋەتكەن مۇھاپىزەتچىنىڭ دېگىنى بويىچە ئالاھىدە مىخ ياساپ كەلگەن تۆمۈرچى ، يەنە بىر مۇھاپىزەتچى ئىككى خىشنىڭ ئارىسىغا توغرىلاپ تۇتۇپ تۇرغان ئەخمەتخانىنىڭ يوغان قۇلىقىغا قالپىقى چوڭ مىخنى تۇتۇپ ، بولقىسى بىلەن ئۇردى...

— ئەخمەتخانەدەك ئۆز ئەل - يۇرتىغا قاراپ ھۇرىدىغان تۇلكىلەردىن قۇتۇلمىساق ، يەنىلا ئىناق - ئىتتىپاق بولالمايمىز !

بـۇ كـۇنلەردە بىزگە ئىناقلىق ۋە ئىتتىپاقلىق ھاياتىمىزدىنمۇ قىممەتلىك !...

دولـقـۇنـلاۋاتـقـان ئـىـلى دەريـاسى ئەلاخانىڭ سۆزلىرىنى قوللىغاندەك گۈركىرىدى...

ســـئار كۆزىنىڭ بېشى بىرقانچە كۈندىن كېيىن سېسىپ چـۈشـۈپ كـەتـتـى... بـەيـتـىللا ئاركىلىق دەرۋازىسىنىڭ سول تەرىپىدە ، ئادەم بويى ئېگىزلىكىدە قالغان قالپىقى ، يوغان مىخ يېقىنقى زامانلارغىچە ساقلىنىپ تۇرۇپ ، كېيىن ئۇمۇ يوقىدى...

خاتىمە

«ئىش ئىلكىمىزدىن كېتىپتىكەن - دە»

چارروسىيىگە قارشى چىققانلىقى بىلەن ئەيىبلىنىپ سولانغان يەتتەسۇلۇق بولۇس تازابىك بىلەن پالتابىك دېگەن قازاقلار چېگرىدىن قېچىپ ئۆتۈپ ئىلىغا كەلدى . بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان يەتتەسۇ ۋالىيسى گېنېرال كالپاكوۋسكى ئەلاخانغا ئەلچى ئەۋەتىپ قېچىپ كەلگەن ئىككى قازاقنى تاپشۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى . ئەلچى پالۋانغا تاپشۇرغان گېنېرالنىڭ خېتىدە تۆۋەندىكىلەر يېزىلغانىدى :

«ئوقۇپ كۆردى نامەدە مۇنداغ دېمىش ،
‹قاچىپ ئوغرىمىز ئاندا بارغان ئىمىش .
تۇتۇپ بەر ئانى قول - پۇتىن باغلابان ،
كى سائەتكە قويماي ئىبەرگىل بۇيان .
مەگەر بەرمەسەڭ سىزگە قىلغۇم جاپا ،
تامام خەلقىڭىزنى قىلۇرمەن خاپا .
بارىپ يۇرتىڭىزنى قىلىپ دەستىگىر ،
سېنى ھەم سىپاھلارنى قىلغۇم ئەسىر ›··· » ①

ئەلاخان گېنېرال كالپاكوۋسكىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىپ ،

① «غازات دەرمۇلكى چىن»داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 43 - بەت .

تازابېك ۋە پالتابېكلەر قايتۇرۇپ بەرمەدى .
چارروسىيە ئۇرۇش ئېلان قىلىپ ، 1871 - يىل ئەتىيازدا زەمبىرەك ۋە مىلتىقلار بىلەن قوراللانغان قوشۇنلىرىنى كەتمەنگە قاراپ ئاتلاندۇردى...

* *

يەر - جاھان ئىسسىپ ، دەل - دەرەخلەر يوپۇرماق چىقاردى . ئېتىزلارغا تېرىلغان يازلىق ئاشلىقلار كۆكىرىپ بوي كۆرسەتتى . زېمىن يېشىللىنىپ ، ئاجايىپ چىرايلىق بولۇپ كەتتى . ئاشىق بۇلبۇل باغۇ بوستانلاردا جۇنۇنلىنىپ ئۆزىنىڭ ئاجايىپ مۇھەببەت ناۋالىرىنى كۈيلەيتتى .
كەتمەن يېزىسىنىڭ ئاقساقىلى سېتىۋالدى بەگ ئۆز ئۆيىدە ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن گۈڭۈر - مۈڭۈر چۈشلۈك چېيىنى ئىچىۋاتاتتى . بۇ خۇش چاقچاق ئادەم قىزىق گەپلەر بىلەن ئايالى ۋە ئوغۇل - قىزلىرىنى كۈلدۈرۈپ ، ئۆي ئىچىنى خۇشاللىققا چۆمدۈرەتتى .
«بالا - قازا كۆرۈنۈپ كەلمەس ، كەلسە پۈت - قولىنى ساقىگىلىتىپ» دېگەندەك ، ئۆيگە ئىشكىنىمۇ چەكمەي ، ئاق قالپاقلىق ، ئۆچكە ساقاللىق بىر قازاق ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ كىرىپ كەلدى . ئۇنىڭ چىرايى ۋە كۆزلىرىدىن ۋەھىمە ئۇچاتتى .
— كەل !... كەل !... يۇقىرى ئۆت ! — دېدى سېتىۋالدى بەگ كىرگەن قازاقنا ھەيران بولغاندەك قاراپ ، ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ .
— ئالدىرايمەن ! مېلىم ئايدالادا ، قارايدىغان ئادەم يوق قالدى . ئورۇسلار چېگرىغا نۇرغۇن ئەسكەرلىرىنى توپلىدى . ئۇلارنىڭ پەيلى ياماں ، چېگرىدىن بېسىپ كىرىدىغاندەك

كۆرۈنىدۇ ، — دېدى قازاق تاپسىدىلا ، قامچىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، — دەيدىغىنىم شۇ ! ھەرنېمە بولسا سەگەك تۇرۇڭلار !...

ئاق قالپاقلىق تاغ ئوغلى ئۆيگە قانداق ئالدىراپ كىرگەن بولسا ، يەنە شۇنداق ئالدىراپ چىقىپ كەتتى . ئورنىدىن تۇرۇپ سۆيىدىن چۈشۈپ تۇرغان يېزا باشلىقى قازاقنىڭ كەينىدىن ئۇزىتىپ ئىشىككە قاراپ ئىتتىك ماڭدى...

ئۇرۇش دېسە جېنى سىرقىرىمايدىغان ئەر ـ ئايال بارمىدۇر ؟ چۈنكى ئۇ گۈزەللىك ۋە يېشىللىقنى ، شەھەر ـ يېزا ۋە تىرىكلىكنى ۋەيران قىلىدىغان ، قانغا بويايدىغان بالايىئاپەت ! شۇڭلاشقا ئۇرۇش دېسە ، قاپقى تۇرۇلمەي ، كۈلىدىغان ئادەم بۇ دۇنيادا بولمىسا كېرەك ! قازاقنى ئۇزىتىپ ئۆيگە كىرگەن سېتىۋالدى بەگنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدا بايىقى كۈلكە ۋە كۈلۈمسىرەشلەردىن زەررىچىلىك ئىپادىمۇ كۆرۈنمەيتتى ، ئۇنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇلۇپ ، كۆزلىرى خىيال بىلەن چاقنايتتى .

«قانداق قىلىش كېرەك ؟ — دەپ ئويلىدى سېتىۋالدى بەگ سۈپا ئۈستىگە چىقىپ ، شىرەنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ، ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرى ئۆزىگە ئۇن ـ تىنسىز ۋەھىمە بىلەن قاراپ تۇرغان ئايالى ۋە بالىلىرىغا ئەمەس ، ئالدىدىكى تېخى يېرىملىمىغان قايماقلىق ئەتكەنچايغا تىكىلدى ، — ياخشىسى دەرھال يۇرت چوڭلىرىنى يىغىپ ئۇلار بىلەن كېڭىشەي... »

ئۇ شۇنداق قىلدى . ئاردىدىن بىر ئاش پىشىمدەك ۋاقىت ئۆتۈپ يۇرت چوڭلىرى ئالدى كۈنچىقىشقا قارىغان كونا مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى بۇككىدە سېدىنىڭ ئاستىغا يىغىلدى . يېزىنىڭ چوڭ ئىشلىرى مۇشۇ مەسچىت ، مۇشۇ سېدىنىڭ تېگىدە مۇزاكىرە قىلىناتتى .

سېدە ئاستىدىكى سايىدە چۆرىدەپ ئولتۇرغان ئاق ، چار ۋە قارا ساقاللىق يېزا مۆتىۋەرلىرى سېتىۋالدى بەگدىن قازاق

يەتكۇزگەن خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، بىردەم ئۇن - تىنسىز ئولتۇرۇشۇپ قالدى . ئۇلارنىڭ جىددىيلەشكەن چىرايلىرى ۋە يوغان ئېچىلغان كۆزلىرىدىن ھەم غەزەپ ، ھەم جاسارەت ، ھەم خىيال چېچىلاتتى .

— ئاق پاشا چېگرىغا چېرىك توپلاپتۇ - دە ! ئۇ مۇنتەھەم ئۇزاقتىن بېرى كۆزىنى قىزارتىپ بىزنىڭ بۇ ئالتۇندەك زېمىنىمىزغا تىكىلىپ كېلىۋاتاتتى . ئوسۇرغاقتا ئارپا نېنى باھانە دېگەندەك ، ھېلىقى بىز تەرەپكە قېچىپ كەلگەن ئىككى قازاقنى باھانە قىلىپ ، بىزگە تاجاۋۇز قىلماقچى بوپتۇ - دە ! كەلسە كەلسۇن ، كۆرەرمىز ! بىز نېمىلەرنى كۆرمىگەن !؟ يەنىلا ياشاپ كېلىۋاتىمىز ! ئۆلۈپ تۇغىمىدۇق ! چارروسىيە قوشۇنلىرى بىپىسەپ كەلسىمۇ يەنىلا تۇغمەيمىز ! سېپىۋالدى بەگ ، چېرىكلىرىڭ بىلەن بىللە ، تاياق - توقماق ، ئارا - گۈرجەك تۇتالايدىغان كەتمەنلىكلەرنى سەپكە تىزغىن ! مانا ، مەنمۇ تۆمۈر ئارامنى ئېلىپ تىزىلىمەن . كۆك كۆزلەرنىڭ قانچىلىك بىگۇسىسى بار ئىكەن ، كۆرۈپ باقمامدۇق !؟ — يەتمىشلەرگە يېقىنلاپ قالغان ، چاچ - ساقاللىرى قارەك ئاقارغان جاھانباقى بوۋاي ئالدىرىماي ، سالماق بىلەن سۆزلىدى . ئۇنىڭ سۆزىنى سورۇندىكىلەر باشلىرىنى لىڭشىتىپ قوللاپ تۇردى .

— جاھانباقىكام توغرا دېدى ، — دەپ سۆز باشلىدى بېشىغا سادىر ئاق مالخىيى كىيگەن ، گەۋدىلىك ئەمەت ئىسىملىك ، ئوتتۇرا ياشلىق ئادەم ، — ئىككى قازاق بىر باھانە ! جىنىڭ قەستى شاپتۇلدا دېگەندەك ، ئاقپاشانىڭ قەستى بىزنىڭ ئالتۇندەك زېمىنىمىزدا ! ئۇ كېلىمەن دېسە ، ياخشىلاپ كۈتۈۋېلىشتىن باشقا نېمە چارە؟ ! تەييارلىنايلى ! يەنە بىرى : مەكتۇپ يېزىپ كۆك كۆزلەرنىڭ كەتمەنگە ھۇجۇم قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىدىن ئەلاخانىنى خەۋەرلەندۇرەيلى ! شەھەردىن يارەمگە قوشۇن كەلسۇن !...

قۇياشنىڭ ئەسسىقىدا ، يوپۇرماق چىقارغان سېدە ئۇگدەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . بايانتىن ۋىجدانلاشقان قۇشقاچلار نەگدۇر ئۇچۇپ كېتىپ ، ئاستىدىكىلەرنىڭ پارىڭىدىن باشقا ئۈن ئاڭلانمايتتى . مەسچىت ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئەر ـ ئاياللار سېدە ئاستىدا ئولتۇرغانلارغا قاراپ قويياتتى...

— ئەمسە ، شۇنداق بولسۇن ! — دېدى كۆپچىلىكنىڭ گېپىگە تۇگەپ ، پىكىرلەر بىر نۇقتىغا كەلگەندىن كېيىن يېزا باشلىقى سۆز باشلاپ ، — ھەممىمىز ئۆيمۇ ئۆي كىرىپ ، يۇرتنى قوزغايلى ! جەڭ قىلايدىغان ئەر ـ ئاياللارنىڭ ھەممىسى چارروسىيە چېرىكلىرىنىڭ كېلىشىنى كۈتسۇن ! مەن ئاسىم خەلپىتىمنى تېپىپ ، ئەلاخانغا ئەۋەتىلىدىغان خەتنى يازدۇرۇپ ، بىر ئاتلىق يىگىتتىن ماڭدۇرۇۋېتەي !...

يۇرت چوڭلىرى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، كەينىلىرىنى قوللىرى بىلەن قېقىپ بىر ـ ئىككىدىن بولۇپ تارقالدى . سېپىتىۋالدى بەگ ئالدىراپ ئاسىم خەلپىتىمنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى . بۇ چاغدا قۇياش نامازدىگەرگە يېقىنلاپ باراتتى...

* *

ئارىدىن بىر كۈن ئۆتۈپ ، تاڭ يېڭىدىن يورۇۋاتقاندا ، چار پادىشاھ قوشۇنلىرى چېگرىدىن ئۆتتى . ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ يۇگۇرۇپ كېلىگەن چېرىكنىڭ خەۋىرىدىن ئورنىدىن تۇرغان سېپىتىۋالدى بەگ جاڭ ئۇرغۇزۇپ پۈتۈن يېزىنى سەپكە تۇرغۇزدى . قولىغا ئارا ـ گۇرجەك ، تاياق ـ توقماق ئالالايدىغان ئەر ـ ئاياللار كېلىۋاتقان تاجاۋۇزچىلارغا قارشى جەڭگە ئاتلاندى . ئۇلار سېپىتىۋالدى بەگنىڭ يۈزدەك چېرىكى بىلەن يېزا چېتىگە كېلىپ دۇشمەن قوشۇنلىرىنى كۈتۈپ تۇردى . كۆزلىرى تاڭ چولپىنىدەك چاقناۋاتقان ھەربىر ئەر ـ ئاياللىنىڭ ۋۇجۇدىدا مۇقەددەس تۇيغۇسى

قوغداش ئىرادىسى گۈلخان بولۇپ ياناتتى .

مانا ، چارروسىيە چېرىكلىرىنىڭ زەمبىرەك ۋە مىلتىقلىرى كەينىدىن ئېتىلىشقا باشلىدى . توپ ئوقى چۈشۈپ پارتلىغان يەردىن ئوت - يالقۇن ، ئىس - تۈتەك ، توپا - چاڭ سۈزۈك تاڭ ھاۋاسىغا ئۆرلەپ چىقاتتى . مىلتىق ئوقلىرى ۋىژىلداپ كېلىپ ، ئەلەرگىدۇر چۈشەتتى . يېزىنىڭ نۇرغۇن ئۆيلىرى ئۆرۈلدى ، باغلىرى ۋەيران بولدى . يېزا چېتىدە سەپ تارتىپ تۇرغان باتۇرلاردىن ، مەھەللىدە قالغان قېرى - چۈرى ۋە بالىلاردىن ، چارۋا ماللاردىن ئۆلگەن ۋە يارىدار بولغانلارمۇ ئاز بولمىدى... بىر ھازا زەمبىرەك ۋە مىلتىق ئاتقان چارروسىيە قوشۇنلىرى ھۇررا توۋلاپ پىيادە ۋە ئاتلىق ھۇجۇمغا ئۆتتى . ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلىگەن غەزىپىنى يوغان ئېچىلغان كۆزلىرىدىن ئوت بولۇپ چېچىۋاتقان كەتمەنلىكلەر چۈقان كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان ئاتلىق ۋە پىيادە تاجاۋۇزچىلارغا يوشۇرۇنغان ئورۇنلىرىدا قوراللىرىنى چىڭ تۇتۇپ قاراپ تۇراتتى .

كۈنچىقىش تەرەپ بىلىنەر - بىلىنمەس قىزىرىپ كېتىۋاتاتتى . تاغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان گۈر - گۈر شامال يېزا چېتىدىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ ئۇچاتتى...

مانا سېتىۋالدى بەگنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى ياڭرىدى :

— قېرىنداشلار ! مۇقەددەس زېمىنىمىزغا بېسىپ كىرگەن تاجاۋۇزچىلار ئالدىمىزغا كەلدى . قېنى ، جەڭگە چىقىپ ، ئۇلارنىڭ ئەدىپىنى تازا بىر بېرەيلى ! ئالغا !...

دەل - دەرەخلەر كەينىدە ، ئېرىق ۋە ئويمان - چوڭقۇرلاردا ، تۆپىلىكلەرنىڭ ئارقىسىدا مۆكۈنۈپ ياتقان قوراللىق چېرىكلەر ، كەتمەنلىك ئەر - ئاياللار قىيقاس - چۇقان بىلەن كېلىۋاتقان تاجاۋۇزچىلارغا قارشى خۇددى بوراندەك ئاتلاندى . ھەربىر

يـۇگـۇرۇپ كېتـۈاتقان كەتمەنلىكنىڭ يۈرىكىدە ئانىجان تۈپراق مـۇھـەببـەتى ئوق بولۇپ ياناتتى . ئۇلار شۇ تاپتا ئۇلۇمنىمۇ بىلمەيدىغان ، غەزەپ بىلەن ئۆز دۈشمىنىگە ئېتىلغان شىر ۋە يولۋاسلارغا ئوخشايتتى .

قۇچاقلاشما جەڭ باشلىنىپ كەتتى . چارروسىيە چېرىكلىرى سان جەھەتتىن خېلىلا كۆپ ۋە ھەممىسلا مىلتىق قىلىچلار بىلەن تولۇق قوراللانغان بولسىمۇ ، كەتمەنلىك ئەر ـ ئاياللار قـورقۇپ قالمىدى . ئۇلار قولىدىكى ئارا ـ گۈرجەك ، تاياق ـ توقماق ۋە مىلتىقلار بىلەن پىيادە ۋە ئاتلىق تاجاۋۇزچىلار بىلەن جان تىكىپ جەڭ قىلاتتى . ئەنە ، يەڭلىرىنى تۈرۈۋەتكەن بەرنا بىر ئايال ئالدىغا كەلگەن بىر ئاق پادىشاھ چېرىكىنى قولىدىكى تۆمۈر ئـارىسى بىلەن دوزاخقا ئۇزىتىۋەتتى . دەھشەتلىك چىرقىراپ يىقىلغان تاجاۋۇزچىنىڭ تۆمۈر ئارا كىرگەن كۆكرىكىدىن قان يـامـراپ چـىـقاتتى . جەڭ بارغانسېرى قىزىپ ، يېشىل دالىنى قىيقاس ـ چۇقان جارانلىتاتتى... باتۇر كەتمەنلىكلەر چۇشكىچە قاتتىق جەڭ قىلدى ، لېكىن سان جەھەتتىن ئاز ، قوراللىرى ناچار بـولغانلىقتىن ئاخىرى بەرداشلىق بېرەلمەي ، يېزا باشلىقىنىڭ بـۇيـرۇقـى بـىـلـەن مـەھەللىگە چېكىندى . ئۇلار خېلى كۆپ قـېـرىنداشلىرىنىڭ جەسىتىنى جەڭ بولغان دالىدا قالدۇرۇپ ، ئاستا ـ ئاستا چېكىنىپ يېزىغا كىردى . ئۇ يەردىن قېرى ـ چۇرى ۋە بالا ـ چاقلىرىنى ئېلىپ ، كەتـمەننى تاشـلاپ چىقتى...

تـاجـاۋۇزچىلار يېزىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن ، چېكىنگەن كەتمەنلىكلەرنىڭ كەينىدىن قوغلىمىدى . ئۇلار توخۇ ۋە قوي ـ قوزىلارنى سويۇپ ، ئىگىسىز قالغان ئۆيلەرنىڭ قازانلىرىغا سېلىپ ئـاسـتىغا ئوت ياقتى . گۆش پىشقۇچە چارروسىيە چېرىكلىرى ھاراقلىرىنى ئىچىپ ، گارمون چېلىپ ، ناخشا ئېيتىپ ، كەتمەن كەنتىنى بېشىغا كىيدى...

بـاتـۇر كـەتـمـەنلىكلەر يېزىدىن چىقىپ ، نامازدىگەردىن

ئۆتكەندە شەھەردىن كېلىۋاتقان ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچراشتى . ئەلاخان سېتىۋالدى بەگنىڭ مەكتۇپىنى ئالغاندىن كېيىن ، توقىلەك پالۋاننى باش قىلىپ ، ئاتلىق ۋە پىيادە قوشۇننى كەتمەنگە ئاتلاندۇردى . باشلىرىغا بىردەك ئاق قالپاق كىيگەن ئۇيغۇر ، خۇيزۇ ، قازاق چېرىكلەر كەتمەنلىكلەر بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى . خەلق ۋە چېرىكلەر بىر ـ بىرىنى باغرىغا بېسىپ كۆرۈشتى . ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن ئاققان قېرىنداشلىق كۆز ياشلىرى سىيرىلىپ ئانىجان زېمىنغا چۈشتى . قوشۇن ۋە خەلق ئۇچراشقان تۈزدە گۈلخانلارنى يېقىپ ، كەچكى تاماقلىرىنى بىللە يېدى . توقىلەك پالۋان بولۇپ ئۆتكەن جەڭنىڭ ۋە تاجاۋۇزچىلارنىڭ ئەھۋالىنى تولۇق ئىگىلىگەندىن كېيىن ، ئاتلىق ۋە پىيادە قوشۇنلىرىنىڭ سەركەردىلىرى بىلەن ئالدىدىكى جەڭنى قانداق قىلىش ھەققىدە كېڭەشتى...

تاڭ قاراڭغۇسى ، ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلاپ يانىتتى . ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئاڭلانغان ئىتلارنىڭ ھۇۋۇلاپ قاۋىشىدىن باشقا ئاۋاز ئاڭلانمايىتتى . يېزىغا يېقىنلاپ كەلگەن توقىلەك پالۋان قوشۇنلىرى ۋە كەتمەن كەنتىدىكى خەلق توختاپ ، ئارام ئالدى . يېزىغا كىرگەن چارلىغۇچىلار تاجاۋۇزچىلارنىڭ ياققان گۈلخانلىرى ئۆچۈپ ، بەزىلىرىدىن ئىس ـ تۈتەك ئۆرلەۋاتقانلىقىنى ، چۆرىسىدە ئولتۇرغان قاراۋۇللارنىڭ مىلتىقلىرىنى تۇتۇپ ئۇگدەۋاتقانلىقىنى كۆردى . ئۇلار دۇشمەن ئاساسىي قوشۇنىنىڭ ئۆيلەردە ئۇخلاۋاتقانلىقىنى بىلدى . يېزىغا بېسىپ كىرىپ ، تاجاۋۇزچىلارغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى پۇرسىتى ئۆز ئانا تۇپرىقى ئۇچۇن جان تىكىپ جەڭ قىلىدىغان باتۇرلارغا قۇچاق ئېچىپ تۇراتتى...

ئەۋەتكەن چارلىغۇچىلىرىدىن دۇشمەن ئەھۋالىنى ئاڭلىغان قامەتلىك ، ئۇزۇن بۇرۇتىنىڭ ئىككى ئۇچى ئۇستىگە قايرىلغان ، كۆزلىرى يوغان توقىلەك پالۋان قوشۇنلىرى سەپكە تۇرغۇزۇپ ،

ھۇجۇمغا ئاتلاندۇردى . گويا تۇمەن تۇلپار ئۇچقاندەك ، تۇمەن شىر - يولۋاس ئېتىلغاندەك ئاتلىق ۋە پىيادە قوشۇنلار ، ئۇلارنىڭ كەينىدىن كەتمەنلىكلەر يېزىغا كىردى . ھەيۋەتلىك ھۇررا ۋە قىيقاس - چۇقاندىن تاغ قاراڭغۇسىنىڭ جىمجىتلىقى بۇزۇلۇپ ، جەنۇبتىكى قارايغان ئەزىم تاغلار قاقاقلاپ كۈلگەندەك بولدى . تاجاۋۇزچىلارنىڭ قاراۋۇللىرى قاباھەتلىك چۇش كۆرۈپ ئويغىنىپ ۋارقىراپ - چىرقىراپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ سارايلاردەك قاچتى . قاراۋۇللىرىنىڭ ئالىتاغىل ئۇنىدىن ئويغانغان چارروسىيە چېرىكلىرى ئۆي - ئۆيلەردىن يۇگۈرۈپ چىقىپ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالدى . خۇددى ئاسماندىن چۇشكەندەك «ئۇر ! چاپ ! » دەپ كېلىۋاتقان ئاق مالخايلىق چېرىكلەر مىلتىق - قىلىچلىرىنى ھاۋادا ئوينىتىپ تاجاۋۇزچىلارنىڭ جېنىنى ئالىدىغان جەڭ ئىلاھلىرىغىلا ئوخشايتتى . ئاق پادىشاھ چېرىكلىرى ئەس - ھوشىنى يىغىپ مىلتىقلىرىنى كېلىۋاتقان باتۇرلارغا قارىتقان بولسىمۇ ئۇلگۈرەلمىدى . يېتىپ كەلگەن ئەزىمەتلەر ھەش - پەش دېگۈچە بىرقانچىسىنىڭ كاللىسىنى يەرگە قامغاقتەك دومىلىتىۋەتتى . بۇ كېلىۋاتقان قۇدرەتلىك بوراننى توسۇپ قالالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن تاجاۋۇزچىلار ئالدى - كەينىگە قارىماي قېچىشقا باشلىدى . توقلىقىك پالۋانىنىڭ ئاتلىق باتۇرلىرى قىيقاس - چۇقان بىلەن قىلىچلىرىنى ئوينىتىپ قاچقان دۇشمەننى چاپ - چاپ قىلىپ قوغلىدى . يوللاردا تالاي جەسەتلىرىنى قالدۇرۇپ چارروسىيە چېرىكلىرىنىڭ ئاز بىر قىسمىلا چېگرىدىن ئۆتۈپ كەتتى...

تاڭ ئېتىپ ، كۈنچىقىش ئۇپۇقى چوغ رەڭلىك گۈللەرنىڭ گۈلزارلىقىغا ئايلاندى . غەلىبە قىلغان قوشۇن ۋە خەلق كوچىلاردا ناخشا ئېيتىپ ، ئۇسسۇل ئويناپ چىقىۋاتقان نۇرلۇق پەرىشتىنى كۈتۈۋالدى...

* *

تۆر تامغا تارتىلغان موده‌نگۈللۈك گىله‌مىنىڭ قارشى تەرىپىده ، هويلىغا قارىغان دېرىزىلەردىن بىرىنىڭ يېنىدا ، قوش قەۋەت كۆرپىده ئولتۇرغان جېلىل ئوغلى بېشىر بەگنىڭ قېتىلغان كۆزلىرىدىن كۆكۈچ نۇر چېچىلاتتى . چوڭقۇر خيال سۈرۈۋاتقانلىقى قىزىلدىن قالغان چېچەك ئىزى بار قارامتۇل ، كەڭ يۈزىده كۆرۈنۈپ تۇرغان مۇرىلىرى كەڭ ، سېمىز ، بېشى يوغان ، يېشى ئەللىكلەرگە يېقىنلاشقان بۇ ئادەم مۇناپىقلىق يولىنىڭ باشلىنىش پەللىسىده ئايلىناتتى . بۇرۇتى ئۇزۇن ، كەتمەن ساقال بېشىر بەگ قول ـ ئىلكىده بار ، كۈنلىرى خىجالەتسىز ئۆتىدىغان ، لېكىن نەپسى يامان ئادەملەردىن هېسابلىناتتى . بۇ بەگنى مۇناپىقلىق يولىنىڭ باشلىنىش پەللىسىده ئايلاندۇرۇۋاتقان دەل ئۇنىڭ نەپسى شەيتىنى بولۇپ ، بايلىق ، هوقۇق كېلىدىغان ، لېكىن ئەل ـ يۇرت قارغايدىغان بۇ مۇناپىقلىق يولىغا مېڭىشتىن سەل ئەيمىنىپ تېخى ئېنىق بىر قارارغا كېلەلمەي قاتتىق خيال ئىچىده ئايلىناتتى...

شۇنداق ، بۇ دۇنيادا شەخسىي مەنپەئەتتىنمۇ قۇدرەتلىك ۋە سېھىرلىك كۈچ بارمىدۇر ؟ ! بۇ قۇدرەتنىڭ قۇلىغا ئايلانغان ئادەملەر هەرقانداق بالايىئاپەت ۋە خەتەرلەردىن قورقمايدۇ ! ئار ـ نومۇس ، ۋىجدان ـ ئىمان دېگەنلەرنى زادىلا بىلمەيدۇ . شەخسىي مەنپەئەت دەيدىغان شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسىده قالغان مۇناپىقلار ئاتا ـ ئانىسى ، بالا ـ چاقىسى ، قوۋم ـ قېرىندىشى ، يۇرتداشلىرى ، هەتتا يۇرتىنمۇ چەيلەپ ئۆتۈپ كېتەلەيدۇ . ئوچۇقىنى دېسەم ، بۇ قارايۈزلەر ئەل ـ يۇرت بىلەن شەخسىي مەنپەئىتى توقۇنۇشۇپ قالسا ، شەخسىي مەنپەئەتىلا ئەلا بىلىپ ، ئەل ـ يۇرتىدىن ئىككىلەنمەي ۋاز كېچەلەيدۇ ۋە قۇربان قىلالايدۇ . شۇ تاپتا ياسداق سارىيدا ، هويلىغا قارىغان دېرىزىلىرىنىڭ بىرى

يېنىدا ئولتۇرغان ، ئادەتتە نەپسى ياماڭ ، شەخسىي مەنپەئىتىدىن ئاسان ۋاز كەچمەيدىغان بېشىر بەگمۇ ئەل ـ يۇرتى بىلەن شەخسىي مەنپەئىتى توقۇنۇشقان يولىنىڭ بېشىدا چوڭقۇر خىيال سۈرۈپ تۇراتتى . ئۇ بۇگۈن بىر كېچىنى ئۇخلىماي دېگۈدەك خىيال بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتتى . بامدات نامىزىنى ئوقۇشنىمۇ ئۇنتۇغان بەگ ئەتىگەنلىك چېيىنى ئالدىراپ ـ تېنەپ ئىچىپ ، ياسىداق سارىيىغا كىرىپ يەنە خىيال ئىچىدە كېزەتتى . ئۇزۇندىن بېرى هوقۇق ـ مەنسەپ ۋە بايلىق تەمەسىدە ياشاپ كېلىۋاتقان بۇ ئادەم هوقۇق ۋە بايلىق ئالدىغا كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭ ۋەسۋەسىسىدە بىر كېچىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈپ ، يەنە قىينىلاتتى . جېلىل ئوغلى تۇنۇگۈن چارروسىيىنىڭ ئېلىمىزنىڭ كەتمەن يېزىسىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەنلىكىنى ئاڭلىدى . مۇقەددەس زېمىنىمىزغا بېسىپ كىرگەن ئاق پادىشاه قوشۇنلىرى كەتمەنلىكلەر بىلەن توقىلىڭ پالۋانىنىڭ باتۇرلىرىنىڭ بەرگەن زەربىسىگە چىدىيالماي ، چېگرىدىن قېچىپ چىقىپ كەتكەنلىكىنىمۇ بىلدى...

«قانداق قىلسام بولار ! — دېدى بېشىر بەگ ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلاپ ، — كۇتكەن هوقۇق ۋە بايلىقنىڭ شاهى بولىدىغان كۇن كەلگەندە ، بۇنىڭدىن ۋاز كەچەم بولامدۇ ؟ ! ياق ! ياق ! — ... ئۇ ئاخىرقى سۆزلىرىنى قاتتىق قايغۇ ـ هەسرەت بىلەن ئىڭرىغاندەك چىقاردى ، — بۇ دۇنيا— مەنسەپ ، بايلىق ۋە شان ـ شۆهرەت دۇنياسى . بۇلار بولمىغان هەرقانداق ئادەمنىڭ بىر تىينىچلىك قىممىتى بولمايدۇ ! ياق ! ياق ! مېنى ئادەملەر نېمە دېسە دېسۇن ، بۇ يولغا ماڭغىنىم ماڭغان ! مەن مەنسەپ ۋە بايلىقنىڭ بۇيۇك خاقانىغا ئايلانغان چېغىمدا ، مېنى لەنەتلەيدىغان ، ماڭا تۆكۈرىدىغان ئادەملەرنىڭ چىققىنىنى كۆرەي ! ؟ هەممىسى ئالدىمدا ئېگىلىپ ، پۇت ۋە قولۇمنى سۆيىدىغان بولىدۇ ! »

بېشىر بەگنىڭ يوغان كۆزلىرى تېخىمۇ يوغىناپ ، قەتئىي

بىر قارارغا كەلگەن مۇناپىقنىڭ كۆزىدەك ۋىلىلدايتتى . ئۇ بىر ئۇھ تارتىپ ، ھاردۇقى چىققاندەك دېرىزىگە قاراپ كېرىلدى . ئەمدى جېلىل ئوغلى خائىنلىق يولىنىڭ بېشىدا تەمتىرىمەي ، ئاياغ تاشلاپ ماڭدى...

چىرايى تېخىمۇ قاردىاپ ، يوغان كۆزلىرى كۆكۈچ نۇر چېچىپ چاقناۋاتقان بېشىر بەگ تەستە ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئىشىككە قاراپ يول ئالدى . ئۇ بۇ يولغا قانداق مېڭىشىنىمۇ ئويلاپ ، ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ھويلىسىغا چىقىپ كېتىۋاتاتتى...

* *

رۇس چېرىكى ئېگىز بويلۇق ، كۆزلىرى قوڭۇر ، ساقال - بۇرۇتى قاپقارا ئادەمنى ئالدىغا سېلىپ ، ئۈستى چېدىرچە يېپىلغان ، قېقىلغان قاڭالتىرى قىزىل سىرلانغان بىر قەۋەتلىك ئاق ئۆيگە باشلاپ كىردى . كېچە چېگرادىن بۇ يەرگە ئەكېلىنگەن قىزىل پۇتلۇق تۇنقۇننى كۆزەينەكلىك گېنېرال تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ ئولتۇراتتى . كۆك سىرلانغان قوش قاناتلىق ئىشىكتىن كىرگەن ئادەم تاپسىدىلا ئەيمىنىپ توختىدى .

ئۈستى جىگەررەڭ خۇرۇم بىلەن قاپلانغان يوغان ئۈستەلنىڭ كەينىدە كۆزلىرى كۆك ، چىرايى سېرىق ، بېشىنىڭ ئالدى تەرىپىدە چېچى قالمىغان ئۇزۇن بۇرۇتلۇق ، ساقالسىز كالپاكۇۋسكى ئولتۇراتتى . ئۇ سۆلىتىنى بۇزماي ، ئورنىدىن تۇرماي ، كۆزەينىكىنىڭ ئۈستىدىن تاپسىدا تۇرغان ئادەمگە سىنچىلاپ قارىدى .

— مۇنۇ ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇرغىن ، مېھمان ! — دېدى گېنېرال رۇسچىلاپ ، يەنىلا كۆزەينىكىنىڭ ئۈستىدىن قىزىل بۆكلۈك ، چىرايىدىن ئەندىشە تۆكۈلۈپ تۇرغان ئادەمگە كۆلۈمسىرىگەندەك قاراپ ، كالپاكۇۋسكىنىڭ ئالدىدىكى

ئۇستەلنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئورۇق ، ئېگىز تىلماچ ئولتۇراتتى . ئۇ گېنېرالنىڭ سۆزىنى تاپسىدا تۇرغان ئادەمگە ئۆرۈپ بەردى . قارا ساقاللىق ئولتۇرايمۇ ، ئولتۇرمايمۇ ؟ دېگەندەك ئىككىلەنگەن ھالەتتە ئاستا كېلىپ كالپاكۇۋسكى كۆرسەتكەن ، ئۇنىڭ ئۇستىلى ئالدىدىكى ياغاچ ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى .

— ئىسمىڭ نېمە ؟ — دېدى گېنېرال ئىككى قولىنى ئۇستەلگە ئېلىپ ، ئالدىدا ئولتۇرغان ئادەمگە تىكىلىپ . ئورۇق تىلماچ ئۇنىڭ سۆزىنى يەنە ئۆرۈپ بەردى .

— ھوشۇر ئاخۇن ! مېنى خوجايىنىم بېشىر بەگ ئەۋەتتى ، — دېدى ھوشۇر ئاخۇن «خوجايىنىم» دېگەن سۆزنى ئالاھىدە ئۇنلۇك ئېيتىپ .

چېگرىدا تۇتۇۋېلىپ سوراق قىلىنغان بېشىر بەگ مالىيىنىڭ دېگەنلىرىنى گېنېرال ئاڭلىغان بولسىمۇ ، يەنە ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلاش نىيىتىدە سورىقىنى باشلىدى .

— سەن چېگرىدىن يوشۇرۇن ئۆتۈپ ، مېنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىپسەن ، ماڭا دەيدىغان قانداق سۆزۈڭ بار . قېنى دېگىن ! — دېدى كالپاكۇۋسكى ئالدىدا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ئولتۇرغان ھوشۇر ئاخۇنغا قاراپ .

— مېنى خوجايىنىم بېشىر بەگ ئەۋەتتى . مېنى بۇياققا ئەۋەتكەن خوجايىنىم سۈيدۈكدە سىلەرنى كۈتۈپ قالدى . مەن بۇ يەرگە سىزنى ۋە سىزنىڭ قوشۇنلىرىڭىزنى بىر پاي ئوق ئاتقۇزماي سۈيدۈكگە باشلاپ بېرىش ئۈچۈن كەلدىم .

ئۇيغۇر تىلماچ كالپاكۇۋسكى بىلەن ھوشۇر ئاخۇننىڭ رۇسچە ۋە ئۇيغۇرچە سۆزلىرىنى ئۆرۈپ بەردى . گېنېرال كۆزەينەكىنى ئېلىپ پاكىز قولياغلىقى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ ئاڭلىدى . ئۇ ھوشۇر ئاخۇننىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن كۆزەينەكىنىمۇ سۈرتۈپ بولۇپ ، كۆزىگە تاقاپ خۇشاللىقى بىلەن ھوشۇر ئاخۇنغا تىكىلدى .

— سېنىڭ خوجايىنىڭ نېمە ۋەجىدىن ماڭا ياردەم قولىنى سۇنىدۇ ؟ ! بۇنىڭ تېگىدىكى سىرنى بىلىشكە بولامدۇ ؟ — دېدى كالپاكۇڭسكى هوشۇر ئاخۇننىڭ سۆزلىرىگە قىزىقىپ ، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ .

— مەن تېگى - تەكتىدىكى سىرنى تازا بىلىپ كەتمىسەممۇ ، — بىر يۆتىلىپ سۆزىنى باشلىغان هوشۇر ئاخۇن ئۆزى بىلىدىغان بېشىر بەگنىڭ مىجەز - خۇلقىنى دېيىش قارارىغا كەلدى ، — مېنىڭ خوجايىنىم بايلىق ۋە مەنسەپكە تولىمۇ ئامراق ئادەم . ئۇ بۇ خىزمىتى ئۈچۈن سىلەردىن ئەمەل ۋە بايلىق كۈتسە كېرەك . بۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق سىرى بارلىقىنى بىلمەيمەن .

گېنېرال تىلماچ ئۆرۈپ بېرىۋاتقان هوشۇر ئاخۇننىڭ سۆزلىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلىدى . ئۇ ھەتتا خۇشاللىقىنى يوشۇرماي ، بەزىدە كۈلۈمسىرەپ كېتەتتى .

— ياخشى ! مەن ساڭا ۋە سىزنىڭ خوجايىنىڭىزغا ئىشىنىمەن ! شۇنداقلا سېنىڭ بىزنى بىر پاي ئوقمۇ ئاتقۇزماي ساق - سالامەت سۆيدۈڭگە باشلاپ بارالايدىغانلىقىڭىزغىمۇ ئىشىنىمەن ! بىزنى سۆيدۈڭ ۋە غۇلجىلارغا باشلاپ بارالىساڭ ساڭا ۋە سېنىڭ خوجايىنىڭغا كاتتا مۇكاپات ۋە مەنسەپ بېرىمەن ! — چۈشىدىمۇ كۆرمىگەن بۇ ئامەتتىن كالپاكۇڭسكىنىڭ خۇمارى تۈتتى بولغاي ، سېرىق مىستىن ياسالغان ياپىلاق پاپىرۇس قۇتىسىنى يانچۇقىدىن ئېلىپ ، ئېچىپ ، ئىچىدىن ئالغان بىر پاپىرۇسنىڭ مۇشتىكىنىڭ ئۈچىنى قولىدا ئېزىپ چىشلىدى . ئۇ سەرەڭگە يېقىپ ، بىر تالنى ھۇزۇرلىنىپ شوراپ ، كۆپكۆك ئىسىنى پۈۋلەپ ئۆي ئىچىگە چىقاردى ، — بۇ يەرگە كەلگۈچە چارچاپمۇ كەتكەنسەن . بۇگۈن مېھمانخانىدا يېتىپ ئوبدان دەم ئالغىن...

هوشۇر ئاخۇننى بىر كالتە چاچلىق رۇس چوكان كىرىپ ئاچىقىپ كەتتى . گېنېرال ئورنىدىن تۇرۇپ كېرىلىپ ، ئىشىككە قاراپ ماڭدى . ئۇ شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن قوشۇن

كوماندىرلىرى بىلەن يېغىن ئېچىپ ھوشۇر ئاخۇننىڭ دېگەنلىرىنى مۇزاكىرە قىلدى . يېغىن تالاش ـ تارتىش ئىچىدە خېلى ئۇزاق داۋام قىلدى .

— ئىسمى نېمە ئىدى ؟ ھە ئۇنتۇپ قاپتىمەن . بىر زامانلاردا بىز ئوروسلاردىن بىر باتۇر چىقىپ ، بېسىپ كەلگەن تاجاۋۇزچىلارنى ، يول باشلاپ بېرىمەن دەپ ئالداپ ھەممىسىنى ھالاكەت يولىغا باشلاپتىكەن . بۇ كەلگەن ئادەممۇ بىزنىڭ ئاشۇ باتۇرىمىزدەك ئادەم بولۇپ ، بىزنى ماراپ ياتقان قوشۇنلىرى ئارىسىغا باشلاپ بېرىپ كۆرگۈلۈكمىزنى كۆزىمىزگە كۆرسەتمىسۇن ! — دېدى قايناپ سۆزلىگەن شاپ بۇرۇتلۇق روس كوماندىرى ، كالپاكۇۋسكىغا قاراپ قويۇپ .

— ياق ! — دېدى گېنېرال ئۇنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن ، — ھوشۇر ئاخۇننىڭ ھەجىيىشلىرىدىن ، قول باغلاشلىرىدىن ، ئېگىلىشلىرىدىن ، پۈتۈن روھىي ھالەت ، تۇرغان ـ پۈتكىنىدىن بىزنى ھالاكەت يولىغا باشلايدىغان مەككارلىقى كۆرۈنمەيدۇ . ئەكسىچە بىر مەنىۋى قۇللۇق سادىقلىقى مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . كەلگەن ئادەم بايلىق ، مەنسەپ ۋە شان ـ شۆھرەت تەمەسىدە ئۆرتىنىۋاتقان بىر بەگنىڭ مالىيىكەن . بىلەمسىلەر ، ئەڭ ئۇچىغا چىققان شەخسىيەتچى ئاەملەرلا بۇنداق يولغا ماڭىدۇ . مەن بىر ـ ئىككى كۈن ئوبدان تەييارلىنىپ ، ئاندىن قورغاس چېگرىسىغا قاراپ يولغا چىقىشنى ئويلاۋاتىمەن…

ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ ، گېنېرال كالپاكۇۋسكى ئۆزى باشلىغان ئاتلىق ۋە پىيادە قوشۇنلىرى ھوشۇرئاخۇننى ئېلىپ يولغا چىقتى . ئۇلار چېگرىغا كېلىپ ، كېچىسى چېگرىدىن ئۆتتى ، ئادەمسىز يوللار بىلەن مېڭىپ ، بىر پاي ئوق چىقارماي تۈيۈقسىز سۈيدۈڭگە كىردى .

«كى سۈيدۈك ئىچىگە كىرىپ جاندارال ،
خالايىققا ئەيدى بۇ قىسمى ماقال…
‹ئىلە شەھرىنى بىزگە بەرسۇن › دېدى ،
«ئىببەرسۇن ماڭا تازابىكنى تۇتۇپ ،
قېرىن تويدۇرۇمەن قانىنى يۇتۇپ… › »[1]

ئەلاخان چار پادىشاھ قوشۇنلىرىنىڭ بىر پاي ئوق چىقارماي سۈيدۈڭگە كىرگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ ئاھ ئۇردى . ئۇ ئىچ - ئىچىدىن ھەسرەتلىنىپ : «ئىش ئىلكىمىزدىن كېتىپتىكەن - دە ! » دەپ يىغلاپ كەتتى…

* *

ئەلاخان تازابىك ، پالتابىكلارنى تۇتۇپ كالپاكۇۋسكىغا ئەۋەتىپ بەردى . گېنېرال بۇ ئىككى قازاقنى پۇتىغا كىشەن سالدۇرۇپ ، ئالمۇتىغا ئەۋەتىپ بەردى . كالپاكۇۋسكى ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن غۇلجىغا كەلدى . بوينىغا قارا ئارقان سالغان ئەلاخان ئالدىغا چىقىپ تەسلىم بولدى . بۇ ۋەقەلەر 1871 - يىل 5 — ئايدا يۈز بەردى . ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي چارروسىيە قوشۇنلىرى ئەلاخاننى بالا - چاقىلىرى بىلەن ئالمۇتىغا ئەكەتتى . كۆرسەتكەن خىزمىتى ئۈچۈن خائىن بېشىربەگ «خارۇنجالىق» دەرىجىسىگە ئىگە بولدى .

چارروسىيە ئىلىنى بىسۋالغان ئىككىنچى يىلىدىن باشلاپ چىڭ خانىدانلىقى چارروسىيە بىلەن ھەرخىل يول ۋە ھەرخىل شەكىللەردە ئىلىنى قايتۇرۇۋېلىش توغرىسىدا سۆھبەت ئېلىپ باردى . بۇ سۆھبەتلەر گۇاڭشۈينىڭ 7 - يىلى (1881 - يىلى)

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 1 - سان 44 - ، 45 - بەتلەر .

غىچە ئۇزۇلمەي داۋام قىلدى . شۇ يىلى چاك خاندانلىقى بىلەن چارروسىيە ئوتتۇرىسىدا «پېتىربۇرگ شەرتنامىسى» ئىمزالاندى . شەرتنامىدىكى شەرتلەرگە ئاساسەن چاك خاندانلىقى چارروسىيىگە توققۇز مىليون رۇبلى[1] (جۇڭگو پۇلىغا بەش مىليون توققۇز مىڭ سەر كۈمۈش) تۆلەم پۇلى تۆلەيدىغان ، يەنە ئىككىنچى يارىمىت ، بورخوجۇدىن قورغاسقىچە ، ئۇزۇنتامدىن غالجاتقىچە بولغان نەچچە مىڭ كىلومېتىرلىق زېمىننى بېرىدىغان بولدى . چارروسىيە شەرتنامىگە ئاساسەن ئىلىنى چاك خاندانلىقىغا قايتۇردى . بۇ «پېتىربۇرگ شەرتنامىسى» نى ئىلى خەلقىگە شىمشارۇف گېنېرال بىلەن مۇئاۋىنى پانتۇسوفلار ئېلان قىلدى . چارروسىيە قوشۇنلىرى كېتىش ئالدىدا ئىلى خەلقىنى قورقۇتۇپ ، يەتتەسۇغا كۆچۈشكە مەجبۇرلىدى .

ئاق پاشا لەشكەرلىرى ،
ئالتۇن كولاپ ، تاش كەستى .
دېھقانلارنى كۆچ - كۆچ دەپ
قىلىچ بىلەن باش كەستى .

يارىمىتنىڭ يولى دەيدۇ ،
كۆۋرۈكىدە يوغان تاش .
بىزنى يۇرتتىن ئايرىغان
نېكولايدۇر باغرى تاش .

چارروسىيە قوشۇنلىرىنىڭ مەجبۇرلىشى ، «چاك ھاكىمىيىتىنىڭ كېلىپ ئۆچ ئالدۇ» دەپ قورقۇتۇشى بىلەن ئىلى خەلقىدىن قىرىق تۆت مىڭ جان يەتتەسۇغا كۆچتى .

---

① رۇبلى — روسىيە پۇلىنىڭ بىرلىكى .

ئوروس هارۋىسى دەيدۇ ،
ئالدى چاقى پەس ئىكەن .
خەقنىڭ يۇرتىدا يۇرۇپ
كۈن ئالماقمۇ تەس ئىكەن .

كۆچ - كۆچ دېسە قورقامدۇ ،
كۆچۈپ كۆرمىگەن ئەللەر ! ؟
ئۆز يۇرتىغا يېتەمدۇ
بېرىپ كۆرمىگەن يەرلەر ! ؟...

بۇ كۆچكەنلەردىن باشقا ، روسىيىگە بېرىلگەن زېمىنلاردىمۇ يەتتە - سەككىز مىڭ ئادەم قالدى .

يەتتەسۇغا كۆچۈپ چىققان ئىلى خەلقىدىن بەش - ئون يىل ئىچىدە تۆت مىڭدىن كۆپ ئۆيلۈك ئادەم ئۆز يۇرتلىرىغا يېنىپ كەلدى...

گۇاڭشۇينىڭ 8 - يىلى (1882 - يىلى) سانغۇن جىن جۇڭجىيې قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئىلىغا كېلىپ ، ئىلىنى چارروسىيەدىن ئۆتكۈزۈۋالدى . جىن جاڭجۇن ئىلىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن ، ئىلى خەلقىگە تۆۋەندىكىدەك يارلىق چۈشۈردى :

خان : «ئىلى بۇزۇلغاندا ، سىلەرگە مەرھەمەت قىلىپ ، يارلىق گۇناھىڭلاردىن ئۆتۈپ ، سىلەرنى تىنچلىقا چىللاپ بىر يارلىق چىقارغانىدى . ھازىر تاشقى ئىشلار مەھكىمىسى ئىلىنى رۇسلاردىن قايتۇرۇۋالدى . مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن يەنە خانلىڭ مەرھىمىتى يېغىپ ، پۈتۈن ئىلى ئاھالىسىنى ئەپۇ ئومۇمىي قىلغانلىقىنى مەلۇم قىلىمەن . بۇ ئىلتىپاتتىن خانىمىزنىڭ قەدرىنى بىلىشىمىز زۆرۈردۇر .

ئىلىدىكى دېھقان ، سېتىقچى ، مالچىلارنىڭ ھەممىسى يەنە بۇرۇنقىدەك ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن خان مەرھىمىتىدە خاتىرجەم ياشىسا بولىدۇ . بۇنىڭدىن كېيىن ھېچكىم ھېچكىمگە زورلۇق - زومبۇلۇق قىلمىسۇن !... »

ھاكىمبەگ ئوردىسىغا مەزمەزات ئۆلتۈرۈلگەندە ، ئىلياسخان دېگەن ئىسمىنى ئاتاشتىن قورقۇپ «بوۋاق خوجا» دېيىلگەن مەزمەزات ئوغلى ھاكىمبەگ بولدى .

گۈاڭشۈينىڭ 11 - يىلى (1885 - يىلى) شىنجاڭدا مەمۇرىي ئۆلكە تەسىس قىلىش ، ۋىلايەت ، ناھىيىلەرنى ئايرىپ قۇرۇش باشلاندى . گۈاڭشۈينىڭ 14 - يىلى (1888 - يىلى) ئىلى ۋىلايەتلىك مەھكىمە ۋە ناھىيىلىك ھاكىم ئىدارىلىرى قۇرۇلۇپ ، ئەمەلدارلار تەينىلەندى .

2003 - يىل 18 - ئاپرېل ، غۇلجا

图书在版编目(CIP)数据

拱北陵的奥秘/买买提江·沙地克著. —乌鲁木齐：新疆青少年出版社，2006.5
ISBN978—7—5371—5428—4

Ⅰ.拱… Ⅱ.买… Ⅲ.历史长篇小说—中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2006)第019136号

责任编辑：**尼加提·穆合力斯**
责任校对：**阿不力孜·阿巴斯**
封面设计：**阿里甫·夏**

拱北陵的奥秘(维吾尔文)
(历史长篇小说)
买买提江·沙地克 著

新疆青少年出版社出版
(乌鲁木齐市胜利路二巷1号 邮编：830049)
新疆新华书店发行
新疆金版印务有限公司印刷
850×1168毫米 32开本 18印张
2006年5月第1版 2007年9月第2次印刷

ISBN978—7—5371—5428—4 定价：30.00元
如有印刷装订问题请直接同出版社调换